

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

Filosofická fakulta

Ústav českých dějin

Jana Hubková

**Letáky o Fridrichovi Falckém jako pramen k vývoji
a
vnímání české otázky v letech 1619-1632**

Disertační práce

Sv. 1

Vedoucí práce: Prof. PhDr. Lenka Bobková, CSc.

Praha 2006

Prohlašuji, že jsem disertační práci zpracovala samostatně
na základě uvedených pramenů a literatury.

V Ústí nad Labem dne 15. 1. 2006

.....

Za cenné připomínky, vedení a trpělivost vděčím především vedoucí této práce Prof. PhDr. Lence Bobkové, dále děkuji ochotným kolegům z českých a německých muzeí a knihoven a všem, kteří mou práci podpořili radou, pochopením a podněty. Za jazykové konzultace při práci s německými prameny děkuji Prof. Dr. H. Riemenschneiderovi z Institutu für deutsche Sprache und Literatur Dortmundské univerzity. Zvláštní dík patří mé matce.

OBSAH

ÚVOD	s. 6
A. LETÁK JAKO POLYFUNKČNÍ MEDIUM	s. 11
I. 1. Charakteristika media – terminologický exkurs.....	s. 12
I. 2. Leták jako medium komunikace – přehled nejdůležitějších podnětů, které ovlivnily dosavadní podobu bádání na tomto poli	s. 16
II. 1. Základní mezníky vývoje letáku v českých a německých jazykových oblastech do konce 16. století	s. 24
II. 2. Leták v oběhu - způsoby šíření očima současníků - ceny	s. 43
III.1. Letáky o Fridrichovi Falckém jako fenomén v dějinách publicistiky i pramen k vnímání české otázky	s. 49
III. 2. Obrazová, textová a hudební rovina ilustrovaných letáků první třetiny 17. století na příkladech tisků věnovaných Fridrichovi Falckému.....	s. 53
III. 3. Dělení letáků do okruhů a skupin - informace k soupisům.....	s. 62
B. GALERIE PODOB FRIDRICHA FALCKÉHO V ZRCADLE LETÁKOVÉ PUBLICISTIKY A JEJICH DOPAD NA VNÍMÁNÍ ČESKÉ OTÁZKY	
I. Falckrabě.....	s. 65
I. 1. Fridrich na stránkách letáků do volby českým králem.....	s. 66
I. 2. Obraz českého konfliktu v dobové publicistice do volby Fridricha českým králem.....	s. 85
II. Král.....	s. 96
II. 1. Od volby do nástupu holdovací cesty na Moravu a do Slezska.....	s. 97
II. 1. 1. Volba - příjezd - korunovace a jejich ohlasy na stránkách letáků.....	s. 97
II. 1. 2. Role autorů spojených s pražskou univerzitou v česko-falcké Publicistice.....	s. 122
II. 2. Obraz holdovací cesty na Moravu a do Slezska	s. 152
II. 3. Komentáře jiných událostí Fridrichovy vlády	s. 201
II. 4. Obecná česko-falcká propaganda	s. 229
III. Vzdorokrál a vyhnanec aneb pohled druhé strany.....	s. 246
III. 1. Vývoj názoru vídeňského dvora ohledně klatby na Fridricha a císařská publicistika do konce ledna 1621	s. 247
III. 2. Terč posměchu pamfletů – návštěva v říši pokřiveného zrcadla.....	s. 265
III. 3. Předmět úsměvu a „nezúčastněného“ pozorování – návštěva v říši Štěstěny a alegorickém bezčasu	s. 306
IV. Král bez království.....	s. 315
IV. 1. Falcká publicistika od Bílé hory po ukončení války o Falc.....	s. 316
IV. 1. 1. Obranné reakce falcké publicistiky na události od bitvy na Bílé hoře po rozpad Unie a vyhlášení klatby.....	s. 316
IV. 1. 2. Publicistická odezva Falcké války.....	s. 331
IV. 2. Publicistický obraz pobytu českého krále v Nizozemí.....	s. 352
IV. 3. Publicistický obraz Fridrichovy situace po Lipském konventu	s. 362
V. Symbol naděje.	s. 371
V.1. Naděje a očekávání Fridrichovy doby.....	s. 372
V. 1. 1. Eschatologická očekávání protestantismu 16. a 17. století jako půda pro vznik letáků o Fridrichovi Falckém	s. 372
V. 1. 2. Horizont očekávání a jeho zdroje, mezníky a prvky.....	s. 385
V. 1. 3. Chiliasmus, zlatý věk a čas konce v českém prostředí	s. 391

V. 2. Typy a schémata prognostik ve výpovědi konkrétních pramenů.....	s. 397
V. 2. 1. Proroctví o Fridrichovi, šířená do bitvy na Bílé hoře.....	s. 397
V. 2. 2. Pobělohorská proroctví o Fridrichovi a jejich prožívání v chronologickém horizontu tužeb a nadějí první třetiny třicetileté války.....	s. 409
C. KONSTRUKCE OBRAZU KRÁLE, VZDOROKRÁLE I SYMBOLU.....	s. 466
I. Rekapitulace hlavních rysů českofalcké a císařské letákové publistiky let 1619-1632.....	s. 466
II. Fridrich Falcký jako předmět pozornosti historiků	s. 483
ZÁVĚR.....	s. 493
Prameny a literatura.....	s. 503
Zkratky periodik	s. 525
PŘÍLOHY	
Seznam příloh	s. 527
I. SOUPISY LETÁKŮ, PŘEHLEDY A VYSVĚTLIVKY	s. 528
I. 1. Soupis letáků s přímým vztahem k Fridrichovi Falckému (Č. 1 – 310).....	s. 528
I. 2. Přehled okruhů a skupin letáků soupisu s přímým vztahem k Fridrichovi Falckému. (Údaje o autorech, rytčích, tiskařích a nakladatelích)	s. 580
I. 3. Srovnávací soupis letáků s příbuznou tematikou (Č. I – CXX)	s. 595
I. 4. Použité zkratky se vztahem k oběma soupisům.....	s. 614
II. TEXTOVÉ PŘÍLOHY.....	s. 615
Příloha č. 1: „Deß Pfaltzgrafen Versuchung“ (Č. 91, obr. 129).....	s. 615
Příloha č. 2: „P falsch Graffischer Wegweiser“ (Č. 227, obr. 130).....	s. 615
Příloha č. 3: „Wider gefunden Königes Lusthaus“ (Č. 301, obr. 131).....	s. 616
Příloha č. 4: „Leones triumphantes“ (Č. 190) - textová část.....	s. 616
Příloha č. 5: „Par Novorum Mirandum – Rimandum“ (Č. 221) – (Gartamarovo proroctví a „Horologium Hussii“, 1621).....	s. 621
Příloha č. 6: Pavel Felgenhauer – „Leo Septentrionalis“ (Č. 189), výklad Gartamarova proroctví z roku 1625.....	s. 626
Příloha č. 7: „Einfaltige und grundliche außlegung über vier alte Figuren“ (Č. 117).....	s. 628
Příloha č. 8: Vize Kristiny Poniatowské - „Zwey wunder Tractätlein“ (Č. 309).....	s. 631
III. OBRAZOVÉ PŘÍLOHY.....	s. 635
Seznam obrazových příloh	s. 636
Obr. 1-245.....	s. 642

ÚVOD

Obraz Fridricha Falckého v letákové literatuře třicetileté války a reflexe českých událostí jsou na stránkách dobových letáků i v pozdějších hodnoceních historiografického rázu nerozlučně spojeny. Přijetím české koruny a spojením svého osudu s českým stavovským povstáním se tento král, jenž již od své svatby s Alžbětou Stuartovnou ztělesňoval naděje evropského protestantismu, stal osobností, která země České koruny reprezentovala a k níž se nadále upínaly naděje zdejšího protestantského obyvatelstva v dobách příznivých i nepříznivých. Z těchto důvodů se letáky, které se jeho osoby týkají, staly publicistickým fenoménem, jenž silně ovlivnil způsob, jakým české záležitosti vnímali jak sami obyvatelé Českého království, tak obyvatelé německého říšského území a později i příslušníci různých exilových vln nekatolického obyvatelstva. Velká část těchto letáků souvisí s prvním publicistickým vzepětím třicetileté války a jejich spojitost s vnímáním vývoje české otázky je nezpochybnitelná. Z tohoto důvodu nespočívalo zadání mé práce v shromažďování důkazů pro tento známý fakt, ale spíše ve zmapování vzniku, průběhu, okolností, obsahu, mechanismů, charakteru, účinku a krátkodobých i dlouhodobých důsledků letákové komunikace v prostředí, v němž tyto tisky kolovaly.

Pramenná základna předkládané práce vznikla na základě cíleného shromažďování údajů o letácích, týkajících se Fridricha Falckého, jak na podkladě edic a údajů z literatury, tak na základě prezenčního studia stavu letáků v českých i zahraničních sbírkách. Předmětem výzkumu byly převážně německé, ale i české, latinské, francouzské, italské, holandské či anglické ilustrované jednodlisty a vícestránkové kvartové letáky úředního, juristického, zpravodajského, náboženského, oslavného i útočného charakteru i osmerkové písničky, které stojí na počátku vývoje kramářské písně.

Zvolit vhodný přístup ke zpracování tak rozsáhlého materiálu, byť sjednoceného zřetelem na jedinou osobu, mělo svá úskalí. Naposledy se takovým extenzivním způsobem na letáky o Fridrichovi Falckém soustředil pražský literární historik Rudolf Wolkan ve své práci „Deutsche Lieder auf den Wintekönig“ (1898), která sice obsahuje cenný soupis a edice některých letákových textů, ale odhlíží od obrazové a hudební roviny letáku. (Komplexní pohled na leták jako na celek však byl výjimečný i později.) Jiné badatele zase zaujala výtvarná stránka letáku natolik, že se zaměřovali pouze na rytinu, takže se během času vytratilo povědomí

o vzájemné souvislosti textové a obrazové roviny (o hudební nemluvě) i u letáků, jejichž vyobrazení pravidelně zdobí historické práce o počátku třicetileté války.

Výzkumný záměr přinesl i jistá úskalí. První z nich představoval fakt, že v české historiografii nemá téma letáku jako specializovaného předmětu výzkumu tradici. V tomto směru zůstal průkopnický čin Mirjam Bohatcové, jejíž edice ilustrovaných jednolistů z doby stavovského povstání a prvních fází třicetileté války¹ se mohla stát východiskem k širše zaměřenému výzkumu, podanou rukou, které se zatím nikdo nechopil. Odhlédneme-li od nemnohých dílčích studií, bývá zejména ilustrovaný leták využíván jako doplňkový pramen, jehož úkolem je zprostředkovat punc autenticity, zachytit impresi okamžiku a oživit historické líčení pohledem současníka. Je sice sympatické, že je mu umožněno, aby promluvil k dnešnímu recipientovi a ujal se i po staletích své role prostředníka a průvodce, nelze však přehlédnout, že dnes promlouvá ke čtenáři, vybavenému jinou sumou informací, zakotvenému v jiném čase a jiném kulturním klimatu. Pohled dnešního čtenáře je navíc orientován v časově opačné perspektivě a z podnětů, které mu nabízejí prvky všech rovin letáku, si zpravidla vybírá jen ty nejnápadnější, nejsrozumitelnější, jejichž sdělnost čas nejméně ohlodal.

Dalším úskalím byl dosavadní velmi různorodý přístup k tomuto prameni, vycházející z koncentrace na obsah tisku ze zorného úhlu různých oborů. Pozornost, která byla těmto letákům věnována, se zpravidla netýkala media jako takového, ale byla pragmaticky zaměřena na úzce vymezený obsah sdělení, jež bylo studováno z pohledu nejrůznějších vědních disciplin. Výsledky všech těchto přístupů je nutno brát v úvahu, a proto patří překračování hranic jednotlivých oborů nerozlučně ke studiu letákové literatury. Mnohé z poznatků, k nimž došli badatelé předchozích generací, však bohužel zapadlo téměř bez ohlasu a dnes je musíme pracně shledávat v periodických i neperiodických publikacích nejen historického, literárního, knihovnědného, filologického, etnografického, muzikologického či výtvarného zaměření, ale i v publikacích přírodovědného či technického charakteru. I z tohoto důvodu jsem považovala zařazení bibliografických údajů do svého soupisu letáků za nezbytný předpoklad pro další bádání.

¹ Mirjam BOHATCOVÁ, *Irrgarten der Schicksale*, Praha 1966; TAŽ, *Vzácná sbírka publicistických a portrétních dokumentů k počátku třicetileté války*, in: SNM, řada C, Sv. XXVII, 1982, č. 1, s. 1-87.

Díváme-li se na letákovou publicistiku z hlediska základní charakteristiky modelu komunikace, lapidárně vyjádřeného známou tázací větou jednoho z otců bádání o komunikaci, Haralda Lasswella, *Kdo komu co sděluje, jakým způsobem a s jakým výsledkem?*,² zjistíme, že v případě letákové literatury vůbec a pokud jde o letáky o Fridrichovi Falckém zvláště, se hromadí otazníky ve všech v základních kategoriích.

Pokud jde o odpověď na otázku „kdo?“, tedy o původce pramenu - autory, tiskaře, rytce či nakladatele - jsme začasť postaveni před skutečnost, že v oblasti letákové literatury vládne značná anonymita, která znemožňuje dělat rychlé a jednoduché závěry. Na řadu tak přichází pracné pátrání po původcích na základě jiných pramenů, indicií, či rozborů a komparace textu, často bez záruky jednoznačného výsledku. Co víme o osobách či okruzích osob, které se podílely na publicistice, která se českého krále týkala? Z jakého prostředí pocházeli autoři, tiskaři, nakladatelé?

Pokud jde o odpověď na otázku „co?“, neboli o obsah sdělení, panuje - pokud jde o letáky o Fridrichovi Falckém - do značné míry jakási mylná představa, že vlastně dobře víme, co obsahují. Vládne přinejmenším jisté povědomí o posměšných pamfletech na krále, jenž nedostal svému poslání. I v historických kruzích byly tyto - převážně německé letáky - vnímány pod zorným úhlem Skálovy trpké poznámky o německých posměšných tiscích, útočících na poraženého krále,³ glosy, která nabrala postupem času konotaci národnostní nevole. Méně se již ví o cizojazyčných, rovněž převážně německých, letáčích ve prospěch českofalcké strany, jejich obsahu, původcích, roli ve vytváření veřejného mínění i o jejich ohlasu a pozici ve spleti reakcí autorů stejného i opačného smýšlení.

² „Who says what in which channel to whom with what effect?“; Harold Dwight LASSWELL, *The Structure and Funktion of Communication in Society*. In: Lyman BRYSON (ed.), *The Communication of Ideas*. New York 1948, s. 37.

³ „Král Fridrich z Čech vyhnaný musel všeliké ouštipky a posměchy ze všech stran vystáti; nebo v tu dobu rozmanití paškvilové a spisové hanliví až i celé karty, v kupřsticích i v rytmiích obsažení, proti němu se vymýšleli, zjevně tiskli i roztrušovali..... Viděl a četl jsem jich sám do patnácti v jazyku německém. Z nichž jeden toliko tuto do češtiny přeložený a v mrzutých ouštipcích nad německý hojněji rozšířený položím, ne k lehkosti toho pána slavného, ale pro ukázání toho potomkům, jak bezúzdňe a nevážně mnozí lidé ničemní a ledajacis všetyškové jemu v tom snížení od Boha postavenému proti zákonu Hospodinovu špinavé útržky činili.“ Karel TIEFTRUNK (ed.), Pavel SKÁLA ZE ZHOŘE, *Historie česká*, díl IV, s. 367 a poznámka pod čarou tamtéž.

Ve skutečnosti není dostatečně známa ani obsahová složka letákových zpráv, referujících o událostech Fridrichovy vlády v Čechách a letáková publicistika, týkající se Fridrichovy účasti na bojích v Německu roku 1622 i na závěrečné fázi tažení Gustava Adolfa, jakoby (alespoň v současném českém povědomí) ani neexistovala. Největší deficit - pokud jde o povědomí o obsahu - je však patrný především pokud jde o letáky s proročnou tematikou. To se týká i těch „nejznámějších“ textů, např. proroctví Kryštofa Kottera nebo Kristiny Poniatowské, která ovšem nejsou jedinými prognostiky, která se k osobě Fridricha Falckého vztahují. Myšlenky a představy, zakotvené v obrazové i textové rovině těchto letáků třicetileté války, jsou přitom pozoruhodné z mnoha důvodů a zaslouží si víc, než jen pouhé pragmatické konstatování jejich souladu či nesouladu s následující politickou realitou.

Deficit našeho povědomí o obsahu letáků spojených s Fridrichem Falckým je o to vážnější, že vzhledem k téměř programové anonymitě letákové literatury je právě koncentrace na obsah často jedinou možností, jak leták alespoň rámcově zařadit k nějakému autorskému okruhu či na základě souvislostí autora dokonce identifikovat. Přehled o obsahu je předpokladem ke komparaci s prameny téhož i jiného druhu. Tu je třeba provést v rámci celého spektra letáků o Fridrichovi a z tohoto důvodu nebylo možno si usnadnit práci stručnou charakteristikou všech okruhů a následným detailním zaměřením jen na některý vybraný úsek.

Odpověď na otázku „jak?“ souvisí se způsobem a zákonitostmi dobové komunikace autora se čtenářem či posluchačem, s různými způsoby šíření a poutí tisku napříč společnostmi, do značné míry determinovanou statutem letáku jako zboží. Jaká svědectví o charakteru a průběhu komunikace mezi původci sdělení a okruhy recipientů letáky o Fridrichovi Falckém přinášejí?

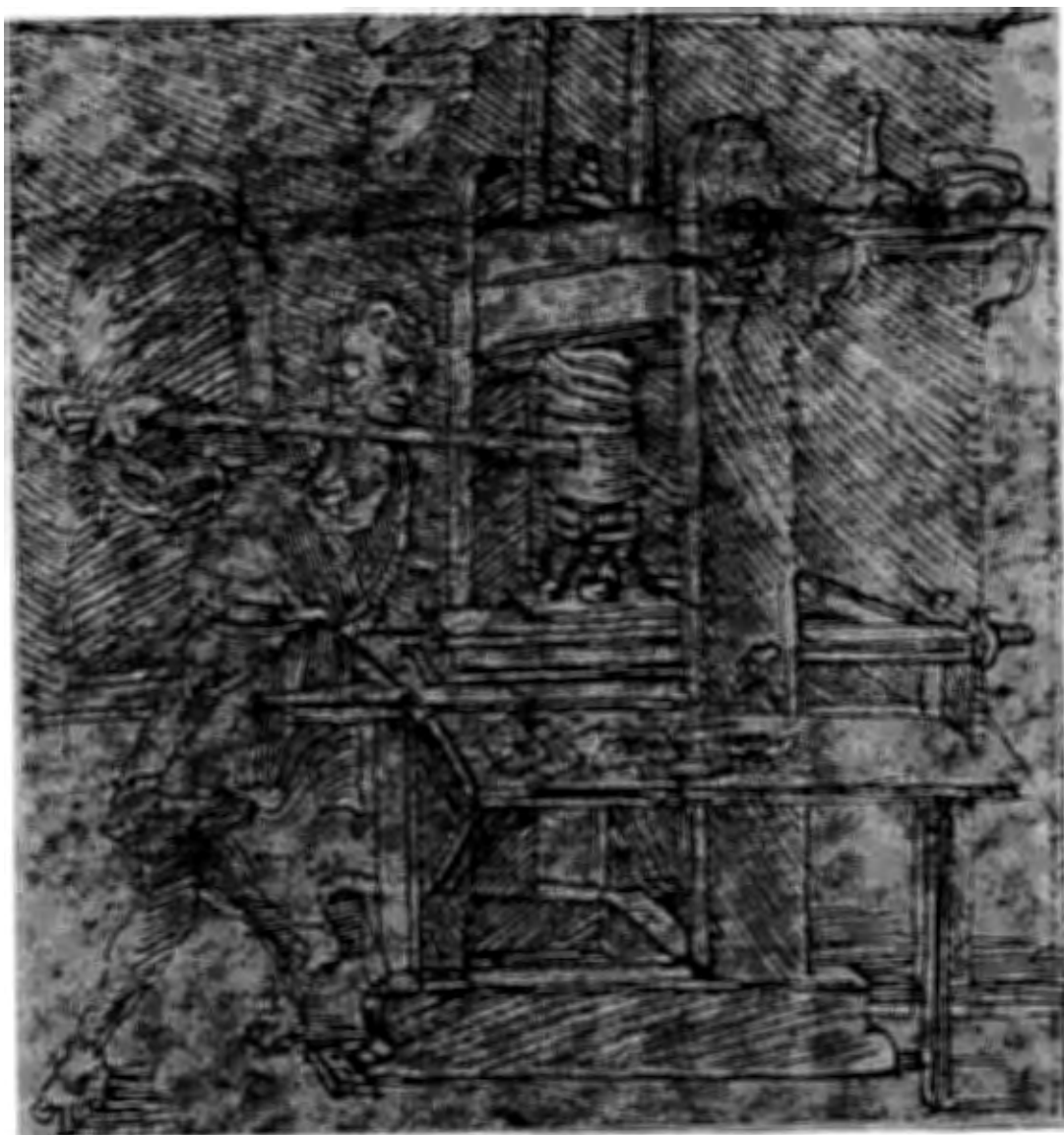
Poslední okruh otázek, vyplývajících z výše uvedeného modelu, se týká výsledků a působivosti letákové komunikace. Poznatky o tom vyplývají nejen z charakteru reakcí na stránkách letáků různých stran, lze ji doložit i z jiných dobových pramenů (kroniky, zápisky jednotlivců, paměti...). Do vyhodnocení výsledků letákové komunikace je však třeba zahrnout i působení myšlenkových schémat letáků třicetileté války na povědomí budoucích generací, které se projevilo na konstrukci obrazu sebe sama i obrazu nepřítele v rámci užšího i širšího společenství, definovaného na územním, jazykovém, konfesním či národním základě. Jak se projevil vliv letáků let 1619 -1632 v historiografických

schématech a přístupech pokud jde o pohled na osobnost Fridricha Falckého v následujících obdobích? Teprve dostatečné vyjasnění těchto otázek, může být východiskem k další etapě výzkumu – ještě hlubšímu pohledu na sdělení obrazové, textové a hudební roviny letáku.

Zhodnocení letáků o Fridrichovi Falckém nebylo možno provést bez předběžných poznatků o charakteru tohoto média a jeho specifických rysů. Proto jsem se rozhodla rozdělit práci na tři části. Obecněji pojatá část A je věnována charakteristice studovaného media, jeho vývoji v českých a německých jazykových oblastech do počátku 17. století i mechanismům jeho fungování. V kontextu tohoto vývoje jsou představeny i letáky o Fridrichovi Falckém a na prvcích jejich obrazové, textové i hudební složky jsou ukázány jevy, které jsou s tímto médiem spojeny. Část B je zaměřena na konkrétní rovinu a předvádí galerii podob Fridricha Falckého ve výpovědi letáků, které můj soupis zachycuje a dělí do pěti chronologicky i obsahově vymezených skupin. Tomuto rozdělení odpovídá i členění textu této části, jejíž jednotlivé kapitoly jsou věnovány letákům, které Fridricha představují v roli falckraběte, krále, vzdorokrále a vyhnance, krále bez království i symbolu naděje. Část C přináší rekapitulaci představené publicistiky v návaznosti na přehled historiografických přístupů k osobě Fridricha Falckého a předchází formulaci závěrů.

Předkládaný soubor více než 310 letákových položek s přímým vztahem k Fridrichovi Falckému sice nelze považovat za úplný, ale je natolik rozsáhlý, že z něho již mohou vyplynout závažné poznatky. Tento soupis (příloha I. 1.) je uspořádán abecedně podle incipitů a číslován arabskými číslicemi. V textu práce uvádím příslušné číslo v závorce za názvem letáku. Jednotlivé položky soupisu obsahují data, která se mi o letáku podařilo zjistit (datování, údaje o autorovi, tiskaři, rytci, nakladateli, rozsah tisku, podstatné znaky textové, obrazové či hudební roviny, uložení, bibliografie včetně údajů o edicích). Každá položka je zároveň zařazena k některému z letákových okruhů. Letáky o Fridrichovi Falckém je ovšem třeba vnímat v kontextu s ostatní publicistikou třicetileté války, a proto lze v příloze předkládané práce najít i další podobně koncipovaný soupis letáků a jiných tisků, které jsem užila ke komparaci či připomenula z jiných důvodů. Tento srovnávací soupis tisků s příbuznou tematikou (příloha I. 3.) je číslován římskými číslicemi a ojedinele v něm lze najít i ty tisky s přímým vztahem k Fridrichovi Falckému, které jsem zaregistrovala až po uzavření hlavního soupisu.

A. LETÁK JAKO POLYFUNKČNÍ MEDIUM

Albrecht Dürer: *Tiskařský lis* - kresba z roku 1511 (Musée Bonnat, Bayon).

I. Charakteristika media - terminologický exkurs

Latinské *folium volans*, francouzské *feuille volante*, německé *Flugblatt* i české *leták* spojuje metafora létání. Tato pojmenování vzbuzují představu rychlé a levné výroby, bleskového šíření, kontaktu s velkým množstvím čtenářů na různých místech, ba dokonce jisté všudypřítomnosti. Asociaci s létáním lze najít již ve formulacích Martina Luthera a jeho stoupenců. Když psal Luther o tom, jak jeho 95 tezí *rychle proběhlo ve 14 dnech celým Německem*,⁴ doplnil autor „Dějin reformace“ - Friedrich Myconius - jeho vyjádření slovy *jako by s těmito tisky jako poslové běželi sami andělé*.⁵ Přibližně ze stejné doby pocházejí zmínky o případech, kdy letáky skutečně létaly vzduchem. Roku 1522 nechal Franz von Sickingen vystřelovat letáky do obleženého Trevíru⁶ a roku 1534 použili stejný postup novokřtění v obleženém Münsteru, když chtěli obléhatele přimět, aby upustili od dobývání města. Také usnesení Erfurtského krajského sněmu se roku 1567 v souvislosti s cenzurou zmiňovalo o *létajících novinách (fliegende Zeitungen)*.⁷

Leták je polyfunkčním mediem, které může přenášet naprosto různorodý obsah, a snad proto se tak vzpíralo úsilí těch, kteří ho chtěli vymezit a charakterizovat. Často to bylo tím, že se takovéto definice zaměřovaly pouze na důležité, leč dílčí aspekty spojené s existencí zkoumaného typu pramene. Slovo leták v sobě nese konotaci bojovnosti a jisté dávky propagandistické agresivity, ale jsou letáky, které své sdělení předávají neutrálně. Pojem leták se pojí s aktualitou obsahu, ale některé letáky s náboženskou a etickou tematikou si činily nárok na nadčasovost. Obecná představa letáku se obvykle pojí s nepatrnou finanční cenou, což podporuje zkušenost s dnešními bezplatně rozdávanými reklamními letáky, ale leták s mědirytinou význačného umělce vůbec nemusel být levný. Navíc si - až na výjimky - již od počátku své existence musel na sebe vydělat, a proto byl již v 2. polovině 15. století nazván „*loufzettelein, das sich selbst auf die beine bringt*“⁸.

⁴ Martin LUTHER, *Werke. Kritische Gesamtausgabe*, Bd. 1-58, Weimar 1883-1948, Bd. 51, s. 540.

⁵ O. CLEMEN (ed.), *Friedrich Myconius, Geschichte der Reformation*, Leipzig o. J., s. 22.

⁶ Michael SCHILLING, *Bildpublizistik der frühen Neuzeit. Aufgaben, Leistungen des illustrierten Flugblatts in Deutschland bis um 1700*, Tübingen 1990, s. 3.

⁷ Johannes SCHWITTALA, *Flugschrift*, Tübingen 1999, s. 3.

⁸ Tento citát z pramene 15. století začlenil E. Dovifat do své definice letáku, jenž „aus innerer Triebkraft und äußerer Aufmachung fliegt...“, zwingt, gelesen, besprochen und von Hand zu Hand weiterer erreicht zu werden (*loufzettelein, das sich selbst auf die beine bringt*, 15. Jahrh.). E. DOVIFAT, *Handbuch der Publizistik*, Bd. 1, Berlin 1968, s. 270.

Leták nelétal sám od sebe, ale byl závislý na kolportérských službách potulných prodavačů, poslů novinových zpráv, pouličních zpěváků a vyvolavačů. K dostání však byl přirozeně i na stálých místech – v tiskařských oficínách či obchodech nakladatelů. Sloužil jako medium pro informace všeho druhu. Letáky obsahovaly zprávy o katastrofách, neobvyklých přírodních jevech, epidemiích, monstrech, trestuhodných odstrašujících případech, válečných taženích, bitvách, narození, smrti, setkáních, smlouvách či výročí korunovaných hlav, přenášely sdělení či polemiky náboženského obsahu (traktáty, kázání), soukromá sdělení (blahopřání k sňatku, kondolence), pozvánky k vědeckým disputacím, školním představením, univerzitní řeči a v neposlední řadě byly využívány i k přenosu informací úředního charakteru (zeměpanská a vrchnostenská nařízení, vyhlášky městských správ, policejní pořádky). Komentovaly tedy všechny oblasti lidského života.

Soubor letáků a letákových spisů se vztahem k Fridrichovi Falckému, který je předmětem mé práce, obsahuje drobné tisky, které jsou, co do vnějšího vzhledu, velmi různorodé. Jde o ilustrované i neilustrované jednolisty jednostranně či oboustranně potištěné, o reprezentační portrétní grafiku s textovým doprovodem či bez něho, stejně jako o vícestránkové tiskoviny kvartového či osmerkového formátu. Tato vnější různorodost může vyvolávat otázku, jaká kritéria byla zvolena pro zařazení jednotlivých tisků do zkoumaného souboru.

Slovo *leták* je tiskařský technický pojem, jenž byl v minulosti využíván mnoha vědeckými i uměleckými disciplinami, aniž by byl přesně vymezen jeho obsah. Nejzávažnějším terminologickým nedostatkem je patrně otázka jeho rozsahu. Francouzské označení *feuille volante*, které stálo u zrodu německého slova *Flugblatt* i českého pojmenování *leták*, označuje totiž jak jednotlivý list, tak tiskový arch.⁹ Mohlo se tedy vztahovat jak na jednostranně či oboustranně potištěný jednolist, tak na produkt, jenž vznikl přehnutím a rozřezáním listu – vícestránkový tisk sešitového charakteru. V některých případech se stejný obsah, tj. rytina a rozměrnější text, vyskytuje jak na jednostranně potištěném jednolistu foliového formátu, tak v kvartové sešitové formě – s rytinou na titulním listě a textem na ostatních stranách. Němčina sice disponovala vedle označení *Flugblatt* také pojmenováním *Flugschrift*, jež se mohlo stát rozlišujícím terminologickým

⁹ Rolf Wilhelm BREDNICH, *Die Liedpublizistik im Flugblatt des 15. bis 17. Jahrhunderts*, Baden-Baden 1974, Bd. 1, s. 17.

prostředkem, v praxi však byly oba lexémy dlouho používány zcela libovolně a nedůsledně. Obě označení použil v letech 1787 a 1788 Christian F. D. Schubart, přičemž označení *fliegendes Blatt* bylo - jako výpůjčka z francouzštiny (*feuille volante*) - užíváno již v 1. třetině 18. století. Obě složeniny byly sice kritizovány jako „schubartiana“, roku 1808 je však Joachim Campe použil ve své práci „Wörterbuch der deutschen Sprache“, aby jimi nahradil cizí slova *Pièce*, *Broschüre* a *Pamphlet*. V tomto slovníku, stejně jako v pozdějších lexikologických dílech (Grimms Wörterbuch), byly pojmy *Flugblatt* a *Flugschrift* dlouho pokládány za synonyma.¹⁰ Ve snaze o definici se proto pozdější autoři nezaměřovali na otázku rozsahu, ale všímali si spíše významu těchto drobných tisků v oblasti ovlivňování veřejného mínění a propagandy.

Znalec této problematiky Hans von Zwiedinek-Südenhorst zaujal k této otázce roku 1888 následující stanovisko: *Als Flugschrift betrachte ich jene literarische Erzeugnisse, bei deren Abfassung die Absicht vorlag, über eben Geschehenes Aufklärung zu verbreiten, auf die Anschauungen und Meinungen der Zeitgenossen darüber einzuwirken, Parteistandpunkte zu erörtern, Anklagen zurückweisen oder zu erheben.*¹¹ Další vývoj však směřoval ke snaze, vyhradit pojem *Flugblatt* pro jednolist a užívat jej jako synonymum k výrazu *Einblattdruck* a zároveň vymezit pojem *Flugschrift* ve vztahu k jiným tiskům nevelkého rozsahu.

Hans-Joachim Köhler, jenž ve své práci zkoumal 70 definic a sestavil 22 klasifikačních kritérií, navrhnul posléze pro vícelistový leták (*Flugschrift*) následující definici: *Eine Flugschrift ist eine aus mehr als einem Blatt bestehende, selbständige, nicht periodische und nicht gebundene Druckschrift, die sich mit dem Ziel der Agitation (d.h. der Beeinflussung des Handelns) und/oder der Propaganda (d.h. der Beeinflussung der Überzeugung) an die gesamte Öffentlichkeit wendet.*¹² Každé z kritérií, které bral Köhler v úvahu (více než jeden list, otázka periodicity, vazby, aktuální téma, agitace a propaganda,

¹⁰ Johannes SCHWITTALA, *Flugschrift*, Tübingen 1999, s. 4.

¹¹ „Za leták (*Flugschrift*) považuji ony literární produkty, při jejichž vytváření existoval úmysl, šířit osvětlující stanovisko k tomu, co se stalo a ovlivňovat názory a mínění současníků, vykládat stanoviska jednotlivých stran, hájit se proti obžalobám či obžaloby vznášet.“ Hans von ZWIEDINEK-SÜDENHORST, *Die öffentliche Meinung im Zeitalter Ludwigs XIV.*, Stuttgart 1888, s. 5.

¹² „Letákový spis je samostatná, neperiodická a nevázaná tiskovina, která se obrací na širokou veřejnost za účelem agitace (tj. ovlivnění jednání) a/nebo propagandy (ovlivnění přesvědčení)“. Hans-Joachim KÖHLER, *Die Flugschriften. Versuch der Präzisierung eines geläufigen Begriffs*. In: Festgabe für Ernst Walter Zeeden, Münster 1976, s. 50.

nespecifikované publikum a veřejné šíření) má však svá úskalí v podobě výjimek.¹³

V češtině se otázka rozsahu letáku rovněž nevyřešila zavedením důsledného pojmosloví, snad proto, že drobné tisky byly – ve srovnání s knižní produkcí – dlouho vnímány jako cosi druhořadého. Přístup badatelů druhé poloviny 19. století byl v lepším případě orientován spíše na obsah. Jako ojedinělé se jeví úsilí obdivuhodně neúnavného Čeňka Zírta, který ve své „Bibliografii české historie“ stačil zachytit velké množství letáků, jež mnozí jeho současníci pohrdlivě srovnávali s jepicemi. Ottův slovník naučný definuje leták jako *drobný tiskopis k hromadnému rozšíření*, připomíná, že se tiskly záhy po vynalezení knihtisku a že to bývaly *stručné zprávy o zvláštních událostech, nebo se často i veršem, honosivým nebo posměšným způsobem týkaly nějaké osoby atd., jsouce často opatřeny též obrázky mědirytovými nebo dřevoryty. V příčině té lze považovati je za počátky časopisů a mají značnou důležitost zvláště pro XVI. a XVII. století.*¹⁴

Význam letáku si sice stále více uvědomovali zejména etnografové či hudební a literární historikové, především ti, kteří se zabývali kramářskou písní a jejími předstupni, vesměs však necítili potřebu definovat média, která přenášela předmět jejich zájmu. O přesnější vymezení se pokusili až historikové, kteří se zabývali dějinami publicistiky a novin. Definice Jiřího Hruběše, který charakterizoval leták jako *publicistický projev sloužící k ovlivňování veřejnosti, ať je zpravodajského obsahu a tím i politického zaměření nebo projevem sledujícím nábožensko-politické záměry*,¹⁵ však ponechává otázku rozsahu stranou. Pokud je nezbytné rozsah vyjádřit, užívají se pojmy *jednolist* (jednostranně či oboustranně potištěný list) či *letákový spis* (několikastránkový tisk). Historik českých novin Vladimír Klimeš zavedl termíny *novinový leták* (tisk obsahující pouze jednu zprávu) a *letákové noviny* (tisk obsahující více zpráv). Vedle toho se stále setkáváme s tím, že pojem leták funguje jako nadřazený pojem a vztahuje se na drobné tisky různého rozsahu i obsahu. Čtenáři letáků 15. - 17. století však podobné problémy

¹³ Přehled problémů spojených s jednotlivými kritérii podává Johannes SCHWITTALA, *Flugschrift*, Tübingen 1999, s. 5.

¹⁴ Ottův slovník naučný, Praha 1900, díl XV, s. 937.

¹⁵ Jiří HRUBEŠ, *Publicistika jako prostředek masové informace a propagandy v 16. století*, in: Strahovská knihovna 9, 1974, s. 69.

neřešili, pro jejich výběr a zájem byla určující pojmenování, která je alespoň rámcově informovala o obsahu.¹⁶

Ilustrovaný či neilustrovaný jednolist i vícestránkový leták jsou v každém případě příbuzná media, která vznikla ve stejné době a byla předchůdci a souputníky prvních novin. V 16. a 17. století mohla přenášet stejný obsah, protože ilustrovaný jednolist mohl vyjít i v podobě několikastránkového tisku a naopak. Případy, kdy jednolist vyšel jako reakce na vícestránkový leták a vícestránkový leták reagoval na obsah ilustrovaného jednolistu, jsou běžné. I pro mne proto byla obsahová stránka hlavním kritériem k zařazení do zkoumaného souboru. Z tohoto důvodu jsem neváhala ani s ojedinělým zařazením textů, které se zachovaly v rukopise a o nichž lze předpokládat, že byly z kolujících letáků opsány, popřípadě mohly sloužit jako předloha pro tisk.

I. 2. Leták jako medium komunikace - přehled nejdůležitějších podnětů, které ovlivnily dosavadní podobu bádání na tomto poli

Leták jako pramen, který má co říci k výzkumu ovlivňování veřejného mínění, byl oceňován zejména od doby, kdy se dějiny žurnalistiky etablovaly jako samostatná disciplína. Zpočátku mu byly kladeny otázky, primárně zaměřené na obsah, tj. témata politických, církevních či kulturních dějin nebo na formu sdělení, charakterizovanou literárně-stylistickými aspekty letákových textů. Používané metody pocházely z tradičního inventáře historicko-filologického charakteru. Určitý průlom přinesly inspirace, které vyšly z obratu pozornosti lingvistiky i teorie literatury k nefiktivním textům neliterárního typu a z podnětů, které přineslo využití modelů z oboru komunikačních teorií. Ty ovlivnily bádání o letáku v rozhodující míře a jsou dodnes patrné i v terminologickém slovníku badatelů, kteří k letáku přistupují z jiných výzkumných pozic. Ex post však nelze přehlédnout, že tyto užitečné komunikační modely spočívaly na předávání sdělení prostřednictvím jazyka jako systému znaků a jsou aplikovatelné na textovou rovinu letáků,

¹⁶ Čtenář německé letákové literatury dostával do ruky *Loufzettelein, Zettel, Zettelein, Karte, wärtiges Bild, Gemehl, Kupferstich, sexternio* (6 listů, přeložením vznikl rozsah 12 stran in quarto), *Tractätlein, Büchlein, Libell, fliegende Zeitungen, Neue Zeitung, Aviso, Relation*. Pokud název obsahoval hodnotící složku, pak mohl číst *Schmach-, Schmäh-, Schand-, Lästerschrift, schamlose uffrurisch buchleyn, Paßquill, Famosgedicht, nichtswertige Scharteke, schamlose Karte, Famos-Charte, Tractetlin*. Český čtenář si kromě *knížek, naučení či snešení sněmovních*, rád koupil i *aviso, relací, novinu pravdivou a písničku pěknou*, začasť ho však zaujaly též *hanlivé cedule, utrhavé písne, smyšlená tištění, traktáty bludné a malování neřádné*.

v případě ilustrovaných jednoduše však vstupovaly do hry navíc i znaky obrazové či hudební roviny a byly užívány i jiné způsoby mimoslovní komunikace.

První impulsy vzešly již z interdisciplinárního výzkumu mezilidské komunikace, který zahájili v 30. letech 20. století američtí psychologové Kurt Lewin a Carl Iver Hovland, sociolog Paul Felix Lazarsfeld a politolog Harold Dwight Lasswell. Řada jejich studií přinesla množství empirických výsledků, určitý typ systematiky se však vyvinul až z formulace Harolda D. Lasswella, která v jedné větě zachytila základní komunikační model: *Kdo komu co sděluje, jakou cestou a s jakým výsledkem.*¹⁷ Každé z těchto tázacích zájmen zároveň reprezentuje autonomní oblast bádání:

Kdo:	výzkum zaměřený na komunikátora
komu:	výzkum zaměřený na recipienta
co sděluje:	výzkum obsahu sdělení či výpovědi
jakou cestou:	výzkum zaměřený na media komunikace
s jakým výsledkem:	výzkum zaměřený na účinnost sdělení

Tento jednoduchý komunikační model, zprvu založený na behavioristickém vzorci *podnět – reakce*, byl po čase podroben kritice¹⁸ a modifikován. Především bylo nutno zohlednit složitou interakci mezi komunikátorem a recipientem, kteří jsou zakotveni v určitém sociálním prostředí a mají svůj systém hodnot, své potřeby a cíle. Nový, kruhový model, bral v úvahu i to, co a jak recipient z daného sdělení reflektuje a jakým způsobem na ně odpovídá. Toto zohlednění zpětné vazby vedlo k přesunu akcentace jak pokud jde o badatelský zájem, tak o posuzování role partnerů v procesu komunikace.

Dosud převládající zájem o obsah sdělení byl do značné míry nahrazen studiem aktivní účasti recipienta na komunikačním procesu a způsobu, jak si podle svých vlastních potřeb, očekávání a dispozic vybírá z navzájem si konkurující nabídky. V centru pozornosti se ocitla také informace o způsobu a míře recepce, která následně ovlivňuje komunikátora při formulaci obsahu následujícího sdělení. Výzkum recepce, pojaté jako dějiny komunikujících subjektů v měnícím se prostředí, ovšem překročil zájmy a pramennou oblast jednoho oboru a na širokém poli se kromě výzkumu komunikace uplatnily také badatelské zájmy sociologie

¹⁷ *Who says what in which channel to whom with what effect?;* Harold Dwight LASSWELL, *The Structure and Funktion of Communication in Society*. In: Lyman BRYSON (ed.), *The Communication of Ideas*. New York 1948, s. 37. Srv. Henk PRAKKE, *Die Lasswell-Formel und ihre rhetorischen Ahnen*. In: *Publizistik* 10 (1965), s. 285-291.

¹⁸ Kritický pohled do problematiky vnesl např. Klaus MERTEN, *Vom Nutzen der Lasswell-Formel – oder Ideologie in der Kommunikationsforschung*, in: *Rundfunk und Fernsehen* 22 (1974), s. 143-165.

literatury, psychologie čtenáře, sociální a kulturní historie, zejména dějin publicistiky, dějin knihy a knihtisku atd. Přesun těžiště zájmu na zachycení motivací a modalit recepce vyvolal v život i plány např. na široce založený výzkum prostředkujících instancí, institucí, které kanonizují texty, řídí a ovlivňují literární trh (školy, univerzity, mecenášové, kulturní spolky, literární nadací, akademie) a jejich zpětný vliv na vznik a produkci textů, popřípadě jejich zastoupení v knihovných institucích i jednotlivců různých společenských vrstev.

Podněty, které vyšly z bádání o komunikaci, se brzy projeví na poli literární a sociální historie, ovlivnily i výzkum dějin knihtisku a od konce 70. let byly zohledněny i v bádání o letákové literatuře, již byla tradičně věnována velká pozornost v Německu. Na počátku 80. let se při příležitosti tübingského symposia „Flugschriften als Massenmedium der Reformationszeit“ zabýval hodnocením interdisciplinárních inspirací interpretace letákových spisů Hans-Joachim Köhler a jeho stať je výstižným odrazem tehdejšího stavu bádání.¹⁹ V rámci části, věnované inspiracím z oblasti teorií komunikace, uvedl i poznatky o účincích komunikačních aktů, které tehdy vnímal jako relevantní pro historické bádání na tomto poli a které si zaslouží zmínku i dnes:

1. Obsah komunikace má vysokou naději na to, aby jej recipient akceptoval, zvláště tehdy, jestliže obsahuje nová, dosud nediskutovaná témata.
2. Proces komunikace, v jehož průběhu se recipient veřejně přiznává k nějaké výpovědi či hodnocení, imunizuje proti vlivu pozdějších aktů komunikace, v nichž je vyjádřeno jiné mínění.
3. Samotný proces komunikace je komplexním děním, při kterém některá sdělení zasahují recipienta bezprostředně, jiná teprve prostřednictvím osobního vlivu jiných recipientů. Při masové komunikaci, vedené se záměrem změnit něčí názor či chování, ovlivňují působivost komunikačního aktu doprovodné či následné komunikační procesy, které se odehrávají uvnitř sociální skupiny. Protože sociálně izolovaní jednotlivci jsou z této komunikace vyloučeni, nemají účast na procesech přeměn ve společnosti buď vůbec, nebo se zpožděním.
4. Komunikace, která je vedena s intencí měnit či stabilizovat veřejné mínění, je v případě inteligentnějšího recipienta účinnější tehdy, jestliže zároveň k vlastní názorové pozici uvádí i protiargumenty. V případě méně inteligentního recipienta má větší vyhlídky předestření pouze vlastního stanoviska.
5. Nepříliš vyjasněné jsou otázky vlivu zastrašujících apelů na průběh komunikace. Zdá se, že silné pocity obav zvyšují působivost komunikačního aktu tehdy, jestliže iniciátor komunikace současně nabízí realizovatelné řešení, jak se recipient může obávaného vyústění vyvarovat. Poselství apelů, které vyvolávají

¹⁹ Hans-Joachim KÖHLER, *Fragestellung und Methoden zur Interpretation frühneuzeitlicher Flugschriften*, in: Hans-Joachim Köhler (ed.), *Flugschriften als Massenmedium der Reformationszeit. Beiträge zum Tübinger Symposium 1980* (Svazek 13 řady *Spätmittelalter und Frühe Neuzeit. Tübinger Beiträge zur Geschichtsforschung*), s. 1-29.

strach, aniž by nabídly zklidňující východisko, jsou méně působivé, neboť v recipientovi vyvolávají impulsy k vytěsnění sdělovaného obsahu.²⁰

Bylo jasné, že mechanické přenášení empirických výpovědí o procesu komunikace v moderní industriální společnosti na sdělení tisků raného novověku není metodicky přípustné, nic však nebránilo tomu, využít komunikační model a některé dílčí výsledky bádání o mezilidské komunikaci při zkoumání historických způsobů komunikace. Köhlerova stať odráží rovněž tehdejší diskuse, týkající se možnosti aplikace kvantifikační textové analýzy (*Content analysis*), běžně užívané pro moderní média, také na letákovou produkci raného novověku. Tato metoda byla za II. světové války vypracována za význačného podílu Harolda Lasswella. Zpočátku sloužila k analýze válečné propagandy, předvídání dalších kroků protivníka a prokázání nepřátelské propagandy ve vlastní zemi, později se stala důležitým nástrojem při výzkumu veřejného mínění a médií. Našla uplatnění v psychologii, psychiatrii, hudební vědě, ba i archeologii. Přes nejednotu, která v odborné literatuře vládla ohledně jejich metodických podkladů, předmětu výzkumu, používaných postupů, rozsahu použití, ba i terminologii, byla tato metoda prohlašována za vzorový případ použití „přírodovědné“ exaktnosti a objektivity i na poli, doposud spjatém s tradičními filologicko-historickými metodami. „Content analysis“, definovaná např. v pracích Bernarda Berelsona a Philipa Stonea,²¹ spočívá na následujících tezí:

- jazyk, společností definovaný systém symbolů či kódů, jenž používá komunikátor, recipient a badatel, je možno přinejmenším v denotativní oblasti ve velké míře interpretovat identicky.
- znaky, pozorovatelné v jazykovém sdělení, mohou být izolovány a lze z nich vyvodit závěry ohledně vlastností komunikátora/recipienta (tj. postoje, potřeby, psychický stav)
- četnost výskytu přinejmenším některých jednotlivých znaků obsahu komunikace je relevantní pro mimojazykové fenomény. (Termín *znak* se zde nevztahuje pouze na výskyt jednotlivých slov, může jít o syntaktické konstrukce, hlavní sdělení výpovědi či užití obrazných elementů.)

Námítky vůči kvantifikační obsahové analýze se zaměřily jak na kritiku její objektivity, tak na zúžené pojetí dynamiky komunikačního procesu s jeho navzájem se prolínajícími různými komunikačními faktory a především na

²⁰ TAMTÉŽ, s. 7, 8.

²¹ Bernard R. BERELSON, *Content Analysis in Communication Research*. Glencoe (Ill.) 1952, s. 18; Philips J. STONE et al., *The General Inquirer. A Computer Approach to Content Analysis*. Cambridge (Mass.) 1966, s. 5.

podcenění aktivní role recipienta. Kritika jejího zúženého pojetí pojmu *obsah*, kterou uveřejnil Gerold Ungeheuer, vedla k přeformulování definice tohoto pojmu, která má svou relevanci i dnes. Ungeheuer rozlišil tři roviny obsahového sdělení:

- Primární obsah: hlavní téma textu, sled myšlenek, k němuž se průběžná argumentace textu vztahuje
- Sekundární obsah: informace o individuálních postojích autora, kterou čtenář či posluchač odhalí, přestože není do sledu argumentace textu zahrnuta
- Terciární obsah: zařazení informace z textu do souvislostí, které posluchač či čtenář provádí na základě dodatečných poznatků

Tyto tři obsahové roviny jsou na sobě nezávislé a při procesu kódování řeči autorem i dekódování sdělení recipientem se prolínají a vzájemně se podmiňují. Protože proces dekódování libovolného textu vyžaduje čas, v jehož průběhu může recipient text i několikrát projít, navrhnul G. Ungeheuer, aby byla zohledněna i doba, po kterou text na recipienta působil.²²

Potíže při užití kvantifikační analýzy obsahu na sdělení letáků raného novověku však vyvěraly především z faktu, že nebyla splněna základní premisa, týkající se jazyka jako společností definovaného systém symbolů či kódů, společného komunikátorovi, recipientovi i badateli, který by bylo možno „přínejmenším v denotativní oblasti ve velké míře interpretovat identicky.“ Diference v interpretaci kódů jsou patrné např. již na úrovni komunikace dvou současníků s rozdílným kulturním zázemím a právě studium různých podob těchto diferencí umožňuje vykročit od strnulého šedivého modelu k věčně zeleným mnohotvárným podobám komunikace ve studované době. Také z tohoto důvodu se kvantifikační obsahová analýza neosvědčila jako jediná „exaktní a nenahraditelná“ metoda, zatímco výzkum mnohotvárných mechanismů recepce se stal na dlouhou dobu součástí výzkumných plánů,²³ z nichž mnohé ještě dnes čekají na uskutečnění. Téma široce pojatých vztahů, interakcí a situací, v nichž se recipient v průběhu času nacházel, v následujícím období velmi dobře zapadlo do sféry výzkumných zájmů pokračovatelů francouzské školy *Annales* i proudu historické antropologie v

²² Herold UNGEHEUER, *Inhaltliche Grundkategorien sprachlicher Kommunikation. Überlegungen zur Inhaltsanalyse*. In: Klaus Günther SCHWEISTHAL (ed.), *Gramatik – Kybernetik – Kommunikation. Festschrift für Alfred Hoppe*. Bonn 1970, s. 191-201, model tří rovin obsahu s. 195.

²³ Gunter GRIMM, *Literatur und Leser. Theorien und Modelle zur Rezeption der literarischer Werke*, Stuttgart 1975; Hanelore LINK, *Rezeptionsforschung. Eine Einführung in Methoden und Probleme*. Stuttgart 1976.

Německu.²⁴ Z pochopitelných důvodů vycházely oba přístupy nejprve z regionálně vymezených výzkumů, které umožnily mimořádně intenzivní a mnohostrannou analýzu a mohly zohlednit všechny sociokulturní vztahy a vlivy (regionální geografie, historie, správní, sociální a hospodářská struktura). To je případ práce Henri Jeana Martina o vztahu knihy, moci a společnosti v Paříži 17. století²⁵, výzkumu Alberta Labarra o roli knihy v životě obyvatele Amiensu v 16. století²⁶ i práce Rolfa Engelsinga, věnované německému měšťanskému čtenáři a historii čtení v letech 1500-1700, která vyrostla na modelovém příkladu města Brém.²⁷

Širší pohled s průhledy do mentalitních podob procesu četby spojuje práci E. Schöna o proměně procesu četby kolem roku 1800 se sborníky o užití knihtisku či problematice čtenářských zvyklostí, které vydával Roger Chartier buď sám, či ve spolupráci s G. Cavallem.²⁸ Speciální studie, které jsou věnované problematice letáků jsou však v tomto kontextu spíše vyjimečné,²⁹ převládá spíše globálnější mapování čtenářského prostředí, jeho sociologických rovin a jeho proměn. Z hlediska bádání o letácích jsou inspirativní zejména práce o významu emblematické či výzkumy, věnované fenomenu tzv. „bibliothèque bleue“, i když jsou zaměřeny na časově mladší texty. Podobnou komparaci pozdější lidové četby s úlohou letáků raného novověku umožňuje také studie Rudolfa Schendy „Volk ohne Buch“, zaměřená na populární četbu let 1770-1910.³⁰ Leták jako medium má své místo i v projektech Institutu Maxe Plancka pro dějiny v Göttingen, které pracuje pod vedením Hanse Medicka, jako příklad může sloužit ediční projekt

²⁴ Roku 2000 tento trend ex post zrekapituloval Richard van Dülmen slovy: „Antropologické studie poprvé poukázaly na to, že pouze sociální kontext poslechu a četby v kostele, doma, ve škole či v kruhu přátel byl rozhodující pro způsob recepce textů.“ /„Anthropologischen Studien wiesen erstmals darauf hin, daß einmal der soziale Kontext des Hörens und Lesens in der Kirche, zu Hause, in der Schule oder im Freundeskreis entscheidend war für die Art und Weise der Rezeption der Texte.“/ Richard van DÜLMEN, *Historische Anthropologie. Entwicklung - Probleme - Aufgaben*. Köln - Weimar - Wien 2000, s. 84.

²⁵ Henri Jean MARTIN, *Livre, pouvoirs et société à Paris au XVIIe siècle. 1598-1701*, Paris 1969,

²⁶ Albert LABARRE, *Le livre dans la vie amiennoise du seizième siècle*, Paris 1971.

²⁷ Rolf ENGELSING, *Der Bürger als Leser. Lesergeschichte in Deutschland 1500-1800*. Stuttgart 1974.

²⁸ Erich SCHÖN, *Der Verlust der Sinnlichkeit oder Die Verwandlungen des Lesens. Mentalitätswandel um 1800*, 1987; Roger CHARTIER (ed.), *Les usages de l'imprimé*, Paris 1987; Týž, *Lesewelten. Buch und Lectüre in der frühen Neuzeit*, Frankfurt am Main 1990; Roger CHARTIER – Guglielmo CAVALLO (ed.), *Die Welt des Lesens*, Frankfurt am Main 1999.

²⁹ Roger CHARTIER, *La pendue miraculeusement sauvée. Étude d'un occasionnel*. In: Roger CHARTIER (ed.), *Les usages de l'imprimé*, Paris 1987, s. 83-127; Christian JOUHAUD, *Lisibilité et persuasion. Les placards politiques*, tamtéž, s. 309-341.

³⁰ Rudolf SCHENDA, *Volk ohne Buch. Studie zur Sozialgeschichte der populären Lesestoffe 1770-1910*, Mnichov 1977.

Benigny von Krusenstjern „Selbstzeugnisse“, zaměřený na shromažďování osobních svědectví prožitku doby ve studovaném období.

Předpokladem pozitivního vývoje bádání o ilustrovaných jednolístech i letákových spisech však nadále zůstává především konkrétní zkušenost badatele s pramenem. V tomto ohledu se stalo velkým přínosem jejich zpřístupnění širší badatelské veřejnosti, které je postupně prováděno pomocí edičních i digitalizačních projektů a databází, jež mají shrnout údaje z knihoven na určitém území. Prvním vykročením tímto směrem byl již systematický přehled ilustrovaných jednolístů 17. století a jejich starších motivačních kořenů, který provedl William A. Coupe v šedesátých letech 20. století.³¹ Přibližně v téže době se na příbuzném badatelském poli začal realizovat také projekt „Evropská lidová grafika“ (Populäre Druckgraphik Europas), jenž měl umožnit srovnání charakteru i stavu pramenné základny tisků „lidového čtení“ v jednotlivých evropských zemích - Německu, Itálii, Francii, Nizozemí.³² Do tohoto plánu zapadá i práce Pravoslava Kneidla o české lidové grafice od konce 15. do počátku 20. století.³³ Jiný úhel pohledu na stejnou problematiku přinesla pozdější práce Josefa Schejbal, zaměřená na vývoj kramářské písně.³⁴ Projekt „Populäre Druckgraphik Europas“ prokázal mimo jiné i na dosud přetrvávající problém – odlišný přístup a různou míru pozornosti, která je výzkumu této problematiky v jednotlivých zemích věnována.³⁵

Zásadní pokrok ve zpracování tzv. obrazové publicistiky raného novověku přinesl projekt týmu soustředěného kolem mnichovského profesora Wolfganga Harmse, který začal vydávat ilustrované jednolísty na lokálním principu, tj. podle místa jejich uchování, bez ohledu na jejich téma, jazyk a typografický původ. Komentovaná edice „Deutsche illustrierte Flugblätter des 16. und 17. Jahrhunderts“ zpřístupnila ve třech dílech 776 jednolístů z wolfenbüttelské sbírky, čtvrtý díl byl věnován fondům z Hessenské zemské knihovny v Darmstatu.

³¹ William A. COUPE, *The German Illustrated Broadsheet in the Seventeenth Century*, 2 Bde. Bibliotheca Aureliana XVII/XX. Baden Baden 1966/67.

³² Paolo TOSCHI, *Populäre Druckgraphik Europas. Italien*. München 1967; Jean ADHÉMAR, *Populäre Druckgraphik Europas. Frankreich*. München 1968; Maurits de MEYER, *Populäre Druckgraphik Europas. Niederlande*. München 1970; Wolfgang BRÜCKNER, *Populäre Druckgraphik Europas. Deutschland. Vom 15. bis 20. Jahrhundert*, 2. vydání, München 1975.

³³ Pravoslav KNEIDL, *Česká lidová grafika v ilustracích novin, letáků a písniček*, Praha 1983.

³⁴ Josef V. SCHEJBAL, *Senzace pěti století v kramářské písni*, Hradec Králové 1990. K tomuto tématu již dříve Václavkova Olomouc 1961, *O české písni kramářské*.

³⁵ Srv. Michael SCHILLING, *Bildpublizistik der frühen Neuzeit*, Tübingen 1990, s. 4.

Stranou nezůstala ani cenná sbírka curyšského sběratele kanovníka Johanna Jakoba Wicka (1522-1588).³⁶ Tato edice soustředila řadu podstatných informací (včetně soupisů a uložení známých variant) a zohlednila i data o českých pramenech, zejména výsledky průkopnických prací Mirjam Bohatcové. Členové Harmsova týmu posléze využili zkušeností z podnětné práce na komentovaných edicích k sepsání vlastních monografických zpracování.

Dosud nejkonkrétnější a nejmnohostrannější pohled na fenomén letáku raného novověku nabídl Harmsův přední spolupracovník Michael Schilling ve své habilitaci, vydané pod titulem „Bildpublizistik der frühen Neuzeit“.³⁷ Přes široké zázemí badatelské tradice v Německu, vlastní ediční zkušenosti a podrobnou znalost pramenů se nezabýval historickým vývojem ilustrovaných jednolistů, neboť zastával názor, že množství dosud nezpracovaného materiálu v té době seriózní vypracování dějin ilustrované publicistiky raného novověku vylučovalo. Soustředil se proto na příčný průřez historií fungování ilustrované publicistiky raného novověku na německém území v kontextu s celkovou historickou a publicistickou situací. Ve své práci představil ilustrovaný leták v různých rolích: jako zboží, jako zpravodajské medium, jako nosič agitace a reklamy, jako nástroj politiky, zabýval se funkcí jednolistů v procesu vývoje raně novověké společnosti, jejich užitím v oblasti křesťanské duchovní péče i jejich úlohou uměleckého díla. Jiní autoři z okruhu kolem profesora Harmse upozornili na další aspekty užití ilustrovaného jednolistu. Mezi jeho doktorandy patřila také Eva-Maria Bangerter-Schmid, jejíž disertace byla zaměřená na ilustrované letáky let 1570-1670, které spojoval autorský záměr budování a podpory náboženského přesvědčení.³⁸ Příbuznou tematiku – užití témat a obsahových vzorců z oblasti „božského plánu spásy“

³⁶ Wolfgang HARMS, Michael SCHILLING, Barbara BAUER, Cornelia KEMP, Andreas WANG (edd.), *Deutsche illustrierte Flugblätter des 16. und 17. Jahrhunderts*, Band I – III. Die Sammlung der Herzog August Bibliothek in Wolfenbüttel. Kommentierte Ausgabe. Tübingen 1980, 1985, 1989; Wolfgang HARMS, Cornelia KEMP (edd.): *Deutsche illustrierte Flugblätter des 16. und 17. Jahrhunderts*, Band IV. Die Sammlungen der Hessischen Landes- und Hochschulbibliothek in Darmstadt. Kommentierte Ausgabe, Tübingen 1987; , Wolfgang HARMS, Michael SCHILLING, (edd.): *Deutsche illustrierte Flugblätter des 16. und 17. Jahrhunderts*, Band VII. Die Sammlung der Zentralbibliothek Zürich. Kommentierte Ausgabe. Teil 2: Die Wickiana II (1570-1588), Tübingen 1997. K edici a jejímu uspořádání podrobněji Mirjam BOHATCOVÁ, *Výzkum jednolistové publicistiky raného novověku*, in: *Knihy a dějiny*, ročník 4 (1997), č. 1, s. 69 – 90. Recenze Mirjam Bohatcové k 7. svazku tamtéž, ročník 5 (1998), č. 1-2, s. 89.

³⁷ Michael SCHILLING, *Bildpublizistik der frühen Neuzeit. Aufgaben und Leistungen des illustrierten Flugblatts in Deutschland bis zum 1700*, Tübingen 1990.

³⁸ Eva-Maria BANGERTER-SCHMID, *Erbauliche illustrierte Flugblätter aus den Jahren 1570-1670* (Mikrokosmos 20), Frankfurt am Main 1986.

v publicistice třicetileté války – zvolila o něco později Silvia Serena Tschopp.³⁹ Irene Ewinkel, členka osnabrückerého výzkumného centra „Literatur der Frühen Neuzeit“⁴⁰, se zabývala jinou specializací letákové publicistiky – problematikou zrudných porodů. Ve své práci „De monstis“⁴¹ se nejprve věnuje konstrukcím a typům ilustrovaných jednolistů s monstry a pak se soustřeďuje na čtyři dobové přístupy k této problematice v podobě diskursu teologického, společensko-politického, přírodovědného a fyziologického. Závěrem uvádí příklady, které vzbudily obzvláštní zájem a dočkaly se v průběhu času různé interpretace.

Velkorysé edice týmu Wolfganga Harmse však byly natolik náročné, že mohly zpřístupnit pouze zlomek nejdůležitějších fondů. Na příbuzném poli vícestránkových jednolistů, jejichž vydávání nadějně zahájily edice vícestránkových letáků německé reformace a selské války,⁴² byly s plošnými edicemi spojeny ještě složitější problémy.⁴³ Řešením se proto postupně stává digitalizovaná databáze fondů předních německých knihoven, zaměřená na veškeré tisky 16. a 17. století. V ní se postupně shromažďují data, zachycující jak specifickou charakteristiku jednotlivých tisků, tak dostupné informace o všech subjektech s nimi spjatých (nakladatelé, autoři, tiskaři, spolupřispěvatelé, rytci atd.). Neustálý nárůst dat i korekci „dětských nemocí“ v podobě průběžných oprav údajů lze s užitkem sledovat na internetových adresách vd16.de a vd17.de.

II. 1. Základní mezníky vývoje letáku v českých a německých jazykových oblastech do konce 16. století.

Letáky, které jsou předmětem mé práce, nelze posuzovat izolovaně, bez znalosti charakteru etap předchozího vývoje příležitostných tisků v německé i české jazykové oblasti. Historie tištěného letáku, předchůdce a soupevníka prvních psaných a tištěných novin, sahá až k počátkům knihtisku. Vzácné jednolistové tisky 15. století byly cenově dostupnější než celá kniha. Na jejich stránkách se

³⁹ Silvia Serena TSCHOPP, *Heilgeschichtliche Deutungsmuster in der Publizistik des Dreißigjährigen Krieges*, Frankfurt am Main 1991.

⁴⁰ Toto výzkumné centrum působí na univerzitě v Osnabrückeru a zabývá se studii a dokumenty k německé literatuře a kultuře v evropském kontextu. K vydavatelům tamějších publikací patří Jörg Jochen Bernds, Klaus Garber, Wilhelm Kühlmann, Jan Dirk Müller a Friedrich Vollhart.

⁴¹ Irene EWINKEL, *De monstis. Deutung und Funktion von Wundergeburten auf Flugblättern im Deutschland des 16. Jahrhunderts*. Tübingen 1995.

⁴² Anton LAUBE, *Flugschriften der frühen Reformationsbewegung 1518-1524*, Band I, II, Berlin 1983; TÝŽ, *Flugschriften vom Bauernkrieg zum Täuferreich 1526-1535*, Band I, II, Berlin 1992.

⁴³ Stav bádání na tomto poli naposledy zhodnotil Johannes SCHWITTALA, *Flugschrift*, Tübingen 1999.

postupně měnil poměr mezi obrazovou a textovou složkou, zprvu determinovaný tradicí ručně psaných a malovaných jednolistů s převážně náboženskou tematikou. Leták však začal brzy pronikat i do jiných oblastí života. Některé vrchnosti povolily jednotlivým tiskařům tisknout patenty, nařízení a mandáty, za Mikuláše V. přistoupila papežská kurie poprvé k tisku odpustkových listin. K oblíbě ilustrovaného letáku a ověření účinnosti spojení obrazu a slova přispěly některé průkopnické činy, k nimž došlo především v pravlasti knihtisku - v Německu. Jeden z prvních, kteří pochopili nesmírný význam promyšleného spojení tištěného textu s vyobrazením byl Sebastian Brant, autor satirické „Lodi bláznů“. Všech 112 kapitol jeho díla bylo vyzdobeno dřevoryty, 73 z nich pocházelo od Albrechta Dürera. Tyto dřevoryty se s tištěnými komentáři začaly objevovat samostatně, začaly žít vlastním životem, popřípadě se objevovaly i v jiných publikacích.⁴⁴

Na počátku 16. století je v Německu tištěný leták již médiem, které je připraveno osvědčit svou působivost a sílu. Velké diskuse reformačního období v mnohém směru předznamenala zejména polemika mezi Reuchlinem a Pfefferkornem, která se týkala práva Židů vlastnit jejich posvátné spisy, především talmud.⁴⁵ Tento spor se stal předehrou k mnohem radikálnější kritice církve. Mezitím se však tištěné slovo osvědčilo i při řešení problémů profánních sfér

⁴⁴ Paul HEITZ, *Flugblätter des Sebastian Brant*, Straßburg 1915; Dieter WUTTKE, *Sebastian Brant und Maximilian I. Eine Studie zu Brants Donnerstein-Flugblatt des Jahres 1492*. In: Otto HERDING (ed.), *Die Humanisten in ihrer politischen und sozialen Umwelt*, Boppard 1976, s. 141-176.

⁴⁵ Předehrou k ní se staly čtyři letáky židovského konvertity Johanna Pfefferkorna, jimiž se - za pomoci nevybíravých invektiv - obracel na své bývalé souvěrce s cílem je obrátit na křesťanství. Jeho stanovisko podpořila kolínská teologická fakulta i některé významné osoby, např. sestra císaře Maxmiliána a brzy nato byl vybaven mandátem, jenž ho opravňoval kontrolovat židovské knihy a zabavovat je. Frankfurtská židovská obec nato vznesla námítky, které se staly podnětem k tomu, aby byly požádány o dobrozdání čtyři německé univerzity a známý právník a hebreista Johannes Reuchlin. Ten již r. 1505 uveřejnil patrně první otevřený dopis v němčině - „Deutsch Missive, warum die Juden so lang im Elend/ Verbannung sind“. První velká letáková polemika vedená v němčině byla odstartována Pfefferkornovým spisem „Handspiegel“, vydaným o jarním veletrhu r. 1511 a Reuchlinovou odpovědí, „Augenspiegel“, jež vyšla v době podzimního veletrhu. Spor se rozhořel ještě vášnivěji, když Reuchlin roku 1514 vydal pod titulem „Clarorum virorum epistolae“ latinské, řecké a hebrejské dopisy, kterými jej podpořil Erasmus Rotterdamský a 42 dalších humanistů. V následujícím roce se k polemice připojil i Ulrich Hutten svou parodií „Obscurorum virorum epistolae“, jež kontroverzi obracela v satiru. Do vleklého sporu byly postupně vtaženy další složky společnosti. K záležitosti se vyjadřovaly církevní kruhy, především biskupské kanceláře v Mohuči, Špýru a Augsburgu i mnohé františkánské a dominikánské kláštery, o dobrozdání byly požádány univerzity v Kolíně, Mohuči, Erfurtu, Heidelbergu, Paříži a Lovani. Reuchlin a Pfefferkorn psali otevřené dopisy císaři, svůj názor vyjadřovali i rádci španělského i francouzského krále, do polemiky se zapojili jednotliví teologové a humanisté, rytíři i zástupci měst. Srv. Ellen MARTIN, *Die deutschen Schriften des Johannes Pfefferkorn. Zum Problem des Judenhasses und der Intoleranz in der Zeit der Vorreformation*, Göppingen 1994; Johannes SCHWITTALA, *The use of dialogue in early German pamphlets. On the constitution of public involvement in the Reuchlin-Pfefferkorn-controversy*, in: Andreas JUCKER u. a. (ed.), *Historical Dialogue Analysis*, Amsterdam /Philadelphia 1999, s. 111-137.

každodenního života. V druhém desetiletí 16. století se setkáváme s případy, kdy si vrchnosti jednotlivých území vyřizovaly své spory pomocí letáků, jež byly vydávány nejen jako jednostranně potištěný jednolist, který byl na mnoha místech veřejně vylepován, ale také ve formě knížky (*famoß-libel*), jež byla zasílána okolním šlechticům.⁴⁶

Slavným případem, kdy se letáky staly prostředkem řešení politické kontroverze, byl boj rodiny Huttenů proti vévodovi Ulrichovi z Württembergu.⁴⁷ Ten v květnu 1515 zabil na odlehlém místě v lese svého stájmistra Hanse von Huttena, neboť se chtěl zmocnit jeho ženy. Ulrich Hutten složil pak několik útěšných latinských textů, věnovaných otci zavražděného. Brzy nato nechala rodina Huttenů tisknout dva otevřené dopisy proti vévodovi. První z nich (1515) byl určen říšským stavům od kurfiřtů po obce a obsahoval podrobný popis vraždy, druhý tisk (1516) byl adresován württemberskému zemskému sněmu s výzvou, aby byl provinilec dán do klatby a sesazen. K poškozené straně se posléze přidala i manželka vévody z Württembergu Sabina, která od svého muže odešla. Sama se stala autorkou jednoho letákového spisu s obžalobou svého manžela (1515), na dalším se podílela spolu se svými bratry – Vilémem a Ludvíkem Bavorskými. V září 1516 odpověděl obviněný vévoda tištěnou obhajobou, v níž líčil vraždu jako druh popravky za porušení věrnosti. Třetí otevřený dopis rodiny Huttenů se obracel na stavy celé říše publicisticky velmi působivým způsobem – text byl členěn mezititulky a obsahoval pro vévodu tak kompromitující doklady, že pohnul k činu i císaře. Jen o několik týdnů později byl vévoda dán do klatby a donucen k tomu, aby dal rodině Huttenů odškodnění a zadostiučinění. Boj proti vévodovi pokračoval dál ve dvou rovinách. První z nich reprezentovaly tisky oficiální reakcí knížat, druhou literární texty Ulricha Huttena. V březnu 1517 byl v Mohuči vytištěn leták „Phalarismus“, lukianovský latinský dialog, v němž se vévoda Ulrich chvástá svou krutostí v rozhovoru s prototypem antického tyрана, Phalarisem z Agrigenta. Titulní dřevořez Hanse Weiditze, představující scénu, jak vévoda Ulrich věší zavražděného Hanse von Hutten na jeho pásku (obr. 3) je jedním z prvních

⁴⁶ Jako příklad takto rozšiřovaného tisku lze uvést spis, v němž se dědičný číšník Friedrich von Limpurg bránil proti nařčení, že jednal nespravedlivě s poddaným Wenzela von Wolfskehl. Ve své obhajobě uváděl, že tento cizí poddaný přepadl a uvěznil jeho vlastního člověka. Johannes SCHWITTALA, *Flugschrift*, Tübingen 1999, s. 54.

⁴⁷ S případem Ulricha z Württemberku souvisí kromě níže uvedených tisků také řada dobových letákových písní z let 1516-1534, jimž se podrobně věnoval například Rolf Wilhelm BREDNICH, *Die*

vyobrazení aktuální události s politickým dosahem v dějinách tohoto média vůbec. Ulrich Hutten, jeden z nejplodnějších a nejvtipnějších německých autorů, se po vystoupení Martina Luthera připojil k reformačním polemikám.⁴⁸

Doba reformace a německé selské války poskytla další možnosti využití ilustrovaných či neilustrovaných jednolistů a letákových spisů.⁴⁹ Nejaktivnějším autorem tohoto období byl pochopitelně Martin Luther, jehož spisy tvoří asi pětinu všech letákových tisků, jež v Německu vyšly do roku 1550;⁵⁰ jen v rozmezí let 1517 -1519 to bylo více než 300 jednotlivých tisků. Čím byly kratší, tím rychleji se jich zmocnil patisk. Během svého života napsal Luther přes 200 letákových textů. Köhlerova bibliografie z roku 1991 zachycuje 903 tisků Lutherových textů, které byly vytištěny do r. 1530.⁵¹ Témata Lutherových textů vypovídají o tom, čím německá reformace žila: námětem se staly spory o odpustky, papežský primát a neomylnost koncilů, jednání říšských sněmů, daně, zřizování škol, reforma univerzit, rušení klášterů, obrazoborectví, poměr k nekřesťanům (Židé a Turci), otázky poslušnosti vrchnostem i poslušnosti protestantských knížat vůči císaři a diskuse o všeobecném concilu. Lutherovy tisky se rovněž vyznačují užitím rozličných typů textu. Kromě tradičních forem textu z oblasti vědeckého života a pastýřské praxe (lectio, disputace, teze, antiteze a konkluze, komentář, alegoreze, kázání, epištola, katechismus) užíval Martin Luther i typy písemností z oblasti komunikace s vrchností (dopis poddaného, holdovací dopis) a v případě potřeby si obrátne posloužil i novinovou písní, stručným sdělením ve stylu „*neue Zeitung*“, obrazovou satirou, duchovní písní, bajkou, příslovím, posměšnou básní. Úspěch jeho letáků spočíval ve srozumitelnosti, názornosti a v umění vtipně formulovat.

Liedpublizistik im Flugblatt des 15. bis 17. Jahrhunderts, Baden-Baden 1974, s. 166-178. Zde i další literatura.

⁴⁸ Ulrich Hutten napsal celkem 22 latinských a 15 německých letákových spisů, které se dočkaly více než 75 vydání. Roku 1517 vydal zprávu o výsledcích výzkumu Lorenza Vally o tom, že tzv. Konstantinova donace je falzum, roku 1518 (při příležitosti Augsburského sněmu) napsal „*Türkenrede*“, adresovanou německým knížatům, roku 1520 se dvěma spisy obrátil na „*gesamte deutsche Nation*“. Roku 1521 vyšel jeho protipapežsky zaměřený tisk „*Anzeige, wie sich die Pápste gegen den deutschen Kaiser gehalten haben*“. Ulrich Hutten (1488-1523) kritizoval papežství především proto, že oslabovalo jednotu císařství, jehož oporou bylo podle Huttena říšské rytířstvo. Sám Ulrich von Hutten k protestantismu nepřestoupil a jeho spojování i boje za víru s politickými cíli (blaho Německa, starkes „*Vaterland*“) Lutherově věci vždy neprospělo. Johannes SCHWITTALA, *Flugschrift*, Tübingen 1999, s. 54.

⁴⁹ Klíčové letáky tohoto období vydal Anton LAUBE, *Flugschriften der frühen Reformationsbewegung 1518-1524*, Band I, II, Berlin 1983; TYŽ, *Flugschriften vom Bauernkrieg zum Täuferreich 1526-1535*, Band I, II, Berlin 1992.

⁵⁰ Hans-Joachim KÖHLER, *Die Flugschriften der frühen Neuzeit. Ein Überblick*. In: Werner ARNOLD u.a. (ed.), *Die Erforschung der Buch- und Bibliotheksgeschichte in Deutschland*, s. 318.

⁵¹ Hans-Joachim KÖHLER, *Bibliographie der Flugschriften des 16. Jahrhunderts*, Tübingen 1991.

Názornost textového vyjádření doplňovalo promyšlené užití vyobrazení. Příkladem může být zejména jeho „Passional Christi und Antichristi“ (1521), jenž ukazoval v šestadvaceti vyobrazeních třináct protikladů mezi Kristem a papežem (obr. 4). Také dřevořezy několikastránkového tisku „Wider das Papsttum zu Rom, vom Teufel gestiftet“ ovlivnily podobu, oblibu a rozšíření ilustrovaného jednolistu i ráz ilustrací letákových spisů.

K letákovým diskusím přispívali i reformátoři, kteří byli radikálnější než Luther. Nejproduktivnějším z nich byl Andreas Bodenstein, zvaný Karstadt. Ačkoli byl vykázán ze Saska a jeho spisy byly zakázány, je doloženo nejméně 127 vydání jeho letákových tisků.⁵² K nekonformním autorům patřil i Thomas Müntzer, jehož 7 letáků kolovalo v 11 vydáních. Na stránkách letáků s ním polemizovala - kromě Luthera, Johanna Agricoli a Melanchtona - i kancelář Lutherova odpůrce Jiřího Saského. K šíření svých názorů využil letáky koželuh a laický kazatel Melchior Hoffmann, jenž chtěl připravit cestu přicházející říši míru vyhlazením bezbožníků i Bernard Rothmann, jenž ve spise „Restitution rechter unde gesunder Christliker leer, gelovens und legend“ spatřoval základ apokalyptické obce křtěnců v Münsteru v nové smlouvě s Bohem, obecném vlastnictví pozemských statků i žen. Obce křtěnců v různých místech se stávaly terčem tvrdého pronásledování a jejich letáky byly zabavovány a ničeny. K těm vzácným, které se dochovaly, se řadí také tři tisky Hanse Huta,⁵³ jenž donášel Müntzerovy rukopisy do Norimberka, kde je tiskaři Hans Hergot a Hieronymus Hölzel se svými tovaryši tiskli – po zákazu ovšem bez udání místa a jména tiskaře.

Reformační kvas přinesl utopické představy o uspořádání církve i společnosti. K nim se řadí také náboženská a světská statuta země nazvané Wolfaria, které roku 1521 uveřejnil Johann Eberlin von Günzburg a utopie „Von der Neuen Wandlung eines christlichen Lebens“, jejímž autorem byl patrně norimberský tiskař Hans Hergot. Na letácích byly šířeny i hlavní dokumenty německé selské

⁵² Karstadtův spis „Vom Abtuung der Binder und daß kein Bettler unter den Christen sein soll“ z roku 1522 obhajuje wittenberské obrazoborectví. Kromě jeho disputace s Lutherem vyšlo tiskem i dalších 8 letáků proti Lutherovi, jež byl schopen sepsat a vydat během několika týdnů. K nim patřil i spis o křtu malých dětí, jenž byl zabaven a jehož tiskaři byli uvězněni. Martin LUTHER, *Werke. Kritische Gesamtausgabe*. Weimarer Ausgabe (1883-1948), Bd. 18, s. 38.

⁵³ S Hansem Hutem se později setkáváme na Moravě, jeho letáky byly - podobně jako jiné letáky novokřtěnců - zařazeny do edice Anton LAUBE, *Flugschriften vom Bauernkrieg zum Täuferreich 1526-1535*, Band I, II, Berlin 1992.

války⁵⁴ i tvrdý Lutherův spis „Wieder die räuberischen und mörderischen Rotten der Bauern“, jenž tak pobouřil jak Lutherovy odpůrce, tak jeho stoupence, že i sám Luther uznal za vhodné bránit své stanovisko dalším letákem.

Do reformačních polemik se nezapojovali jen muži. Jen v letech 1523-24 vyšlo 15 letákových tisků, jejichž autorkami byly ženy.⁵⁵ Nejproduktivnější z nich byla svobodná paní Argula von Grumbach.⁵⁶ Píšící ženy byly často umlčovány pomocí pasáží z Pavlových listů (1. Korintským 14,34, 1. Timoteovi 2,12), které ustanovují, že žena má ve shromáždění mlčet, v souladu s Písmem (prorokyně Debora, novozákonní prorokyně Anna, pět dcer evangelisty Filipa) jim však byl přiznáván dar prorokování a na tom základě obvykle stavěly tyto ženy svou obhajobu. Argula von Grumbach i Ursula Weyda argumentovaly rovněž starozákonním textem proroka Joele, kapitola 2, verš 28: *Vylíj svého ducha na všechno tělo a vaši synové a vaše dcery budou prorokovat*. V případě píšících žen byli začasť kárání a postihování jejich muži. Někteří byli sesazeni ze svého úřadu (Friedrich von Grumbach), jiní napomínáni, aby svým ženám jejich aktivity zakázali.

⁵⁴ Roku 1523 vyšel anonymně v Bamberku a ve Cvikově leták „Deutscher Nation Nothdurft“, z něhož vycházel i známý „Heilbronský program“ (1525). Neobyčejně rychle se po území říše (v počtu 25 tisků) rozšířil nejdůležitější dokument německé selské války, leták o 6 listech, který Christoph Schappeler a Sebastian Lotzer nazvali „Zwölf Artikel der Bauernschaft“. Paralelně k němu vznikaly další programy, například „Memminger Bundesordnung“ šířený na 4 listech či radikální, anonymní leták „An die Versammlung gemeiner Bauernschaft“, jenž propagoval rovnost všech lidí a byl okamžitě po svém uveřejnění v Norimberku zabaven.

⁵⁵ Johannes SCHWITTALA, *Flugschrift*, Tübingen 1999, s. 17-22. Devět žen psalo letákové texty na obranu reformace, jedna (Caritas Pirkheimer) vyjadřovala opačné stanovisko. Šest autorek byly bývalé jeptišky (Katharina Rem, Florentina von Oberweimar, dále autorky dvou anonymních letáků), které obhajovaly, proč opustily klášter. Dvě z nich byly šlechtičny, některé ovládaly latinu, Ursula von Münsterberg byla dokonce schopna psát vyspělým akademickým stylem. Srv. Monika RÖSSING-HAGER, „*Verhoffen es sey yeden verstendigen klar gnug an tag geben*“ – *Verständlichkeit als erklärtes Ziel der reformatorischen Flugschrift Ursula von Münsterbergs*. In: Gisela BRANDT (ed.), *Bausteine zu einer Geschichte des weiblichen Sprachgebrauchs II, Forschungsberichte – Methodenreflexion*, Stuttgart 1966. Také měšťanka Katharina Zell, manželka štrasburského faráře uměla dobře argumentovat a ovládala všechny rétorické figury. Ursula Weyda, žena výběrčího daní z Eisenbergu v Durynsku, napsala roku 1524 ostrý spis, jímž reagovala na protiluteránský spis opata z Pegau.

⁵⁶ Th. KOLDE, *Arsacius Seehofer und Argula von Grumbach*. In: *Beiträge zur bayerischen Kirchengeschichte* 11/1905, 49-124, 12/1906, 149-188; Silke HALLBACH, *Argula von Grumbach als Verfasserin reformatorischen Flugschriften*, Frankfurt/M. 1992. Ve třech otevřených dopisech, adresovaných bavorskému vévodovi Vilémovi, ingolstadtské univerzitě a radě města Ingolstadtu, obhajovala Argula reformátora Arsacia Seehofera, jenž byl odsouzen ke klášternímu vězení a odvolání svých bludů. Otevřené dopisy, vydané tiskem psala i rýnskému falckraběti a kurfiřtovi Fridrichovi Saskému, od nichž si slibovala, že podpoří „obnovení pravé víry“. Ti jí sice neodpověděli, zato se dočkala tištěné odpovědi v podobě urážlivé básně jednoho ingolstadtského studenta theologie, jehož pak – rovněž básnickou formou – vyzvala k veřejné disputaci. Pře ingolstadtských teologů s Argulou von Grumbach se stala námětem dalšího letáku, jehož titulní list uvádím jako obr. 5.

Z řad významnějších katolických autorů se na polemice proti Lutherovi a protireformačním tažení podíleli zejména Johannes Eck (46 letáků) Johannes Cochlaeus (45) Thomas Murner (27), Hieronymus Emser (26), Kašpar Schatzgeyer (23) Augustin v. Alfeld (18), Petr Sylvius (17), Johannes Dietenberger (11).⁵⁷ Katoličtí autoři dávali v mnohých případech své texty tisknout nejprve v latině a pak teprve v němčině. Také si stěžovali na to, že špatně sháněli pro tisk svých textů tiskaře. Roku 1540 to za všechny vyjádřil Johannes Cochlaeus: *Pro nás, katolické autory píšící proti heretikům, nebylo v Německu v posledních 20 letech nic horšího a obtížnějšího, než (...) nedostatek tiskařů (...), neboť byli téměř všichni nakaženi luterstvím a nechtěli od nás nic tisknout, pokud nebyli podplaceni penězi.*⁵⁸ V mnohých tiskařských oficínách se však nadále tiskly jak knihy luteránské, tak knihy katolické, což se někdy stávalo předmětem kritiky. Tento jev následujícím způsobem pranýřoval například Johann Eberlin von Ginzburg v letáku „Mich wundert, daß kein Geld im Land ist“: *Dřív se (tiskaři) vrhali na luterské knihy, na Písmo svaté....a když jim ten evangelický obchod už moc nevynášel, vrhli se na ty papeženské jako žádný papeženec ... Na obranu svého odpadnutí říkají, že je velký spor mezi kazateli, a proto prý chtějí číst, tisknout a prodávat letáky obou stran až do vyřešení té věci.*⁵⁹ Zde se již zřetelně ohlašuje střet mezi pojmáním letáku jako veřejného fóra pro konfrontaci odlišných názorů a jednostranným využitím letáku k hlásání a podpoře nějakých politických či ideologických pozic.

Prvním válečným konfliktem, do něhož byly kromě zbraní nasazeny i letáky byla šmalkaldská válka. Otto Waldeck, jenž se publicistikou tohoto období zabýval, uvádí ve svých studiích z let 1910 a 1911 152 takových letáků.⁶⁰ Tiskem začaly vycházet oficiální texty, např. říšské klatby proti kurfiřtovi Janu Fridrichovi Saskému a lantkraběti Filipovi Hessenskému. Na ně šmalkaldský svaz odpověděl

⁵⁷ Při udání počtu letáků u jednotlivých autorů vycházím z publikace Johannes SCHWITTALA, *Flugschrift*, Tübingen 1999, s. 61; Srv. Adolf LAUBE, Ulman WEIß (edd.), *Flugschriften gegen die Reformation (1518-1524)*, Berlin 1997.

⁵⁸ Hildegard SCHNABEL, *Zur historischen Beurteilung der Flugschriftenhändler in der Zeit der frühen Reformation*, in: *Wissenschaftliche Zeitschrift der Humboldt-Universität, Gesellschaftlich-sprachwissenschaftliche Reihe XIV*, 1965, s. 873; srv. Hans-Joachim KÖHLER, *Die Flugschriften der Frühen Neuzeit. Ein Überblick*. In: Werner ARNOLD u.a. (ed.), *Die Erforschung der Buch- und Bibliotheksgeschichte in Deutschland*, Wiesbaden 1987, s. 326.

⁵⁹ Johannes SCHWITTALA, *Flugschrift*, Tübingen 1999, s. 61; Ludvig ENDERS (ed.), *Johann Eberlin von Ginzburg. Ausgewählte Schriften*, 3 Bde, Halle 1896-1902, Bd. 3, s. 161.

⁶⁰ Otto WALDECK, *Die Publizistik des Schmalkaldischen Krieges*, in: *Archiv für Reformationsgeschichte* 7/1910, s. 1-55, 8/1911, s. 44-133.

dvěma letáky apologetického charakteru. Císařovy žádosti o vojenskou pomoc a papežovy dopisy uveřejnila protestantská strana s úmyslem dokázat, že císař vede náboženskou válku, vyhlášení války císaři se objevilo v souvislosti se zprávou o tom, jak císař vyhlášení odmítl přijmout. Ve formě letáků kolovaly papežské buly, slibující odpušky katolickým vojákům i tištěné pořádky bohoslužeb pro vojáky. Četné „pravdivé zprávy“ líčily vývoj konfliktu z různých pozic, jednotlivé události se dočkaly okamžitého komentáře v tištěných oslavných či posměšných písničkách, „laskavému čtenáři“ se dostalo útěchy, výstrahy i napomenutí, mohl se zamyslet nad předpovědí budoucího vývoje války či pobavit parodiemi na církevní texty, adaptacemi biblických textů či vtipnými dialogy. V 13 pojednáních se rozebírala otázka práva na odpor vůči císaři.⁶¹

Autoři letáků 2. poloviny 16. století zdárně rozvíjeli zkušenosti předchozích generací. Obhajobu reformace však vystřídal polemiky mezi jednotlivými protestantskými směry,⁶² velkou skupinu tvoří letáky zaměřené proti jezuitům.⁶³ Všeobecně se soudí, že podíl protestantských nakladatelů početně převyšoval podíl nakladatelství katolických, zvláště když se luteránská města jako Norimberk, Augsburg a později i Frankfurt nad Mohanem a Lipsko stala významnými nakladatelskými a tiskařskými centry, v nichž se sbíhaly nitky čilého obchodu s knihami i letáky. Tiskoviny podléhaly císařské cenzuře. V případě hanopisů, paskvilů a pamfletů hrozily všem zúčastněným - autorovi, nakladateli, tiskaři i kupci - značné tresty. Ty ukládal císařský trestní řád i z něho vycházející místní policejní pořádky. Císařské cenzury i jakési předběžné cenzury, které prováděly ve svém zájmu jednotlivé vrchnosti ve snaze zabránit konfliktům s císařem, se týkala zvláštní usnesení říšského sněmu. Protože vrchní dohled nad cenzurou měl sám císař, byla případná kritika jeho politiky prováděna spíše nepřimo - například v letácích proti císařským rádcům z jezuitského řádu. Vlastní praxe však byla v jednotlivých místech značně odlišná. Zatímco v jednom městě bylo vynechání autora, tiskaře a místa výtisku

⁶¹ Císařská strana tehdy znovu vydala ty Lutherovy spisy, v nichž reformátor odpor vůči vrchnosti odsoudil, Filip Melanchton odpověděl pod pseudonymem Menius, že povinnost poslušnosti císaři má své hranice a je jí možno vypovědět tehdy, když je císařův požadavek v rozporu s nějakým božím příkázáním.

⁶² Srv. Jiří HRUBEŠ, *Politická polemika mezi Falci a Saskem na konci 16. století a její ohlas v Čechách*, in: Strahovská knihovna 4, Praha 1969, s. 38-53.

⁶³ Srv. R. KREBS, *Die politische Publicistik der Jesuiten und ihrer Gegner, in den letzten Jahrzehnten vor Ausbruch des Dreißigjährigen Krieges* (Hallesche Abhandlungen zur neueren Gesch., 25), Halle 1890, reedice Leipzig 1976.

vnímáno jako vážný přestupek, bylo jinde toto opomenutí tolerováno, ba dokonce z obavy před konfliktem s císařskou cenzurou i nařizováno.⁶⁴ Šíření pochybných pamfletů hanopisů a paskvilů bylo stálým problémem, s nímž se potýkala zejména frankfurtská městská rada, která si nechávala tisknout vyhlášky proti nim do zásoby, aby je před každým veletrhem mohla nechat vylepit.⁶⁵

Značné procento letákové produkce v Německu připadalo na neperiodický zpravodajský tisk. Šíření psaných i tištěných zpráv (tj. zpravodajských letáků, avis označovaných ordinari) bylo od dob tridentina vázáno na týdenní poštovní spojení. V 2. polovině 16. století se v důležitých poštovních uzlech (Augšpurk) rozvíjel obchod s psanými týdenními avisy, která byla po r. 1580 pololetně tištěna a svazována. Na sklonku 16. století je doplnily souhrnné zprávy, které zpracovávali autoři historických relací, vycházejících při příležitosti frankfurtských a později lipských veletrhů. Byly šířeny i prostřednictvím knižního obchodu.⁶⁶ Na počátku 17. století se strukturální rysy poštovního spojení - veřejnost, pravidelnost, spolehlivost, rychlost - spojují s knihtiskem a objevují se první periodické tištěné týdenní noviny, jejichž obsah tvoří z devadesáti procent hlášení z Antverp, Kolína, Prahy, Vídně, Benátek a Říma.⁶⁷ Epochální význam měly Frankfurtské poštovní noviny (1610 – 1866). Jejich charakter ovlivnil zejména Johann von Birghden - první poštmistr, který byl zároveň i nakladatelem.

Vývoj letákové produkce v zemích České koruny má s poměry v Německu mnoho společného, odlišnosti vyplývaly spíše z momentální politické pozice Českého království a z územně méně rozsáhlého odbytiště jazykově českých letáků. Knih tisk se poměrně brzy rozšířil i do českých zemí. Svůj podíl na tom měli i potulní tiskaři, kteří si přivezli litery z Německa. Impresorství, knihtiskařství, bylo u nás od počátku pokládáno za svobodné umění. Bylo tedy živností, která nebyla vázaná cechovními pravidly. Kromě knih se brzy tiskly i skromnější publikace – minucí, praktiky, kalendáře i sněmovní usnesení.⁶⁸ Vzácný jednolistový tisk minucí Vavřince z Rokycan na rok 1485 vytiskl již vimperský

⁶⁴ Michael SCHILLING, *Bildpublizistik der frühen Neuzeit*, Tübingen 1990, s. 181.

⁶⁵ Wolfgang HARMS, *Deutsche illustrierte Flugblätter des 16. und 17. Jahrhunderts*, Tübingen 1987, s. X.

⁶⁶ Soupis historických relací vydal Klaus BENDER, *Relationes historicae. Ein Bestandverzeichnis der deutschen Meßrelationen von 1583 bis 1648*, Berlin - New York 1994.

⁶⁷ Roku 1605 začaly vycházet - relace štrasburského tiskaře Johanna Carola, roku 1609 relace wolfenbüttelského tiskaře Julia Adolfa Söhneho.

⁶⁸ Nejnovější údaje o prvotiscích tohoto typu včetně popisu, vyobrazení a odkazů na literaturu obsahuje soupis na internetové adrese www.clavmon.repertorium.cz.

Johannes Alacraw, jiným průkopníkem byl plzeňský knihtiskař Mikuláš Bakalář, činný v letech 1488-1513, jenž kromě obvyklých náboženských traktátů, kalendářů a minucí vydával i úhledné knížky lidové četby se světskou tematikou. Z okruhu tisků, jež tiskl anonymní tiskař tzv. Pražské bible z r. 1488, je známo mimo jiné i patrně první tištěné *Snešení sněmovní o policejním řádu zemském* z roku 1492. R. 1500 vyšla z okruhu této tiskárny i *Zřízení zemská, aby je mohl mieti bohatý nebo chudý*, o rok později jeden z nejzásadnějších dokumentů náboženského vývoje v Českém království – česká verze kompaktát. Souvislý vývoj českého letáku však patrně začíná až vydáním českého překladu Cuspinianova *Diaria*, v němž jsou zveřejněny smlouvy mezi Jagellonci a Habsburky, uzavřené 22. 7. 1516 ve Vídni.⁶⁹ Překlad pořídil český humanista Mikuláš Konáč z Hodíškova.

Mnozí tiskaři udržovali spojení se zahraničními centry a snažili se informovat českého čtenáře o náboženské i politické situaci v Evropě, zvláště ve Francii a Německu. Některé letáky byly na objednávku z Čech tištěny v říšských protestantských městech. Kalvínův traktát o sněmu ve Špýru nechal jeho překladatel a vydavatel pražský měšťan Zikmund Ziga tisknout v Norimberku.⁷⁰ O statečném postoji Luthera na sněmu ve Wormsu informoval domácí leták, jenž vydal Pavel Severýn z Kapí Hory. Právě jeho tiskárna patřila k prvním českým tiskárnám, které čtenářům nabídly Lutherovy spisy v českém překladu. Se zahraničím udržoval spojení zejména bratrský knihtisk, který byl zvláště po vydání svatojakubského mandátu roku 1508 odkázán na spolupráci s Norimberkem⁷¹ a přesouval své pozice na Moravu. Někteří čeští tiskaři se v cizině vyučili nebo měli zkušenost s prací v některém ze zahraničních center knihtisku.⁷²

Obliby vázané řeči a písně brzy využili i čeští tiskaři a rýmovaná publicistika zpravodajských, polemických či mravoličných písních, která se v Německu objevila koncem 15. a začátkem 16. století, zapustila jen s malým zpožděním kořeny i na stránkách našich letáků. K nejstarším tištěným českým písním patřily i

⁶⁹ Jiří HRUBEŠ: *Publicistika jako prostředek masové informace a propagandy v 16. století*, in: Strahovská knihovna 9, 1974, s. 76

⁷⁰ Viz Jiří HRUBEŠ, *Publicistika jako prostředek masové informace a propagandy v 16. století*, s. 77.

⁷¹ Ke vztahům mezi českým a norimberským knihtiskem F. SPINA, *Tschechischer Buchdruck in Nürnberg am Anfang des 16. Jahrhundert*. Prager deutsche Studien 9, 1908, s. 29-51; Mirjam BOHATCOVÁ, *Die Anfänge der typographischen Zusammenarbeit zwischen Nürnberg und Böhmen*. Guttenberg Jahrbuch 1976, s. 147-155.

⁷² K nim patřili např. Jan Pekk, Jan Mantuan Fencel, Mikuláš Klaudián, Leonard Milichthaler a jeho syn Bedřich, Jan Gunther, Kaspar Aorg, Jiří Melantrich či Oldřich Velenský z Mnichova, jenž roku 1519 založil tiskárnu v Bělé u Mladé Boleslavi. Na jeho signetu najdeme nejstarší známé české vyobrazení tiskařského lisu (obr. 2).

tři protipikartské písně, které se týkaly pražských květnových událostí roku 1524. V roce 1526 je vydal i s notovým dřevorytem Mikuláš Konáč z Hodíškova. Z jeho tiskárny na Starém Městě Pražském vyšly téhož roku i dvě písně, které jsou zároveň našimi prvními tištěnými zprávami z bojiště. Obě najdeme na tisku nazvaném „O nešťastné bitvě a porážce Uhrů od národu tureckého učiněné a o Smrti velmi smutné a žalostivé slavné paměti krále Ludvíka“, jehož titulní stranu zdobí čtyři dřevoryty. Rub titulní strany pak rovněž obsahuje noty řezané do dřeva. V tomto případě byl použit též xylografický štoček s čtyřhlasým nápěvem jako v případě tří protipikartských písní. Jde o dosud nejstarší známý nototisk v české hudební historii.⁷³

S prvními projevy cenzurní praxe se setkáváme již za vlády posledních Jagellonců. Tiskový dohled se zaměřoval zvláště na publikační činnost jednoty bratrské. Protože se jejím útočištěm po vydání Svatojakubského mandátu stala Morava, zaměřila se pozornost cenzorů tam.⁷⁴ Od konce 2. desetiletí 16. století se aktuálním ohrožením katolicismu stalo především luterství. Na zákaz Lutherových spisů se shodla nejen nejvyšší autorita katolického světa papež Lev X. (1520), ale i nejvyšší reprezentant světské moci císař Karel V. (1521). Vážnost situace si uvědomoval i český panovník, který 25. 7. 1522 nařídil nepřilíš bdělému olomouckému biskupovi Stanislavu Thurzovi, aby zamezil šíření nekatolických knih na Moravě. V následujícím roce důležitost biskupova poslání zdůraznila i králova osobní přítomnost při veřejném pálení zabavených luterských knih v Olomouci.

Spektrum protestantských vyznání na Moravě se rozšiřovalo i po nástupu Habsburků na český trůn a tím vzrůstala potřeba náboženské polemiky jak směrem ke katolicismu, tak mezi jednotlivými nekatolickými skupinami navzájem. Morava se stala rovněž asylem skupin novokřtěnců, kteří zde nacházeli ochranu. Od roku 1526 pobýval na panství Linhartů z Lichtenštejna v Mikulově Baltazar

⁷³ Dvě zmíněné písně z uherského bojiště pocházejí patrně z pera Mikuláše Konáče. Srv. Milan KOPECKÝ, *Literární dílo Mikuláše Konáče z Hodíškova*, Praha 1962. Edice textů a další literatura Josef V. SCHEJBAL, *Senzace pěti století v kramářské písni*, Hradec Králové 1990, s. 93-97, 344. Ze zorného úhlu hudební historie zhodnotil všechny tyto Konáčovy tisky Jaroslav POHANKA, *Historické kořeny české kramářské písně*, in: Václavkova Olomouc 1961. O české písni kramářské, s. 89-96, 91.

⁷⁴ Na samém počátku 15. století spadala povinnost cenzury do kompetence inkvizitora Jindřicha Institorise, jenž ji vykonával s pomocí olomouckého kléru a městské rady. Jeho činnost však nebyla příliš úspěšná a byla ukončena asi po dvou letech. Petr VOIT, *Příspěvky ke knihopisu 5, Moravské prameny z let 1567-1568 k dějinám bibliografie, cenzury, knihtisku a literární historie*. Praha 1987.

Hubmeier, který ve zdejší tiskárně vydával své německé traktáty, jimiž polemizoval s Zwinglim o přípustnosti druhého křtu. Krátce pobýval v Mikulově také známý radikál Hans Hut, který zastával mnohem nesmiřitelnější postoj k světské vrchnosti a byl zde uvězněn. Od roku 1527 vydával Ferdinand řadu tvrdých mandátů proti novokřtěncům. Jeho postoj po určitém váhání přejal i moravský zemský sněm, vrchnosti však nadále držely nad novokřtěnci ochrannou ruku. Ferdinand se především snažil zamezit příliv nežádoucí literatury do Rakouska. To vedlo např. k procesu s mikulovskou tiskárnou a rozsudku smrti pro Baltazara Hubmeiera, jenž byl roku 1528 upálen ve Vídni. O deset let později se konal proces s novokřtěncem Janem Dubčanským, v jehož uvěznění viděli moravští stavové zásah do svých práv a případ přerostl v několik let trvající spor mezi nimi a panovníkem. Po smrti Baltazara Hubmeiera se stal vůdčí osobností moravských novokřtěnců biskup Jakob Hutter. Činnost moravských tiskáren se panovníkovi ovlivnit nepodařilo.⁷⁵

Na rozdíl od uvolněnějších moravských poměrů byla situace v Čechách pod mnohem přísnější kontrolou. Mandát z 18. července 1526 nařizoval předběžnou cenzuru rukopisu u administrátora katolické konzistoře a dodatečnou cenzuru hotové knihy u pražského purkmistra a konšelů.⁷⁶ Od roku 1539 měl právo cenzury i rektor univerzity.⁷⁷ Vydávání nekatolické literatury však tato nařízení neovlivňovala. Výrazem Ferdinandovy snahy o potírání protestantismu se stal mandát z 3. srpna 1537, jímž byl zakázán veškerý mimopražský knihtisk. Panovník tehdy přikázal, aby tiskaři *od nynějšího času nikdyž jinde žádných knih ani traktátův buďto latinských, českých ani německých v Království českém netiskli a tisknutí nedali kromě v městech pražských.... leč s povolením a jistým vědomím administrátora Hradu pražského aneb druhého administrátora konzistoří pražské pod obojí spůsobu nynějších neb budoucích....*⁷⁸

⁷⁵ Od roku 1527 byla v provozu tiskárna v Prostějově, od r. 1530 tiskli Habrovanští v Lulči, pak následovaly Náměšť (1533), Olomouc (1538), Ivančice a Kralice.

⁷⁶ J. V. ŠIMÁK (ed.), *Kronika pražská Bartoše Písaře*, Fontes rerum Bohemicarum 6, 1907, s. 73; K. BOROVÝ, *Jednání a dopisy konzistoře katolické i utrakvistické*, díl I., Praha 1868, s. 19; Petr VOIT, *Příspěvky ke knihopisu 5, Moravské prameny z let 1567-1568 k dějinám bibliografie, cenzury, knihtisku a literární historie*, Praha 1987, s. 25.

⁷⁷ *Sněmy české od léta 1526 až po naši dobu*, sv. 1., Praha 1877, s. 467.

⁷⁸ SÚA Praha, královská registratura 16, fol. 162 b; Petr VOIT, *Příspěvky ke knihopisu 5, Moravské prameny z let 1567-1568 k dějinám bibliografie, cenzury, knihtisku a literární historie*, Praha 1987, s. 25. Zákaz neuposlechl například tiskař Jednoty bratrské Alexandr Oujezdecký z Litomyšle, jiná tiskařská dílna se za pět let objevila v Litoměřicích.

V té době začíná vzestup tiskaře Bartoloměje Netolického, jenž právě roku 1537 obdržel erb. Zpočátku tiskl Netolický drobné tituly novinového typu (*Noviny o Turkovi*), ale brzy začal dostávat i zemské zakázky. V roce 1544 sice upadl v podezření, že od něho pocházely „hanlivé cedule“ proti primasovi Janu Fikarovi z Vratu, případ však skončil uvězněním impresora Bárty. Ferdinandova opatření se mívěla účinkem a jen přispěla k rozšíření kontaktů s moravskými a německými tiskárnami. Do Čech se tak dostávaly letáky, pamflety a novinová zpravodajství, která nebyla v souladu s jednotnou politikou obou hlavních představitelů habsburského domu. Zvláště markantně se to projevilo v době šmalkaldského konfliktu, kdy se vyhrotily negativní vztahy mezi panovníkem a stavy, které se již v předcházejících letech projevovaly ve formě náboženských rozporů, v otázce vlivu krále na rozdělování úřadů, sporech o právo svolávat krajské sněmy i sporech o daně. České stavy projevíly nechuť poskytnout Ferdinandovi účinnou finanční i vojenskou pomoc, použitelnou mimo zemské hranice. Proti mandátu z 12. ledna, jímž Ferdinand o své vůli a bez svolení zemského sněmu svolal zemskou hotovost, se postavila jak česká šlechta, tak zástupci 35 měst, s výjimkou Plzně, Českých Budějovic a Ústí nad Labem. Situace vyústila v tzv. první protihabsburský odboj, v němž letáková publicistika sehrála významnou roli. Na zemském sněmu, konaném 17. března, na němž se vytvořila komise, která koncipovala „Přátelské snešení“ a bylo zvoleno direktorium, byl čten také dopis krále Ferdinanda, jenž apeloval na Pražany, aby sami potrestali šířitele kolportovaných protihabsburských pamfletů.⁷⁹ V průběhu dubnového sněmu bylo na „Přátelské snešení“ připojeno 1740 podpisů a pečeti.

K letákům, na které si Ferdinand stěžoval, patřil i okruh drobných tisků, jimiž se od roku 1546 saská luteránská propaganda obracela na obyvatele Českého království v jejich mateřském jazyce. K tomuto okruhu se řadí i 19 vzácných tisků, z nichž větší část bibliograficky popsal již Josef Jireček a hypoteticky je spojil s tiskárnou Josefa Kluga ve Wittenberku. Další tisky dohledala Mirjam Bohatcová, která analyzovala jejich typografickou a ikonografickou složku a srovnala ji s produkcí českých tiskáren i dostupnými tisky zmíněného tiskaře. Zároveň se jí podařilo také dohledat německé i latinské předlohy těchto českých tisků a potvrdit

⁷⁹ Protože se situace nezměnila, byla pražská města 1. července 1547 obeslána před královský soud. *Sněmy české*, sv. 2, Praha 1880, s. 314.

příslušnost tisků k produkci wittenberské tiskárny Josefa Kluga.⁸⁰ První z těchto českých letáků byly tištěny již roku 1546. Jejich ortografie prozrazuje, že tiskaři chyběly litery pro písmena typická pro češtinu a text neprošel rukama korektora znalého českého jazyka. Kromě tisků, jejichž obsahem byla protipapežská propaganda,⁸¹ šlo i o kvartový šestilistový tisk „Křesťanské napomínání ctihodného pana doktora Jana Bugenhagia Pomerana, pastýře církve witemberské k chvalitebným susedom Čechom, Slezákom, Lužickým“ (obr. 7), tištěné ve Wittemberku v den sv. Dionysia 1546 a „Zjevné rozepsání korfirsta saského purkrabí v Magdeburce a Filipa, lantkrabího v Hessích“ (4°, 4 listy, 3 potištěné), datované 13. srpna téhož roku „v našem vojsku položení u Erichessem“.

Když si Klugova tiskárna opatřila potřebné české litery, vyšly ještě další letáky. Patřila k nim i Lutherova a Melanchtonova napomenutí o tom, jak si praví křesťané mají počínat, když do jejich země přitáhnou nepřátelé pravdy a „Mandát nový Ježíše Krista“, jenž byl v Čechách do počátku 17. století ještě několikrát vydán. Šlo o český překlad letákového spisu „Ein Mandat Ihesu Christi“, jenž dal jáchymovský autor Nikolaus Herman do tisku již roku 1524. Tisk je výzvou k opětovnému dobytí symbolického „ztraceného zámku“ (tj. víry v Kristovo Slovo), který falešní pastýři (římská hierarchie) uloupili. Tento boj však má být veden pomocí duchovní výzbroje, popsané v epištole sv. Pavla Efezským 6, 10-17. Hermanův traktát prokázal svou použitelnost ještě v mnoha dalších konkrétních situacích.

Šmalkaldští využili též formu novinového zpravodajství. To potvrzují i „Noviny z Vlach“, které objasňovaly úlohu papeže jako iniciátora císařského tažení proti luteránským kurfiřtům a zároveň zdůrazňovaly, že nejde jen o svobodu jmenovaných kurfiřtů, stavů a měst a *všeho německého národu, ale i slavného království českého a obyvatelův v něm tělo i krev Pána Ježíše podobojí způsobou*

⁸⁰ Josef JIREČEK, *České pamflety za války šmalkaldské*, ČNM 49, 1875, s. 95-100; Mirjam BOHATCOVÁ, *Wittenberger Flugschriften aus der Zeit des Schmalkaldischen Krieges und die Probleme ihrer tschechischen Ausgaben*. Gutenberg-Jahrbuch 1983, s. 195-214. Bohatcová vyloučila jeden tisk z Jirečkova seznamu, jenž do daného okruhu nepatří. Její práce obsahuje rovněž odkazy na Knihopis (pokud existují), revizi informací udávaných v Knihopisu a údaje k současnému uložení těchto tisků.

⁸¹ Jde například o tisk „Věčného božského (! recte: božského) Majestátu deklarací“ (obr. 6), v němž je ústy Nejvyššího parafrázována říšská klatba vydaná Karlem V. či „Pašquillus: Noviny o čertu a papeži“ (obr. 10), které vydal Jaroslav KOLÁR, *Zrcadlo rozděleného království*, Praha 1963, s. 75-105, 264-269.

přijímajících. V podobném duchu se nese i vytištěná korespondence mezi odbojnými německými knížaty a českými stavy. Po vydání říšské klatby se knížata obrátila na české stavy listem, datovaným 15. srpna z ležení v Breitenbrunn, jež nesměl být na sněmu přečten a proto jej knížecí kancelář dala česky vytisknout.⁸² V Sasku vyšel tiskem i dopis Jana Fridricha stavům a hejtmanům některých krajů koruny království českého (datovaný 17. 2. 1547 v ležení v Altenburgu) i písemná odpověď královského zástupce Šebestiána z Veitmile. Obyvatelé království českého se tiskem dověděli i o prvním vojenském vítězství Jana Fridricha nad *služebníky Antikristovými*, kteří *ve dne v noci usilují Slovo Boží zahladiti*. Expresivní dřevořez na titulní straně zobrazoval zabitého krále svrženého z trůnu a několik mrtvých uprostřed města. K saským tiskům patřil i dopis Jana Fridricha z 12. března 1547 z ležení v Geitan. První letákové spisy tohoto okruhu tisků byly vydány ve Wittenbergu, další, sázené rovněž Klugovým písmem, však byly patrně tištěny přímo v ležení Jana Fridricha. Tiskař tedy táhl s vojskem a na místě tiskl vše, co bylo třeba.⁸³

Josef Jireček a Mirjam Bohatcová nevyloučili ani spolupráci Šmalkaldských s některými Čechy, kteří ve Wittenbergu studovali. Jako určitý ukazatel může sloužit Klugův leták „Odsudek víry“ (obr. 9 nahoře), jež obsahuje v podstatě nekomentovanou edici dvou dokumentů - papežské buly z 10. ledna 1466 s rozsudkem nad Jiřím z Poděbrad a poměrně nedávného ponižujícího rozsudku Karla V. nad vzbouřenými obyvateli města Gentu. Na první pohled budí tento letákový spis, jež dokumenty nikterak nekomentuje, dojem konformní publikace z oficiálních kruhů. Ve skutečnosti však jde o připomínku činů obou vládců světa - císaře a papeže, jejichž činy a postoje se v průběhu času příliš nemění. Kuriózní ovšem je, že zde byl jako náhrada chybějícího vyobrazení předání papežské buly sekundárně použit štoček, jež roku 1539 použil pražský Pavel Severin mladší k tisku ilustrace v *Knize pana Stibora z Cimburka a z Tovačova etc., kteráž jest oddána slavné paměti nejjasnějšímu králi Jiřímu*, napsané r. 1467. Toto vyobrazení představovalo Ctibora Tovačovského, jak předává Jiřímu z Poděbrad

⁸² Jednalo se o leták „Odpověď osvícených knížat Jana Fridricha, Korfiřta saského a Filipa, lantrabí hesského, na psaní od stavův kr. č. jim do ležení v Preitenbrumu učiněného zase daná, kterážto vuobec stavům přečtena není. Z německého vytištěného na česko přeložena 1547“.

⁸³ Autor letáku „Pasquillus o čertu a papeži...a jejich o nynějších příbězích společném rozmlouvání“ komentuje tisk „Lutherovy výstrahy“ slovy: „Kdyby o tom ti arcikacířští korfirštové a knížata jako Saský předkem a lanthrabě hesský zvěděli, to konečně vím, že by jich hned několik tisíc vytisknouti dali..., majít toho místra s sebou u vojště.“

svou knihu. Zobrazení právníka a státníka oddaného husitskému králi na tisku, obsahujícím papežské a císařské rozsudky, nemuselo být jen náhodnou výpůjčkou z nouze. Použití ilustrace z českého pražského tisku na tisku wittenberské provenience je však každopádně důkazem praktické spolupráce českých a německých tiskařů.⁸⁴

Německá publicistika šmalkaldské války zahrnuje podle O. Waldecka 152 tisků.⁸⁵ K publikaci v češtině byly vybrány ovšem jen některé, především ty, které se přímo týkaly situace a stanovisek českých nekatolických stavů. V okruhu wittenberských tisků nechybí ani takové, které zachycují události v Českém království. K nim se řadí i „Odpověď pánů a rytířstva z kraje Boleslavského“ (obr. 9 dole) na Ferdinandův požadavek svolání zemské hotovosti, Ferdinandova odpověď z 17. 9. 1546 i příslušné artikule sněmovního usnesení, v jejichž duchu Boleslavští králi odepsali.

Tisky stavovského odboje, byly ovšem tištěny i v Čechách, pochopitelně bez impresa. Nejčastěji s nimi bývá spojován Jan Olivetský z Olivetu, jenž byl za tisk hanlivých traktátů proti králi a moravskému zemskému hejtmanovi Janu z Pernštejna 20. 9. 1547 popraven. O jeho letácích se zmiňuje podkomoří Přemek z Víckova v dopise městské radě v Olomouci z 25. 8. 1547, v němž požaduje uvěznění tiskaře i zabavení dalších tisků tohoto druhu, které prý byly předloženy i samotnému Ferdinandovi. Víme tedy, že tyto tisky existovaly, bohužel však dnes již nejsou známé. Jsou ovšem velmi těžko zjistitelné, protože právě Jan Olivetský patřil k těm, kteří své výrobky jen zřídka opatřovali impresem.⁸⁶

Po porážce šmalkaldského svazu v bitvě u Mühlberka (24. 4. 1547) byl stavovský odpor zahnán do defenzivy. Král vsadil na politiku postupné likvidace odporu nejistotou a strachem z možných represálií. Usadil se v Litoměřicích,

⁸⁴ To, že v té době fungovala výměna štočků mezi Wittenbergem a Prahou dokazuje například druhé vydání České bible z tiskárny Pavla Severina z roku 1537, kde byla použita řada wittenberských dřevořezů z Lutherovy bible Hanse Luffta (1534). Mirjam BOHATCOVÁ, *Wittenberger Flugschriften aus der Zeit des Schmalkaldischen Krieges und die Probleme ihrer tschechischen Ausgaben*. Gutenberg-Jahrbuch 1983, s. 211, pozn. 37.

⁸⁵ Otto WALDECK, *Die Publizistik des Schmalkaldischen Krieges*, in: *Archiv für Reformationsgeschichte* 7/1910, s. 1-55, 8/1911, s. 44-133.

⁸⁶ Z dnes známých nejméně 16 tisků tohoto tiskaře je pouze 7 opatřeno plným impresem nebo alespoň jménem tiskaře. Mirjam BOHATCOVÁ, *Wittenberger Flugschriften aus der Zeit des Schmalkaldischen Krieges und die Probleme ihrer tschechischen Ausgaben*. Gutenberg-Jahrbuch 1983, s. 195. Bohumil NAVRÁTIL, *Glossy k dějinám moravského knihtisku*. In: *Časopis Matice moravské* 26, 1902, s. 54, 55.

odkud vyzýval jednotlivé šlechtice, aby se písemně odřekli „Přátelského snešení“ nebo se dostavili do Litoměřic. Tam se podle Ferdinandova rozkazu dostavil i budoucí nový královský tiskař Bartoloměj Netolický se všemi svými tiskařskými potřebami a stroji. Celá pražská „dvorská“ tiskárna prý byla tehdy přepravena na voze. Zde byla pak pod názvem „Akta všech těch věcí“ tištěna i oficiální císařská verze průběhu událostí, jež se stala protipólem slavné kroniky Sixta z Ottersdorfu. Součástí královských trestných opatření byly i restriktce knihtisku, jimiž se u nás knihtisk stal poprvé součástí státní moci. V pondělí po svatém Diviši (9. říjen) zakázal vítězný Ferdinand veškerý knihtisk v zemi, s výjimkou tiskárny nového královského impresora, kterým byl jmenován Bartoloměj Netolický.⁸⁷ Ani přísný dohled však patrně nenesl žádoucí ovoce, neboť ještě roku 1551, ve čtvrtém roce svého „monopolu“, si Netolický ve svém listu Ferdinandovi stěžuje na bojkot svých výrobků (císařská *Akta* byla stále ve velkém množství na skladě), falešná impressa, ilegální knižní obchod provozovaný ženami a nezmenšený příliv luterských a bratrských traktátů. Tlak okolností nakonec Ferdinanda donutil k postupnému uvolňování a jednotlivým tiskárnám byla opět udělována privilegia, jež platila pro určité místo, čas či konkrétní knihu. Nadále také fungovaly již dříve běžné cenzurní komise. O určité formy kontroly knižní výroby měli v neposlední řadě zájem i sami tiskaři, neboť knihtisk jako svobodné umění nebyl vázán žádnými cechovními artikulemi, které by regulovaly pravidla konkurence.

Výsledky jednání třetí fáze tridentského koncilu, jenž řešil i otázky katolické cenzury, se odrazily také v postupných změnách cenzurní praxe v Čechách. Od roku 1562 přešla cenzurní povinnost výlučně do rukou katolické církve, tj. nově jmenovaného arcibiskupa Antonína Bruse z Mohelnice, jeho zástupce, či kapituly.

⁸⁷ I on však byl podřízen dohledu nově vzniklé instituce královského hejtmana. Ferdinandův list, odeslaný tiskařům a knihkupcům 13. 12. 1549, informuje o povaze tohoto dozoru i dopadu královských nařízení: „I správu jmíti ráčíme, že by někteří, dadouc jinde v německých zemích i v Moravě knihy všelijaké tisknouti, je zde v Městech pražských prodávají a tudy proti jistému rozkazu a záповědi naší činí a tu přestupují, čehož nechťíc my žádnému dopouštěti, nýbrž nad tím, aby rozkazové naší spravedlivý pruochoď svůj měly, ruku skutečně držeti ráčíme. Protož vám, velebným administrátoróm pod jednu a pod obojí spuosobú a hajtmanu našemu Hradu pražského, nynějším i budoucím, věrným našim milým, poroučíme přístně přikazujíc, abyšte na to s pilností obzvláštní zření a pozor svojoj měli a ve všech bibliotékách a na jiných všech místech každého času přehledávati dali a sami k tomu dohlídali a kdež by se jakéž koli knihy bez povolení našeho prodávaly, je buď pobrati a do komory naší dodávati rozkázali a dadouc ty osoby, kteréž se toho dopustí, poznamenati, kterýmž se hajtman náš Hradu pražského dostatečně ujistiti má, nám o tom oznamovali, jinaké nikoli nečiníce...“ SÚA Praha, Královská registratura 35, fol. 240b-241a; Petr VOIT, *Příspěvky ke knihopisu 5, Moravské prameny z let 1567-1568 k dějinám bibliografie, cenzury, knihtisku a literární historie*. Praha 1987, s. 27, 28.

Po Ferdinandově smrti nastalo zřetelné uvolnění, kterého využily zejména moravské tiskárny, jejichž obchody s hlavním městem se - k nelibosti pražských tiskařů - úspěšně rozvíjely.⁸⁸ Maxmiliánovy cenzurní mandáty pro Čechy i Moravu (1567) nicméně potvrdily předběžnou cenzuru rukopisů u tiskařů a dodatečnou cenzuru dovezeného zboží u knihkupců, přičemž kontakty s Norimberkem byly zakázány úplně. Přesto se od počátku vlády tohoto panovníka objevuje v Čechách zřetelně větší množství českých letáků se zprávami o situaci protestantů v Nizozemí, Anglii a Francii. Český čtenář se dověděl o popravě hraběte Egmonta,⁸⁹ o bartolomějské noci a zázračné záchraně synů pana Gryspeka, o zavraždění Viléma Oranžského i o porážce *Nepřemožitelné armády*.⁹⁰ Letáková produkce českých tiskařů druhé poloviny 16. století je co do kvality srovnatelná s výrobky jejich západoevropských kolegů. Jako příklad mohou sloužit letáky Michala Peterleho, jenž byl činný v letech 1567-1595 či tisky Jiřího Černého-Nigrina, vydávané v letech 1571-1606. Jejich jednolisty a vícestránkové letáky se zdaleka neomezovaly jen na češtinu, jejich tisky bývaly zastoupeny i na frankfurtských veletrzích. O úrovni letáků české provenience té doby názorně vypovídá soubor, který shromáždil Václav Dobřenský. Největší zastoupení (105 položek) v něm našly jednolisty jeho přítele - již zmíněného Jiřího Černého. Dobřenského kodex je dnes uložen ve Strahovské premonstrátské knihovně.⁹¹

Trvalá přítomnost císařského dvora v Praze v době vlády Rudolfa II. přinesla významné impulsy i pro pražské tiskaře letáků, zejména těch se zpravodajským

⁸⁸ 28.7. 1564 projednávala pražská konzistoř podobojí posměšné písničky potulného knihtiskaře Alexandra Ujezdeckého, jež byly do Čech kolportované z Moravy. 6. 6. 1565 adresoval Maxmilián olomoucké městské radě a purkmistrovi stížnost na traktáty a „knihy bouřlivé“, které tiskl Šebestián Olivetský. Situace byla patrně natolik povážlivá, že se Maxmilián rozhodl vydat mandát proti nekatolickým modlitbám a písním, tištěným na Moravě (o jehož existenci víme z přípisu, jenž byl koncipován 2. 8. 1566 pro hejtmana moravského, opavského a ratibožského. Petr VOIT, *Příspěvky ke knihopisu 5, Moravské prameny z let 1567-1568 k dějinám bibliografie, cenzury, knihtisku a literární historie*. Praha 1987, s. 36, 37.

⁸⁹ Po vydání jednolistu pražského tiskaře Michala Peterleho o popravě Egmonta však následoval okamžitý zásah dvora a zapečetění tiskárny. Později však dostal Peterle svou tiskárnu zpět a císařským radům bylo nařizováno, aby „se vši vážností uložili všem tiskařům, malířům a iluminátorům ve městech pražských, aby netiskli a nemalovali podobné famózní spisy, zpěvy a kresby, které by nás, dům rakouský, také kurfiřty a jiné potentáty, uváděly v posměch.“ Více o případu Josef POLIŠENSKÝ, *Nizozemská politika a Bílá hora*, Praha 1958, s. 95, 96, jenž uvádí i další letáky k nizozemským záležitostem.

⁹⁰ Jde o populární leták „Lázeň španělská“, jenž je českou adaptací německé skladby Johanna Fischarta „Un Calvinisch Gegenbadstuhl“. Znění české verze vydal Jaroslav KOLÁR, *Zrcadlo rozděleného království. Z politických satir předbělohorského období*, Praha 1963, 130-150.

⁹¹ Čeněk ZIBRT, *Strahovský sborník vzácných tisků příležitostných Václava Dobřenského z druhé polovice věku XVI.*, ČČM, ročník 83, 1909, s. 68-107. Mirjam BOHATCOVÁ, *Česká kniha v proměnách staletí*, Praha 1990, s. 208.

zaměřením. Důležitost hlavního města Českého království jako zpravodajského centra vzrostla a Praha hrála významnou roli v organizaci evropského zpravodajství. Týdenní psané noviny zde byly vydávány již na sklonku třetí čtvrtiny 16. století⁹² a také při jejich šíření se významně uplatnila pošta.⁹³ Do podoby pravidelně psaných novin zde byly sestavovány zprávy z celého světa a zprávy odtud se dostávaly do všech významnějších zpravodajských okruhů.⁹⁴ Jako písaři novin se uplatňovali agenti, poštmistři a heroldi. Placení novelanti podávali svým klientům více či méně zasvěcené komentáře o událostech přímo zažitých či zprostředkovaných a to nejčastěji v němčině. Požadavek rychlého předání zprávy vylučoval překládání a navíc byl jazyk zprávy determinován přáním místního či zahraničního objednavatele.

Psané zprávy si zachovaly své místo vedle zpráv tištěných i později, protože byly rychlejší, operativnější a nepodléhaly cenzurním nařízením. Jednotlivé tištěné noviny byly určeny širší skupině zájemců a byly častěji vydávány i česky. Netušený rozvoj těchto drobných tisků lze pozorovat zejména v posledním desetiletí 16. století a souvisí zejména s tzv. čtrnáctiletou válkou s Turky (1593-1606). Zprávami z uherského bojiště se již dříve zabýval zejména pražský tiskař Daniel Rymar ze Sedlčan, později se na ně specializovali zvláště tiskaři Burian Valda a Jan Šuman.⁹⁵ Ilustrované jednolisty a vícestránkové letáky však komentovaly všechny oblasti života společnosti. Na stránkách letáků defilují události jako vpád Pasovských, smrt císaře Rudolfa, korunovace a holdovací cesta krále Matyáše, stejně jako události z pražského univerzitního a školního života či soukromého života obyvatel českých měst. Vedle Prahy hrála

⁹² Nejstarší psané noviny, dochované na našem území ovšem nesouvisejí s pražským centrem, ale s rožmberským zpravodajským okruhem. Jde o jindřichohradecké noviny z roku 1495, zaslané z Budína a psané v jazyce české dvorské kanceláře - tedy česky. Noviny s komentářem otiskl Vladimír KLIMEŠ, *Čítanka k dějinám českého a slovenského novinářství*, část 1., Praha 1964, s. 42-44. Počátky psaných novin v českých zemích zrekapituloval Zdeněk ŠIMEČEK, *Četba novin v českých zemích v 17. a 18. století*, in: *Knihy a dějiny*, ročník 3 (1996), č. 1, s. 1-18. Zde lze najít i přehled další literatury k tématu.

⁹³ K českým poštovním poměrům dosud nejpodrobněji František ROUBÍK, *K vývoji poštovníctví v Čechách v 16. až 18. století*, Sborník archivu ministerstva vnitra Republiky československé 10, 1937, s. 164-302.

⁹⁴ K problematice psaného novinového zpravodajství z Prahy naposled Alena RICHTEROVÁ, *Novinové zpravodajství o císařském dvoře v Praze na přelomu 16. a 17. století*, *Pražský sborník historický* 33, Praha 2004, s. 81-108.

⁹⁵ K otázkám novinového zpravodajství a roli Prahy v předávání zpráv z tureckého bojiště například Zdeněk ŠIMEČEK, *Novinové zpravodajství v předbělohorských Čechách*, in: *Folia historica bohemia* 11, Praha 1987, s. 287-303; Srv. TÝŽ, *Vznik tzv. tureckých novin a novinářství ve Vratislavi v 17. století*, in: *Slovanský přehled* 58, 1972, s. 293-298.

mimořádnou roli v psaném i tištěném zpravodajství Vratislav a mezi tiskaři obou center existovala čilá spolupráce. Zprávy z Prahy jsou mimořádně početně zastoupeny také v nejstarších tištěných štrasburských, wolfenbüttelských, frankfurtských a později i nizozemských týdenních novinách.⁹⁶ Praha si své mimořádné postavení významného zpravodajského uzlu udržela až do konce prvního úseku třicetileté války, známého jako válka česká. Pak byl slibný vývoj přerušen. První pravidelné tištěné týdenní noviny v zemích České koruny nevznikly v Praze, ale ve 20. letech 17. století ve Vratislavi.

II. 2. Leták v oběhu - způsoby šíření očima současníků - ceny.

Leták je jedním z artefaktů, které jsou schopny samy o sobě podat neobyčejně široké svědectví a zobrazit také svou vlastní pouť světem. Toto zboží, na jehož vzniku se podílela řada profesí,⁹⁷ bylo šířeno několika způsoby. Z údajů na titulních listech či v dolní části jednolistů, jež přinášejí informaci, v které officíně a v kterém městě je daný tisk k dostání, vyplývá, že se o odbyt letáků starali v první řadě sami tiskaři, nakladatelé a knihkupci. Dále letáky šířili putující obchodníci a kramáři a od 17. století se k nim přidali postilioni, poslové a poštovní kočí. Mechanismy šíření byly předmětem výzkumu zejména německých badatelů. Heinrich Grimm se zaměřil na putující obchodníky a kramáře a pro období mezi lety 1490 - 1550 se mu podařilo identifikovat asi 1000 takových prodavačů.⁹⁸

Potulní obchodníci kupovali letáky a jiné drobné tisky a nosili je v bubínkovitých brašnách či v přenosných krámcích nošených na bříše. Tento způsob prodeje ukazuje ilustrovaný jednolist s mědirytinou Josta Amana (1588). Představuje prodavače novin s otevřenou brašnou, který drží v rukou letáky a na klobouku má připevněnou zprávu o zavraždění vévody de Guise (obr. 11). Vyobrazení kramáře s přenosným krámkem na bříše (obr. 12), jenž šíří propagandu českých stavů najdeme i na letáku „Böhmisch Unruh Schauspiegel“ (Č. XI, obr. 40), tištěném

⁹⁶ Štrasburské „Relation aller fürnemmen und gedenckwürdigen Historien“, wolfenbüttelské aviso z roku 1608, nizozemské noviny vycházející od roku 1618 pod různými názvy nejprve v Amsterdamu, pak i v jiných městech.

⁹⁷ Na vzniku letáku měl podíl autor či kompilátor, tiskař, autor ilustračních předloh, kreslíř, rytec (u dřevořezů též autor štočku - tzv. „Formschneider“), tvůrce patron pro ilustrace a vybarvovač listu (tzv. „Briefmaler“), jenž obtahoval obrysy ilustrací vodovými barvami, náročnější kolorování prováděli za užití nákladnějších materiálů iluminátoři.

⁹⁸ *Archiv für die Geschichte des Buchwesens* 7, 1967, s. 1153 ; Johannes SCHWITTALA, *Flugschrift*, s. 31.

roku 1618 v Augsburgu. Známostou figurou rytin i textů třicetileté války byl prodavač novinových zpráv (obr. 13 a).

Některé letákové texty obsahují písňové texty či dialogy, jejichž živé předvedení na veřejném prostranství zajišťovalo dobrý odbyt. Ty neúspěšnější bývaly v aktualizované podobě použity znovu. Patřil k nim např. vtipný rozhovor českého lva s nově zvoleným českým králem, tištěný po korunovaci krále Matyáše či Fridricha Falckého.⁹⁹ Prodavači, kteří sami či s partnery zpívali texty jednotlivých novin (*Newe Zeitungen*), jarmarečních písní či scén z letákových textů, se usazovali v místech, kde se dalo počítat se shromážděním většího počtu lidí, tj. například na jarmarcích, poutích či v blízkosti krčem. Jejich rekvizitou byla lavice, užívaná jako podium již ve středověku. Jedna z nejstarších písemných zmínek o ní pochází z počátku 16. století a najdeme ji v basilejské „*Liber vagatorum*“.¹⁰⁰ Charakteristická role této lavice se promítla i v německých pojmenováních žánru jarmareční písně (*Bänkelsang*) i jejich interpretátorů (*Bänkelsänger*). I když tyto termíny vznikly později, vyobrazení lavice nacházíme na mnohých rytinách 17. a 18. století. Zvláště názorná je ilustrační mědirytina z díla Jakoba Grimmelhausena „*Simplicissimus*“, na níž je hlavní hrdina zobrazen jako písničkář a prodavač kalendářů (obr. 13 b).

Se způsobem nabídky, která se zvláště v 18. a 19. století pojila s šířením kramářských písní, jsou nerozlučně spjaty také obrazy, na nichž písničkáři ukazovali příslušné fáze reprodukováného děje. Otázka jejich původu a stáří není dosud uspokojivě vyřešena. I když se právem předpokládá jejich souvislost se středověkými náboženskými cyklickými vyobrazeními typu pašijí a středověkým církevním divadlem, přímé doklady o jejich existenci nepřesahují 17. století. Jedna z nejstarších rytin, která „ukazovací cedule“ rozdělené na políčka zobrazuje, pochází přibližně z první poloviny 17. století. Nejstarší dochovaný německý písničkářský obraz je uložen v muzeu ve Zhořelci a jeho stáří se odhaduje na 390 let.¹⁰¹ V českých sbírkách bohužel nemáme ani jednu takovou původní památku. Tuto poněkud zarážející skutečnost vysvětloval Josef Schejbal, jeden z našich

⁹⁹ K letáku „Rozmlouvání českého lva s králem Matyášem“, které vydal Sixt Palma Močidlanský r. 1611 více Josef VOLF, *Geschichte des Buchdrucks in Böhmen und Mähren*, Weimar 1928, s. 83, 84 či Josef V. SCHEJBAL, *Senzace pěti století v kramářské písni*, Hradec Králové 1990, s. 50. Rozmlouvání českého lva s králem Fridrichem je obsaženo v tisku „Písnička o šťastném a slavném příjezdu a korunování...nejjasnějšího a velikomocného knížete a pána, pana Fridricha (Č. 230).

¹⁰⁰ Josef V. SCHEJBAL, *Senzace pěti století v kramářské písni*, Hradec Králové 1990, s. 22.

předních znalců kramářské písně, jako důsledek nezájmu a opovržení, kterým odbývaly kramářskou píseň odborné kruhy po celé 19. století.¹⁰²

Mezi knihkupci v městech a potulnými prodavači vznikaly občas třecí plochy, zvláště když se kramáři snažili nalézt postranní cestičky, jak vniknout na městský trh. To dokumentuje žádost místních knihkupců radě města Vratislavi, která byla podána roku 1590 a požadovala zákrok proti putujícím kramářům a tulákům, kteří se v počtu sedmi či osmi zdržovali v Novém městě (část Vratislavi) a „nestydatě“ - mimo jarmark - prodávali v místních vinárnách a pivnicích knihy, obrázky, kalendáře a jiné nedbale tištěné noviny.¹⁰³ Vratislavští knihkupci - např. Eying a Perfert - bývali zároveň i nakladatelé a jejich obchody jim k prodeji drobných tisků skýtaly větší pohodlí.

V první třetině 17. století byli v prostoru, v němž šly na odbyt letáky o Fridrichovi Falckém, také jedinci, kteří své aktivity v tomto směru kumulovali. Je známo, že šíření zvláště novinových letáků a letákových novin šlo ruku v ruce s nepravidelným i pravidelným poštovním spojením a někteří poštmistři se stali i nakladateli. Letáky šířily rovněž kočovné divadelní společnosti v rámci svých představení. Protestantský novoroční ilustrovaný leták na rok 1632, nazvaný „*Newe Jahr Avisen, Im Jehan petagi Kramladen*“ (Č. 207, obr. 14) předvádí aktivity představitele komické figury kočovných divadelních scén, Jeana Potage, na poli výroby a šíření zpráv a vydávání letáků. Rytina i doprovodný text nám dávají nahlédnout do čilého provozu jeho podniku, jenž je zobrazen na vyvýšené putovní scéně, před níž stojí dva diváci. V popředí (zcela nalevo) vytahuje sám majitel krámku z truhly, na jejímž víku je napsaná formule tiskařského privilegia, leták a větší jej k ostatním, které již vedle sebe visí na třech šňůrách a čekají na kupce. Za ním se u stolu radí tři učení autoři kalendářů a disputují o božím vlivu na hvězdy a vlivu hvězd na lidi. Napravo od nich přináší posel, vyzbrojený kopím a nůš, nové zprávy ke stolu opisovače. Prostor v pozadí scény vyplňuje tiskařská dílna, v níž vidíme při práci sazeče, jenž vybírá litery, tiskaře u lisu a rytce, který svým rydlem ryje do desky lidskou postavu. U stropu tiskárny visí na šňůrách

¹⁰¹ TAMTÉŽ, s. 25, 26.

¹⁰² TAMTÉŽ, s. 26.

¹⁰³ „die Hausirer unnd Landstreicher, derer 7 oder 8 sich Jetziger Zeit in der Newstadt alhir aufhaltenn, wehlche ohn alle schew, Bücher, Bilder, Calennder, unnd anndere unreiffe Zeittungen alhie inn diesel Stad inn vnnd außserhalb der Jahrmärckte inn die Weinn und Bierheuser tragen.“ A. KIRCHHOFF, *Hausirer und Buchbinder in Breslau im 16. Jahrhundert*, Archiv für Geschichte des Deutschen Buchhandels 4 (1879), s. 35-53, citát na s. 37.

noviny z Říma, Španěl, Francie a Anglie. V popředí vpravo nabízí prodavač s přenosným krámkem na břiše jednotlivé noviny a relace protestantské propagandy, mezi nimiž visí jako další obchodní artikl - růženec. Uprostřed scény stojí komediant s kapucí blázna a hlučně nabízí kupujícím své služby. Upozorňuje je však i na riziko, že by si s novinami mohli odnést i jeho bláznovskou kápi.

Manipulaci autorů novin s čtenářem, lehkověrnou dychtivost kupujících a jejich vzájemné interakce alegoricky znázornil již několik let před tím i Jan Amos Komenský ve XXII. kapitole *Labyrintu světa a ráje srdce*, nazvané *Poutník mezi novináře trefil*. Poutník vidí na rynku osoby, které jedna druhé pískají do ucha na jakési píšťalky. Když je pískot libý, plesají, když jim je nepříjemný, pláčou a hádají se. Poutník si všímá, že *jedna a táž píšťala jedněm sladce a druhým tak trpce zní*. Ptá se též, kde se ty píšťaly berou. Jeho průvodce mu odpovídá: „*Což nevidíš prodavačů?*“ *Takž pohledím a aj, tu chodí a jezdí naschvál k tomu nařízení, píšťalky ty roznášející. Z nichž mnozí na prudkých koních jezdili a od těch kupovali mnozí; jiní chodili pěšky, někteří se i na berlách kulhajíce; a od těch rozumní kupovali raději, pravíce, že bývají jistší. Když Komenský takto představil přísllovečného „kulhavého posla“, známou postavu z rytin i textů novinových letáků, dostal se i k zhodnocení počínání zúčastněných:*

*Ovšem pak nelíbilo se mi, když jsem marnost té věci poznal. Neb častokrát smutný se hlahol rozcházel, že se kormoutili všickni: po chvíli však zavzněl jiný, a byl z strachu smích. Opět některé píšťaly zvuk tak libě zněl, že všickni výskali a plesali, a hned se proměnil, aneb utišil, aneb v smutné škřípání obrátil: takže kdo se jimi spravovali, ledakdy se ledačemus daremně těšili, ledačehos děsili, an to v dým bylo. Bylo se tedy čemus zasmátí, že lidé každého větru zavanutí šáliti se dají. Komenský ovšem zhodnotil i riziko, které vyplývalo z toho, když někdo zprávy ignoroval úplně a připojil svou vlastní zkušenost autora, nesoucího svou vlastní kůži na trh: *Ale opět jsem nepohodlí spatřil, že, když kdo na to, co se okolo píská, pozoru nedal, od ledaskud mu lecos na krk připadlo. Naposledy však i to jsem tu viděl, že s těmi píšťalami zacházeti ne všelijak bezpečno bylo: Nebo poněvadž hlaholové ti rozdílným uším rozdílní byli, různice i rvačky nejednou odtud povstávaly: jakž jsem se i sám s příhodou potkal. Dopadna já jedné bystře znějící píšťalky, podal jsem příteli svému: ale jiní, přejmouc ji, o zem dali a pošlapali, na**

*mne se, že takové věci roztrušuji, potrhujíc: takže vida je vztekle rozpálené, prchati jsem musel.*¹⁰⁴

Pouť letáku nekončila, když si jej někdo koupil, protože letáky většinou nezůstávaly u původního kupce. Putovaly - podobně jako jiné tiskoviny - od jednoho majitele k druhému, jak o tom svědčí přípisy a věnování. Jejich studium někdy přináší zajímavé poznatky o tom, jak rychle byly překonávány geografické vzdálenosti a jak často měnil tisk majitele. Exemplář protiluterského polemického spisu N. Seraria „Deß Luthers Nachtliecht“ byl tištěn v Ingolstadtě roku 1603 a ještě téhož roku dorazil do severních Čech. Jeho vlastník, kanovník Valentin Proch, jej 1. července 1604 daroval Valentinu Frumaldovi, katolickému faráři severočeské obce Dobrná u České Lípy, jenž na přelomu 16. a 17. století - obklopen převahou luteránů - bojoval s problémem častých konverzí. Ten spis pečlivě prostudoval, některá místa podtrhal, připsal k nim své komentáře a po pouhých 23 dnech jej 24. července 1604 věnoval svému příteli Ludvíku Hoffmannovi, jenž působil rovněž jako katolický duchovní v blízkém okolí.¹⁰⁵

Texty letáků - zvláště ty v písňové formě - se opisovaly. Osobně opisovat letákové texty nebylo pod důstojnost urozených osob (harrachovský archív ve Vídni, Slavatovy Paměti) a tištěné letáky či jejich opisy bývaly již dříve součástí kronik (Kronika Marka Bydžovského z Florentina) i soudobých historických prací (Pavel Skála ze Zhoře). Jako kupec ilustrovaného jednolistu, zesměšňujícího vyhnané protestantské duchovní, je doložen i císař Ferdinand II.¹⁰⁶ Již v 16. a 17. století byl leták také předmětem cíleného sběratelského zájmu, jako příklad z prostředí Českého království může - kromě již zmíněného kodexu Václava Dobřenského - sloužit i pozdější sbírka ilustrovaných jednolistů císařského rady Františka Gottfrieda Troila z Lessotu, dnes uložená v knihovně Národního muzea v Praze. Leták, určený ke čtení i poslechu, byl předmětem vzájemné komunikace většího počtu lidí.

Protože leták byl zbožím, nelze opominout ani otázku jeho nákladu a ceny, která se měnila s dobou, místem a zájmem o přenášená sdělení. Ceny letáků byly vždy kompromisem mezi možnostmi zákazníků a investicemi, které vynaložil tiskař

¹⁰⁴ Jan Amos KOMENSKÝ, *Labyrint světa a ráj srdce*, Praha 1984, s. 96-98.

¹⁰⁵ Gerhard EIS, *Aufzeichnungen von Valentin Frumald, 1604*, in: Beiträge zur Heimatkunde des Elbetals, 2. Jahrg. 1940, 1. Heft, s. 60-68.

a nakladatel. Z českého prostředí údaje o cenách letáků bohužel nemáme, více je jich k dispozici z německých oblastí, kam ovšem putovaly i mnohé letáky tištěné v českých zemích.

Koncem 15. století vydávali němečtí tiskaři obvykle 300 exemplářů každého letáku či letákového spisu, do roku 1520 stoupl náklad na 1000 exemplářů na tisk. Při odhadovaném počtu kolem 10 000 titulů letákových spisů, které vyšly v letech 1501-1530 (z nichž většina připadá na mimořádný vzestup v roce 1518) došel Hans-Joachim Köhler k výsledku, že na každého obyvatele německé říše připadl 1 leták, na každého gramotného 10 letáků. Reformační polemiky sice přechodně přinesly zvýšení nákladů či počtu vydání, ale i později bylo více než 1000 exemplářů tištěno výjimečně a se zmínkou o několikatisícovém nákladu se na stránkách letáků setkáváme spíše v pasážích nadnesené sebechvály, motivované reklamními účely,¹⁰⁷ či v případě tisků, které financovala říšská města či panovník.

Podle rukopisných přepisů na letácích, stál v letech 1515-1525 leták o čtyřech listech 1 fenik a tři haléře, leták o šesti listech 2 feniky, leták o deseti listech 4 feniky. Jeden tenký letákový spis tedy nebyl dražší než dobrý oběd.¹⁰⁸ Z jiných přepisů týkajících se ceny byla vypočítána průměrná cena 8 feniků za tisk letákového typu o 16 listech, což odpovídalo ceně jednoho kuřete, kila hovězího či třetině denního platu řemeslnického učně.¹⁰⁹

Zdarma byly letáky rozdávány nebo zasilány pouze tehdy, když jejich tisk zadaly úřady či byly financovány jednotlivcem, který rezignoval na zisk. 4000 takových letáků nechala tisknout například říšská města Norimberk a Ulm při příležitosti reformačního jubilea roku 1617.¹¹⁰ Ceny letáků vydávaných v 1. polovině 17. století, tedy i v době třicetileté války, se od předchozího období nijak závratně nelišily. Když si roku 1625 augsburský kolportér Hans Meyer nechal

¹⁰⁶ Michael SCHILLING, *Bildpublizistik der frühen Neuzeit*, Tübingen 1990, s. 50. Jde o ilustrovaný jednolist „MARTIN LVTHER. Nuhn Muess es la gewandert sein“, edice vyobrazení i textu HARMS II, 168.

¹⁰⁷ Na jednom z tištěných kázání z roku 1631, jehož autorem byl saský dvorní kazatel Matyáš Hoë z Hoëneggu, se vyskytuje tato pasáž, určená případným kupcům: „Und ist die Predigt reissend auffgekauft unnd viel tausend Exemplaria in wenigen Tagen hin und wider außgebreitet worden.“ Silvia Serena TSCHOPP, *Heilgeschichtliche Deutungsmuster in der Publizistik des Dreißigjährigen Krieges*, Frankfurt/M., 1991, s. 86.

¹⁰⁸ Martin ARNOLD, *Handwerker als theologische Schriftsteller. Studien zu Flugschriften der frühen Reformation (1523-1525)*. Göttingen 1990, s. 48.

¹⁰⁹ Hans-Joachim KÖHLER, *Die Flugschriften der Frühen Neuzeit. Ein Überblick*. In: Werner ARNOLD u.a. (ed.), *Die Erforschung der Buch- und Bibliotheksgeschichte in Deutschland*, Wiesbaden 1987, s. 307-325, citace na s. 325.

¹¹⁰ TAMTÉŽ, s. 325.

tisknout ilustrované jednolisty i letákové spisy u Davida Francka, dal za 1 rys (500 tiskových archů) 2 toлары, tj 1-2 feniky za list.¹¹¹ Augsburský novinový zpěvák Konrad Schäffer, jenž 19. 11. 1626 prodával mědirytiny v Kemptenu, kupoval své zboží 19. října u jisté obchodnice v Ulmu. Tehdy zaplatil za „iedes buech“ (=25 tiskových archů) 12 krejcarů.¹¹² Přípisy dobového sběratele na ilustrovaných letácích zakoupených antikvárně v letech 1618-1668, dnes uložených v uměleckých sbírkách Pevnosti Coburg, svědčí o průměrných cenách přes 7 krejcarů.¹¹³ Ceny běžných letáků se nejčastěji pohybovaly od 2 do 4 krejcarů za list, přičemž např. v létě 1632 si norimberský či augsburský zedník vydělal za den 20 krejcarů¹¹⁴ a roku 1642 si obyvatel Augsburgu mohl za čtyři krejcarey koupit například 250 g másla, 2 mázy světlého piva, 12 vajec, 3 telecí nožičky nebo dva slanečky.¹¹⁵

III. 1. Letáky o Fridrichovi Falckém jako fenomén v dějinách publicistiky i pramen k vnímání české otázky

Letáky, které se vážou k nábožensko-politickému konfliktu, který trval nepředstavitelných třicet let, jsou v mnohém směru jedinečným materiálem. Již období, které konfliktu bezprostředně předcházelo, se vyznačovalo značnou intenzitou publicistické činnosti a dodnes se různí názory badatelů na to, zda byl tento jev pouhým následkem vyhrcoené situace či její příčinou.

Letáky a letákové spisy, zabývající se osobností Fridricha Falckého, představují velmi početnou pramennou základnu, která je pestrá jak jazykově a žánrově, tak pokud jde o typografickou podobu. Největší a relativně nejvíce zpracovanou část tvoří ilustrované jednolisty, méně byly zkoumány vícestránkové letáky a letákové spisy. Osudem Fridricha Falckého se zabývali autoři, tiskaři a nakladatelé letáků německých, latinských, českých, holandských a ojedinele i francouzských a italských. Naprostou většinu tvoří letáky německé, a proto je

¹¹¹ Michael SCHILLING, *Bildpublizistik der frühen Neuzeit*, Tübingen 1990, s. 38 (Stadtarchiv Augsburg, Urgicht 1625 II 6). 2 toлары se rovnaly 3 guldenům, 1 gulden měl tehdy 15 batzenů, 60 krejcarů či 240 feniků.

¹¹² TAMTÉŽ, s. 38 (Stadtarchiv Augsburg, Urgicht 1627 VI 1).

¹¹³ TAMTÉŽ, s. 38.

¹¹⁴ Peter FLEISCHMANN, *Das Bauhandwerk in Nürnberg vom 14. bis zum 18. Jahrhundert*, Nürnberg 1985, s. 151 a 168; Bernd ROECK, *Elias Holl, Architekt einer europäischen Stadt*, Regensburg 1985, s. 46.

¹¹⁵ Leták „Unparteyische beschreibung/ gemeinister Victualien...“ tištěný 1642 u Caspara Augustina v Augsburgu. Vyobrazení Wolfgang HARMS, John Roger PAAS, Michael SCHILLING, Andreas WANG (ed.), *Illustrierte Flugblätter des Barock. Eine Auswahl*. Tübingen 1983, 66.

logické, že vzbuzovaly největší pozornost u německých badatelů. Byly vydávány a zkoumány z různých hledisek, závislých na dobových prioritách příslušných vědních oborů, zejména germanistiky a historie.

Odhlédneme-li od praxe zařazování letáků či jejich textů do historických pojednání a sbírek typu Abelinova díla „Theatrum europaeum“, setkáváme se s prvními novodobými edicemi letáků o Fridrichovi ve sbírkách, zaměřených na tzv. „historicko-politické lidové písně“ z třicetileté války, tedy z období, na které se tehdy pohlíželo jako na příčinu vší německé rozdrobenosti a nejednoty, na níž ani rok 1848 nic podstatného nezměnil. Poselství, které zaznívalo ze stránek letáků, bylo pojímáno jako hlas lidu a požívalo vší téměř mystické úcty, jíž německá literární věda od dob Herderových chovala k lidové slovesnosti a lidové písni zvláště.

Již v třicátých letech 19. století se objevila první vlašťovka - „Sammlung historischer Volkslieder und Gedichte“¹¹⁶ od O. Wolfa. V roce 1850 vydal Johann Scheible dílo „Die fliegenden Blätter des XVI. und XVII. Jahrhunderts“,¹¹⁷ v němž mohli čtenáři najít textové i obrazové části značného počtu letáků, týkajících se Fridricha Falckého. Autor této mimořádné edice předběhl svým komplexním přístupem dobu o několik desítek let. Roku 1858 zpřístupnil letákové texty sbírkou „Lieder des 30-jährigen Krieges“ Emil Weller, jenž po čtyřech letech ještě vydal podobně koncipované „Annalen der poetischen National-Literatur der Deutschen“.¹¹⁸ V témže roce vydali J. Opel a A. Cohn sbírku historických básní a próz pod názvem „Der 30-jährige Krieg“¹¹⁹. Šedesátá léta 19. století přinesla ještě další edici - „Atlas Historique“ W. Drugulina.¹²⁰ Některé z těchto prací se ve 20. století dočkaly reedice. Zaslouženě k nim patřila i sbírka F. W. Ditfurtha „Die historisch-politischen Volkslieder des 30-jährigen Krieges“¹²¹ z roku 1882, která vyniká zvláště tím, že poprvé věnuje pozornost také hudební rovině letáku a je opatřena i nápěvy.

¹¹⁶ O. L. B. WOLF (ed.), *Sammlung historischer Volkslieder und Gedichte*, Stuttgart 1830.

¹¹⁷ Johann SCHEIBLE (ed.), *Die fliegenden Blätter des XVI. und XVII. Jahrhunderts*, Stuttgart 1850.

¹¹⁸ Emil WELLER (ed.), *Die Lieder des 30jährigen Krieges*, Basel 1858; TÝŽ: *Annalen der poetischen National-Literatur der Deutschen*. 2 Bde, Freiburg, 1862-4.

¹¹⁹ J. OPEL, A. COHN (edd.), *Der 30-jährige Krieg. Eine Sammlung von historischen Gedichten und Prosadarstellungen*, Halle 1862.

¹²⁰ W. DRUGULIN, *Atlas historique*, reed. Leipzig, 1968.

¹²¹ Franz Wilhelm von DITFURTH (ed.), *Die historisch-politischen Volkslieder des dreißigjährigen Krieges*, Heidelberg. 1882; reed. Leipzig, 1979.

Mimořádná četnost letáků o Fridrichovi Falckém, které výše uvedené edice dokládaly zaujala literárního historika Rudolfa Wolkana, jenž byl prvním, který se na ně cíleně zaměřil. Výsledkem jeho několikaletého výzkumu je práce „Deutsche Lieder auf den Winterkönig“,¹²² jež vyšla v Praze roku 1898. Obsahuje velmi spolehlivý soupis 202 letáků včetně variant, jež byly tehdy dostupné a edici 63 letákových textů. Ilustrace, které s textem tvoří nedílný celek, jsou však uvedeny výjimečně. Jeho práce byla nicméně natolik přesvědčivá, že významný německý historik dějin žurnalistiky Karl Schotterloher mohl v rámci své syntézy, vydané na počátku dvacátých let dvacátého století vyhradit letákům o Fridrichovi Falckém významné místo.¹²³ Brzy nato našel Rudolf Wolkan - alespoň pokud jde o specializaci na letáky o Fridrichovi Falckém - následovníka v anglickém badateli Elmeru Adolfovi Bellerovi, jenž zaměřil svou pozornost zvláště na místo pamfletů na Fridricha Falckého ve vývoji evropské politické karikatury.¹²⁴

Edice, které umožňují studovat leták komplexně, se objevují až v 2. polovině 20. století. Některé německé letáky, které se týkají Fridricha Falckého, vydala roku 1966 Mirjam Bohatcová v publikaci „Irrgarten der Schicksale“,¹²⁵ zaměřené na ilustrované jednolisty z počátku třicetileté války převážně ze sbírek Národního muzea.¹²⁶ Edice však zahrnuje i letáky z Muzea hlavního města Prahy, Archívu hlavního města Prahy, Národní galerie i některých zámeckých knihoven. Ilustrované jednolisty jsou vydány ve velikosti, která umožňuje studium a jsou opatřeny stručným komentářem. Ve stejné době zhodnotil letáky o Fridrichovi Falckém v kontextu vývoje německého ilustrovaného letáku rovněž Wiliam A. Coupe.¹²⁷ Z podnětů které přinesly obě

¹²² Rudolf WOLKAN, *Deutsche Lieder auf den Winterkönig*, Bibliothek Deutscher Schriftsteller aus Böhmen, Band 8, Praha 1898.

¹²³ Karl SCHOTTERLOHER, *Flugblatt und Zeitung. Ein Wegweiser durch das gedruckte Tagesschriftum*. Bibliothek für Kunst- und Antiquitätensammler 21, Berlin 1922, reedice Mnichov 1985. Tento autor si povšimnul mimořádné četnosti letáků o Fridrichovi Falckém a neobyčejnou působivost posměšných pamfletů proti českému králi zhodnotil vyjádřením, že „žádná osobnost světových dějin – snad vyjma Mazarina a Napoleona – nebyla tak zahrnuta posměchem jako nešťastný falckrabě.“ TAMTÉŽ, s. 265.

¹²⁴ Elmer Adolf BELLER, *Caricatures of the „Winterking of Bohemia“*, London 1928.

¹²⁵ Mirjam BOHATCOVÁ, *Irrgarten der Schicksale*, Praha 1966.

¹²⁶ Z bohatých fondů Národního muzea v Praze je v této souvislosti třeba připomenout neobyčejně cenný sběratelský soubor publicistických a portrétních tisků z počátku třicetileté války, jež shromáždil císařský rada František Gottfried Troilo z Lessotu. Viz Mirjam BOHATCOVÁ, *Vzácná sbírka publicistických a portrétních dokumentů k počátku třicetileté války* (Knihovna Národního muzea v Praze 102 A 1-199), Sborník Národního Muzea v Praze, řada C, Sv. XXVII., 1982, č. 1., s. 1-73.

¹²⁷ William A. COUPE, *The German Illustrated Broadsheet in the Seventeenth Century*, 2 Bde. Bibliotheca Aureliana XVII/XX. Baden Baden 1966/67.

rozdílně zaměřené práce i z konzultací s Miriam Bohatcovou těžila také Elisabeth Lang, jejíž disertace, obhájená na univerzitě v Austinu (Texas) r. 1974, byla zaměřená na srovnání letáků třicetileté války, věnovaných Fridrichu Falckému, Johannu Tserklaesovi Tyllimu a Gustavu Adolfovi.¹²⁸

Poznatky z těchto tří prací byly pojaty i do zatím nejrozsáhlejšího edičního podniku, zaměřeného na ilustrovaný leták a postupujícího rovněž metodou edice a analýzy. Je jím práce týmu pod vedením Wolfganga Harmse, který realizuje monumentální projekt „Deutsche illustrierte Flugblätter des 16. und 17. Jahrhunderts“,¹²⁹ v jehož rámci mají být postupně vydávány ilustrované jednolisty ze sbírek velkých německých knihoven. První tři díly obsahují komentované vydání letáků z Herzog August Bibliothek ve Wolfenbüttelu, čtvrtý díl je zaměřen na letáky z Hessenské zemské a univerzitní knihovny v Darmstadtu. V těchto svazcích lze - kromě jiných bohemik - najít také ilustrované jednolisty týkající se Fridricha Falckého, včetně zatím nejúplnějšího seznamu identických tisků i variant. Některé z ilustrovaných jednolistů o Fridrichovi Falckém, zachycuje i záslužný soupis grafických pohledů na Prahu, který pořídila Markéta Lazarová ve spolupráci s Jiřím Lukášem.¹³⁰ Edice několika jazykově českých letáků či spíše jejich textových částí jsou ojedinělé. Kromě solitérů, vydaných v „Irrgarten der Schicksale“ Mirjam Bohatcové, k nim patří i vydání dvou českých verzí textu letáku o postilionovi, tzv. krátké verze, kterou vydal Jaroslav Kolár¹³¹ v práci „Zrcadlo rozděleného království“ a tzv. dlouhé verze, na kterou se zaměřil Petr Voit.¹³²

Naposledy věnoval letákům o Fridrichovi Falckém pozornost Jaroslav Miller, jenž také na jejich výpovědi sleduje vznik, vývoj a dosah fenomenu, který nazval „Falcký mýtus“.¹³³ V rámci soupisu letákových tisků této práce najdeme mnohé,

¹²⁸ Elisabeth Constanze LANG, *Friedrich der V., Tilly und Gustav Adolf im Flugblatt des Dreissigjährigen Krieges*, Diss. Austin 1974. (Kopii této disertace vlastní např. Sächsische Landesbibliothek/ Staats- und Universitätsbibliothek Dresden.)

¹²⁹ Wolfgang HARMS: *Deutsche illustrierte Flugblätter des 16. und 17. Jahrhunderts*, Tübingen 1987, Band I – IV.

¹³⁰ Markéta LAZAROVÁ, Jiří LUKÁŠ, *PRAHA. Obraz města v 16. a 17. století. Soupis grafických pohledů*. Praha 2002.

¹³¹ Jaroslav KOLÁR, *Zrcadlo rozděleného království. Z politických satir předbělohorského století v Čechách*, Praha 1963.

¹³² Petr VOIT, *Dosud neznámá verze satiry na útěk Fridricha Falckého*, Sborník Národního muzea v Praze, řada C, svazek XXI, 1986 - číslo 3-4, s. 267-297.

¹³³ Jaroslav MILLER, *Falcký mýtus. Fridrich V. a obraz české války v raně Stuartovské Anglii*. Praha 2004. Letákové publicistice Stuartovské Anglie se vztahem k Fridrichovi Falckému se Jaroslav Miller věnoval rovněž v rámci studie *Rex pacificus nebo fidei defensor*, in: ČČH 4/2001, s. 760-787 a článku *Tištěné prameny o českém stavovském povstání z let 1618-1621 v anglických knihovnách*, in: FHB 20 (2002), s. 133-213.

kteřé se k Fridrichovi Falckému přímo či nepřimo vztahují. Protože Jaroslav Miller převážně vychází ze zastoupení těchto tisků v anglických knihovnách, doplňuje se jeho soupis se soupisem v příloze předkládané práce, který jsem převážně zaměřila na zastoupení těchto tisků ve sbírkách středoevropských (zvláště českých) muzeí, galerií a knihoven.

III. 2. Obrazová, textová a hudební rovina ilustrovaných letáků první třetiny

17. století na příkladech tisků věnovaných Fridrichovi Falckému.

Ilustrovaný leták je medium, které dosahuje svého cíle pomocí účinného spojení slova, vyobrazení a někdy i melodie, na kterou se text měl zpívat. Textová, obrazová i hudební rovina vytvářejí sugestivně působící komplexní systém prvků, které na sebe odkazují a které spolu navzájem korespondují. Každá z těchto tří rovin přitom disponuje prostředky, které jsou vlastní pouze jí a kterými oslovuje čtenáře sama o sobě. Ty pak více či méně výrazně vstupují do interakce s prvky dalších dvou rovin. Charakter této interakce ovlivňuje sdělnost a přitažlivost pro čtenáře. Zamýšlíme-li se z tohoto hlediska nad mimořádnou oblibou letáků o Fridrichovi Falckém, je očividné, že jejich nesmírný čtenářský úspěch byl založen jak na adekvátní volbě prvků jednotlivých rovin, tak na nápaditém způsobu jejich interakce s prvky ostatních rovin.

Pokud jde o textovou část, volili autoři těchto letáků prostředky podle zamýšleného cíle, tedy podle toho, zda chtěli informovat, ovlivnit či pobavit. Se zřetelem na dosažení cíle a podle okruhu recipientů měli možnost volit řeč, odpovídající stylistickou jazykovou rovinu a vnější formu textu (někdy vyjádřitelnou jako literární žánr). Čtyřjazyčný leták „Auff die freudenreiche Geburt“ (Č. 21, obr. 33), jehož latinské, francouzské, anglické i německé verše oslavují narození a křest prvorozeného syna Fridricha Falckého, oslovuje velmi široký okruh recipientů, které mohla zajímat existence dítěte, jež bylo potenciálním dědicem anglického trůnu a bylo spřízněno s nejurozenějšími aristokratickými rody Evropy. Zkoumané tisky se nevymykají běžné praxi počátku 17. století, kdy se kromě letáků v latině či národním jazyce vyskytují i letáky dvou i vícejazyčné. Latina, dominující ve sféře školy, univerzity, církve a úřadu, je řečí humanistických novolatinských básníků, kteří ve svých panegrických příležitostných básních vzdávali hold také Fridrichovi. Pokud jde o latinu a národní jazyk, existuje v oblasti poezie konkurenční, ale stimulující dvojjazyčnost. Stylistická jazyková rovina

(spisovná řeč, nářečí, slang...) a s ní související volba lexikálních prostředků (hrubé výrazy, makarónština) sice může vypovídat o vrstvě, vzdělání a typu autora, zvláště v případě národního jazyka však bývala cíleně využita ve prospěch zamýšleného účinku na recipienta.

Autor si volil i vnější formu textu, někdy vyjádřitelnou novodobým pojmem žánr. Také letáky se vztahem k Fridrichovi Falckému obsahují texty, které využívají bohatého spektra literárních žánrů a smíšených forem, které se často vzpírají striktnímu dělení na lyriku, epiku a drama. Na stránkách těchto ilustrovaných jednolistů se setkáme s koncepcemi, založenými na tzv. živých obrazech, s Fridrichovými fiktivními monology či dialogy či dramatickými texty s větším počtem osob. Autoři letákových textů znali přednosti jednotlivých žánrů a jejich význam pro úspěch letáku právě u jejich publika, které umělo ocenit monolog oživený komickými prvky, vtipný dialog, masopustní komedii s ohňostrojem nápadů či bajku, která využila zvířecí alegorie ke kritice. Nejoblíbenějším žánrem byla píseň. Tzv. rýmovaná publicistika (*gereimte Publizistik*), která byla s písňovými texty nerozlučně spojena, je nápadným a charakteristickým jevem 16. a 17. století.

Obrazovou rovinu, kterou v 16. století představoval dřevořez, postupně stále více ovládala mědirytina. Dřevořezy však nadále zdobily titulní strany levnějších kvartových či osmerkových tisků se zpravodajským obsahem či texty kramářských písní. Vyobrazení hrálo zásadní roli již při prvním kontaktu a bylo schopno rychle oslovit nejširší okruh recipientů. Dobové hodnocení role vyobrazení v letákovém komplexu nacházíme na ilustrovaném letáku „Extract der Anhaltischen Canzley“ (Č. 128, obr. 113 a, b). Nad vyobrazení názorně dokumentující destabilizační roli Fridricha i falckých politiků, umístil autor dvojverší: *Was glerte durch die Schrifft verstahn/ Das lehrt das Gmähl den gmeinen Mann* (Volně: *Co učený porozumí z napsaného, to naučí prostého obrázek*). Vyobrazení sice mohlo pomoci v základní orientaci negramotným, plné pochopení celého sdělení však vyžadovalo, aby byla věnována pozornost i ostatním rovinám letáku.

Tradiční a typograficky nepříliš náročné bylo spojení tištěného slova s rovinou hudební. Také značné množství letáků o Fridrichovi Falckém obsahuje poukaz na to, na kterou „notu“ se má daný text zpívat. Někdy dokonce tiskař verše

první sloky spojil s notovým zápisem melodie (obr. 16).¹³⁴ Údaj o nápěvu se často pojí i s vysloveně dramatickými texty, v nichž vystupuje několik osob.¹³⁵ Texty se zpívaly na melodie známých církevních i světských písní. Čím věrnější parafrází původní verze nový text byl, tím větší měl naději, že se úspěšně uchytí. Pokud jde o letáky o Fridrichovi Falckém, převažují jasně parafráze církevních písní, určitou výjimkou je použití nápěvu umělé světské písně „Venus, du und dein Kind“,¹³⁶ kterou složil Jakob Regnart, jenž působil na dvoře Rudolfa II. Tuto zřejmě velmi oblíbenou píseň využil autor pamfletu „Neu Böhmische Venus“¹³⁷, jehož práce s textem vyplývá z následujícího srovnání:

*Venus , du und dein kind,
seyt alle beide blind
und pflegt auch zu verblenden
wer sich zu euch thut wenden,
wie ich wol hab erfahren
in meinen jungen jaren*

*Fritz, du verwehntes Kind,
wie bistu worden so blind
und thust darzu noch blenden
All, die sich zu dir wenden,
wie du wohl hast erfahren
in deinen Jungen Jahren*

Písně s opakujícím se refrénem byly zvláště vhodným nástrojem pro to, aby se žádaný obsah dobře vtiskl do paměti a v skrytu dále působil v mysli recipienta, umocněn vnucující se melodií i technikou opakování. Píseň, která již svou podstatou vybízela k sdružování, vedla jedince k tomu, aby se snadněji ztotožnil s určitou kladně vnímanou náboženskou, kulturní či sociální skupinou. Akt společného zpěvu je možno hodnotit jako proces komunikace, v jehož průběhu se recipient veřejně přiznává k nějaké výpovědi a hodnocení, což jej do značné míry imunizuje proti vlivu následných komunikačních aktů, v nichž je vyjádřeno jiné mínění.

Někdy se letákem přenášená parafráze dané písně dočkala takové obliby, že se sama stala onou jinými letáky doporučovanou melodií. To byl také případ mimořádně úspěšného pamfletu na útěk Fridricha Falckého z Prahy, jenž byl po celé Evropě šířen v různých jazykových verzích a variantách. Pamflet o postilionovi, který marně hledá ztraceného českého krále, byl tak rozšířený, že se sám stal předlohou, jejíž obsah byl druhotně přenášen na jiné osoby. Melodie nové písně pak byla označena „Wie man von dem verlohrenen Pfaltzgraff

¹³⁴ To je případ i letáků Šimona Lomnického „Sedlské vítání“ (Č. 256) a „Korunování“ (Č. 174).

¹³⁵ Jako příklad lze uvést leták „Böhemische Tragödie“ (Č. 34).

¹³⁶ Daniel BENKO (ed.), *German Renaissance Songs*, Budapest 1982, s. 29, citace první sloky rovněž podle tohoto vydání.

¹³⁷ Rudolf WOLKAN, *Deutsche Lieder auf den Winterkönig*, Bibliothek deutscher Schriftsteller aus Böhmen, Band VIII, s. 126 - 131, následující citace první sloky rovněž podle tohoto vydání.

singt“,¹³⁸ jak tomu bylo v případě, kdy postilion hledal Johanna von Nassau nebo se i bez tohoto sdělení pilně poptával po tom, kam se po porážce svých vojsk v bitvě u Breitenfeldu poděl generál Tylli. Takový přenos osvědčených a úspěšných motivů lze samozřejmě doložit ve všech třech rovinách - hudební, textové i obrazové. (O úspěšná hudební, obrazová i textová metaforická pole se v publicistických polemikách vedl tvrdý boj. Nasazení protivníkovy zbraně k posílení vlastních pozic se málokdy minulo účinkem.)

Pokud jde o volbu melodie, která se s letákovým textem pojila, mohla být v mnoha případech použita jakákoli melodie, jež byla dostatečně známá a odpovídala metru nového textu. Protože však šlo často o kontrafakturní písňových textů, které těžily ze vztahu mezi předlohou a její obměnou, mohl být výběr melodie determinován obsahem textu. Vznikl-li text jako odpověď na nepřátelský pamflet, nebo jako pokračování zprávy o určitých událostech, byla často logicky rovněž použita táž melodie, která pak mohla sloužit i jako jakýsi příznačný motiv a posluchačům signalizovat, o jaké téma půjde.

Takový postup lze doložit i v případě ilustrovaného jednolistu „Wahrhaftige Zeitung und Geschichte, welche sich begeben und zugetragen auf dem kaiserlichen Schloß zu Prag den 25. Mai dieses jetzt laufenden 1618. Jahrs“ (Č. CIX, obr. 15), který v Kutné Hoře vytiskl Wenzel Kralow. Jeho obrazová část je známa z „Irrgarten der Schicksale“ Mirjam Bohatcové¹³⁹ jako jedno z prvních vyobrazení pražské defenestrace, text byl vydán také odděleně, například v práci F. W. Ditfurtha.¹⁴⁰ Autor textu, luteránský farář Johann Faber z pohraničního Schrembsu, přinesl ve své novině, jež se zpívala na tehdy oblíbenou melodii písně „Stürztbecher“, čtenářům vně i uvnitř českých hranic jedno z prvních vylíčení počátku dramatických událostí. V souladu s počátečním postojem vzbouřených stavů nepopisuje Faber pražské nepokoje jako konflikt s císařem, ale jako spor ohrožených českých protestantských stavů s jezuitskými intrikány a císařskými úředníky, kteří bez vědomí panovníka zneužívají své moci. Text písně o 27 slokách se prokázal jako významná zbraň protestantské propagandy a rychle se rozšířil. Proto není divu, že jeden z prvních pobělohorských pamfletů, zaměřených

¹³⁸ Jde o leták „Postillion In schneller Eyl ausgeschickt, den verlohnen Graff Johann von Nassau nachzufragen...“ (Č. LXXX) z r. 1631.

¹³⁹ Mirjam BOHATCOVÁ, *Irrgarten der Schicksale*, Praha 1966, č. 2.

¹⁴⁰ Franz Wilhelm von DITFURTH, *Die historisch-politischen Volkslieder des dreißigjährigen Krieges*, Heidelberg 1882, s. 3-6, též J. Opel a A. Cohn, *Der dreißigjährige Krieg*, Halle 1862, s. 11.

proti Fridrichovi Falckému, jeho stoupencům i českým exulantům, rébusový leták o třech slepcích z Čech („Die drei Blinden auß Böhmen“; Č. 93, 94, obr. 17, 116),¹⁴¹ sáhl právě k této melodii a parafrázi právě tohoto textu.¹⁴² Tento postup s sebou nesl nejen zachování kontinuity melodie, referující o příčině a vyústění českých událostí, ale umožňoval těžit z parodizace textu. Známy text rovněž poskytoval čtenáři vodítko a dostatečnou oporu při luštění nového rébusového textu.

Osud Fridricha Falckého komentovala rovněž řada většinou kvartových či osmerkových tisků s písňovými texty, které patřily k typickému zboží potulných prodavačů. Dramatické okamžiky v životě českého krále i jeho poddaných jsou námětem písničky osmerkového formátu „Die Prager Schlacht“ (Č. XXXV, obr. 18), která čtenářům přinášela informace o bitvě na Bílé hoře. Tyto kramářské písně představovaly svérázné skloubení textu s hudební i obrazovou rovinou, která v té době již nemusela být reprezentovaná jen drobným dřevořezem, ale také rekvizitou, doloženou na rytinách od 1. poloviny 17. století - ukazovacími tabulemi obsahujícími rozfázování děje. Jejich roli mohla nahradit obrazová část ilustrovaného jednolistu, která posloupnost etap děje někdy obsahovala a mnohdy ji mohly suplovat legendy v textu i grafice. Každá ze zmíněných rovin mohla být dramatickou akcí prodavače či jeho partnerů na vyvýšené scéně (lavici) náležitě zdůrazněna.

Osobitou interakci vytvářelo působivé skloubení obsahu textu a obrazového programu. Někdy je dekodování zamýšleného sdělení ponecháno jen na čtenáři, který sám srovná vyobrazení s textem, jindy autoři volí techniku vzájemných odkazů - písmen či číslic – jež spojí příslušné prvky textu a vyobrazení, které navzájem tvoří související interpretační celek. Textová a obrazová část tak vytvářejí sugestivně působící komplexní systém prvků, které na sebe vzájemně odkazují a vytvářejí celkové poselství. Vytváří se tak i prostor k usměrňování čtenářova myšlenkového postupu, včetně manipulace s ním. Na letácích tohoto období, tedy i na tiscích o Fridrichovi Falckém, se setkáváme rovněž s tím, že se autoři kombinace obrazového a textového programu nejen inspirovali obsahem

¹⁴¹ Mínění o časové prioritě tohoto pamfletu uvádí DRUGULIN II, 1522; Srv. komentář Marka Schillinga in: HARMS II, s. 322.

¹⁴² První sloka Faberovy písně zněla: „Hört zu ihr werthen Christen leut/ Was sich jetzund zu dieser Zeit/ Newlich hat zugetragen/ in Böhmerland in einer Stadt kürztlich in diesen Tagen.“ Nový

oblíbených knih emblémů, ale především počítají s čtenářskou obcí, které je vlastní emblematické myšlení. Obrovské množství knih emblémů, které byly vytištěny od roku 1531¹⁴³ do konce 18. století, přenášelo myšlenkové dědictví minulých dob a zároveň zrcadlilo a ovlivňovalo myšlení současníků přinejmenším ve stejné míře jako bible. Emblém se skládal z motta (*inscriptio, lemma*), jímž byl zpravidla jednoduchý nadpis, vyobrazení (*pictura*) a doprovodného veršovaného textu (*subscriptio*). Námětem mohly být podněty z jakékoli oblasti života.¹⁴⁴

Úkolem čtenáře však nebylo provést pouhý součet informací, které jednotlivé složky emblému poskytovaly. Měl se spíše pokusit vypátrat skryté, nadčasové poselství, které do emblému jeho autor vložil. Každý emblém byl výzvou, neboť utajené poučení mohlo, ale také nemuselo být odhaleno. Rozhodně nešlo jen o pouhou hru s obrazy a verši, nýbrž o určitý typ uvažování, který odpovídal potřebě současníků odkrývat analogie, jejichž souzvuk měl kdysi vzniknout jedinečným aktem stvoření. Přesvědčení o homogenitě a jednotě universa bylo také jedním z nejdůležitějších předpokladů, s nimiž autoři emblémů počítali.¹⁴⁵ Emblém jako cvičení, které rozvíjelo kognitivní schopnosti a abstraktní myšlení, skýtal potěšení z odkrývání pravého smyslu metafory. Autorství knihy emblémů bylo současníky hodnoceno jako prestižní intelektuální výkon. Emblematika je výrazem téhož životního pocitu a názoru, které na poli vědy a filosofie daly vzniknout pansofickým snahám.

Obrazová rovina letáků o Fridrichovi Falckém sice čerpá ze zdrojů, které poskytly různé knihy emblémů, v dané souvislosti je však nutno připomenout knihu „*Emblemata politica*“,¹⁴⁶ kterou vydal v březnu 1618 ve Štrasburku vřatislavský

rébusový pamflet kontroval: „Hört zu ir Frommen Biderleut/ Zu dieser neuen (Fastnacht)zeit/ Was sich hat zuge(tragen)/ Last euch ein (arme) (Bettler)schar/ ihr L(eid) und ellend klagen.“

¹⁴³ V tomto roce vyšla v Augsburgu slavná sbírka Andrey Alciatiho „*Emblematum liber*“, která přispěla k rozšíření obliby emblémů a byla pro autory emblémů stálým zdrojem inspirace.

¹⁴⁴ Velmi výstižná je definice, kterou později použil Bohuslav BALBÍN v díle *Verisimilia humaniorum disciplinarum*, Pragae 1666, Kap. VII, I: „Est igitur Emblema (...) ingeniosum symbolum constans ex pictura et brevi carmine, ac sententiam aliquam graviorem comlectens; mihi clarius et puto verius est enuntiatio seu sententia pictura expressa, translata ad mores et hominum vitam (...) nulla res est sub sole quae materiam Emblemati dare non possit.“ O Balbínově vztahu k emblematické Lubomír KONEČNÝ, *Bohuslav Balbín a emblematika*, in: *Mezi textem a obrazem. Miscellanea z historie emblematiky*, Praha 2002, s. 44-66.

¹⁴⁵ Václav ČERNÝ, *Španělská kniha emblémů v Praze roku 1581 tištěná*; in: *Až do předsíně nebes. Čtrnáct studií o baroku našem i cizím*, Praha 1996, s. 15 - 21.

¹⁴⁶ John LANDWEHR, *German Emblem Books 1531-1888: A bibliography*. Utrecht, Leyden 1972, Nr. 150; Mario PRAZ, *Studies in seventeenth century imagery: A bibliography of Emblem-Books*, Roma 1964, s. 287; Arthur HENKEL – Albrecht SCHÖNE, *Emblemata. Handbuch zur Sinnbildkunst des XVI. und XVII. Jahrhunderts*, Stuttgart – Weimar 1996, s. XXXVIII. Kniha se nachází mimo jiné i ve sbírkách NUK v Praze pod signaturou 10 F 77.

„jurisconsultus et poeta“ Jacobus à Bruck-Angermundt, toho času průvodce skupiny převážně slezských a moravských šlechticů na cestách za vzděláním, později i diplomat ve službách slezských stavů. Obsah této knihy emblémů (titulní list obr. 19), vyzdobené rytinami Jakoba Heydena i pozdravnými verši učeného Jana Grutera, odráží naděje, které básník i okruh slezských a moravských šlechticů, v němž se pohyboval, již v době těsně před začátkem stavovského povstání spojoval s osobou Fridricha Falckého. Jemu básník adresoval hned první emblém, jenž následoval po emblémech věnovaných císaři Matyášovi. S dalšími emblémy se autor obrací ke kalvinistickému kurfiřtovi Janu Zikmundovi Braniborskému, markraběti Janu Jiřímu Krnovskému, vévodům z Minsterberka a dalším slezským šlechticům a knížecím úředníkům z řad drobné šlechty či měšťanstva, které později nacházíme mezi těmi, kteří sami přísahali jako defenzoři Konfederace nebo skládali přísahu v zastoupení svých pánů.¹⁴⁷ Emblém č. 5 (obr. 20 a), jenž Bruck věnoval Fridrichovi Falckému, je uvozen mottem „NON CEDAM GRAVIBUS“ (Neuhnu před zátěží) a zobrazuje vysoký, pevný sloup na široké základně, který tíha nevychýlí, ale pomáhá mu nepohnutelně stát. Volný překlad doprovodných latinských veršů zní takto: *Jako se vysoký sloup pod vahou na něho naloženou stává tím pevnějším, je-li zbudován na široké základně, tak sluší velkým duchům, obývajícím vznešené tělo, neuhýbat před tíhou panování, nýbrž se spíše co nejvíce namáhat, aby se celá budova hned nezřítla, jestliže sloup snad někdy zakolísá. Kéž tě Bůh, ó kníže, uchová v neporušenosti jako oporu říše, abys byl pro své národy dlouho pevným sloupem.*

Práci autorů emblémů i autorů koncepce obrazových rovin letáků se zvolenými motivy a využití interakce mezi obsahem jednotlivých emblémů, názorně ukazuje poselství, které Jakob Bruck prostřednictvím emblému č. 11 adresoval Karlu staršímu ze Žerotína (obr. 20 b). Pod mottem CONSILIUM VIRES SUPERAT (Moudrost vítězí nad hrubou silou) se nachází vyobrazení, jehož ústřední postavou je muž, který pomocí kladkostroje vztyčuje těžký sloup, ne náhodou předtím vyhrazený Fridrichovi Falckému. Komentář pod vyobrazením autorův záměr upřesňuje: *Kdo by uvěřil, že se taková tíha zvedne do výše silou jediného muže? Přece však jeden jediný člověk vztyčí pouhou rukou tento sloup. Moudrost*

¹⁴⁷ K osobě autora, jeho aktivitám, dílu i okruhu osob, v němž se pohyboval, podrobněji Jana HUBKOVÁ, *Slezský emblematick Jacobus à Bruck-Angermund a adresáti jeho emblémů z řad protestantské šlechty zemí Koruny české*, in : SCETH 33 (2003), č. 69-70, s. 196-217.

vítězí nad hrubou silou. Co nezmůže násilí, toho dosáhne šikovnost, rozvaha a rozum. V brzké době by mohla Morava, ačkoli vzdálená všelikého sporu, být zasažena ranou, neboť meč byl již vytasen. Navzdory tomu bys však mohl moudrými opatřeními tyto zásahy odvrátit a prostřednictvím hojivého míru znovu nastolit bezpečí.

Bruck je tedy již před začátkem stavovského povstání přesvědčen, že nastává (či již byl zahájen) neodvratitelný konflikt a obrací se na Karla staršího ze Žerotína jako na vlivného jedince, který by mohl poskytnout Moravě nejlepší ochranu podporou reprezentanta protestantských sil. Ne náhodou se motiv Bruckova emblému č. 53 z téže knihy - pět rukou, držících korunu (obr. 21) - vbrzku objevil jako symbol konfедераčních snah pěti zemí České koruny na stavovských mincích i na mincích a medailích Fridricha Falckého (obr. 22).

Takový způsob komunikace skrze emblémy předpokládal jistou společnou mentalitní výbavu autora i čtenáře, a proto i přehled o obsahu tehdejších knih emblémů bývá předpokladem k adekvátní interpretaci letákových vyobrazení. Sdělení často nabývá charakteru poučení platného na různých úrovních, které čtenář může a nemusí adekvátně dekódovat. Již tehdy ovšem existovali čtenáři, kteří byli připraveni na úplnou recepci sdělovaného obsahu, čtenáři, kteří zaregistrovali jen určitou část i čtenáři, kterým emblém mohl říci dokonce i více, než do něho autor zamýšlel vložit.

Jiným charakteristickým postupem, k němuž autoři letáků 17. století rádi sahal, byly koncepce, při nichž prvky jedné roviny přebíraly funkci prvků jiné roviny. Litery, typické prvky textové roviny, se mohou ujmout role prvků obrazové roviny a být seskupeny do určitého vizuálního tvaru, jak se s tím setkáváme u figurálních básní (*carmen figuratum*). Ty byly nejen osobitým a oblíbeným žánrem barokní literatury, ale představovaly stálý inspirační zdroj pro literární tvorbu následujících století, včetně literatury dnešní doby.¹⁴⁸ Tak vznikají texty, založené na současném vnímání struktury obraz-text, v nichž se samo seskupení liter do určitého tvaru (kříž, přesýpací hodiny, labyrint) stává nositelem smyslu a přenáší sugestivní sdělení. V řadě případů se setkáváme s použitím labyrintu jako

¹⁴⁸ Ulrich ERNST, *Carmen figuratum: Geschichte des Figurengedichts von den antiken Ursprüngen bis zum Ausgang des Mittelalters*, Böhlau 1991. TÝŽ, *Intermedialität im europäischen Kulturzusammenhang: Beiträge zur Theorie und Geschichte der visuellen Lyrik*, Berlin 2002; Jeremy ADLER, *Text als Figur: visuelle Poesie von der Antike bis zur Moderne*, Wolfenbüttel, Herzog-August-Bibliothek 1987.

vyjádření spletité a bezvýhodné situace boje stavů proti císaři, Fridricha samotného či celé společnosti, zatažené do neřešitelného konfliktu.

Jako příklad lze uvést ilustrovaný jednolist „LABYRINTHVS oder Irrgarten“ (Č. LXXIII, obr. 23), jehož obrazovou část tvoří litery seskupené do tvaru bludiště, z nichž trpělivý čtenář vyčte veršovaný příběh básníka, jenž se při ranní procházce po lese setká s personifikovanou Pravdou. Ta mu ukáže lýtý boj vznešeného orla s jeho poddaným - bílým lvem a zaváže jej, aby průběh střetu vyličil pro poučení budoucích pokolení.

Obráceným postupem bylo využití vyobrazení jako náhrady za litery určité části slova, jak to vidíme v mnoha rébusových pamfletech, zesměšňujících Fridricha Falckého, například v různých variantách letáku „Gründliche Weissagung“ (Č. 154, 152; obr. 24). Autor jeho koncepce zobrazuje bývalého krále v rozhovoru s cikánkou, která odhaluje příčiny Fridrichovy nezáviděníhodné situace a předpovídá mu neradostnou budoucnost vyhnance. Čtenář, jenž se bavil tím, že se mu podařilo najít správné vyluštění, většinou příliš nehloubal o obsahu hlavního sdělení, které se v jeho mysli upevnilo podobně, jako každý poznatek, k němuž člověk „dojde sám“.

Některá „poselství“ bylo dokonce možno velmi zdařile vyjádřit prvky všech tří rovin. K nim patří např. efekt ozvěny, který může podle záměrů autora přibírat k základnímu sémantickému obsahu další konotace různé intenzity (komický efekt, pozitivně či negativně zdůrazňující faktor, znázornění jednotvárného opakování, marného úsilí, či nedostatečné originality až hlouposti...). Skloubení prvků všech tří rovin dává okamžiku odhalení a pochopení autorova záměru charakter prozření, vhledu a intelektuálního potěšení, často spojeného s úsměvem nebo laskavým či škodolibým smíchem. To je chvíle, kdy je čtenář nakloněn přijmout za své určité sdělení, jež může být hlubokou pravdou, ale také výsledkem manipulace, při níž autor ve vhodné chvíli nasadil čtenáři brýle mámení a upoutal jeho pozornost jen na určitý úhel pohledu. Autoři koncepcí letáků o Fridrichovi Falckém využili zkušeností předchozích období i pokud jde o práci s časovým faktorem; použité techniky rozfázování děje a s nimi související praktiky propojení obrazu s textem jsou významným mezníkem pokud jde o vývoj evropského komiksu. Mnohé z podnětů, které přinesly právě letáky o Fridrichovi Falckém, lze registrovat také v dalším vývoji evropské politické karikatury.

Letáky, které jsou předmětem mého studia, byly určeny recipientům, jejichž čtenářské zvyklosti a způsob vnímání se od dnešní praxe odlišovaly. Zavádějí nás do doby, kdy čtení nebylo pouhou mechanickou činností a kdy byl čtenář ochoten si vyhradit čas na to, aby luštil příběh skrytý v literách, tvořících složité bludiště, pohrávat si s kombinacemi písmen tak, aby vytvořily zdravici k počtě nového panovníka či pobavit se chronogramem, který kromě své datovací funkce mohl i lapidárně shrnout poučení, vyplývající z celého autorova snažení. Vydavatel, rytec i tiskař mohli počítat s tím, že najdou dostatek kupců, kteří jejich práci zaplatí. Široká paleta čtenářských zvyklostí, která zahrnovala individuální tiché i hlasité čtení i čtení společné a umožňovala reprodukci zamýšleného sdělení pomocí živého obrazu, dramatizace, individuálního i společného zpěvu, nesmírně rozšiřovala skupinu recipientů. Kvalita individuálního i skupinového zážitku pak mohla ovlivnit vznik, činnost i návaznost sekundárních center šíření. Nelze přehlédnout, že výše uvedené rysy způsobů recepce sdělení ilustrovaného letáku se velmi liší od recepce, obvyklé u značného počtu jedinců 21. století, kteří z kapacity svého vnímání obvykle vytěsňují delší text a jsou ochotni vnímat spíše zkratky a ataky klipovitých útvarů, založených na odlišných vzájemných vztazích obrazové, textové i hudební roviny.

III. 3. Dělení letáků do okruhů a skupin - vysvětlivky k oběma soupisům v příloze a způsobu jejich odkazování v textu práce - poznámky k edici českých a německých textů

Protože jsou letáky se vztahem k Fridrichovi Falckému nerozlučně spjaty s publicistikou, která se váže k stavovskému povstání, konfедераčnímu hnutí a jednotlivým fázím třicetileté války, ukázalo se jako praktické, doplnit základní soupis letáků, které se k Fridrichovi Falckému přímo vztahují o další, obecněji pojatý soupis. Oba soupisy jsou sestaveny na základě abecedního pořadí transliterovaných incipitů jednotlivých jednolistů či vícestránkových letáků, což umožňuje mimo jiné rychlé zjištění, kde je daný leták přístupný ke studiu či kde byl vydán. První soupis (příloha I.1.), zaměřený na letáky s přímým vztahem k osobě Fridricha Falckého, je číslován arabskými číslicemi. Druhý soupis (příloha I. 3), sloužící k porovnání a doplnění, je číslován římskými číslicemi, takže čtenář snadno pozná, na který ze soupisů v textu odkazují. U některých letáků nebylo zařazení jednoznačné a mohou být nalezeny v druhém soupisu; také v těchto

případech abecední řazení pomůže při jejich rychlém vyhledání. Letáky s přímým vztahem k Fridrichovi Falckému byly rozděleny do následujících okruhů, které zároveň korespondují i s následujícím členěním textu práce v oddílu B:

I. okruh: Fridrich jako protagonista letáků do volby českým králem

II. okruh: Letáky českofalcké strany z období Fridrichovy vlády v Čechách

II. 1. Od volby do korunovace

II. 2. Holdovací cesta na Moravu a do Slezska

II. 3. Letáky se vztahem k jiným událostem Fridrichovy vlády v Čechách

II. 4. Obecná českofalcká propaganda do Bílé hory (apologie různého typu, tisky úřední povahy.....)

III. okruh: Protifalcké letáky

III.1. Předbělohorské protifalcké letáky (reflexe událostí, apologie, tisky úřední povahy)

III.2. Pamflety a alegorie bez ohledu na dobu vydání

III.3. Pobělohorské protifalcké letáky (reflexe událostí, letáky juristického rázu či úřední povahy)

IV. okruh: Kladně či neutrálně laděné letáky od Fridrichova příjezdu do Haagu do r. 1632 a dále

IV. 1. Profalcké letáky od bitvy na Bílé hoře do Lipského konventu

IV. 2. Letáky neutrálně referující o Fridrichově exilu v Nizozemí

IV. 3. Fridrich v neutrální či profalcké publicistice v období od Lipského konventu do jeho smrti.

IV. 4. Letáky vydané po Fridrichově smrti.

V. okruh: Prognostika

Letáky obsahující sdělení prorockého charakteru.

Údaje o počtu letáků přiřazených k jednotlivým okruhům a skupinám včetně údajů o autorech, rytcích, tiskařích a nakladatelích jsou v příloze uvedeny za soupisem (příloha I. 2.). Pokud jde incipity českých i cizojazyčných letáků,

uvedené v soupisech, považovala jsem za nutné uvést je pokud možno v transliterované podobě, neboť různé ortografické odchylky mohou být východiskem k dalším závěrům, pouze ^e ve funkci přehlásky bylo nahrazeno novodobou přehláskou.

Pokud jde o německé citace a edice letákových textů, zachovala jsem (s výjimkou ^e ve funkci přehlásky) ortografickou podobu textu, neboť metodou transliterace postupuje i soudobá německá odborná literatura. V několika případech (Heimo Reinitzer, Rudolf Wolkan) jsem využila německé edice.

České texty jsem transkribovala podle pravidel, které uveřejnil Jiří Daňhelka.¹⁴⁹ V některých případech jsem rovněž převzala znění některé edice (J. Kolár, P. Voit). V případě potřeby uvádím další upřesnění v souvislosti s příslušnými editovanými pasážemi.

¹⁴⁹ Jiří DAÑHELKA, Směrnice pro vydávání starších českých textů, in: Husitský Tábor 8, 1985, s. 285-301.

**B. GALERIE PODOB FRIDRICA FALCKÉHO V ZRCADLE
LETÁKOVÉ PUBLICISTIKY A JEJICH DOPAD NA VNÍMÁNÍ
ČESKÉ OTÁZKY**

I. Falckrabě

Fridrich Falcký - portrét z dílny Michiela van Miereveltse, 1613, olej na mědi, Koninklik Kabinet van Schilderijen, Mauritshuis, Haag (101).

I. 1. Fridrich Falcký na stránkách letáků do volby českým králem

S osobou Fridricha Falckého je doposud spojeno mnoho otazníků. Nejenže není známo místo jeho posledního odpočinku, ale stejně nejasné jsou i okolnosti jeho narození. Přesné určení jeho rodiště činilo totiž potíže už jeho současníkům. Také autoři tehdejších letákových textů se v tomto ohledu začasté rozcházel. Podle parodie „New böhmische Venus“ (Č. 206) byl tento *Pfaltzgraf auserkorn/ in Heidelberg geborn*.¹⁵⁰ Lépe poučený autor Fridrichova vzorového veršovaného životopisu „Kurtzer Bericht“ (Č. 183) však informoval v jiném duchu:

*Hertzog FRIDERICH Pfaltzgraf bei Rhein/
Der Fünffte dieses Namens fein/
Von Friderich den Vierten erkorn,
Zu Amberg ist er geborn.*¹⁵¹

S určitostí víme, že Fridrichovi rodiče (obr. 25) opustili již počátkem roku 1596 Heidelberg a odebrali se s početným doprovodem do Horní Falce. Fridrich IV. chtěl v první řadě uklidnit politické a náboženské klima této převážně luteránské oblasti, která nereagovala právě vstřícně na kurfiřskou církevní politiku.¹⁵² Protože Heidelberg mezitím postihla další vlna morové epidemie, pobyt v Horní Falci se protáhl. To bylo příčinou toho, že se prvorozený syn falckraběcího páru narodil mimo sídelní město.

Podle zápisků v otcově deníku přišel Fridrich na svět 26./16. srpna 1596 mezi osmou a devátou hodinou večerní.¹⁵³ Zda se to stalo na loveckém zámečku Deinschweig nebo ve falckraběcí rezidenci v Ambergu, zůstane už asi navždy předmětem sporu historiků. Porod byl však tak těžký, že použité lékařské nástroje způsobily novorozenci zranění na obličej, později přetrvávající jako jizvička pod pravým okem.¹⁵⁴ Vytoužený syn byl 6. října pokřtěn v kostele sv. Martina v Ambergu za přítomnosti vznešených hostů a cizích vyslanců.¹⁵⁵ Událost proběhla přiměřeně významu rodiny otce, pocházejícího z wittelsbašské větve Simmern a spřízněného s předními německými rody i původu matky, Loisy

¹⁵⁰ Rudolf WOLKAN, *Deutsche Lieder auf den Winterkönig*, Praha 1898, s. 126.

¹⁵¹ TAMTÉŽ, s. 58.

¹⁵² Volker PRESS, *Calvinismus und Territorialstaat, Regierung und Zentralbehörden der Kurpfalz 1559-1619* (Kieler Historische Studien Bd. 7), Stuttgart 1970, s. 489.

¹⁵³ Jakob WILLE, *Das Tagebuch und Ausgabenbuch des Churfürsten Friedrich IV. von der Pfalz*, in: ZGO, Bd. 33 (1880), s. 213.

¹⁵⁴ Peter BILHÖFER, *Nicht gegen Ehre und Gewissen. Friedrich V., Kurfürst von der Pfalz – der Winterkönig von Böhmen (1596-1632)*, Heidelberg 2004, s. 25. John Gustav WEISS, *Friedrich der V.*, Bd. 1, s. 32.

¹⁵⁵ Jakob WILLE, *Das Tagebuch und Ausgabenbuch des Churfürsten Friedrich IV. von der Pfalz*, in: ZGO, Bd. 33 (1880), s. 213.

Juliany, dcery Viléma Oranžského a Charlotty z Bourbon-Montpensier. Hornofalcký místodržitel Christian Anhalt se prý již tehdy snažil získat mezi shromážděnými hosty podporu pro svůj projekt unie protestantských sil.¹⁵⁶

Do sídelního města se falckraběcí dvůr vrátil až roku 1598. Fridrich vyrůstal spolu se svými dvěma sestrami Louisou Julianou a Kateřinou Sofií v péči své matky, které pomáhala dcera z brabantské šlechtické rodiny kalvinistických exulantů Kunigunde Charlotte von Plessen (roz. Leffdael) a jistá slečna Ketlerová.¹⁵⁷ Podle návrhu výuky ze 17. 12. 1601¹⁵⁸ se všem třem dětem měl věnovat dvorní sekretář Zachariáš Kolb dopoledne od 8.00 do 10.00, popřípadě do oběda a též odpoledne od 14.00 do 17.00. Cvičil s nimi čtení a psaní „in teutscher Sprach“ a poskytl jim základní náboženskou výchovu podle heidelberského katechismu. Tehdy si pětiletý Fridrich, zřejmě právě seznamovaný s obsahem přikázání „Nepokradeš“, na svou modlitební knihu hrdě napsal: *Tato kniha patří vévodovi Fridrichovi. Kdo ji najde, ať mu ji vrátí, kdo ji ukradne, je zloděj.*¹⁵⁹ Zachariáš Kolb působil jako preceptor a učitel dobrých mravů i v následujícím roce a podle instrukce Fridricha IV. měl svým svěřencům poskytnout důkladné poučení o *pravém křesťanském náboženství, obsahu prorockých a apoštolských spisů* a cvičit je *jak v pěstování dobrých knížecích mravů, zvyků a bázně před Bohem, tak svobodných umění.*¹⁶⁰

V létě roku 1602 se zdravotní stav Fridrichova otce následkem jeho nemírného způsobu života natolik zhoršil, že se začal připravovat na brzkou smrt. Jeho vrchní radové shromáždili 28. června 1602 ve velkém tanečním sále zástupce heidelberských měšťanů, aby složili hold šestiletému Fridrichovi jako nejstaršímu legitimnímu následníkovi svého otce. Zástupci Frankenthalu, Böckelheimu, Bolandenu, Kaiserslautern a Neustadtu pak holdovali Fridrichovu mladšímu bratrovi. V obavách o zachování dynastických i náboženských poměrů prosadila

¹⁵⁶ Volker PRESS, *Calvinismus und Territorialstaat, Regierung und Zentralbehörden der Kurpfalz 1559 -1619* (Kieler Historische Studien Bd. 7), Stuttgart 1970, s. 399.

¹⁵⁷ K rodině Leffdaelů Volker PRESS, tamtéž, s. 488. O výchově kurfiřtských dětí též Friedrich SCHMIDT, *Geschichte der Erziehung der Pfälzischen Wittelsbacher* (Monumenta Germaniae Paedagogica, Bd. XIX) Berlin 1899, s. XLIII.

¹⁵⁸ Friedrich SCHMIDT, *Geschichte der Erziehung der Pfälzischen Wittelsbacher* (Monumenta Germaniae Paedagogica, Bd. XIX) Berlin 1899, s. 302, Nr. 15.

¹⁵⁹ „deis buechlein hordt Hertzog Freidreich zu, wer ess feindt, der geb es im weider; wer es steilt, dass ist ein Deif anno 1601“. Uložení: Biblioteca Vaticana, Rom (Stamp. Pal. VI 201 /ted. 3162/). Srv. Elmar MITTLER (ed.), katalog výstavy *Bibliotheca Palatina*, Heidelberg 1986, Kat. Nr. E 10.1.

Loisa Juliana na popud kurfiřtských rádčů v poslední vůli svého manžela změnu článku, jenž se týkal poručnictví, což se později prokázalo jako moudrý krok. V době, kdy Fridrich IV. opakovaně upadal do komatu, obsadila heidelberská Vrchní rada úřad nejvyššího hofmistra a zvýšené pravomoci jí zůstaly i poté, když se zdravotní stav kurfiřta neočekávaně zlepšil.¹⁶¹

Těžiště výuky malého Fridricha se mezitím posunulo od čtení a psaní ke stylistice.¹⁶² Zachariáš Kolb učil svého svěřence základy francouzštiny a latiny a koncem roku 1603 doplnil tým vzdělavatelů Hans Konrad von Wonsheim jako hofmistr a nizozemský učitel matematiky van Dam. To už se vážně uvažovalo o vzdělávání budoucího kurfiřta mimo domov. Výběr posléze padl na rytířskou akademii v Sedanu, sídelním městě Fridrichova strýce, vévody z Bouillonu.

7. února 1604 dorazil Fridrich se svou družinou, v níž bylo i několik vrstevníků ze šlechtických rodin, na sedanský dvůr. Na základě jmenovací listiny z 28. ledna 1604 byl hlavním vedením vyučování budoucího kurfiřta pověřen tamější profesor teologie Daniel Tilenus. 6. března schválili Fridrichovi rodiče v Heidelbergu pořádek u stolu a učební plán svého nejstaršího syna.¹⁶³ Osmiletý následník měl vstávat v 7.00, asi hodinu měl strávit oblékáním a modlitbou, mezi osmou a devátou hodinou se podávala snídaně a po snídani absolvoval Fridrich dopolední část vyučování. Po obědě se měl do 13.00 bavit se svými spolužáky, aby byl schopen se soustředit na odpolední vyučování mezi 13.00 -15.00. Po večeri měla za pěkného počasí následovat vyjížďka. Pro případ nepohody byl naplánován rozličný program ve „velkém sále“, kde měl být princ zábavnou formou uveden do soudobého válečnického umění, včetně taktiky obléhání. Rovněž geografické poznatky a základy francouzštiny měl Fridrich v té době získávat nenásilnou a hravou formou. Literatura, užívaná při výuce latiny, měla zprostředkovat i

¹⁶⁰ Peter BILHÖFER, *Nicht gegen Ehre und Gewissen*, s. 27; Friedrich SCHMIDT, *Geschichte der Erziehung der Pfälzischen Wittelsbacher* (Monumenta Germaniae Paedagogica, Bd. XIX) Berlin 1899, s. 61, Nr. 24.

¹⁶¹ Peter BILHÖFER, *Nicht gegen Ehre und Gewissen*, s. 26.; Frieder HEPP, *Religion und Herrschaft in der Kurpfalz um 1600. Aus der Sicht der Kirchenrats Dr. Marcus zum Lamm (1544-1606)*. Heidelberg 1993, s. 197ff., 247ff.; Volker PRESS, *Calvinismus und Territorialstaat, Regierung und Zentralbehörden der Kurpfalz 1559-1619* (Kieler Historische Studien Bd. 7), Stuttgart 1970, s. 420 a dále.

¹⁶² Z té doby se zachoval např. dopis malého Fridricha příštímu švédskému králi Gustavu Adolfovi, včetně odpovědi. Sběrka rukopisů Universitätsbibliothek Heidelberg Cod.Pal.Germ.839 fol. 352. Jakob WILLE, *Zwei fürstliche Knabenbriefe*, in: ZGO Bd. 1932 (1880), s. 73-75.

¹⁶³ Friedrich SCHMIDT, *Geschichte der Erziehung der Pfälzischen Wittelsbacher* (Monumenta Germaniae Paedagogica, Bd. XIX) Berlin 1899, s. 302, Nr. 16, 17.

historické a filosofické znalosti. Do vyučování v Sedanu zasahovali rodiče z Heidelbergu.¹⁶⁴

Počátkem roku 1606 se schylovalo k vojenskému konfliktu mezi francouzským králem a vévodou z Bouillonu. Proto v únoru 1606 přerušil Fridrich svůj pobyt v Sedanu a strávil několik měsíců doma. Tam se mu - pokud jde o zeměpis, dějepis a náboženství - věnoval Heinrich Alting, jenž byl v jeho doprovodu již v Sedanu. 20. května 1607 vystřídal Hanse Konrada von Wohnsheim ve funkci Fridrichova hofmistra Achác z Donína. V létě 1608 navrhnul preceptor Zachariáš Kolb zvýšení náročnosti i délky výuky.¹⁶⁵

Když se vztahy vévody z Bouillonu a francouzského krále vyřešily, vrátil se 24. července 1608 Fridrich opět do Sedanu, kde v dalších dvou letech pokračovalo jeho vzdělávání. To opět řídil Slezan Daniel Tilenus. Tento muž, v jehož rukou byla péče o vzdělání příštího kurfiřta po několik let, měl patrně na formování Fridrichovy osobnosti značný vliv. Pochopení jeho myšlenkového světa do značné míry pomůže zjistit, co Fridricha v citlivém období jeho dospívání ovlivňovalo.¹⁶⁶ Na osobní intervenci knížete z Bouillonu se zde Fridrich začal učit jezdit na koni,

¹⁶⁴ Jednou z rodičovských reakcí na Fridrichův dopis v nevalné němčině byl pokyn, nezanedbávat tuto řeč. Preceptor pak nasadil doučování, při němž Fridrich musel ráno, v poledne i večer opisovat určité biblické texty v němčině, dokud se jeho písemný projev nezlepšil. TAMTÉŽ, s. 307, Nr. 18b, c. Z té doby se zachoval také dopis, jenž Fridrich po ztroskotání prachového spiknutí napsal anglickému následníkovi. Lili FEHRLE-BURGER, *Königliche Frauenschicksale zwischen England und Kurpfalz*, Mannheim 1965, s. 60.

¹⁶⁵ Friedrich SCHMIDT, *Geschichte der Erziehung der Pfälzischen Wittelsbacher* (Monumenta Germaniae Paedagogica, Bd. XIX) Berlin 1899, s. 308, Nr. 19, s. 309, Nr. 20. Čtyři dny v týdnu byla věnována pozornost především výuce, ve středu a v sobotu bylo plánováno volné dopoledne, které mohlo být využito i k opakování. Znalosti matematiky a zeměpisu měly být rozvíjeny již cíleně, kromě každodenního opakování katechismu a čtení bible byly do rozvrhu zařazeny i míčové hry a tanec.

¹⁶⁶ Daniel Tilenus, narozený v Goldbergu roku 1565, byl patrně první z mnoha významných Slezanů, kteří se ocitli v blízkosti mladého kurfiřta. Jeho vliv na Fridricha zhodnotil zejména Peter BILHÖFER, *Nicht gegen Ehre und Gewissen*, s. 28. Od r. 1599 působil Tilenus na akademii v Sedanu jako profesor teologie. V prvních letech svého působení se zapojil do diskusí, týkajících se autority papeže, jemuž odpíral právo na světskou vládu, jejíž uplatňování hodnotil jako uzurpaci moci a „tyranii Antikrista“. Jeho postoj k jinověrcům se vyznačoval tolerancí a odsuzoval jejich násilné obrácení na víru. I když uznával právo na odpor, zvrhne-li se vláda v tyranii, nevyzýval k násilnému řešení a měl za to, že je lepší „čekat na Bohem seslaného záchránce“. Duchovní společenství „pravých“ křesťanů, přesahující hranice států však pokládal za jev nadřazený státním hranicím a považoval za povinnost křesťanského vládce zasáhnout ve prospěch pronásledovaných souvěrců, žijících v jiné zemi. Není pochyb o tom, že jeho postoje mladého Fridricha velmi ovlivnily. Tilenus opustil po Dordrechtské synodě Sedan pro své „armiánské smýšlení“ a působil v Paříži. K jeho pozdějším žákům patřil také pozdější maršál Turenne (1611-1675). Jürgen MOLTSMANN, *Daniel Tilenus*, in: *Die Religion in Geschichte und Gegenwart*, Bd. VI, 3. Auflage, Sp. 899; Eugène a Émile HAAG, *La France Protestante ou vies des protestantes français, qui se sont fait un nom dans l'histoire*. X svazků., Paříž 1846-59, sv. IX, s. 383.

kníže se postaral i o to, aby o zdraví budoucího kurfiřta pečovali dva spolehliví lékaři.¹⁶⁷

V září 1610 kurfiřt Fridrich IV. zemřel a čtrnáctiletý následník se musel vrátit do Heidelbergu. S ním odcestoval také jeho strýc, vévoda z Bouillonu, a to nejen proto, aby se zúčastnil pohřebních obřadů v kostele sv. Ducha, ale aby podpořil vdovu a sirotky v nastávajícím složitém období. Situace po smrti kurfiřta byla totiž značně napjatá. Podle zlaté buly z roku 1356 náleželo poručnictví falckrabatům z Neuburgu, jejichž potomci však byli jako luteráni pro kalvinistickou kurfiřtskou rodinu nepřijatelní. Testament Fridricha IV. z roku 1602 tento říšský zákon obešel a přenesl poručnictví na kalvinistická falckrabata z Zweibrückenu. 31. října 1610 proto převzal na heidelberském zámku správu Falce a dohled na falckými sirotky Jan II. z Zweibrückenu¹⁶⁸ a příslušník rodiny falckrabat z Neuburgu, Wolfgang Vilém, nebyl tehdy pro jistotu ani vpuštěn do města.

Mezi oběma rodovými liniemi poručníků se rozhořel několikaletý spor, v němž se každá ze stran snažila získat spojence. Poručnictví zweibruckenské větve podpořili kromě vévody z Bouillonu také vévoda wirtemberský, markrabata z Baden-Durlachu a Ansbach-Baureuthu. Neuburgská větev se snažila situaci řešit „přátelskými dopisy“ vdově a nezletilému Fridrichovi, letáky, vylepovanými zejména v Horní Falci a polemikou v tisku, k níž patřil i leták, vydaný roku 1611 u M. Jakoba Wintera v Lauringenu pod názvem „Kurtze Anzeig/ Daß dem Durchleuchtigsten Hochgebornen Fürsten und Herrn/ Herrn Philipps Ludwigen Pfaltzgrauen bey Rhein/ Vormund/ und der Churfrl. Pfaltz Administratorm..... vber die hinderlaßne Churfürstliche Pfaltzgräfische pupillen/ und derselben zugehörige Land und Leuth einig und allein zuständig seye“ (Č. 176, obr. 26). Leták obhajuje poručnické právo Filipa Ludvíka z Falce-Neuburgu, otce výše zmíněného Wolfganga Viléma. Tento významný luteránský kníže sice nebyl fanatickým odpůrcem kalvinismu, přesto však panovaly obavy, že by v případě jeho administrátorství hrozil zemi návrat k luteránskému vyznání. Císař Rudolf stížnost

¹⁶⁷ Friedrich SCHMIDT, *Geschichte der Erziehung der Pfälzischen Wittelsbacher* (Monumenta Germaniae Paedagogica, Bd. XIX) Berlin 1899, s. 310, Nr. 21a.

¹⁶⁸ Ludwig HÄUSSER, *Geschichte der Rheinischen Pfalz nach ihren politischen, kirchlichen und literarischen Verhältnissen*, Heidelberg 1856, Bd. II, s. 244. Jan II. z Zweibrückenu musel u úmrtního lože Fridricha IV. přísahat, že poručnictví převezme a falcký dvůr hledal ve věci podpory tohoto poručnickví spojence. Volker PRESS, *Calvinismus und Territorialstaat, Regierung und Zentralbehörden der Kurpfalz 1559-1619* (Kieler Historische Studien Bd. 7), Stuttgart 1970, s. 479, pzn. 1.

neuburgské větve sice odmítl, nerozhodl však okamžitě ani ve prospěch druhé strany.

Spor měl ovšem ještě další dimenzi. S falckou kurfiřtskou hodností byl totiž spojen jak kurfiřtský volební hlas, tak předsednictví v direktoriu protestantské Unie. 30. července 1611 sice císař Rudolf II. předběžně potvrdil Jana II. jako „úřadujícího administrátora“ a udělil mu oprávnění zastupovat kurfiřtský volební hlas v říši, spor tím však neutichl a vyžádal si značnou míru diplomatické obratnosti falckých radů, zvláště Cameraria.¹⁶⁹ Z rozporů mezi členy protestantské Unie nakonec těžil Maxmilián Bavorský. Wolfgang Vilém z Neuburgu přestoupil bez vědomí svého otce ke katolické víře a Liga rozšířila svůj vliv o strategicky důležité území. Spor o poručnictví ukončil až zásah císaře Matyáše, který 8./18. října 1613 udělil nezletilému Fridrichovi falcké země v léno a potvrdil jej i jako poručníka jeho mladšího bratra.¹⁷⁰

Fridrichův brzký návrat do Sedanu překazilo nebezpečné onemocnění – neštovice. Nějaký čas musel zůstat v Heidelbergu. Po skončení rekonvalescence, 11. a 12. března 1611, složil za přítomnosti administrátora, kancléře, členů falckraběcí rady (Plessen, Lingelsheim, Helmstetter), církevního senátu, rektora univerzity (David Pareus), kněžstva i zástupce městské rady k spokojenosti svého examinátora Heinricha Altinga katechetickou zkoušku, která jej opravňovala přistoupit o nadcházejících Velikonocích k přijímání.¹⁷¹ Další pobyt v Sedanu znamenal i novou etapu v jeho vzdělávání. Nový hofmistr Hans Meinrad von Schönberg, jenž doposud dohlížel na stavbu manheimské pevnosti, obrátil pozornost svého svěřence k vojenství. Vedle jízdy na koni, šermu a poznatků o stavbě pevností se Fridrich zabýval i uměním diplomacie. Jeho poslední studijní

¹⁶⁹ Peter BILHÖFER, *Nicht gegen Ehre und Gewissen*, s. 37; Zmíněný Rudolfův dekret vlastní například Badisches Generallandesarchiv 67/861 fol. 1., o snaze heidelberských radů problém řešit a obratnosti Ludvíka Cameraria v jednání s Unii svědčí akta Unie, uchovávaná v archivu Heidelberské kanceláře. *Briefe und Akten zur Geschichte des Dreißigjährigen Krieges*, Bd. IX, s. 38, Nr. 15, s. 217, Nr. 100.

¹⁷⁰ Peter BILHÖFER, *Nicht gegen Ehre und Gewissen*, s. 39.

¹⁷¹ Informace o průběhu zkoušky zachoval Alting ve svých rukopisných záznamech, které vydal Erich von REEKEN, *Handschriftliche Aufzeichnungen des Emdrer Predigers Menso Alting und seines Sohnes, des Professors der Theologie Dr. Heinrich Alting*, in: LIAS V (1978) 1, s. 19-48. Alting spokojeně zaznamenal: „Respondit princeps ad omnia valde expedito & commodo sermone, Latino tamen. Finito examine theologis & ministris duo iussu principis administratoris fuere proposita per D. Cancellarium 1.) Num princeps in sana doctrina ecclesiarum reformatarum, Palatinarum imprimis, institutus esset recte & fideliter. 2.) an eousque in ea profecisset, ut cum fructu ad s. communionem, proximo Paschate, admitti posset. Ad quae affirmative responsum, non sine magnis principis encomiis. Praeterea etiam publicae gratiae mihi actae sunt, & auctio stipendii promissa.” Citace na s. 31.

pobyt v Sedanu skončil počátkem roku 1612. Po návratu jej jeho poručník začal zasvěcovat do úřední agendy i povinností vladaře a falckým radům a diplomatům začala dělat starosti otázka jeho budoucího sňatku.

Myšlenka na svatbu falckého prince s anglickou princeznou, dcerou krále Jakuba a vnučkou Marie Stuartovny se vynořila zřejmě v průběhu jednání mezi Unií a Anglií. Dobrou základnou pro falcké vyjednávání byla dřívější jednání Christiana z Anhaltu s britskými spojenci. Jan II. z Zweibrückenu sice konzultoval možnost svatby falckého prince s německými protestantskými knížaty již na podzim roku 1611,¹⁷² kandidátů na sňatek s Alžbětou Stuartovnou, „perlou Británie“, však bylo více. Značnou roli zde hrála i ctižádost Jakuba II, jenž se stylizoval do role „krále mírotvůrce“ a usiloval o dynastické svazky se Španělskem. Jeho syn, princ z Walesu, se měl oženit se španělskou infantkou a Alžběta se měla stát manželkou ovdovělého Filipa III. Když se misky vah přikláněly na stranu španělských sňatků, neváhal zaintervenovat ve prospěch svého synovce ani Henri z Bouillonu. Počátkem roku 1612 se s velkou družinou objevil na dvoře Jakuba I. a zdůrazňoval jak osobní přednosti Fridricha, tak jeho postavení kurfiřta. Tato intervence byla velmi úspěšná a falcký hofmistr Hans Meinrad von Schönberg, jenž pobýval v Anglii již od konce roku 1611, mohl nedůvěřivé příslušníky královského dvora začít přesvědčovat o tom, že se společenské postavení falckraběte a kurfiřta rovná významu krále. Skeptický postoj v tomto ohledu zastávala zejména matka nevěsty, královna Anna. Na tyto aktivity navázala skupina vyslanců heidelberského dvora, která jednala od počátku roku 1612 roku jak z pověření protestantské Unie, tak ve věci svatby falckého kurfiřta. 28. března uzavřel Jakub I. spojeneckou smlouvu s protestantskou Unií¹⁷³ a 16. května dojednali heidelberští vyslanci hrabě Filip Ludvík z Hanau a Volrad von Plessen předběžnou svatební smlouvu mezi Anglií a kurfiřtskou Falcí. Podle ní falcká strana zajistila nevěstě roční příjmy ve výši 10 000 liber z panství Neustadt, Germersheim a Oppenheim a užívání zámku Friedelsheim i města Frankenthalu jako rezidencí. To jí mělo zůstat i po smrti jejího manžela jako vdovské zboží,

¹⁷² Peter BILHÖFER, *Nicht gegen Ehre und Gewissen*, s. 41; Hessisches Staatsarchiv Marburg/Lahn 4f Pfalz 269; Hauptstaatsarchiv Stuttgart A 71/I.4 BÜ.1, Nr. 3, fol. 1.

¹⁷³ Thomas RYMER, *Foedera, Conventiones. Literae, Et cujuscunque generis Acta Publica, inter Reges Angliae Et alios quovis Imperatores, Reges, Pontifices, vel Communitates ab Ineunte Saeculo Duodecimo...., Tomi Septimi Pars I. et II.*, Haag 1742, Pars VII. 2, s. 179ff.; Mary Anne Everett GREEN, *Elizabeth, Electress Palatine and Queen of Bohemia*, London 1909, s. 32.

k němuž se vztahoval i roční dar ve výši 1 500 liber. Jakub I. se oproti tomu zavázal během dvou let vyplatit věno ve výši 40 000 liber.¹⁷⁴

27./17. září 1612 vyjel Fridrich se stopadesátičlennou družinou z Heidelbergu. Celou jeho cestu za nevěstou a zpět, včetně všech obřadů a slavností, podrobně dokumentuje kvartový tisk, vydaný v Heidelbergu v roce 1613 pod názvem „Beschreibung der Reiß“ (titulní strana - obr. 32 a). Autorství textu je připisováno právníku Tobiáši Hübnerovi, jenž pocházel z Halle nad Sálou. Slovní popis cesty doplňuje Jan Theodor de Bry 25 grafikami, z nichž mnohé patrně kolovaly i jako jednolisty. Fridrich cestoval nejprve po Rýnu do Nizozemí, kde byl přijat nejen jako vnuk Viléma Oranžského, ale i jako hlava protestantské Unie, do jejíhož svazku bylo Nizozemí zváno. Fridrich se účastnil politických rozhovorů v Haagu a Rotterdammu, seznámil se s nejdůležitějšími městy země, z níž pocházela jeho matka a 14. září se rozloučil s nizozemskými hostiteli vybaven značnou sumou 16 000 zlatých.¹⁷⁵ Po bouřlivé plavbě přes kanál přistál 16. října večer u anglických břehů, byl uvítán u Gravesandu vyslanci krále Jakuba a o dva dny později nastoupil cestu po Temži do Londýna. Tam se poprvé setkal se svou budoucí manželkou.

Toto první přijetí ve Whitehallu bylo velmi úspěšné a Fridrichovi se podařilo nejen zapůsobit dobře na Alžbětu, ale i navázat dobrý kontakt s ostatními členy královské rodiny, zvláště s princem z Walesu. Protože ti, kteří budoucímu sňatku nepřáli, rozšířili falešné zprávy o ženichově znetvoření, konstatovali přítomní s ulehčením, že Fridrich *je dobře rostlý a na svůj věk přiměřeně vyspělý, jeho obličej má snědou barvu a příjemný, mnohoslibně oduševnělý výraz.*¹⁷⁶ Fridrichovi průvodci zase mohli domů spokojeně napsat, že se mladý kurfiřt *v průběhu všech ceremonií držel statečně.*¹⁷⁷ Také dostatečně honosné vystupování falckraběcí družiny rozptýlilo pochybnosti těch, kteří nebyli přesvědčeni o rovnorodosti příštích manželů.

¹⁷⁴ Thomas RYMER, *Foedera, Conventiones. Literae*, Pars VII. 2, s. 184 ff. Srv. Mary Anne Everett GREEN, *Elizabeth, Electress Palatine and Queen of Bohemia*, London 1909, s. 33.

¹⁷⁵ Podrobnosti o Fridrichově pobytu v Nizozemí *Beschreibung der Reiß*, s. 7; Friedrich Carl von MOSER, *Patriotisches Archiv für Deutschland*, Bd. VIII, Mannheim u. Leipzig 1787 s. 161; K daru nizozemských hostitelů Gilles Dionysius Jacobus SCHOTEL, *De Winterkonink en zijn gezin*, Tiel 1859, s. 7, pzn. 1; Geheimes Hausarchiv München Hu.3156.

¹⁷⁶ Popis ceremonie včetně tohoto vyjádření očího svědka Ralph WINWOOD, *Memorials of Affairs of State in the Reigns of Q. Elizabeth and K. James I. Collected (chiefly) from the Original Papers of Sir Ralph Winwood....*díl I - III, Londýn 1725, díl III, s. 403.

¹⁷⁷ TAMTÉŽ.

Nejpříznivější odezvu však našel princeznin sňatek u odpůrců svazků s katolickým Španělskem. Oblíbencem těchto kruhů byl i následník anglického trůnu, Alžbětin bratr Jindřich Fridrich Stuart (1594-1612), jehož energie, zájem o vojenství a nekompromisně protikatolický náboženský postoj budily naděje bojovných protestantů, kteří v něm od jeho dětských let viděli budoucího bojovníka za ohroženou věc protestantismu na evropské pevnině. Také Jindřich se nepokrytě radoval ze sestřina nastávajícího sňatku a netajil se tím, že bude mladý pár po svatbě doprovázet do Německa. Toto jeho přání bylo spojováno s přípravami na velkou protikatolickou ofenzívu.¹⁷⁸ Alžběta, kterou dřívější otcovy plány na její španělský sňatek rozhodně netěšily, se svým bratrem sympatizovala. Podobný vliv, který měl na Fridricha Daniel Tilenus, přesvědčený o povinnosti vladaře pomoci souvěrcům v jiné zemi, měl na ni arcibiskup Georg Abbot z Canterbury, který i později mladou dvojici ujišťoval o jejich poslání ve věci ochrany pravé víry.

Radostnou atmosféru očekávaných zasnub však zkalila náhlá a neočekávaná smrt oblíbeného následníka trůnu. Mladý muž sportovní konstituce zemřel náhle 6. prosince 1613. Jeho smrt působila na současníky záhadně a vyvolávala domněnky, že princ byl otráven. Nečekané úmrtí vyvolalo v dobovém příležitostném tisku, literatuře i dramatu nesmírný ohlas a to nejen v Anglii, ale i na kontinentě. Smrt anglického následníka trůnu se stala rovněž námětem ilustrovaného jednolistu „TOMBE ODER GRABMAHL, Des Königs in Engellandt Sohns“ (Č. XCIII, obr. 27), který tehdy vytvořil frankfurtský rytec Ebehard Kieser.

Po úmrtí v královské rodině chtěl král Jakub posunout svatební veselí až na květen následujícího roku, ale Christianu Anhaltovi, se podařilo vyjednat bližší termín - 24. /14. únor. Zasnoubení Fridricha a Alžběty se nakonec konalo již 27. prosince 1613, i když bez účasti nevěstiny matky, kterou smrt syna velmi zasáhla. 7. ledna následovala ratifikace svatební smlouvy, jež kromě dříve vyjednaných ustanovení obsahovala i ustanovení o královském statutu a náležité výchově dětí, které z manželství vzejdou. Fridrich již nebyl titulován jako falckrabě, ale jako *Prince Palatin*. Týž den propůjčil král Jakub v kapli svatého Jiří ve Windsoru svému budoucímu zeti podvazkový řád. Tato událost vyvolala ohlas nejen v Anglii, ale i na kontinentě. Průběh a význam obřadu hodnotí i kvartový tisk „Relationes

¹⁷⁸ J. W. WILLIAMSON, *The Myth of the Conqueror. Prince Henry Stuart: a study of 17th Century Personation*, New York 1978, s. 109-148.

oder Ordentliche Beschreibung/ Wie Pfaltzgraff Friderich... zu einem Ritter deß Ordens de la Iartire, geschlagen worden“ (Č. 251, obr. 28), který ještě téhož roku vydal tiskař Johan Schultes v Augsburgu.

V té době byl Fridrich prakticky již součástí královské rodiny. V období mezi zasnoubením a svatbou se konala četná přijetí, bankety, bály a divadelní představení. Vlastní svatební slavnosti začaly večer 21./11. února velkolepým ohňostrojem na Temži. Mladý pár oddal na den svatého Valentina v palácové kapli Whitehallu arcibiskup z Canterbury. Při obřadu tentokrát nevěstina matka nechyběla, zato událost ignoroval španělský vyslanec a nepřítomni byli i vyslanci ostatních habsburských zemí. Svatební průvod poskytl zvědavým obyvatelům Londýna shromážděným na ulicích i v oknech skvělou podívanou, kterou zachytil na ilustrovaném jednoduše „Eigentliche Abbildung welcher gestalt der Churfürst Pfaltzgraff Friderich der 5. sampt der Princessin in Engelland zur Vermählung in die Königliche Capell gangen. den 14. Febr. 1613“ (Č. 104, obr. 29) norimberský mědirytec Petr Isselburg (1580-1630). Průvod zahajovalo šest německých trumpetistů v červených, zlatem přemovaných sametových oblecích se stříbrnými trubkami. Za nimi šel Fridrich, doprovázený vévodou z Lenoxu, které následoval hrabě z Nottinghamu s družinou šlechticů. Nevěstu zobrazil rytec v doprovodu jejího bratra Karla a hraběte z Northamptonu. Na řadu dvořanů a dvorních dam navazovali čtyři heroldi, nejvyšší královský herold, královský tajný rádce, čtyři biskupové a čtyři trabanti, z nichž jeden nesl žezlo. Za nimi šel hrabě Arundel, jenž bezprostředně předcházel nejdůležitější osobu, krále Jakuba s doprovodem. Za ním následovala královna se svými dámami. Další část nekonečného průvodu nechal rytec zmizet v bráně.

Vlastní svatební obřad se konal v královské kapli ve Whitehallu v úzkém kruhu. Zatímco se rytina Petra Isselburga, která ostatně patrně vznikla až v Norimberku podle obrazové předlohy, nezaměřovala na přílišné detaily v oblečení ženicha a nevěsty, autor tisku „Beschreibung der Reiß“ byl sdílnější: *Ženich přišel do kaple oblečen v šatě z bílého, stříbrem zdobeného prošívaného hedvábného atlasu a v plášti, podšitém bílou kožešinou, měl na hrudi velký řetěz, na němž byl zavěšen řád sv. Jiří a řetěz z diamantů a na hlavě bílý krumplovaný klobouk s pery, jehož šňůra byla posázená mnoha velkými diamanty. Princ Jindřich z Nassau, hrabě Rochester a jiní mladí angličtí šlechtici, jakož i hrabata z Wittgensteinu a Löwensteinu ho nejprve dovedli k oltáři, odkud jej pak nejvyšší komorník*

doprovodil na vyhrazené vyvýšené místo. Alžběta, s umně zhotovenou korunou z perel a diamantů a mnoha drahými kameny zapletenými ve vlasech, byla rovněž oděna v šatech z bílého atlasu.¹⁷⁹ Tomuto popisu se nejvíce blíží vyobrazení na ilustrovaném jednolistu „*Felicitati Nuptiarum....*“ (Č. 133, obr. 30). Autor rytiny umístil Fridricha a Alžbětu na jakousi scénu, orámovanou oponou. Dvojici, která se drží za ruce, ozařují stylizované sluneční paprsky vycházející ze čtyř hebrejských písmen božího jména. Hlavní myšlenky šesti latinských veršů pod grafikou jsou rozvedeny ve dvou německých strofách. Jejich poselství ujišťuje, že iniciátor tohoto manželského svazku je sám Nejvyšší, jenž odežene nepřátele od dveří novomanželů, propůjčí jim dlouhý život a díky jejich svazku zajistí německé zemi mír. Vznesené potomstvo tohoto ušlechtilého rodu pak bude vládnout na zemi tak dlouho, pokud na ní budou žít lidská pokolení.

Svatba se stala příležitostí, při níž se vyznamenávali básníci, hudebníci i dramatikové. Jejich díla svědčí o tom, že očekávání, spojovaná se zemřelým následníkem anglického trůnu, se přenášela na mladý pár.¹⁸⁰ Bez zajímavosti není ani to, že se výše zmíněný svatební jednolist později stal východiskem pro obrazové schéma pozdějších reprezentativních ilustrovaných jednolistů, vydaných v souvislosti s královskou korunovací v Praze (Č. 132, obr. 50; Č. 54, obr. 51), které vyjadřují slovem i obrazem ideový program falcké vlády.

Na zpáteční cestu se novomanželé měli původně vydat dva týdny po svatbě. Jarní bouře však tento plán překazily, takže Fridrich s Alžbětou strávili na ostrovech ještě velikonoční svátky. O velikonoční neděli si Fridrich v kruhu královské rodiny přijímáním symbolicky připomněl Kristovu výkupní smrt a jeho vzkříšení. 25. dubna se všech 675 osob, které novomanžele doprovázely, nalodilo na osm velkých lodí, které obstaral a platil otec nevěsty a v noci ze 27. na 28. dubna dorazil konvoj k Ostende. Den nato vstoupili novomanželé za mimořádných bezpečnostních opatření u Vlissingen na půdu Spojeného Nizozemí. Tam se jejich cesty na čas rozdělily. Zatímco Alžběta mohla ještě setrvat ve víru slavnostních přijetí, radovánek a výletů, věnoval se její manžel a jeho diplomaté jednání

¹⁷⁹ Tobiáš HÜBNER, *Beschreibung der Reiß*, s. 46.

¹⁸⁰ K anglickým tiskům spojeným se svatbou Fridricha Falckého a Alžběty Stuartovny a jejich interpretaci zejména Jaroslav MILLER, *Falcký mýtus. Fridrich V. a obraz české války v raně Stuartovské Anglii*, Praha 2004. Zvláště v části „Od dobyvatelů k mučedníkům: Protestantský militarismus a falcký mýtus v raně Stuartovské Anglii“ (s. 49-87) podává autor rovněž přehled o literární a dramatické tvorbě, inspirované touto událostí a uvádí konkrétní příklady zmíněného

s nizozemskými generálními stavy a francouzskými vyslanci. Protože se proti Anhaltově plánu přijmout Nizozemí do Unie stavěla některá luterská knížata, byla nakonec vyjednána dvoustranná obranná smlouva, koncipovaná podobně jako smlouva s Anglií. Jednání s Francií žádný úspěch nepřinesla.

18. května vyrazil Fridrich koňmo do Heidelbergu, aby tam připravil vše na důstojné přijetí své manželky. Odtamtud poslal po Rýnu tři skvěle vybavené říční lodě, které měly Alžbětu a její doprovod dovézt až do Bacharachu.¹⁸¹ Pro nízký stav vody se však manželé setkali již v Gaulsheimu a pokračovali společně do Oppenheimu, kde Alžběta poprvé vstoupila na falckou půdu. Pak vedla jejich cesta přes Frankenthal a Ladenburg do slavnostně vyzdobeného Heidelbergu, který je přivítal 17. června šedesáti sedmi dělovými salvami. Od mostu přes Neckar ke kurfiřtskému zámku museli projít řadou triumfálních oblouků a bran, jež pro ně připravil magistrát, jednotlivé fakulty heidelberské univerzity a dvůr (obr. 32 b-g). Výzdobu bran a oblouků tvořily básně, nápisy, výtvarné prvky a emblémy inspirované antickou mytologií i dynastickými příběhy z dějin panovnických rodů obou oslavenců. O tři dny později se na závodisti v kurfiřtské zahradě konal slavnostní průvod, jehož ozdobou byl alegorický vůz představující plavidlo bájných Argonautů, na němž jel - snad v upomínku na nebezpečnou plavbu do Anglie a zpět - Fridrich představující lásóna. Jako vůdce Argonautů jej později zpodobnil také sochař Sebastian Götz.¹⁸²

Hodnotíme-li různé formy očekávání, které se zvláště později spojovaly s Fridrichem Falckým, je zřejmé, že klíčovou dobou pro jejich konstituci a vývoj bylo právě období svatby v Anglii a slavného návratu do Falce.¹⁸³ Panegrické spisy, vznikající při příležitosti různých mezníků v životě vládců raného novověku (narození, svatba, nástup na trůn, korunovace...), již ze své podstaty horizont očekávání nemohou opomenout, i když jeho obsah často hraje roli pouze pro daný okamžik. Také mnohé z obsahu četných oslavných anglických či německých textů,

přenosu očekávání na mladý pár, které dokládají, že „smrt Jindřicha Stuarta a jeho odkaz posloužily protestantské propagandě jako hlavní stavební kameny falckého mýtu“. TAMTÉŽ s. 63.

¹⁸¹ Zvláště ta z lodí, která byla určena pro Alžbětu, byla postavena a vybavena s mimořádnou péčí. Podrobný popis podává Tobiáš HÜBNER, *Beschreibung der Reiß*, s. 87. Na lodi bylo sedm komnat k potřebě princezny, včetně velkého přijímacího sálu, zdobeného zlatými tapetami s modrými květy, sklep pro zásoby nápojů, prostory pro zavazadla a místnost pro lodníky.

¹⁸² Jeho dílo bylo umístěno na jižní straně věže heidelberského zámku, zvané „Tlustá věž“ („Dicker Turm“). Katalog výstavy *Der Winterkönig. Friedrich V. Der letzte Kurfürst aus der Oberen Pfalz*, Augsburg 2003, s. 249.

¹⁸³ Götz SCHMITZ, *Die Hochzeit von Themse und Rhein. Gelegenheitsschriften zur Brautfahrt des Kurfürsten Friedrich V. Von der Pfalz*. In: Daphnis, Bd. 22 (1993), s. 265-309.

týkajících se mladé dvojice, se z pevninského pohledu celoevropských daností jeví jako poněkud předimenzovaná součást dobové adorační praxe. Přesto zde byl položen jakýsi základ mimořádných očekávání vkládaných do tohoto svazku i do budoucí úlohy falckého kurfiřta. Na jeho formování měla vliv i situace falckých vyjednávačů, kteří museli nákladnou reprezentací přesvědčit anglického krále, dvůr i veřejnost o kvalitách a významu kandidáta na manželský svazek s princeznou, o významu postavení kurfiřta a výhodách tohoto svazku oproti Jakubovým plánům na španělské sňatky svých dětí. To sice reálnou situaci právě nezrcadlilo, bylo to však inspirující pro tvůrce panegrických spisů i působivé pro širší veřejnost.

Vyjednávání svatby, spojené s jednáním o smlouvě s protestantskou Unií, bylo velkou nadějí jak pro anglické odpůrce španělských sňatků, tak pro četné stoupence protestantismu na pevnině, kteří se cítili ohroženi. Příznačné, je že největší naděje do tohoto sňatku vkládali ti, kterým hrozil přímý útok katolických sil. Jejich očekávání reprezentuje například olejomalba Adriaena van de Venne „Rybolov duší“.¹⁸⁴ Calvinisticky smýšlející malíř, podporující svou tvorbou pozice severního Nizozemí ohroženého španělskými vojsky, vytvořil alegorii nábožensko-politického konfliktu mezi katolíky a protestanty. Koncepce jeho obrazu vychází ze slov Matoušova evangelia (4,19), v nichž Kristus vyzývá rybáře Petra a Ondřeje, aby jej následovali a stali se rybáři lidí. Malíř znázornil, jak tuto Kristovu výzvu plní křesťanské církve počátku 17. století. Symbolem jejich konfliktu se stalo vyobrazení velké řeky s dvěma břehy. První břeh, podél něhož stojí množství protestantských křesťanů, tone ve slunečním světle a je porostlý krásnými stromy, druhý, na němž stojí katoličtí věřící, je holý či porostlý nemocnými stromy bez listů a vznášejí se nad ním hrozivé mraky. U obou břehů stojí po dvou lodích s posádkami, které se účastní duchovního rybolovu a vytahují topící se lidi na palubu svých plavidel. Na dvou protestantských člunech sedí vážní a ctihodní kazatelé a teologové, jejichž štíhlé postavy prozrazují, že nepropadli tělesným požitkům. Pomocí Božího slova a kázání důstojně pomáhají tonoucím dostat se na palubu, zatímco jejich blahobytně vyhlížeující katoličtí konkurenti loví tonoucí pomocí metod, které malíř-kalvinista považuje za nečisté: lákají je svůdnými zvuky

¹⁸⁴ Adriaen van de Venne, *Rybolov duší (Seelenfischerei)*, 1614, olej na dřevě, Rijksmuseum, Amsterdam; Katalog výstavy *Der Winterkönig. Friedrich V. Der letzte Kurfürst aus der Oberen Pfalz*, Augsburg 2003, s. 283.

smyčkových či dechových nástrojů a varhan a zaplétají je do sítí, z nichž je obtížné se vyvléci. Rybolov sledují na obou březích zástupy věřících, mezi nimiž na obzvláštním světlem zalitým „protestantském“ břehu vyniká skupinka panovníků, kteří jsou zárukou zdárného průběhu a konečného úspěchu „protestantského rybolovu“. Mezi nimi malíř - kromě Mořice Oranžského, jeho bratra Fridricha Jindřicha, dánského krále Kristiána a krále Jakuba - znázornil také novou naději protestantismu - Fridricha Falckého s jeho manželkou Alžbětou Stuartovnou.

Život mladé dvojice v Heidelbergu se v dalších měsících odbyval také ve znamení nákladných přestaveb - vznikl zejména zvláštní obytný trakt pro Alžbětu a její doprovod, začal se rodit také slavný „Hortus palatinus“. Zatímco byl politický osud země v té době převážně v rukou Christiana z Anhaltu, snažil se hofmistr Johann Meinrad von Schönberg se svou anglickou manželkou Annou Dudley vytvořit novomanželům dobré zázemí. Hofmistr, který musel najít kompromisní cestu mezi financováním potřeb Alžběty a jejího doprovodu a zabezpečením vdovy Loysy Juliány a jejich nedospělých dětí, neměl zrovna lehkou úlohu. Ani styk obou žen nebyl zřejmě zprvu bez problémů. Situaci posléze moudře vyřešila sama Loysa Juliána, která se odstěhovala na své vdovské sídlo Kaiserslautern.

Podobně jako svatby korunovaných hlav, přitahovaly pozornost publicistů i narození a křtiny jejich budoucích nástupců a dědiců. Nejinak tomu bylo u páru, do něhož bylo vkládána tak velká očekávání. Prvorozený syn Fridricha a Alžběty Fridrich Jindřich se narodil 11./1. ledna 1614. Heidelberský nakladatel a rytec Jacob Granthome si pospíšil s vydáním roztomilého ilustrovaného jednolistu, nazvaného „Auff die freudenreiche Geburt und christliche Tauff deß erstgebornes Sohns.... Herrn Friderichen deß V. Pfaltzgraffen bey Rheyn... und der... Frawen Elisabeth...“ (Č. 21, obr. 33). Význam narození tohoto dítěte zdůrazňovala nejen rytina s vyobrazením kojence utaženého v přepychovém povijanu a umístěním znaku kurfiřtské Falce i stuartovské Anglie na draperii v obou horních rozích, ale i veršovaný text v latině, francouzštině, angličtině a němčině, který byl jednoznačně určen mezinárodní čtenářské obci. Dítě totiž nezajišťovalo pouze pokračování rodu falckých kurfiřtů, ale mohlo se stát i následníkem anglického trůnu. Vzhledem k špatnému zdravotnímu stavu Karla Stuarta prohlásil totiž anglický parlament Alžbětina syna, stejně jako ostatní děti z jejího manželství s Fridrichem Falckým, za potencionální následníky trůnu

v případě smrti prince z Walesu.¹⁸⁵ Král Jakub zabezpečil svého prvního vnuka roční rentou 2 000 liber a spolu s Fridrichem Jindřichem Oranžským se stal jeho kmotrem. Pro samotný akt křtu, který proběhl 7. 3. 1614 v kapli Fridrichovy přístavby v heidelberském zámku, daroval Alžbětín otec také zlatou křtitelnicí a zlatou konvičku na vodu.¹⁸⁶

V dubnu 1614 složil Jan z Zweibrückenu předčasně úřad administrátora a vrátil se do svého sídelního města, neboť mu byl proti mysli dominantní způsob vlády heidelberské Vrchní rady, v jejíž ruce tak byla soustředěna moc až do Fridrichových osmnáctých narozenin. Fridrich, jemuž Matyáš již v předcházejícím roce mimořádně udělil Falc v léno, se nestal jen kurfiřtem a hlavou Unie se všemi k tomu náležejícími poctami i úkoly, ale i poručníkem o čtyři roky mladšího bratra. Znamky přetížení jeho organismu se patrně projeví v srpnu 1614 při setkání knížat protestantské Unie v Heilbronnu horečnatým onemocněním. Fridrichův stav byl tak vážný, že považoval za nutné sepsat testament. Po skončení nejhroššího náporu nemoci přetrvávaly u pacienta depresivní stavy. Protože se musel vyvarovat jakékoli námahy, byl odložen i hold poddaných v jednotlivých částech země. Holdovací cesta kurfiřtského páru do Horní Falce se uskutečnila až roku 1615 a je příznačné, že tato příležitost byla heidelberskou církevní radou i dvorním kazatelem využita i k vizitaci tamějších far a kostelů, která byla zaměřena na podporu kalvinismu v této převážně luteránské oblasti.¹⁸⁷

Kurfiřtský pár cestoval - většinou v doprovodu přibližně 400 osob - i při jiných příležitostech, jako byl např. lázeňský pobyt v Langenschwalbachu či návštěvy na sousedních dvorech. Roku 1616 se Fridrich objevil i jako kmotr při křtu malého Fridricha z Württembergu-Neuenstadtu ve Stuttgartu. Tehdy udělal velmi pozitivní dojem na znalce umění, zkušeného novelanta a provozovatele vlastní zpravodajské agentury Filipa Heinhofera z Augsburgu, který jej charakterizoval takto: *Pan kurfiřt je ještě mladý pán, podle mého mu není více než 21 let, je velmi přátelský a společenský, a přece dbá na kurfiřtskou reputaci; mluví málo, ale rozumně, je mimo vší pochybnost velmi uvážlivý a kromě toho se v rytířských*

¹⁸⁵ Peter BILHÖFER, *Nicht gegen Ehre und Gewissen*, s. 51; William A. SHAW, Geraint D. OWEN, *Report on the Manuscripts of the honourable Viscount de l'Isle*, V.C., Volume V, Sidney Papers, 1611-1626, London 1962, s. 174.

¹⁸⁶ TAMTÉŽ, s. 157; Sr. Franz Christoph KHEVENHÜLLER, *Annales Ferdinandeí*, 2. vydání, Lipsko 1721-1726, Bd. VIII, Sp. 699.

hrách projevuje jako statečný kavalír, takže je všestranně připraven, stát se i něčím více.¹⁸⁸

V téže době se falcká kurfiřtská rodina objevuje ve zprávách novelantů, agentů či na stránkách letáků ještě v jiné souvislosti - ve zprávách o atentátech na vysoce postavené osoby.¹⁸⁹ O atentátech na Fridricha a členy jeho rodiny se zmiňují také dva letáky, vydané roku 1616 v Magdeburgu, jejichž informace se částečně překrývají. Anonymní autoři obou tisků vyprávějí o dvou mužích, kteří dorazili počátkem roku 1616 do Heidelbergu a chtěli kurfiřtovi osobně předat nějaké psaní. Hofmistr Johann Meinrad von Schönberg pojal nějaké podezření, navenek však nedal nic najevo. Nabídl mužům, aby v zámku přespali a na druhý den jim slíbil audienci u kurfiřta. Když se oba návštěvníci odebrali na lože, otevřeli sluhové místnost, kde spali a prohledali ji. Přitom našli mezi jejich věcmi různé vražedné nástroje. Nato prý byli oba návštěvníci vsazeni do vězení, kde své vražedné záměry přiznali. Zatímco se autor letáku „Mordpractica“ (Č. 204, obr. 34) o trestu nezmiňuje, autor tisku „Zwo erschröckliche vnd Gott lob entdeckte Verräthereyen“ (Č. 310, obr. 35) informuje, že 26. dubna 1616 byl vydán soudní rozsudek a brzy nato prý byli oba muži sťati. Za organizátory vraždy označil autor tisku jezuitu.

Zmínka o jiném vražedném spiknutí se nachází v petici, kterou r. 1637 zaslal Karlovi Stuartovi anglický agent Henry Bell.¹⁹⁰ Ten prý dostal roku 1616 zprávu od braniborského markraběte, že se na Alžbětu a malého Fridricha Jindřicha plánuje atentát. Alžběta s malým synkem měla být pod záminkou císařovna (patrně podvrženého) pozvání vylákána na říšský sněm do Řezna, odkud se neměla vrátit živá.¹⁹¹ Plán na tento útok měl patrně vycházet z okruhu vídeňského dvora.

¹⁸⁷ Gustav Adolf BENRATH, *Die Selbstbiographie des Heidelberger Theologen und Hofpredigers Abraham Scultetus (1566-1624)*, Veröffentlichungen des Vereins für Kirchengeschichte in der evangelischen Landeskirche in Baden XXIV, Karlsruhe 1966, s. 72.

¹⁸⁸ Peter BILHÖFER, „Außer Zweifel ein hoch verständiger Herr und tapferer Kavalier“, in: Katalog výstavy *Der Winterkönig. Friedrich V. Der letzte Kurfürst aus der Oberen Pfalz*, Augsburg 2003, s. 22; Adolf von OECHELHÄUSER, *Philipp Heinhofers Bericht über die Stuttgarter Kindtaufe im Jahre 1616*, in: *Neue Heidelberger Jahrbücher* I/1 (1891), s. 254-335, citát s. 298.

¹⁸⁹ Hermann WIRTH, *Mordenversuch auf Churfürst Friedrich V.*, in: *Archiv für die Geschichte der Stadt Heidelberg I* (1868), s. 113-118.

¹⁹⁰ Mary Anne Everett GREEN, *Elizabeth, Electress Palatine and Queen of Bohemia*, London 1909, s. 118, včetně dokladu archívního typu; Carola Mary Anima OMAN, *Elizabeth of Bohemia*, London 1938, s. 162.

¹⁹¹ Mary Anne Everett GREEN, *Elizabeth, Electress Palatine and Queen of Bohemia*, London 1909, s. 116.

V každém případě je jisté, že na obě pozvání na říšský sněm, které Alžběta v letech 1613 a 1618 dostala, po poradě se svými rádci nereagovala kladně.¹⁹²

Fridrich se samozřejmě, stejně jako každý jiný mladistvý panovník, musel opírat o služby svých zkušených radů a diplomatů. Některé kroky, které podnikl v následujících letech však byly příslibem toho, že zde vyrůstá osobnost, která si zaslouží respekt. Ve Frankfurtu a Braunschweigu se mu podařilo smírně urovnat spory s říšským městem Landau, jež vznikly za administrace Jana z Zweibrückenu,¹⁹³ rozhodným způsobem zamezil opakovaným útokům wormských měšťanů na místní Židy¹⁹⁴ a několika vojenskými zásahy se zastal falckých poddaných obviněných z čarodějnictví, kteří žili jako menšina v Bodenheimu, místě, o něž se dělilo několik vrchností. Čarodějnické procesy v Bodenheimu, které rozpoutal probošt opatství Sankt Alban, se záměrem zbavit se nepohodlné skupiny cizích poddaných a „de facto“ podřídít Bodenheim pouze mohučskému kurfiřtství, označil Fridrich za „nezodpovědné excesy“.¹⁹⁵

V prvních letech své vlády byl Fridrich pochopitelně spíše pasívním objektem autorů letákových spisů, brzy však nastala doba, kdy musel sám využít knihtisku k obhájení svých politických kroků. Stalo se tomu i roku 1617, kdy musel jako hlava protestantské Unie řešit otázku rovnováhy sil obou zneprátelených bloků. Tehdy se musel zabývat i případem pevnosti v Udenheimu, který v té době působil rozruch v celém Horním Porýní.¹⁹⁶ Po smírném vyřešení hranic mezi špýrským biskupstvím a kurfiřtskou Falcí (1615) se biskup Filip ze Soetern v obavách o další vývoj politické situace rozhodl opevnit svou rezidenci Udenheim, která se později stala známou pod jménem Philipsburg. Oblast Udenheimu však patřila do území, na kterém císařské nařízení (*Gnadenbrief*) zakazovalo stavět jakékoli pevnosti, a proto vzneslo město Špýr u Unie protest. Také kurfiřtská Falc se stavbou fortifikace cítila dotčena ve svém právu cesty přes toto místo a svobodné plavbě

¹⁹² *Briefe und Akten zur Geschichte des Dreißigjährigen Krieges*, Bd. IX, s. 643, Nr. 171.

¹⁹³ Peter BILHÖFER, *Nicht gegen Ehre und Gewissen*, s. 51; Johann Georg LEHMANN, *Urkundliche Geschichte der ehemaligen freien Reichstadt und jetzigen Bundesfestung Landau in der Pfalz*, Neustadt a.d. Haardt 1851, s.171.

¹⁹⁴ Peter BILHÖFER, *Nicht gegen Ehre und Gewissen*, s. 51; Heinrich BOOS, *Geschichte der rheinischen Städttekultur von ihren Anfängen bis zur Gegenwart mit besonderer Berücksichtigung der Stadt Worms*, Teil III, s. 169 a dále.

¹⁹⁵ Peter BILHÖFER, *Nicht gegen Ehre und Gewissen*, s. 52-54; Jürgen Michael SCHMIDT, *Glaube und Skepsis. Die Kurpfalz und die abendlandische Hexenverfolgung 1446-1685* (Hexenforschung Bd. 5), Bielefeld 2000, s. 321 a dále. Fridrichova zdůvodnění zásahu a zhodnocení situace s. 335, 360.

¹⁹⁶ Peter BILHÖFER, *Nicht gegen Ehre und Gewissen*, s. 51.

po Rýnu. Členy Unie především znepokojovala strategická poloha udenheimské pevnosti, která by v případě konfliktu jako bašta Ligy mohla ohrožovat všechna protestantská území a města v celém Horním Porýní. Na Fridrichův varovný dopis odpověděl biskup výmluvou, že se zemní práce týkají pouze vysušování močálů. Když však vybavil pevnost těžkou artilerií, došlo k zásahu, jehož oprávněnost zdůvodňuje leták „Kurtze und gegründte Außführung, Auß was erheblichen Ursachen der Durchleuchtigste Pfaltzgraf Friderich Churfürst/etc... bewogen worden, den Newen Vestungs-Baw zu Udenheim verhindern, abthun und niderlegen zu lassen“ (Č. 181, obr. 36), vydaný roku 1618. 24./14. června přitáhlo asi 5 000 vojáků Unie, kteří nově vystavěné části pevnosti jménem Fridricha Falckého, markraběte Jiřího Fridricha z Baden-Durlachu, vévody Jana Fridricha z Württenbergu a Kristiána z Anhaltu srovnali se zemí.

Počínání Fridricha Falckého bylo ostře sledováno členy katolické Ligy i vídeňským dvorem. Již od roku 1616 myslela katolická knížata na nepříjemnou situaci, která by mohla nastat po smrti císaře Matyáše, kdy se mladý falcký kurfiřt ujme své role říšského vikáře a bude mít možnost oddalováním císařské volby a protahováním interregna využít situaci tak, aby vzrostl jeho vlastní vliv a upevnilo se postavení protestantské Unie.¹⁹⁷ Začátek stavovského povstání v Čechách byl faktorem, který museli brát v úvahu politikové Ligy i Unie. Mnozí si jistě připomněli pověsti o protestantské expanzi, o níž se mluvilo po návratu Fridricha a Alžběty z Anglie, ba dokonce o prvních zmínkách o možnosti, získat českou korunu.

Politici činitelé ve Falci hráli od června 1618 pod vlivem Christiana Anhalta dvojí hru. Navenek se snažili o zprostředkování dohody mezi oběma stranami – Čechy a císařem. Oficiálně se Fridrichovi vyslanci na vídeňském dvoře měli stavět pozitivně k návrhům císaře na vyrovnání, ale zároveň jej měli povzbuzovat k umírněnému postupu vůči povstalcům. Některé kroky Christiana Anhalta však svědčí o protichůdných úmyslech. K nim patří také memorandum, které dal sepsat pro české stavy. V 18 bodech tohoto dokumentu, které jsou podmínkami pro mírové vyjednávání, je obsažena nejen snaha zachovat Majestát a posílit volební svobodu stavů, ale také návrh o vypovězení protireformačních sil ze země. Kontakty falcké strany s povstalcí katolická strana ovšem registrovala.

¹⁹⁷ TAMTÉŽ, s. 64; Friedrich Carl von MOSER, *Diplomatische und Historische Belustigungen*. Erster Band. Frankfurt a. M.- Leipzig 1753, s. 380.

Znepokojení vzbudila například návštěva falckého nejvyššího hofmistra Johanna Albrechta ze Solmsu, který přicestoval do Prahy v létě 1618.¹⁹⁸

Zatímco falcký vyslanec Andreas Pawel vyjednával ve Vídni, odcestoval jiný falcký diplomat, Achác z Donína, 19. října 1618 do Prahy, vybaven instrukcemi Christiana Anhalts. Zde byl 23. října přijat zástupci stavů. Na poradách s mladým Thurnem a Janem Jiřím Krnovským zaznělo přání, aby byla vyslána vojenská pomoc. Odpoledne 19./9. listopadu vyhledali Donína v jeho pražském příbytku zástupci stavů (Vilém z Roupova, Jáchym Ondřej Šlik, Petr Milner a Oldřich Gerstorff). Při té příležitosti informovali svého hosta i o tom, že *Apologie*, která zdůvodní, že bude Ferdinand zbaven české koruny, je v české verzi již připravena. Pouze se prý čeká s publikací, aby v ní ostatní knížata neviděla předčasnou provokaci. Pak si vyžádali falcké dobrozdání ohledně církevních důvodů, které by se pro sesazení Ferdinanda mohly uvést. Na nějaký smír s dosavadním vládcem zástupci stavovské opozice již tehdy nepomýšleli. Donínova relace, sepsaná 27./17. listopadu 1618 v Crailsheimu, dostává zvláštní význam okrajovou poznámkou v opisu přítomného Ludvíka Cameraria. Podle ní česká strana již během Donínovy mise zvažovala možnost, nabídnout Fridrichovi Falckému českou korunu.¹⁹⁹ Pokud toto téma nepadlo již při návštěvě Johanna Albrechta ze Solmsu v Praze, hrálo roli ve falcké politice nejpozději od konce listopadu 1618.

Jak dalece byl o tom informován samotný pretendent českého trůnu však příliš jasné není. O jeho postojích mohou něco naznačit formulace, vyjádřené v jeho korespondenci. V dopise králi Jakubovi z 10. 9. 1618 se ohrazuje proti tomu, že by v Čechách šlo o pouhou rebelii a nepokoje přičítá porušování svobody náboženství, které podněcují jezuité. Nebezpečí podle něho nehrozí jen Horní Falci, ale i protestantům na celém říšském území. V dopise císaři Matyášovi, reagujícím na intervenci habsburských vojsk v krizové oblasti, si stěžuje na „přehnaný postup v české záležitosti“.²⁰⁰ V dopisech tchánovi od zimy 1618 do

¹⁹⁸ Peter BILHÖFER, *Nicht gegen Ehre und Gewissen*, s. 62; *Briefe und Acten zur Geschichte des Dreißigjährigen Krieges*. Neue Folge Bd. I, s. 53, Nr. 31 a s. 62 Nr. 38 Anm. 2; Julius KREBS, *Christian von Anhalt und die kurpfälzische Politik am Beginn des Dreißigjährigen Krieges*, Leipzig 1872, s. 59.

¹⁹⁹ 25. listopadu se v Crailsheimu sešel Kristián Anhalt s Joachimem Ernstem z Ansbachu, Ludvíkem Camerariem a Johanem Albrechtem Solmsem a jednali o Donínově zprávě. Camerarius si tehdy poznamenal: „C'est à dire Offre de Couronne et Armée uff den fall der vacanz, die balt hernach morte Mathiae erfolget.“ Anton GINDELY, *Geschichte des dreißigjährigen Krieges*, Bd. I, s. 79.

²⁰⁰ Peter BILHÖFER, *Nicht gegen Ehre und Gewissen*, s. 63.; DBBTI, díl II, s. 169, č. 170.

jara 1619 připisuje vinu na přerušení interpozičních jednání vídeňskému dvoru, varuje před vyhlazením evangelické víry a rozšířením války do dalších částí Evropy.²⁰¹ V březnu 1619 Fridrich králi Jakubovi sice sděluje, že se interpoziční den má za účasti Falce, Mohuče, Saska a Bavorska konat 14. dubna v Chebu, z českého pohledu však bylo vyrovnání s císařem již věcí minulosti.²⁰² Ani žádosti císařských radů, mohučského kurfiřta, bavorské strany i Saska, které budou vzneseny v dubnu 1619, falckého kurfiřta už nepohnou k tomu, aby se pokusů o mírové vyrovnání účastnil.²⁰³ Falcká diplomacie bude brzy stát před dilematem, jak sladit svůj zájem na expanzi do Čech s nastávající volbou císaře ve Frankfurtu.

I. 2. Obraz českého konfliktu v dobové publicistice do volby Fridricha českým králem

Od počátku 17. století lze v Evropě registrovat několik ohnisek napětí, v jejichž případě hrozilo, že přerostou v otevřený konflikt, z něhož ani nejzkušenější garnitura diplomatů nenajde východisko. Trvalou pozornost autorů letákové publicistiky poutalo v prvních dvou desetiletích 17. století také České království. Praha byla jako sídlo císaře důležitou křižovatkou psaného i tištěného zpravodajství. Čtenáři příležitostných letáků i jejich vděční posluchači byli informováni o konfliktech mezi Matyášem a Rudolfem, o boji o Majestát a jeho výsledcích, dověděli se o vpádu Pasovských, smrti a pohřbu císaře Rudolfa, nástupu Matyáše či volbě a korunovaci Ferdinanda Štýrského roku 1617. Vypuknutí stavovského povstání přineslo další vzrušující látku i množství letáků, jejichž původci byli sami stavové, sympatizanti i odpůrci povstání či více či méně neutrální pozorovatelé, hodnotící situaci z pozic vlastního nábožensko-politického pohledu. Letáky o Fridrichovi Falckém s touto publicistikou úzce souvisejí a mnohdy dokonce bezprostředně navazují na určité konkrétní tisky stavovské propagandy. Jejich autoři museli vždy počítat s obrazem českých událostí, které čtenáři určitého geografického či náboženského okruhu, k němuž se obraceli, již získali na základě předchozích letákových textů. V souvislosti s recepcí česko-falcké publicistiky po roce 1619 nabývá na významu otázka, kterou se tato

²⁰¹ Samuel Rawson GARDINER, *Letters and other Documents*, díl I, Westminster 1865/68, s. 34, č. XVIII, s. 42, č. XXIII; Peter BILHÖFER, *Nicht gegen Ehre und Gewissen*, s. 63.

²⁰² TAMTÉŽ; DBBTI, díl II, s. 100, č. 239; Samuel Rawson GARDINER, *Letters and other Documents*, díl I, s. 52, č. XXXII.

²⁰³ John Gustav WEIß, *Die Vorgeschichte des böhmischen Abenteuers Friedrichs V. von der Pfalz*. In: ZGO Bd. 92, Neue Folge 53 (1940), s. 383-492; s. 423.

podkapitola bude zabývat: Jaký byl obraz Českého království a českého konfliktu před volbou Fridricha Falckého na český trůn?

Snahou přinést informace o Českém království jako takovém, zvláště o jeho původu a historii, se vyznačuje nedatovaný leták „Vrsprung deß Böhmischen Lands und Königreich“ (Č. CVII, obr. 37), který vydal tiskař a rytec Daniel Mannaser v Augsburgu patrně roku 1619. Zatímco Zíbrt vztahoval tisk k volbě Fridricha Falckého českým králem, jiní badatelé vyjádřili názor, že motivací k vydání letáku byla spíše volba císaře ve Frankfurtu. V každém případě tiskař reagoval na zvýšený zájem o české království. Aby uspokojil své čtenáře, doplnil rytinu s vyobrazením Libušina poselství u Přemysla Oráče starším osvědčeným textem, který byl již mnohokrát předtím užit, a proto může sloužit jako vzor toho, jaké informace o českém království a jeho historii mohly být v povědomí německého čtenáře již před vypuknutím stavovského povstání. Autorem textu je Hans Sachs (1494-1576) a otisk této básně obsahuje již německý leták, tištěný u Georga Merckela v Norimberku roku 1553.

Autor textu se v úvodních verších dotazuje na českou zemi a království ctihodného starého muže a dostává se mu podrobné odpovědi. Moudrý informátor nezačíná od Adama nýbrž od Abrahamových časů, kdy povstal slovanský lid (*Windisch Volck*), který putoval z Asie do Evropy. Mezi Slovany byl urozený muž jménem Čech, pod jehož vedením přišel jeho lid do lesnaté a neobdělané země. Když jeho bratr Lech zbohatl a měl dost polí a dobytka, putoval dál a v zemi polské založil uprostřed lesů nová pole. Čech vládl Čechům a Lech Polákům. Po Čechovi vládl Krok (*Crocus*) a po jeho smrti se na Vyšehradě (*Vischerat*) ujala vlády nejstarší z jeho tří dcer Libuše, zatímco se její sestry *Brela* a *Therbani* zabývaly léčením a kouzly. Když se Libuše dozvěděla o nespokojenosti Čechů s tím, že jim vládne žena, uvolila se k sňatku a vyslala poselstvo, které mělo následovat jejího koně až k muži, jenž měl být nalezen na poli, jak jí svůj chléb za železným stolem. Přemysl (*Primislaus*) volbu přijal a na cestu k Vyšehradu vzal s sebou i své lýčené střevíce jako upomínku pro potomky. Po Přemyslovi následovalo několik dalších pohanských vládců, dokud nebyl na křesťanskou víru obrácen Bořivoj, jenž spolu s manželkou Ludmilou přijal svátost křtu od moravského arcibiskupa Metoděje a začal se všemi svými lidmi dodržovat

křesťanské řády.²⁰⁴ To se mělo stát roku 905. Zbožní čeští vládci měli titul vévodů, dokud v shromáždění knížat a pánů v Mohuči Jindřich V. nevyvolil Vratislava za českého krále.²⁰⁵ Vratislavův královský titul vztahuje vypravěč k roku 1086 a informuje rovněž, že tento první král vládl též na Moravě, ve Slezsku a Lužici. Nezapomíná ani na udělení dědičného královského titulu za časů císaře Fridricha I. a informuje o řadě vznešených králů v čele českého království, kteří jsou jako kurfiřti garantem volby císaře. Mnozí z nich dosáhli i císařského titulu a úspěšně vládli římské říši. V závěru textu, tradičně věnovanému modlitbě, vyslovuje autor prosbu za to, aby Bůh vzdálil veškerý nepokoj jak od Českého království, tak od všech obyvatel Říše a udělil v budoucnu všem dar věčného života.

Neutrální informace tohoto jednolistu doplňovaly tisky, reagující na aktuální situaci. Jedno z nejpůsobivějších alegorických znázornění situace po začátku stavovského povstání nabízí ilustrovaný jednolist „Böhmische Friedenfahrt und was sich denckwürdiges... darbey zugetragen hat“ (Č. XII, obr. 38). Dominantu rytiny tvoří personifikace náboženského smíru v Českém království - žena, jedoucí na lvu, která drží v pravé ruce kalich a v levé monstranci. Oba symboly znesvářených konfesí jsou v postavení, zajišťujícím vratkou rovnováhu. Personifikovaná Upřímnost se snaží usnadnit ženě jízdu tím, že před ni klade koberec, personifikace jezuitské dvojjazyčnosti (Aequivocatio) se však snaží pokojný průběh jízdy narušit. Zatím jí v tom brání anděl a také říšský orel se nad ženou doposud vznáší jako ochránce, ačkoli se jej ďáblovi přísluhovači (drak, Mameluk, pekelní našeptávači a rádci) s jezuitou v čele snaží přetáhnout na svou stranu. Kompozice rytiny zachovává tradiční antitetické rozdělení prostoru na stranu dobra a zla. Levá strana s alegorií náboženského míru, orlem a zosobněnou Upřímností je pod božským dohledem znázorněným rukou sahající z oblak a třímající meč, pravá strana je ovládána ďáblem, zobrazeným v levém rohu, který rozdmýchává oheň sváru. Rytinu doprovází latinský text (48 latinských hexametřů) s německou legendou. Je známa i varianta s německým veršovaným

²⁰⁴ „biß Bertzig Wogius bekehrt ward/ vnd den Christen Glauben lehrt/ Mit seiner Gesponß Ludmilla/ Den Heyligen Tauff empfingen da/ Von Methedio beydersand/ Dem Erzbischoff auß Mährenlandt/ Sambt alles Volck Alt und Jung/ Und hielt Christenliche Ordnung/ Das geschah als man zehlet zwar Neunhundert vnd darzu fünff Jahr.“

²⁰⁵ „biß daß Kayser Heinrich der Fünfft/ Zu Maintz in der Versammlung Zünfft/ Fürsten und Herren wolgeborn/ Wratislaum habn erkorn/ zu einem König in Böhmerlandt.“

textem.²⁰⁶ Zorný úhel původců jednolistu odpovídá oficiálnímu stanovisku českých stavů, které bylo vyjádřeno v „Apologii“, vydané 27. 5. 1618 česky i německy ve Veleslavínově nakladatelství. Její autor, Martin Fruwein, nevyložil povstání jako vystoupení proti císaři, ale jako boj za odstranění nehodných rádců, místodržitelů, podněcovaných jezuity. Text „Apologie“ již připravoval půdu pro vypovězení jezuitů z Českého království.

Na situaci, která vyvrcholila aktem defenestrace, reagovala z pozic obrany náboženských svobod také série anonymních, volně navazujících letákových spisů zvaných „Variorum Discursuum Bohemicorum Nervus“. Tento okruh německých tisků, které se odvolávají na svůj český původ a označují se za překlady z češtiny,²⁰⁷ nacházel čtenáře nejen v zemích České koruny, ale i vně jejích hranic. Hlavním cílem jeho autorů bylo důrazné upozornění na reálné ohrožení další existence protestantismu, označení jeho nepřátel (španělská tyranie, intriky papeže a jezuitů) a semknutí příslušníků protestantských konfesí na obranu náboženských svobod. Prostředkem této propagandy se stali čeští mučedníci Jan Hus a Jeroným Pražský i Jan Žižka z Trocnova, které autoři nechali zázračně ožít, aby mohli přispět svým souvěrcům na pomoc radou i činem.

Varovný záměr autorů podtrhnul již název úvodního tisku „Husitský zvon“ („Hussiten Glock“, Č. XCVIII, obr. 39 a). Tento „nově ulitý a jasným hlasem znějící zvon“, měl čtenářské obci ohlašovat zároveň mír i bouři a rovněž další pokračování se deklarovala jako opětovná varovná zvonění tohoto zvonu, vyzývajícího k činům. Také druhý diskurs, který nesl název „Böhmische Ohrlöffel“ (Č. XCIX, obr. 39 b) - měl ve funkci ušní lžičky odstranit překážky, které čtenářům bránily, aby k jejich sluchu dolétlo důležité, alarmující poselství dávných českých mučedníků a obránců Božího slova i náboženských svobod. Jednotlivá pokračování, kterých Rudolf Wolkan²⁰⁸ registroval třináct, byla vydávána v letech 1618-20, často opakovaně pod stejným či podobným titulem. Jejich obsah není vždy totožný a lze na něm sledovat zrod, vývoj a různé literární realizace vůdčí

²⁰⁶ Publikoval ji samostatně (bez uvedení názvu a souvislosti s grafikou) Emil WELLER, *Die Lieder des 30jährigen Krieges*, Basel 1858, s. 74-75. Jde o podrobný veršovaný výklad vyobrazení, dodržující schéma „dobrého“ císaře a „zlých“ našeptávačů. Pozice orla, tedy císaře, se týkají např. následující verše: „Der Adler hat gleichwol allezeit/ Gehalten uber Einigkeit: Doch auß Satanischem Gebott / Will eine ganz Gottlose Rott / Ihn reissen von Concordia / Daß sie ohn schirm sol stehen da:/ Jesuit, Drack und der Mammaluck/ Zween andre mehr, man kent ihr tuck;/ Eins kriegsmanns Rohr auch understeht / Den Löwen umb sein Mayestet/ Zubringen...“

²⁰⁷ Žádné české předlohy však, pokud vím, nebyly zjištěny.

²⁰⁸ Rudolf WOLKAN, *Deutsche Lieder auf den Winterkönig*, Praha 1898, s. 331-334, 347.

myšlenky. Příkladem je hned úvodní tisk řady. „Hussiten Glock“ z roku 1618 i jeho reedice z následujícího roku obsahuje jednoduché, narychlo tištěné a poněkud zdlouhavě působící vyprávění v próze, které informuje o zázraku, jenž se stal v chrámu sv. Petra v Římě a seznámil vyděšenou církevní hierarchii s tím, že čeští mučedníci Jan Hus a Jeroným Pražský byli vzkříšeni a pospíchají do Čech, aby v rozhodující chvíli přispěli svým souvěrcům na pomoc. S tímto příběhem se znovu setkáme v textu „Adhortatio ad Bohemos pro ara & ora pugnantes“, který přináší „Variorum Discursuum Bohemicorum Nervus - Continuatio XI“ (Č. 280, obr. 39 c) z roku 1619, které již informuje o Fridrichově korunovaci a nadšeně vítá nového krále jako garanta náboženské svobody. Zde již promlouvá Hus ve verších, stanoviska autorů jsou jasněji formulována a předložena přitažlivějším způsobem. Hus připomíná, jak si před dvěma sty lety spolu s Jeronýmem v době těžké zkoušky statečně počínali. Nyní, když přichází doba zkoušky pro jejich krajany - „jejich Kostnice“ - je vyzývá, aby nepropadali malomyslnosti a statečně bojovali za svou víru.

Střední část básně tvoří protijezuitsky zaměřená vložka, která dále rozvíjí motiv z prvního vydání „Husitského zvonu“. Hus, který i v hrobě cítil ohrožení své země, je vzkříšen a spěchá do Prahy, aby zjistil pravý stav věcí. Tam nachází „podivné hosty“, kteří tam za jeho časů nebyli - jezuity. Aby zjistil jejich úmysly, nepozorovaně se mezi ně zamíchá. Když odhalí jejich zrádné intriky, vyděsí je zvukem známého „Husitského zvonu“. Jezuité se jeden druhého se polekaně ptají, zda přišly zlé zprávy z Itálie či Španělska a kdo je ten muž *v oděvu mučedníka*.²⁰⁹ Pak se Hus obrací na jezuity – *španělský řád s tyranskými způsoby* – a vytýká jim, že chtějí zrušit náboženskou svobodu garantovanou Majestátem, která již jeho samotného i *jeho dobrého Žižku stála tolik krve*.²¹⁰ Pak následuje výčet trestů, jaké by si jezuité zasloužili. Hus je však velkomyslný a vyměřuje jim mírnou pokutu - stejnou, jakou jim udělili direktori: mají se napříště vyvarovat vstupu do Českého království.²¹¹ Nakonec se Hus obrací k Čechům. Nemá pro ně lepší rady, než aby pevně trvali na Majestátu. Ujišťuje je, že on i Žižka budou v boji stát při

²⁰⁹ „Als diese Brüder nur ein Klang/ Anhörten, wurd ihn leiden bang:/ Sprach einer zu dem andern bald: Was da? Wie dann? Ey das Bapst walt!/ Kompt böß Zeitung auß Spannien ?/ Oder was auß Italien? Wer hat angezogen die Glock?/ Wer ist der in der Martyrrock?“

²¹⁰ „Was habt ihr Patres für ein Ordn?/ Seid ihr Bapistisch oder Spannisch/ Weil ihr seydt so mächtig Tyrannisch?/ Warum wolt ihr mit disputirn/ Den Mayestat Brieff Pertubirn / Welcher mich und mein Zischka gut/ Gestanden, Gott erbarms, viel Blut?“

nich.²¹² Na závěr Hus Čechy vybízí, aby následovali jeho učení i učení reformátora, jenž přišel sto let po něm.²¹³ Pokud budou bojovat a budou poraženi, nemají naříkat, neboť všechny záležitosti řídí Bůh, pokud zvítězí, nemají zásluhy připisovat sobě:

*Folg meiner Lehr und hör den Schwan,
Der 100. Jahr nach mir ankam.
Kriegstu vielleicht und siegest nicht,
Murr nicht, denn Gott den handel richt
Kriegst und siegest, schreibs nicht zu dir
Wiß, daß aller Sieg Gott gebür.*

Toto závěrečné Husovo poselství by mohlo naznačovat luterskou provenienci nejen tohoto letáku, ale i celého okruhu těchto tisků. Z kombinace tohoto textu s již zmíněnou oslavou Fridricha Falckého, lze usuzovat, že šlo o vyjádření stanovisek luteránů (či k luteránství inklinujících novoutrakvistů), kteří byli v zájmu zachování Majestátu ochotni spolupracovat i s protestantskými skupinami kalvínského zaměření.²¹⁴

Jednotlivá pokračování okruhu „Variorum Discursum bohemicorum Nervus“ byla zřejmě velmi známá, oblíbená a pilně rozšiřovaná uvnitř i vně Českého království. Odraz recepce tohoto okruhu tisků v německých říšských oblastech nabízí mimo jiné také ilustrovaný jednolist „Böhmisch Unruh-Schauspiegel“ (Č. XI, obr. 40 a-c), tištěný v Augsburgu. Představuje nejen reflexi počáteční fáze českého stavovského povstání z hlediska císaři věrného protestanta, ale dokumentuje slovem i obrazem také způsob šíření letáků. Rytce Raphael Custos (asi 1590-1651) rozdělil rytinu do jedenácti částí (Actus I – Actus XI), které jsou komentovány v pěti sloupcích rýmovaného textu pod grafikou. Koncepce letáku je

²¹¹ „Aber ich wil in Mildigkeit/ Euch geben habn ewren bescheid/ Also daß ihr zu ewigen Zeiten/ Das Böhmisch Königreich solt meyn.“

²¹² Jako součást Discursů byl vydán například také „Žižkův mandát“.

²¹³ Od doby, kdy se Luther v disputaci s doktorem Eckem přihlásil k Janu Husovi a uznal českou reformaci, měli čeští mučedníci – Hus a Jeroným Pražský – stálé místo mezi „svědky pravdy“. Jako souvislost mezi nimi bývalo uváděno údajné Husovo proroctví, podle něhož měl český mučedník před svou smrtí prohlásit, že jeho - „husu“ - mohou sice upéci, ale 100 let po něm přijde labuť, která zazpívá tak, že nebude moci být umlčena. A. HAUFFEN: *Huß eine Gans - Luther ein Schwann*, in: *Prager Deutsche Studien* 9 (1908), 1-28.

²¹⁴ O těžce recepci vztahu Hus-Luther v české části neluteránského protestantského spektra nejlépe vypovídá J. A. KOMENSKÝ, *Stručná historie církve slovanské*, in: *Vybrané spisy Jana Amose Komenského VI*, Praha 1972, s. 341: „Když se století od smrti Husovy sklánělo ke konci, vyvolal Bůh reformátora Německu, velkoduchého Luthera, aby se vyplnilo proroctví přesvatého mučedníka (za sto let se budete zodpovídat Bohu a mně). Luther, velmi pohoršen nestydatým prodáváním odpustků (jako i Hus kdysi) jal se r. 1517 otevřeně a s velkou horlivostí brojit proti bludům, a to s větším zdarem než kdokoli před ním, aby se opět naplnilo proroctví našeho mučedníka: *Dnes pečete hus, ale přijde labuť, kterou nebudete moci upéci.*“

založena na střídání reálných a symbolických scén. Rámec úvodního Actu I tvoří bajka. Lev (císař Matyáš) a lišák (kardinál Melchior Khlesl) jsou zobrazeni v rozhovoru s vlkem, vybaveným jezuitskými atributy, který je vyzývá k vyhlazení *prokletých českých kacírů*. Actus II a III líčí intriky kardinála Khlesla a jezuitů proti českým protestantům. Tito císařští poradci usilují o zrušení Majestátu a snaží se vyhrotit konflikt mezi českými stavy a císařem Matyášem. Posel, který má císaři doručit stížný list českých stavů, nemůže splnit svůj úkol, neboť duchovní rádcí císaře symbolicky zakrývají závojem a dopis mu zatajují. Actus IV přenáší čtenáře do volné krajiny a zobrazuje rozhovor mezi potulným kramářem prodávajícím letáky a českým sedlákem. Kramář nabízí jednotlivá pokračování výše zmíněného cyklu „*Variorum Discursuum Bohemicorum Nervus*“ (výslovně jsou zmíněny letáky *Hussiten Glock, Böhmisch Ohrlöffel, Jesuiten Decret, Pestartzney, Nebelkapp*) a oba zúčastnění vedou rozhovor o vyhnání jezuitů z Čech. Sedlák sice letáky nekoupí, ale svěří kramáři i čtenářům své vlastní špatné zkušenosti s jezuitským řádem. Actus V se vrací k době po pražské defenestraci. Slavata, Martinic i písař Fabricius si stěžují u kardinála Khlesla a jistého jezuitu, jak s nimi bylo hrubě zacházeno a vyzývají k odplatě.

Ústřední pole grafiky (actus VI) líčí jezuitský akt pomsty jako nové upálení českých reformátorů - Jana Husa a Jeronýma Pražského. Personifikované neřesti (*Ambitio, Arrogantia, Superbia, Avaritia, Adulatio, Invidia, Calumnia, Simulatio*),²¹⁵ ďábel a Khlesl dávají průchod svému mínění. Závěrečné slovo mají však oba mučedníci a Prozřetelnost (*Providentia*), která se snaží vodou hasit hořící hranici a předpovídá zkázu císařskému vojsku. Actus VII zobrazuje „čtyři muže ve smutečních pláštích“ (měšťané Achatius, Benedictus, Constantinus a Donatus), kteří uvažují o příčinách neštěstí českého království a připisují vinu „cizímu kalvinistovi“. V pozadí mluví lid se vzkříšeným Janem Žižkou z Trocnova, jenž své krajany utěšuje a prohlašuje se za jejich zastánce. Actus VIII zobrazuje, jak posel přináší „třem evangelickým stavům“ špatné zprávy o událostech v zemi a ti poklekají ke společné modlitbě (actus IX). Dvě holubice (*Pax*), beránek (*Patientia*) a lev (*Fortitudo*) svědčí o čistotě jejich smýšlení a božské požehnání jejich svazku dosvědčuje boží ruka z oblaků. V actu X promlouvá „Kristus na oblacích“ a ohlašuje trest pro hříšníky. Zmiňuje se o kometě z roku 1618 jako o varovném

²¹⁵ Ctižádost, Arogance, Pýcha, Lakomství, Modloslužebnictví, Závist, Pomluva a Pokrytectví.

znamení a napomíná lidi k poslušnosti vrchnostem. Actus XI obsahuje monolog Famy, která již referuje o prvních bojích mezi českými a císařskými vojsky. Sympatie autora k věci českých stavů se zde na rozdíl od závěrečných pokračování okruhu „Variorum Discursuum“ tedy pojí s odlišným poměrem ke spolupráci s protestanty kalvínského zaměření. Sjednocujícím prvkem je negativní postoj k jezuitskému řádu, a proto nepřekvapuje, že z téhož autorského okruhu brzy vyšel také další ilustrovaný jednolist, jehož hlavním námětem je vymetání jezuitů z Čech.²¹⁶

V době, kdy začínalo být zřejmé, že se konflikt mezi císařem Matyášem a českými stavy může řešit i rozchodem s habsburským domem a volbou nového krále, se i tato záležitost stala námětem dobové publicistiky. Příkladem toho je také vícestránkový leták „Boehmische Bibel oder Schauspiegel“ (Č. 31 a, b, c, obr. 41), jehož autor představil českou otázku v kontextu konfesionálně rozdělené Evropy. Zvolil formu rozhovoru mezi panovníky (císař, anglický, francouzský, dánský, švédský a polský král), kurfiřty, zeměmi (Čechy, Slezsko, Lužice, Uhry, Rakousy), říšskými městy, stavy, skupinami lidí (jezuité, imaginární „populus“) i jednotlivci, v němž má konečné slovo samotný Bůh.

Jde o statický sled situací, který připomíná živé obrazy. Každý z výroků je parafrází nějakého biblického textu, který je u repliky uveden.²¹⁷ Čtenář byl tak nasměrován k rozjímání o situaci, která se často jevila jako zrcadlový obraz konfliktu, jehož model byl již dávno předtím v bibli popsán. Prosazování katolicismu, k němuž vedou císaře jezuité i kardinál Khlesl, nachází tak paralelu v požadavku krále Nabuchonozora, jenž své poddané pod pohrůžkou smrti v ohnivě peci nutil uctívat zlatou modlu a v kterém jeho rádci lstivě budí hněv proti těm, kteří se na modloslužbě nechtějí podílet. Když Čechové císaře žádají, aby následoval šlechetný způsob vlády svého otce Maxmiliána a bratra Rudolfa, dostávají odpověď, jež je parafrází slov pyšného Šalomounova syna Roboáma, rozhodnutého - po poradě s nezodpovědnými rádci - uvést na lid větší břemena, než vyžadoval jeho otec. V starozákonním předobrazu měl tento krok za následek rozpad Izraele a ztrátu deseti kmenů, které vytvořily nové království a zvolily si

²¹⁶ „Böhmischer Jesuiten Kehrauß/ und Teutsche WeckUhr“, HARMS II, s. 141.

²¹⁷ Často jde i o rafinovaně ironické narážky na nedávné události. Špýrský biskup, jemuž Fridrich Falcký srovnal se zemí pevnost Udenheim, kterou stavěl v rozporu s říšskými zákony, si stěžuje následující parafrází biblického textu z Lukášova evangelia 9, 58: „Ptáci mají svá hnízda, lišky mají svá doupata a špýrský biskup nemá ani pár pevností, kde by hlavu složil.“

jiného krále. Také jiné repliky biblicky podpírají právo na vzpouru proti tyranovi a zdůvodňují, že Habsburkové (císař Matyáš a arcivévoda Ferdinand), kteří se nechovají k svému lidu otcovsky, budou po právu zavrženi.

Poté, co jednotliví aktéři pronesou svá stanoviska, vrcholí děj scénou, která je paralelou starozákonního podobenství o tom, jak si stromy mezi sebou volily krále ze 6. kapitoly knihy Soudců. Jako jsou jednotlivé stromy – olivovník, fíkovník, vinná réva - vyzývány k tomu, aby se ujaly vlády nad ostatními stromy, obračejí se i Čechy na protestantské kurfiřty s výzvou: „Staň se naším králem!“ První oslovený – falckrabě Fridrich, odpovídá slovy vinného kmene z výše zmíněného podobenství a volbu odmítá. Podobně reaguje i braniborský kurfiřt, ztotožněný s fíkovníkem. Saský kurfiřt sice zprvu odmítá replikou biblického olivovníku, ale posléze odpovídá, že je ochoten se podřídít boží vůli, pokud jej Bůh k tomuto úkolu vyvolí. Nato jej lid oslavuje a Bůh jej s ujištěním své podpory vysílá, aby – podobně jako starozákonní Gedeon - vysvobodil Čechy z ruky nepřátel. Po replice Mořice Oranžského a nizozemských generálních stavů uzavírá věc sám Bůh. Oznamuje, že přišel čas soudu pro habsburský dům. Bude odsouzen stejně jako kdysi dům izraelského velekněze Eliho, který nečinně přihlížel zlým činům svých synů.

Tento leták vyšel nejen v Praze /u Johanna Armgarta/, kde se dal zájem předpokládat, ale i v Dortmundu, říšském městě s evangelickou většinou, kde blízkost nizozemských hranic a riziko vpádu Španělů právem vzbuzovalo obavy.²¹⁸ Tisk letáku, týkajícího se českých záležitostí, ve vzdáleném Dortmundu jen dokazuje, že v době, kdy se schylovalo ke konfliktu, bylo citlivě vnímáno

²¹⁸ I tam mohl leták najít vděčné čtenáře. Již od vydání Rudolfova mandátu z roku 1604 se dortmundští obávali o náboženskou svobodu ve městě. Na prosby města se tehdy u císaře přimluvil jak saský a braniborský kurfiřt, tak říšská města (Strassburg, Ulm, Norimberk a Frankfurt). Protože dortmundská městská rada zaručila katolíkům svobodné bohoslužby ve všech třech městských klášterech, netrval Rudolf na zavedení mandátu a Dortmund byl ušetřen zlého osudu evangelického říšského města Donauwörthu, jež roku 1607 náboženskou svobodu ztratilo. Dortmundu se také bezprostředně dotýkal spor o julišsko-klevské dědictví, neboť byl jediným říšským městem na sporném území. 10. 6. 1609 se stal místem vyjednávání a podpisu „dortmundského recesu“, dohody mezi dědici o společné správě tohoto území a povolení svobod pro všechna tři náboženství. Přestože roku 1613 Rudolf II. dortmundská privilegia potvrdil a po xantenské smlouvě z roku 1614 připadly země Kleve, Mark a Ravensburg kurfiřtovi braniborskému, panoval ve městě stále strach, že bude kolínský arcibiskup vynucovat plnění mandátu z roku 1604. Ke klidu nepřispělo ani španělské vojsko, které se před branami objevilo roku 1616. Město se mu však nepodařilo dobýt. V následujících měsících si dortmundští měšťané opatřili ochranné listy od Španělského Nizozemí, Spojeného Nizozemí, braniborského kurfiřta i od císaře. Ve snaze chránit město před přepady se rozhodli dodržovat neutralitu. Roku 1618 nařídila městská rada vyzbrojení všech měšťanů, přílišná důvěra v ochranné listy zřejmě nebyla na místě. Ingeborg STEFFEN, *Die Reichstadt Dortmund im Dreißigjährigen Kriege*, Dortmund 1934, s. 22-24.

jakékoli vychýlení v rozložení protestantských i katolických sil i v místech od sebe značně vzdálených.

Autoři letáku jasně podporovali kandidaturu saského kurfiřta. Ten pak ve skutečnosti nedal svůj zájem o přijetí české koruny nikdy dostatečně zřetelně najevo. Jeho snaha o neutralitu neposkytovala prosaské frakci v Čechách, vedené Ondřejem Šlikem, žádný manévrovací prostor. Saská diplomacie, která nebyla schopna dát včas srozumitelný signál, neobstála v konkurenci s pružnějšími falckými vyjednavací. Přesto však nebyla česká koruna saskému kurfiřtovi tak lhostejná a volba Fridricha Falckého vyvolala jeho nelibost. Dvojznačný postoj saského kurfiřta lze vidět i pod zorným úhlem jülišsko-klevského konfliktu, o němž se text letáku „Boehmische Bibel“ ostatně také zmiňuje. V jeho počáteční fázi měl předchůdce Jana Jiřího - Kristián II. - plán, že v případě zisku tohoto území postoupí svá práva císaři a bude na něm za to požadovat jiné habsburské državy. Pokud by se Jan Jiří téhož postupu držel, nemusel by v případě vítězství saské kandidatury českou korunu přijmout, mohl by postoupit „svá práva“ Ferdinandovi a žádat odpovídající kompenzaci, například území Lužice.²¹⁹

Jinou dimenzi dané politické konstelace, kterou zachycuje svědectví dobové letákové publicistiky, je moment Fridrichova rozhodování, který byl tehdy i později vnímán jako osudový okamžik a věnovali mu pozornost nejen tehdejší novelanti a zpravodajové, ale i pozdější kronikáři a historikové. Roku 1619 vyšel vícejazyčný ilustrovaný jednolist „Wiz a rozważ. Sud a poważ“ (Č. 304, obr. 42), jehož výpověď představuje další oblast, s níž je nutno počítat, chceme-li porozumět dobovým sdělením. Anonymní autor, jenž využívá směsi prvků pohanských předpovědí, astrologie a židovsko-křesťanských apokalyptických vizí, předpovídá záchranu českého lva lvem falckým. Vyobrazení je děleno na dvě části: levou „českou“ a pravou „falckou“. V levém rohu leží český lev posetý ranami, jemuž zprava vychází vstříc lev falcký. Za českým lvem jsou vidět stany vojenského tábora. Před ležením sedí truchlící postava staré věštkyně²²⁰ symbolizující Čechy, za ní je vidět řeku a idealizovaný obraz Prahy jako hořícího města s padajícími věžemi a

²¹⁹ Na možnost tohoto řešení a tedy i vysvětlení dvojznačného postoje Jana Jiřího upozornil Ivo BARTEČEK, *Vyhličky saské kandidatury na český trůn roku 1619*, in: FHB 8, 1985, s. 89–107; s. 97, 98. K otázkám vztahu saského poměru k českému stavovskému odboji TÝŽ, *Saská politika a české stavovské povstání (květen 1618–srpen 1619)*, Sborník historický 30, 1984, s. 5–47.

²²⁰ V německé legendě letáku je označena jako „prophetin alt“. W. DRUGULIN, *Atlas historique*, Leipzig 1968, Nro 1411^a přichází s upřesňující interpretací: „Libussa trauernd, vom Glauben

skálami v pozadí. V pravé části tvoří paralelu k tomuto vyobrazení zpodobnění heidelberského zámku s proslulými zahradami. Truchlící ženské postavě vychází zprava vstříc jiná žena, držící v levici palmovou ratolest a ukazující s útěšným gestem k nebi, na němž rytec znázornil řadu symbolů. Uprostřed nebe je v paprskovité mandorle zobrazena žena s dítětem stojící na půlměsíci, snad jako znázornění apokalyptické ženy z 12. kapitoly Zjevení, která s novorozeným dítětem prchá před drakem na poušť a dostává se jí záchrany. Pod ní se nachází znak pro zvěrokruhové znamení panny a ještě níže otevřený svitek s českým nápisem „Viz a rozvaž, sud' a považ“. Na obloze nad hořícím městem je vidět měsíc, znamení vah a kometu, nebe nad heidelberským zámkem je ozářeno sluncem a hvězdou. V paprscích slunce je nápadněji zdůrazněno znamení lva. Tři latinská disticha lze interpretovat jako prorockou řeč personifikované Víry, zvěstující Čechám útěšné mírové poselství, šest německých párových rýmů slouží jako legenda. Nezanedbatelnou roli hrají při výkladu i tři výše uvedená znamení zvěrokruhu, ovládající nebe od 23.7. do 23.10. Ta odpovídají době, kdy Fridrich přijetí české koruny zvažoval a kdy definitivní rozhodnutí padlo. Autor zasazuje tažení falckého lva na pomoc Čechám do apokalyptické doby božského zásahu do dějin, kdy lev ze starobylého proroctví 4. knihy Ezdrášovy „udatně vyskočí z lesa“ a ujme se své role vykonavatele božského verdiktu nad tyranským orlem.²²¹ Proto - ačkoli zlověstná hvězda ohlašuje, válku, oheň a sucho - poukazuje žena s palmovou ratolestí na mír, jehož garantem je sám Nejvyšší:

*Der Stern bringt Krieg, feur, wassersnot,
Ein Weib zeigt wiedrumb Fried durch Gott.*

Tento obraz nadcházejícího falckého panství v Čechách čerpá ze zdrojů, které publicistice o Fridrichovi Falckém i v budoucnu dodají řadu podnětů a budou tohoto krále provázet v dobách úspěchů i porážek.

getröstet...“ / „Truchlící Libuše, utěšovaná Vírou...“/. Srv. Rudolf WOLKAN, *Deutsche Lieder auf den Winterkönig*, Praha 1898, s. XVI.

²²¹ Na to autor naráží slovy: „Der Löw aus dem wald muthig springt/ Ein schön Ohrt neue frewden bringt.“ Prorocké dimenzi sdělovaného obsahu bude ještě věnována dostatečná pozornost v části práce, která se týká letáků posledního okruhu.

II. Král

FRIDERICVS D. G. BOHEMIAE REX, COMES PALATINVS RHENI S. R. I. PRINCE,
PS ELECTOR, DVX BAVARIAE, MARCHIO MORAVIAE, DVX SILESIAE, MARCH,
I. V. S. A. T. I. E. Sc. A. W. G. sculp. Anno Salu. 1720. *Antiqua Figuræ de ligno*

Portrét Fridricha Falckého – rytina a tisk: Jakob Heyden, Strassburg 1620.

II. 1. Od volby do nástupu holdovací cesty na Moravu a do Slezska

II. 1. 1. Volba - příjezd - korunovace a jejich ohlasy na stránkách letáků

V létě roku 1619 se české události začaly vyvíjet poněkud jinak, než si to představovali pisatelé prosaského letáku „Boehmische Bibel oder Schauspiegel“ (Č. 31). V první části generálního sněmu, která začala 23. 7. 1619, byla vyhlášena Konfederace zemí Koruny české, v druhé části (14. 8. - 31. 8. 1619) pak byl sesazen Ferdinand a chystala se volba nového krále. Pokud jde o kandidaturu na český trůn, připadalo v úvahu několik uchazečů. Kromě vévody savojského, Kristiána Dánského, Bethlena Gábora a Fridricha Falckého to byl především Jan Jiří Saský. Ačkoli svůj zájem o českou korunu otevřeně nedal najevo, přesto očekával, že mu bude nabídnuta. Kryštof Megander Postoloprtský, autor tisku „Písnička o šťastném a slavném příjezdu a korunování.....“ (Č. 230, obr. 43), však přinesl zprávu o jiném rozhodnutí volebního shromáždění:

*A tu se na tom snesli, za krále zlíbili,
Fridericha od Rejna za pána volili:
kurfiřta Svaté říše, věku dost mladého,
učeného, slavného, v bojích zkušeného.*

Když se 26. a 27. srpna vyslovili stavové všech zemí Koruny české pro Fridricha Falckého, byli překvapeni nejen mnozí obyvatelé Prahy, ale také saský vyslanec. O tom, jak silnou nelibost saského kurfiřta i jeho dvorního kazatele volba kalvinisty Fridricha vzbudila, se mohl přesvědčit zvláště hrabě Jáchym Ondřej Šlik, který pobýval v Drážďanech, když zpráva o volbě došla.²²² Fridrich Falcký měl díky předběžnému vyjednávání svých diplomatů lepší zprávy. Již 29. srpna, během své návštěvy u Kristiána z Anhaltu v Ambergu, to písemně sdělil své manželce Alžbětě²²³ a brzy nato dorazil také posel českých stavů Jan Milner z Milhauzu s předběžným oznámením volby. Zpráva o volbě nového krále směřovala i do vedlejších zemí České koruny. Ve Vratislavi byla radostná zvěst o volbě veřejně oznámena ve všech kostelích augšpurské konfese, jak o tom svědčí i tištěné „Radostné kázání“ doktora teologie Zachariáše Hermanna,

²²² Antonín GINDELY, *Dějiny českého povstání léta 1618*, Praha 1878, díl II, s. 174; dále jen A. GINDELY, *Dějiny*.

²²³ „Paní, píši Vám spěšně, abych Vám oznámil, že jsem obdržel zprávy z Prahy, že jak čeští stavové, tak stavové ostatních zemí mne zvolili jednomyslně svým králem, zapalují hranice a střílejí z děl. Věřte paní, že nevím jak se rozhodnout, neboť brzy přibudou jejich vyslanci.“ Eleonora MENDLOVÁ-MRÁČKOVÁ, Bedřich MENDEL, *Ze zimního království*, Praha 1919, s. 13.

tamějšího inspektora kostelů a škol.²²⁴ Slavnostní přijetí oficiální delegace stavů všech zemí České koruny bylo původně plánováno na konec září.²²⁵ Mezitím zvažoval Fridrich i jeho heidelberští rádci všechna pro a proti. Zjišťovali stanoviska knížat protestantské Unie i míru vstřícnosti anglického krále Jakuba. Jistě brali v úvahu i rizika soupeření s Ferdinandem, který byl při frankfurtské volbě císaře podpořen i falckým hlasem. 28. září již byl Fridrich rozhodnut, neboť toho dne vyslal do Prahy Acháce z Donína s kladnou odpovědí, jež však měla až do oficiálního jednání zůstat tajná.²²⁶ To však bylo pouze zbožné přání. Pozoruhodnou mírou informovanosti se vyznačují zvláště výtisky frankfurtských novin, které tiskl tamní říšský poštovník Johannes von Birghden v období mezi sesazením Ferdinanda, volbou Fridricha Falckého a přijetím této volby.²²⁷

Počátkem října 1619 předal Fridrich správu Falce administrátorovi Janovi z Zweibrückenu a 7. října vyjel z Heidelbergu směrem k českým hranicím. Kromě Alžběty a pětiletého nejstaršího syna Fridricha Jindřicha²²⁸ jej do Čech doprovázel i jeho bratr Ludvík Filip. Průvod 569 osob a 153 vozů se zavazadly směřoval přes Sinsheim, Mosbach, Ansbach a Norimberk do Ambergu, hlavního města Horní Falce, kam dorazil 15. října. Tam jej zastihl kníže Fürstenberg, císařský vyslanec, jenž měl na Fridricha zapůsobit, aby českou korunu odmítl. Byl přijat zdvořile, ale musel počkat na písemnou odpověď, kterou mu druhý den doručil hrabě ze Solmsu s Joachimem Camerariem. Nebyla vstřícná. Téhož dne sdělil Fridrich své rozhodnutí o přijetí české koruny Maxmiliánovi Bavorskému a od té doby své rozhodnutí již netajil.²²⁹ Asi 20.10. nastoupil Fridrich cestu z Ambergu směrem na Waldsassen, kde se setkal s delegací stavů korunních zemí, která jej jménem volebního sněmu uvítala.

²²⁴ „Frewdenpredigt/ Am 20. Sontage nach Trinitatis An welchem die königliche Wahl Deß Durchlauchtig=sten/ Großmächtigsten Fürsten und Herren/ Herren Friedrich.....zum Haupt/ König und Herren im Königreich Böheimb/ in allen Breslawischen Kirchen der Augspurgischen Confession, öffentlich publiciret und abgekündigt worden“(Č. 136).

²²⁵ Josef JANÁČEK (ed.), *Pavel Skála ze Zhoře, Historie Česká*, Praha 1984, komentář J. Janáčka s. 361.

²²⁶ A. GINDELY, *Dějiny*, díl II, s. 178.

²²⁷ Wolfgang BEHRINGER, *Veränderung der Raum-Zeit-Relation. Zur Bedeutung des Zeitungs- und Nachrichtenwesens während der Zeit des Dreißigjährigen Krieges*, in: Benigna von KRUSENSTJERN, Hans MEDICK (ed.), *Zwischen Alltag und Katastrophe. Der Dreißigjährige Krieg aus der Nähe*, Göttingen 2001, s. 39-81, s. 58. Johannes von Birghden byl zakladatelem pravidelných týdenních frankfurtských poštovních novin (1616-1866), které v prvních letech své existence tento název ještě neužívaly.

²²⁸ Ostatní děti - Karel a Alžběta - zůstaly v péči Fridrichovy matky Loisy Juliány v Heidelbergu.

²²⁹ A. GINDELY, *Dějiny*, díl II, s. 185, 186.

Dobové letáky nám pochopitelně nepřinesou žádné překvapující podrobnosti o předchozích jednání falckých a českých diplomatů, která probíhala za zavřenými dveřmi. Přesto měl tehdejší čtenář díky letáku „TRINVM vel Omne Trinum perfectum“ (Č. 273, obr. 44) určitou možnost nahlédnout do fází vyjednávání, které přivítání ve Waldsassen předcházely. Tento německý letákový spis o 12 listech vyšel z tiskárny Lorenze Emmericha, která prokazovala falcké vládě cenné služby zejména v první fázi Fridrichova panování. Sdělení letáku je uvozeno mottem, které poukazuje na staré Capistranovo proroctví, které římské říši předpovídalo mírovou vládu osvíceného knížete Friedenreicha. Následující text zpravodajského charakteru se skládá z tří částí.

První část, nazvaná „Pretiosa“, obsahuje text, nazvaný „Skromné přednesení žádosti vyslanců českých a inkorporovaných zemí, když byla poprvé její královské výsosti koruna a vláda nad zemí nabídnuta a navržena“. Jde o jakousi instrukci pro vyslance stavů, která obsahuje základní podmínky volební kapitulace, s nimiž musel budoucí král souhlasit. Vyslanci si měli co nejdříve zjednat přijetí u krále, ujistit jej budoucí věrností a stálostí, popřát zdar jeho budoucímu panování a pak přejít k tematickým okruhům, které bylo třeba projednat. Nejdříve měli předat králi písemné zdůvodnění, z jakých právoplatných a důležitých příčin byli zástupci Českého království a přivtělených zemí nuceni již korunovanému Ferdinandovi odepřít poslušnost a přiblížit mu obsah přísahy a reversu, kterým tento panovník nedostál. Fridrich měl být seznámen s obsahem Majestátu, jenž zajišťoval svobodu náboženské praxe věřícím pod obojí i pod jednou. Dále měli vyslanci Fridricha obeznámit s tím, jak bylo z Boží milosti rozeznáno východisko v právoplatné volbě nového panovníka, po němž „lid vzdychá a volá“, panovníka, jehož posláním by bylo zachování a rozkvět pravého náboženství. Dále se měli vyslanci zaměřit na to, co se od takového krále očekává.

Na prvním místě bylo uvedeno dodržování svobod, daných Rudolfovým Majestátem „podle znění litery i smyslu bez restrikcí“, přičemž byla poněkud zdůrazněna práva augšpurské konfese, snad z obavy českých luteránů z expanze kalvinismu. Od krále se očekávalo, že opatří zemi vládou s řádnými úředníky, potvrdí, přijme a bude šetřit konfedační dohody, generální i speciální zemská privilegia a svobody, týkající se náboženského i světského života. Přitom byla zdůrazněna tradice, podle níž spravovali zemi královští úředníci, kteří byli narození a usedlí v Českém království a inkorporovaných zemí. Co nejdříve po nástupu na

trůn měl nový král „přijmout a zaopatřit takové kvalifikované zemské úředníky, kteří se vyznají v právech, privilegiích, svobodách, zákonech a soudnictví českého království i inkorporovaných zemí.“ Podle příkladu dřívějších českých králů měl být od korunovace rezidencí nového krále „v každé době královský zámek v Praze“. Dále měli vyslanci Fridricha seznámit s tím, jak probíhaly korunovace dřívějších českých králů a navrhnout, aby dosavadní roli arcibiskupa a katolických duchovních převzala „osoba, která má na starosti administraci a dohled nad evangelickou konzistoří v Českém království“, jíž by mohli asistovat i další členové konzistoře podobojí. Král měl vzít rovněž na vědomí, že Království české a přivtělené země nejsou dědičným královstvím, ale král je volen stavy. Volba nevyplývá z povinnosti, ale z dobré, svobodné a nevynucené vůle. Očekávalo se, že jako řádný, volený a korunovaný král potvrdí a přijme práva, svobody, privilegia a pořádky Čech, Moravy, Slezska, Horní a Dolní Lužice a k Českému království příslušejícího Kladského hrabství, Chebského a Loketského kraje, zachová je v ucelené podobě a zabrání tomu, aby z nich bylo jakékoliv území vytrháváno.

Druhá část tisku, nazvaná „Gloriosa“, obsahuje zdůvodnění, proč může a má být Jeho královskému Veličenstvu - pokud jde o vládu nad Českou korunou - dána přednost před jinými panovníky. Argumenty, které jsou zde uvedeny, se shodují se základními body řeči Pavla z Říčana a Viléma z Roupova, kterými při volbě českého krále zdůvodňovali své hlasování pro falckraběte a ovlivnili mnohé dosud váhající šlechtice či měšťany.

Třetí část, nazvaná „Ponderosa“, obsahuje dosud nejpodrobnější popis přivítání krále ve Waldsassenu, který z letákové literatury známe.. Když čeští, moravští a slezští vyslanci spolu se zástupci Horní a Dolní Lužice zaznamenali, že král dorazil do Waldsassenu, vydali se mu spolu s jinými pány, úředníky a služebníky v 18 kočárech naproti. Autor zprávy si všimá i řazení vozů a poznamenává, že čeští vyslanci jeli ve třetím kočáře, moravští ve čtvrtém, slezští v pátém, hornolužičtí v šestém a dolnolužičtí v sedmém. Před Waldsassensem uvítal vyslance královým jménem Achác z Donína v doprovodu šlechticů, kteří je doprovodili do města. Pak byli vyslanci odvedeni k audienci do zvláštní místnosti, kde byli kromě Fridricha Falckého, jeho bratra Ludvíka, obou princů z Anhaltu i jiní kavalerií a vítali vyslance podáním ruky. Pak pronesl hrabě Jáchym Ondřej Šlik jménem vyslanců všech korunních zemí pěknou a králi příjemnou řeč v německém jazyce. Nejdříve vysvětlil, z jakých závažných příčin nebyl Ferdinand II. připuštěn

k vládě nad Českou korunou a inkorporovanými zeměmi a proč byl místo něho zvolen jiný, moudrý, bohabojný a mírumilovný kníže a pán, totiž falckrabě Fridrich. Pak vyslanci ústy Jáchyma Ondřeje Šlika s poddaností a poslušností prosili a naléhali, aby s nimi budoucí král s manželkou, synem a doprovodem vyjel do královské rezidence ke korunovaci a vydal vyslancům revers. Nato si vzal slovo Fridrich a udivil posluchače nadmíru pěknou odpovědí, v níž prý bylo každé slovo na svém místě. Prohlásil, že přijal vše, co mu páni ve věci České koruny a inkorporovaných zemí předložili a přednesli, poděkoval za náklonnost, kterou mu všechny země volbou projeví a slíbil, že se s Boží pomocí přičiní, aby se volba prokázala jako správná. Dále řekl, že chce mít v úctě a ochraňovat dříve nabytá privilegia a svobody České koruny a inkorporovaných zemí a s boží pomocí vládnout všem zemím k jejich spokojenosti tak, aby od nich bylo odvráceno neštěstí a nastolen potřebný mír.

Pak vyslanci králi políbili ruku a byli odvedeni do zvláštní komnaty, kde je přijala královna. Vyslanci všech zemí ji rovněž pozdravili políbením ruky a Václav Vilém z Roupova pronesl jejich jménem francouzskou řeč, v níž poděkoval Bohu, že královna přijela s králem a královně, že svým postojem a přimluvou přispěla k tomu, aby přání všech zemí bylo dovedeno do žádoucího konce. Ujistil Alžbětu, že bude prosit Všemohoucího, aby obě Veličenstva zachoval při zdraví, štěstí a dlouhé vládě a že se vyslanci královským milostem v poslušnosti poroučejí jako nejpoddanější a nejvěrnější poddaní. Alžběta vyslancům francouzsky odpověděla, že to, co učinila, udělala ráda ke cti Boží a pro věc náboženství a ujistila je, že se na její přízeň i dobrou vůli mohou páni stavové spolehnout.

Nato prošel král s královnou, jejími dámami i vyslanci špalírem vojáků do kostela, kde přednesl dvorní kazatel Abraham Scultetus kázání na 20. žalm,²³⁰ které se týkalo harmonického souladu mezi věrným králem a věrnými poddanými. Na závěr prý dojatý kazatel se slzami v očích přál králi i královně štěstí i Boží požehnání a prosil, aby modlitby krále i jeho poddaných byly vyslyšeny. Z kostela se šlo k tabuli, kde vyslanci stolovali s králem, královnou, královým bratrem a synem i oběma princí z Anhaltu a pronesli přípitek na zdraví krále a královny.

²³⁰ „Wyswětlenj Žalmu XX, w Waldsaxu“ (Č. 306); „Der XX. Psalm. Erklärt zu Waldsassen...den 24. Octobris, Anno 1619. Als der Durchleuchtigste/ Hochgeborne Fürst und Herr/Herr FRIDERICH ...zum Könige auff und angenommen worden“ (Č. 81); „Drey Christliche und in Gottes Wort wolgegründet Predigten ...“ (Č. 100b).

Po jídle Fridrich s vyslanci dlouho přátelsky rozmlouval a královna zatím konverzovala s Kristiánem z Anhaltu, panem z Roupova a jinými pány, kteří uměli francouzsky. Na závěr předal král vyslancům latinský revers.

Navečer se vyslanci opět odebrali do Chebu. Následujícího dne se Fridrich s celým dvorem (509 osob) a služebnictvem vydal na cestu do Čech.²³¹ Vyslanci očekávali nového krále čtvrt míle od Waldsassenu a poskytli mu doprovod na další cestě. Tolik anonymní autor tisku „Trinum...“ (Č. 273), jehož líčení se v podstatě shoduje s informacemi několika pramenů, z nichž čerpal mimo jiných autorů také Antonín Gindely.

Ve všech městech, kde se královský průvod zastavil, bylo připraveno skvělé uvítání. 26. října nocoval průvod ve Falknově/Sokolově, 26. října na Andělské hoře na panství Linharta Collony z Felsu, jenž při volbě sice prosazoval saského kurfiřta, ale nebyl nesmiřitelným odpůrcem kalvinistického krále. Po skvělém pohoštění v Maštově, kterým Fridricha a jeho dvůr neočekávaně potěšil Jan Henrych ze Štampachu, dorazil celý královský průvod do Žatce (27.10.) Pak následovalo vítání v Lounech (28.10.),²³² Slaném a Buštěhradě, kde král v zámku přenocoval.²³³ O této části cesty referují spíše zprávy kronikářů než letáková publicistika, která se tradičně soustředila přímo na vjezd do hlavního města.

Královský průvod nastoupil cestu ku Praze 31.10. v ranních hodinách a během dopoledne dorazil před královskou oborou na Bílé hoře. Tam krále očekávali direktoři „s velikým zástupem panstva a rytířstva nejpřednějšího“ a za všechny jej přivítal nejvyšší komorník Království českého pan z Talmberka. Jeho řeč překládal do němčiny Václav Vilém z Roupova. Po přivítání následoval slavnostní oběd, připravený v blízkém letohrádku Hvězda.²³⁴

Setkání Fridricha Falckého se zástupci českých stavů v oboře poblíž Hvězdy je zobrazeno v levém horním rohu známého letáku „Einzug des durchleuchtigsten... Hern Friedrichen“ (Č. 119, obr. 45). Zkušený rytec Eberhard Kieser se však soustředil zejména na řazení vozů, jezdců i pěšího doprovodu

²³¹ A. GINDELY, *Dějiny*, díl II, s. 187.

²³² Na lounském předměstí se Fridrichův průvod patrně poprvé setkal s připomínkou husitských bojovníků, neboť zde byl uvítán „*ode sta cepařů staročeských*“. Karel TIEFTRUNK (ed.), *Pavla Skály ze Zhoře Historie Česká*, díl III, Praha 1867, s. 357. Dále jen K. TIEFTRUNK (ed.), *Skála*, díl III, s. 357.

²³³ Tamtéž, díl III, s. 357. K přenocování v zámku Josef JANÁČEK (ed.), *Skála*, s. 203.

²³⁴ K. TIEFTRUNK (ed.), *Skála*, díl III, s. 358.

při následujícím vjezdu do Prahy. Více pozornosti tomuto setkání věnovali rytci Petr Rollo²³⁵ a G. Keller, jehož vyobrazení na ilustrovaném jednolistu „Wie der durchleuchtigste und hochgeborene Fürst und Herr, Herr Friedrich...zum König in Böhmeim zu Prag gesalbt/ confirmiert und gekrönet worden...“ (Č. 302) doprovází souvislý textový komentář, podle něhož přijel Fridrich k Hvězdě s 5 kompaniemi kyrysarů, s 500 arkebuzíry a jezdci, praporem pěšího lidu a množstvím vozů se zavazadly. Zde krále páni stavové České koruny a přivtělených zemí nadmíru skvěle přivítali a přijali a pak byl od řečených stavů a rytířstva na tisíci koních i třech pražských měst se 7 pěšími prapory a 3 kompaniemi jezdců řazenými v útvaru doprovázen k Hradčanům.²³⁶

Autor tohoto jednolistu popisuje také nadšení lidu rozestaveného na valech a nevynechává ani popis svérázné zdravice velké skupiny husitských bojovníků, vedených Mikulášem z Dubravína, kteří se shromáždili pod červeným praporcem se zlatým kalichem. Na tehdejší čtenáře již zmíněného okruhu tisků „Variorum discursuum bohemicorum nervus“, šířeného od roku 1618 v Čechách i v Německu, mohli jistě zapůsobit jako vojsko, které svolal jasný hlas husitského zvonu. Stejně epizody si povšimnul Pavel Skála ze Zhoře, když zaznamenal, jak Mikuláš z Dubravína „též po staročesku vyrystovaný, pozdržev krále při nich, přivítal ho orací latinskou, poroučeje mu k ochraně sebe i ten všecek stav čtvrtý. Na niž dal mu zase král odpověď milostivou a divil se se smíchem tomu rystuňku starých husitů.“²³⁷ Tato scéna bývá často předmětem úvah, nakolik král pochopil obsah sdělení, které toto malé představení přenášelo a co vlastně vzbudilo králův úsměv. Interpretace ve smyslu, že by Fridrich vůbec nepochopil smysl scény, jsou však značně přehnané. Je totiž velmi nepravděpodobné, že by právě Fridrich, o jehož vzdělání po několik let pečoval slezský rodák Daniel Tilenus, nic nevěděl o husitské minulosti země, které hodlal vládnout. Paralelní líčení autora letáku „Wie der durchleuchtigste und hochgeborene Fürst und Herr, Herr Friedrich...“ (Č. 302) navíc upřesňuje, že příčinou králova údivu a smíchu

²³⁵ Ilustrovanému jednolistu „Ware Abcontrafactur Wie Ihre Churfürstl: Gn: FRIDERICUS Paltz graue bey Rhein etc. Designirter König in Böhmeim etc. von den hochlöblichen Herrn Land Stenden bey den Stern hinter dem Pragrischen Schloss empfangen worden“ (Č. 298, obr. 57) bude věnována pozornost v souvislosti s autorem textu. Rollovo zobrazení přijetí u Hvězdy je každopádně nejzřetelnější.

²³⁶ Skála udává podrobnější líčení o řazení pestrého průvodu, „kterýž trval dobře za dvě hodině až téměř do večera“. K. TIEFTRUNK (ed.), *Skála*, díl III, s. 358, 359.

²³⁷ K. TIEFTRUNK (ed.), *Skála*, díl III, s. 359, 360.

nebylo nepochopení, ale zvláštní silný zvuk, který „husité“ svými zbraněmi vyluzovali.²³⁸

O vjezdu dále referuje také několik vícestránkových tisků se stručným textem zpravodajského charakteru - někdy doplněných složenými Kieserovými rytinami vjezdu a korunovace (Č. 149) - a několik letáků s textem, koncipovaným v podobě písně na známou notu. K nim se řadí i „Písnička o šťastném a slavném příjezdu a korunování na království české nejjasnějšího a velikomocného knížete a pána, pana Fridricha“ (Č. 230) Kryštofa Megandera Postoloprtského, který po popisu uvítacího průvodu Čechů, rejtarstva i slavných „Táborů“ barvitě líčí přesun královského průvodu k Hradčanům.

*Po nich od městské brány, tu od Hory Bílé
až hned právě do zámku, stáli z dvou stran míle
jedenácte praporců lidu vojenského,
dardářů, mušketýrů, vše vypraveného.*

*A na zámecké věži, tam na makovici
nejvyšš, stál jeden člověk praporem točící,
pod nímž bubeník seděl, vesele bubnoval
a lidu všeho množství k radosti zbuzoval.*

*Pak šel praporec jeden vojáků zkušených,
podívil se nejeden, vidouce zbroj jejich;
za tím čtyry kaméty, tři arkabuzírů
a jedna vypravených, vše v celém kyrysu.*

*Za nimiž jeli páni direktoři čeští,
rakouští i moravští, slezští, heidelberští,
pěkně jsouc vystrojení, s nemalou radostí
do zámku jeli všichni, majíc na tom dosti.*

*I hned ráčil - za těmi tak slavnými pány -
Jeho Milost královská bráti se na koni,
za nímž jeho manželka, s synem, fraucimorem,
na voze pěkném, zlatém, jela s svým komonstvem.*

²³⁸ „...welche ihrer Kön. Würd. so beneben dero Gemahlin/ bey ihnen etwas still gehalten/ durch ihren Hauptman in Lateinischer Sprach/ gratuliren lassen/ und mit heller Stimm geruffen: Vivat Rex Fridericus, zugleich auch ihre Wehren durch einander beweget/ und ein groß Geräusch gemacht/ daß ihre Kön. Würd. zu lachen bewegt worden.“ („...u nichž se Jeho královské Veličenstvo i s manželkou zastavilo, nechalo se jejich hejtmanem uvítat latinskou řečí a oni jasným hlasem volali *Vivat Rex Fridericus*, pohybovali svými zbraněmi jeden přes druhého a vyluzovali s nimi tak silný zvuk, že to krále pohnulo ke smíchu.“)

Text letáku „Wie der durchleuchtigste und hochgeborene Fürst und Herr, Herr Friedrich...“ (Č. 302) doplňuje, že *Jeho královské Veličenstvo sedělo na krásném hnědém koni v tmavohnědých šatech z nádherné, stříbrem vyšívané látky; sedlo a uzda pak byly z modrého sametu, rovněž vyšívaného stříbrem. Královna je následovala v nadmíru krásném voze, jaký zde nikdo nikdy neviděl, za ní pak jel mladý pán s hofmistryní. Před jeho královským Veličenstvem jel jeho pan bratr, kníže Kristián Anhalt a jiná knížata, hrabata a páni. Tentýž autor pak rovněž popisuje odvážného praporečníka s modrobílým praporem wittelsbašských barev a bubeníka na věži chrámu sv. Víta i uvítání, jehož se králi a královně dostalo na „zámeckém náměstí“ u „zeleného pokoje“ od velkého množství shromážděných českých paní a dívek. Zároveň pisatel ujišťuje, že s takovou nádherou a pompou, zde nebyl přijat žádný z římských císařů.*

Autor letáku „TRINVM vel Omne Trinum...“ (Č. 273), jenž s Fridrichem spojoval Capistranovo proroctví, nevynechává příležitost ke zmínce o některých zvláštních událostech, které se onoho dne udály. V týž den, kdy král vjížděl do města, prý letěl proti královu doprovodu roj včel, které se usadily na jednom klobouku a tak byly přineseny do Prahy. Pisatel čtenáře dále ujišťuje že *ve všech třech pražských městech – což je nadmíru vzácný jev – nikdo nezemřel a nikdo nebyl pohřben, což se vykládá jako dobré znamení.* Tato sdělení ostatně neunikla ani Pavlu Skálovi ze Zhoře, který je rovněž pečlivě poznamenal.

Korunovace Fridricha Falckého, která se konala již čtvrtý den po králově příjezdu, se v mnohém směru lišila od předchozích i následujících korunovačních aktů. Již od počátku jednání stavů s Fridrichem bylo jasné, že korunovace hlavy protestantské unie nebude moci probíhat během katolického obřadu mše, jak s tím počítal starobylý korunovační řád přemyslovských Čech či korunovační řád Karla IV. V hrubých rysech byl se základním řešením tohoto problému nový panovník seznámen již v rámci jednání o znění reversu. Situaci však bylo potřeba co nejdříve vyřešit, a tak z pověření direktorů zkoumal administrátor, senior a přisedící pražské konzistoře korunovační řád Karla IV. Cílem jednání komise bylo zachovat co nejvíce ze starobylého aktu a vynechat jen to, co by se nesrovnávalo s Písmem svatým. Výsledkem rokování byla formulace devíti artikulů, které obsahovaly návrhy na nutné změny. Mimo jiné bylo doporučeno vynechat *pomazání a žehnání osoby královské, neboť prý se s písmy Zákona nového nesrovnává, podrobit zkoumání modlitby a užívané formulace a odstranit vše, co*

by příliš hrubě nákvase a pobožky papeženskými zapáchalo. Vynechána měla být přirozeně i mše. Dále bylo doporučeno, aby roli obou biskupů, převzaly *politické osoby, osoby knížecí* nebo *nejpřednější páni ze stavův království Českého*. Konečné slovo při schvalování nového korunovačního řádu pak měli direktori.²³⁹ Jimi schválený korunovační akt pak probíhal podle následujícího schématu: *průvod - kázání - litanie - čtení epištoly - aklamace v chrámě - přísaha krále - pomazání - vybavení insigniemi - korunovace - intronizace - přísaha stavů - Te Deum - pasování na rytíře - hold lidu před katedrálou*.²⁴⁰

Korunovace se stala námětem, na který se soustředila řada letáků různého charakteru. K nejznámějším ilustrovaným jednolistům patří rytiny Eberharda Kiesera zobrazující průběh korunovace s minimálním komentářem ryté legendy (Č. 105 a, b; obr. 46 a, b). Méně známý, ale názornější je ilustrovaný jednolist „Wie der durchleuchtigste und hochgeborene Fürst und Herr, Herr Friedrich...zum König in Böheimb zu Prag gesalbt, confirmiert und gekrönet worden.“ (Č. 302), jehož autor spojil rytá vyobrazení s rozsáhlými tištěnými pasážemi slovního popisu jednotlivých aktů. Korunovace se týkají rozměrnější veršované texty písňového typu i věcnější zpravodajské texty. Mnohé z nich vědomě či bezděčně zachycují jednotlivé kroky korunovačního aktu. Jedním z důležitých pramenů je rozměrná příležitostná báseň Šimona Lomnického „Korunování“ (Č. 174, obr. 48 a), která oslovila řadu čtenářů i proto, že ji neznámý překladatel ještě roku 1619 s udivující přesností převedl do němčiny. Spolu s Lomnického gratulací „Selské vítání“ (Č. 256, obr. 48 b) vyšel tento překlad pod titulem „Zwey böhmische Lieder verdeutsch“ (Č. 307, obr. 49) bez uvedení jména autora původní předlohy.²⁴¹ Díky překladateli, který nelitoval námahy, aby přesně zachoval obsahovou náplň každé z několika desítek slok, máme dnes k dispozici unikátní dvojjazyčný pramen, umožňující paralelní citace. Verše Šimona Lomnického nám umožní sledovat

²³⁹ Devět artikulů cituje K. TIEFTRUNK (ed.), *Skála*, díl III, s. 348, 349; srv. J. LACINA, *Česká kronika III*, 2. díl, Praha 1893-1896, s. 1072-1074. Pokud šlo o pomazání, šly zpočátku požadavky komise „nad to, co je psáno“, neboť tento akt je mnohokrát doložen ve Starém zákoně v případě korunovace izraelských králů. Proto v tomto bodu direktori na tuto změnu nepřistoupili.

²⁴⁰ Kateřina CHMELOVÁ, *Festivity na dvoře Fridricha Falckého*, Praha 1994, diplomová práce (ústav českých dějin FFUK, vedoucí práce Josef Petráň), s. 13 a dále; J. CIBULKA, *Český řád korunovační a jeho původ*, Praha 1934, srv. s přehledem na s. 100-101 (Hlavní úkony korunovačních řádů německých, českých a francouzských). Do schématu nejsou zařazeny úvodní úkony provedené mimo chrám.

²⁴¹ V tisku „Zwey böhmische Lieder verdeutsch“ je „Korunování“ publikováno pod názvem „Das ander Lied“.

pořadí jednotlivých kroků korunovace tak, jak je pisatel, zaměřený spíše na obecnou působivost celého aktu, vnímal.

Lomnický nezachycuje úvodní korunovační úkony, které se odehrávaly mimo chrám (aklamace ve velkém sále hradu, průvod z králových komnat do katedrály).²⁴² Jeho líčení se vztahuje až k dějům, odehrávajícím se přímo v chrámu sv. Víta. Po informacích z titulní strany a české i latinské citaci osmého žalmu, udává autor nápěv písně a i v tomto případě je první sloka opatřena notami. Úvodní tři strofy jsou věnovány uvedení a datování události po způsobu novinových zpráv /*newe zeitung*/, čtvrtá sloka uvádí čtenáře přímo do dějů odehrávajících se v katedrále:

*Ten pondělí po všech Svatých,
od chudých i bohatých,
byla všem radost znamenitá
v hlavním chrámě svatého Víta.*

*Den Montag nach dem Heiligen Tag
Ist in Viti Kirch zu Prag
Bey allen, die allda vorhanden,
Sehr grosse frewd und wonn entstanden.*
(v. 13-16)

Lomnický nejprve popisuje průvod kněžstva ubírajícího se do sakristie, společnou modlitbu a zpívanou prosbu o příchod svatého Ducha. Řady pražských kazatelů a kněží posílili tehdy i *přednější děkanové z měst krajských*.²⁴³

*A jsouc v komže oblečeni
šli vážně bez prodlení
před kaplu Václava svatého,
oblékli krále v roucho jeho.*

*Dann hatt (als sie vor angethan
Weisse Chorröck und fortan
In Wenceslaw Capellen kommen)
Der König den Habit genommen.*
(v. 29-32)

Poté, co byl král oblečen do královského roucha,²⁴⁴ přijal požehnání, blahopřání a modlitby kněžstva. Dále se Šimon věnuje popisu průvodu ze svatováclavské kaple k hlavnímu oltáři.

*A potom z té kaple svaté
vzavše ozdoby zlaté
šli před ním vzácní páni slavní,
jakž toho obyčej je dávní.*

*Drauf man aus der Kapellen trug
Allen königlichen Schmuck.
Viel Freyherrn sind mit grossem Prangen
Dem Könige vorher gegangen.*
(v. 38-41)

Čelo průvodu nejvyšších státních úředníků, nesoucích k oltáři *regalia*, líčí Šimon takto:

²⁴² L. GLÜCKSELIG, *Geschichte des Krönungs-Zeremoniells der Könige und Königinnen in Böhmen*, Praha 1791, s. 103, (NUK Praha 50 E 85).

²⁴³ Viz artikl č. 8 návrhu konzistoře. K. TIEFTRUNK (ed.), *Skála*, díl III, s. 349.

²⁴⁴ Kryštof Megander se ve své „Písničce o šťastném a slavném příjezdu a korunování“ (Č. 230) v rámci popisu příprav, které stavové pro korunovací podnikli, zmiňuje, že „Také šaty nákladné dali mu dělati / a nechtěli jsou žádné práce litovati / Jakožto pánu svému, by měl habit nový / k tomu korunování plášť zlatohlavový.“ Královský korunovační ornát popisuje K. ADÁMEK, *Z paměti korunování českých králův*, Třebíč 1890, s. 11.

*Nejprv pan truksas nejvyšší
v ten čas nejveselejší
chlebové nesl jest bochníky dva,
neb takovou on povinnost má:*

*Jeden jest byl pozlacený
a druhý postříbřený.
Tím se nám toto dává znáti,
že Bůh chleba dost ráčí dáti.*

*Der Oberst Truchsäß nach gebühr
Trat zu allererst herfür
Und brachte zwee Lab Brod mit frewden
Nach seinem Ampt und ganz bescheiden,*

*Von den der ein versilbert gar
Einer auch vergöldet war.
Dadurch wir haben zu bedenken,
Gott werd uns Brod die fülle schencken.*

(V. 45-52)

Jako další účastníky průvodu uvádí Šimon nejvyššího číšníka s dvěma soudky vína, nejvyššího písaře s žezlem, sudího se zlatým jablkem, nejvyššího purkrabího s korunou, nejvyššího komorníka s červenou čepičkou a nejvyššího maršálka se svatováclavským mečem v červené aksamitové pochvě.²⁴⁵ Před oltářem král poklekl a společně s administrátorem Jiřím Dikastem Miřkovským a seniorem Janem Cyrilem Třebíčským prosil o boží požehnání. Poté se páni poklonili králi, položili *regalia* na oltář a král usedl na připravený a ozdobený trůn přímo naproti hlavnímu oltáři. Následovalo kázání v české řeči, které pronesl administrátor na slova sedmého verše 20. žalmu. Po něm se Šimon zmiňuje o česky zpívané litanii, jejíž zařazení právě nesvědčí o koncepčnosti, neboť mimo katolický korunovační rítus postrádal tento krok obřadu smysl. Dále Šimon zachycuje další změnu oproti předchozím korunovacím. Ta se týkala čtení epištoly:

*Čtla se epištola svatá,
z Pavla svatého vzatá.*

*Nach den nun das Gebett geschach,
Laß man aus Sanct Paul hernach.*

(V. 109, 110)

Obvykle čtená pasáž z 1. kapitoly Petrova dopisu (verše 11-25) musela být z pochopitelných důvodů nahrazena, neboť verš 18 vyzývá k poslušnosti i vůči špatným pánům. Místo toho se četly verše 1-7 z druhé kapitoly prvního Pavlova listu Timoteovi. Následujícím kroku, přísaze krále, věnuje Lomnický celé tři sloky:

*Když pak bylo po muzice,
král jest vzat z své stolice
a tu k oltáři přiveden jest,
jemuž se dála vždy slušná čest.*

*Als nun die Musik aufgehört,
Ward der König, hochgeehrt,
Von seinem Thron, wie sichs gebühret,
Zu dem Altar hinzu geführt,*

²⁴⁵ Úřad nejvyššího stolníka patřil nejstaršímu z rodu Házmburků. Při korunovaci Ferdinanda zastupovali tehdy nezletilého Jaroslava jeho poručníci Berkové z Dubé. Nejvyšším číšníkem byl Jan Jiří z Vartemberka, úřad nejvyššího zemského písaře, obsazovaný z rytířstva, zastával Kašpar Kaplíř ze Sulevic, nejvyšším komorníkem byl Jiří z Talmberka. Srv. Josef JANÁČEK (ed.), *Pavel Skála ze Zhoře, Historie česká. Od defenestrace k Bílé hoře*, Praha 1984, s. 208, 404; Pavel STRÁNSKÝ, *O státě českém*, Praha 1940, s. 94, 95.

*Již tu činil přísahu král,
na Zákon dva prsty dal,
sliboval starobyłym zvykem
naším přirozeným jazykem.*

*Allda Er auff der hohen statt
Seinen Eyd geleistet hatt
Und, wie im brauch gewest zuvoren,
In unsrer Böhmischen Sprach geschworen:*

*že chce při všechněch svobodách,
privilegiích, vejsadách
své věrné Čechy zachovati
a všecko dobré schvalovati.*

*Er woll, wie recht und billich sey,
Unsrer Freiheit stehen bey,
Des Vatterlandes wolfahrt nützen
Und alle trewe Böhmen schützen.*

(V. 117-128)

Pak následovalo vybavení insigniemi, které předával nejdříve purkrabí administrátorovi a pak administrátor králi. Šimon uvádí předávání insignií v tomto pořadí:

*Meč připásán a prsten dán
a že jest již král náš Pán
sceptrum v moc mu uvedeno
a jablko zlaté odvedeno.*

*Er war angürtet mit dem Schwert,
mit dem Fingerring geehrt.
Der Szepter ward ihm auch darneben
und Apfel in die Hand gegeben.*

(V. 137-140)

Před následujícím předáním koruny se Lomnický stručně zmiňuje o tom, že již předtím proběhlo pomazání, které konzistoř původně zavrhla jako neslučitelné s Písmem. V průběhu následujícího jednání s direktory však byl prokázán opak a tento akt, jenž byl po celá staletí ústředním bodem, ba smyslem celé korunovační slavnosti (původně slavnosti svěcení na krále), byl zachován. Významný posun, který ve srovnání se středověkým chápáním nastal, potvrzuje i Lomnický, jenž se o pomazání zmiňuje pouze okrajově, kdežto akt předání koruny pečlivě zaznamenává jako vrcholný bod celého děje. S předáním koruny byla spojena další změna oproti Karlovu korunovačnímu řádu. Fridrichovi pochopitelně nemohl vsadit korunu na hlavu arcibiskup, podle Šimona Lomnického byl korunován dvěma duchovními a dvěma světskými osobami.²⁴⁶

*Dva duchovní a dva světští,
zachovalí na své cti,
korunu do svých rukou vzali
a králi na hlavu ji dali.*

*Als dann zween aus der Geistlichkeit
Und zween Weltliche bereit,
Von jederman für werth geschetzet,
Die Kron Ihm haben aufgesetzt*

(149-152)

²⁴⁶ Lomnického líčení může upřesnit popis Pavla Skály: „...vzavše korunu do rukou dva nejpřednější úředníci zemští, totiž nejvyšší purkrabě a nejvyšší hofmistr Království českého, po pravé straně králi stojící, a administrátor s seniorem po levé, vstavili mu ji na hlavu...“; K. TIEFTRUNK, *Skála III*, s. 374. Úřad nejvyššího purkrabího zastával Bohuchval Berka z Dubé, nejvyšším hofmistrem byl Vilém starší z Lobkovic. Nešlo o jedinou korunovaci v českých dějinách, kdy kromě duchovní osob vložila králi na skráň korunu i osoba světská. Stalo se tak nejen roku 1438, kdy Albrechta korunoval biskup olomoucký a čeští šlechtici, ale i roku 1575 při korunovaci Rudolfa II. Tehdy byl král korunován pražským arcibiskupem Antonínem Brusem z Mohelnice a nejvyšším pražským purkrabím Vilémem z Rožmberka. Žádná z předchozích korunovací však nebyla takovou demonstrací významu stavovských obcí zemí koruny české. J. Cibulka, *Český řád korunovační a jeho původ*, Praha 1934, s. 139; Jaroslav PÁNEK, *Poslední Rožmberkové*, Praha 1989, s. 159.

Pokud jde o počet osob, které krále korunovaly, se Lomnický shoduje s Pavlem Skálou ze Zhoře či Thomasem Hoffmanem, jenž svou zprávu o korunovaci, určenou všem obyvatelům zemí, sdružených v konfederaci, vytiskl v Brně.²⁴⁷ V letákové literatuře však nalézáme i jiné popisy této důležité části korunovačního obřadu, které mohly být ovlivněny mimo jiné i zorným úhlem autora či tím, že autor nebyl přímým svědkem události. Evangelický kazatel Kryštof Megander například věnoval pozornost pouze duchovním, kteří Fridricha korunovali,²⁴⁸ rytec G. Keller zobrazil na jednolistu „Wie der durchleuchtigste und hochgeborene Fürst und Herr, Herr Friedrich...“ (Č. 302, obr. 46 c) velmi zřetelně dokonce pět osob. Doprovodný tištěný komentář ukazuje, že rozhodně nešlo o nedopatření, autor textu rozšířil počet světských osob, které krále korunovaly, o nejvyššího komorníka.²⁴⁹ Rytec a pisatel textu však nemuseli být nutně přímými svědky korunovačního aktu a v tom případě je mohlo ovlivnit například také vyobrazení pěti rukou držících korunu na rubu korunovační mince.

Poté, co byla Fridrichovi vsazena na hlavu koruna, byl odveden k trůnu a instalován. Dále Šimon referuje o přísaze tří stavů země i přísaze stavů přítvlených zemí a zmiňuje slavné Te Deum:

*Zase král v Majestát veden
a lid k tomu přiveden,
že králi všichni tři stavové
i také vtělení oudové*

*Přísahu svou vykonali,
věrnost mu slibovali,
za krále svého přijímali
a koruny se dotýkali.*

*Když se ty věci skonaly
a řádně dokonaly,
Te Deum laudamus zpívali,
troubili, hřmotně bubnovali.*

*Drauff ward Er zu dem Thron geführt
Und das Volck, wie sichs gebührt,
Mit den Drey Ständen, die vorhanden,
Und auch den zugethanen Landen,*

*Die haben ihren Eyd verricht
Und versprochen ihre Pflicht.
Sind alle gern und willig kommen,
Ihn für den König angenommen.*

*Nachdem dis Werck nun vollbracht war
Und vollendet gantz und gar,
Thet man Te Deum laudamus singen
Und ließ Trompet und Pauken klingen.*

(V. 153- 164)

²⁴⁷ „Ein schöner Lob unnd Ehren/ Gesang.“ (Č. 114), sloka 21: „Darnach ist er mit Oelung gesalbet worden auch, unnd bald hernach die Krönung stattlich gefolget drauff. Zween Geisttlich und 2 Weltlich, ihren Ehren unverletzt, haben die Kron schön herrlich dem König auffgesetzt.“

²⁴⁸ „Písnička o šťastném a slavném příjezdu a korunování na království české nejjasnějšího a velikomocného knížete a pána, pana Fridricha“ (Č. 230), A iii: „Od administrátora, seniora pána / na hlavu jeho krásná koruna jest dána...“

²⁴⁹ „...diesem nach nam der Herr Administrator die Cron, daran griff Herr obrister Burggraf, Herr obrister Landhofmeister, Herr obrister Landkammerer und der ander Priester und setzten sie ihrer May. im Namen der H. Dreyfaltigkeit auff....“. V tomto případě by Fridricha korunoval i nejvyšší komorník Jiří z Talmberka.

Na tomto místě se - na rozdíl od Skály - ani Šimon Lomnický ani Kryštof Megander nezmiňují o pasování na rytíře, ani nereferují o gratulaci rektora Jessenia.²⁵⁰ To zřejmě jejich pozornosti uniklo. O to podrobněji popisují vyzvánění zvonů, střelbu z mušket, ohňostroj, riskantní kousky mladíků, kteří s praporci vylezli až na špičku věže a bubnovali na vlašské bubny,²⁵¹ spontánní projevy radosti a hold lidu mimo dóm. Z chrámu byl král veden podle starého zvyku nejprve k zemským deskám, kde se zdržel asi hodinu, neboť musel přísahat na zemské desky a vše stvrdit podpisem.²⁵² Další králova cesta vedla ke slavnostní tabuli. Přitom procházel jásajícím davem, na jehož pozdravy podle Lomnického reagoval následujícím způsobem:

*Král šel v své koruně zlaté,
v stříbrohlavě a zlaté
a spatřiv lidu velmi mnoho,
podivil se náramně z toho.*

*Der König trefflich angethan
Ließ sich sehen jedermann
Und hat, als Er des volcks ward innen,
Sich nicht genug verwundern können*

*Dlouhou chvíli se zastavil,
co jest víc potom pravil,
nemůž každý o tom věděti,
že byl vesel bylo viděti.*

*Hat auch die bey ihm an der seit
Angeredt aus Fröhligkeit,
Und kondte man verstehn aus allen,
Das Ihm dis Volck gar wol gefallen.*
(V. 201-208)

Po popisu dobře zmustrovaných deseti praporců i velkého počtu rejtarů a kyrysarů se Šimon zmiňuje o další korunovační zvyklosti - o rozhazování zlatých a stříbrných mincí,²⁵³ rozdělení chleba a čepování vína:

*Peníze se též metaly,
naschvál k tomu dělali
dobré zlaté, stříbrné mince,
někdo dostal míň někdo více.*

*Man hat auch schöne Müntze, bevd
Von gold und silber, ausgestrewt,
Und hat der viel, der nichts bekommen,
Darnach man sich in acht genommen.*
(V. 217-220)

Paralelní líčení této fáze obecného veselí a hodování do pozdních hodin nabízí rovněž Kryštof Megander (Č. 230), jenž je dokonce dobře informován i o tom, že v čtvrtou hodinu na noc krále spát dovedli. Šimon Lomnický se v závěru své básně

²⁵⁰ Zikmund WINTER, *Děje vysokých škol pražských (1409-1622)*, Praha 1897, s. 163; K. TIEFTRUNK (ed.), *Skála*, díl III, s. 376.

²⁵¹ Také Skála se zmiňuje o dvou odvážlivcích, z nichž první „tu celou chvíli praporcem dosti velikým ustavičně točil a druhý, pod ním sedě, na vlašské bubny vesele bubnoval.“ K. TIEFTRUNK (ed.), *Skála*, díl III, s. 375.

²⁵² „Wie der durchleuchtigste und hochgeborene Fürst und Herr, Herr Friedrich...“ (Č. 302), 3. sloupec.

²⁵³ M. Jiří Kezelius Bydžovský ve svých zápiscích upřesňuje, že „mince zlatá rozdávána, stříbrná chase házena“. F. BAREŠ (ed.), Jiří Kezelius Bydžovský, *O povstání českém léta 1618-20*, Mladá Boleslav 1914, s. 25. Obě mince jsou zobrazeny např. na jednorolistu Eberharda Kiesera (Č. 105 a, obr. 46 a), na němž na rozdíl od verze jednorolistu 105 b (obr. 46 b) umělec sloučil akty předávání prstenu a meče v jeden obraz a vynechal zobrazení průvodu, v kterém byl král veden k oltáři ke korunování. Tím vzniklo místo v obou dolních rozích, které vyplňují portréty Fridricha a Alžběty a vyobrazení stříbrné a zlaté korunovační mince.

zaměřuje spíše na vylíčení světlé budoucnosti. Vyjadřuje naději, že ve věcech víry zavládne svoboda, nikdo nebude násilím nucen ke konverzi a nová vláda přinese další rozkvět Prahy:

*Co komu dal Bůh poznati,
při tom ho zanechatí,
aby nebylo z přinucení,
neb to Bohu nic vzácné není.*

*Auf daß wir bleiben fort für fort
Bey deinem offenbahrtten Wort,
Und auch nichts neues werd erreget,
Daran Gott nicht gefallen träget,*

*A naše pak milá Praha
ať se v dobrém rozmáhá
a při pravdě vždy bývá stálá,
tak jako kámen tvrdá skála.*

*Daß unser Land und unser Prag
Wachsen und zunemen mag,
In deiner Warheit allzeit bleiben
Und alles unrecht von sich treiben.*
(V. 249-256)

Korunovaci královny Alžběty autoři letákových textů již nelíčili tak podrobně. Vesměs se zmiňují o tom, že královna byla korunována „podobně jako král“ ve čtvrtek 7. listopadu a uvádějí, že místo českého kázání držel *reformovaný kazatel*,²⁵⁴ v němž Kryštof Megander²⁵⁵ identifikoval Jana Korvína,²⁵⁶ německé kázání na žalm 72. Pak byla královna vedena k slavnostní tabuli. Královští manželé seděli za jedním stolem, zatímco krásně oděné české paní a dívky, jakož i dámy z královniny družiny a knížecí a hraběcí osoby i páni úředníci seděli u mnoha dalších stolů. Po královnině korunovaci bylo rozdáno sukno (koberec), po němž šla královna z kostela k hostině, konalo se rozdávání chleba a nalévalo se víno, nebyly však rozdávány mince. Radostnou atmosféru stvrdilo střelení z hrubých kusů a vyzvánění kostelních zvonů všech tří pražských měst.²⁵⁷

Zpráva o korunovaci se nejdříve šířila pomocí poštovního spojení a psaných i tištěných zpráv. I zde prokázal svou aktivitu frankfurtský říšský poštovník a vydavatel týdenních novin Birghden, který tiskl zprávy o přípravách i průběhu korunovace, aniž by vyjádřil jakoukoli pochybnost o legitimitě královského titulu kalvinistického kurfiřta. Tento postoj mu byl přičten k tíži až roku 1627, prozatím jen říšský arcikancléř v dopise Birghdenovu přímému nadřízenému v Bruselu požadoval nahrazení všech protestantů v poštovních službách dobrými katolíky. Prodej vydání frankfurtských poštovních novin s těmito zprávami z Prahy byl zřejmě na některých místech zakazován. Svědčí o tom například přepis na jednom z dochovaných exemplářů, jehož majitel si poznamenal nejen cenu (16 krejcarů),

²⁵⁴ „Trinum...“ (Č. 273).

²⁵⁵ „Písnička o šťastném a slavném příjezdu a korunování...“ (Č. 230).

²⁵⁶ Českobratrský kněz Jan Korvinus/Korvín byl členem pražské konzistoře podobojí.

²⁵⁷ „Wie der durchleuchtigste und hochgeborene Fürst und Herr, Herr Friedrich...“ (Č. 302).

ale i to, že jsou tyto noviny všechny rozprodány, přestože bylo knihkupcům zakázáno je dále šířit.²⁵⁸

Raně novověké letáky, které se obvykle pojí s námětem nástupu na trůn a korunovací nového panovníka, se kromě vlastního průběhu korunovačních obřadů zaměřují i na více či méně reprezentativní oznámení o korunovaci již proběhlé a v místě korunovace i mimo něj obvykle vzniká řada doprovodných gratulačních tisků oficiálního i méně formálního charakteru, vyjadřujících stanoviska jednotlivců i skupin. V případě korunovace Fridricha Falckého, která se konala za poměrně dramatických okolností, přinesla dynastickou změnu a zrcadlila proměnu vztahů mezi konfederovanými stavy a panovníkem, bylo třeba jistě mnohé vysvětlit. V době korunovace se koncipovaly nebo již byly připraveny apologetické tisky falckých juristů, v nichž Fridrich sám dával na vědomost proč českou korunu přijal a které byly šířeny v mnoha jazykových verzích. Stejný cíl sledovaly i letáky, zaměřené na širší okruh recipientů, například reprezentativní ilustrované jednolisty, které jsou však bohužel z velké části anonymní či signované monogramy, jejichž přiřazení ke konkrétním osobám bývá obtížné.

Nejreprezentativnějším oznámením skutečnosti, že se nový panovník s chotí ujali vlády, je bezesporu ilustrovaný jednolist „FACTUM EST A /JEHOVA/ ET EST MIRABILE“ (Č. 132, obr. 50), který si pro své mimořádné postavení zaslouží zvláštní pozornost. Legitimitu Fridrichovy vlády podporuje již název letáku, jenž je tvořen slovy žalmu 118, 23: „Stalo se tak skrze Hospodina, tento div se udál před našimi zraky.“ Schéma vyobrazení velmi připomíná koncepci ilustrovaného letáku vydaného u příležitosti svatby královské dvojice, která je nyní ovšem zobrazena uprostřed dramatického děje. Dominantu rytiny tvoří korunovaný královský pár s insigniemi jako symboly královské moci: Fridrich drží v levé ruce jablko, Alžběta žezlo. Meč ve Fridrichově pravici naznačuje pohotovost k boji, palmová ratolest v Alžbětině levé ruce ukazuje ochotu k míru. Jejich vládu střeží čtyři heraldická zvířata, zobrazená v popředí před královským párem. Falcký lev s kurfiřtskou korunou drží v tlapě jablko, český lev s českou královskou korunou a srdcem je nápadně vysunut do popředí. Anglický lev je vyzbrojen mečem a nizozemský lev nese svazek šípů. Nalevo (tedy po

²⁵⁸ Wolfgang BEHRINGER, *Veränderung der Raum-Zeit-Relation. Zur Bedeutung des Zeitungs- und Nachrichtenwesens während der Zeit des Dreißigjährigen Krieges*, in: Benigna von KRUSENSTJERN,

pravici královského páru, na straně dobra) jsou ve středu grafiky zobrazeni tři reformátoři - Hus, Luther a Kalvín - jak přísahají na bibli. V pozadí je sluncem ozářená krajina se zámekem na kopci a domy, v nichž lidé žijí v míru. Na poli - před obydleními a za trojicí reformátorů - obdělává orač pole a rozsévač rozsévá semeno. Napravo - tedy po levici zobrazeného páru, na straně zla - je vidět zmateně prchající katolické duchovenstvo, které ztrácí kropenky, odpustky a zvony. Za prchajícími, v pozadí, je vidět válečná scéna s hořícím městem, nad nímž se v dešti, bouři a blescích boží nepřízně a hněvu vznášejí tři ďáblové s jezuitskými klobouky či mnišskými kápěmi. V pravém a levém horním rohu je zobrazen revers i avers mince, rozdávané ve zlatě a stříbře v den korunovace. Pravý roh rytiny je vyhrazen vyobrazení lícni strany mince, doplněnému latinským nápisem „Fridrich, volený český král, korunovaný 4. listopadu 1619“, v levém rohu rytiny má místo vyobrazení líce korunační mince, inspirované emblémem Slezana Jakoba à Bruck. Motiv pěti rukou, držících korunu je doplněn opisem „DANTE DEO ET ORDINUM CONCORDIA“ (Darem Božím a svorností stavů), jenž kromě božského přispění zdůrazňuje i roli stavů.

Toto vyobrazení je dostatečně známé zvláště proto, že bývá často vydáváno samostatně, takže se vytratilo povědomí o tom, že existoval také ilustrovaný jednolist, který kromě výše popsané rytiny obsahoval rozsáhlý písňový text o 24 slokách, podepsaný monogramem J. O. Tento ilustrovaný jednolist koloval v německé,²⁵⁹ české²⁶⁰ a anglické²⁶¹ verzi a byl ukončen veršovanou parafrází prvních čtyř veršů 72. žalmu. Protože jsem českou verzi neměla k dispozici, vycházím z německé verze, která je přístupná také v edici Rudolfa Wolkana.

Kurýr přináší pro obyvatele Čech, Moravy, Slezska a obojí Lužice, sužované cizími vojáky, dobrou a útěšnou novinu, že jejich volený král Fridrich šťastně dojel do Prahy a byl korunován. Obrací se na příslušníky národa, jehož předkové v minulosti dvacet let bojovali za svou víru, s výzvou, aby se nenechali zbavit odvahy pro pouhé dva těžké roky. Nemají klesat na mysli zvláště nyní, kdy jim Bůh

Hans MEDICK (ed.), *Zwischen Alltag und Katastrophe. Der Dreißigjährige Krieg aus der Nähe*, Göttingen 2001, s. 58, 59.

²⁵⁹ „Currier/ Mit guter und tröstlicher newen Zeitung“ (Č. 53, 54; obr. 51).

²⁶⁰ Jde o leták „Kurýr s dobrými a potěšenými novinami“, viz např. HARMS II, s. 268, varianta h, Berlin, SB West: YA 5127 kl.

²⁶¹ „The most Illustrious Prince Fredericke, by the grace of God King of Bohemia“ (Č. 272, obr. 52).

ve své dobrotě seslal nového krále – falckraběte, kurfiřta a stolníka římské říše, jehož úspěšnou vládu předpovídalo již Sibylino i Capistranovo proroctví.

Následující zprávy, které kurýr přináší, jsou motivovány snahou zbavit čtenáře obav z jednostranného prosazování kalvinismu a poukázat na kontinuitu reformačních snah. Ujistění o králově dobré vůli ke všem třem protestantským směrům a důraz na jeho sjednocující roli ochránce všech, koresponduje s vyobrazením reformátorů na rytině:

*Johann Hussen mit seiner Lehr,
Darzu Luthertum liebt er sehr,
Calvinum auch darneben.
Sie alle schutzet und auff's best
Befriedet und vereinigt vest,
Christo sein Ehr zu geben.* (Sloka 14)

Jedna z dalších slok upozorňuje na spojitost mezi Husem, „jenž měl své učení od Wiklefa“ a skutečností, že nyní Bůh české zemi z Anglie sesílá královnu:

*Wikleff auß Engelland war her,
Von solchem Huß nahm seine Lehr,
Dem Bapst zu widerstreben.
Auß Engelland uns abermal
Der Herr zusend mit hellem Schall
Die Königin darneben.* (Sloka 15)

Po obrazu jednoty mezi spřátelenými heraldickými lvy Čech, Falce, Anglie a Nizozemí, které sám Bůh pro tuto zkoušku sjednotil k společnému zápasu o dobrou věc,²⁶² přináší kurýr zprávu o tom, které osobnosti z české minulosti nový vládce oceňuje. Je to *statečný boží muž Žižka a chvalně známý král Jiří*, díky kterému bylo v Čechách uchováno *čisté učení*:

*Zižka, der dapffer Gottes Mann,
Ließ ihm hoch seyn gelegen an
Christum und sein Ehre.
Georg, der König Lobesam,
Hat auch Böhmen viel guts getan
Sie gschutzt bey reiner Lehre.* (Sloka 21)

Také král Jiří převzal vládu nad zemí zmítanou spory, uklidnil poměry, vyhnal nepřátele, obezřetně vládnul, získal si vážnost a ještě dnes jej chválí kalich na Týnském chrámě. Právě takového krále nyní Bůh Českému království sesílá:

²⁶² „Vier Löwen fürnemlich durch Gott / Vereinbart Er in dieser noht / Zu gutem dir uniret: / Pfaltz, Engelland und Niderland / Mit Böhmen Er befreundt zu hand /Und friedlich copuliret.“ (Sloka 20).

*Das Reich empfieng er allenthalb,
Verirrt, verwirt und nah dem fall,
Dennoch Ers fein befriedet.
Die Feinde trieb er hinder sich,
Das Land regiert vorsichtiglich,
Drumb man ihn noch hoch liebet.*

*Auff Thein der Kelch ihn lobet noch,
Das Schwerdt dabey ihn preiset hoch
Und rühmbt sein trew gemühte.
Ein solchen König widerumb
Der Herr uns gibt zu seinem ruhm,
Daß Er uns fein behüte.*

(Sloka 22, 23)

Na závěr kurýr vyzývá, aby se celá země radovala, neboť Bůh jí seslal místo Saula Davida, jenž ji bude ochraňovat a uchová ji - navzdory všem nepřátelům - při pravé víře. Celý text je zakončen rýmovanou úpravou prvních čtyř veršů 72. žalmu.

Autor, tohoto jednolistu, jehož monogram se bohužel zatím nepodařilo přiřadit k nějaké konkrétní osobě, prokázal zjevně znalost českých reálií a vyjadřoval přání těch členů česko-falcké strany, jimž bylo jasno, že k vítězství bude nutno spojit síly všech složek protestantského spektra. Kvalitou a reprezentativností lze s tímto tiskem srovnávat pouze ilustrované jednolisty, které vznikly v okruhu Karlovy univerzity (viz následující kapitola). Ačkoli by se zdálo, že text tohoto jednolistu vznikl na základě rytiny, nemusí tomu tak být.

Na genezi tohoto jednolistového celku vrhá určité světlo existence unikátního osmerkového vícestránkového letáku „Böhmen Trost“ (Č. X, obr. 53 a, b),²⁶³ tištěného roku 1619 v pražské tiskárně Lorenze Emmericha. Podle titulní strany obsahuje tisk „děkovnou píseň obyvatel Čech, Moravy, Slezska a Horní i Dolní Lužice za to, že jim Bůh seslal „evangelického krále“. Jde o píseň o 23 slokách, která se shoduje s textem výše popsaného ilustrovaného jednolistu, chybí jen jedna sloka a veršovaná parafráze prvních čtyř veršů 72. žalmu. V osmerkovém tisku se nenachází výše citovaná sloka, věnovaná třem reformátorům - Husovi, Kalvínovi a Lutherovi, která ujišťuje, král má dobrý vztah k vyznavačům všech těchto tří konfesí. S největší pravděpodobností byl tento písňový text druhotně užít pro ilustrovaný jednolist a v souvislosti s vyobrazením doplněn o další sloku s nezanedbatelným propagandistickým dosahem. Existence tohoto písňového

²⁶³ O tisku se nezmiňuje ani Rudolf WOLKAN a nezachytila jsem jej v žádném jiném soupisu.

tisku a jeho další využití podtrhuje roli, kterou v té době sehrála pražská tiskárna Lorence Emmericha. Zde byly tištěny také další pokračování okruhu tisků „Variorum Discursuum Bohemicorum Nervus“, které přešly od utrakvisticko-luteránské dikce k oslavě kalvinistického krále. „Continuatio XI“ (Č. 280), v němž lze najít již zmíněnou Husovu výzvu ke statečnému boji („Adhortatio ad Bohemos pro ara & ora pugnantes“) a další podrobný popis korunovace, obsahuje rovněž oslavný akrostich, složený k počtě nového krále – zbožného mírotvorce, bohatě požehnaného nadáním, spojujícího mládí s porozuměním, věrně chránícího svěřenou zemi, milujícího spravedlnost, prosazujícího právo a utíkajícího od modloslužby.²⁶⁴

DE REGE BOHEMICO

FRIDERICO I.

*Fridenreich ist unser König frumb
Reichlich hat ihn Gott begabt drum
Iugend hat er mit hohmVerstand
Dreulich schütz er das Vaterland
Ehrlich halt er seine Zusag
Recht theilt er auß ohn alle
Iustitiam liebt er recht gleich
Cristum zwar auchs Römische Reich
Unzucht strafft er, flieht Abgettrey
Selig, selig er immer sey
Selig das Land, dem er wohnt bey
Dann an ihm findens alle Treu
Gott bewar unser König neu.*

Oslava nového krále pokračuje také ve dvanáctém pokračování okruhu „Variorum Discursuum Bohemicorum Nervus“ (Č. 281), v němž se obraz vítězného krále držícího palmovou ratolest (anonymní báseň *Gleich wie der Palmenbaum sich bückt...*) pojí s plamenným protipapežským a protijezuitským horlením (*Cantiuncula Boëmica*), pod nímž je podepsán. *Hussi discipulus* Johann M. von Rörig.

²⁶⁴ Obsah tohoto tisku měl zřejmě značný ohlas. Lze tak soudit z toho, že pasáže z něho uvádí Skála – vedle citátů z básně Václava Klementa Žebráckého „Tužebné a žalobolestné naříkání slavného a nejkřesťanštějšího království českého“ (Č. 276) - jako příklad oslavných básní, které byly Fridrichovi při příležitosti korunovace věnovány. Tyto ukázky Skála uvedl slovy: „Mimo onen vinš, jež doktor Jessenius od akademie Pražské učinil králi, nalezi se tehdaž ještě mnozí jiní, kteříž netoliko latinskými, českými i německými verši, ale i oracemi obzvláštními králi, pánu svému, všeho nejlepšího štěstí a prospěchu od pána Boha vinšovali a žádali, z nichž tuto některý připomenu.“ Karel TIEFTRUNK (ed.), *Skála*, díl III, s. 377, vybral ze Skálových ukázek německých tisků pro svou edici jen následující akrostich.

Ústřední témata holdu novému králi odrážela apologetické intence českofalcké strany, zejména potřebu zdůvodnění oprávněnosti nové volby a legitimacy Fridrichovy vlády. K tomu účelu se hodila různá propagandistická schémata, na jejichž počátku často stálo seznámení nového vladaře se stavem země a domácími problémy. K tomu byly využívány způsoby věcnější i způsoby působící v prvé řadě na emoce. V radostné atmosféře korunovace se uplatnil vtipný rozhovor, který je obsažen v tisku „Písnička o šťastném a slavném příjezdu a korunování na království české nejjasnějšího a velikomocného knížete a pána, pana Fridricha“ (Č. 230). Jeho autor, luteránský kněz Kryštof Megander, zařadil za svůj popis volby, příjezdu a korunovace nového krále půvabný dialog „Rozmlouvání kratičké lva českého s J. M. knížetem a již králem Fridrichem, toho jména pátým, jakožto lvem říšským“, ²⁶⁵ který se zpíval na melodii „Utěšený nám den nastal“. Živé předvedení rolí obou lvů na tržištích jistě přispělo k tomu, že šel leták dobře na odbyt. Zájem vzbuzoval už úvod:

*Lev: Králi a Pane můj bud' zdráv, Bůh tě spravuj, chraň a oslav.
Vítám tvou milost královskou a to starou věrou českou.*

*Král: Rozmilý lve, ó by zdráv byl, všech půtek, nepokoje zbyl.
I já vítám tvou počestnost, Bůh tebe chraň až na věčnost.*

*Lev: Ach, můj milostivý králi, mnozí jsou usilovali
naše smlouvy proměnit; nechtěl sem víry zrušit.*

*Král: Lve můj, z toho ti děkuji, odměnit se slibuji,
Neb tě upřímně miluji a tebou se též erbují.* (Verše 5-20)

Lev pak seznamuje krále se situací země i jejích obyvatel, z nichž mnozí přišli o všechno a prosí vladaře, aby lid šetřil. Dostává se mu ujištění, že se král přičiní o to, aby zde panoval řád, pokoj i svoboda smýšlení:

*Král: Ej můj lve, boží a tvůj jsem. Služ Bohu v náboženství svém
podle Slova Boha svého a Majestátu daného.* (Verše 65-66)

Dialog končí v dobré shodě závěrečnou promluvou lva:

*Lev: I což nad lásku lepšího, nad milování sladšího.
Bůh dej v tom svatě trvatí, potom v nebi kralovati.* (Verše 85, 86)

Na jinou strunu hráli básníci, kteří sáhli k emoce vyvolávající formě nářku nad utrpením soužené země a jejích obyvatel. Takové lamento mohlo po vzoru „Variorum Discursum“ eventuelně přejít buď v mobilizaci vlastních sil připomínkou

²⁶⁵ Námět měl zřejmě tradici, neboť Josef Volf se zmiňuje o letáku „Rozmlouvání českého lva s králem Matyášem“ které vydal Sixt Palma Močidlanský r. 1611; Josef VOLF, *Geschichte des Buchdrucks in Böhmen und Mähren*, Výmara 1928, s. 83, 84.

statečnosti husitských předků a vyústit v prezentaci volby nového krále jako nezbytného východiska. Fridrich pak mohl vystupovat v roli Bohem seslaného zachránce, jenž je ztělesněním vyslyšených modliteb trpících poddaných. Letákové tisky tohoto charakteru využívaly různých jazykových rovin, literárních forem a dějových schémat, která byla volena podle cílové skupiny, kterou měla oslovit.

V „Sedlském vítání“ (Č. 256; obr. 48 b) Šimona Lomnického promlouvá ke králi „na místě všech sedláčků usouzených“ sám autor, jehož okruh čtenářů významně rozšířil německý překlad této básně na stránkách letáku „Zwey Böhmische Lieder verdeutscht“ (Č. 307, obr. 49). Jeho „prostá a krátká písnička“ obsahuje zpopularizované paralely základních tezí českofalckých juristických spisů, zdůvodňujících zavržení Ferdinanda. Autor seznamuje Fridricha se žalostným stavem země sužované vojsky bývalého krále. Na základě osobních zážitků popisuje plundrování, kruté zacházení s lidmi, pustošení lidských obydlí, hospodářství, zahrad, polí, ničení hodnot, které předkové zanechali a ztrátu všeho, co symbolizovalo dosavadní jistoty. Lomnický jako očítý svědek dotvrzuje legitimní důvody pro sesazení nehodného vládce, jenž nedodržel revers a korunovační přísahy, nedbal na Majestát a svými vojsky nechal pustošit zemi, kterou měl podle svého slibu ze všech svých sil chránit:

*Ničím jsme vinni nebyli.
Tobě se neprotivili,
leč si se bál toho hříchu,
nepřáls nám Páně kalichu.*

*Es ist ja gar nicht unsre schuld.
Wir lidden dich doch mit Gedult.
Vielleicht hat dich gerührt die Sünd,
Weil du den Kelch uns nicht gegündt.*

*Ačkoliv toho zlého nám
tvou osobou nečinils sám,
avšak jsou jinší činili,
národové zpohanilí.*

*Ob schon DU uns nicht diese last
Persönlich zugefüget hast,
Doch hat es under deinem Fahn
Tyrannisch volck uns angethan.*

*Protož se tobě přičítá,
co činila ta sběř lítá,
neb co kdo skrz jiné činí,
sám se z toho slušně viní.*

*So wirstu recht mit dem verdacht,
Was diese Bestien vollbracht.
Was einer durch den andern treibt,
Gar billich man es ihm zuschreibt.*

(Sloky 18-20)

Své výčitky posléze Šimon v duchu prvních fáze stavovských obhajob mírní poukazem na zlé rádce, kteří *královské dobroty převelmi zle užívali/ a Istivě ho svozovali*,²⁶⁶ ale obžaloba bývalého krále je vyjádřena velmi jasně. Dominantou celé básně jsou ovšem očekávání vkládaná do nového krále -

²⁶⁶ „Die uns den König abgewandt/Die ihn so „schädlich angeführt/ und sein Gemüth so aufgerührt.“

garanta míru, prosperity i Božího požehnání. Podobně jako autor korunovačního jednolistu „Currier/ Mit guter vnd tröstlicher newen Zeitung“ (Č. 54) neváhá ani Lomnický podepřít úspěch Fridrichovy vlády odvolávkou na stará proroctví:²⁶⁷

*Sybila to předzvěděla,
na hvězdách předpověděla,
Čechové jsouc mysli stálé,
budou mít Fridricha krále,*

*kterýžto v tu šťastnou dobu
dobude Božího hrobu,
a přemůže nepřátely,
v jménu Krista spasiteli.*

*Byť Sybila nechybila
a její řeč pravdou byla,
každý pána Boha vzývej,
Te Deum laudamus zpívej.*

*Sybilla hat schon allbereit
Aus dem Gestirne propheceyt,
Daß herrschen solt in diesem land
Ein König FRIDERICH genandt,*

*Der Gottes Grab in glück und ruh
Den Christen solte stellen zu,
Der uns in Christi namen würd
Erlösen von des Feindes Bürd.*

*O, daß Sybilla war geredt!
O, daß sie nicht gefehlet hett!
Wir möchten all für frewden springn,
Das Te Deum laudamus singn.
(Sloky 61-63)*

Jinému okruhu recipientů byl určen nářek personifikované České země ve dvou básních Václava Klementa Žebráckého, jenž roku 1619 spravoval školu u sv. Havla v Praze a zároveň působil jako preceptor u pánů z Michalovic. Rozměrná latinská báseň „Funestis agitata Fatis“ (Č. 143), mohla oslovit publikum vzdělanců bez ohledu na národnost. České lamento „Tužebné a žalobestné naříkání slavného a nejkřesťanštějšího království českého nad soužením od nepřitele a jinými bídami svými“ (Č. 276, obr. 54) na letáku, vytištěném r. 1619 na Starém Městě Pražském u Jana Stříbrského, oslovovalo široké spektrum českých čtenářů. Úvod básně tvoří monolog České země, která rovněž mluví o ničení měst, vsí, hradů, zámků, o bídě lidí, kteří ztratili přístřeší a své nejbližší.

*Ach neštěstí nad neštěstí,
ach neřesti nad neřesti,
ach ze všech stran nic jiného
neslyším od lidu mého
jen stýskání, naříkání,
jen přetěžké sužování,
jen pláč, křik, ouvej a běda,
já pak, co činit nevěda,
kvílím, pláči celé noci,
sevřená tyranskou mocí
Jedna bída druhou stíhá*

²⁶⁷ Jde o tzv. Sibyllino proroctví, jehož český tisk v Praze již r. 1586 připomíná Ferdinand MENČIK, *Česká proroctví*, 2. vydání, Praha 1914, s. 14. Podrobněji k tomuto tématu v části této práce, která je věnována tiskům o Fridrichovi s prorockým obsahem.

slza slzu postihá.. .. (Verše 1-13)
spadá koruna z mé hlavy

a šírá ji meč krvavý
není kdo by mne uléčil,
mé velké strasti polehčil. (Verše 28- 31)

V další části se básník - podobně jako autoři německých textů okruhu „Variorum Discursuum“ - opírá o připomínku dávné husitské statečnosti, na níž česká země vzpomíná při zdůvodnění toho, jak se stalo, že bylo Čechům znamení lva přiřknuto:

Že jsa z vzácných předků pošlá,
veliké jsem chvály došla,
skrz mých prvních dítek ctností,
když silou a zmužilostí
jsou všem národům okolním,
všem cizozemcům přespolním
jako lvové odpírali,
vlasti své obhajovali.
Jakož tudy potom v brzce,
když že mají lvové srdce,
všemu světu ukázali
lva za erb slavný dostali,
což já v mé sešlé starosti,
maje bíd až příliš dosti,
za své potěšení mívám,
když slzy hojné vylívám
že znamení lva silného
ještě u lidu českého
trvá, ač lev český chřadne,
dát' Bůh, že mi neuvadne,
ale svým časem povstane,
svých věrných Čechů zastane. (Verš 95-116)

Stav Českého království, sužovaného vojáky obou válčících stran na jihočeském i moravském bojišti byl vskutku neutěšený. Není divu, že se v tehdejší literární produkci obraz nemocného lva stále vrací. Můžeme ho najít nejen v „Prostopravdě“ Mikuláše Dačického z Heslova, využije jej i pražské centrum českofalcké propagandy, k němuž Václav Klement Žebrácký rovněž patřil. Tito autoři, spjatí s prostředím pražské univerzity, tvoří mimořádně významnou skupinu, která vystupuje z obvyklé anonymity, a proto je jí právem věnována následující část předkládané práce. Tito autoři ovšem dokázali také opustit dramatickou notu politické proklamace a sáhnout k méně patetickým, ale neméně působivým durovým tóninám. K nim patří rovněž typografická hříčka, vytištěná

v tiskárně univerzitního tiskaře Pavla Sessia - nápaditý jednolist „Pax et salus Bohemica“ (Č. 225, obr. 55). Jeho autor, horní hejtman Jáchyma Libštejnského z Kolovrat Baltazar Bittner, vymyslel pro vzdělaného čtenáře znalého latiny přímo interaktivní kratochvíli. K písmenům zdravice „Friderice rex et regina Bohemiae avete“ přiřadil čísla, jejichž přeskupováním dostal čtenář odpověď na sedm otázek, týkajících se nového krále: kdo to je, co přináší, kde vládne, s čí pomocí panuje, proč přichází, jak panuje a kdy přijde. Autor doplnil další pozdravné věty rovněž dvěma fundovanými schémata příznivého postavení nebeských těles, které zaručovalo dlouhou a šťastnou vládu nového panovníka.

Ve víře ve šťastný vývoj událostí zařadil Fridricha do svého přehledu českých králů také autor oblíbeného historického spisu „Husitská válka“, luterský kazatel magistr Zachariáš Theobald.²⁶⁸ Jeho jednolist „SERIES IVDICVM, DVCVM ET REGVM BOHEMIAE“ (Č. 265, obr. 56) představuje řadu českých vládců v tehdy oblíbeném ramistickém rozčlenění do přehledných synoptických tabulek podle jednotlivých panovnických domů. Jako poslední je uveden dům rýnských falckrabat a falckých kurfiřtů, jehož příslušníka, voleného českého krále Fridricha, vítá autor jako jediného z vládců také chronogramem, vyjadřujícím nadějně vyhlídky: „VIVat FRIDerICVs spes BoheMIAe“.

II. 1. 2. Role autorů spojených s univerzitou, místo jejich letáků v česko-falcké propagandě a bezprostřední reakce císařské strany.

Hodnotíme-li okruh profalckých letáků, které se vztahují k době Fridrichovy vlády v Čechách, zaujme naši pozornost skupina autorů, která se zformovala kolem pražské univerzity. Nejvýraznější postavou Karolina, která spojila svůj život se stavovským povstáním byl rektor Jan Jessenius, jehož role - zejména v souvislosti s diplomatickými jednáními - byla v odborné literatuře již dostatečně zhodnocena. Stavovské povstání však podpořili i jiní autoři spjatí s univerzitou - mistři, bývalí absolventi, učitelé pražských škol nebo úředníci městské správy. Josef Polišíenský je ve své monografii o Jesseniovi shrnul pod název „literární skupina Karolina“.²⁶⁹

²⁶⁸ Z různých vydání spisu „Bellum Hussiticum“ Zachariáše Theobalda připomeňme vydání z let 1606 a 1621. Roku 1612 byly samostatně vydány i jeho genealogické přehledy českých králů.

²⁶⁹ Josef POLIŠENSKÝ, *Jan Jesenský-Jessenius*, Praha 1965.

Některá důležitá jména najdeme již mezi přispěvateli spisu absolventa pražské univerzity Mistra Jakuba Včelína ze Lstiboře,²⁷⁰ od roku 1617 rektora školy u sv. Mikuláše na Menším Městě Pražském a malostranského radního písaře. Jeho práce „Unio Bohemica sive confoederatio“ (Č. 277) spojuje oslavu konfедераčních snah s holdem novému králi, jemuž byl spis dle autorovy dedikace 31. října 1619 věnován. Jde o členitý textový útvar, jehož jednotlivé části jsou prokládány veršovanými skladbami autorových přátel. Jádro textu tvoří skladby Jakuba Včelína. Jako první je zařazena rozměrná báseň *Panegyris confoederatio Bohemicae*, složená ze tří zpěvů, která obléká nedávné události do antikizujícího roucha a prohlašuje je za úradek božstev. Bohyně míru, která se snaží zabránit krveprolití, se obrací na samotného Jupitera, jenž se prostřednictvím bohyně svornosti (Concordia) zaslouží o to, aby Čechevé uzavřeli konfедераční dohody s ostatními zeměmi České koruny. Ty pak umožňují povolání nového krále Fridricha, jenž je vyvolen k tomu, aby se chopil vítězného znamení triumfu, který mu osud sesílá - Václavova meče. Tím byl kdysi - jak „historiae Czechicae scripta tabella docet“, poražen Radslav a jím bude poražena tyranie i „španělský nepřítel“.

Novému panovníkovi je věnován i další oddíl, jenž Včelín nazval *Currus solis triumphalis serenissimi ac potentissimi Bohemiae regis Friderici I.* Tato pocta novému králi se skládá ze 17 básní a je oslavou jeho příjezdu a korunovace. Autor věnuje báseň vítěznému praporu, českému lvu a obrací se i k obyvatelům tří pražských měst, které vyzývá k oslavě krále. Sám přispívá oslavnými básněmi na počest krále i královny, v některých z nich užívá symboliky drahých kamenů a světových stran. Dominantou tohoto úseku je 12. báseň, nazvaná *Ziska redivivus*, jež nás opět uvádí do propagandistického schématu, známého z tisků cyklu „*Variorum Discursum Bohemicorum Nervus*“. Tentokrát jde o jazykově vybroušenější zpracování, které oslovovalo jinou čtenářskou skupinu. Včelín zde napodobil Ovidia a nechal se inspirovat také nářky České země, které známe například z básní Václava Klementa Žebráckého.

Včelínova Bohemia truchlí nad neštěstím a zpustošením, jemuž je vystavena. Žižka ji povzbuzuje ke statečnosti a přesvědčuje ji, že nezůstane v boji osamocena. V jedné ze závěrečných básní nechybí ani prosba za to, aby Fridrich v nastávajícím boji zvítězil a založil novou dynastii. Z autorových přátel přispěli

²⁷⁰ O Jakobovi Včelínovi *Rukověť humanistického básnictví*, díl 5, Praha 1982, s. 447-450.

několika básněmi také univerzitní mistr Jan Campanus Vodňanský, absolvent pražské akademie duchovní M. Daniel Alginus Bobrovinus²⁷¹ a zejména jeho bývalý učitel M. Petr Fradelius Štiavnický, v letech 1618 a 1620 prorektor pražské univerzity. Právě on byl osobností, která se o charakter českofalcké propagandy mimořádně zasloužila. Jeho literární i politickou činnost připomenul v rámci své monografie o Jesseniovi již Friedel Pick,²⁷² z jehož zjištění později vycházel Josef Polišenský. Jeho autorský podíl na vzniku nejreprezentativnějších ilustrovaných jednolistů Fridrichovy vlády však zůstal zatím nepovšimnut. Důkladné studium letákové literatury tedy nabízí příležitost jeho aktivity komplexněji shrnout a zhodnotit jejich dopad na charakter českofalcké letákové propagandy let 1619 a 1620 i jejich odezvu v nepřátelském táboře.

Petr Fradelius byl vskutku mimořádnou osobností, která zanechala stopu na úctyhodně rozlehlém prostoru tehdejší kulturní Evropy.²⁷³ Jeho publicistickou činnost proto nelze plně zhodnotit bez předchozího pohledu na jeho životní postoje a osudy. Narodil se v německé měšťanské rodině, usedlé v Banské Štiavnici v Horních Uhrách. Díky podpoře lékaře štyrských stavů Jana Oberndorfera studoval na evangelickém stavovském gymnáziu ve Štyrském Hradci v době, kdy tam působil Jan Kepler (1594-1598), tedy v posledních letech existence tohoto vzdělávacího ústavu. V zimě 1598/99 totiž postihla rekatolizační opatření arcivévodů Ferdinanda protestantské vyšší školství ve Štyrsku a vyučující i

²⁷¹ Daniel Alginus Bobrovinus, roku 1611 chovanec Karlovy koleje, byl úspěšným žákem mladého mistra Petra Fradelia, jenž se později zasloužil o vytištění Alginovy bakalářské disputace v Altdorfu. Jejím jádrem byl rozhovor básníka a filosofa o prospěšnosti manželství a jeho pozitivním dopadu na vědeckou činnost, přičemž Alginus argumentoval praxí a příklady, které přinesla nedávná reforma pražské univerzity. Mistrem se stal Alginus 26.9.1613 a krátce působil na různých školách, r. 1615 byl konrektorem na pozdějším působišti Jakuba Včelína – malostranské škole u sv. Mikuláše. Brzy se však rozhodl pro kněžskou dráhu. Po bitvě na Bílé hoře se skrýval u svého příbuzného ve Strakonicih. Po odhalení tam byl do r. 1624 vězněn a po propuštění vyveden biřicem z města. Odešel do Saska, kde spolupracoval např. se Samuelem Martiniem z Dražova a Kryštofem Meganderem. R. 1631 se opět vrátil do Prahy, působil jako farář u sv. Mikuláše na Malé Straně a kázal rovněž v Betlémské kapli. R. 1637 žil v Pirně, kde také ve věku 47 let zemřel. Srv. *Rukověť humanistického básnictví*, díl 1, Praha 1966, s. 75-78.

²⁷² Friedel Pick, *Joh. Jessenius de Magna Jessen*, Leipzig 1926.

²⁷³ Osobností Petra Fradelia se zabývá následující literatura: Otakar ODLOŽILÍK, *Cesty z Čech a Moravy do Velké Británie v letech 1563-1620*, ČMM ročník 59, 1935, s. 315-317; *Rukověť humanistického básnictví*, díl 2, Praha 1966, s. 151-161; Josef POLIŠENSKÝ, *Politická a literární činnost slovenského humanisty Petra Fradelia ze Štiavnice*, Historický časopis SAV 1961/4, s. 602-616; Tento autor věnoval Fradeliovi značnou pozornost také v monografii, *Jan Jesenský-Jessenius*, Praha 1965 a v práci *Vydavatelská činnost a zánik pražského Karolina roku 1622*. In: Lubomír VEBR (ed.), *Knihtisk a Universita Karlova*, Praha 1972, s. 175-198.

studenti evangelického gymnázia se museli přesunout jinam. Mnozí z nich našli útočiště v Čechách.

Na přelomu století se s Fradeliem setkáváme v severočeském Žatci. Roku 1601 se jeho jméno objevuje ve sborníku epicedií na smrt žateckého kantora Valentina Sartoria. V té době působil na žatecké škole také Fradeliov krajan, významný pedagog Vavřinec Benedikti z Nedožier, pozdější profesor a prorektor pražské univerzity. Fradelius šel v jeho šlépějích. Nejprve učil na žatecké škole, která se těšila výborné pověsti, roku 1605 se stal učitelem vzorné školy zřízené při pražské akademii a v následujícím roce jej nacházíme mezi účinkujícími univerzitního představení komedie Debora.²⁷⁴ Na pražské akademii získal Fradelius bakalářskou (29.5. 1607) i magisterskou (2.8. 1608) hodnost. V letech 1607-9 spravoval školu v Nymburce. V těchto dramatických letech mohl sledovat boj o Majestát a podporu, kterou stavovské opozici poskytli univerzitní mistři v čele s rektorem Martinem Bacháčkem z Nauměřic.

Na základě Rudolfova Majestátu byla pražská akademie *odedávna k straně podobojí náležející*, dána do péče dvaceti čtyř defensorů a její tři zástupci zasedali mezi přisedícími dolní konzistoře. Tehdy sledoval Fradelius také pokusy svých obětavých učitelů jak o rozšíření počtu fakult i tříd přípravy, tak o zkvalitnění výuky. V dubnu 1610 se sám stal novým profesorem logiky a řečnictví na pražské akademii a brzy nato byl zvolen proboštem Karlovy koleje. Po korunovaci krále Matyáše byl Fradelius - společně s prorektorem Nedožierským a děkanem Troilem - mezi zástupci univerzity, kteří přinesli novému panovníkovi gratulační básně a byli jím za přítomnosti kancléře Zdeňka z Lobkovic přijati.²⁷⁵

Své univerzitní působiště však nový profesor brzy opustil. Vstoupil totiž do služeb Václava Vratislava z Mitrovic jako vychovatel jeho nejstaršího syna Jiřího, kterého měl doprovázet na cestě za vzděláním na západoevropské univerzity. Jeho rozhodnutí sice nevyvolalo u jeho kolegů všeobecný konsens, byl však

²⁷⁴ Zikmund WINTER, *O životě na vysokých školách pražských knihy dvoje. Kulturní obraz XV. a XVI. století*. Praha 1899, s. 464 (Arch. zem. Oeconom č. 15, 337). Fradelius, tehdy *preaeceptor primae classis puerorum*, hrál jednu z hlavních rolí – izraelského soudce Baráka. Mezi účinkujícími tohoto představení se tehdy sešly pozoruhodné osobnosti, účinkoval v něm rovněž Pavel Stránský ze Zap (Jothamas) a Lukáš Karban z Volšan (Jáhel), pozdější autor jedné ze zpráv o dobytí Prahy r. 1620, kterou uvádí Pavel Skála v rámci svého líčení o české válce.

²⁷⁵ K průběhu audience včetně pramenů Zikmund WINTER, *Děje vysokých škol pražských od secessí cizích národů po dobu bitvy bělohorské (1409-1622)*, Praha 1897, s. 103, 104.

podpořen samotným rektorem, který v jeho cestě viděl i možnost reprezentovat a propagovat úroveň pražské univerzity.²⁷⁶

Dne 16.11. 1611 se Fradelius spolu se svým svěřencem zapsal na univerzitu v Altdorfu. Do tamějšího prostředí zřejmě dobře zapadl a brzy navázal přátelské vztahy nejen s profesory (Michael Piccart, Scipio Gentile), ale především s radou a advokátem města Norimberka Georgem Remem, jehož básnické příspěvky se měly stát trvalou součástí všech budoucích sborníků spojených s Fradeliovým jménem.²⁷⁷ V Altdorfu vznikla také Fradeliova báseň „Chvála botaniky“ („In laudem botanices seu rei herbariae carmen heroicum“), kterou věnoval mimo jiné i falckému diplomatovi, publicistovi a tajnému radovi Johannu Joachimovi z Rusdorfu. V té době umožnil Fradeliovi jeho švagr, dvorní sekretář Daniel Meltzer, aby během slavnostního shromáždění na norimberském hradě podal gratulační báseň králi Matyášovi.

Koncem roku 1612 podniká Fradelius se svým svěřencem i jejich altdorfským spolužákem Janem Vostrovcem z Kralovic cestu do Štrasburku, Curychu, Basileje a Ženevy. Do Štrasburku se opět vracejí v říjnu 1613; při jednom z obou štrasburských pobytů získal Fradelius přátelství jednoho z posledních přímých potomků Jiřího z Poděbrad, minsterberského vévody, Jindřich Václava. K této době se váže také zmínka o tom, že Fradelius působil také jako jeden z hofmistrů Albrechta Jana Smiřického. Téhož roku byl Fradelius rovněž svědkem návratu Fridricha Falckého a Alžběty Stuartovny z Anglie a v následujícím roce, během svého pobytu ve Francii, oslavil svými verši narození prvorozeného syna falckého páru. Dalším cílem Petra Fradelia a Jiřího Vratislava z Mitrovic je univerzita v Angers, kde se r. 1614 oba zapisují.²⁷⁸ Ani zde Fradelius nezůstává v pozadí. Při slavnostním shromáždění při příležitosti návštěvy krále Ludvíka XIII. a jeho matky Marie Medicejské na univerzitní půdě (2. 9. 1614) vítá Fradelius krále jménem cizích studentů a předává mu vlastní báseň. Pobyt v Angers mu umožnil

²⁷⁶ Rektor Bacháček z Nauměřic, tehdy zdůraznil, že bude „s velikou pochvalou učení Pražského, když se membra nebo professores budou v tom propůjčovati a ne všeho Němcům dávati, nýbrž sami do cizích zemí s mladejmi pány budou do jiných akademií provozovati.“ Zikmund WINTER, *Děje vysokých škol pražských od secessí cizích národů po dobu bitvy bělohorské (1409-1622)*, Praha 1897, s. 105, 106. Josef POLIŠENSKÝ, *Jan Jesenský-Jessenius*, Praha 1965, s. 53. Je nutno uznat, že Fradelius Bacháčka nezklamal a pražskou univerzitu reprezentoval a propagoval znamenitě.

²⁷⁷ K Fradeliově pobytu v Altdorfu H. KUNSTMANN, *Die Nürnberger Universität Altdorf und Böhmen*, Köln-Graz 1963, s. 112-115.

²⁷⁸ M. L. ČERNÁ, *Studenti ze zemí českých na univerzitě v Orléansu a na některých jiných francouzských univerzitách*, in: ČČH, ročník XL, 1934, s. 563.

nejen získat ve Filipovi, vévodovi pomohanském a štětínském, podporovatele své literární činnosti, ale sblížil se i s význačnou postavou francouzských hugenotských kruhů - saumurským guvernérem Filipem Mornay du Plessis. Právě Fradelius byl prostředníkem, který udržoval tok vzájemné korespondence mezi tímto mužem a Václavem Budovcem z Budova.

Z Angers se Fradelius se svým svěřencem vydal do Paříže, kde se seznámil s některými význačnými osobnostmi pařížské univerzity, např. s děkanem Janem Roanem a profesory Theodorem Marcilliem a Fréderikem Morellem. Z roku 1615 nemáme o Fradeliovi žádné zprávy, zřejmě ještě pobýval ve Francii. R. 1616, v dramatické době po „prachovém spiknutí“, jej nacházíme v Anglii. Během svého pobytu v Londýně předal králi Jakobovi veršovanou skladbu „Prosphonesis“, v níž spojuje oslavu krále – nového Šalomouna – s blahopřáním, že unikl nástrahám spiklenců a s výpady proti iniciátorům spiknutí - papeži a příslušníkům jezuitského řádu. Z Londýna odcestoval Fradelius do Haagu, kde onemocněl a byl přes čtyři měsíce upoután na lůžko. Pro návrat domů nastal čas teprve na jaře roku 1617. Jeho cesta vede přes Heidelberg, sídlo falckraběte Fridricha, jemuž při té příležitosti věnuje *paucula dona* své múzy a děkuje za dobrodiní, jež mu bylo prokázáno při zpáteční cestě z Anglie. K Fradeliovým německým přátelům patřil také Fridrichovi nakloněný Filip Hainhofer (1587-1647) z Augsburgu, známý sběratel umění, diplomat a agent.

Koncem června 1617 zastihujeme Fradelia již v Praze. Na podzim téhož roku je svědkem zvláště slavné instalace svého krajana Jana Jesenského do úřadu rektora, k níž dal podnět jeden z předních defensorů – Bohuslav z Michalovic. Protože se po smrti Mikuláše Alberta z Kaménka a Šimona Skály řady univerzitních profesorů ztenčily, může se i Fradelius brzy ujmout své profesury. Koncem téhož roku (16. 12. 1618) je zvolen proboštem koleje Všech svatých. Z počátku roku 1618 máme zprávy o jeho disputaci na univerzitě, v dubnu se stal děkanem a byl opět potvrzen ve své funkci probošta koleje Všech svatých. V té době probíhal ostrý spor univerzity s katolickou městskou radou Starého Města Pražského, která chtěla stůj co stůj zabránit tomu, aby se kazatelem v Betlémské kapli stal bratrský kazatel Jan Cyrillus. Ačkoli se císařský místodržitel Pavel Michna z Vacínova snažil volbu ovlivnit, mistři se nezalekli a ve spolupráci s některými defensory a osobami „stavu vyššího“ Cyrilla nakonec zvolili. O několik týdnů později došlo k událostem v Broumově a Hrobu, stavovskému sjezdu

v Karolinu a defenestraci. První stavovská Apologie, která vyšla bezprostředně po této události, obsahovala obžalobu dřívějšího způsobu vlády, jejíž součástí byly i stížnosti univerzity. 2. června byl Jessenius potvrzen jako rektor. Univerzita se k povstání přihlásila rovněž „Modlitbou zkroušenou“, kterou se podle rektorova výnosu měli modlit všichni školní správcové a jejich svěřenci v Čechách a na Moravě.²⁷⁹ Ve stejném znění, jen s ortografickými odchylkami, najdeme „Modlitbu zkroušenou“ i v rámci tisku kázání Jana Rosacia Hořovského, konaného 21. května 1618.²⁸⁰

Po vypovězení jezuitů z Čech musela univerzita rozšířit přípravné třídy, aby mohla převzít vzdělávání alespoň části jejich žactva a zároveň se vynořila naděje na získání části či celého majetku Klementinské koleje. Již v červnu 1618 vyslali stavové rektora Jessenia na uherský sněm v Prešpurku. Tato mise skončila jeho vězněním v Prešpurku i ve Vídni a jeho výměnou za vězně, zatčené při defenestraci. Do Prahy dorazil zpět až v lednu 1619. O chod univerzity se v době jeho nepřítomnosti staral především Petr Fradelius, jenž měl na starosti i Jesseniovu dcerku. Ani on, ani jiní mistři však nezapomínali na své literární a vydavatelské aktivity. Mistr Jan Campanus Vodňanský podpořil věnovací básní zprávu kazatele Jana Jakuba Heylmana o dobytí Plzně vojsky generála Mansfelda (21.11.1618) s textem prvního evangelického kázání, jež bylo po dobytí města proneseno v chrámu sv. Bartoloměje.²⁸¹ Petr Fradelius vydal koncem roku 1618 k útěše ovdovělého přítele Georga Rema sborník „Musa pulla“, na němž se podíleli téměř všichni literárně činní profesoři, absolventi či příznivci Karolina. Sborník obsahuje i části Fradeliovy korespondence, která nebyla důležitá jen pro objasnění jeho životních postojů, ale měla také demonstrovat podporu, již se českému odboji dostávalo od Fradeliových přátel v zahraničí. Na smrt svého bývalého žáka, velké naděje stavovského odboje, Albrechta Jana Smiřického, zareagoval Fradelius počátkem roku 1619 vydáním sborníku „Threnodia“.

²⁷⁹ Josef POLIŠENSKÝ, *Vydavatelská činnost a zánik pražského Karolina roku 1622*. In: Lubomír VEBR (ed.), *Knihtisk a Univerzita Karlova*, Praha 1972, s. 184. Exemplář tohoto univerzitního tisku vlastní též KNM 31 C 13, přív. 7.

²⁸⁰ Jde o tisk „Pobožný začátek sjezdu Jich Milostí pánův třech sjednocených stavův Království českého“, který v průběhu roku 1618 vyšel u Matěje Pardubského na Starém Městě Pražském (KNM 31 C 13 přívazek 2).

²⁸¹ „Gruntovní relací, kterak se při dobytí města Plzně v království českém dalo... od Jana Jakuba Heylmana, mansfeldského polního kazatele...“, tištěno roku 1619 na Novém Městě Pražském u Daniela Karla z Karlsperka, NM 31 C 13, přívazek 18, Campanova báseň na posledním listě.

Fradeliův přítel Jessenius zase pilně pracoval na své zprávě o své uherské misi²⁸² a připravoval koncepci rozvoje univerzity, jíž v srpnu 1619 přednesl stavům na generálním sněmu. Obě práce spojuje tendence obhájit stavovské pozice a poukázat na dobré důvody protihabsburského postoje.

Pozoruhodným dokumentem je „K jich milostem stavům Království českého a s nimi sjednocených zemí... z stran vzdělání a vyzdvižení akademie pražské rektora doktora Jessenia... učiněné ohlášení“,²⁸³ v němž Jessenius vyzdvihl potřebu vzdělání a stručně shrnul dějiny pražského vysokého učení od jeho založení do doby, kdy Ferdinand I. uvedl do Prahy jezuity a podpořil založení Klementina. Už od té doby podle Jessenia „Academie Česká, od cizích již zjevně násilí a ouklady trpíc, sotva duši v sobě zadržeti mohla“. Rudolfův Majestát přinesl sice naději na budoucí rozkvět, avšak „jezuitské praktiky“ a intriky katolické strany, které rektor podrobil rozhorlené kritice, byly podle něho trvalou brzdou rozvoje Karolina. Motivací Jeseniova vystoupení byla snaha, získat větší podporu defensorů, vyšších stavů i měst, na jejichž školy univerzita dozírala. Jesseniova řeč byla tehdy vlídně přijata a plánovalo se předání klementinské koleje Karolinu. Jednání sjezdu literárně podpořili tehdy také další univerzitní mistři. Tisk kázání, které při zahájení generálního sjezdu v červenci 1619 pronesl Daniel Hänichen, obsahuje kromě veršů Jesseniovy také verše Petra Fradelia a Jana Campana.²⁸⁴

Obě části generálního sněmu, jenž se konal v letních měsících roku 1619, však přinesly rozhodnutí dalekosáhlejšího významu. Nejdůležitější body jednání - vyhlášení konfederace stavů zemí České koruny i volba Fridricha Falckého českým králem - našly v univerzitních kruzích horlivé zastánce. Fradelius, důvěryhodný prostředník Budovcovy korespondence, svého času jeden z hofmistrů Albrechta Jana Smiřického a častý host Václava Viléma z Roupova v Teplicích, hrál tehdy zřejmě jistou roli i při jednání se slezskými stavy. Politické

²⁸² „Zpráva o poslání na sněm uherský“; k tisku Josef POLIŠENSKÝ, *Jan Jesenský-Jessenius*, Praha 1965, s. 66-67, edice textu s. 123-145.

²⁸³ „Ad regni Bohemiae, simulque conjunctarum, faederatum Provinciarum...Inclytos Ordines, De restauranda antiquissima Pragensia Academia Rectoris Jessenii, Suo et Collegarum Nomine, Exhortatio“, Praha 1619, u Pavla Sessia. Friedel PICK, *Joh. Jessenius de Magna Jessen*, Leipzig 1926 uvádí faksimile jako přílohu; edice podstatné části textu Josef POLIŠENSKÝ, *Jan Jesenský-Jessenius*, Praha 1965, s. 146-152.

²⁸⁴ „Christliche Predigt Bey der Grossen...Versammlung“, např. NUK 46 G 607; Josef POLIŠENSKÝ, *Vydavatelská činnost a zánik pražského Karolina roku 1622*. In: Lubomír VEHR (ed.), *Knihtiská Universita Karlova*, Praha 1972, s. 185.

poslání měl patrně i jeho pobyt na dvoře Jindřicha Václava z Minsterberka a Olešnice na sklonku léta 1619. Oba volbu Fridricha Falckého českým králem vítali. Zejména Fradeliovi poskytla příležitost navázat na nedávné úspěchy. Jeho kontakty s haagským, falckým i anglickým dvorem, či francouzskými hugenotskými kruhy, znalost českých poměrů a neobyčejná jazyková a literární vybavenost i rozhled z něho udělaly osobnost, která mohla česko-falcké propagandě prokázat neocenitelné služby. Fradelius se - jako vždy - ukázal být plně připraven využít dané příležitosti a prokazatelně se podílel na vzniku nejúspěšnějších letáků Fridrichovy vlády v Čechách. Ačkoli jsou tyto letáky dostatečně známy z našich i zahraničních edic, jeho podíl na nich dosud unikal pozornosti také proto, že byly podepsány monogramem, který s ním nebyl spojován.

V odborné literatuře se často setkáme s uznalým hodnocením ilustrovaných jednolistů, které vznikly ze spolupráce tiskaře a rytce Petra Rolla, rodáka z Frankfurtu nad Odrou, usedlého na Malé Straně, s autorem latinských a německých veršovaných textů označovaným jako monogramista M. P. F. S. Ačkoli Magistr Petr Fradelius Schemnicensis čili mistr Petr Fradelius Štiavnický tuto zkratku běžně používal a zřejmě neměl v úmyslu svou identitu utajit, přispěl tím mimoděk k tomu, že jeho podíl na česko-falcké publicistice nebyl doposud plně zhodnocen.²⁸⁵

První z těchto ilustrovaných jednolistů, nazvaný „Ware Abcontrafactur Wie ihre Churfürst: Gn. FRIDERICUS.....“ (Č. 298, obr. 57), se váže k příjezdu Fridricha Falckého do Prahy. Týká přijetí krále českými stavy u letohrádku Hvězda a nabízí detailní pohled na situaci a rozestavení všech účastníků děje - krále, královny, prince Fridricha Jindřicha, králova bratra Ludvíka Filipa, obou Anhaltů, českých pánů, rytířů i měšťanů. Vyobrazení s rytou legendou doplňuje Fradelioův německý veršovaný text, jenž popisuje jak

*Churfürst FRIDRICH der teure Heldt/
(Deß Stamm und Namen weis alle welt)
Von Hochgebornen Edlen Ständn/
Höflich mit Demüthigen händn/*

²⁸⁵ Mirjam Bohatcová se ve svých edičních i knihopisných pracích o ilustrovaných jednolisticích o Petru Fradeliovi nezmiňuje. Některé poznatky o Fradeliovi jako autorovi letákových textů, podepsaných uvedeným monogramem, uveřejnil Josef HEJNÍČ, *Humanistická bohemika ze 16. a 17. století*, in: *Listy filologické* 108, 1985, č. 2, s. 99. Bohužel však zůstaly převážně zahraničními editory letáků nepovšimnuty a ani mezi českými badateli nenašly odezvu. Práce Josefa Polišenského, který Fradeliovi věnoval nejvíce pozornosti, byly vydány dříve a zřejmě z tohoto důvodu se Fradeliem jako autorem letákových textů rovněž vůbec nezabývají.

*Empfangen war nahe beym Stern/
Den Alle sahen hertzlich gern/...
Den diesen allen in der that/
Reich/ arm/ groß/ klein sein Hoffnung hat
Damit die btrübt Böhmische CRON/
Durch sie klar glänzte wie die SONN/
Der Löw auch sein MELANCOLEY
Verlas/ stark/ frey und Munter sey/
Unverzagt Unterdruckt sein Feindt/
Wolt Gott diß gschech morgn oder heindt.*

Pasáž, která popisuje, jak se smutný lev rozveselí, ožije, jak - teď silný a svobodný - přemůže své nepřátele, je narážkou na jiný úspěšný leták, rovněž opatřený Fradeliovými texty. Jde o ilustrovaný jednolist „Abrieß des Böhmischen Löwens“ (Č. 7, obr. 58), jenž byl r. 1619 tištěn jak u Petra Rolla na Malé Straně, tak u Jacoba Granthoma v Heidelbergu. Pomocí čtyř rytých, na sebe navazujících vyobrazení, opatřených latinskými distichy a pomocí vysvětlujícího německého veršovaného textu, líčí autor příběh českého lva (Czechicus Leo), jenž se poranil v hustém trní a potřebuje pomoc. Tu přichází sympatický kavalír jenž se usouzeného lva ujme:

*FRIDERICH der werthe Medicus
curiert sein krancken Leib und Fuß
Gibt hilff/ raht/ that zu aller Stund/
Daß er genaß/ und ward gesund.*

Vyléčený lev pak svého zachránce věrně následuje v dobách štěstí i v dobách žalu, na zemi i na moři, v čase záplav i v čase války.²⁸⁶ Báseň končí podobně jako Fradeliov veršovaný text o vjezdu do Prahy modlitbou za dlouhý život a úspěšnou vládu nového krále.

Motiv zraněného a člověkem vyléčeného lva se dočkal četných zpracování v antické i středověké literatuře. Bývá spojován s náboženskými i světskými hrdiny (Androkles, Gerasinus, Ywain, Bruncvík...) Na tomto letáku je zobrazen dvouocasý lev, heraldický symbol Českého království. Zcestovalý Fradelius, jenž byl zřejmě autorem koncepce letáku, se zde možná nechal inspirovat jiným oblíbeným ilustrovaným jednolistem, jenž vyšel po dobytí Ostende roku 1604. Na něm je zobrazen vojevůdce Ambroggio Spinola, který úspěšně léčí flanderského lva.²⁸⁷ Fradelius se s tímto tiskem během svých cest jistě setkal. Nový leták má

²⁸⁶ „Verläßt ihn nicht in Lieb und Leyd/ Auff Meer/ Land/ Wassers Krieges zeit.“

²⁸⁷ HARMS II, 153; „Ad ill ducem Ambrosium Spinolam, Carmen Augurale“ (Darmstadt. HLHB: Ms. 1971, Bd. 8, fol. 267).

však originální, přitažlivé a nové situaci odpovídající výtvarné i textové zpracování, které dobře splnilo svůj účel – vyvolat v čtenáři pozitivní pohled na Fridricha a získat mu sympatie. Úspěch tohoto dodnes úsměv vzbuzujícího letáku byl trnem v oku příznivců habsburské vlády, a proto se jeho obsah brzy stal terčem jejich útoků. Již roku 1621 jej ironizovali císařští publicisté v letákovém textu, jenž vložili do úst imaginárního pražského kuchaře. Zobrazení léčitelských aktivit, k nimž se hlásili také pisatelé rozenkruciánských manifestů, využili odpůrci falcké vlády k diskreditaci Fridricha jako příslušníka tajného rozenkruciánského bratrstva, jenž se podvodně vychloubal vyléčením českého lva.

Autorská dvojice Petr Fradelius a Petr Rollo se ve službách nového českého krále osvědčila i na poli reprezentativního portrétního jednolistu. Během svého působení v Praze vytvořil Rollo, také portrét Fridricha Falckého jako českého krále (Č. 137 b, obr. 59), po jehož pravici trůní *Iustitia* s českým znakem a vahami a po levici *Victoria* s palmovou ratolestí a znakem bavorským. Pod portrétem je zobrazen český lev s mečem a říšským jablkem. Petr Fradelius přispěl dvěma strofami latinského veršovaného textu. Tentokrát je uveden plným jménem jako univerzitní mistr a probošt koleje Všech svatých. Na základě tohoto údaje lze vznik portrétu datovat do doby, než se Fradelius opět stal prorektorem, tj. do roku 1619.

Fradeliovy aktivity ve prospěch nového krále nekončily s oslavami korunovace. Zatímco rektor Jan Jessenius doprovázel jako delegát akademie Fridricha Falckého na holdovací cestu na Moravu a do Slezska, organizoval jeho zástupce přípravu sborníku, kterým univerzita chtěla oslavit Fridrichův návrat a blahopřát ke křtu prince Ruprechta. Kromě Fradeliových básní a veršů jeho přítele Georga Rema se zde tentokrát setkáme opět s básněmi Jana Campana, Mikuláše Troila, Václava Klementa Žebráckého, dalšího Jesseniova a Fradeliova krajana, děkana artistické fakulty Daniela Basilia z Deutschenbergu i syna jednoho z direktorů - Jiřího Šultyse z Felsdorfu, který sekundoval Jesseniovi při vleklém jednání se stavy o převzetí klementinské koleje a knihovny.²⁸⁸ Tento projev loajality je třeba vidět i ze zorného úhlu těchto univerzitních zájmů.

V lednu 1620 byly Fradeliovi a Šultysovi předány klíče pouze od knihovny a brzy na to se Jessenius se Šultysem dostavili do kanceláře direktorů s peticí

²⁸⁸ „In auspiciatum sereniss. ...Principis... Friderici, regis Bohemiae... ex unitis provinciis (Č. 161). Do sborníku dále přispěli Jakub Žabonius, Jiří Mollerus, Jan Czezbivius, Jan Bastnerus, Jan

adresovanou Fridrichovi, v níž akademie opět žádala o klementinskou kolej. Tam však narazili na odpor defenzorů (zvláště Jáchyma Ondřeje Šlika), kteří žárlivě střežili své kompetence ve věci univerzitních záležitostí i vůči králi. Mistři měli tehdy v úmyslu nazvat Klementinum „Collegium Fridericum“ a plánovali budoucí orientaci univerzity.²⁸⁹ Mnozí, zejména Fradelius, byli velmi nakloněni plánům, rozšířit výuku na univerzitě o živé, zvláště románské jazyky. Kromě italštiny šlo o francouzštinu, jazyk, v němž byl Fridrich vychován a kterým královská dvojice navzájem komunikovala. O takovou možnost výuky na pražské univerzitě usiloval zejména Fradeliovův přítel Jean Simon Vanetus.

Březnový generální sněm, na němž byl mimo jiné prohlášen Fridrichův prvorozený syn čekatelem českého trůnu, obrátil pozornost také k výchově budoucího krále. Petr Fradelius tehdy Fridrichu Jindřichovi věnoval dílko „Laus luscinae“, (Chvála slavíka; Č. 185), u jehož zrodu stál pedagogický záměr a snad i touha prokázat schopnost, vést budoucího vládce zábavnou formou k prohloubení znalostí latiny. Fradelius shromáždil několik převážně latinských básní významných autorů, jejichž námětem se stal slavík, logicky je uspořádal a doplnil předmluvou, v níž spojil hold současnému králi s blahopřáním králi budoucímu. Při té příležitosti neopomněl připomenout ani své vlastní verše, jimiž prý za svého pobytu v Paříži kdysi oslavil princovo narození. V souvislosti s tímto vyjádřením by se možná dalo uvažovat i o Fradeliově podílu na vzniku čtyřjazyčného textu²⁹⁰ k ilustrovanému jednolistu „Auff die freudenreiche Geburt und christliche Tauff deß erstgebornes Sohns....“ (Č. 21, obr. 33) z roku 1614, tištěného - podobně jako Fradeliovův a Rollův leták o léčení českého lva - u Jakoba Granthomma v Heidelbergu. I když v tomto ohledu nelze získat jistotu, rozhodně by to do mozaiky Fradeliových aktivit a postojů dobře zapadalo.

Univerzitní povinnosti Fradelia, Jesseniova zástupce, byly v době, kdy se angažoval na poli česko-falcké propagandy, jistě nesnadné. Občas byl nucen řešit i zcela prozaické otázky školního provozu i kázeňské přestupky studentů, toulajících se po krčmách, jejichž nezdárné chování údajně *vhánělo slzy zármutku do očí* i Fradeliovu příteli, pražskému administrátorovi Jiřímu Dikastovi

Galerinus, Martin Havel Žlutický, Ondřej Stupanus, Martin Bujacius, Jiří Meussnerus a Florian Vermilius.

²⁸⁹ Popis kontroverze v kanceláři direktorů Zikmund WINTER, *Děje vysokých škol pražských od secessi cizích národů po dobu bitvy bělohorské (1409-1622)*, Praha 1897, s. 169.

²⁹⁰ Jde o latinské, anglické, francouzské a německé verše.

Miřkovskému.²⁹¹ Na podzim roku 1620 však byl - podobně jako jeho krajan Jessenius - i on pověřen diplomatickým posláním ve prospěch česko-falcké vlády a vyslán do Uher. Když jej zpráva o výsledku bitvy na Bílé hoře zastihla mimo území Českého království, nevrátil se již zpět, ale odebral se do Vratislavi, místa, kde se měl podle prvotních plánů zformovat další proticísařský odboj. Zde byl také buď koncem roku či 1620 či počátkem roku 1621 vydán poslední známý tisk, podepsaný monogramem M. P. F. S. – „Aureola meditatio de eximia patientiae excellentia“, jenž Fradelius věnoval svému příznivci Janu Oldřichu Schaffgotschovi. Tento spis, v němž se autor zabývá ovocem, které nese pěstování trpělivosti, ukazuje, že zcela nerezignoval a v témž duchu působil i na své přátele. O tom, jak by sám v budoucnu tuto vlastnost tváří v tvář zkouškám přesvědčení a víry osvědčil, můžeme pouze teoretizovat. Brzy po dokončení tohoto spisu (7. ledna 1621²⁹²) totiž Petr Fradelius ve Vratislavi umírá a je mu vystrojen pohřeb na náklady země. Věci, které po něm zbyly, přinesl do Karolina varhaník Esaiáš Flemingk až počátkem července roku 1621. Nebylo toho mnoho. Z Fradeliova majetku se výslovně připomíná pouze „plášť vetchý a štampuch, za který žádal Francouz Vanetus a jest jemu dán“ a knihy, které po něm zbyly v koleji Všech svatých. Ty mistři z velké části prodali vetešníkům na uhrazení částky, kterou Fradelius dlužil zlatníkovi za výrobu šperků, patrně darů, které s sebou vezl na svou poslední diplomatickou cestu.²⁹³

Vraťme se však k jiným projevům loajality k novému králi, které jsou spjaté s pražskou univerzitou. Bezprostředně po skončení aktu Fridrichovy korunovace patřil k prvním, kteří novému králi gratulovali, rektor pražské univerzity Jan Jessenius. Jeho řeč, která později vyšla tiskem, však nebyla jediným holdem univerzitní obce nově zvolenému králi. Univerzita vydala svým jménem ještě reprezentativní ilustrovaný jednolist „A Domino Factum“ (Č. 3, obr. 60), který se důstojně zařadil k předchozím úspěšným letákům Petra Fradelia a Petra Rolla. Protože některé verze jednolistu jsou opatřeny rytinou, kterou Rollo signoval,

²⁹¹ Zikmund WINTER, *Děje vysokých škol pražských od secessí cizích národů po dobu bitvy bělohorské (1409-1622)*, Praha 1897, s. 167; týž, *Život a učení na partikulárních školách v Čechách v XV. a XVI. století*, Praha 1901, s. 344; Arch. univ. A. 14. a. 127.

²⁹² Datum jeho úmrtí uvádí arch. univ. 17. A. VI. 614. Zikmund WINTER, *Děje vysokých škol pražských od secessí cizích národů po dobu bitvy bělohorské (1409-1622)*, Praha 1897, s. 191.

²⁹³ Tamtéž, s. 191; Srv. Josef POLIŠENSKÝ, *Jan Jesenský-Jessenius*, Praha 1965, s. 83.

může být jeho jméno s tímto univerzitním holdem právem spojováno.²⁹⁴ Doprovodný latinský a německý veršovaný text však žádné přímé údaje o autorovi neobsahuje, a proto nelze autora koncepce a veršů jednoznačně určit. Nebudeme však daleko od pravdy, když i zde budeme počítat přinejmenším s využitím Fradeliových a Jesseniových zkušeností s tímto typem oslavného tisku.

O původcích tohoto univerzitního jednolistu, jenž deklaruje volbu Fridricha Falckého českým králem jako akt zásahu Nejvyššího do běhu dějin, nám může něco napovědět jeden dokument z osudného roku 1622, tzv. „přiznávací suplikace“, kterou po vydání generálního pardonu podali knížeti z Lichtenštejnovi ti mistři, kteří po represích na univerzitě zbyli a snažili se zabránit neodvratnému konci Karolina. V třetím bodě suplikace, který se týká tištěných projevů loajality „uchvatiteli trůnu“, se mistři hájili, že sborník k návratu Fridricha Falckého z holdovací cesty *psali a jemu praesentirovali z poručení defensorů, emblema pak, když jest od doktora Jesseniusa a M. Fradelia praesentirováno, o tom vědomosti nemáme.*²⁹⁵ Označením *emblema* mínili mistři univerzitní ilustrovaný jednolist „A Domino factum“ (Č. 3, obr. 60), jehož autoři zvolili jako vnější formu holdu právě emblém. Součástí emblému - *inscriptio, pictura a subscriptio* jsou v kompozici letáku jasně patrné a obsah musel císařské natolik popouzet, že vskutku bylo za co se omlouvat. *Inscriptio* neboli motto *ConIVglIVM InVIDendum* (záviděníhodné spojení, manželství) - je zároveň chronogramem udávajícím rok korunovace. Vztahuje se na spojení českého a falckého lva, kteří jsou zobrazeni, jak sedí na manželském loži spoutáni řetězy lásky (tj. řetězy, na nichž je zavěšeno srdce). Napravo od lůžka je vidět kolébka, v níž leží plody, které se z tohoto láskyplného svazku zrodily. Místo dítěte leží na kolébce kniha, roh hojnosti, zkřížené meče, palmová ratolest a klobouk. Oknem v zadní stěně je vidět průhled do městské ulice a vše je ozářeno aurou vycházející z tetragramu, čtyř písmen označujících boží jméno. Tím je zdůrazněno, že ke spojení obou heraldických lvů došlo díky božímu zásahu. Tento svazek je však předmětem nevole a závidivosti nepřátel, které reprezentuje polopostava s jezuitským kloboukem v levé ruce a s vlasy, jež jsou - podobně jako vlasy antické Gorgony - tvořeny z hadích tělíček. Představitel řádu,

²⁹⁴ Jednolist se signovanou (okrouhlou) grafikou Petra Rolla má ve sbírkách například Kurpfälzisches Museum Heidelberg (S 4713). Latinský text této verze je delší o dva verše. K variantám HARMS IV, 104 (komentář Kornelie Kamp).

který byl i v předchozí stavovské publicistice označován za podněcovatele nesvárů a osnování intrik proti protestantům, je zobrazen vpředu pod vyvýšenou scénou, jak zděšeně prchá před novou skutečností.

Jednotlivé prvky tohoto vyobrazení (*pictura*), jsou označeny písmeny, kterým odpovídají tatáž písmena v textu. Text, *subscriptio*, tvoří šest latinských distich a 34 německých dvoustopých veršů, které záměr autorů dále objasňují. Jejich obsahem je sdělení: Smutek odchází, přichází radost. Poté, co oba lvi s boží pomocí vyhnali nepřátelské dravé šelmy, odpočívají, spojeni pouty lásky na manželském lůžku. Na kolébce leží plody jejich svazku, symboly hojnosti, míru, spravedlnosti, rozkvětu věd a umění. Pouze nepřátelský škůdce a podněcovatel sváru - jezuita, zděšeně prchá s myšlenkou na novou válku a krveprolití. Ohlasy na tento působivý a sdělný jednolist lze zaznamenat jak v císařském, tak v českofalckém táboře.

První stopu nalezneme u autora, který se rovněž řadil k „literární skupině Karolina“ - Václava Klementa Žebráckého. Tomu roku 1619 vyšel u tiskaře pražské akademie Pavla Sessia – patrně jako dodatek k rozměrné latinské skladbě, koncipované ve formě nářku České koruny a líčící historii odboje²⁹⁶ – také několikastránkový tisk „Genius pacis pro anno 1620“ (Č. 146). Autor v něm ústy vyhnaného génia míru zdraví Fridricha jako záruku míru, projevuje radost nad koncem tyranie, reprezentované rakouskou dynastií, pohrává si s anagramy na jména královského páru a připojuje také básně věnované kancléři Václavu Vilémovi z Roupova a dvornímu kazateli Abrahamu Scultetovi. Jako v pořadí třetí báseň, je zařazeno šest distich, jež autor napsal na „emblém akademie, jenž byl králi předán ctihodným rektorem Janem Jesseniem“. Tato báseň odpovídá formou, obsahem a rozsahem šesti distichům z univerzitního letáku a mohla skutečně vzniknout až po dokončení jednolistu. Zároveň však nelze vyloučit že v rámci přípravy textové části univerzitního emblému bylo dodáno více textů, z nichž jeden pak byl použit na jednolistu a jiný (é) druhotně. Vedle Jessenia a Fradelia máme tedy dalšího autora univerzitního okruhu, který se na tomto svérázném holdu novému panovníkovi mohl podílet.

²⁹⁵ Josef POLIŠENSKÝ, *Jan Jesenský-Jessenius*, Praha 1965, s. 84-85. Podstatnou část textu příznávací suplikace uvádí Zikmund WINTER, *Děje vysokých škol pražských od secessí cizích národů po dobu bitvy bělohorské (1409-1622)*, Praha 1897, s. 210-211.

²⁹⁶ FVnestls agltata fatls BoheMla regl FrlDerlCo noVo patrlae patrl.... (Č. 142), *Rukověť humanistického básnictví*, díl 1, Praha 1966, s. 375.

Některé motivy a prvky obrazové i textové roviny ilustrovaných jednolistů „univerzitní provenience“ nacházíme také na stránkách okruhu anonymních ilustrovaných letáků, které hájí Fridricha proti posměšnému označení „zimní král“ (Č. 200, 139, 47 a, b, 226). Protože jde o skupinu, která má pro česko-falckou propagandu mimořádný význam, pokusím se ji představit jako celek a v jednotlivých případech upozornit na souvislosti a vztahy k letákům, prokazatelně vzniklým v univerzitním okruhu.²⁹⁷ Obě skupiny vznikly ve stejné době – koncem roku 1619 a v první polovině roku 1620 a bez jejich znalosti nelze plně pochopit obsah a logiku císařských pamfletů, které na ně reagovaly. Ze srovnání vyplývá, že letáky univerzitní provenience byly pro tvůrce okruhu letáků, které bránily Fridricha proti přezdívce „zimní král“, přinejmenším velkou inspirací a nelze vyloučit, že se na jejich vzniku někteří členové „literární skupiny Karolina“ rovněž podíleli.

Označení „zimní král“ se objevilo již koncem roku 1619, v době, kdy byly promarněny první úspěchy vojska českých povstalců v Rakousích a bylo ukončeno obléhání Vídně. Rozšiřování zvěstí o tom, že Fridrichova vláda nepřechá zimu se přičítalo jezuitům. Přezdívka „zimní král“ se rychle šířila zejména mezi těmi, jimž byly falcké úspěchy trnem v oku.²⁹⁸ Objevila se již koncem roku 1619 na císařském letáku, jehož incipit tvořil chronogram *FriDerlCVs I. ReX HyeMIs* (t.j. Fridrich I. Zimní král).²⁹⁹ Součet písmen chronogramu dával letopočet 1619 a naznačoval, že Fridrichova vláda potrvá pouhý rok. První odpověď česko-falcké strany byl ilustrovaný jednolist, jehož anonymní autor přejal argumentaci nepřítele, ale naplnil ji jiným obsahem. Využil incipit císařského letáku a rozšířil chronogram tak, aby náležitě rozmnožil počet vládních let nového krále. Tento ilustrovaný jednolist („MDCXIX. FriDerlCVs I ReX HyeMIs...& aestatls: flt, slt: & erlt...“, Č. 200, obr. 61) byl prvním ze série letáků, které Fridricha proti nelichotivé přezdívce obhajovaly.

²⁹⁷ Protože letáky, hájící Fridricha proti přezdívce „zimní král“ byly vydávány bez impressa i bez označení autora, lze k poznatkům o jejich vztahu k jiným okruhům dojít jen srovnáním prvků obrazových a textových rovin.

²⁹⁸ Protestantská města Fridricha proti takovému nactiutrhání někdy bránila vyhláškami a zákazy. Už 30. 3. 1620 bylo např. ve Štrasburku veřejnou vyhláškou zakázáno označovat Fridricha jako zimního krále. Onno KLOPP, *Der Dreißigjährige Krieg*, Bd. 1, s. 438.

²⁹⁹ Rudolf WOLKAN, *Deutsche Lieder auf den Winterkönig*, Praha 1898, s. 396. Srv. HARMS II, 154, komentář Michaela Schillinga s. 272.

Ústředním motivem rytiny je Fridrichův portrét, zobrazení polopostavy ve zbroji, s šerpou a maršálskou holí. Kolem portrétu se vine věnec růží, jenž je na jedné polovině holý a suchý jako v zimě a na druhé rozkvetlý jako v létě. V souladu s tím je po Fridrichově levici zobrazena zimní krajina s vojenským táborem, před nímž leží falcký lev zahalený do pláště. Po Fridrichově pravici, na „letní“ straně, pak je zobrazen český lev ve skoku, s bitevní vřavou v pozadí. Text je přehledně rozčleněn. Veršovaný text ve dvou tištěných sloupcích se skládá ze tří oddělených částí. V první je „laskavému čtenáři“ Fridrich představen jako

*Churfürst und Pfaltzgraff Hochgeborn/
Zum Böhmischen König ausserkorn.
Darzu Er dann/ mit Ruhm und Preiß
Berufen Ordentlicher Weis.*

Je tedy řádným způsobem povolán k vládě samotným Bohem, jenž má moc nad všemi královstvími světa a dává je v pravý čas komu chce (rýmovaná parafráze závěrečné pasáže biblického textu - Daniel 4, 29).

V druhé části se připomíná, že ačkoli se vznešený lev proti zimní nepohodě chrání kožešinovým pláštěm, v létě jistě čile vyskočí a odebere se do pole, neboť opět přijdou ke slovu zbraně:

*Der edle Lew in Winters Zeit/
Im Belz etwas verborgen leidt.
Aber im Sommer mit seim Gezeldt/
Springt Er und macht sich in das Feldt.
Die Kält ist hin/ der Sommr ist da/
Man greift wiedrumb zu Waffen ja*

Závěr textu tvoří prosba k Ježíši Kristu, knížeti pokoje, aby byl Fridrich („*der König Fried und Frewdenreich*“) nadále zachován k dobru svých poddaných ve svém královském postavení. Na závěr se autor vrací k atributu králova úspěchu – kvetoucím růžím:

*Die schöne Röslein Jung und zart/
Weil sie auß Königlicher art :
Das sie stehn umb des Königs Tisch/
Wie öhl zweiglein gesund und frisch.
Und dorten in der andren Zeit/
Wie Engelein in Ewigr Frewd.
Das geb die Heilg Dreyeynigkeit.
AMEN*

Dalším letákem, jenž vyvrací tvrzení, že panování Fridricha Falckého potrvá jen jednu zimu, je ilustrovaný jednolist „*FrIDerlCVs I. ReX BoheMlae & Rhenl*“ (Č. 139, obr. 62) z r. 1620. Vyobrazení připomíná titulní list barokní knihy.

Jeho dominantou je tentýž portrét falckraběte jako na předchozím letáku. Nad jeho hlavou - obklopenou jednotlivými květy růží - se na stuze, kterou drží tři andělci (Milost, Radost, Mír), vznáší česká koruna. V pravém horním rohu je zobrazena Spravedlnost s vahami, mečem a páskou přes oči, nalevo pak Víra s křížem v ruce, jež Fridrichovi podává věnec. Po Fridrichově pravici je zobrazeno personifikované Evangelium, po levici pak starozákonní hrdina Gedeon. Na soklu ve spodní části je podobný výjev jako na předchozím letáku: vlevo lev zahalený do pláště, nad nímž se jako příslib lepších časů vznáší růže, napravo lev ve skoku. Ústřední postavou tohoto spodního vyobrazení je falckrabě na koni, vyjíždějící do boje. Text představuje Fridricha jako požehnaného vladaře, jehož srdce je utvářeno Boží vůlí a v němž jsou hluboce zakořeněny ctnosti jako víra a spravedlnost. Po levici mu stojí Gedeon, boží bojovník, jenž odmítá modloslužbu (narážka na kalvinistickou očistu chrámu sv. Víta?),³⁰⁰ po pravici Evangelium, Slovo Boží, *jež zůstává navěky*. Jakmile skončí studená zima, zase vykvetou růže, lev se opět vypraví do válečného pole a nebude váhat nasadit na obranu království své tělo, čest, statky i krev.

*Wiewol der edle Löw bißher
Sich müssen zimlich leiden sehr:
Daß er gleichsam gewickelt ein/
Geschlaffen nund geschlummert sein.
So springt er doch mit seim Patron
Als eim Ritter ins Feld gar schon:
Sein Königreich zu defendirn/
Da man dann Heldens muth thut spürn.
Dieweil er Leib/ Ehr/ Gut/ und Blut/
Dem Vatterlandt auffsetzt zu Gut.*

V závěrečném odstavci - vyhrazeném modlitbě - je zmínkou o králi Jozafatovi³⁰¹ evokována paralela se současnou situací. V době nejvyššího ohrožení země může Bůh opět pomoci svým věrným proti přesile nepřátel, pokud prokáží víru. Srovnáme-li obrazovou a textovou náplň tohoto letáku s portrétním jednolistem autorské dvojice Petr Rollo a Petr Fradelius, na němž je Fridrich rovněž zobrazen s personifikovanou Spravedlností a Vírou, zjistíme, že ji lze považovat za rozvedení schématu, které na zmíněném Fridrichově portrétu nacházíme.

³⁰⁰ Karel TIEFTRUNK (ed.), *Skála*, díl III, s. 416 – 421.

³⁰¹ 2. Paralipomenon, 20. kap.

Na dalších dvou letácích okruhu, který spojuje obhajoba Fridricha proti přezdivce „zimní král“, jsou použity některé prvky, známé z univerzitního jednolistu „A Domino factum“ – především emblematické vyjádření nerozlučitelného spojení českého a falckého lva, kteří sedí na manželském loži spoutáni řetězy lásky. Prvním z nich je ilustrovaný jednolist „Confirmirter und/ Gott lob/ noch jimmerbleibender Pfaltz:....Löw“ (Č. 47 a, b; obr. 63). Jeho rytina se skládá z několika na sebe navazujících scén označených písmeny a komentovaných v textu. Vlevo v pozadí sedí na trůnech český a falcký lev. Z těžkých mraků na ně padá sníh i déšť (A, B). V levém dolním rohu se ve vojenském táboře obehnaném palisádou hřeje u ohně voják, na jehož kopí je pověšen klobouk /C/. Ten lze vyložit jako právní symbol, jako znamení oprávněného nároku na vládu. Může však být chápán i jako narážka na Gesslerův klobouk, tedy jako symbol politické samostatnosti a odboje proti Habsburkům. Právě v tomto smyslu se často vyskytoval již na letácích z doby nizozemského boje za svobodu.³⁰² Uprostřed rytiny jsou zobrazeny truhly naplněné penězi, před nimiž stojí skupina čerstvě naverbovaných vojáků (E). Vpravo v pozadí sedí před vinicí obtíženou hrozny oba lvi - český a falcký - spojení poutem lásky stejně jako na rytině univerzitního jednolistu „A Domino Factum“ (H). Na nebi se vznáší anděl, troubící na pozoun. Před sebou má otevřenou bibli s latinskou verzí hesla falckého panovnického domu (K). Zcela v popředí jsou zobrazeny dvě skupiny jezuitů, kteří si na jednotlivé výjevy ukazují prstem a v textu jsou označeni jako lháři a posměvači (D, I). Text od anonyma S. D. R. popisuje, jak byl vznešený lev narozený na břehu Rýna božím řízením vyvolen, aby se stal lvem českým. Má i nadále Boží podporu, přestože *Der grobe Lügner und Nugant/ Der wird drüber zu Spott und Schand* vykřikuje své pomluvy. Bůh jistě překazí plány nepřátel a jeho podpora bude lva provázet v zimě i v létě:

*Gott wird den Löwen nichts desto mindr
Beschützen so wol Sommer und Wintr.
Der Winter Löw ist nicht vergangn/
Der Sommer Löw hat angefangn.
Der wird bleiben durch Gottes Gnad
Sommer und Winter/ früh und spat.*

Jako komentář k vyobrazení truhel s penězi zazní odvážné tvrzení:

³⁰² Viz HARMS II, s. 276.

*Man hat/ Gottlob/ noch ziemlich Geld/
Auch kompt jetzt frisches Volck ins Feld.*

Autor končí báseň ujištěním, že lev od Rýna nebude šetřit úsilím, aby svou vinici dobře ochránil. Přestože se posměvači a lháři v mnoha zemích nechávají slyšet, čisté učení a Boží Slovo zůstanou navěky nejlepším útočištěm kdekoli na světě:

*Der Löw vom Rhein/ sein Fleiß nicht spart/
Dann er den Weinstock recht bewart.
Ob schon Scorpion und Clamantr
Sich hören lassn in Vielen Landn.....
Göttlicher Lehr und das reine Wort/
Welch ist der Seelen höchster Hort/
Wird ewig bleiben hie und dort.*

Tatáž rytina, snad jen v o něco hrubším provedení, byla použita na letáku „Perpetuierter: das ist / Stetswehrender Pfaltz: Böhmischer gekrönter Winter: und SommerLöw“ (Č. 226, obr. 64). V kombinaci se stejnými skupinami dílčích obrázků je použit jiný veršovaný text, jenž svou rytmikou připomíná říkadlo a těžší z výhod působivé zkratky. Na obou letácích je zdůrazněna legitimita Fridrichovy vlády i naděje, že léto napraví, co v zimě nevyšlo. Komentář k truhlám, naplněným penězi, je dozajista tvrzením, jež má demoralizovat nepřítele a zároveň je lze vnímat i jako barometr toho, jak dalece již vešel ve známost chronický nedostatek peněz na vojsko, s kterým se česko-falcká strana potýkala.³⁰³

Od léta 1619 až do bitvy na Bílé hoře převyšovala českofalcká publicistická obhajoba Fridricha jako krále - přinejmenším kvantitou - produkci opačné strany.³⁰⁴ Zvláště zdařilé českofalcké ilustrované jednolisty protivníky velmi dráždily, což dokazuje například jeden z procísařských tisků z roku 1621. Leták „Ambassador des Lucifers...“ (Č. V, obr. 65) vypráví příběh o knížeti pekelném, jenž (ačkoli je otcem lži) zdaleka nedosahuje takových kvalit jako někteří lidé. Zatímco ďábel-troškař podvádí jen v malém (dvanáctkovém) formátu, jsou na světě tací kabrňáci, kteří ďábla lehce přetrumfnou. Lžou totiž rovnou „in folio“:

*Der Teufel jtzet gar subtile leugt/ in duodetz er nur betreugt/
Jtzt uff der Welt sind solche leut/ Die da den Teuffel gar weit weit
Mit Lügen übertreffen so/ In dem sie lügen in folio/.*

³⁰³ Thomas WINKELBAUER, *Nervus belli bohemici. Die finanziellen Hintergründe des Scheiterns des Ständeaufstands der Jahre 1618 bis 1620*, FHB 18, 1997, s. 173-223.

³⁰⁴ Elisabeth Constanze LANG, *Friedrich V., Tilly und Gustav Adolf im Flugblatt des Dreissigjährigen Krieges*, Diss. Austin 1974, s. 24.

Proto posílá pekelník na zem svého vyslance, aby si od kalvinistických publicistů přinesl pořádně ostrý nůž na přirezávání náležitě ostrých per. Tito odborníci dokáží zázraky: umějí udělat z nepatrného zrnka Alpy, z jediné kapky moře, či z ptačího trusu tak obrovskou záležitost, že kdo se o ní dozví, padne na něho strach a mnohý blázen se hrůzou bezmála udusí:

*Auß einem kleinen Mannkörnlein
Machn sie die Alpes künstlich fein/
Auß einen Wassertröpflein klein
Machn sie Meer/ laß mirs was sein.
Auß einem Sperlingsdreck gering
Machn sie mit Wortn ein so groß ding/
Das der/wers hört/ drüber erschrickt/
Manch Narr für Schrecken gar erstickt.*

Avšak ani zastánci vlády Habsburků se zcela neodmlčeli. Někteří pozvedli svůj hlas již brzy po pražské defenestraci či Fridrichově korunovaci, zvláště když to nebylo spojeno s přímým rizikem. Z bezpečné vzdálenosti zaútočil také Michal Pěčka z Radostic, advokát a měšťan na Novém Městě Pražském,³⁰⁵ jenž ještě před vypuknutím stavovského povstání získal i dům ve Svatomikulášské čtvrti na Starém Městě. Literárně činný Pěčka, pocházející z utrakvistického prostředí, byl tehdy čerstvým konvertitou ke katolicismu. Po pražské defenestraci odešel do ciziny, kde působil proti zájmům českých stavů. Jeho prvním cílem byl Řím. Již v červenci 1618 věnoval papeži Pavlu V. verše, v nichž upozorňoval na nebezpečí stavovského odboje proti císaři a žádal svatý stolec o zásah. Jeho návrat do Prahy nebyl ve stavovských kruzích zrovna vítán. Již v únoru 1619 jej direktori dekretem vypověděli ze země, přestože nezastával žádný veřejný úřad.

Jako místo svého exilu si Pěčka zvolil Vídeň. Zde se snažil získat přízeň panovnického dvora literární činností zaměřenou zejména proti vzbouřeným stavům a Fridrichovi Falckému. V té době se věnoval také koncepci a textům ilustrovaných jednolistů, podporujících pozice Ferdinanda II. Právě v nich lze najít reakce na českofalckou propagandu, vzniklou v Praze. Již roku 1619 vyšel jednolist „Encomia Bohemorum“ (Č. XXXXIX), jehož prozaický text i dvě básně („In laudes Bohemorum“; „Votum pro felici eorum exitu“) sice obsahují chválu Čechů, ale přečtou-li se pozpátku, vyjadřují pravý opak. Autorův záměr naznačuje

³⁰⁵ O Michalu Pěčkovi z Radostic (asi 1575/ 6 - konec roku 1623) bližze *Rukověť humanistického básnictví*, díl 4, Praha 1973, s. 123-132; Jan MARTINEK, *Pamfletistická činnost Michala Pěčky z Radostic a její předbělohorské kořeny*, in: *Strahovská knihovna*, ročník 18-19, 1983-84, s. 117-

vyobrazení raka, pozdější vydání jednolistu obsahuje i připomínku, že *toto se má tak čísti a jemu rozuměti, jako sedláci voštípy nosí*. Příznačné pro dobovou praxi bylo to, že tento Pěčkův text byl brzy využit jedním odpůrcem protireformace, který brskně změnil zaměření satiry tím, že výraz „Bohemi“ všude nahradil slovem „Jesuitae“.³⁰⁶

Počátkem následujícího roku vytvořil Pěčka ve spolupráci s rytcem Tobiášem Bidenem ilustrovaný jednolist „Rota fortunae regia“ (Č. LXXXIV, obr. 66), který byl nejen gratulací Ferdinandovi II. k návratu z císařské korunovace ve Frankfurtu, ale i výstižným znázorněním absolutistické koncepce habsburského státu. Panovník ve zbroji, opásaný mečem a ověčený vavřínem, je zde zobrazen jako prvotní hybatel kola Štěstěny, jehož dvanáct ramen nese jména dvanácti zemí, kterým vládne: Německo, Uhry, Čechy, Dalmácie, Chorvatsko, Slavonie, Rakousy, Burgundsko, Štýrsko, Morava, Slezsko a Tyroly. Tato ramena jsou spojena s loukotí a obručemi železnými hřeby - císařskými úřady (*consilarii, camerarii, cancellarii, supremi regnorum officiales et judices*), které zajišťují těsné spojení zemí s vládcem. Uvnitř jsou ramena připojena k menšímu kolu, v jehož středu je dvouhlavý říšský orel s žezlem a mečem. Místo rakouského štítku tvoří střed heraldického znaku hořící srdce, písmeno F a dvě oči. Hořící srdce symbolizuje plameny císařovy lásky k svěřeným zemím, oči jsou atributem jeho bystrozraku. Pěčkův veršovaný latinský text alegorii rozvádí a chronogram „Anno a Deo MlittlVr reglbVs VICtorla“ ujišťuje čtenáře, že právě rok 1620 je tím rokem, kdy Bůh sešle Ferdinandovi vítězství.³⁰⁷

Stejně poselství sděloval ilustrovaný jednolist z téhož roku, nazvaný „Denckwürdiges Geheimnuß“ (Č. XXVII, obr. 67 a, b), na kterém Pěčka spolupracoval s rytcem Casparem Doomsem. Koncepce letáku je založena na prorocké vizi, kterou má ve snu císař Ferdinand. Rytina jej zobrazuje spícího na trůnu. Vedle něho stojí Kristus a ujišťuje jej o konečném vítězství rakouského domu. I Ferdinandovi je - podobně jako kdysi císaři Konstantinovi - zvěstováno, že

124. K identifikaci Pěčky jako autora textů jednolistů Josef VOLF, *K písním o Bedřichovi Falckém*, ČČM ročník 82, 1908, s. 456-460.

³⁰⁶ Parodie „Encomia Jesuitarum“ se zachovala ve Slavatových Pamětech (KNM I. C. 1, sv. XIV, l. 767-9), přičemž není jasné, zda byl předlohou rukopis nebo tisk. Autor parodie Pěčkovo autorství nezminil, pro Slavatu, jemuž Pěčka např. ve svých „Satirách“ věnoval oslavné verše, mohla být právě znalost autora předlohy motivací k zapsání parodie. Srv. Josef VOLF, *Encomia Jesuitarum*, ČČM 83, 1909, s. 374.

³⁰⁷ K detailům obrazové i textové složky jednolistu Josef VOLF, *K pamfletistické činnosti Michala Pěčky z Radostic*, ČČM, ročník 83, 1909, s. 147-8.

zvítězí pod praporcem se znamením kříže. Sám Ježíš od trůnu odhání obtížný hmyz, který na spícího vládce dotírá.³⁰⁸ Pryč od trůnu zahání také Gábora Bethlena se sedmihradským praporcem, jehož následuje Turek s měšcem a skupinka vojáků v nezvyklém oděvu. V pravém horním rohu je zobrazena defenestrace, počátek stavovského odboje, který Pěčka hodnotí jako vzpouru proti samotnému bohu. K vyjádření tohoto stanoviska užívá transformaci jednoho ze symbolů konfederace – vyobrazení pěti rukou držících korunu. Tento symbol vyšel z emblému č. 53 z knihy „*Emblemata politica*“, kterou vydal vřatislavský rodák Jacobus à Bruck-Angermundt v březnu 1618 u Jakoba Heydena ve Strassburgu. Dedikace Bruckových emblémů jasně svědčí o autorově orientaci na kalvinistické kurfiřty, zejména Fridricha Falckého a slezskou, moravskou a českou vyšší i nižší šlechtu, kterou později – s výjimkou Karla staršího ze Žerotína – nacházíme v řadách odboje. Z rozboru emblémů věnovaných Fridrichovi Falckému a Karlu staršímu ze Žerotína vyplývá, že autor již tehdy reprezentoval stanovisko těch, kteří se snažili v nastávajícím „neodvratném konfliktu“ získat podporu moravského stavovského předáka pro protestantské síly, reprezentované Fridrichem Falckým.³⁰⁹ Obrazová část Bruckova emblému byla s opisem DANTE DEO ORDINUM CONCORDIA (Božím darem a svorností stavů) později použita na korunovačních mincích a medailích Fridricha Falckého, jako symbol Bohem schválené královské volby stavů pěti zemí České koruny, sdružených v konfederaci.

Pět rukou, které na mincích „vzdorokrále“ držely korunu, drží nyní na Pěčkově jednolistu meč vytasený proti nebi, z něhož jim Bůh odpovídá hromy, blesky a trestajícím prutem. Pod tím je zobrazeno pět stavovských armád, sdružených v konfederaci – vojsko české, moravské, slezské, sloučený šik Horní a Dolní Lužice a vojsko rakouských stavů, kteří přistoupili ke konfederaci jako poslední 16. srpna 1619. Proti spojeným stavovským armádám vyjíždí Maxmilián Bavorský,

³⁰⁸ Inspirací rytiny bylo obdobné vyobrazení císaře Karla V. Vyplývá to z výkladu na fol. A 2a práce Michala Pěčky z Radostic „*Explanatio huius Picture auferibilitatem Ferdinandi II.*“ (Strahovská knihovna ET XV 41), kde se vyskytuje obrazová část bez německého textu. Výklad zní takto: „*Pinxerunt quidam ante nostra tempora imperatorem Carolum V. dormientem et Christum abigentem illi muscas, quod fecerunt in ignominiam eorum, qui imperatori struxerant insidias, quae tamen divinitus impediabantur.*“ *Rukověť humanistického básnictví*, díl 4, Praha 1973; s. 127, poznámky k tisku „*Explanatio*“.

³⁰⁹ O Jakobovi à Bruck-Angermundt, jeho obou emblematických knihách a poselství jednotlivých emblémů Jana HUBKOVÁ, *Slezský emblematick Jacobus à Bruck-Angermundt a adresáti jeho emblémů z řad protestantské šlechty zemí Koruny české*. *Studia comeniana et historica* 33 (2003), č. 69-70, s. 196-217.

následován bavorskými a císařskými pluky. Rytina je opatřena 26 veršovanými rytými nápisy. K defenestraci se vztahují epodická disticha o Češích, vraždících hrdiny (DE HEROICIDIS BOHEMIS), disticha pod vyobrazením císařova snu nabádají císaře k tvrdému postupu proti účastníkům povstání. Připojený německý text, tištěný ve dvou sloupcích, texty rytiny překládá a rozvádí. Vyobrazení transformovaného emblému – pěti rukou držících meč (14) a božího trestu proti vzbouřencům (15) jsou v textové části komentována s prorockým akcentem:

14. *Za časů pohanů srazili bohové hromem a bleskem své odpůrce k zemi, byť se proti nim obrátili stovkou paží: Tak bude také Bůh umět ztrestat a rozbít těchto pět paží, které se spojily proti Pomazanému Páně.*

15. *Je to Bůh v nebi, jenž svou všemocnou paží bude prutem, mečem a ohněm trestat ony nelidské činy a krveprolévání vzbouřenců, které již zbavil všeho rozumu, aby tím rychleji spěli k svému zániku.*³¹⁰

Pěčkova předpověď se ještě téhož roku splnila. Když se po bitvě na Bílé hoře vrátil zpět do Prahy, mohl s vítězným pocitem využít přízně katolické šlechty a patrně i samotného císaře. Byl mu udělen úřad perkmistra viničných hor a užitek měl i z konfiskací.³¹¹ Především se však stal členem soudního tribunálu nad účastníky povstání, což zřejmě pociťoval jako zadostiučinění, kterého do krajnosti využil. Nejenže projevoval obzvláštní horlivost ve vymýšlení trestů a pokut pro zatčené, využil k jejich zesměšnění, potupě a co možná největšímu zhoršení jejich osudu i svého ostrého pera. Výzvy k co nejpřísnějšímu potrestání jsou tenorem všech jeho prací z té doby.

Roku 1621, ještě před staroměstskou exekucí, vyšel v Praze u Tobiáše Leopolda ilustrovaný jednolist „Victoria contra Victorem nulla est“ (Č. 286, obr. 68 a, b), na němž Pěčka opět spolupracoval s osvědčeným Casparem Doomsem.³¹² Vyobrazení letáku je alegorií porážky stavovského povstání. Vlevo, před draperií

³¹⁰ Překlad originálních výkladových německých pasáží z textové části jednolistu autorka této práce. Text reaguje také na charakteristický a častý prvek Bruckových emblémů – paži vysunutou z oblak, udílející božské požehnání či trest. Německý text na obr. 67 b.

³¹¹ Lichtenštejnovým dekretem z 30. 9. 1621 získal zkonfiskovaný dům Simeona Sušického ze Sonnenštejna.

³¹² Podle mých zjištění se jednolist vyskytuje ve dvou variantách, které se liší v obrazové části, latinská textová část zůstává stejná. Rytina je v obou případech signována Casparem Doomsem. Jednodušší verze rytiny neobsahuje kromě dedikace Pavlu Michnovi z Vacínova a disticha na Pěčkův znak žádný jiný rytý text a korunovaný lev s utrženým řetězem je zobrazen ve fázi, kdy běží po Karlově mostě. Propracovanější verze obsahuje ryté komentáře v latinských verších. Jednodušší variantou je například exemplář NM 102 A 101 (Bohatcová, Vzácná sbírka, s. 33) na obr. 68 b. Následující popis se týká propracovanější varianty, kterou se zabýval Josef VOLF, *K písňím o Bedřichovi Falckém*, in: ČČM ročník 82, 1908, s. 457-9.

a vedle stolu s korunovačními klenoty a listem s latinským dvouverším,³¹³ stojí Ferdinand v císařském ornátu, před něhož předvádějí tři služebníci pět pokořených a zubožených lvů, symbolizujících pět zemí České koruny. První má krk probodený mečem, druhý nohy svázané řetězem, třetí náhubek, čtvrtý udidlo v tlamě a z pátého stahuje ozbrojenec zaživa kůži. Rytý text na grafice komentuje situaci lvů latinským citátem desátého verše ze 4. kapitoly knihy Job³¹⁴ a citátem z Curtia: *Quos viceris cave, amicos tibi esse credas*. V pravém horním rohu je dedikace Pavlu Michnovi z Vacínova a 1 distichon na jeho znak. Pod tím je umístěn průhled na bitevní scénu zobrazující úprk vojska z bojiště u letohrádku Hvězda i na útěk jednoocasého korunovaného falckého lva, prchajícího přes Karlův most a vrhajícího se do Vltavy. Při útěku mu překáží dlouhý řetěz na krku, patrně zbytek řetězů lásky a přátelství, které k sobě poutaly českého a falckého lva na univerzitním jednolistu. V souladu s tím se latinské verše ryté na vltavských vlnách obracejí k stoupcům česko-falckého svazku: *Archipalatinum ne speres Char Amicum – Quam tibi praestabit victus amicitiam?* Latinský text, tištěný ve třech sloupcích, je oslavou Ferdinandova vítězství nad odbojnými českými stavy a odsudkem věrolomných poddaných. Autor vyzývá Ferdinanda, aby neváhal s přísným trestem, neboť jakýkoli náznak laskavosti by měl za následek návrat českých rebelů k dřívějším odbojným postojům. I v tomto textu je komentována situace prchajícího lva i jeho utržený řetěz.³¹⁵

Zatímco obě latinské verze tohoto jednolitu měly oslovit především místodržitelské, popřípadě dvorské kruhy, využila vítězná strana k působení na širší skupinu čtenářů anonymní německé verze, která z latinské předlohy vycházela. Byla rovněž vydána ještě před staroměstskou exekucí pod názvem „Sieg/ wider Den großen Kayser Ferdinadt/ ist keiner“ (Č. 270). Na její méně kvalitně provedené rytině již chybí dedikace. Text ve čtyřech tištěných sloupcích je opět promluvou k císaři, před něhož jsou v úvodu předváděni pokoření lvi, kteří až dosud *svou nectnou lví tlamou vylévali bezpočet hanlivých slov proti urozenému a vyvolenému monarchovi z rakouského domu*. Jejich chřtán je nyní roztažen udidlem a je jim nasazen náhubek, aby svým jedovatým kousáním nemohli šířit

³¹³ Vedle říšského jablka, císařské, české a uherské koruny leží převrácený list s latinským dvouverším: „Quos tibi deferimus vinctos a coede leones - Non speres fidos fore, Ferdinande, Bohemos.“

³¹⁴ Kralický překlad : „Řvání lva a hlas lvíce a zubové mladých lvíčat zetřeni bývají.“

jed a svádět jiné země.³¹⁶ Po tomto zhodnocení česko-falcké propagandy pranýřuje autor její symbol z univerzitního jednolistu – svazek českého a falckého lva i jiné *jalové, nicotné a ničemné svazky* a pouta, na která čeští vzbouřenci spoléhali.³¹⁷ Ty má císař nahradit pevnými železnými pouty, neboť jen tak přestane česká rebelie dštít z tlamy jed a přivádět do neštěstí jiné země. Text obsahuje nepokryté výzvy k hrdelním trestům pro české *blázny*, k *odetnutí přerostlých makovic na české zahrádce* a okleštění *škodlivých svobod*:

*So nimb, o Kayser FERDINAND,
Die Eyserne Ketten und band,
Zeuch zur Straff die Böhmischen Thorn,
So neue Freyheit ihn erkorn
Und Kriegt erregt New unerhört,
Vergiß nicht zunehmen das Schwert
Und die hochgewachsen Mohn heubt
Im Böhmischen garten abschneidt.
Schlag ab die hohen Federbisch,
Diesen grewel auch gantz abwisch,
Die Abschewlich seuch von uns kehr:
In Böheimb nicht Regiere mehr
Dergleichen schädliche Freyheit.³¹⁸*

S podobnou výzvou se Pěčka obrátil také na knížete z Lichtenštejna prostřednictvím ilustrovaného jednolistu „Trůn spravedlnosti“ („THRONUS IUSTITIAE“, Č. XCII, obr. 69), jehož rytina obsahuje i svéráznou připomínkou provinění mistrů pražské akademie, kteří se angažovali ve prospěch českofalcké

³¹⁵ „Archipalatinus Tripolin, viden, ut pede pontem – Regulus aeriis volucris petat ocuis eurus? – Sic luctata canis nodum arripit, ast tamen illi – Cum fugit, a collo trahitur pars magna catenae.“

³¹⁶ Vinu lvů popisují např. verše: „Sichst nicht der grimmen Löwen gar/ Gezeumbten Mund, beropffet Haar?... die Schmahwort bisher ohn maßn/ Mit gzerztem Lewenmaul außgoßn/ Wider den Monarchen Hochgebohrn Auß dem Haus Oesterreich erkorn? (1. sloupec, verš 5, 6; 9-12); Roli českých stavů pokud jde o podněcování vzpoury v jiných zemích hodnotí slova: „O böhmische rebellerey /... Tyrannisch hert durch dich angstiff/ Auß dein Maul speyest grewlich giff/ Hör, durch dein schedliche zwytracht / Hast ander lende zu grund gebracht/ Und erbärmlich ins fewer gsteckt / Durch dich die Mährer sein bewegt/ Daß sie Kasendte worden sein/ Als die Ungern all in gemein: Oesterreich hast an dich gezogen/ Die schlesier hast du betrogen./ Wer hat die tollen Laußnitzer/ Zu fridens zeit gebracht ins gwehr?“

³¹⁷ Na adresu svazků a úmluv povstalců platí mimo jiné i pasáž: „Ein ärger straff wird folgen gschwind/ Bist in waffen, rühmbst deine bünd/ Auff öde bündnus dich verlest/ Und deines Königs gar verschmehst.“ Také v německé verzi je útěk lva z „nerozlučitelného svazku řetězů lásky“ komentován: „Siechst wie den Pfaltzgraff eylet gschwind/ Uber die Brücken wie der Wind/ Wiewol Er mit der flucht sich Rett/ Schlept Ihm doch nach ein grosse Kett./ Jetzt weist Fürst/ was sey streitten gleich/ Wieder Gott und das Hauß Oesterreich./ Gott dir bescheidenheit verleich/ Zur Hellfahr die Rebellerey/ Unzeitlich dich nicht einer Cron/ So dir nicht zugehört nimb an/ Hör auff, vermeinter König bloß/ Wiedrig sein den Monarchen groß/ Die Hoffart Gott sehr mißgefellt/ Die demuth in groß gnaden helt/ O Einbildung/ darvor sich soll/ Jeder kluger Mann hüeten woll./ O du verhaßte auch zugleich/ Begierde deß Böhmischen reich.“

strany. Obdélníkové vyobrazení se skládá ze dvou výjevů. Vlevo se nachází scéna nadepsaná THRONVS IVSTITIAE, která ukazuje příbuzné odsouzených protagonistů českého povstání, kteří klečí před Karlem z Lichtenštejna a prosí o milost pro své blízké. Místodržitel stojí u stolu, na němž jsou výmluvně rozmístěny listy s rozsudky, pero s kalamářem, kniha zákona i přesýpací hodiny. V dramatické chvíli před podpisem rozsudků ukazuje pravicí na personifikovanou Spravedlnost. Výsek v pozadí umožňuje průhled na budovu vězení, nad níž se na nebi vznáší boží ruka držící meč. Za mříží se tísní odsouzenec, před ní stojí ženy odsouzených a jejich příbuzní. Při koncepci pravého horního rohu využili autoři obrazovou rovinu univerzitního jednodlistu „A Domino factum“ (Č. 3, obr. 60). Zachována zůstává koncepce i kompozice univerzitního emblému. Původní motto (ConIVgiVM InVIDendum) je rozšířeno (ConIVgiVM InVIDendum Bohemopalatinum) a umístěno na obvod kruhového rámce. Tato výtvarná citace univerzitního letáku je postavena do nových souvislostí.³¹⁹ Na vyvýšené scéně je pod září vycházející z tetragramu opět zobrazeno svatební lože českého a falckého lva i plody tohoto svazku na kolébce, obojí však pustoší rakouský orel. Původní postava prchajícího jezuita s vlasy z hadích tělíček je i na Pěčkově letáku zachována, pouze atribut příslušníka tohoto řádu - typický klobouk - je pozměněn na jinou pokrývku hlavy – kalvinistický biret. Pod emblémem je ryté věnování Karlu z Lichtenštejna.

Český rýmovaný text (197 dvojverší) je výzvou místodržiteli, aby dbal příkazů spravedlnosti a přihlížel spíše k velikosti provinění než k prosbám provinilců či jejich příbuzných o milost. Zatímco na jednom z letáků Petra Fradelia a na portrétním jednodlistu dvojice Fradelius-Rollo je s personifikovanou Spravedlností po boku zobrazen Fridrich Falcký, na letáku „Trůn spravedlnosti“ je konfrontován s „čistou pannou lusticí“ Karel z Lichtenštejna - „květ Moravanů ctných“ a „slunce Čechů“. Autor mu připomíná, aby nedbal na supliky rebelantů a jejich zdánlivou pokoru, neboť jako kníže a místokrál je povinen, aby bylo spravedlnosti „v zimě i v létě“ činěno zadost. Jeho posláním je, *aby ve dne i v noci bděl/ zřetel na lustici měl/ jako na nevěstu čistou/ jenž má přijít k ctnému místu/ patřiti na ni po boku/*

³¹⁸ Škodlivé následky nemístných svobod pro malé národy a prosté obyvatelstvo hodnotí také verše s centralizačním podtextem: „Ein jeden Völcklein nicht steht an/ Zuhaben frey Scepter und Cron/ Freyheit ein jeden nicht gezimbt/ Freyheit dem Pöfel schaden bringt.“

nedati cti žádnému soku/ Němci, Čechu poskvrniti a o čest ji připraviti.
V emotivních pasážích nabádá autor místopředsedu zejména k tomu, aby nedbal na slzy Istivých žen, které své muže k odboji proti císaři podněcovaly³²⁰ a uvědomil si, že strůjci všeho zla byli zejména „pikarti a predikanti“.³²¹

Zvláštní důraz autor klade na odsouzení aktivit univerzitních mistrů. Také v textu autor vědomě pracoval s emblémem pražské akademie, který byl pro něho symbolem odboje. V souladu s tím využívá motivu „záviděnlivého manželství“ českého a falckého lva i při rekapitulaci historie odboje:

*Již pohled' jaké manželství
spojilo se tu přátelství.
Král lev se dvěma ocasy,
Jsa králem českým v ty časy,
ten sobě pojal z falckrabství
lvici, vstoupil s ní v manželství
a dal se s ní i oddati,
železnou štolou svázati
pro lepší toho bezpečnost,
by to trvalo na věčnost.
Hned také ruky v té době
podávají pravé sobě
a tvrdí to pod přísahou
i pod svou korunou drahou
že chtějí svoji zůstatí,
do smrti v tom setrvatí.*

Univerzitním mistrům jsou připomenuty nejen jejich tiskem šířené modlitby za zdar počínání odbojných stavů, ale jeden z nich je v závěru básně výslovně spojen s prchající postavou s vlasy z hadích tělíček s protestantským biretem na hlavě:

*A ten pak pan mistr Perquant,
učení pražského bachant
birýt svůj v kvadrát obrátil
a předešlý habit ztratil
v koleji Karla čtvrtého,
když nechtěl užívat svého.*

³¹⁹ Autor zde využil toho, že adjektivum „invidendum“ lze přeložit jako „záviděnlivý“ i „závistivý“. Nová souvislost naznačuje buď ironickou konotaci nebo odpovídá překladu „Závistivý česko-falcký (manželský) svazek“.

³²⁰ „Patř na jich ženy plačtivé/ zdá se, že jsou žalostivé/Ty slzy nepošly z srdce/ neb pomínou velmi brzce./ Jsou plné vši ženské zlosti/ kdo by neznal jich chytrosti./ Kvílí, pláčí, nařikají/ slzy na tvář vylévají/ a k *rebelli* ponoukaly/ svých panáček poštvovaly. Sobě k pláči posloužily a je k meči připravily.

³²¹ „Ty pikarte, predikante/ co tu stojíš, pyšný *Quante*?/ Zpíváš, syčíš, rovně co had/ pouštíš z sebe mrzutý smrad/ když kacířské písně zpíváš./ Tím jistě boha nevzýváš/ ale spíš jej potupuješ, zvláště, když příliš mudruješ/ zle vykládáš svatě čtení/ čehož v bibli psáno není./ Pozdě s Davidem žaluješ a Fridříškem se troštuješ.“

*Mravy, obyčeje změnil
a formu starou proměnil,
totižto v novou falckrabskou,
kterážto sluje kalvínskou,
Chtě do ní Čechy uvéstí,
co do konopí zapléstí.
A tak hle, falckrabě podved,
Pod moc českého lva uved,
a protože kdož pak již nyní
císaře z něčeho viní?*

Verše tohoto jednolistu mají podobný obsah jako latinská báseň pro Karla z Lichtenštejna, kterou Michal Pěčka zařadil do svého obsáhlého satirického díla „Petri Ribaldi Peruani Satyrarum liber“, v němž najdeme ostatně i texty a rytiny všech výše uvedených jednolístů.³²² Hlavním obsahem tohoto spisu jsou nevybíravé útoky proti Čechům, kteří odmítli zákonného panovníka, zapříčinili úpadek svého kdysi slavného národa a způsobili krveprolití. Terčem Pěčkova posměchu i jeho nenávisti jsou především všichni direktori; veršované invektivy proti jednomu každému z nich jsou seřazeny podle jejich příslušnosti ke stavu panskému, rytířskému a městskému. Pěčka nezapomněl ani na stavovské vojevůdce – „bastarda Mansfelda“, Hollacha, Matyáše Thurna a zemřelého Linharta Colonu z Felsu. Několik básní je zaměřeno proti Fridrichovi Falckému, kterého v jedné z nich obdařil pojmenováním „PseudoAntiRegulus“.³²³ Roku 1622, kdy satiry patrně vyšly tiskem, byl Pěčka jedním ze správců majetku Karlovy univerzity. Není tedy divu, že ve svém spise toto důležité centrum česko-falcké propagandy neušetřil. Neplýtvat již svou žlučí na zesměšnění popraveného Jessenia a mrtvého Fradelia, soustředil se spíše na aktuální otázku samotné další existence Karolina. V některých verších si bere na mušku jednotlivce,³²⁴ většinu útoků však vede proti mistrům Karolina jako skupině, proti „slepým básníkům“,

³²² Ve svazku tohoto spisu, uloženém v Knihovně Národního muzea pod signaturou KNM 49 D 10 a, se nachází text letáku „Encomia Bohemorum“ s vyobrazením raka (fol. R 7b-S2a), latinský text známý z jednolistu „Victoria contra victorem“ (fol. S 5a), před nímž je vlepena obrazová část letáku – rytina s pěti lvy předváděnými před císaře. Také český text letáku „Trůn spravedlnosti“ nachází svou obdobu v latinské básni tištěné na fol. S 4 a S 5, rovněž věnované Lichtenštejnovi. Za ní, na konci spisu, je zařazena rytina „Thronus Iustitiae“ (fol. S 8b). Na úplném závěru tisku se vyskytuje i neúplná rytina jednolistu „Denckwürdiges Geheimnis“.

³²³ *Satirae*, název básně XLIX.

³²⁴ Báseň č. 75. (N 8a) „De quodam magistro professore“ tříslabičné jméno napadaného mistra sice výslovně neuvádí, je však s velkou pravděpodobností zaměřena proti M. Janu Campanovi, stejně jako 5 distich „Ad versatilem poetam“ (č. 96, R 6a). Útokem na jednoho z mistrů (Troila?) je také posměšná veršovaná invektiva „De quodam magistro Carolino eunucho nupta“. (č. 76; O 1a).

znevažujícím habsburského vladaře, jak tomu je v básni č. 77 *In censorem poetarum caeculum* (O 1a).

V období mezi koncem roku 1620 a rokem 1622 přišla univerzita o část kolejních vsí i značnou část movitého majetku ve městě a byla postižena i zákazem činnosti. Jistou nadějí byla teoreticky ještě možnost udělení císařského generálního pardonu v březnu 1622. Zbylí mistři podnikli pro záchranu Karolina vše, co se dalo. Kromě Campanovy konverze to byl pokus získat pro podporu Karlova učení knížete Lichtenštejna prostřednictvím příznavací suplikace i kajících veršů.³²⁵ K tomu se vztahuje i nejzávažnější invektiva Pěčkových „Satir“, směřující k likvidaci Karolina. Tou je báseň č. 95 *Ad versiculum magistrorum Caroleorum principii de Liechtenstein oblatum* (R 5b), v níž Pěčka místodržitele vyzývá, aby nedbal na prosby a sliby a nemilosrdně mistry vyhnal jako šířitele kacířské víry, ničitele dobrých mravů a škůdce vlasti.

Jeho apel se brzy stal skutkem: na základě dekretu z 10. listopadu 1622 byla činnost univerzity definitivně ukončena a Karolinum bylo předáno jezuitskému řádu.³²⁶ Tehdy však museli i císařští správci univerzitního majetku - Jiří Mollerus a Michal Pěčka z Radostic - za přítomnosti konšela Mathiadese odevzdat klíče od akademie, fisku a knihoven pateru Simonovi Sedeciovi. Ten klíče v zastoupení rektora jezuitské koleje přijal a brzy byl nucen podat protest proti nesrovnalostem vzniklým v době Pěčkova správcování a proti jeho způsobu vedení agendy.³²⁷

I když je jasné, že dny nekatolického vzdělávání by byly sečteny i v případě, kdyby univerzita zachovala neutrální postoj, činnost rektora i prorektora ve prospěch stavovského odboje a účast „literární skupiny Karolina“ na proticísařské a protijezuitské propagandě poskytly legitimní důvody k zásahům. Jako místo konání stavovského sněmu, z něhož se účastníci vydali na hrad uskutečnit druhou pražskou defenestraci, bylo Karolinum tak jako tak symbolem, jehož další existenci vítězná strana nemohla připustit. Michal Pěčka z Radostic, v jehož satirách a pamfletech se objevily prvky a argumentační struktury, z nichž císařská

³²⁵ „Elegia de optimo victoriae genere, quod est vincere se ipsum“; *Rukověť humanistického básnictví*, díl 1, Praha 1966, s. 280. K napsání této elegie, adresované „dvěma hvězdám České země“, Pavlu Michnovi z Vacínova a Danieli Kaprovi z Kaprštejna dostal Campanus podnět od knížete Lichtenštejna. Podrobněji Zikmund WINTER, *Děje vysokých škol pražských od secessí cizích národů po dobu bitvy bělohorské (1409-1622)*, Praha 1897, s.177-179.

³²⁶ Michal SVATOŠ, Pokusy o reformu a zánik karolinské akademie, in: *Dějiny univerzity Karlovy I, 1347-1622*, Praha 1995, s. 288.

³²⁷ Zikmund WINTER, *Děje vysokých škol pražských od secessí cizích národů po dobu bitvy bělohorské*, Praha 1897, s. 213. Arch. univ. A. 14. b. 119 a 17. A. VI. 657.

propaganda bude ještě po léta těžít, oběti císařských sankcí dlouho nepřežil, zemřel již roku 1623. Jeden z téměř současných čtenářů mu v přípisu do jednoho exempláře jeho „Satir“ za jeho literární činnost vykázal patřičné místo - v podsvětí.³²⁸

II. 2. Obraz holdovací cesty na Moravu a do Slezska

Tisky, které dokumentují holdovací cestu na Moravu a do Slezska jsou početně velmi silnou skupinou a vztahují se zejména ke slezské části královny cesty. Tato jediná událost Fridrichovy vlády se stala námětem či podnětem vzniku plné šestiny ze všech v soupise zastoupených tisků, které se k osobě Fridricha Falckého vztahují. Jde o 52 tisků od 41 autorů, většinou Slezanů, z nichž někteří byli autory i několika letáků, bez udání autora jsou pouze 3 tisky. Zatímco u řady letáků vydávaných v Čechách není udáno jméno autora či tiskárny, popř. chybí obojí, slezské tisky se bez udání autora a bez impressa vyskytly jen ve dvou případech. Největší počet byl vytištěn v tiskárně Georgia Baumanna ve Vratislavi (27), další byly tištěny v Lehnici u Nicolause Sartoria (9), u Caspara Sigfrida v Břehu (3) u Johanna Bossemessera ve slezské Olešnici (2), výjimečně využil autor (Martin Opitz) služeb heidelberského tiskaře Gottharda Voegela. Mezi nejaktivnější autory patřili rektor a profesor vratislavského alžbětinského gymnázia Thomas Sagittarius (4 letáky), doktor filosofie a medicíny Caspar Cunradus (3), vratislavský advokát Thomas Schroeer, vratislavský měšťan Georgius Reutter či z Lužice pocházející M. Melchior Agricola Laubanus, od roku 1613 prorektor Rožmberského gymnázia v Soběslavi.³²⁹

Autoři slezských letáků byli nejčastěji akademicky vzdělaní (profesoři místních gymnázií a škol, právníci a studenti různých oborů), mnozí působili v městské správě či ve službách slezských knížat a pánů. Jejich jmenovitý přehled včetně jejich sociálního zařazení je uveden v příloze. Básněmi k holdovací cestě přispěli i krajané, kteří studovali či působili jinde. K nim patřil i pozdější reformátor německé poezie Martin Opitz. Počet a charakter letáků této skupiny v každém případě odpovídá kulturní úrovni Slezska, jehož německy píšící autoři měli přímo zakladatelský význam pro reformu německé poezie a rozvoj německé barokní

³²⁸ Učinil tak autor veršů vepsaných do exempláře Pěčkových *Satir*, uloženém v Národním muzeu pod signaturou 49 E 49.

³²⁹ Z doby jeho působení v Čechách lze doložit výměnu básní například s Budovcem, Dornaviem, Floriánem Vermiliem a jinými autory „univerzitního okruhu“.

literatury a dramatu. (Kromě Martina Opitze věnoval báseň na počest Fridrichovy holdovací cesty i starší bratr další nezastupitelné postavy německé literatury - Andrease Gryphia z Hlohova). Je zřejmé, že pozitivní posun v postavení slezských stavů v rámci Konfederace nereflektovala jen slezská knížata, ale našel odezvu v širších měšťanských vrstvách.

Značný počet domácích autorů, schopných tak či onak přispět k publicistice se vztahem k události nadregionálního významu, příliš nepřekvapuje, když vezmeme v úvahu roli, kterou Vratislav hrála ve vývoji evropského zpravodajství. Nejvýznamnější město Slezska bylo křižovatkou přes níž šly zprávy ze severu i východu do západní Evropy i naopak. Již z roku 1562 je znám pokus o zavedení pravidelného poštovního spojení z Prahy přes Vratislav do Krakova. Po smrti Štěpána Bathoryho, v době, kdy Rudolf II. usiloval o polskou kandidaturu, fungovalo poštovní spojení od polských hranic přes Olešnici, Vratislav a Kladsko do Prahy. Slezští stavové si již na počátku tzv. čtrnáctileté války (1593-1606) dokázali - byť dočasně - zajistit pravidelné poštovní spojení mezi Vídní (centrem zpravodajství z uherského pomezí) a Slezskem, aby získali co nejrychleji informace a noviny z Uher. Vybudováním tohoto spojení, které vedlo přes Mikulov, Slavkov a Olomouc do Nisy, byl roku 1594 pověřen vratislavský měšťan Adam Wenzel.

Vratislav však nebyla odkázána jen na tištěné zprávy odjinud. Již na sklonku 16. století zde byly pro potřeby širší veřejnosti vydávány tištěné jednotlivé noviny, existovala výměnná spolupráce mezi vratislavskými a pražskými tiskaři a nebyla tu nouze o novelanty, kteří byli za patřičnou odměnu ochotni zasílat klientům ve Slezsku či mimo ně nejdůležitější ručně psané zprávy. Od Adama Röslera z Vratislavi tak dostával po roce 1600 pravidelné informace např. Karel starší ze Žerotína. Ve dvacátých letech 17. století vznikly ve Vratislavi vůbec první tištěné týdenní noviny v zemích České koruny. Není náhodou, že o udělení potřebného privilegia požádal právě Georg Baumann, majitel vratislavské tiskárny, v níž bylo vytištěno i největší procento tisků, které se vztahují k cestě Fridricha Falckého do vedlejších zemí České koruny.

Fridrichova holdovací cesta na Moravu a do Slezska patřila k důležitým bodům jeho nedlouhé vlády. Ačkoli ji někteří historikové ex post posuzovali jako nezodpovědnou marnotratnost, byla ve skutečnosti nezbytností, neboť bez holdu by Fridrich nebyl oprávněn ve vedlejších zemích vládnout. Nechtěl-li prohospodařit

konfедераční úsilí stavů, musel vzbudit v tamějším obyvatelstvu důvěru ve svou mocenskou pozici a jeho vladařská reprezentace musela snést srovnání s předchozími holdy habsburských panovníků, které byly ještě v živé paměti. Také v sousedních zemích bylo přijetí ve vedlejších zemích pozorně sledováno jako zkouška Fridrichovy moci. Cesta se stala námětem zpráv agentů i více či méně oficiálních tiskových projevů, které se poněkud lišily od způsobu, jakým se referovalo o Fridrichově příjezdu a korunovaci v Praze. Zatímco letáky, týkající se holdu na Moravě, se mi podařilo zachytit jen vzácně, v souvislosti s holdem ve Vratislavi lze mluvit o explozi tisků, které vznikly ze spontánního nadšení jednotlivců, kteří se neskrývali v anonymitě. Tento materiál umožňuje – samozřejmě v kombinaci s jinými prameny – nahlédnout do průběhu cesty a její atmosféry hlouběji. Protože v české historiografii chybí studie, která by se touto cestou podrobně zabývala, je tato část mé práce také příležitostí shrnout dosavadní poznatky o ní.³³⁰

Tiskem, který nejvíce ovlivnil povědomí českých historiků o Fridrichově holdovací cestě, je anonymní zpráva „Mährische und Schlesische Huldigungsrelation“ (Č. 199, obr. 70), jejíž pisatel se cesty zřejmě sám účastnil, patrně jako člen králova doprovodu. Protože se zpráva z velké části shoduje s líčením Pavla Skály ze Zhoře, je zřejmé, že mu sloužila jako předloha; v literatuře najdeme i hypotézy o tom, že autorem této relace by mohl být Skála sám. Jisté je, že vzhledem k drobným chybám v místopisných označeních týkajících slezské části cesty autor velmi pravděpodobně nepocházel ze Slezska.³³¹ Jeho relace se soustřeďuje na stěžejní momenty královy cesty – na hold v Brně a Vratislavi. Bude naším průvodcem zejména pro první část královy cesty. Pokud jde o vratislavské události a ohlasy královy cesty ve Slezsku, konkuruje jí řada dalších, často dosud nezhodnocených slezských tisků. Důležité místo mezi nimi zaujímá „Kurtze und gründliche Beschreibung deß königlichen

³³⁰ Nejpodrobněji se tématem zabýval Karl BRUCHMANN, *Die Huldigungsfahrt König Friedrich I. von Böhmen (des „Winterkönigs“) nach Mähren und Schlesien*, Breslau 1909; Týž, *Die auf den ersten Aufenthalt des Winterkönigs in Breslau bezüglichen Flugschriften der Breslauer Stadtbibliothek*, in: Programm des königl. König-Wilhelms-Gymnasiums zu Breslau für das Schuljahr 1904/1905, Breslau 1905; Týž, *Archivalia inedita zur Geschichte des Winterkönigs*, Wissensch. Beilage zum Programm des königl. König-Wilhelms-Gymnasiums zu Breslau für das Schuljahr 1908/1909, Breslau 1909. Tyto studie mi byly největší oporou.

³³¹ Autor relace např. soustavně nazývá Olavskou bránu (věž, ulici) Olešnickou. Tuto záměnu opakuje též Pavel Skála ze Zhoře, Karel TIEFTRUNK (ed.), *Skála*, díl III, s. 447. K hypotéze o Skálově autorství zmíněné relace Karl BRUCHMANN, *Die Huldigungsfahrt König Friedrich I. von Böhmen (des „Winterkönigs“) nach Mähren und Schlesien*, Breslau 1909, s. 3.

Einziges“ (Č. 182, obr. 71) vřatislavského měřřana Geoga Reuttera a „Oratio historico-poetica Fridericum regem Bohemorum“ (Č. 213, obr. 72) rektora vřatislavského alžbětinského gymnázia Tomáše Sagittaria, autora jeřřtě dalších řř tisků (Č. 43, 214, 232), jeřř vznikly na počest králova přijezdu do Slezska. Oba tito autoři nešetřili množřtvím podrobností, které - s přihlédnutím k jiným tiskům³³² i pramenům jiného charakteru³³³ - umožňují barvitou rekonstrukci králova pobytu ve Slezsku jak pokud jde o sled událostí, tak pokud jde o tamější nálady i slezskou optiku vnímání a prožívání nových skutečností. Oba výše uvedené tisky dávají také nahlédnout do mechanismů fungování městských struktur, vystavených náročné zkouřce zajiřřění všeho toho, co s pobyttem krále a jeho družiny souviselo.

Holdovací cestu do vedlejších zemí České koruny měl Fridrich původně nastoupit bezprostředně po návratu z jednání Unie v Norimberku, byla však odsunuta mimo jiné i pro nepřijeň počasí. Již počátkem roku vřyzval Fridrich Českou komoru, aby opatřila potřebné peníze pro jeho cestu a vybavil svého kvartýřmistra Stephana Hasela patentem a instrukcemi. Vlastní cestu nastoupil Fridrich až 27. ledna. Tehdy vyjel s doprovodem 294 osob a 286 koní směrem na Moravu.³³⁴ Na česko-moravskou hranici, do měřřtečka Polná, přijel král již 30. ledna. Moravřřti vyslanci se však poněkud opozdili a král na ně dva dny čekal. S omluvou dorazili teprve 1. února. Před vstupem na moravskou půdu pozdravil nového zeměpána slavnostní českou řečí nejvyšřř komorník Markrabřřství moravského Vilém z Roupova. Jeho příbuzný, nejvyšřř kancléř Královřřství českého Václav Vilém z Roupova, větu po větě překládal do němčiny. Jeřřtě týž den

³³² Zejména jde o leták Jakoba Bartsche „O ReX Magne, haVe aC faVens aDesto. FRIEDEN- und EHREN-PORTE Deß Großmächtigsten Königes zu Böheimb“ (Č. 210, obr. 73), latinský verřřovaný epos „Patriae Tripudium festivum“ (Č. 224) Johanna Hertlinga a tisk Tomáše Sagittaria „PORTA PACIS augustissima DIVO FRIDERICO REGI BOHEMIAE“ (Č. 232).

³³³ Jde např. o Fridrichovy dopisy Alžbětě - Johann Christian ARETIN (ed.), *Sammlung noch ungedruckter Briefe des Churfürsten Friedrich V. von der Pfalz, nachherigen König von Böhmen*, München 1806; Bedřich MENDL, Eleonora MENDLOVÁ-MRAČKOVÁ, *Ze zimmňho královřřví*, Praha 1919. Cenné podrobnosti obsahují zprávy saského agenta /Königlich Sächsische Hauptstaatsarchiv zu Dresden, Acta: 25.-27. Buch. Unruhe im Königreich Böhmen betr. Anno 1620. Loc. 9174, 9175/. Využitelné jsou i zprávy kronikářů, zejména očitého svědka Nicolause Pola - J. G. BÜSCHING, J. G. KUNISCH (ed.), *Nicolaus Pol, Jahrbücher der Stadt Breslau*, Breslau 1813-1824; K holdu teěž Friedrich LUCAE, *Schlesiens curiose Denckwürdigkeiten*, Frankfurt am Main MDCLXXXIX.

³³⁴ Karl August MÜLLER, *Fünf Bücher vom Böhmischem Kriege in den Jahren 1618-1621, nach handschriftlichen Quellen des Königlich Sächsischen Haupt-Staats-Archivs*, Forschungen auf dem Gebiete der neueren Geschichte III, 1, Dresden-Leipzig 1841, s. 283. Počet osob i koní však v průběhu cesty kolísal, ve Vřatislavi uvádí Georg Reutter 300 osob a 387 jezdeckých a kočárových koní, v Bunzlau/Boleslawiec muselo být obstaráno ubytování pro 320 osob a 342 koní.

odcestovali vyslanci zpět do Brna, aby se podíleli na přípravách na přijetí krále. Ten přenocoval v Polné a následující den – v neděli – vyslechl v tamním kostele kázání svého dvorního kazatele na 121. žalm. Po snídani pokračoval král do Třebíče, kterou spravoval Karel starší ze Žerotína.³³⁵ O jeho postoji ke králi se pisatel relace nezmiňuje, raději připomíná zdejší vyhlášené plátenictví.

Od Třebíče doprovázely krále dvě kornety moravských jezdců pod velením rytmistřů Přepického a Grünbergera, zatímco králova česká tělesná stráž jela až do Českého Brodu, odkud pak byla poslána zpět. Následujícího dne, 3. února, dorazil král na Moravský Krumlov, který patřil tehdejšímu dědičnému nejvyššímu maršálkovi České koruny, panu Bertoldu Bohubudovi z Lipé. Autor relace popisuje velkolepé přivítání s nelíčeným obdivem.

Zámecký pán přijal vzácného hosta v čele své stovky mušketýrů v livrejích, kteří vypálili na počest krále čestnou dělovou salvu, kterou opakovala děla na branách a zámeckých valech. Pak následovala prohlídka prostor zámku i uměleckých pokladů jeho majitele. Náš zpravodaj obdivoval zejména četné komnaty, zdobené gobeliny, krásnou zámeckou kapli a klenutý slavnostní sál s překrásnými obrazy. I sám král o tom psal své manželce: *Byl jsem v domě pána z Lipé, který je velmi krásný a pevný s mnoha koberci, některé velmi krásné. Mohu skutečně říci, že vyjma Heidelberg a Mnichov znám málo zámků, kde by jich bylo tolik. Hostil mě velmi nádherně.*³³⁶ Majitel zámku byl rovněž milovník lovu a vlastnil stáj asi padesáti ušlechtilých tureckých a berberských koní, jakož i skvělou smečku anglických dog. Zámecký pán sice učinil k počtě vzácné návštěvy přípravy k velkému lovu a k dispozici byl jeden medvěd, jeden buvol a čtyři vlci, lov se však nekonal, neboť král musel již příštího rána pokračovat v cestě.

Z Krumlova král vyrazil již v sedm hodin ráno a směřoval k Brnu. Cestou ještě navštívil obec novokřtěnců, přijal jejich pozvání k svačině a obdržel praktické dárky – důkazy jejich řemeslné dovednosti: keramické nádoby, nože, prošívané rukavice a krásné železné cestovní lůžko. Fridrich byl nadšen jejich pohostinností a pln dojmů psal Alžbětě: *Kdyby byli blízko Prahy, navštěvoval bych je často.*³³⁷ Když se královský průvod za hustého sněžení přiblížil na půl míle k hlavnímu

³³⁵ Třebíčské panství patřilo jeho manželce Kateřině z Valdštejna.

³³⁶ Bedřich MENDL, Eleonora MENDLOVÁ-MRÁČKOVÁ, *Ze zimního království*, Praha 1919; s. 17; Johann Christian ARETIN (ed.), *Sammlung noch ungedruckter Briefe des Churfürsten Friedrich V. von der Pfalz, nachherigen König von Böhmen*, München 1806, č. 11, s. 151, dále jen J. Ch. ARETIN, *Sammlung*.

městu Moravy, zpozoroval Fridrich blížící se družinu zemských stavů, opustil svůj cestovní vůz a vsedl na koně. Zástupci stavů jej pozdravili a pronesli slavnostní řeč. Při pozdravu se prý vítr utišil a slunce prorazilo mraky, což bylo vykládáno jako dobré znamení. Po uvítací řeči stavů se dal dlouhý průvod o 1500 jezdcích opět do pohybu. Král nebyl veden do města nejkratší cestou, ale oklikou kolem krásných vinogradů, aby se mohl potěšit pěknou vyhlídkou na město s jeho opevněním. Na signální výstřel zahřměla králi děla na čtyřech baštách pevnosti na pozdrav, po čtyřiceti výstřelech z každé z nich a údolí a výšiny ozvěny opakovaly. Autor relace při svém vyprávění neskryl radost z toho, že kanonádu jistě musí registrovat i nepřátelské posádky v Mikulově i jinde, neboť i *odtamtud zde bývá střílení z děl také často slyšet*.

Když průvod dospěl před městskou bránu, sesedli všichni - až na krále a jeho maršála - s koní. Brněnští měšťané vzali krále pod baldachýn z červeného damašku a moravský zemský hejtman Ladislav Velen ze Žerotína, se chopil uzdy králova koně a dále jej vedl. Před králem a moravským zemským hejtmanem jel s vytaseným mečem český maršálek – králův krumlovský hostitel, pan z Lipé. Před jezuitským kostelem byl král přivítán duchovenstvem latinskou řečí. Pak byl uveden do kostela, kde zaznělo skvěle provedené Te Deum laudamus a děkované kázání v české řeči. V sedm hodin večer se král odebral do příbytku, jenž byl pro něho připraven v paláci kardinála Františka Dietrichštejna. Zda se tam cítil dobře, je sporné, v dopise Alžbětě nicméně popisuje, že jeho dočasný příbytek je velmi pěkný, ale není dostavěn.³³⁸

Při příležitosti králova příjezdu vytiskl brněnský tiskař Kryštof Haugenhofer oslavnou píseň „Ein schöner Lob unnd Ehren Gesang“ (Č. 114), jejíž autor, Tomáš Hoffmann, se obrací k obyvatelům všech korunních zemí – Čech, Moravy, Slezska a obojí Lužice. Značná část strof jeho písně je sice věnována průběhu pražské korunovace, ale úvodní a závěrečné sloky reagují na skutečnost královy návštěvy a vytvářejí pozitivní náladu pro hold Moravanů novému panovníkovi, jehož úspěch je předpověděn i ve starých proroctvích:

*König Friedrich ist ankommen,
in unser Landt herein,
alß man hatt lang vernommen
von Sybilla Weissagung fein,*

³³⁷ TAMTÉŽ.
³³⁸ TAMTÉŽ.

*der soll vil guts anstiften,
die Feind erlegen all,
hilffts ihm HErr Gott außrichten
daß es gescheh einmall.*

Následující den, 5. únor, byl věnován jednáním všeho druhu. Nejdříve krále navštívili zemští stavové a přednesli mu své žádosti, pak měl Fridrich dvě porady se svými rádci. Téhož dne měli *reformierte Fratres* shromáždění v jezuitské koleji, jemuž byl přítomen i Abraham Scultetus. Zřejmě se jednalo také o definitivní předání jezuitského kostela v Brně jednotě bratrské.³³⁹ Právě v tomto kostele vykonal Fridrich 6. února přísahu na zemské svobody a přijal hold všech přítomných pánů a rytířů. Slavnostnímu aktu předcházely bohoslužby, při nichž byl úvodem česky zpíván 20. Žalm i Lutherův chorál „Erhalt uns, Herr, bei deinem Wort“ a po kázání zazněl zpěv žalmů 117 a 66.

Holdu se vyhnuli jak vyslovení odpůrci krále jako kníže Lichtenštejn a bývalý zemský hejtman Lobkovic, tak Karel starší ze Žerotína, který v Brně tehdy pobýval. Král byl patrně zklamán, ale v dopise Alžbětě z toho dne nicméně zdůrazňoval, že všichni ostatní mu osvědčují velkou oddanost.³⁴⁰ Do slavnostního dne však vnesly disonanci zprávy o výbuchu zámku v Jičíně, smrti Jindřicha Slavaty³⁴¹ a vpádu Poláků na Moravu. Z Brna se 6. února Fridrich také obrátil na vratslavské radní a informoval je, že k nim vyslal svého kvartýrmistra, jemuž měli označit vhodné ubytovací prostory a vybavit je postelemi a příslušenstvím. Později, 12. února, informoval král vratslavskou radu, že plánuje vjezd do města

³³⁹ Moravské stavy o tom sice jednaly již v květnu 1619 v Brně, poté, co byli na základě patentu z 6. května jezuité z Brna a Olomouce vykázáni. Rozhodnutí, co se stane s jejich kostely a kolejemi, však tehdy ještě nepadlo. Zdá se, že teprve příjezd krále Fridricha se stal příležitostí k řešení této otázky. Fridrich se ve výše citovaném dopise Alžbětě z 6. února vyjadřuje o jezuitském kostele jako o kostele, „který dříve náležel jezuitům a nyní je náš.“

³⁴⁰ „Pan Karel ze Žerotína nechtěl složit přísahu, nevím nezmění-li svého úmyslu před mým odjezdem, jinak by pozbyl určitě všech svých statků. Všichni ostatní mně projevují mnoho přízně.“ TAMTÉŽ. V podobném duchu referoval Camerarius v listu falckému kancléři panu von der Grün. Jak agent Lebzelter již 6./16. února hlásil na saský dvůr, omlouval to prý Žerotín tím, že se necítí být zproštěn přísahy, kterou vykonal králi Ferdinandovi.

³⁴¹ Král sám byl tragickým vyústěním dramatu rodiny Smiřických zřejmě hluboce oťresen a ve své korespondenci s královnou se k události stále vracel. Jako postskriptum k již zmíněnému dopisu královně ze 6. února připojil: „Zprávy, které jsem dostal z Prahy po ukončení tohoto dopisu o nebohém panu Slavatovi, mne velmi rmoutí. Bůh nenechá bez trestu těchto zločinů.“ V dopise z 8. února (J. Ch. ARETIN, *Sammlung*, č. 12) se k tomu opět vrací: „Jsem velmi zarmoucen nad neštěstím, které stihlo pana Slavatu, neboť ztratil jsem dobrého služebníka. Je to velmi nešťastná příhoda, myslím, že se stalo málo podobných. Prosím, oznamte mi, co tomu říká pan z Vartemberka a jeho dcery.“ Bedřich MENDL, Eleonora MENDLOVÁ-MRÁČKOVÁ, *Ze zimního království*, Praha 1919, s. 18, 19.

na 24. února a připomíná jim závazek ho slavnostně přijmout a obstarat ubytování.³⁴²

Následující den, 7. únor, byl rovněž dnem bohatým na události. Krále a jeho stoupence jistě potěšila čerstvá zpráva o kapitulaci dietrichštejského Mikulova. Pisatel relace neopomenul zmínit, že vítězové získali 12 hrubých děl, ale jen 8 centů prachu, 300 věder vína, něco obilí a jiných potravin. Posádce o 250-60 mužích byl ovšem povolen volný odchod s jejich věcmi.³⁴³ Odpoledne přijal Fridrich v zemském domě hold vyšších i nižších zemských úředníků.³⁴⁴ Vezmeme-li na pomoc i jiné prameny, vyplynou také další důležité body králova programu. Během následujícího jednání Fridrich informoval stavy o stanoviscích německých knížat, vyjádřených na dnu Unie v Norimberku a pak jim dal na vědomí své požadavky, shrnuté v pamětním spise. Král žádal moravské stavy o jmenování zplnomocněných zástupců na březnový generální sněm v Praze, jednalo se o příspěvku na dar sultánovi, jenž jej měl naklonit věci Konfederace, o náhradu králi za ztracená regalia ze statků olomouckého biskupa, o otázkách spojených s opatřeními, jež měly stavy na podnět krále podniknout na obranu země, o korunovačním daru pro Fridricha a Alžbětu a posudné pro královy civilisty. Král i stavové se nakonec dohodli na kompromisu.

Stavové byli ochotni vyslat své zplnomocněné pověřence na generální sněm i podílet se po dohodě se stavy jiných zemí na daru pro sultána. Ze konfiskovaného zboží nabídli králi právě dobytý Mikulov a biskupská zboží Kroměříž a Hulín, královně kromě toho panství Chropyni. Původně trvali na tom, aby z těchto panství byla placena stejná zemská daň jako z jiných a aby statky, spravované výhradně moravskými úředníky, zůstaly nadále součástí korunní země Moravy, později je však dali králi do bezpodmínečného vlastnictví. Jako korunovační dar povolili králi 1500 moravských zlatých, ale odmítli posudné i jakékoli výdaje na královy civilisty. Také požadavky na obranu země stavové nejprve odmítli a teprve naléhání

³⁴² Karl BRUCHMANN, *Die Huldigungsfahrt König Friedrich I. von Böhmen (des „Winterkönigs“) nach Mähren und Schlesien*, Breslau 1909, s. 12. Oba dopisy, jejichž originály se dříve nacházely ve vřatislavském archívu (FFF 1381,1382) se později, zřejmě v 1. polovině 19. století, ztratily.

³⁴³ „Mährische und Schlesische Huldigungsrelation“ (Č. 196), list B ia. K obléhání Mikulova Christian d'ELVERT, *Zur Geschichte des dreißigjährigen Krieges*, in: *Notizenblatt der historisch-statistischen Sektion der kais. königl. mährisch-schlesischen Gesellschaft* 1867, Nr. 2, s. 12.

³⁴⁴ Karl BRUCHMANN, *Huldigungsfahrt König Friedrich I. von Böhmen (des „Winterkönigs“) nach Mähren und Schlesien*, Breslau 1909, s. 13; Christian d'ELVERT, *Schriften der historisch-statistischen Sektion*, Bd. 24, s. 23 a dále. V rozporu s dopisy krále, Cameraria i saského agenta, klade Skála společný hold stavů i zemských úředníků na 7. února. K. TIEFTRUNK (ed.), *Skála*, díl III, s. 446.

komise vojenských odborníků (Christian Anhalt, Hohenlohe, Thurn, český kancléř a pověřenec horno- a dolnorakouských protestantských stavů) je pohnulo k větší obětavosti. Nakonec se sjednotili na tom, že se k již naverbovanému lidu připojí ještě 1500 nebo 2000 mušketýrů a 500 jezdců, avšak jen na šest měsíců a výlučně k obraně vlastní země.³⁴⁵

Význam starostí o obranu země podtrhly ovšem i zprávy o řádění skupin Poláků a kozáků, tzv. lisovčků, na moravském území. Tyto bojůvky ohrožovaly již několik měsíců slezská knížectví a některé z nich se posunovaly na jih. Podnět k jejich řádění prý dal vratislavský biskup arcivévoda Karel, bratr Ferdinanda II., který již 27. září 1619 opustil Slezsko a společně se synem polského krále Zikmunda, princem Vladislavem, jenž v létě 1619 pobýval v biskupské rezidenci v Nise, se odebral do Polska. Vyprávělo se, že při odjezdu byl jeho majetek naložen na 24 vozů a stříbrné sochy, které se celé do jeho zavazadel nevešly, prý nechal rozsekat, aby za ně mohl naverbovat kozáky a nezaměstnané vojáky a vyslat je na trestné výpravy do Slezska.³⁴⁶ Některé z těchto skupin se očividně snažily narušovat a pokud možno překazit Fridrichovu holdovací cestu. Císařská strana přikládala těmto vpádům na území Moravy značný význam, o čemž svědčí i jeden svérázný artefakt, vytvořený na počest Ferdinandova triumfu nad českými stavy. Mezi ilustrovanými jednolisty, které sbíral císařský rada František Gottfried Troilus z Lessotu, aby dokumentoval vítězství svého panovníka v české válce, najdeme také sadu 36 karetních listů, nazvaných „FOLIA KOSAKORUM Lissouiensium“.³⁴⁷ Karty jsou zapaspartovány a opatřeny rukopisným komentářem. Znázornění polských útoků na Moravu najdeme například na listu srdcové sedmy (obr. 74).

Tyto záškodnické akce neunikly ani pozornosti pisatele naší relace. V době Fridrichova pobytu v Brně byla jedna z největších kozáckých band pouhé tři míle od města a patrně se zamýšlela probít do Mikulova, který byl mezitím stavovskými vojsky obsazen. V noci ze 7. na 8. února zapálili kozáci dvě městečka a zámek, jenž patřil jednomu z příbuzných zemského hejtmana Ladislava Vlena ze

³⁴⁵ Christian d'ELVERT, *Zur Geschichte des dreißigjährigen Krieges*, in: Notizenblatt der historisch-statistischen Sektion der kais. königl. mährisch-schlesischen Gesellschaft 1867, Nr. 2, s. 10; František KAMENÍČEK, *Zemské sněmy a sjezdy Moravské 1526-1628*, díl II, Brno 1902, s. 526.

³⁴⁶ Karl BRUCHMANN, *Die Huldigungsfahrt König Friedrich I. von Böhmen (des „Winterkönigs“) nach Mähren und Schlesien*, Breslau 1909, s. 15 a pozn. 2 tamtéž; C. GRÜNHAGEN, *Schlesisches aus London. Gesandtschaftsberichte den Anfang des 30jähr. Krieges betr. auszüglich mitgetheilt von C.G.*, Zeitschrift des Vereins für Geschichte und Altertum Schlesiens, Bd. 21, 1887, s. 305.

³⁴⁷ František Gottfried z Lessotu pocházel z tyrolského rodu, jenž se usadil ve Slezsku a měl své statky v knížectví Nisa. Karty lisovčků jsou uloženy v Knihovně Národního muzea, 102 A 105.

Žerotína, takže z Brna bylo možno pozorovat zář ohně. To nevěstilo nic dobrého, skutečnost však byla ještě horší. V zámku došlo k plenění a hrubým násilnostem.³⁴⁸ Narychlo shromážděné bojové síly a zemská hotovost táhly proti banditům, kterých, podle informací polských zajatců přivedených do Brna, bylo 17 kompanií.

Na útok lisovčiků se připravovala také Olomouc, jež byla dalším cílem holdovací cesty. Králův odjezd z Brna, původně stanovený na 11. února, musel být tedy o několik dní odložen. Tuto dobu věnoval Fridrich také soukromé i úřední korespondenci. 8. února se z Brna obrátil na stavy všech zemí České koruny s prosbou, aby přijali kmotrovství nad jeho nejmladším synem Ruprechtem, narozeným v prosinci 1619 a požádal stavy Chebského kraje, aby vyslali zplnomocněné vyslance k holdu do Prahy na 23. března. Pod dojmem aktuálních událostí pak žádá slezského nejvyššího hejtmana Kristiána z Lehnice a Břehu i kladského hejtmana o pomoc při odvrácení polského nebezpečí a v několika dopisech uklidňuje Alžbětu poukazy na božskou ochranu, pod níž stojí. Tolik pokud jde o králův program. Z dosud nezmíněných tisků, které se ke králově pobytu v Brně vážou, se dovídáme spíše o aktivitách jeho dvorního kazatele, jenž držel v neděli 9. února kázání na téma biblického podobenství o rozsévači a pleveli.³⁴⁹

Král opustil Brno teprve 14. února a příštího dne dorazil mezi třetí a čtvrtou hodinou do Olomouce. Také zde jej čekalo skvělé přijetí. Součástí uvítacího ceremoniálu mohly být i některé básně olomouckého tisku „Μημέρια Friderico I. ...magno regi Bohemiae..“ (Č. 203),³⁵⁰ který jeho autor Eliáš Faber, v té době kolega na zdejší reformované škole u sv. Mořice,³⁵¹ věnoval konšelům, radě a

³⁴⁸ V dopise z 11. února 1620 o tom píše Fridrich Alžbětě v souvislosti s audiencí, kterou poskytl Ladislavu Velenovi ze Žerotína: „Pán ze Žerotína byl u mne, chce se oženit s mladou vdovou, prý je velmi bohata, dal jsem mu doporučení pro jeho dámu. Jeden jeho bratranec byl velmi stýrán Poláky, kteří vnikli do jeho domu, vhořeli ho, stíženého pakostnicí z lože stloukli ho a znásilnili jeho ženu a sestřenici.“ Bedřich MENDEL, Eleonora MENDLOVÁ-MRÁČKOVÁ, *Ze zimního království*, Praha 1919, s. 20; J. Ch. ARETIN, *Sammlung*, č. 10.

³⁴⁹ „Drey Christliche Predigten: Die Erste/ Vom Sämänn unnd Unkraut/ zu Brinn in Mähren...“ (Č. 100a, obr. 75).

³⁵⁰ Tento leták byl tištěn u olomouckého tiskaře Christofora Kutschia, podrobněji o něm Josef HEJNIC, *Humanistická bohemika ze 16. a 17. století*, Listy filologické 108, 1985, č. 2, s. 97-98.

³⁵¹ Eliáš Faber, rodák ze Šternberka na Moravě, se v titulu uvádí jako „scholae....Mauritianae reformatae collega“, což patrně dokládá, že se i se školou hlásil ke kalvínské orientaci. I když mohlo jít o trend spjatý pouze s rokem 1620 (srv. s níže zmíněnou reakcí saského agenta na účast při olomouckém Scultetově kázání), mohl se projevit již po 12. 5. 1619, kdy do Olomouce přišel Faberův přítel, šternberský farář Jan Feuerabend. Srv. Christian d'ELVERT, *Mährische Chroniken... I*, Brünn 1861, s. 46.

představeným chrámu a školy. V úvodní básni, která je ohlasem veršů z Vergiliovy Aeneidy (v. 833-871), vítá Faber Fridricha jako zastánce vlasti, jež trpěla pod papežským jhem, jako lodivoda, jenž nyní jako druhý Aeneas bezpečně dovede do přístavu říšskou loď. Další verše představují Fridricha jako záštitu pronásledovaných pro víru. K nim se řadil i filosof a doktor medicíny Michael Gebhard z Nisy, autor závěrečné pochvalné básně. Ta je zajímavá i tím, že přes sympatie k Fridrichovi zachycuje i obavy, s nimiž se na Moravě hledělo na české stavovské povstání a volbu nového krále. Spolu s gratulací Václava Olyria, duchovního v nedalekých Jaroměřicích, na níž se podílel i mistr Jan Campanus, patří tento vícestránkový leták k nečetným tištěným ohlasům z moravské části holdovací cesty.³⁵²

V Olomouci byl král ubytován ve Valdštejnském paláci a sousedním domě na Horním rynku, který patřil zámožnému měšťanu Abrahamu Mazákovi, obchodníku s vínem.³⁵³ Před příjezdem vzácného hosta obeslala městská rada starší ulic³⁵⁴ a představené řemeslnických cechů a nařídila jim, aby šli ve svém obvodu každý dům od domu a všude oznamovali, aby se příštího dne, v neděli *Septuagesimae*, v devět hodin ráno obyvatelstvo shromáždilo před Mazákovým domem a holdovalo králi. To se také stalo. V jezuitském kostele, jenž byl do té doby zapečetěn a teprve ráno otevřen, se nejprve konala slavnostní bohoslužba podle reformovaného ritu, při níž král seděl v „nádherném sedadle“. Scultetova kázání o dělnících na vinici³⁵⁵ se podle saského agenta prý zúčastnilo i *mnoho luterských lichometníků převlečených do kalvínského roucha*.³⁵⁶ Po bohoslužbách se král vrátil do svého příbytku, před nímž se již shromáždili lidé, mezi nimiž byli i sedláci, které sem ze svých panství nechal přivést Ladislav Velen ze Žerotína, aby jejich kroje a tance přispěly k lesku této události. Král prý vystoupil na pavlač Mazákova domu vedoucí do ulice, aby přijal hold lidu. Nejdříve zemský hejtman krátce vyzval k přísaze věrnosti, pak přítomní provedli přísahu zdvižením dvou prstů pravé ruky.

³⁵² Olyriův hold králi „Concio Eucharistica sive Gratulatoria“ (Č. XVIII, obr. 76) z 16. února 1620 byl tištěn v Praze u Daniela Karla z Karlsperka.

³⁵³ Za své pohostinství byl Mazák později potrestán; dům mu byl zkonfiskován, jeho jméno přibito na šibenici a před uvězněním jej zachránil útěk.

³⁵⁴ „Gassenherren“, radnicí určené osoby, které v určitém okrsku vykonávaly jistý druh policejního dohledu a zvali obyvatele svého okrsku k veřejným shromážděním na radnici.

³⁵⁵ „Drey Christliche Predigten...Die Andere / Von den Arbeitern im Weinbergk/ zu Olmütz in Mähren...“ (Č.100a).

³⁵⁶ Karl BRUCHMANN, *Die Huldigungsfahrt König Friedrich I. von Böhmen (des „Winterkönigs“) nach Mähren und Schlesien*, Breslau 1909, s. 20.

Nato se Fridrich odebral do Valdštejnského paláce, kde poobědval. Jak dlouho král v Olomouci pobyl, není zcela jasné, jeho návštěva však jistě nebyla dlouhá a známý proces s holešovským farářem Janem Sarkanderem se konal až po Fridrichově odjezdu.³⁵⁷

Další zastávkou na cestě byl severomoravský Šternberk, kde králi připravila skvělé přijetí minsterberská knížata Jindřich Václav z Bernstadtu a Karel Fridrich z Olešnice.³⁵⁸ Odtud Fridrich pokračoval do pohraničního městečka Bruntálu, které patřilo opavskému zemskému hejtmanovi, Hynkovi z Vrbna. 18. února zde král vybavil oba velitele doprovodných moravských kornet pasy, které jim a jejich vojákům umožňovaly volný průchod a podporu na zpáteční cestě. Ke skutečnému propuštění moravského doprovodu však došlo podle Georga Reuttera teprve v Lichtenbergu/Kolnica u Grottkau/Grodków. Patrně si král Moravany ještě ponechal u sebe při cestě oblastí, ohroženou vpády kozáckých band. 19. února dorazil Fridrich do Krnova, kde byl hostem Jana Jiřího Krnovského. Markrabě, jeho 98 jezdců i příslušníci rytířského stavu krnovského knížectví pak posílili králův doprovod a pokračovali s ním dále přes Nisu až do Vratislavi. Jan Jiří si dostatečný lesk své družiny neváhal zajistit také půjčkou u krnovských a hlubčických měšťanů.³⁵⁹

21. února kolem čtvrté hodiny odpoledne se konal Fridrichův slavnostní vjezd do Nisy, města, které patřilo vratislavskému biskupovi, jenž se uchýlil na území polského krále. V době jeho nepřítomnosti spravovali Nisu pověřeni administrátoři – kanovník a scholastikus Kryštof z Gellhornu a dómský kantor Kryštof ze Strachwitz. Ti také museli zorganizovat vše, co s přijetím krále souviselo.³⁶⁰

³⁵⁷ Anton GINDELY, *Dějiny českého povstání léta 1618*, Praha 1878, díl II, s. 254,255, přepokládá několikadenní pobyt v Olomouci, což souhlasí s Reutterovou relací, Karla BRUCHMANN, *Die Huldigungsfahrt König Friedrich I. von Böhmen (des „Winterkönigs“) nach Mähren und Schlesien*, Breslau 1909, s. 20 uvádí, že se král vydal na další cestu brzy po obědě téhož dne. Srv. DUDÍK, edice *Fragmentum Olomucensis Diarii...ab 1619*, in: *Schriften der historisch statistischen Sektion der k.k. mährisch-schlesischen Gesellschaft des Ackerbaues, der Natur und Landeskunde*, Brünn 1851, Heft 1; Christian d'ELVERT, *Schriften der historisch-statistischen Sektion*, Bd. 23, s. CCXV.

³⁵⁸ Srv. dopis Fridricha Alžbětě z Moravského Šternberka datovaný 16. února, 1620: „Vévodové Minsterberští mě výborně hostili. Pozitří, dá-li Bůh, přibudu do Krnova k markraběti.“ Bedřich MENDL, Eleonora MENDLOVÁ-MRÁČKOVÁ, *Ze zimního království*, Praha 1919, s. 23, J. Ch. ARETIN, *Sammlung*, č. 14.

³⁵⁹ Radek FUKALA, *Role Jana Jiřího Krnovského ve stavovských hnutích*, Opava 1997, s. 99; ZAO, AS, inv. č. 564.

³⁶⁰ Augustin KASTNER, *Archiv für die Geschichte des Bistums Breslau*, Bd.1, Neisse 1858, s. 179. Administrace vratislavského biskupství byla svěřena děkanovi Mikuláši Troilovi z Lessotu a arcidiákonovi Dr. Sebastianu Hartmannovi z Königsheimu. O Strachwitzovi a Hartmannovi též J. JUNGNITZ, *Die Breslauer Germaniker*, Breslau 1906, s. 75 a dále, 95 a dále. Administrátoři z Nisy

Několik dní před královým příjezdem pověřili hejtmana z Grodkówa/Grottkau, pana z Rothkirchu na Winzenbergu a pana z Naese, aby Fridricha přivítali na hranicích. Požádali rovněž Ondřeje II., opata cisterciáckého kláštera z Henrykówa/Heinrichau, aby dodal kapry a štiky pro královskou tabuli a hejtman z Jeseníku/Freiwaldu³⁶¹ dostal za úkol obstarat pstruhy, především ty obzvlášť velké. Čtyři majitelé domů v Biskupské ulici³⁶² v Nise byli požádáni, aby poskytli ubytování královským komorníkům a šest vlastníků biskupských lenních statků³⁶³ bylo objednáno do Nisy k obsluze. Zatímco biskupovi zástupci vykonali zřejmě pouze svou povinnost, přivítání tamějších měšťanů bylo vyjádřením spontánní radosti. Někteří z nich vyjeli králi vstříc na koních, jiní, vyzbrojení mušketami, vytvořili špalír od Celní brány až k biskupské rezidenci, kde bylo již vše připraveno pro ubytování vzácné návštěvy. Zde byl král uvítán duchovenstvem, šlechtou, purkmistrem a městskou radou.³⁶⁴ Biskupský palác na Fridricha zvláštní dojem neudělal, město se mu však líbilo.³⁶⁵ Jeho návštěva byla přechodným obratem k lepšímu pro zdejší luterskou obec, která byla již dlouhou dobu terčem biskupova pronásledování.

Zdejší evangelíci, zbavení práva nabývat v niském knížectví pozemkový majetek a sužovaní vyhrůžkami a trestními sankcemi, se svého času s odvoláním na Majestát obrátili na tehdejšího slezského zemského hejtmana Karla z Minsterberka a Olešnice a další souvrce z řad slezských knížat. To však vedlo podrážděného biskupa jen k dalším mimořádně tvrdým opatřením.³⁶⁶ Proto je

nepostupovali v záležitosti holdu Fridrichovi svévolně. O rozhodování v této věci se zmiňují v pasáži o průběhu holdu kapituly ve Vratislavi.

³⁶¹ Šlo o panství a letní sídlo vratislavského biskupa.

³⁶² Hans Sigmund z Maltitz, Grabus z Nechern na Kopitz, Hans Zierowski a Heinrich Freund.

³⁶³ Melchior z Hundtu na Peterwitz, Georg Friedrich z Zedlitz na Ullersdorfu, Dieprand z Seidlitz na Mahlendorfu, Christoph z Bibritsch na Niklasdorfu, Christoph ze Sitsch na Stiebendorfu a Hans Jakob ze Sitsch.

³⁶⁴ Acta betr. des Königs von Böhmen, Friedrich von der Pfalz, Einzug und Bewirtung zu Neisse, 1620 (Kgl. Staatsarchiv Breslau, Rep. 33 F, Neisse I, 5 g), srv. Augustin KASTNER, *Geschichte der Stadt Neisse*, 2. Teil, Neisse 1854, s. 267.

³⁶⁵ Fridrich o tom z Nisy Alžbětě napsal: „Nocuji v biskupském paláci, jenž není příliš krásný, ale město je dosti hezké. Biskup má zde ještě všechny úředníky. Nevěděl jsem, že tam budu bydlet, až když jsem tam byl přiveden..... Nemohu vám obšírněji psát, neboť odjíždím zítra ráno v pět a již je velmi pozdě.“ Bedřich MENDL, Eleonora MENDLOVÁ-MRÁČKOVÁ, *Ze zimního království*, Praha 1919, s. 23, 24; J. Ch. ARETIN, *Sammlung*, č. 15, s. 156; jméno města tu je chybně zapsáno jako „Meus“.

³⁶⁶ Biskup nechal vyhnat z města i z knížectví evangelického kazatele a dva protestantští měšťané z Nisy - Hans Buchs a Lorenz Ulken - byli na biskupův popud zatčeni na ulici a odvedeni násilím do vězení na Johannisbergu. Hans Buchs byl pak popraven mečem, neboť po krutém mučení „doznal“, že prý chtěl přepadnout biskupa, zmocnit se města a vyhladit katolíky. Podrobněji Augustin KASTNER, *Geschichte der Stadt Neisse*, 2. Teil, Neisse 1854, s. 16 ff.; PAUR, *Zur*

pochopitelné, že se večer do biskupské rezidence dostavila deputace zdejších měšťanů augšpurského vyznání, kteří přinesli králi supliku, obsahující informace o jejich tíživé situaci a žádost o vykázání důstojného místa pro bohoslužby. Měšťanů se ujal kalvinista Jan Jiří Krnovský a zprostředkoval jim rozhovor s králem. Způsob, kterým o průběhu tohoto rozhovoru referuje Georg Reutter, nikoho nenechává na pochybách o tom, že král chce hájit svobodu vyznání všech svých poddaných a že animozita mezi luterstvím a kalvinismem byla v této chvíli zcela odsunuta do pozadí. Přestože druhý den, 22. února, Fridrich opouštěl Nisu již v pět hodin ráno, stačil se ještě s výborem luterských měšťanů rozloučit a ujistit je o tom, že udělá, co je v jeho silách, aby se jejich situace zlepšila. Jeho intervence byla úspěšná, neboť od 1. dubna 1620 mohli zdejší protestantští měšťané volně konat své bohoslužby a byli vybaveni prostorami pro církevní i školní účely.³⁶⁷ Těchto výhod ovšem užívali pouze do návratu biskupa v roce 1622.

Král opustil Nisu v tak časných ranních hodinách, že ani nestačil posnít. Občerstvil se až 25 kilometrů severně od Nisy, v Grottkau/Grodków. Ve vsi Lichtenberg/Kolnica pak propustil svou moravskou eskortu a téhož dne večer dorazil do Olavy. Zde jej a jeho doprovod přijal slezský hejtman Jan Kristián z Břehu a Lehnice a pohostil je na zdejším hradě. Následující den (23. února) brzy ráno se Jan Kristián s částí královny družiny odebral do Vratislavi, aby dohlédl na poslední přípravy na přijetí. Ostatní stačili ještě dobře posnít a pokračovali v cestě až po desáté hodině za sněhové bouře, kterou - ex post - prý „moudří vykládali jako omen, věšticí mnoho zlého.“³⁶⁸

Starost o to, zda se při králově vjezdu vše vydaří, však nespočívala pouze na bedrech nejvyššího hejtmana Horního a Dolního Slezska. Země žila v očekávání královny návštěvy již od 20. neděle Trinitatis (13. října 1619), kdy bylo z kazatelen vratislavských kostelů oznámeno, že Fridrich českou korunu přijal. Ve Vratislavi byla tato zpráva náležitě oslavena dělovými salvami a hudbou na věžích hradu i

Geschichte von Neisse in der ersten Hälfte des 17. Jahrhunderts, in: Zeitschrift des Vereins für Geschichte und Alterthum Schlesiens, Bd. 1, s. 95-99.

³⁶⁷ Byl jim předán kostel „Maria in Rosis“, jenž stál před Celní bránou ve Starém městě v Nise a pro výuku dětí a jiné církevní účely jim byla dána k dispozici hospoda i blíže neurčené místo na náměstí. Augustin KASTNER, *Geschichte der Stadt Neisse*, 2. Teil, Neisse 1854, s. 266, 268 ff.; J. G. BÜSCHING, J. G. KUNISCH (ed.), *Nicolaus Pol, Jahrbücher der Stadt Breslau*, Breslau 1813-1824, s. 204.

³⁶⁸ Friedrich LUCAE, *Schlesiens curiose Denckwürdigkeiten*, Frankfurt am Main MDCLXXXIX; s. 175.

na věži kostela sv. Alžběty.³⁶⁹ Koncem roku vyslala vratislavská městská rada radního Adama Säbische a městského syndika Kryštofa Hentschera do Prahy s novoroční gratulací.³⁷⁰ Děkovné bohoslužby se ve Vratislavi - patrně ještě s větším nadšením než v jiných městech České koruny - konaly také po uzavření dohod se stavy Horních a Dolních Rakous i s Bethlenem Gáborem i v neděli před královým odjezdem z Prahy.³⁷¹ V té době již vratislavští měšťané měli za sebou všechny fáze příprav, které bylo nutno zajistit v dlouhodobém předstihu. K nim patřila zejména výstavba a výzdoba čestné brány, která byla nezbytnou kulisou, jež se pojila s příjezdem vladaře za účelem holdu.

S přípravou stavby a promýšlením její výzdoby se začalo brzy po pražské korunovaci. Provedením díla byl pověřen radní a správce stavebního úřadu Paul Holtzbecher na Grunau, jenž měl předložit městské radě několik návrhů. Čestná brána pro Fridricha Falckého nemohla být pouhou obdobou bran, kterými Vratislav vítala předchozí habsburské panovníky. Výběr výzdobných motivů i symbolika sochařské výzdoby měly zdůraznit to nové, čím Slezsko žilo a co od nové vlády očekávalo. Inspiračním zdrojem, k němuž Holtzbecher a jeho eventuální poradci dozajista přihlédli, byl bohatý výběr tehdy oblíbených knih emblémů i repertoár motivů, které již byly na reprezentativních předmětech - mincích, medailích i letácích Fridricha Falckého - použity. Pozornost byla jistě věnována oběma knihám emblémů vratislavského rodáka Jakoba à Bruck-Angermundt - autora emblému, který se stal symbolem konfедераčních snah pěti zemí České koruny a jako takový byl na stavovských mincích i medailích i na korunovačních mincích a medailích Fridricha Falckého mnohokrát použit. Jiným pramenem inspirace byly emblémy Gabriela Rollenhagena či heidelberského básníka Julia Wilhelma Zingreffa, mince a medaile, které pro Fridricha vytvořil norimberský medailér Christian Maler a stranou nezůstaly ani letáky, které byly roku 1619 vydány při příležitosti Fridrichovy korunovace.

4. ledna vybrala městská rada z Holzbecherových návrhů ten, který považovala za nejlepší a již tři dny nato se začalo pracovat. Protože se za chladného počasí

³⁶⁹ J. G. BÜSCHING, J. G. KUNISCH (ed.), *Nicolaus Pol, Jahrbücher der Stadt Breslau*, Breslau 1813-1824, s. 182.

³⁷⁰ Karl BRUCHMANN, *Archivalia inedita zur Geschichte des Winterkönigs*, Wissensch. Beilage zum Programm des königl. König-Wilhelms-Gymnasiums zu Breslau für das Schuljahr 1908/1909, Breslau 1909, No. 1, s. 6.

³⁷¹ J. G. BÜSCHING, J. G. KUNISCH (ed.), *Nicolaus Pol, Jahrbücher der Stadt Breslau*, Breslau 1813-1824, s. 186. PALM, *Acta publica* 1920, s. 17.

nedalo pracovat venku, museli se tesaři, truhláři, sochaři a malíři na čas nastěhovat do tehdy největších prostor ve městě, které se nacházely v klášteře sv. Doroty. Tamější františkáni zřejmě těžko mohli žádost městské rady odmítnout.

Pro čestnou bránu bylo vyhrazeno místo na náměstí u Rybího trhu. Zde se začaly 27. ledna kopat základy. Země však byla tak zmrzlá, že se musela rozehřívát ohněm. 30. ledna se začala brána stavět a 7. února začali řemeslníci potahovat její dřevěnou konstrukci. Podivuhodné, k nebi dosahující dílo (*himmelhohes Wunderwerk, aequata machina coelo*) postupně rostlo. Přípravy nebudily jen pozornost kolemjdoucích, ale také saského agenta, který již 29. ledna psal o tom, že Vratislavští budují tak skvělou čestnou bránu, jaké se žádný z předchozích vládařů nedočkal. V pozdější zprávě z 5. února připojil, že Fridrich bude přijat nadmíru skvěle a vítán tak, jako žádný král před ním.

I když práce zdržovalo špatné počasí, byla brána den před Fridrichovým vjezdem úspěšně dokončena. Dnes už bohužel neexistuje žádné její vyobrazení. Naštěstí však budila tak velký obdiv, že neušla pozornosti autorů letáků, kteří jí ve svých latinských či německých prozaických i poetických pracích náležitě oslavili. Náš dosavadní nejčastější průvodce slezskou částí královny cesty - Georg Reutter - se však popisem brány příliš nezabývá a uvádí pouze pozdravné německé verše, popisující pocity a naděje přihlížejících při králově průjezdu branou. V tomto ohledu nás lépe uspokojí zejména práce Tomáše Schroeera, Jakoba Bartsche, Nikolause Pola, Tomáše Sagittaria, Johanna Hertlinga a Petra Titia.

Autoři, kteří bránu popisovali, se ovšem v některých bodech zcela neshodují, což nevyplývá jen ze symboliky emblematického charakteru, která již ze své podstaty nebyla jednoznačná a tedy ani nemohla být tehdejšími pozorovateli naprosto shodně dekódována, ale i ze „zbožných“ rozpaků nad užitím figurální výzdoby z pokladnice „pohanské“ mytologie, kterou někteří autoři raději doporučovali interpretovat „křesťanský“.³⁷² O průběhu stavby nevyovídá jen účet, jenž Holzbecher po dokončení díla městské radě předložil,³⁷³ z okolností, za nichž stavba vznikala, těžil také Tomáš Schroeer v rozměrné básni o 944 verších

³⁷² O problému s interpretací svědčí glosa Tomáše Schroeera („Fried-Ehren-Thron“ , Č. 141): „Und weiß doch nicht ein jedermann/ was diß gebew bedeutet.“ Témuž autorovi dělalo starosti také použití „pohanských obrazů“ a doporučoval vykládat postavu Phoeba raději jako zobrazení krále Joziáše a alegorii Cti (Honor) jako krále Davida.

³⁷³ „Ehrenport Rechnung. Darinnen in Specie zu sehen, was bey vorferdigung, auffrichtung und abreumung deroselben Anno 1620, vor uncostn aufgegangan, und aushehebenn sein.“ Breslauer

„Fried=Ehren=Thron Oder die Ehrenfort“ (Č. 141, obr. 77), v níž nachází alegorickou paralelu k téměř každému úkonu stavitelů. Symbolický význam našel i pro rozehřívání země při kopání základů. Jako je pro položení základu nutno rozehrát zemi a vykopat kameny, tak musí kamenná srdce změkknout a oheň lásky musí zvítězit nad nenávisť. Pak díky králově lásce pookřeje i vlast:

*Nun mercket, wie es gangen zu,
Als diß Werck auffgerichtet
Und wie es steht vollkommen nu
Mit dem was drauff ertichtet.
Die Kält hat uberfrorn die stett,
Die Stein muß man außgraben,
Das Fewr zuvor sie wärmen thät
Als man den Grundt solt haben.
Kein Grundt zu Ehrn man legen kan
Das steinern Herz muß weichen,
Fewer der Lieb muß Haß wegthan,
Solln vest stehn Friedeszeichen.
Beym Fewer wärmet man die Handt
Und frisch die Arbeit triebe,
Ins Königs Lieb das Vaterlandt
Erwärmbt, all trieb zu Liebe.*

Celkový vzhled brány a výběr její výzdoby je ovšem nejen zrcadlem nálad a očekávání Slezanů, ale vypovídá mnohé i o tom, jak viděli své postavení v rámci zemí České koruny a jak registrovali změny, které z konfедераčních dohod vyplývaly. Proto se jistě vyplatí shrnout, co víme o tom, jak brána vypadala.³⁷⁴ Pokud se mi podařilo identifikovat zdroje použitých emblémů a výtvarných prvků či zjistit jejich použití na jiných předmětech reprezentativního charakteru, jež česko-falcká strana užívala, uvádím to v poznámkách.

Z dobových popisů na letácích vyplývá, že východní a západní průčelí brány bylo koncipováno stejně. Na obou koncích byly připevněny závory ve tvaru zábradlí, které měly zabránit tlačenci. Konce závor zdobili korunovaní lvi, kteří drželi v předních tlapách palmové ratolesti a jednotlivé části vratislavského znaku. Vpravo a vlevo od průjezdu byly umístěny vždy dva a dva pozlacené kulaté sloupy (celkem jich tedy bylo 8) a na koncích průčelí byly umístěny vždy dva čtyřhranné zelené sloupy. Každá ze čtyř ploch, jež se mezi těmito sloupy

Stadtarchiv, Hs. E 80. Podstatné části uveřejnil Karl BRUCHMANN v práci, *Die Huldigungsfahrt König Friedrich I. von Böhmen (des „Winterkönigs“) nach Mähren und Schlesien*, Breslau 1909.

³⁷⁴ Pokud jde o popis čestné brány, opírám se do značné míry o poznatky, které publikoval Karl BRUCHMANN *Die Huldigungsfahrt*, s. 28-33.

nacházely, byla zdobena třemi alegorickými obrazy emblematického charakteru, jejichž význam vysvětlovaly připojené verše.³⁷⁵

Na východním průčelí byl po levici diváků dole vymalován ledňáček s mladými na skále obklopené mořem³⁷⁶, nad tímto vyobrazením se nacházela alegorie Naděje s kotvou a alegorie Náboženství opírající se o kříž, s otevřenou knihou v pravici a korunou v levici. Třetí, horní výjev, byl ilustrací motto „Post nubila Phoebus“ a zobrazoval déšť, kterým pronikal sluneční svit a duhu. K těmto obrazům se pojily následující verše:

*RELIGIO SPEM certa fovens, & nubila pellens
PHOEBUS, & ALCEDO praesentia numina spondent.*

V pravé části východního průčelí odpovídaly těmto třem emblémům tři další: Dole byl zobrazen mladík, držící v pravici koňskou uzdu a v levici úhelník,³⁷⁷ s výše zmíněnými postavami Naděje a Náboženství korespondovaly ve středním poli alegorie Svobody a Spravedlnosti. Svoboda, u jejíchž nohou ležela odhozená pouta, držela v pravé ruce vavřínový věnec, v levici kopí, na němž byl umístěn klobouk. Spravedlnost byla zobrazena obvyklým způsobem – s mečem a váhami. Třetí, nejhořejší obraz skupiny, představoval bělouše, kterého vedla ruka z oblaků. Podle Johanna Hertlinga (Č. 224) zněl veršovaný komentář k němu takto:

*Liber eqvus justis se legibus aptat & aequi
Sub regis meliore cupit se pascere sceptro.*

Na západním průčelí brány byly na obou stranách průjezdu namalovány následující skupiny obrazů: Vlevo od diváka, blíže k radnici, byly dole zobrazeny dvě spojené ruce držící roh hojnosti, květiny a plody.³⁷⁸ Nad nimi bylo vyobrazení

³⁷⁵ Těmi se zabývá ve své „Porta pacis augustissima“ (Č. 232) zvláště rektor alžbětinského gymnázia Tomáš Sagittarius, který byl autorem veršů pro čestnou bránu pro Ferdinanda II. v r. 1617. Jeho autorství je pravděpodobné i v tomto případě.

³⁷⁶ Ledňáčkovi se připisovala mimo jiné i moc, uklidnit vítr na moři, a to zvláště během 14 zimních dnů, kdy ledňáčci stavějí hnízdo. Tyto „alkyonské dny“ byly symbolem klidu a míru. Možným zdrojem by eventuelně mohl být emblém č. 24 z knihy heidelberského básníka Julia Wilhelma Zingreffa (1591-1635) „EMBLEMATUM ETHICO-POLITICORUM CENTURIA IVLII GUILIELMI ZINGREFFII“, vydané v Heidelbergu u Theodora de Bry r. 1619.

³⁷⁷ Postava s úhelníkem a uzdou se vyskytuje např. na emblému č. 35 v knize Gabriela Rollenhagena (1583-1619?) „GABRIELIS ROLLENHAGII selectorum Emblematum CENTURIA SECUNDA“, tištěná v Arnheimu r. 1613. (Srv. obr. 78 a) Rollenhagenův emblém je uvozen mottem „Serva modum“ a vyjadřuje výzvu k zachování míry. Uvedené vyobrazení čestné brány lze s ohledem na kontext vztáhnout na panovnické ctnosti, tedy umění vládnout a nalezení potřebné rovnováhy mezi svobodou a zákonem, volností a „utažením otěží“. Tomuto výkladu odpovídá i následující veršovaný komentář.

³⁷⁸ Zobrazení spojených rukou, které drží roh hojnosti s květinami a plody se vyskytuje tamtéž (tj. v druhé knize emblémů Gabriela Rollenhagena, jako emblém č. 32); doprovází jej inscriptio DITAT SERVATA FIDES a subscriptio „Vt prestat videas, si quid promittis Amico/ Nam SERVATA FIDES“

pěti mužů, kteří ztělesňovali Čechy, Moravu, Slezsko, Horní a Dolní Lužici a byli vybaveni znaky těchto zemí. V pravých rukách drželi muži ve výšce srdce, na němž stál meč, obtočený dvěma hady. Na držadle meče seděly dvě hrdličky a dole, u nohou mužů, ležela loutna – symbol souzvuku a souladu.³⁷⁹ Tomu odpovídal nadpis:

*Quae DEUS unit amans animis, unita manebunt,
cum Phlegetonte licet Mundus rumpatur & Orcus.*

Nejvyšší obraz skupiny znázorňoval nizozemského lva se svazkem šípů obtočeným vavřínovou větví, jenž poukazyval na příbuzenský vztah Fridricha k oranžské dynastii.

Vpravo od průjezdu byl dole zobrazen sluncem ozářený růžový keř s třemi květy – symbol Fridrichova úspěchu, použitý na mnoha ilustrovaných jednolístech i předmětech reprezentativního charakteru. Nad tím byl zobrazen král na trůně, jemuž dva klečící andělé podávali korunu a žezlo. Hertling (Č. 224) spatřoval ve výjevu protipapežský osten: Ne papež (praesul capitolinus), ale sám Bůh spravedlivě udílí královskou korunu tomu, komu chce. Horní vyobrazení znázorňovalo sbor muzicírujících andělů. Nadpis, vztahující se na celou skupinu obrazů, podle Sagittaria zněl:

*Florebit ROSA dante DEO, nec scepra labascent,
Angelicis cingit turmis quae dextra JEHOVAe.*

Nad průjezdem trůnila na obou průčelích brány socha bohyně míru, které sochař patrně propůjčil poněkud mužnější rysy.³⁸⁰ Na purpurovém polštáři v jejím klíně ležela koruna a žezlo, postava držela v pravici vavřínový věnec a v levici vytasený meč, jenž obtáčela palmová ratolest. Pod ní a za ní ležely přemožené symboly války a nad ní zářily v nebeském světle hebrejské litery jména JEHOVA. Pod sochou byl umístěn zlatem vyvedený dedikační nápis:

SERENISSIMO ET POTENTISSIMO PRINCIPI AC DOMINO,

ditat, et auget opes" (Zachovaná věrnost odměňuje. Jestliže příteli něco slíbíš, hled', abys to splnil, neboť zachování věrnosti obohacuje a rozmnožuje hojnost.) Srv. obr. 78 b.

³⁷⁹ První dva obrazy této skupiny čerpají z prvků a symbolů, které najdeme i na medaili vyzývající k obraně Českého království, kterou pro potřeby Fridrichovy reprezentace roku 1619 vytvořil Christian Maler. Concordia (Svornost), jedna ze tří postav na líci této medaile, má v ruce štít, na němž jsou zobrazeny spojené ruce, hořící srdce i dvě hrdličky. Vyobrazení uvádí Kliment ČERMÁK, Bedřich SKRBEK, Mince království českého za panování rodu habsburského od roku 1526, Pardubice 1891-1913, díl III, tabulka XLIV, č. 387. Viz příloha této práce - obr. 78 c. Motiv spojených rukou a hořícího srdce je rovněž hlavním námětem vyobrazení emblému č. 72 z knihy Gabriela Rollenhagena „GABRIELIS ROLLENHAGII selectorum Emblematum CENTURIA SECUNDA“.

³⁸⁰ Tomáš Schroerer (Č. 141): „Ein junger Herr/ welchen man jetzt/ Den Frieden nent lobsamen.“

DN. FRIDERICO, REGI BOHEMIAE, COMITI PALATINO RHENI,
S.R.I. PRINCIPI ELECTORI, DUCI BAVARIAE, MARCHIONI MORAVIAE,
DUCI SILESIAE ET LUCEMBURGI, MARCHIONEM LUSATIAE
S.P.Q.W.

Fidelissimae subjectissimae observantiae ergo

P. C.

/poni curavit/.

Pod nápisem se nacházel králův znak – český bílý lev v červeném poli s falckým štítkem na hrudi. Koruna na královském znaku byla zdobena mečem a dvěma ratolestmi, mluvící páska nesla devizu anglického podvazkového řádu: *Hony soit qui mal y pense!* Pět šípů ve dvou rukách, umístěných pod znakem symbolizovalo pět konfederovaných stavovských obcí. Vpravo a vlevo od královského znaku se nacházel znak města Vratislavi. Pod tím vším visela nad průjezdem šňůra nesoucí krásné plody, které demonstrovaly hojnost úrody a zdar, jenž zemi očekává.³⁸¹ Po obou stranách sochy Míru se nacházeli pozlacení heraldičtí lvi, kteří měli bránit trůn. Nad tím byl mezi dvěma malými sloupky obraz, představující dva lvy, spící pod vinným kmenem. K nim se vztahoval následující nápis:

*Sic tuti sine clade cubant sub vite Leones
Hoc per te praestat terris, FRIDERICE, JEHOVA.*

Stejné výtvarné řešení prostoru nad průjezdem se opakovalo i na západním průčelí čestné brány, jen nápis nad spícími lvy byl obměněn. Podle Tomáše Sagittaria zněl takto:

*Regnat tuta Fides campis, dormite Leones,
Non vos insidiae turpes, non proelia laedent.*

Socha Míru, která zdobila západní průčelí brány, byla v podstatě stejná, jako ta na východní straně, jen držela v pravici namísto vavřínového věnce pět šípů svázaných řemínkem, jež odpovídaly zemím České koruny. Po obou stranách alegorie Míru se na zlatých a zelených párech sloupů nacházely vždy dvě další sochy (celkem jich tedy bylo osm). Napravo od ní (pro diváka vlevo) se na východním průčelí nacházela MAGNIFICENTIA sedící na lvu a držící srdce, HONOR s červeným praporcem, na němž byl namalován bílý lev, vlevo pak byl PHOEBUS a vedle něho PROVIDENTIA. Ta měla v pravé ruce hada, který se ovíjel kolem její paže a v levé ruce držela zrcadlo a palmovou ratolest. PHOEBUS byl zobrazen jako starý muž a nesl bílý prapor, na němž bylo

³⁸¹ TAMTÉŽ: „...daß alles voller Fruchtbarkeit/ Im Land wird wol gelingen“.

zobrazeno říšské jablko. Právě tento praporec nevydržel nápor silného větru a musel být narychlo opraven. Za to bylo malíři Hansovi Ruschelovi, který na tom se svým pomocníkem v noci pracoval, vyplacena zvláštní odměna ve výši 4 tolarů.

Na západním průčelí, blíže radnici, seděla PALLAS s korunou či přilbou na hlavě, s pozounem a palmovou či olivovou ratolestí v rukou; vedle ní stála GLORIA s modrým praporcem, na němž byl namalován zlatý lev. Na druhé straně západního průčelí, byla umístěna THALIA s čelem zdobeným zářící hvězdou, s modrou koulí v pravici a se žlutým praporcem, na němž se nacházelo šachovnicovité znakové pole.³⁸² Vedle Thalie, na jihozápadním rohu čestné brány, seděla na trůnu CONSTANTIA s kopím, držící v pravé ruce prsten a v levé palmovou ratolest. Těchto osm soch bylo tedy uspořádáno tak, že na čtyřech rozích čestné brány se nacházely čtyři sedící ženské postavy (Magnificentia, Providentia, Pallas a Constantia) a mezi nimi a středovou částí brány stály s praporce v rukou Honor, Phoebus, Gloria a Thalia.

Také průjezd brány byl vyzdoben malbami. Jejich popis však není v pramenech zcela jednoznačný. Výzdoba po pravé straně měla znázorňovat požehnání míru. Malíř zde zobrazil génia míru s rohem hojnosti, obklopeného zpívajícími a vyučujícími múzami, orajícími sedláky, obchodníky plavícími se po moři a měšťany, kteří stavějí domy. Dekoraci obrazu tvořila otevřená kniha, jíž nápis *Verbum Dei* identifikoval jako bibli, lebka, roh hojnosti a hořící srdce – symbol lásky k Bohu a bližnímu. Kromě toho se Sagittarius i autor anonymního tisku „Delineatio“ (Č. 64), zmiňují o dalším nosném motivu výzdoby této části, jímž byl Kristus, pokládající úhelný kámen (*CHRISTUS lapidi quadrato insistens*).

Levá strana průjezdu byla zdobena malbou, jejímž námětem byla vítězná jízda Míru. Na triumfálním voze, kterému z oblaků svítilo vstříc božské jméno JEHOVA, seděly dvě alegorické postavy znázorňující Mír, které však Hertling (Č. 224) popisuje jako Vítězství a Svobodu. Podle Sagittaria (Č. 232) představovaly *Pax superna cum altissimo* (vnitřní mír s Nejvyšším) a *Pax externa cum proximo et amicis* (vnější mír s bližními a přáteli). Nad vozem byli zobrazeni andělé, kteří na vůz z oblaků sypali květy. Vůz byl tažen alegorickými postavami, symbolizujícími křesťanské ctnosti - Stálost, Lásku, Naději, Trpělivost, Pokoru a Víru, zatímco šest dalších postav (Čest, Bohabojnost, Pravda, Spravedlnost, Důvěra a Horlivost v

³⁸² Její atributy antickému vzoru příliš neodpovídaly. Podle Schroeera nepředstavovala pouze múzu komedie, ale „bohyni svobodných umění a přátelství“.

modlitbě) vůz následovalo. Horní klenba průjezdu brány představovala hvězdnaté nebe, z něhož se snášel malý anděl se slezským knížecím kloboukem, aby jej králi při průjezdu branou vsadil na hlavu.

Rovněž boční stěny čestné brány byly náležitě vyzdobeny. Severní stěnu zdobil Merkur a Mars, nad nimi byla umístěna alegorie Práce, znázorněná včelím úlem. Na jižní stěně bylo možno vidět Bakcha a Ceres, nad nimiž byly zobrazeny symboly bdělosti – hlídací pes, kokrhající kohout a antický symbol této ctnosti – jeřáb s kamenem.

Bohatou výzdobu čestné brány zakončovaly pyramidy s říšským jablkem a písmeny F. E. (Fridericus Elector), putti s pochodněmi a štíty s počátečním písmenem jména města (W – Wratislawia), čtyři andělé s vavřínovými věnci v rukou a alegorie čtyř ročních dob.³⁸³ Na postupně se zužující dřevěné vykládané konstrukci (Tafelwerk) byly připevněny čtyři lampy a v závratné výšce - jako vrchol celé stavby - mohli diváci obdivovat obelisk s říšským jablkem, kolem něhož se vinula mluvící páska s chronogramem *Gott gebe VnserM Könlge elne gVte ReglrVng* (Kéž dá Bůh našemu králi dobrou vládu).

Obdivovaná brána stála městskou radu téměř 3000 tolarů, přestože Holzbecher šetřil na mzdách, použil pro stavbu i starý materiál a cenu toho, co se ještě po rozebrání dalo použít od celkové sumy odečetl. Pro stavbu použil také některé stavební články a ozdoby (sloupy, pyramidy, štíty se znaky a putti), jež pocházely ještě z triumfálních oblouků, které Vratislavští postavili roku 1617 pro Ferdinanda a roku 1611 pro Matyáše.³⁸⁴

³⁸³ Podle Johanna Hertlinga (Č. 224) měli 2 andělé na východní straně meče a 2 andělé na západní straně olivové ratolesti. Také alegorii čtyř ročních dob interpretuje tento autor jinak, protože postavy západní a východní strany označuje jako Floru a Ceres.

³⁸⁴ Účet, který Holzbecher předložil (uložení viz poznámka č. 373), obsahoval následující položky:

1. Za 1362 ½ loktů hrubého plátna	99 Rtl., 26 Gr., 7 ½ H.
2. Za barvy, olej, fermež, kliš, štětce a hrnky.....	360 Rtl., 3 Gr., 3 H.
3. Týdenní plat malířům, jejich tovaryšům a pomocníkům.....	605 Rtl., 7 Gr., -
4. Za zlato a stříbro k pozlácování atd.	23 Rtl.
5. Týdenní plat pro truhláře.....	505 Rtl., 29 Gr.
6. Za sochařské práce	302 Rtl.
7. Za zámečnické a sochařské práce.....	122 Rtl.
8. Za tesařské práce (začaly už 9. listopadu přípravou dřeva).....	98 Rtl., 33 Gr.
9. Pro knechty a nádeníky (pomáhali při rozehrívání půdy)	113 Rtl., 6 Gr., 6 H.
10. Za borové a jedlové dřevo.....	123 Rtl., 15 Gr., 6 H.
11. Za hřebíky všeho druhu, šrouby, svorky atd.....	82 Rtl., 6 Gr., 1 H.
12. Ostatní.....	301 Rtl., 20 Gr., 3 H.
13. Výdaje za různé drobné práce v královských pokojích.....	10 Rtl.
Celkem.....	2947 Rtl., 3 Gr., 2 ½ H.

Karl BRUCHMANN, *Die Huldigungsfahrt König Friedrich I. von Böhmen (des „Winterkönigs“) nach Mähren und Schlesien*, Breslau 1909, s. 34.

K úkolům stavební správy města Vratislavi patřila i péče o ustájení královských koní. Pro tento účel byly na rozkaz rady upraveny maštale v domě Šimona Weberského, jenž stál vedle „domu knížat a stavů slezských“. Tyto práce probíhaly pod vedením radního Hanse Hermanna a stály 90 říšských tolarů, 26 grošů a 6 haléřů.³⁸⁵ Další povinností městské rady byla starost o kuchyni a sklep královského dvora. I když básnické vyjádření Tomáše Sagittaria „centum stant circum coquorum agmina“³⁸⁶ nebylo výsledkem exaktního zjištění, je jasné, že zorganizovat provoz kuchyní a obstarat dostatečný počet kuchařů a jejich pomocníků nebylo právě snadné. Úkolem, obstarat potřebné množství potravin, byli pověřeni radní Hans Vogt a Stanislaus Aichheuser. Další členové městské rady - Christoph Poley a Niklas Eben - se postarali o vína pro královskou tabuli. Již 14. ledna se městská rada obrátila na některé vlastníky velkých pozemků s prosbou o zvěřinu, pstruhy a bažanty. /Mezi oslovené patřili Kryštof Proskovský, Kryštof Hochberg, Anna Krauseneck, Hans Ulrich Schaffgotsch, Joachim Maltzan, Jan Kristián z Lehnice a Břehu, Jindřich Václav Minsterberský, Karel Fridrich Olešnický, opat z Křešova (Grüssau, Krzeszów) a městské rady v Broumově a Svidnici./ V zimním období byl jistě nemalým problémem i transport. Náklady na pohoštění krále se vyšplhaly na 3379 Rtl, 9 Gr. 10 ½ H.³⁸⁷ V tom však není zahrnuta cena za nápoje, která určitě nebyla zanedbatelná. Podle letáku Tomáše Sagittaria se na stole vznešených hostů ocitla vína uherská, rakouská, moravská, španělská, italská, rýnská, víno z ostrova Chios i těžko identifikovatelné víno, které *Rhetia mittit*. Předmětem autorova obdivu byly také skvostné poháry královské tabule, zvláště jedno mistrovské zlatnické dílo a benátský skleněný pohár, které se pokusil popsat.³⁸⁸

Vratislavští radní připravili králi ubytování, které se již osvědčilo při předchozích panovnických holdech. Vyhradili vzácné návštěvě tři výstavné domy na západní straně náměstí, které patřily měšťanům Gottfriedu Uthmannovi, Kryštofu Hentscherovi a Ondřeji Röberovi. Císařský znak, jenž byl na dveřích jednoho

³⁸⁵ Tamtéž s. 35. Šimon Weberský koupil dům „über der Ohlau“ roku 1616, Karl Bruchman jej roku 1909 lokalizoval na tehdejší Karlstraße.

³⁸⁶ Tomáš Sagittarius, ORATIO HISTORICO POETICA FRIDERICUM REGEM (Č. 213), s. 5.

³⁸⁷ Podrobné informace o shromážděných potravinách, jejich množství, nákupní ceně uvádí Karl BRUCHMANN, *Die Huldigungsfahrt König Friedrich I. von Böhmen (des „Winterkönigs“) nach Mähren und Schlesien*, Breslau 1909, s. 37-41 na základě účtu, jenž byl na počátku 20. století uložen v Státním archívu ve Vratislavi.

³⁸⁸ Tomáš Sagittarius, „ORATIO HISTORICO POETICA FRIDERICUM REGEM“ (Č. 213), s. 7.

z těchto domů ještě z doby, kdy Vratislav hostila Rudolfa II., byl nahrazen znakem krále Fridricha. Pro pohodlí vznešených hostů byly dělicí stěny mezi jednotlivými domy probourány a nahrazeny dveřmi. Z letáků Tomáše Sagittaria si můžeme udělat základní představu o vnitřní výzdobě. K té patřila i galerie Fridrichových předků, jejichž obrazy se narychlo podařilo sehnat. V jedné z výstavných místností Röberova domu byl postaven trůn s nebesy, potažený hnědofialovým sametem a hedvábím. Nad vchodem do králových komnat bylo umístěno distichon:

*Ingressum moderare DEUS, REGEMque gubernas,
Crescat ut auguriis gloria parta novis.*³⁸⁹

V posledních dnech před příjezdem krále dopravila městská rada na hradby a bašty 53 většinou nových děl různých typů a určila vrchního velitele 106 dělostřelců, jejich podavačů a pomocníků. Tím se stal starší cech krčmářů Jakub Albrecht. Některá děla byla do Vratislavi dovezena z poměrně značných vzdáleností, čtrnáct kusů se 170 železnými i kamennými koulemi a 400 mušketami dodal pan Proskovský z pevnosti Hradec/Grätz, ležící dvě míle od Opavy.³⁹⁰

Kromě zbraní však přišly ke slovu i múzy. Deset dní před královým příjezdem se sešlo obecenstvo, složené z vyučujících, studentů i příznivců vratislavských gymnázií, proslulých řadou zdařilých školních divadelních představení.³⁹¹ Organizátor těchto akcí, rektor alžbětinského gymnázia Tomáš Sagittarius, představil tentokrát veřejnosti svůj latinský epos „ORATIO POETICA DE LIBERRIMA DIVI FRIDERICI“ (Č. 214), v němž v 718 hexametrech předvedl nedávnou historii v antických kostýmech. Po úvodní řeči, kterou se autor obracel ke králi, líčil, jak se bohyně války Bellona v tichu noci náhle zvedla a následována Eumenidkami, Fúriemi a Lemury pospíšila do Čech, aby tuto zemi zasvětila zkáze a zpusťování. Ale sám Jupiter se nad nešťastnou zemí slituje a svolává shromáždění bohů. Tam se slova ujmou bohyně Náboženství, Spravedlnosti, Moudrosti a Svobody, které doporučují falckraběte Fridricha jako muže, jenž je schopen zemi zachránit a bezpráví změnit v právo. Účinnou pomoc mu poskytně *Transsylvanus Dux* Bethlen, slezská knížata, hrabě Thurn i Mansfeld. Jupiter s tím projeví svůj souhlas, vyzve stavy Českého království ke svornosti a vysílá k nim

³⁸⁹ Tomáš Sagittarius, „CARMINA GRATULATORIA DIVO FRIDERICO...“ (Č. 43).

³⁹⁰ Karl BRUCHMANN, *Die Huldigungsfahrt König Friedrich I. von Böhmen (des „Winterkönigs“) nach Mähren und Schlesien*, Breslau 1909, s. 42, pozn. 3; Srv. J. G. BÜSCHING, J. G. KUNISCH (ed.), *Nicolaus Pol, Jahrbücher der Stadt Breslau*, Breslau 1813-1824, s. 185.

³⁹¹ Konrad GAJEK (ed.), *Das Breslauer Schultheater im 17. und 18. Jahrhundert*, Tübingen 1994.

posla bohů Merkura, aby volbu Fridricha doporučil. Ti poslechnou a Fridrich českou korunu přijímá. Obsah eposu je také možno vidět v souvislosti s některými výzdobnými prvky čestné brány.

Večer před královým příjezdem připomněla městská rada bubnováním a vyvoláváním, že se má ráno každý měšťan a řemeslník dostavit na předem určené místo. Následující den, v neděli *Sexagesimae*, která připadla na 23. února, bylo vše již připraveno a obyvatelé města byli od rána v pohotovosti. Na ranní pobožnost o čtvrté ráno se zvonilo všemi zvony, dopolední kázání se konalo o půl hodiny dříve a bylo zkráceno, polední kázání a nešpory byly vynechány, aby každý z účastníků velkolepé události mohl být včas na svém místě. V sedm hodin ráno bylo v ulicích všech městských čtvrtí vybubnováno, aby se každý měšťan a řemeslník neprodleně dostavil k svému praporu. Později objížděli pištcí, trubači a bubeníci město a dávali pokyn k sedláni pro rytíře a měšťany, jejichž povinností byla jezdecká služba. Třetí signál se týkal knížat, stavů a zástupců města, kteří se - i s nezbytným doprovodem - mezi polednem a jednou hodinou odebrali na prostranství $\frac{3}{4}$ míle od města a rozestavili do patřičných útvarů. Dělostřelectvo zaujalo svá místa na hradbách a baštách a ostatní ozbrojení měšťané utvořili řadu, jež sahala od náměstí k Olavské ulici, až k velké věži u Olavské brány. Vedle sebe stál vždy jeden kopiník v půlzbroji a jeden mušketýr, u praporů stáli muži s halapartnami a bitevními meči. Nad vytvářením špalíru měli vrchní velení dva radní na koních - Bartl Dobšic z Plavna a Kašpar Landshutter, kteří zároveň zodpovídali za dozor nad zbrojnicemi a prachárnami. Oba byli obklopeni trabanty, mušketéry a lokaji v odlišných livrejích. Vrchní městský vachtmistr mezitím rozestavil na baštách mušketéry i kopiníky tak, jakoby se chystali k bitvě.

Již od počátku 14. století byla Vratislav rozdělena na čtyři městské čtvrti, které byly zároveň daňovými okrsky a hrály roli při organizaci městských hlídek a obrany města. Jejich jména odrážejí úlohu cechovního života i obchodu v životě pozdně středověkých a raně novověkých měst. Jihozápadní část města zaujímala Kupecká čtvrť (též *Reussische Viertel*), na severozápadě se rozkládala Řeznická čtvrť (též *Oderská čtvrť/Oder-Viertel*), kolem Nového trhu – tedy na severovýchodě – se nacházela Velká neboli Novotržní čtvrť (*Neumarktviertel*) a jihozápadní část města tvořila Kožešnická čtvrť (též *Olavská/Ohlause Viertel*). V době Fridrichova příjezdu měla každá ze čtvrtí svého čtvrtmistra (*Viertelmeister*) a několik starších čtvrtí (*Quartierälteste*). Každá ze čtvrtí postavila šest praporů,

z nichž každý měl svého velitele. Jednotlivé prapory měly barevně odlišné odění. Vratislavští autoři letákových spisů - zejména Georg Reutter a Tomáš Sagittarius - uvádějí ve svém popise příprav na uvítání nového krále jména všech čtvrtmistřů, starších čtvrtí i velitelů jednotlivých praporů. Zároveň informují o tom, kde měl každý z oněch 24 praporů své místo při králově přivítání.

Kožešnická čtvrť, vedená čtvrtmistrem Gottfriedem Säbischem, vyslala po dvou praporech na bašty, na rynek i na Olavskou ulici. Baltazar Schabel mladší, správce Kupecké čtvrti, rozmístil tři prapory na bašty a tři prapory na rynek. Dva prapory Oderské neboli Řeznické čtvrti, spravované Wolfgangem Landshutterem, stály na baštách a zbylé čtyři na rynku. Správce Velké neboli Novotržní čtvrti - Niklas Krüger - umístil po dvou praporech na rynek, na bašty i na Olavskou ulici. Kromě toho byly všechny městské brány obsazeny městskou stráží i ozbrojenými měšťany. Celkový počet mužů, jež tehdy byli v pohotovosti, sice přesně neznáme, ale pravděpodobně se asi příliš nelišil od počtu ozbrojenců, kteří se na rozkaz vratislavského Nejvyššího úřadu (Oberamt) 18. července 1619 dostavili k přehlídce branné moci města. Tehdy se shromáždilo 4291 ozbrojenců, nepočítaje praporečníky, osobní sluhy a obecní posly.³⁹²

Když reprezentanti knížat, stavů i města, shromáždění na stanovišti ¾ míle před Olavskou branou zpozorovali, že se blíží první jezdci a vozy králova průvodu, vyjeli vladaři naproti. Každý ze shromážděných knížat - Jan Kristián Lehnický, jeho bratr Jiří Rudolf, Jan Jiří Krnovský i oba minsterberští vévodové Jindřich Václav a Karel Fridrich - jel v čele svých ozbrojenců a za nimi následovali rytíři vratislavského knížectví, vedení hejtmanem Adamem Dobšicem z Plavna. K setkání došlo asi půl míle nad vesnicí Čančov/Tschantsch.³⁹³ Knížata pozdravila panovníka úklonou a pak sestoupila s koní. Král, jenž přijel v doprovodu svého bratra v cestovním kočáře potaženém červeným sametem, vystoupil a podal všem, včetně vratislavského hejtmana, ruku. Pak se ujal slova nejvyšší zemský hejtman Jan Kristián z Břehu a Lehnice.³⁹⁴ Neopomněl zdůraznit starobylost a význam holdovacích cest králů do vedlejších korunních zemí, radost nad příjezdem krále i přání šťastné vlády, dlouhého života a vítězství nad nepřáteli,

³⁹² J. G. BÜSCHING, J. G. KUNISCH (ed.), *Nicolaus Pol, Jahrbücher der Stadt Breslau*, Breslau 1813-1824, s. 157.

³⁹³ Polský ekvivalent místního jména se mi nepodařilo zjistit, českou variantu názvu použil Skála.

kteří škodí jak jemu, tak přivtěleným zemím. Pak krále požádal, aby potvrdil stará privilegia zemí shromážděných knížat i města Vratislavi a ujistil jej, že všichni, jak tu stojí, budou při něm věrně stát a vytrvávat a nasadí pro něho „tělo, čest, statky i krev“. Král poděkoval a také on přislíbil, že je v boji proti nepřátelům země ochoten přinést stejné oběti. Jeho slova však prý téměř zanikla v prudkém větru. Knížata a zástupci stavů poděkovali králi pokleknutím a reverencí. Pak král i jeho bratr nasedli na koně a s viditelným potěšením přihlíželi slavnostnímu defilé všech těch, kteří je přišli uvítat. Nato se průvod pohnul směrem k Vratislavi.

Na hranici pozemků, které patřily městu Vratislavi (*poblíž Knopfmühle*), došlo k setkání krále s vyslanci města, doprovázenými jízdou vratislavských měšťanů. Ti sestoupili s koní, poklekli a radní Adam Säbisch předali králi klíče od města, jež byly uloženy v etui z červené kůže, zdobené malovaným městským znakem. Kromě něho byli v deputaci ještě další významní měšťané – Kryštof Poley, Hans Vogt, Paul Holzbecher, Niklas Eben a městský syndikus Kryštof Hentscher, jenž přednesl pozdravnou řeč. Nato král vyjádřil uznání za to, jak městská rada Vratislav dobře a prozíravě spravuje, uložil klíče do pouzdra a opět je vrátil jednomu z vyslanců. Nato se průvod dal opět do pohybu směrem k městu.

Aby byli měšťané Vratislavi informováni o tom, jak se královský průvod již přiblížil, zapálili obyvatelé vsi Čančov několik hromad slámy. Jakmile velitel artilerie, Jakub Albrecht, toto smluvené znamení z jedné z bašt spatřil, spěchal k Olavskému valu a u *velkého rondelu neboli věže* dal jedním výstřelem svého luntu³⁹⁵ signál k zahájení pozdravných salv. Ty byly nejprve vypáleny na Bernardinské baště u špitálu sv. Joba na Novém městě a salvy v pravidelných intervalech pokračovaly po obvodu hradeb, dokud se nevrátily do výchozího místa. Pak se králi na pozdrav rozezněly také zvony všech evangelických kostelů a zvonily téměř čtvrt hodiny.

Fridrichův vjezd do města byl opravdu vzrušující podívanou. Protože ji současníci, zejména Georg Reutter, velmi barvitě vylíčili, můžeme si o ní udělat i dnes poměrně přesnou představu. Králův průvod zahajoval trubač města Vratislavi v červenomodré livreji se stříbrnou trubkou, na níž byla připevněna hedvábná

³⁹⁴ Jeho řeč zachytil anonymní autor tisku „*Mährische und Schlesische Huldigungsrelation*“ (Č. 199), český překlad řeči uvádí Pavel Skála ze Zhoře, K. TIEFTRUNK (ed.), *Skála*, díl III, s. 448-449, latinskou verzi obsahuje zpráva Tomáše Sagittaria (Č. 213).

³⁹⁵ V originále *Schlagrohre* – lunt, doutnák, zapalovadlo, zapalovací plechová roura naplněná prachem.

červenomodrá vlaječka s městským znakem uprostřed. Za ním podle starého privilegia jeli vedle sebe na koních tři zástupci města: uprostřed Kašpar Heseler, napravo Andreas Röber a nalevo Baltazar Zange. Ti ukazovali cestu celému průvodu.

První skupinu slavnostního průvodu tvořilo rytířstvo knížectví Lehnice a Břehu. V čele šel červeně oděný lokaj. Pak následovala skupina hudebníků: nejprve jeden bubeník a za ním šest trubačů v červené livreji. Na hlavách měli šedé klobouky s červenými pery a jejich praporky i šňůry na trubkách byly rovněž červené. Za nimi vedli podkoní dva krásně osedlané oře. Pak následoval jeden jezdec v zelené livreji a 28 řad jízdních oděnců, vybavených červenými damaškovými a atlasovými páskami s odznaky příslušnosti k bojovému útvaru, vždy po třech v jedné řadě. Za nimi jelo 9 řad urozených pánů po čtyřech v jedné řadě, tři řady ozbrojených jezdců v trojstupu a dva staří urození páni. Georg Reutter napočítal v této skupině 143 koní.

Druhou skupinu tvořilo krnovské rytířstvo, které přiváděli čtyři trubači v modré livreji s žlutými sametovými pruhy, klobouky s pery a damaškovými praporky i šňůrami na trubkách v týchž barvách. Pak následovali dva páni s červenými a zelenými praporci, čtyři řady po čtyřech šlechticích s modrými polními praporci a 25 tříčlenných řad se zlatožlutými praporci. Tato skupina měla dohromady 98 koní.

Třetí část průvodu tvořili zástupci rytířského stavu z Bernstadtu a Olešnice. Bernstadtští hudebníci (bubeník a čtyři trubači) byli oblečeni v žlutých livrejích s černými pruhy, zatímco tři olešničtí trubači byli oděni v červenobílých barvách. Pak následovali šlechtici s polními praporci vždy po třech v 13 řadách a 8 starých pánů z rytířského stavu ve dvou řadách. Členové této skupiny měli k dispozici 55 koní.

Pak obstarali dva trubači v červené livreji s černými pruhy náležitý úvod pro samotného pana Jana Oldřicha Schaffgotsche na Künastu a Trachenbergu. Toho doprovázela dvě pážata v kozáckém šatě s luky a tatarskými šípy, devět tříčlenných řad šlechticů s červenými páskami a čtyři řady prostých jezdců, kteří jeli vždy tři vedle sebe. Skupina pana Schaffgotsche měla celkem 44 koní.

Pátou část průvodu tvořilo rytířstvo a jezdecko knížectví Svídnického a Javorského. Úvod pro ně obstaral samotný bubeník, za nímž šly dvě řady po třech trubačích v modrých kabátcích s bílými pruhy. Pak následovala skupinka šlechticů uspořádaná v devíti řadách po třech a další dvě řady po čtyřech mužích

v téže skvostné livreji. Samotný trubač v zelené livreji uváděl tříčlennou řadu význačných pánů. Uprostřed jel svídnicko-javorský hejtman Kašpar z Warnsdorfu, jenž měl po pravici pana Jiřího ze Schöneichu a po levici pana Arnošta Zedlitze na Lipé, jehož Georg Reutter popisuje jako starého urozeného pána (ein alter Herr vom Adel). Pak následovalo 89 řad tříčlenných i čtyřčlenných řad jezdců - rytířů i prostých vojáků a čeledi v rozličných livrejích. V tomto největším a nejpestřejším úseku průvodu napočítal Gerg Reutter 322 koní.

Šestou část průvodu tvořilo rytířstvo a jezdecko minsterberského knížectví a frankensteinského zboží (*Weichbild*). Zahajovali ji čtyři trubači v červených kabátcích s bílými pruhy, za nimi vedli podkoní čtyři krásně vystrojené oře. Pak následovali dva prostí vojáci v černém oděvu, po nichž se objevil správce hejtmanství těchto oblastí – Niklas z Burghausu, doprovázen dvěma běžci v černobílé livreji, skupinou 21 šlechticů a 69 dalšími jezdci a knechty. Podle Reuttera šlo o skupinu o 104 koních.

Jezdecko Vratislavského knížectví, které se objevilo pak, přiváděl jeden předjezdec. Za ním jeli tři služebníci vratislavské městské rady v modrých kabátcích s červenými pruhy, tři další jezdci v modrých kabátcích s bílými pruhy, tři jiní vratislavští jezdci a služebníci v modrých pláštích s bílými pruhy, kteří vedli tři krásně vystrojené koně. Pak následovali hudebníci – samotný bubeník a pět trubačů, jejichž nástroje byly ozdobeny modrobílými hedvábnými praporky s vratislavským znakem. Za nimi šel trabant v „německém chodicím šatě“, oděný patrně podle zvyků, běžných v 16. století. Pak se v doprovodu lokajů v modrobílých barvách objevil sám hejtman Vratislavského knížectví - Adam z Dobšic, jenž měl v pravici palcát a na hlavě helmici zdobenou chocholem s bílými volavčími pery. Za ním následovalo rytířstvo (24 řad po třech a 4 řady po čtyřech jezdci) a velké množství čeledi většinou v modrobílých livrejích (39 řad). Tato skupina měla k dispozici 204 koní.

V pořadí osmou částí průvodu bylo jezdecko města Vratislavi. Také ti měli v čele bubeníka a pět trubačů, jejichž oděvy i nástroje byly zdobeny bílou a modrou barvou. Za nimi následovali dva radní – Paul Holtzbecher a Niklas Eben, jakož i služebný jezdec, který vezl pouzdro s klíči k městu. Vratislavští měšťané jeli ve dvaceti řadách po čtyřech a ve čtyřech řadách po třech. Za nimi jela čeleď v městské livreji – modrých kabátcích s třemi červenými pruhy (34 řad po třech jezdci), čtyři služebníci v modrých kabátcích se žlutými pruhy a jedna řada čtyř

jezdců v livreji „mořské barvy“, jež byla vyslána z kláštera svaté Kláry. Pečlivý Tomáš Reutter napočítal v této části průvodu 194 koní.

Královské jezdectvo, které se objevilo pak, tvořilo čtyři řady po třech jezdcích. Ti byli vybaveni modrými plášti s dvěma stříbrnými „galouny“ (tresami, prýmky) a na hlavách měli bílé klobouky s červenými pery. Stejně byli oblečeni také ti, kteří vedli vystrojené oře, jejichž krásně vyšíváná sametová sedla budila obdiv. Po královském bubeníkovi následovalo deset trubačů se stříbrnými trubkami, mezi nimiž se zvláště vyjímal jeden mouřenín. Na všech nástrojích byly připevněny modré damaškové praporky s malovaným královským znakem. Hudebníci byli oděni ve wittelsbašských barvách, tedy bílé a modré a jejich šaty se „splývavými francouzskými rukávy“ byly bohatě zdobeny stříbrnými prýmky. Za královskými jezdci se objevili tři vratislavští páni radní – uprostřed Adam Säbisch, napravo Kryštof Poley a nalevo Hans Vogt – a sedm řad blíže neidentifikovatelných „předních pánů země“. Tato, v pořadí již devátá skupina, měla dohromady 52 koní.

Další - a to velmi významnou část průvodu - tvořily „knížecí osoby“. V jedné řadě jel Jiří Rudolf z Lehnice a Břehu (uprostřed) s Jindřichem Václavem z Minsterberka a Bernstadtu (vpravo) a jeho bratrem Karlem Fridrichem z Minsterberka a Olešnice (vlevo). Vedle nich, před nimi a za nimi jelo 24 trabantů a 6 lokajů ve třech rozličných livrejích – hnědé, černožluté a červenobílé. V dalším sledu po nich jela další významná trojice. Místo uprostřed zaujal králův bratr Filip Ludvík, po jeho levici jel Jan Jiří Krnovský a po pravici nejvyšší slezský hejtman Jan Kristián z Lehnice a Břehu. Před nimi, vedle nich i za nimi jelo 12 trabantů a 6 lokajů v modrých plátěných livrejích zdobených žlutým sametem a prýmky a modrých kloboucích s modrými a žlutými pery. Po služebnictvu v krnovských barvách následoval ještě stejný počet trabantů a lokajů v barvách lehnicko-břežského knížete, kteří měli na sobě červenou livrej a šedé klobouky s červenými pery.

Po nich již přicházel pěšky královský herold s nepokrytou hlavou a bílou hůlkou v ruce. Měl na sobě tmavomodrý hedvábný oděv, který mu sahal na paty a přes něj měl kratší červený přehoz bez rukávů, jenž byl vpředu a vzadu zdoben českým lvem. Za ním jel na koni s vytaseným mečem nejvyšší maršálek Českého království Bertold Bohubud z Lipé a pak se již objevil sám král ve skvostném, zlatem vyšíváném plášti posázeném drahými kameny. Jel na krásně vystrojeném hnědákovi s nádherně vyšívánou čabrákou z červeného sametu. Byl obklopen 16

osobními strážci v modrobílé livreji se stříbrnými tresami, pěti lokaji v týchž barvách a suitou 48 radů a státních úředníků.³⁹⁶ Tato část průvodu měla podle Georga Reuttera k dispozici 63 koní. V celém královském průvodu pak podle téhož autora bylo 1278 jezdců. Celý Fridrichův cestovní doprovod včetně personálu kuchyní a stájí se skládal asi z 300 osob, pro potřeby krále a jeho doprovodu bylo ve vratislavských maštalích ustájeno 487 jezdeckých i kočárových koní.

Oproti očekávání saského agenta byl průvod nakonec přece jen menší, než průvod při Matyášově vjezdu roku 1611,³⁹⁷ jistě si s ním však nezadal co do impozantní rezie a pestrosti. Některá slezská území však v průvodu nebyla zastoupena, jinak by v něm podle saského zpravodaje jistě nebylo méně než šest tisíc koní. Zdůvodnění toho stavu neopomněl hned na počátku svého popisu průvodu připomenout ani Georg Reutter. Některé části Slezska, zvláště ty pohraniční, které byly ohroženy vpády vojáků z polského území, jako například Opole, Ratibořsko a Namyslav (Namslau), se holdu pochopitelně zúčastnit nemohly a také z bernstadtského, olešnického a patrně i hlohovského knížectví se ze stejných příčin neúčastnili všichni, kteří přijet chtěli. Zástupci rytířského stavu z vratislavsko-niského biskupství a knížectví Grottkau/Grodków, jejichž zeměpán pobýval mimo území Slezska se, podobně jako dómská kapitula, omluvili. Chyběli přirozeně i zástupci katolických slezských stavů, Karel z Lichtenštejna, nezletilý vévoda Fridrich Vilém Těšínský a purkrabí Karel Hannibal z Donína, pán na Wartenbergu.³⁹⁸

Když se královský průvod blížil k Olavské bráně, ozvali se z Olavské věže trubači, bubeníci a pištci, což se opakovalo, když se přiblížil sám král. Také

³⁹⁶ Georg Reutter je ve své zprávě jmenovitě neuvádí, jejich výčet však zachytil tehdejší vratislavský kronikář N. Pol, jemuž mohly jako pramen posloužit ubytovací seznamy. Podle něho se vjezdu do Vratislavi zúčastnili tito páni: komoří a hofmistr Jan Albrecht ze Solmsu a jeho syn stejného jména, nejvyšší komoří, tajný rada a nejvyšší kancléř Václav Vilém z Roupova, místokancléř České koruny Petr Miller z Mühlhausu, tajný rada a komoří Kryštof z Donína, nejvyšší stájmistr Ludwig v. Obentraut, tajný rada a falcký místokancléř Dr. Ludwig Camerarius, rýnský hrabě Johann Conrad, komoří David Heinrich v. Tschirnhaus, Heinrich Ernst v. Stollberg, Hans v. Rechenberg, Pankratius v. der Grün, Otto v. Schönberg, Ferdinand Karel Švihovský, Jan Smil z Michalovic, Petr Vok Švihovský, Isaak Dupan, Ernst Nebelschütz, hofmistr králova bratra Filip ze Solmsu a jeho komorníci Johann Jakob v. Gleißenthal a Heinrich Sittich ze Zaháně, Fridrichův osobní lékař Dr. Christian Rumpf, dvorní kazatel Dr. Abraham Scultetus, Niklas v. Langenbruck, Albrecht Ried, sekretáři Moriz, Orsínovský a Güntzl a blíže neurčený počet kancelistů, registrátorů, expeditorů komorníků a pážat. Karl BRUCHMANN, *Die Huldigungsfahrt König Friedrich I. von Böhmen (des „Winterkönigs“) nach Mähren und Schlesien*, Breslau 1909, s. 52.

³⁹⁷ Podle jiného Reutterova letáku se Matyášův průvod skládal z 4 582 mužů.

z radniční věže, kde bylo připraveno 6 trubačů a 1 bubeník se ozvaly fanfáry na pozdrav a na valu i baštách mávali praporečníci svými vlajkami. Pak zazněly dělové salvy, „jakoby zemí i všemi domy ve městě otřásalo zemětřesení“.³⁹⁹ Na mostě u brány i pod baštou až k Olavské ulici stálo 300 městských gardistů, kterým velel jejich hejtman Johann Bartolky. Když průvod přešel kolem nich, připojili se k němu a utvořili závěr průvodu, jenž mířil Olavskou ulicí k náměstí. Král přátelsky a zdvořile kynul na všechny strany a několikrát sňal na pozdrav svůj šedý klobouk s červenými pštrosími pery a krásnou úklonou obdařil i vznešené dámy, které sledovaly průvod z oken. Když se Fridrich přiblížil k čestné bráně a s potěšením si ji prohlížel, dal městský pištec Pavel Schäfer pokyn svým druhům, kteří spolu s ním seděli na vrcholu a začali libě hrát na své šalmaje, bombardy, dulciány (starý název pro fagot), kvartové (basové) pozouny, cinky a jiné dechové nástroje. Když král s odkrytou hlavou projížděl čestnou branou, snesl se ze stropu průjezdu dolů okřídlený anděl, jenž měl v obou rukou knížecí klobouk, jakoby jej chtěl panovníkovi nasadit na hlavu. Hříčka vzbudila jeho veselí a potěšila ho, stejně jako skutečnost, že silný vítr ustal a slunce se opět prodralo skrz mraky.

Tento okamžik králova průjezdu branou pečlivě registroval rodák z lužické Lubáně (Lauban/Lubaň) matematik a astronom Jakob Bartsch, autor pozoruhodného letákového spisu,⁴⁰⁰ obsahujícího řadu reálných údajů (popis brány v německé próze), astrologických výpočtů i poeticko-matematických hříček se symbolickým obsahem. Tři latinské básně, v nichž krále při průjezdu branou zdraví sám Apollo s jeho múzami, tvoří úvod k stěžejní části spisu, kterým je *Systema Corporum coelestium*, popis postavení 12 nebeských domů včetně sedmi planet a důležitých stálic v čase a minutě, kdy český král a nejvyšší kníže ve Slezsku šťastně projel nově zbudovanou čestnou branou ve Vratislavi. To autor spočítal s využitím Tychoových tabulek s novými Keplerovými korekcemi co nejpřesněji, s ohledem na polohu Vratislavi, danou příslušným poledníkem a rovnoběžkou.

Výklad postavení nebeských těles oznamuje světu antických hrdinů i prostým smrtelníkům z hory Parnas sama Uránie s Kalliopé. Jako zvlášť dobré znamení je

³⁹⁸ Karel Hannibal z Donína byl v letech 1615-1619 a 1620-1623 rovněž zemským fojtem v Horní Lužici.

³⁹⁹ „Mährische und schlesische Huldigungsrelation“ (Č. 199).

⁴⁰⁰ „O ReX Magne, haVe aC favens aDesto. FRIEDEN- und EHREN-PORT deß Großmächtigsten König zu Böhmeimb“ (Č. 210, obr. 73). J. Bartsch se později oženil s Keplerovou dcerou Zuzanou.

zdůrazněno, že v té hodině bylo souhvězdí Iva právě na vzestupu. Pět aritmetických hříček s letopočty 1619 a 1620 ve formě básní, které Bartsch dále uvádí, odpovídá pěti hlavním městům v zemích, kde Fridrich vládne (Praha, Heidelberg, Brno, Vratislav, Budyšín) i pěti základním početním úkonům, k nimž autor kromě sčítání, odčítání, násobení a dělení řadí také trojčlenku. Pozoruhodné jsou také geometrické figury, které mají znázornit unii pěti zemí Koruny české i jejich svazek s uherským královstvím a rakouským arcivévodstvím. Pozornost čtenářů jistě upoutalo i *Votum tetragonum*, geometrická hříčka s kombinacemi písmen, vyjadřující zdravici všech zbožných v království českém a inkorporovaných zemích Moravě, Slezsku a obojí Lužici. Modlitba za mír, kterou Bartsch svůj spis uzavřel, byla jistě v souladu s přáním těch, kteří Fridricha u čestné brány s nadšením očekávali.

Dalším cílem průvodu byl chrám sv. Alžběty. Zde byly od časného rána v plném proudu přípravy k důstojnému přijetí krále. Z chóru u hlavního oltáře byly odneseny pulpity, oltář byl otevřen a ozdoben hořícími svíčkami. Na zpěvácký chór byl postaven královský trůn zdobený červeným sametem a goblénovými výšivkami, po obou stranách trůnu byly umístěny stojany s koberci po obou stranách a podlaha byla všude pokryta červeným sukem. Vchody na hřbitov střežila městská garda, ozbrojení měšťané stáli až ke chrámovým dveřím uprostřed jižní fronty. Tyto dveře byly na obou stranách opatřeny závorami, které měly zabránit návalu lidí. Všechny ostatní vchody do kostela byly uzavřeny. Uprostřed kostela, v místě, kde sedávala městská rada, byla zbudována scéna pro hudebníky a pozitiv. Před hlavní varhany, které byly tenkrát umístěny na chóru severní postranní lodi, byl přinesen ještě další pozitiv. Mezi těmito oběma nástroji zaujali místo trubači a bubeníci.

Když dělové salvy ohlásily přítomnost krále ve městě, seřadilo se v chrámové předsíni evangelické duchovenstvo v bílých komžích. Mnozí z nich byli autory panegrických či kronikářských spisů, které se k holdovací cestě vztahují, takže stojí za to připomenout jejich jména. Jejich průvod vedl Dr. Zachariáš Hermann, vedle něho stál Joachim Polio, David Rhenisch, Johannes Paritius, Lucas Walther, Balthasar Osten, Michael Hermann, Johannes Teutschman a Johannes Kurtzmann, na druhé straně naproti nim stál Joachim Fleischer, kronikář Nicolaus Pol, Jeremiáš Müller, Johann Fridricus, Daniel Hermann, Gottfried Fibing, Samuel Butschki a Jeremiáš Tschonder. Tito muži vesměs působili na vratislavských

školách, především na alžbětinském gymnáziu, jehož rektor, Tomáš Sagittarius, své kolegy při této příležitosti s obzvláštním potěšením podrobně charakterizuje.

Když královský průvod dospěl ke chrámu, sestoupili páni s koní a vstoupili v slavnostním průvodu dovnitř. Nejdříve šli tři vratislavští radní Adam Säbisch, Kryštof Poley a Hans Vogt. Za nimi šli hejtmani dědičných knížectví, rytíři a knížata, která v průvodu jela před králem: hejtman vratislavského knížectví Adam Dobšic, svídnicko-javorský hejtman Kašpar z Warnsdorfu, správce hejtmanství minsterberského knížectví a frankensteinského zboží Niklas z Burghausu. K nim se připojil Jan Oldřich Schaffgotsch, Hans ze Schönaichu, oba minsterberští bratři, Jiří Rudolf Lehnický, Jan Jiří Krnovský, Jan Kristián Lehnický a falckrabě Filip Ludvík. Za nimi šel královský herold, maršálek s taseným mečem a nakonec sám král, doprovázený svými rady a úředníky.⁴⁰¹ Ludvík Camerarius a Abraham Scultetus se dostavili do chrámu již před králem a pečlivě zkontrolovali, zda nebylo nic zanedbáno, pokud jde o bezpečnost. Když král překročil práh chrámu, pozdravil ho Zachariáš Hermann latinskou řečí, v níž mu blahopřál k tomu, že jej Bůh povolal na český trůn i k vjezdu do Vratislavi, ujistil jej věrností zdejších poddaných a doporučil jeho milosti služebníky Slova Božího v tomto městě. Dále mu popřál rodinné štěstí, vítězství nad nepřáteli i dlouhou mírovou vládu. Král sejmul klobouk a „s jasným milostivým pohledem“ duchovnímu odpověděl.⁴⁰² Jeho krátká řeč vyjadřovala důvěru, že Bůh bude při něm stát a řídit jeho činy, aby byly ke cti boží i k „užitku milé slezské země“. Pak zaujali páni, vedení dvěma řadami duchovenstva, svá místa. Král se s odkrytou hlavou posadil na trůně, jeho bratr a „pět knížecích osob“ se postavilo vedle sebe na vyvýšený podstavec. Napravo od krále, ale poněkud za ním stál maršál s taseným mečem, zatímco ostatní páni vzali zavděk méně čestnými místy.

Zachariáš Hermann se postavil před oltář čelem ke králi a napravo i nalevo od něho se rozestavili ostatní kněží. Pak zaznělo „německé Te Deum“ neboli Lutherův chorál „Herr Gott, dich loben wir“ na různých chórech, za doprovodu rozličných nástrojů, také obou varhan, trubek a bubnů, takže se vokální i instrumentální hudba krásně doplňovala. Vedení hudby se ujal kantor od sv. Alžběty a sv. Barbory, učitel alžbětinského gymnázia Gottfried Wagner, jenž

⁴⁰¹ Zde Reutter jmenuje Jana Albrechta ze Solmsu, Václava Viléma z Roupova, Jana Albrechta ze Solmsu ml., Kryštofa z Donína a Heinricha Ernsta ze Stolbergu.

⁴⁰² Podle Reuttera odpovídal král na Hermannovu latinskou řeč rovněž v latině.

k počtě krále složil také dvě básně, které vyšly tiskem (Č. 240). Varhanní doprovod zajistil varhaník chrámu sv. Alžběty Gregor Beck. Když hudba utichla, ujal se opět slova Zachariáš Hermann a pronesl od oltáře modlitbu a požehnání, kterým všichni shromáždění s úctou naslouchali.⁴⁰³ Pak se opět ozvaly oboje varhany, pozitivy, pozouny, cinky, violy, trubky, kotle a další nástroje, které se s lidskými hlasy prolínaly v polyfonní skladbě s využitím sól i čtyř sborů na slova žalmu č. 103. Ze slavnostní hudby, provozované „mottetweiss auff capellenart“, toho asi příliš neslyšel velitel artilerie, který v té chvíli spěchal z kostela ven, aby dal pokyn svým kanonýrům na valech a baštách. Když po chvíli ostatní přítomní opouštěli chrám, mísily se opět zvuky zvonů s dalšími čestnými salvami. Mnozí z hudebníků a zpěváků, kteří zde účinkovali, se pak odebrali na věž kostela, odkud se do pozdních večerních hodin – podobně jako z vrcholu čestné brány a radniční věže – linuly libé tóny lidských hlasů i hudebních nástrojů.

Králi se pak dostalo čestného doprovodu až k prahu jeho apartmá, zřízeného - jak již bylo uvedeno - ve třech měšťanských domech na náměstí. Pak se přítomní rozešli do míst, kde byli ubytováni. V této fázi dění nacházíme ve zprávě Georga Reuttera vsuvku, z níž jasně vyplývá, jak velkou vážnost příjezdu panovníka Vratislavští přikládali. Autor hrdě uvádí, že v těchto měšťanských domech je při příležitosti holdu nyní ubytován již 15. český král a přidává seznam všech panovníků, kteří do Vratislavi za tímto účelem přijeli, včetně dat, kdy se holdy konaly. Jeho výčet předchozích vladařů začíná Janem Lucemburským (1327) a končí Ferdinandem II. (1617). Když se hosté odebrali do svých „losamentů“, napochodovali ozbrojení měšťané na náměstí „K váze“ („Zum Waage“)⁴⁰⁴ - naproti domům, kde byl král ubytován. Tam přijali z úst svých čtvrtmistrů pochvalu i poděkování městské rady. Pak měšťané vypálili trojitou salvu a každá skupina vyprovodila svého čtvrtmistra až k jeho domu, kde byl rovněž uctěn pozdravnými výstřely. Stejně počty se dostalo i všem velitelům praporů. Městská garda, která před tím uzavírala průvod, se mezitím přemístila ke Kovářskému mostu, kde se se svým velitelem hejtmanem Bartolkym také rozloučila dvojitou salvou. Výstřely z děl i jiných zbraní naplnily město takovým hlukem, že krasoduch Hertling (Č. 224)

⁴⁰³ Znění modlitby podle Georga Reuttera (Č. 182), které přejal i kronikář Nikolaus Pol, in: Karl BRUCHMANN, *Die Huldigungsfahrt König Friedrich I. von Böhmen (des „Winterkönigs“) nach Mähren und Schlesien*, Breslau 1909, s. 58, 59, latinská verze u Tomáš Sagittaria (Č. 213).

mohl vcelku oprávněně srovnat situaci s výbuchem Etny. Král měl ze svých pokojů pěkný výhled na stále zaplněné náměstí a občas se nechal vidět u prostředního okna Röberovského domu, dokud nedaly fanfáry trubek a víření bubnů znamení k večeři. Královským kuchařům i sklep mistrům asistovali čtyři radní, kteří měli na starosti zásobování jídlem a nápoji. Když král stoloval, bylo slyšet klidnější hudbu z radniční věže a z věže kostela sv. Alžběty; místní hudebníci tam hráli i v následujících dnech od deseti hodin dopoledne až do večerních hodin.

V době, kdy se král zdržoval ve městě, drželi měšťané stráž před jeho obydlím. Na všech čtyřech rozích náměstí hořely celou noc strážné ohně a hlídána byla také čestná brána, *aby si zlí lidé nepředsevzali něco, co by poškodilo čest města či - ještě hůře - Jeho Veličenstva*. Podle Reuttera setrval král dva dny ve svém obydlí. Pak požádal o hold slezská knížata a stavy, které jej - poté co král povolil splnění jejich požadavků - stanovili na 27. února. 25. února, na den apoštola Matouše, bylo z kazatelen všech evangelických chrámů oznámeno, že v den, kdy se toto „homagium“ bude konat, se o sedmé ráno bude zvonit ve všech evangelických kostelech k slavnostním bohoslužbám. Král měl tedy k dispozici tři dny, které mohl strávit relativně volně. Na základě listin, které zde byly datovány, lze usuzovat, že ho vyřizování vladařské agendy neminulo. 26. února kolem druhé odpoledne - zatímco se páni stavové radili - se však v doprovodu svého bratra a několika úředníků vydal v parádní, červeným sametem a širokými zlatými portami zdobené karose tažené šestispřežím na královský hrad. Vyparádění koně, tři kočí, dva vozatajové a pět lokajů ve stejných livrejích budili pozornost všech zvědavců. Účel cesty byl zřejmě nejen příjemný, ale měl i význam vstřícného diplomatického gesta: pánové vykonali zdvořilostní návštěvu u vévodkyň z Břehu, Olešnice a Bernstadtu. I tato cesta byla pozorně sledována bdělým okem saského agenta. V tento den předala knížata a stavy Fridrichovi rovněž obsáhlou písemnost, která obsahovala gravamina (často 50-60 let staré zemské stížnosti), žádosti a prosby, o nichž měl král rozhodnout. Její znění, jakož i královu odpověď, jež byla Slezanům dána bezprostředně po holdu, shrnuje tisk „Schlesischen Huldigung und Fürsten=Tag“ (Č. 267).

⁴⁰⁴ Karl BRUCHMANN, *Die Huldigungsfahrt König Friedrich I. von Böhmen (des „Winterkönigs“) nach Mähren und Schlesien*, Breslau 1909, s. 60 lokalizoval tuto polohu jako místo, „kde se dnes nachází pomník Bedřicha Velikého“.

Když následující den ráno (27. února) svolávaly zvony věřící, dostavili se zástupci knížat, stavů i měst do předpokojů králova obydlí, aby vladaře doprovodili do kostela sv. Alžběty k slavným bohoslužbám, jež začínaly v osm hodin ráno. Průvod, který se ubíral do kostela, byl opět řazen podle starých zvyklostí, podobným způsobem, jak tomu bylo při vjezdu. Nejdříve šli zástupci měst, rytířského i panského stavu a pak královští radové a úředníci. Pak následovalo 12 trubačů a 1 bubeník, královský herold, 6 prostovlasých pážat v modrobílých livrejích se splývavými rukávy a dědičný maršálek s vytašeným mečem v pravici. Nato se objevil skvostně oděný král na koni zdobeném zlatem a diamanty, obklopen trabynty a lokaji. Za ním jel jeho bratr Filip Ludvík s Janem Kristiánem z Břehu po pravici a Janem Jiřím Krnovským po levici, v druhé řadě následoval Jiří Rudolf Lehnický (uprostřed) s Jindřichem Václavem z Minsterberka a Bernstadtu (vpravo) a jeho bratrem Karlem Fridrichem z Minsterberka a Olešnice (vlevo). Také ti všichni byli obklopeni zástupem trabyntů a lokajů, zatímco městští mušketýři utvořili špalír od králova obydlí až po dveře na věži kostela. Na velkém horním chóru byl pro krále postaven trůn, potažený červeným sametem a plátnem.

Průběh této luteránské bohoslužby za přítomnosti kalvinistického krále vylíčil podrobně Georg Reutter. Proto víme, že úvodem zaznělo „Gloria in excelsis“ a pak se zpíval chorál „Allein Gott in der Höh' sei Ehr“. Po přečtení latinských biblických textů zaznělo kázání na 13. verš druhé kapitoly 1. Petrovy epištoly, pak zanotovali přítomní Lutherův chorál „Gott der Vater, wohn' bei uns“. Pak si přítomní v latině vyslechli pasáž z Janova evangelia (6, 1-15) o tom, jak Ježíš dal pokrm pětitisícovému zástupu svých posluchačů a byl zazpíván chorál „Ein feste Burg ist unser Gott“. Dalším bodem bylo vyznání víry. Pak vystoupil na kazatelnu Zachariáš Hermann. Po jeho úvodním exordiu, začínajícím slovy „Pokoj Izraeli“, se zpívala píseň „Wer Gott mit uns“, celá obec poklekla a pomodlila se Otčenáš a pak byl přečten 13. a 14. verš z 2. kapitoly Petrovy 1. epištoly. Pak Zachariáš Hermann pokračoval v slavnostním kázání, pečlivě připraveném na podkladě 55 biblických textů, jehož složitou stavbu zachoval letákový spis, jenž byl vytištěn u Georga Baumanna.⁴⁰⁵ Přítomní naslouchali „se vši píli“ a po modlitbě za krále a jeho rodinu následoval opět Otčenáš a zpěv obce („Sei Lob und Ehr“ a „Nun lob' mein Seel“). Ještě během zpěvu se král zvedl a v průvodu, jenž byl stejně

⁴⁰⁵ Huldigungs predigt/ Als Der Durchlauchtigste / Großmächtigste Fürst und Herr/ Herr FRIEDRICH König zu Böhmen/.....die Huldigung empfangen...(Č. 160, obr. 79).

uspořádán jako předtím, se odebral na královský hrad. Městská garda a mušketýři opět vytvořili špalír od kostela až k hradu.

Když královské Veličenstvo dojelo ke schodům naproti velkému sálu, sesedlo s koně a nechalo se doprovodit do slavnostně vyzdobených prostor. Podlahu velkého sálu pokrývalo modré a bílé sukno wittelsbašských barev, na stěnách visely vzácné ručně tkané koberce. Trůn i baldachýn byly potaženy červeným a hnědofialovým sametem a zdobeny zlatými a stříbrnými hedvábnými třásněmi. Jednání zahájil nejvyšší hejtman Horního a Dolního Slezska Jan Kristián z Břehu a Lehnice a oslovil Fridricha přibližně takto: *Jasný králi, Vašemu královskému Majestátu je jistě známo, že tento čas vyžaduje učinit zadosť zákonné povinnosti. Jsou to ctihodná, pevná pouta přísahy a vzájemné svazky královských zemí, která jsou sloupem královské vlády. Tak se chceme my i se všemi našimi Vašemu královskému Veličenstvu zavázat k poddanosti, čehož buď sám Nejvyšší Bůh svědkem.*⁴⁰⁶ Nato se král vyslovil, že i on je připraven složit přísahu.

Text přísahy, kterou mu Jan Kristián předříkával, zněl podle Reuttera takto: *Já Fridrich, král český a nejvyšší kníže ve Slezsku přísahám všemohoucímu Bohu a všem stavům a obyvatelům vévodství slezského, že zachovám knížata a stavy, bohaté i chudé, všechny společně i každého zvláště, při jejich dosavadních svobodách, řádech a starých zvyklostech a nebudu je proti právu a slušnosti ničím zatěžovat, nýbrž budu je při jejich právech a spravedlnosti ochraňovat jako jejich milostivý a spravedlivý pán, k čemuž mi dopomáhej všemohoucí Bůh.*⁴⁰⁷ Fridrich pronesl přísahu jasným a zřetelným hlasem ve stoje u trůnu a pak se na trůn posadil.

Poté před něho předstoupilo pět knížat – Jan Kristián z Lehnice a Břehu, Jan Jiří Krnovský, Jiří Rudolf z Lehnice a Břehu, Jindřich Václav Minsterberský z Bernstadtu a Karel Fridrich Minsterberský z Olešnice. Ti poklekli a položili prsty, jimiž se přísahá, na stříbrem zdobenou bibli, která byla dána králi do klína a otevřena na straně, kde začíná 1. kapitola evangelia sv. Jana pasáží *Na počátku bylo Slovo*. Text jejich přísahy jim předčítal český kancléř Vilém z Roupova a páni

⁴⁰⁶ Zde uvádím překlad znění, které uvádí ve svém tisku „Kurtze und gründliche Beschreibung deß Königliches Einzuges“ (Č. 180, F iia) Georg Reutter.

⁴⁰⁷ Tamtéž, F iii a. Znění této i následující přísahy srv. Julius KREBS, Hermann PALM (ed.), *Acta publica, Verhandlungen und Correspondenzen der schlesischen Fürsten und Stände*, Breslau 1865-1906, Band III, 1620, s. 34.

po něm opakovali: *Slibujeme a přísaháme všemohoucímu Bohu a Vám, jasnému a mocnému knížeti a pánu, panu Fridrichovi, českému králi a nejvyššímu vévodovi ve Slezsku, našemu milostivému pánu jako pravému korunovanému českému králi etc., že budeme od tohoto dnešního dne zachovávat Vašemu královskému Veličenstvu i jeho pokrevním dědicům a budoucím korunovaným králům českým poslušnost a věrnost a jak již bylo řečeno, chceme Vašemu královskému Veličenstvu a jeho dědicům prokazovat čest a činit a konat věrně podle našich možností vždy to nejlepší, bránit škodám, činění škod a zlému, činit všechno to, co věným poddaným knížatům a stavům přísluší, jako jsme činili těm českým králům, kteří Jeho Veličenstvo na českém trůnu předcházeli. K tomu nám dopomáhej Bůh a jeho svaté Evangelium.*⁴⁰⁸

Po knížatech složili slib členové panského stavu – Joachim Maltzan, pán na Miliči (Militzsch/Milicz) a Jan Oldřich Schaffgotsch, pán na Trachenbergu/Žmigród, jimž český kancléř opět znění přísahy předčítal. Pak následovali zástupci dědičných knížectví: nejprve zplnomocněný správce zaháňského knížectví Filip z Unruh na Herwigsdorfu a Gorpe, za minsterberské a frankensteinské knížectví pak přistoupil správce hejtmanství Niklas z Burghausu.⁴⁰⁹ Za vratislavské knížectví, město Vratislav a k nim příslušné obvody přísahal několik zástupců. Na prvním místě to byl hejtman vratislavského knížectví Adam z Dobšic, dále vratislavský radní a komoří Hans Pucher, Kryštof z Falckenhayn, Ernst z Gruttschreiber, Hans z Diebitsch na Liebenau a Zikmund z Němic na Groß Peterwitz. Vratislavský radní Adam Säbisch, jenž byl zároveň generálním výběřčím daní knížat a stavů ve Slezsku, se objevil po boku kolegů z městské rady Bartoloměje z Dobšic a Kryštofa Poleye. Nato se jako zástupci rytířského stavu Namyslavského obvodu (Namslau, Namysłów) objevili následující páni: zemský hejtman Cyprián Kotulínský, pan z Jeltsche na Bankwitz, Joachim z Hertel na Machnitz a Mates Beck z Greisy na Krickau. K vykonání přísahy se přítomní seřadili do kruhu, každý však přísahal po svém knížeti či pánu a podle příslušnosti ke stavu. Některá dědičná knížectví – např. Svídnické, Javorské, Opolské, Ratibořské a

⁴⁰⁸ Tamtéž, F iii b.

⁴⁰⁹ Zde se držím líčení Georga Reuttera, podle plné moci a instrukce pro vyslance Minsterberského a Frankensteinského knížectví se holdu zúčastnili ještě Fridrich v. Rothkirch, Fridrich v. Seidlitz na Haunoldu, Dr. Nikolaus Henel, minsterberský purkmistr Baltazar Wolf a frankensteinský purkmistr Niklas Leutthart. Karl BRUCHMANN, *Die Huldigungsfahrt König Friedrich I. von Böhmen (des „Winterkönigs“) nach Mähren und Schlesien*, Breslau 1909, s. 66, pozn. 1.

Velkohlohovské – využila svého dávného práva na složení lenní přísahy pouze na svém území. Nechyběli však zástupci dolnoslezských měst.⁴¹⁰

Po skončení holdu dala jedna z přítomných dam z knížecího stavu bílým šátečkem znamení veliteli městské artilerie panu Jakubu Albrechtovi, jenž odpálením svého doutnáku oznámil střelmistrům na valech, že mají začít se slavnostními salvami. Ty se opět ozývaly postupně z jednotlivých stanovišť po obvodu města, dokud se nevrátily do výchozího místa. Když vše utichlo, začaly zvonit zvony. Bezprostředně po holdu nechal král předat slezským knížatům a stavům svou propozici. Pak se ujal slova Václav Vilém z Roupova a po něm král sám. Oba zdůraznili vzrůstající nebezpečí a vznesli prosbu, aby přítomní bedlivě uvažovali o tom, jak prospět blahu společné vlasti, odvrátit od ní soužení a neštěstí a úspěšně vzdorovat nepřátelům. Pak se král v doprovodu knížat, stavů, královských i knížecích radů a úředníků odebral do svého příbytku, opět za akustické kulisy čestných salv i zvonů. Mušketyři a členové městské gardy opět utvořili na náměstí kruh a vypálili tři čestné salvy. Král, jemuž se jejich počínání líbilo, jim z okna přívětivě poděkoval, načež se okno opět zavřelo. V tu chvíli již byly ukončeny všechny přípravy k slavné hostině, jejíž začátek ohlásilo 11 trubačů a jeden bubeník.

Královská tabule byla připravena v Röberovském domě a pečlivě dodrženy zasedací pořádek zrcadlil míru společenské „cti“, které se jednomu každému dostávalo. Král seděl na vyvýšeném místě, *zády k domu Niklase Ebena*. Po jeho pravici seděl jeho bratr a po jeho levici – *zády k náměstí* – seděla slezská knížata v následujícím pořadí: Jan Kristián z Lehnice a Břehu, Jan Jiří Krnovský, Jiří Rudolf z Lehnice a Břehu, Jindřich Václav Minsterberský z Bernstadtu a Karel Fridrich Minsterberský z Olešnice. U zvláštní tabule stolovali stavové a zástupci dědičných knížectví a třetí stůl byl vyhrazen radům slezských knížat. Hostinu zahájil královský stolník, před nímž šel ceremoniář s hůlkou a pak již byla na královský stůl přinášena *dobře upravená jídla, mezi nimiž byly chutné, pěkné, jemné, vybrané a oku lahodící pokrm*y. Vyjádření Johanna Hertlinga, jenž napsal,

⁴¹⁰ Karl BRUCHMANN, *Die Huldigungsfahrt Königs Friedrich I. von Böhmen (des „Winterkönigs“) nach Mähren und Schlesien*, Breslau 1909, s. 66 uvádí mezi vyslanci města Šprotavy také Kryštofa Kottera. Zdrojem této informace je F. MATUSKIEWICZ, *Geschichte der Stadt Sprottau, Sprottau 1908*, s. 99, kde však není uveden pramen.

že luxus této hostiny by zastínil i tabuli Antonia a Kleopatry, bohužel nemůžeme srovnat s realitou, protože o jednotlivých chodech není nic známo.

Hudební doprovod k hostině obstaral kantor, zpěváci a hudebníci z kostela sv. Alžběty, kteří seděli v sousední místnosti, v tzv. Rytířské jizbě. Jejich produkci občas vystřídala hudba, jež se linula z blízké radniční věže, která byla stanovištěm městského pištce a jeho tovaryšů. Král se napil ze zlatého, drahými kameny zdobeného poháru na zdraví knížat i vyslanců z Českého království a podal skvostnou číši Janu Kristiánovi z Lehnice a Břehu. Ten se rovněž napil, nechal pohár kolovat dál a pronesl veršovaný přípitek určený králi, který byl s díky přijat. Hostiny se účastnil také vyslanec dánského krále Kristiána IV., rytíř Detlev von Rantzau, jenž právě dorazil, aby českému králi předal blahopřání svého krále a ujistil ho jeho podporou. V následujících dnech ho Fridrich třikrát pozval ke stolu, vyrovnal jeho účet v hostinci a daroval mu svůj Gnadenpfennig v hodnotě 200 tolarů.⁴¹¹

Odpoledne připravili králi zvláštní hold vratislavští kožišníci, kteří si k tomu předtím vyžádali svolení městské rady. Třicet šest mistrů a tovaryšů pochodovalo za doprovodu píšťal a bubínků podél východní a jižní strany náměstí, prošlo čestnou branou a zastavilo se u králova příbytku. V čele průvodu šel kožišník a „mistr dlouhého meče“ Kašpar Arlet. Za ním následovali tři chlapci, kteří drželi v pravé ruce žezlo a další tři, z nichž první nesl meč, druhý pár šermířských kordů a třetí pár dřevěných tesáků. Podle Reuttera byli oblečeni v bílých halenách s páskami s označením příslušnosti k bojové skupině a *pohanských zástěrkách* s modrobílým šachovnicovým vzorem s červeným proužkem nahoře i dole a na hlavách měli velké zelené věnce. Mistři a tovaryši byli oblečeni v bílých košilích s velkými nabíranými šermířskými rukávy, měli bílé boty, modré punčochy s velkými rolničkami na podvazcích a zelené vavřínové věnce. Za každým párem mistrů a tovaryšů kráčeli vždy dva chlapci, většinou synové mistrů. Ti nesli dřevěné polokruhové obruče, zdobené modrými a bílými pruhy a umělými růžemi. Po obou stranách průvodu kráčeli čtyři rovněž ověnčení trabanti s krásnými, leptanou technikou zdobenými partyzánami v ruce.

⁴¹¹ Fridrichův Gnadenpfennig, který kolem roku 1613 vytvořil Jan de Bommaert, publikovala např. Lore BÖRNER, *Deutsche Medaillenkleinode des 16. und 17. Jahrhunderts*, Leipzig 1981, s. 159, obr. 53. (Zde v příloze obr. 80).

Když královi vojáci uvolnili místo před domy, kde byl král ubytován, začala šermířská hra. Pozornost diváků i Georga Reuttera vzbudilo zejména malé intermezzo, během něhož předvedl starý šermíř, mistr dlouhého meče Hans Schneeberg, odvážný kousek, který se podle Reuttera odedávna prováděl. Tři chlapci pokleklí vedle sebe v řadě, každému byl na hlavu položen *dreyer* a zkušený šermíř jim mince jedním mávnutím parádního meče srazil s hlavy, aniž by někomu z nich způsobil sebenepatrnější zranění. Večer mezi sedmou a osmou hodinou se členové téhož cechu objevili před králem znovu, aby na jeho počest předvedli tanec s lucernami, při němž každý z tanečníků měl na hlavě lucernu s hořícím světlem. Pak se opět šermovalo ve dvojicích až do desáté večerní hodiny.

Příští den dopoledne se konala přísaha členů dómské kapituly, tedy akt, jemuž z pochopitelných důvodů předcházelo dlouhé vyjednávání. Když biskup opustil Slezsko, rozhodla se kapitula 22. října 1619, že vykoná přísahu na konfederaci. Biskup tehdy tento čin pokáral nevlídným dopisem. Když se v polovině prosince administrátoři z Nisy dotazovali, zda má být Fridrichovi, až do Slezska přijede, vykonán hold, byla odpověď odsunuta. 23. ledna se však většina vřatislavských kanovníků rozhodla přísahu složit. Saský agent to ve své zprávě z 29. ledna komentoval slovy: *Naši faráři se také nechají vidět a budou u nového pána ležtit kliky, aby jim ponechal jejich prebendy.*⁴¹² Arcidiákon Dr. Sebastian Hartmann z Königsheimu a kanovník Fridrich Berghius byli pověřeni formulací přísahy, jejíž znění se mělo sdělit kapitule v Nise a jejím prostřednictvím pak i biskupovi. Pro případ, že král dóm navštíví, byl pověřen kanovník Petr Gebauer, aby jej u portálu přivítal. 1. února došlo sice rozhodnutí biskupa, aby byl Fridrichovi hold odepřen, dómská kapitula však po zralé úvaze zůstala při svém původním rozhodnutí, k němuž se připojila i kapitula v Nise. V této době se na kapitolu obrátila vřatislavská městská rada se žádostí, aby *praefectus curiae* zajistil úklid prostoru před chrámem, vyčištění kanálů a odvedení vody, která v těch místech stála. Na poradě, která se konala 25. února, se kapitula rozhodla pověřit vykonáním přísahy oba biskupské administrátory - Mikuláše Troila a Sebastiana Hartmanna a kanovníky Dr. Kašpara Dona a Dr. Silvestra Waibela. Měli je doprovázet dva notáři

⁴¹² Karl BRUCHMANN, *Die Huldigungsfahrt König Friedrich I. von Böhmen (des „Winterkönigs“) nach Mähren und Schlesien*, Breslau 1909, s. 76.

- syndikus Jodokus Debitz a jeho nejmenovaný kolega. Dómská kapitula vybavila 26. února své zástupce plnou mocí.⁴¹³

Zatím Fridrich stále ještě doufal, že se biskup dostaví, aby složením holdu zajistil klid pro území, jež mu podléhalo. Při slavnostní hostině 27. února dokonce prohlásil, že se v sousedních zemích lživě tvrdí, že prý má v úmyslu zcela vyhladit katolické náboženství, což prý mu nikdy ani nepřišlo na mysl. Mnohem spíše prý myslí na to, jak využít všechny prostředky a cesty k tomu, aby obě náboženství spolu žila pokojným způsobem a každý mohl být ponechán při svých privilegiích.⁴¹⁴ 28. února vykonali tedy čtyři ustanovení kanovníci přísahu. K nim se připojili také opat a prior mariánského kostela, zvaného „Sandkirche“. Akt se konal v královských komnatách za přítomnosti četných úředníků. Zástupci kapituly poklekli, položili dva prsty na hrud' a opakovali formulaci přísahy, kterou jim předřikával králův sekretář Abraham Güntzel.⁴¹⁵ Aktu jejich přísahy věnoval Tomáš Sagittarius slova, která vyvolávají dojem idylické pohody:

*REX audit clemens longo sermone loquentes,
Acceptatque fidem et promtißima pectora Cleri,
Dimittitque omnes blando cum numine laetos.*

Ve skutečnosti však byla atmosféra mnohem napjatější. Když se zástupci kapituly dostavili, přijal je nejdříve kancléř české koruny pan z Roupova, jemuž předložili svou plnou moc. Když ji ověřoval, zajímal se o to, proč není podepsána. Po informaci, že tomu tak bylo vždy, se s tím spokojil a slíbil, že jim rychle zařídí přijetí u krále. Když však přišli do předpokoje krále, byla opět zpochybněna jejich

⁴¹³ Její text tamtéž, s. 77.

⁴¹⁴ Srv. dopis, jenž zaslal 1. března syndikus Jodokus Debitz biskupskému radovi Johannu Schelihovi do Nisy; Vratislavský diecézní archiv, Akta biskupa arcivévody Karla, rok 1620, č. 8; Karl BRUCHMANN, *Die Huldigungsfahrt König Friedrich I. von Böhmen (des „Winterkönigs“) nach Mähren und Schlesien*, Breslau 1909, s. 78.

⁴¹⁵ V definitivní podobě zněla přísaha takto: „Nos decanus et seniores tam nostri quam sancti Joannis et sanctae crucis ecclesiarum et capitulorum utriusque nomine promittimus et iuramus: Quod vobis serenissimo ac potentissimo principi ac domino, domino Friderico Bohemiae regi, domino nostro clementissimo, et successoribus vestris, regibus Bohemiae legitime intransibus, tanquam veri subditi, constanter et fideliter de caetero parebimus, tanquam regi nostro, melius vestrum procurabimus et malum avertemus, secundum posse nostrum omnimodo prout praedecessoribus vestris, regibus Bohemiae, praedecessores nostri capituli Wratislaviensis tenebantur et usque modo promiserunt et iurarunt ac facere consueverunt. Sic nos Deus adiuvet...“ Přísaha, kterou vykonali opat a prior měla podobné znění, měla jen jiná úvodní slova: „Nos abbates in Silesia praesentes, et ego, Georgius abbas Vicentinus, tanquam mandatarius dominorum abbatum Leubensis, Camencensis, Grissoviensis ac Annae Abbatissae Trebnicensis tam nostro, quam conventuum nostrorum nomine promittimus etc. Karl BRUCHMANN, *Die Huldigungsfahrt König Friedrich I. von Böhmen (des „Winterkönigs“) nach Mähren und Schlesien*, Breslau 1909, s. 78.

plná moc a sekretář Güntzel naléhal jménem krále na změnu jejího znění v pasáži o postavení kapituly vůči králi. I když vysvětlovali, že tato formulace v plné moci není nová, ale byla užívána při všech dřívějších příležitostech a že mohou v souladu s jejich privilegií, vznést slavnostní protest ve prospěch svého práva, nebylo jim popřáno sluchu. Na jejich námitku, že bez vědomí kapituly nemohou dát souhlas ke změně plné moci, jim byla dána odpověď, že to musí uvážit sami, ale že je sporné, zda bude příště jejich přístup ke králi tak snadný. Když zástupci kapituly viděli, že by nemuseli být k přísaze přípuštěni, nechtěli vzbudit nelibost krále a slíbili změnu znění plné moci. Nechali však zaprotokolovat svůj protest. Kapitula později uznala, že jednali v nejvyšší nouzi a na rozkaz krále a dodatečně jim svůj souhlas dala. Očividně si však nechávala otevřená dvířka k budoucímu zpochybnění platnosti této přísahy z procedurálních důvodů.

Po holdu kléru se kolem desáté hodiny dopoledne chystali k přísaze vratislavští měšťané i vyslanci ze Slezské Středy (Neumarkt/Sróda Śląska) a Namyslavi (Namslau/Namysłów). Král přistoupil s odkrytou hlavou k jednomu z oken Röberova domu, na kterém byl hnědofialový závěs zdobený zlatými prýmkami a sametový polštář. U vedlejšího okna, napravo od krále, stál rovněž prostovlasý maršálek s taseným mečem. Okno nalevo od krále bylo vyhrazeno panu z Roupova. Ostatní okna obsadila slezská knížata a diváci z králova doprovodu.

Nejdříve se ujal slova kancléř – pan z Roupova – a zdůraznil, že budou měšťanům potvrzena jejich práva a privilegia a zajištěno právo a spravedlnost. Pak předčítal sekretář Güntzel text přísahy, kterou měšťané se zdviženou pravicí opakovali. Georg Reutter zachytil znění této přísahy takto: *My, zplnomocnění vyslanci Neumarktu a Namyslavi a celé obce města Vratislavi, slibujeme a přísaháme za nás a naše potomky Bohu všemohoucímu i Vám, nejjasnějšímu a nejmocnějšímu králi a pánu, panu Fridrichovi, českému králi a nejvyššímu vévodovi ve Slezsku, našemu milostivému pánu, jako právoplatnému korunovanému králi českému a pánu, že budeme od tohoto dnešního dne poslušni a věrní Vašemu královskému Veličenstvu, jeho potomkům a budoucím a chceme Vašemu královskému Veličenstvu prokazovat čest a po všechny časy činit a konat věrně podle našich možností vždy to nejlepší, bránit škodám a zlému, dále chceme věrně dodržovat a činit všechny věci příslušné České koruně, které*

*jsme pro právo a kvůli starým obyčejům jako věrní poddaní dlužní a povinni dodržovat, k čemuž nám dopomáhej Bůh a jeho svaté evangelium.*⁴¹⁶

Po obědě podnikl král s Janem Kristiánem z Lehnice a Břehu, Janem Jiřím Krnovským, několika rady a patrně i se svým bratrem vyjížďku spojenou s prohlídkou města. Nejprve vystoupil na věž kostela sv. Alžběty a nechal si od strážného ukazovat jednotlivá místa v okolí. Pak mu hejtman Adam z Dobšic a radní Bartl Dobšic, Kryštof Poley, Paul Holzbecher, Niklas Eben a Kašpar Landhutter ukázali městské opevnění a místní technickou pamětihodnost - zdvižné vodní čerpadlo z roku 1539. Odtud se král – již mezi čtvrtou a pátou hodinou – vydal směrem k dómu. Jeho návštěva v tuto hodinu byla dosti neočekávaná, přesto byl dobře přijat. Kanovník Gebauer jej uvítal latinskou řečí. Vyjádřil potěšení, že král dorazil zdráv do Vratislavi a mohl vykonat návštěvu ve zdejším dómu. Pak podal výklad o dějinách kapituly, poprosil krále o zachování všech práv a zvyků dómu a popřál mu moudrost Šalamouna, sílu Samsona i štěstí a Boží pomoc. Svou řeč ukončil požehnáním: *Misericordiam et Justitiam Dominus Deus noster tribuet Regi nostro*. Nato Fridrich odpověděl v latině: *Regio animo intellexi vestram congratulationem, Aedes vestras regio more solito invisere veni, privilegia, jura, consuetudines ratas, ut promisi, confirmabo, confirmata habitote (sic), modo vos fideles in posterum estote*. Pak podal každému z prelátů ruku a nechal si od nich kostel ukázat. Pozorně si prohlížel všechny pamětihodnosti – hlavní oltář, stříbrný oltář, náhrobek biskupa Ondřeje z Jerinu, obrazy, včetně portrétu papeže Pavla. Kanovníci mu ukázali také chrámový poklad - zlaté a stříbrné klenoty, mešní roucha a nakonec vzácnou relikvii – ukazováček sv. Jana Křtitele, kterým prý ukázal na Krista slovy: *Hle, beránek, jenž snímá hříchy světa*. Fridrich se sice nezdržel skeptické poznámky o podivném prstu bez kloubů, nicméně projevil úctu k víře druhých, i když ji sám nesdílel. Georg Reutter se zmiňuje ještě o dalších vzácnostech, jež byly tehdy v chrámu k vidění – o údajném plášti panny Marie a mešním rouchu, ušitém ze skvostného oděvu „tatarské císařovny“, která prý byla u Středy (Neumarkt) hrabivými místními obyvateli zavražděna.

Druhý den dopoledne nastalo neočekávané oživení. K městu dorazila skupina čtyřiceti Valonů s koňmi, vozy, ženami a dětmi, kteří opustili ruské služby a hledali

⁴¹⁶ Zde uvádím český překlad znění, které obsahuje „Kurtze und gründliche Beschreibung deß Königliches Einzuges“ (Č. 182, G ii b, G iii a) Georga Reuttera.

nového pána. V doprovodu kornety jezdců a praporu pěšáků byli dovedeni ke dvoru krále, kde jejich velitel jednal s Janem Jiřím Krnovským, jenž Valony posléze přijal do služeb. Odpoledne si král prohlédl zbrojnici, bašty a valy. Pak navštívil kostel a klášter sv. Doroty, kde byli od r. 1614 na základě privilegií, jež udělil císař Matyáš, usazeni františkáni. Fridrich si vše dobře prohlédl, pohovořil s mnichy a vrátil se do svého obydlí čestnou branou, kterou si při této příležitosti pečlivě prohlédl. Není vyloučeno, že došel k závěru, že si v ničem nezadá s čestnými branami, které na něho čekaly při návratu z Anglie v Heidelbergu a jejichž podoby zachoval Jan Theodor de Bry v tisku „Beschreibung der Reiß“.

1. března, v neděli *Esto mihi*, jel král s družinou, k níž se připojil Jan Kristián z Lehnice a Břehu, jeho bratr Jiří Rudolf i Jan Jiří Krnovský, na hrad, kde se ve velkém sále konaly slavné bohoslužby, při nichž kázal Abraham Scultetus. Přítomní pak zůstali až do večera na hradě jako hosté Jana Kristiána z Lehnice a Břehu. Stejní pánové byli druhý den v poledne hosty Jana Jiřího Krnovského, jenž bydlel v domě Michaela Fürstena. Odtamtud se společnost kolem šesté večer odebrala do domu Karla Fridricha z Olešnice, kde setrvala do pozdních nočních hodin. Král byl prý velmi vesel a věnoval se tanci s mladými kněžnami.

3. března se zdržovalo Jeho Veličenstvo ve svých pokojích a *losamentu*. Jeho hostem byl Jan Kristián z Lehnice a Břehu, jenž s králem posnídal a byl potvrzen ve svém úřadu. Po osmé hodině byl král uctěn dalším z vratislavských řemeslnických cechů. Tentokrát na náměstí napochodovali za zvuků bubínků a píšťal truhlářští tovaryši. V čele svého průvodu nesli svéráznou vlajku s šachovnicovým vzorem, jenž byl zhotoven z modrých a bílých dřevěných třísek. Jejich vystoupení, které Reutter nazývá *Comedia*, bylo žertovnou připomínkou umu a mistrovství jejich řemesla a zapadalo do charakteru onoho dne – tedy masopustního úterý. Průvod truhlářů byl vyzbrojen dřevěnými meči, halapartnami a mušketami a jejich šaty, klobouky i nákrčníky byly zdobeny dřevěnými třískami.

Následujícího dne, jímž byla Popeleční středa, se král ve společnosti Jana Kristiána Lehnického, jeho bratra a Jana Jiřího Krnovského opět zúčastnil bohoslužeb na hradě. Tentokrát kázal na doporučení Jana Kristiána duchovní Johannes Buchwälder ze Strehlenu/Strzelina v břežském knížectví. Král na hradě také poobědval a týž den také provedl generální confirmaci privilegií slezských knížat a stavů.

5. března vydal král důležitou listinu - Majestát o náboženské svobodě ve Slezsku. Toho dne byl hostem Jindřicha Václava Minsterberského a zúčastnil se slavnostní večeře na rozloučenou. Druhý den ráno, 6. března, bylo vše připraveno na králův odjezd. Ráno Fridrich s hostiteli posnídal a po dvanácti dnech pobytu ve městě se oficiálně rozloučil s knížaty, stavy i jejich vyslanci. Město Vratislav darovalo králi na rozloučenou stříbrný pohár, pozlacený zlatem z 30 dukátů. Byl vysoký jeden a půl lokte a vážil 30 marek (téměř 7 kilogramů). Víko vzácného předmětu zdobil lev s korunou, jenž držel v pravé přední tlapě pět šípů - symbol pěti zemí České koruny sdružených v konfederaci - a v levé přední tlapě králův znak. Na dně poháru se skrýval měšec plný čerstvě vyražených dukátů.⁴¹⁷

Všechny složky slezské stavovské reprezentace prokázaly při holdu ve Vratislavi svou loyaltitu. Vstřícnost slezských stavů vůči královým požadavkům, které se týkaly jak osobního daru a ročního příspěvku na udržování jeho dvora, tak vyslání silného vojenského kontingentu na pomoc české armádě, byla projevem cílevědomého spojení osudů Slezska s českým stavovským povstáním, konfедераčním hnutím i falckou dynastií. Značnou politickou váhu měla i nabídka místa slezského kancléře při české kanceláři královi přednímu rádci, doktoru Ludvíku Camerariovi. Také jemu platil jeden z oslavných tisků, které vyšly při příležitosti holdovací cesty. Autorem nebyl nikdo menší než budoucí reformátor německé poezie, Slezan Martin Opitz.

Králův průvod, směřující do Zhořelce, opouštěl hlavní město Slezska kolem čtvrt na dvanáct a v příštích hodinách se ještě pohyboval v oblasti, která patřila pod správu města Vratislavi. To platilo rovněž o Slezské Středě/Neumarktu, která byla další zastávkou panovníka. V tomto městě přivítali Fridricha dva vratislavští radní – správce hradního léna Neumarkt Bartel Dobšic a syndikus Dr. Reinhard Rosa, v jehož domě byl vzácný host pohoštěn a kde také přenocoval. Odtamtud se Fridrich odebral do Lehnice, kde ho přijal, přivítal a hostil Jiří Rudolf Lehnický. Zde král pobýval od 7. do 9. března. V neděli *Invocavit*, 8. března, se Fridrich zúčastnil ranního a poledního kázání svého dvorního kazatele v kostele sv. Jana a během pobytu zde se dvakrát písemně obrátil na Jana Kristiána z Břehu ve věci obrany země.

⁴¹⁷ J. G. BÜSCHING, J. G. KUNISCH (ed.), *Nicolaus Pol, Jahrbücher der Stadt Breslau*, Breslau 1813-1824, s. 202; Karl BRUCHMANN, *Die Huldigungsfahrt König Friedrich I. von Böhmen (des „Winterkönigs“) nach Mähren und Schlesien*, Breslau 1909, s. 89.

Následujícího dne směřoval královský průvod přes Haynau/Chojnow do Boleslavi (Bunzlau/Boleslawiec) a ocitl se na území, které patřilo k svídnicko-javorskému knížectví. Tam se král ubytoval v nedávno postaveném zámku, někteří páni z jeho doprovodu však museli vzít zavděk ubytováním v hostincích. Podle zdejšího ubytovacího seznamu zde muselo najít střechu nad hlavou 320 osob, které měly k dispozici 342 koní. Velmi přesné informace odtud máme i o stavu dvorské čeledi. Toto poslední místo na slezské půdě, které Fridrich navštívil se vyznamenalo obzvláštní pohostinností. Náklady na pohoštění (večerní hostina a ranní pohoštění) se vyšplhaly na 2223 tolarů, 4 groše a 6 ½ haléře. Třetinu z toho (741 tolarů 1 groš a 6 haléřů) zaplatila města svídnicko-javorského knížectví, zbytek šel na náklady země.⁴¹⁸

10. března překročil král slezsko-lužickou hranici a odpoledne mezi třetí a čtvrtou hodinou dorazil se svým doprovodem do Zhořelce.⁴¹⁹ Zdejší měšťané se rozestavili od Lubáňské (Laubaner) brány až k radnici, kde bylo pro krále připraveno ubytování. Krále zde vítaly salvy, které stříleli dělostřelci na Havraním vrchu (Rabenberg) i zvony kostela sv. Petra a Pavla. Městská rada očekávala krále před branou. Král podal ruku purkmistrovi i všem radním a vyslechl řeč, kterou jej jménem rady přivítal městský syndikus. Pak mu byly předány klíče od města v sametovém váčku. Král zde přenocoval a druhý den po snídani si pozorně prohlédl kostel i kryptu pod ním. Kolem poledne se královský průvod vydal opět na cestu, ovšem jiným směrem, než bylo původně plánováno.

Ještě v Boleslavi Fridrich počítal s tím, že osobně navštíví hlavní města obou Lužic, neboť v dopise královně odtamtud napsal, že doufá, že bude večer ve Zhořelci a druhý den v Hrádku (Hródk/Sprenberg).⁴²⁰ Odtud měl cestovat do Budyšína a pak se vrátit do Prahy. Pro tuto fázi cesty bylo také plánováno setkání se saským kurfiřtem, od něhož si mnozí slibovali sblížení mezi kalvinisty a luterány. Zprávy o situaci na českém bojišti však Fridricha přinutily holdovací cestu

⁴¹⁸ E. WERNICKE, *Chronik der Stadt Bunzlau*, Bunzlau 1884, s. 307.

⁴¹⁹ O přípravách a přijetí ve Zhořelci R. JECHT, *Fürstliche Besuche in Görlitz*, Görlitz 1893.

⁴²⁰ „Včera jsem odejel z Lehnice....Doufám, že večer dorazím do Zhořelce a že zítra budu v Hrádku.“ V případě naposled uvedeného místa použil Fridrich německý název Sprenberg. Bedřich MENDEL, Eleonora MENDLOVÁ-MRÁČKOVÁ, *Ze zimního království*, Praha 1919, s. 28. J. Ch. ARETIN, *Sammlung*, č. 19, s. 160.

předčasně ukončit. Ze Zhořelce zaslal saskému kurfiřtovi dopis⁴²¹ a vybavil plnými mocemi své zástupce, kteří měli jeho jménem přijmout hold a přísahy, které se doposud neuskutečnily. Filip ze Solmsu, Isaak Klocker z Thesis a Tobiáš Scultetus z Bregoschitz a Schwanensee byli vysláni do Lübben k dolnolužickým stavům, k hornolužickým stavům do Budyšina se rozjel Kryštof Fridrich z Kaniz a člen zhořelecké městské rady Kryštof Staude.⁴²² Pak se král spěšně vracel přes Žitavu do Prahy, kam šťastně dorazil 14. března, tedy 11 dnů před zahájením generálního sněmu a *byl přijat s velkou radostí, zvláště pak svou královskou manželkou.*⁴²³

Když Fridrich opustil hlavní město Slezska, vrátil se život ve Vratislavi opět do normálních kolejí. Městská rada začala postupně vyplácet pohledávky měšťanů a řemeslníků, kteří zajišťovali záležitosti spojené s pobytem krále a jeho doprovodu. Slezané, kteří králi blahopřáli či mu poskytli pohostinství (těch bylo podle Reuttera nejméně 84), uschovali do truhlic pamětní dary, kterými je král obdařil - pozlacené poháry, picí soupravy, Gnadenpfennigy - a mnozí z nich podobně jako Georg Reutter ještě chvíli doufali, že vláda panovníka, jenž vzbudil tak dobrý a přátelský dojem, přinese mír, jednotu a povede k blahu *vlasti (Vaterland)* i slezských měst. Přechodná shoda v náboženských záležitostech, demonstrována během královny návštěvy, neměla dlouhé trvání. Zejména vstřícnost vratislavských luteránů začala dostávat trhliny, jakmile začali reformovaní užívat náboženských svobod, k nimž je Fridrichův Majestát opravňoval. Když se na Květnou neděli, 12. dubna 1620, kalvinisté pod vedením kazatele Bartoloměje Nigrina na hradě poprvé sešli, aby podle jejich ritu přijímali, dostavilo se asi 26 osob. Byli mezi nimi i mnozí význační a literárně činní občané, např. doktoři práv Paul Schleupner a Nicolaus Henel či lékař Kašpar Cunradus a advokát Daniel Venediger. Tehdy se místní luteráni snažili jejich bohoslužby narušit a veřejně uráželi jejich kazatele.

Čestná brána, viditelný symbol králova triumfu, zůstala stát ještě pět dní - do 11. března - a pak byla postupně rozebrána. Římsy a truhlářské výrobky byly uloženy v tehdy nepoužívaném kostele Božího těla (Corpus-Christi-Kirche), vše zbývající pak v tehdejší městském stavebním dvoře na Elbingu (tzv. Scheunhof).

⁴²¹ Karl BRUCHMANN, *Archivalia inedita zur Geschichte des Winterkönigs*, Wissensch. Beilage zum Programm des königl. König-Wilhelms-Gymnasiums zu Breslau für das Schuljahr 1908/1909, Breslau 1909, Nr. 4 B.

⁴²² Karl BRUCHMANN, *Die Huldigungsfahrt König Friedrich I. von Böhmen (des „Winterkönigs“) nach Mähren und Schlesien*, Breslau 1909, s. 97; Böhm. Statth. Arch., Mil. II.

Malby a sochy byly dány k dispozici zbrojnicím a důchodovým komorám (Rentkammer) pro dekorativní využití. Zbylé barvy a malířské potřeby darovala rada pěti předním malířům, k nimž patřil David Heidenreich, Wenzel Buhl, Georg Scholz, Hans Ruschel a Andreas Hempel. David Heidenreich, který řídil malířské práce a Baltasar Mack, jenž měl vrchní dozor nad truhláři, byli odměněni zvláštním příplatkem ve výši 1 uherského dvojitého florénu (5 Rtl. 20 Gr.). Sochař požadoval za 34 kusů, které nově zhotovil a 4 starší opravené obrazy nejprve 346 Rtl. Ačkoli se podílel i na další výzdobě brány, a zhotovil např. 4 lampy a závěs, usmlouvali radní snížení celkové sumy o 46 Rtl., ale jeho 8 tovaryšům přiznali právo na spropitné ve výši 2 Rtl. Účet dává nahlédnout i do tehdejší praxe pracovně-právních vztahů: Truhláři Kašparu Leuschnerovi, jenž při vztyčování brány šlápl na hřeb a zranil se, byly dány 2 Rtl. na zaplacení ranhojiče a léčebné výlohy.⁴²⁴ Mnozí z Vratislavanů pozorovali s nostalgií, jak brána postupně mizí a v Bratislavě advokát Tomáš Schroeer, autor letáku „Fried-Ehren-Thron“ (Č. 140), vyjádřil jejich náladu verši, které zdůrazňovaly pomíjivost všeho pod sluncem:

*Also nichts zeitlichs hie besteht,
Es muß alles vergehen,
Ein jeder zu den Vätern geht,
Der gut Nam bleibt bestehen.*

*Vše časné musí pominout,
Nic není ušetřeno,
Každý z nás musí zahynout,
Trvá jen dobré jméno.*

II. 3. Komentáře jiných událostí Fridrichovy vlády

Odhlédneme-li od Fridrichových oficiálních apologetických letáků a jednolistů, které jej hájily proti pojmenování „Zimní král“, bylo největší množství letáků vázáno na tradiční příležitosti, jakými byly vjezd, korunovace a holdovací cesta do vedlejších zemí České koruny. V letákové literatuře se ovšem zrcadlí i jiné události, intenzita příslušného odrazu však není vždy přímo úměrná skutečnému významu daného podnětu.

Událostí, jejíž odezva v tisku významným způsobem ovlivnila obraz Fridrichovy vlády v Čechách a dlouhodobě působila na veřejné mínění uvnitř i vně českých

⁴²³ REUTTER, H iii.

⁴²⁴ Karl BRUCHMANN, *Die Huldigungsfahrt König Friedrich I. von Böhmen (des „Winterkönigs“) nach Mähren und Schlesien*, Breslau 1909, s. 33-35.

hranic se stala tzv. „kalvinistická reformace“ chrámu svatého Víta. Události samotné - jejímu průběhu, příčinám i odezvě - věnovali pozornost téměř všichni historikové třicetileté války, z českých historiků připomeňme zvláště ty, kteří byli soustředěni na prameny, například Antona Gindelyho, Josefa Volfa, vydavatele a komentátory Skálova díla Karla Tiefertunka a Josefa Janáčka. K nejpodnětějších pohledům české historiografie na tuto událost se řadí zejména studie historika umění Vincence Kramáře „Zpustošení Chrámu svatého Víta v roce 1619“, kterou na základě autorova rukopisu vydal Michal Šroněk.⁴²⁵ Studie obsahuje i edici základních dobových svědectví a dokumentů, které se události týkají. Z hlediska tématu této práce je Kramářova práce pozoruhodná také tím, že využívá analýzy zpravodajské a polemické letákové literatury.

Kramář sice věnoval pozornost příčinám, průběhu i jednání hlavních aktérů události, nezapomněl však ani na obecnou rovinu vztahu nekatolických církví k výtvarnému umění, na problematiku zobrazování božských kategorií a uctívání obrazů. Při tom se vyhnul úskalí zúženého hodnocení události jako pouhého projevu destruktivní náboženské nesnášenlivosti. Zkoumal například místo Lutherových i Kalvínových postojů k obrazům ve vývoji protestantského myšlení a všiml si jejich důsledků pokud jde např. o otevřenější vztah člověka k reálnému světu i či o proces uvolňování těsných vazeb mezi uměním a náboženstvím. Nastolil otázky, jimiž se čeští historikové umění začali zabývat později, když dospěli k názoru, že „dějiny umění, psané bez ohledu na dějiny jeho negace jsou neúplné, neboť jim chybí velmi podstatná sociální dimenze“, že význam ikonoklastu „daleko přesahuje úzké hranice dějin umění“ a „nadlouho formuje podobu celého kulturního života“.⁴²⁶

⁴²⁵ Michal ŠRONĚK (ed.), Vincenc Kramář, *Zpustošení Chrámu svatého Víta v roce 1619*, FONTES HISTORIAE ARTIUM VI, Praha 1998. Dále jen Michal ŠRONĚK (ed.), Vincenc Kramář, *Zpustošení*.

⁴²⁶ Josef KRÁSA, *Husitské obrazoborectví: poznámky k jeho studiu*, Husitský Tábor 8, 1985, s. 9-18; Michal ŠRONĚK (ed.), Vincenc Kramář, *Zpustošení*, s.19-25. Tam lze najít i literaturu k historii studia ikonoklastu a místu Kramářovy studie v tomto rámci. Lze jen souhlasit s následujícím výstižným hodnocením: „V rámci počátků studia problematiky obrazoborectví v dějinách evropského umění 16. a 17. století Kramářova studie představuje vzácnou kombinaci dokumentárně založené rekonstrukce lokální akce s rozbořením jejího hlubšího myšlenkového (zejména teologického) pozadí – to vše završené pokusem o zasazení analyzovaného jevu do široké historické perspektivy. Ačkoliv Kramářův přístup k tématu byl dobově podmíněn, závěry k nimž dospěl, do značné míry korespondují s výsledky recentního výzkumu“ – Michal ŠRONĚK (ed.), Vincenc Kramář, *Zpustošení*, s. 24, 25.

Kalvinistická očista chrámu svatého Víta se stala tématem, které patřilo k publicistickým stálicím, které plnily stránky letáků po dlouhá léta. Tyto tisky lze rozčlenit do dvou základních okruhů. Do prvního patří letáky které se vyjadřují k vlastnímu průběhu událostí a komentují chování či podíl zúčastněných jednotlivců či skupin, přičemž teologické polemiky, obviňování či apologie pokračují nejméně do druhé poloviny 20. let. Druhý okruh tvoří ohlasy a transformace události v pamfletistických zpracováních různého druhu, kterých se vyrojilo nejvíce roku 1621 a těšily se poměrně vytrvalému zájmu čtenářů i v dalších letech. V následujícím textu se zaměřím na první okruh, tj. na reakce z roku 1620 včetně nezbytných přesahů. Spojením rekapitulace známých faktů s tvrzeními dobových publicistů, kteří jako svědkové událostí či komentátoři vystoupili se svou interpretací či úhlem pohledu, se pokusím ukázat, jakou atmosféru tisky vytvářely a jak události související se zásahy v chrámu prožívali různí příslušníci pestrého náboženského spektra v Českém království i mimo ně.

Publicistika, pojednaná v předchozích kapitolách, zastupovala úhel pohledu vyznačující se loajalitou ke stavům i k novému králi. Svůj pohled na události však měla pochopitelně i druhá strana, reprezentovaná katolickou menšinou. Pro české katolíky byla léta 1618-20 dobou mimořádně vzrušenou. Po vyhnání jezuitů, útěku arcibiskupa Jana Lohelia či broumovského opata, proskripcích uprchlých císařských úředníků a veřejně činných osob, odzbrojení katolických měšťanů pražských měst a zprávách o blížícím se příjezdu kalvinistického krále, následovalo v říjnu 1619 vyhnání pražské kapituly z chrámu sv. Víta i jejich domů a zabrání kostela i kapitulních statků. Dosud se však nejednalo o nějaké plošné pronásledování a čeští katolíci se snažili nové pány příliš nedráždit. Jistou představu o jejich pocitech nám může zprostředkovat i kombinace letákové publicistiky s netištěnými prameny. Ovzduší nejistoty a obav přineslo i mezi pražskými katolíky také konjunkturu zpráv o neobvyklých úkazech, předzvěstích a znameních, které zachycuje například Diarium děkana kapituly Kašpara Arsenia z Radbuzy.⁴²⁷ Jednu z takových předzvěstí popisuje Arseniův zápis z 13. října. Když se prý ten den zvonilo v slavné mši k pozdvihování, *vypadlo srdce z toho zvonu visutého, kterým obyčejně při velkém oltáři sub elevatione se zvonívá a*

⁴²⁷ Diarium Kašpara Arsenia z Radbuzy (Archiv Pražského hradu, Archiv metropolitní kapituly u Sv. Víta, Cod. VI, 9, f 156v-157V) otiskl celé latinsky Tomáš PEŠINA z ČECHORODU, *Phosphorus*

letělo ven z kůru, žádného však znamení ani v zvonu, ani v srdci nebylo, aby kde co zlámaného bylo. To lidé různě vykládali. Neobvyklý jev se měl vztahovat k událostem, k nimž došlo o dva dny později, 15. října. Tehdy si direktori prostřednictvím stavebního písaře Jakuba Hübela nejdříve vyžádali předložení svatováclavského meče, jejich komisaři se začali zajímat o chrámový inventář a posléze byl kapitule doručen dekret, aby se do tří dnů vystěhovala z hradu na Strahov nebo do kapitulního domu na Hradčanech. Pak zůstal kostel zapečetěn do korunovace, členům kapituly byl zakázán přístup do chrámu, kanovníci byli rozptýleni a započalo zastavování a prodej kapitulních vsí. V areálu Hradu, který měl v příštích dnech obývat kalvinistický král, však zůstaly nadále například jeptišky ze svatojiřského kláštera.

Z 1. listopadu, tedy ze dne, jenž následoval po slavnostním vjezdu nového krále do Prahy, máme k dispozici svědectví hradního písaře, luterána Jakuba Hübela, že se Fridrich rozhodl s ničím v chrámu nehýbat. Prohlásil prý, že v kostele anglického krále je obrazů mnohem více a nebude-li chtít být rušen, uchýlí se do kaple Všech svatých v areálu paláce. Tato prostora, zvaná také „kostelík malý“, byla v tichosti zbavena nežádoucí výzdoby již dva dny před korunovací.⁴²⁸

3. listopadu zde držel Abraham Scultetus kázání „O slávě Boží církve na zemi“ (Obr. 81).⁴²⁹ V této řeči se pražské posluchačstvo mohlo poprvé setkat s promluvou falckého dvorního kazatele, reprezentanta jiného pojetí a vymezení církve a jejích úkolů, než bylo v zemi obvyklé.

Toto pojetí se značně odlišovalo od katolického a nekrylo se ani s pojetím, uznávaným v teologických kruzích českého protestantského spektra. To bylo sice formálně sjednoceno na půdě České konfese a vytvořilo společnou církevní organizaci pod společnou konzistorií, v rámci každého konfesního společenství bylo však možno registrovat jak tendence směřující ke sjednocování stanovisek, tak tendence separatistické.⁴³⁰ Některé aspekty kalvinistického přístupu se tak

septicornis, stella alias matutina..., Praha 1673. Český překlad pasáže Dr. A. PODLAHA, E. ŠITLER, *Chrámový poklad u Sv. Víta v Praze. Jeho dějiny a popis*, Praha 1903, s. 105.

⁴²⁸ Veřejnost to vesměs zřejmě ani nevzala na vědomí, neboť ještě v lednu 1620 hlásí katolický leták „Grewel der Verwüstung“ (Č. 152), že pro královnu, která neumí německy a má svého kazatele, bude „v těchto dnech“ vyčištěn „či spíše zneuctěn a učiněn podobným chlévu či seníku kostel Všech svatých.“

⁴²⁹ Toto kázání tvoří druhou část tisku „Vysvětlení Žalmu XX, v Waldsaxu Kázání druhé, o slávě Boží církve na zemi učiněné na hradě pražském, v kostele řečeném Všech Svatých“ (Č. 306). Bylo vydáno i samostatně pod názvem „Ein Predigt ...Calendris“ v Praze roku 1620.

⁴³⁰ Podrobně k tomu Ferdinand HREJSA, *Česká konfese – její vznik, podstata a dějiny*, Praha 1912, např. v kapitolách 70 (s. 494-497), 73 a 74 (s. 518-537). Jako příklad odlišných postojů lze uvést

setkaly s myšlenkovými proudy, přítomnými v duchovním klimatu některých kruhů českých utrakvistů, luteránů či příslušníků Jednoty, jejichž příslušníci se pak mohli snadněji ztotožnit i se Scultetovými tezemi.⁴³¹ Rozhodování pochopitelně neprobíhalo kolektivně, rozhodovali se konkrétní jednotlivci v konkrétních situacích.

Svůj výklad o tom, v čem spočívá „sláva Boží církve“ uvedl Scultetus tím, že nejprve představil názorovou rovinu, s níž hodlal polemizovat: *Mnoho jest takových lidí v křesťanstvu, kteříž při náboženství toliko na zevnitřním prachtu a ceremoniích ustrnuli a jimi jako omámení jsou, myslíc, kdež se všecko od zlata a stříbra skví a třpytí, kdež jest stálý pokoj časný, v kterémžkoli by jeden každý pokojně svými věcmi vládnouti a jich podle vůle své užívati mohl, tu že toliko Bůh přebývá a to že jest vlastní znamení a privilegium církve, aby ona ústavičně, stále, jako na vysokém vrchu postavena jsouc, o ničemž jiném mluvíti a prozpěvovati neuměla, než toliko o utěšení, radosti a slávě. Ale poslechneme-li Ducha Božího, o tom mluvícího, poznáme to, že rozdílný soud o té věci vynáší; jmenovitě takový, že ne na zevnitřní (tj. vnější), oku lidskému slibný pracht a pompu, ale na vnitřní ozdobu, okrasu a slávu církve Boží patřiti máme. A kdež se ta nachází, zavírku takovou spravedlivě učiniti musíme: Tu jest lid a církev Boží. Sláva církve Boží spočívá podle Sculteta na šesti postulátech. Boží církev předkládá světlé a jasné Boží Slovo v čistotě a přesnosti (1), umožňuje každému získat poznání, jak se správně modlit, aby mohl být vyslyšen (2), má členy, kteří bývají zvláštním způsobem vysvobozováni z těžkostí, soužení a nebezpečností (3), jejichž víru a pravou zbožnost buduje Duch svatý (4), uznává pouze pravdivá proroctví a „nepodezřelé“ zázraky (5) a vnitřní duchovní život členů této církve není závislý na negativním mínění a případném odsudku světa (6).⁴³² Každý z těchto bodů pak Scultetus rozvádí, největší důraz pak klade na bod první, jehož opominutí má na*

dva příklady. Prvním je anonymní traktát „Zdání o napravení způsobu církví evangelických českých“ z roku 1617, jenž se obrací proti dosavadnímu spojení bratří a evangelíků v konzistoři a stojí na pozicích luterské „liber concordiae“. TAMTÉŽ s. 523, 524. Sjednocující tendence projevuje „Spis mladých kněží bratrských v Markrabství moravském starším jejich“ z doby těsně po přistoupení Moravy ke konfedačnímu hnutí, ještě před vobou Fridricha Falckého. TAMTÉŽ s. 529-531.

⁴³¹ Ilustrativní je případ chrudimského děkana Blažeje Borovského, jenž po svém příchodu do Chrudimi dal tamní kostel zbavit ozdob a obílit a v tomto ohledu se projevil jako kalvinista, zároveň však brojil proti uvádění bratrských kněží do farností, ve své postile ztotožňoval Českou konfesi s Augšpurskou a stál v čele jakéhosi petičního hnutí kněží, kteří chtěli obnovit starý pořádek v konzistoři. Tamtéž s. 520, 521.

duchovní život lidí fatální důsledky: *nebo kdež se Slovo Boží zamítá a jako za hřbet klade, uši pak a srdce lidská smyšlenkami lidskými zanášína a naplňována bývají, tuť se také pravá, spasitelná známost Boží zatemňuje a vyprazdňuje a což většího jest, tu zprosta žádného potěšení duše se nenalézá, tu ubohý lid škodlivě bloudí, aniž věděti může vedle jakého pravidla měl by život a obcování své řídití a spravovati.*⁴³³

Ve Scultetových pražských kázáních se setkáváme s jednou z dalších podob reformačních snah o uchopení biblického poselství „v co nejčistší podobě“, vyznačující se posunem k důrazu na racionální složku náboženského života a směřující k zjednodušení a zcivilnění obřadů i vztahů uvnitř církve. I tato podoba očistných snah se sice mohla projevovat skutečným zniterněním a hledáním pravdivosti struktury Bůh – člověk – bližní, měla však i svou verzi dogmaticky prosazovaného a duchovně vyprázdněného jednoduchého řešení. Postulát, že odklon od vnějšího bohatství musí jít ruku v ruce s větší péčí o vnitřní bohatství, sice vypadá pravděpodobně a může za jistých okolností platit, může však dojít i k tomu, že se subjekt či skupina zbaví vnějšího bohatství, ale nemá již na další krok, vedoucí směrem k uchopení a přisvojení si kýžených hodnot vnitřních.

Scultetovo kázání v kapli Všech svatých mohlo být vnímáno jako první příznak toho, že liberální postoj krále nebude jediným faktorem, jenž bude rozhodovat o dalším vývoji. Zdálo se, že vybavení chrámu svatého Víta nevadilo ani při korunovaci, ani nebylo překážkou toho, aby se v něm třikrát týdně – po trojím zvonění velkým zvonem – konala kalvinistická kázání: v chrámu se kázalo německy, v kapli sv. Václava francouzsky. Dvůr si zřejmě netroufal ihned sáhnout na chrám, i když někteří kalvinisté to patrně těžce nesli.⁴³⁴

Reformace, neboli očisty chrámového inventáře, které od počátků reformace postihovaly nesčetné katolické kostely, mívaly v mnohých případech živelnou formu lidové bouře (zpuštění chrámu sv. Víta r 1421 či bouře počátečních let německé reformace). Takovéto živelné akce se však brzy staly terčem kritiky samotných reformátorů, jak o tom svědčí polemika Luthera s Karstadtem či

⁴³² „Vysvětlení Žalmu XX, v Waldsaxu ...Kázání druhé, o slávě Boží církve na zemi...“ (Č. 306), Dib- Diia.

⁴³³ „Vysvětlení Žalmu XX, v Waldsaxu ...Kázání druhé, o slávě Boží církve na zemi...“ (Č. 306), Diib.

⁴³⁴ Abraham SCULTETUS, „De Curriculo Vitae“ (Č. XXII), s . 79, srv. Michal ŠRONĚK (ed.) Vincenc Kramář, *Zpuštění*, pozn. 42.

Kalvínova reakce na obrazoborecké bouře Saue a Lyonu (1564). Oba reformátoři došli k tomu, že *obnova* chrámu, pro potřeby *čistého uctívání* zdůvodňovaná božími příkázáními, návratem k apoštolské prostotě či praxi prvotních křesťanů, musí mít svůj zákonitý postup. Shodli se, že „*ius reformandi*“ přísluší jen nadřizené vrchnosti, podle zásady „*cuius regio, eius religio*“. Přístup luteránských a kalvinistických vrchností se ovšem lišil. Následovníci Martina Luthera, kteří se domnívali, že stačí reformovat katolický chrám slovem Božím, mohli ponechat v kostele katolické obrazy a oltáře, které neodporovaly Lutherovu učení. Calvinisté však cítili povinnost odstranit všechno *modlářství*, takže v holých chrámových zdech zůstalo místo jen pro Slovo boží a prostou slavnost večeře Páně, v jejímž teologickém výkladu byly chléb s vínem zbaveny tajemství zázračných proměn a staly se z nich pouhé hmotné pozemské symboly duchovních skutečností. Přestože původci reformací opakovali, že nejsou vedeni vášněmi, ale božskými důvody, vyústily tyto „regulované“ reformace začasť do stejného ničení jako lidové bouře. Protože kalvíniští reformátoři postupovali podle vzoru starozákonních příkladů, kdy bylo požadováno doslovné zničení předmětu scestného uctívání, byli ve svém úsilí daleko důslednější než dav, kterému stačilo, že se vybouřil. Často se pak dodatečně ničilo i to, co bylo při první vlně ušetřeno.

Kalvínské reformace ve Falci 16. století probíhaly podle určitých pravidel, převzatých od Kalvína. V případě plošných zásahů jim předcházely vizitace, bylo provedeno veřejné zdůvodnění, které někdy probíhalo formou veřejné disputace, v níž byl vítěz předem jasný; vlastní odstranění model mělo být provedeno v tichosti za zavřenými dveřmi, nejlépe v ranních hodinách (instrukce Otto Heinricha).⁴³⁵ Hlavní iniciátor pražských událostí, dvorní kazatel Abraham Scultetus, v podstatě podle těchto zásad postupoval. Vizitace nebyly v případě reformace jednoho kostela pro účely dvora nutností, zdůvodnění bylo provedeno formou Scultetových kázání. Nezbytnou podmínkou legitimacy zamýšleného aktu byl ovšem králův souhlas a konsens nejvyšších zemských úředníků. Když se později Scultetus sám v tisku „*De curriculo vitae*“ (Č. XXII) ohlížel na tuto fázi pražských událostí, reagoval na kritiku, již byl zasypán on i mladý král, těmito slovy: *Jestliže v tom byla nějaká vina, která však není vědomá, vyznávám zde rád,*

⁴³⁵ K postupům reformací kostelů ve Falci za vlády Otto Heinricha a Fridricha III. H. ROTT, *Kirchen und Bildersturm bei der Einführung der Reformation in der Pfaltz*. Neues Archiv für die Geschichte der Stadt Heidelberg und der rheinischen Pfaltz 6, Heidelberg 1905.

že je dlužno připsati mi její dobrou část. Neustal jsem zajisté prositi krále a naléhati na české pány, aby odstranili z lidských očí ony věci odporné, až jsem dosáhl svého přání.⁴³⁶ Uvážíme-li situaci krále, jenž viděl v přijetí své vlády v Čechách poslání a byl od útlého věku vychováván tak, aby viděl svůj vzor v dobrých soudcích a králích starého Izraele s jejich nekompromisní obranou „čistého kultu“, lze lehce pochopit, že se těžko mohl dlouho bránit požadavkům Písma a tak se odříznout od božského požehnání, které v dané situaci vnímal jako nezbytné.

Reformace chrámu začala - v souladu s falckými zvyklostmi - vskutku v takové tichosti, že její počátek nezaregistroval ani úředník České kanceláře Pavel Skála. Podle stavebního písaře Jakuba Hübela rozhodla o reformaci až králova návštěva chrámu 20. prosince kdy se prý král – patrně již dostatečně zpracovaný Scultetem – cítil být rušen katolíky, kteří klekali před obrazy a krucifixy. Na rozdíl od reforemací prováděných jeho předky, z nichž někteří vzali dokonce osobně sekery do rukou, si však Fridrich počínal přece jen trochu jinak. Podle Hübelova svědectví požadoval, aby byly odstraněny jen předměty, které byly příliš na očích. Nejcennější obrazy a sochy měly být uloženy v některé kapli a jejich výběrem pověřil Fridrich odborníka – luteránského malíře Hanuše s Felsu.⁴³⁷ Jakub Hübel a Hanuš z Felsu se pak sice snažili dostat královým instrukcím, ale jejich vliv byl posléze minimalizován průbojnějšími aktéry akce, kteří v nepřítomnosti krále ovládli pole. Jejich chování v podstatě potvrzuje i nejstarší tištěná zpráva katolické provenience, kterou známe například z letáků „Extract eines Schreibens, welches auß Prag einem bekandten freundt wegen zerstörung der Thumbkirchen...“ (Č. 129, obr. 83) nebo „Grewel der Verwüstung“ (Č. 152, obr. 84). Jejím autorem byl slavatovský úředník Johann Augustin Schwindt, jenž byl v kritický první den

⁴³⁶ Abraham SCULTETUS, „De curriculo vitae, imprimis vero de actionibus Pragensibus Abrah. Sculteti, professoris nuper theologi, in florentissima tunc Academia Heidelbergensi, narratio apologetica“ (Č. XXII), Embden 1625, s. 77 : „Hic, si quae culpa intervenit (quae revera nulla est), bonam eius partem mihi praestandam libens confiteor. Neque enim detiti rogare regem, urgere proceres, ut βδελυγματα - illa ab oculis hominum removerent, dum voti mei compos fierem.“ Česká citace F. HREJSA, *Česká konfese – její vznik, podstata a dějiny*, Praha 1912, s. 550, pozn. 3. Německá verze Scultetových pamětí vyšla pod titulem „Historische Erzählung Von dem Lauff des Lebens/ Insonderheit aber Von den Pragerischen Handlungen D. Abraham Sculteti...“ (obr. 82) roku 1628 rovněž v Embden, u Helwiga Kallenbacha st.

⁴³⁷ V tomto počínání byl Fridrich paradoxně motivován ohledem na uměleckou cenu předmětů více než představitelé kapituly, pro něž - opět z jejich hlediska oprávněně - nepředstavovala nejvyšší hodnoty umělecká díla, ale hroby a ostatky svatých českých patronů.

v chrámu přítomen, jak to vysvětluje i ze zprávy stavebního písaře Jakuba Hübela. Schwindtova zpráva se stala podstatnou součástí několika letáků, byla v hojně míře přejímána a v různých redakcích letáků třicetileté války druhotně používána. Využívali jí zpravodajové i kronikáři a s recepcí jejich postojů přešel její obsah i do prací novodobých historiků a ovlivnil optiku pohledu na událost i její většinou jednostranné interpretace.

Podle Hübelovy i Schwindtovy zprávy se během prvního dne „očisty“ kostela (21. 12.) neobjevil ani král ani Scultetus. Vůdčí úlohy se chopili nejvyšší zemští úředníci. Hübel a Skála se jmenovitě zmiňují o nejvyšším purkrabím Bohuchvalu Berkovi z Dubé a nejvyšším kancléři Václavu Vilémovi z Roupova, Schwindtova zpráva uvádí presidenta nad apelacemi Václava Budovce, vicekancléře Petra Milnera z Milhausu, purkrabího pražského hradu Ernfrieda z Berbisdorfu, hejtmana hradeckého kraje Bohuslava z Michalovic, tajemníka české komory Daniela Škrétu a *mnoho dalších*. V klíčových postaveních byli tedy vesměs ti příslušníci Jednoty, eventuelně luteráni, jejichž vztah ke kalvinismu byl dlouhodobě formován styky s prostředím falckého dvora i kalvinských univerzit. Čeští páni nejen rozkazovali a povzbuzovali k ničení (př. krucifixu a soch p. Marie a sv. Jana nad vchodem do chóru), ale sami přiložili ruku k dílu nad míru požadovanou králem, například při vylamování epitafů. Schwindtova verze se rovněž zmiňuje, že páni zčásti spolupracovali se sekerami a špičáky v rukou, přičemž prý došlo k rouhavým výrokům silného kalibru (Berbisdorf). Krucifix na Rudolfově hrobě, který zesnulý císař s vynaložením velké sumy nechal přivést z Milána, se nejdříve pokoušel zachránit Hanuš z Felsu, posléze jej však získal luterán Vilém Popel z Lobkovic pro jeden z luterských pražských kostelů.

Hanuš z Felsu i stavební písař Hübel se - věrni královým směrnicím - snažili 21. i 23. 12. některé části oltářů odnést do sakristie a kaple sv. Zikmunda, mnohé však bylo zachráněno pouze dočasně.⁴³⁸ Hübel vypravuje, že upozorňoval pana z Roupova na ničení oltářů a soch, s poukazem, že jsou mezi nimi i krásná umělecká díla. Roupovec prý – snad žertem - odvětil, že jich není škoda a že provedou takovou reformaci i v Římě. Ze zvláštních důvodů však rozkázal, aby se nic nestalo krásnému mariánskému oltáři v kapli sv. Zikmunda. Ušetřena byla

⁴³⁸ V ničení chrámového inventáře prý pokračoval ve dnech 24. - 28. 12. Friedrich Salmuth, polní kazatel knížete z Anhaltu a později Fridrichův mladší dvorní kazatel. O odstranění dalších věcí rozhodovali podle Schwindta čeští zemští úředníci ještě 28. a 29. prosince.

kupodivu i Martinická kaple, zato se Hübel i Schwind zmiňují o zásazích v Pernštejnské kapli (23. 12.). Luterán Hübel se marně snažil zachránit podobiznu Vratislava z Pernštejna na oltáři v rodové kapli připomínkou, že v ústraní kaple krále neruší, katolík Schwindt popisuje vylamování relikvií z dvou oltářů Pernštejnské kaple. Schwindtův rozhovor s jedním z falckých *deformátorů*, zřejmě doktorem Rumpfem, o době pana Vratislava, jeho úřadu a císařských rádcích vyznívá jako instrumentální pohanění tradic staré české šlechty.

Na horlivou aktivitu českých zemských úředníků navázali tedy v pravý čas falčtí - především doktor Rumpf a později sám Scultetus, jenž prý velmi kritizoval předání Rudolfova krucifixu Vilému Popelovi z Lobkovic a vytýkal přítomným luteránům jejich kompromisní postoje. Po jeho příchodu již bylo vyloučeno, aby někdo z inventáře chrámu cokoli získal; dvorní kazatel bedlivě střežil zvláště relikvie, které si prý nechal v koších odnášet do svého příbytku, aby osobně dohlédl na jejich spálení a byl si naprosto jist, že již nikoho nebudou svádet k modloslužbě. 22. 12. podal Abraham Scultetus posluchačům svého kázání, kteří přišli do poloprázdné katedrály, vysvětlení skutečnosti, proč jsou oltáře a sochy, které „někteří lidé vidí jako bibli chudých a okrasu chrámu“, z tohoto kostela odstraňovány.

V kázání, jež vyšlo tiskem pod názvem „Krátká, avšak na mocném gruntu a základu svatých Písem založená zpráva o modlářských obrazích (Č. 175, obr. 85) vychází Scultetus z přikázání „Neučiniš sobě rytiny...“ (Exodus 20. kapitola, verše 4-6), přičemž vytýká katolíkům, že *tuto přísnou vůli Boží lidu obecnému ve známost neuvodili, ale před nimi zatajili a přikázání ta o obrazích z Desatera Božího přikázání vymustrovali a vyvrhli, odkudž taková hrozná slepota pošla, takže do dnešního dne mnozí pohříchu i z Evangelických v tom smýšlení domnělém a pověrném hluboce vězí.*⁴³⁹ První část kázání je zaměřena na vysvětlení, proč Bůh nechce, nemůže a nemá být malován, druhý díl věnuje Scultetus vysvětlení, proč Bůh nechce být uctíván prostřednictvím obrazů a třetí část je věnována povinnostem, které má v tomto ohledu křesťanská vrchnost. Dále Scultetus metodou otázky a odpovědi podrobně rozebírá řadu konkrétních námitek, které uvádějí ti, kteří uctívání obrazů obhajují. Právě tato konfrontace

⁴³⁹ Abraham SCULTETUS, „Krátká, avšak na mocném gruntu a základu svatých Písem založená zpráva o modlářských obrazích (Č. 175), AiiB.

dvou názorů je pramenem ke stavu dobového náboženského myšlení, který zatím nebyl plně využit.

Po předložení argumentů, které krále vedly k tomu, aby „chrám a kostel tento“ dal vyčistit a zbavit model, prohlašuje Scultetus, že král nechce ničí svědomí zatěžovat a svazovat a nikomu nechce překážet v jeho uctívání, jako to nedělal ani ve svých dědičných zemích. V tomto ohledu prý král smýšlí stejně jako císař Maxmilián, který říkával, že *králové panují nad těly a statky poddaných svých, ale ne nad dušemi a svědomími jejich*. Stejně tak je však slušné a spravedlivé, „aby vlastní svědomí Jeho Milosti nebylo svazováno, ale aby sobě bylo svobodné a milému Bohu svému, vedle jasné známosti, kterouž jest osvíceno, anobř vedlé zjevené vůle Boží aby sloužiti a náboženství své vykonávati svobodně mohlo.“⁴⁴⁰ Tato pasáž Scultetova kázání, které bylo vydáno v české i německé verzi, však v budoucí polemice pochopitelně téměř nebyla brána na vědomí. Kázání bylo zakončeno modlitbou, v níž se kazatel modlil jak za osvícení těch, *kteříž ještě v temnostech hrozných papežských zůstávají* a uctívají dřevěné a kamenné modly, tak za ty, kteří to sice již nedělají, ale neopustili ještě jiné modly – lakomství, vysokomyslnost, nečistotu, opilství, závist, nenávisť a jiné *skutky těla*. Závěrečné prosby o požehnání byly věnovány královské rodině, stavům českého království a přivtělených zemí, těm, kteří se ujímají evangelia, trpí protivenstvím, jsou zkormouceni a umdlévají.

K českým protestantům, kteří z věroučných důvodů s odstraněním „modlářské“ výzdoby z katedrály souhlasili, patřil i českobratrský kněz Jan Korvinus z Lanškrouna, člen pražské konzistoře podobojí, jenž pronesl mimo jiné i německé kázání při Alžbětině korunovaci. V Jednotě patřil k těm, pro které argumenty uváděné Scultetem, měly svou relevanci; slyšeli na ně ostatně i členové jiných protestantských skupin a nešlo vždy jen o konsens vyvolaný myšlenkami na hmotné výhody. Korvín neustoupil od svého pohledu na věc ani později v exilu a trval na tom, že král učinil správně, když odstranil modlářské předměty, neboť jej k tomu zavazovalo *Slovo boží, příklady zbožných králů Starého i Nového zákona i příklad jeho předků v kurfiřtské Falci*. Právem tak prý učinil i proto, že on, jeho rodina a dvořanstvo neměli vlastní kostel ani na Hradčanech, ani na Malé Straně a on musel brát v úvahu vliv, který by měl stálý pohled na „scestné“ způsoby

⁴⁴⁰ „Krátká, avšak na mocném gruntu a základu svatých Písem založená zpráva o modlářských obrazech (Č. 175), Ciiiib-Dia.

uctívání na jeho samotného, jeho malé děti i členy jeho dvora. Korvín ex post popisuje mocný účinek, které měly argumenty Scultetova kázání na Jáchyma Ondřeje Šlika i na Bohuslava z Michalovic, kteří prý v rozhovoru s králem vyjádřili své souhlasné a nekompromisní postoje.⁴⁴¹ Roli českých pánů podtrhnul později také luterán Samuel Martinius z Dražova, jenž přes svůj konsens se saským ortodoxním luterstvím našel překvapivě vřelá slova pro Fridricha Falckého.⁴⁴²

O nadcházejících vánočních svátcích se v katedrále konal obřad, který byl v Českém království nevídaný. Podívejme se na něj očima katolíka Schwindta: „Když byl tento i následující den, tedy v den Kristova narození, kostel takto vyklizen..... a vše bylo většinou páté přes deváté naházeno na hromady do sakristie a do kaple sv. Zikmunda, byl v chóru připraven jeden stůl s 12 seslemi ke kalvínské večeři či snídani a přistaven kredenc.⁴⁴³ Na Boží Hod lámal král nejprve sobě chléb či koláč, ostatním se podával nakrájený na misce, z toho si každý vzal jeden skrojek, jedl a pak se napil, jakoby bez této ceremonie nevěděli, jak to od počátku křesťanství bylo vidáno v tomto krásném božím domě, ba v celém království; vždyť ani predikanti zde v Čechách při své večeři takový obřad neužívali. Byl tam pan z Roupova, pan Budovec, pan Harant, pan Daniel Škréta a mnoho jiných lidí i s hosty. Přišlo několik set osob z obecného lidu, aby se zúčastnilo tohoto neobyčejného představení a velmi se podivovali, že o takové večeři co živi nic neslyšeli a nanejvýš litovali, že si takového krále zvolili za hlavu a že kvůli tomu nebude možno doufat v Boží požehnání.“⁴⁴⁴

⁴⁴¹ Jan KORVINUS, „Kurtzer, aber wahrhaftiger Bericht, von der grausamen Verfolgung, welche bey währrender Regierung König Friedrichs, Pfaltzgraven Churfürsten, in Böheimb , über die Bápstler, Lutherischen und Brüder, soll ergangen seyn. Gedruckt im Jahr 1622.“ (Č. LXIX); tištěno i pod titulem „Papistischer Lügengeist, oder Kurtzer, aber wahrhaftiger Bericht, von der grausamen Verfolgung....“ (Č. LXXVII). Ferdinand HREJSA, *Česká konfese*, Praha 1912, s. 551, pozn. 5 registruje dvě vydání tohoto letáku r. 1622, v nepatrně pozměněné podobě vyšel tisk ještě r. 1627 (Zíbrt IV, s. 299, č. 5122). Edice této pasáže Michal ŠRONĚK (ed.) Vincenc Kramář, *Zpustošení*, s. 89, 90, pozn. 59.

⁴⁴² Samuel MARTINIUS Z DRAŽOVA, „Obrana proti ohlášení starších kněží bratrských na ten čas v Lešně se zdržujících“, 1636, s. 445: „Nebo co se těch nečasných a nešťastných, po některých kostelích pražských reformací zvlášt' v kostele jesuitském dotýče, jistě mám jisté a znamenité příčiny, pro které toho dobrého a pokojného pána Fridricha krále v té věci vymluvití mohu. Nebo když s svým dvorem obvyknouti, na malém kostelíku blíž paláce královského chtěl, aby pro reputaci královskou od hlavního zemského, vyčistic jej, prý, od modl a obrazů, se neodvracel, od domácích přiveden byl.“

⁴⁴³ „Credentz Tisch“.

⁴⁴⁴ „Extract eines Schreibens“ (Č. 129), s. 4, 5; původní německý text se shoduje s edicí „Grewel der Verwüstung“ (Č. 152), kterou publikoval Michal Šroněk (ed.), Vincenc Kramář, *Zpustošení*, s. 121-126, originál pasáže přeložené do češtiny na s. 123.

Zatímco katoličtí pozorovatelé prohlašovali, že davy lidí přišly z pouhé zvědavosti, stoupci falcké strany v tom zase viděli důkaz sympatií ke královu počínání. „Očista“ katedrály však 25. prosince ještě nebyla u konce. Schwindt popisuje, že se ještě 27. a 28. rozhodlo o zkáze Cranachova oltáře a zachování Collinovy císařské tumbly, předtím označené předními zemskými úředníky za „bláznovský monument“.⁴⁴⁵ Pro kapitolu představovaly ovšem nejvyšší hodnoty hroby a ostatky svatých českých patronů, které ostatně nebyly lhostejné ani nemalé části protestantského spektra. Proto mělo Schwindtovo tvrzení, že se říká, že *královna by chtěla rozbít hrob svatého Václava a jeho kosti nechat vyhodit ven*, značnou brisanci. Naproti tomu se Schwind v souvislosti s královnou ještě nezmiňuje o pověsti, kterou později s nesouhlasným postojem zachytil Skála, podle níž měla být Alžběta původkyní myšlenky na odstranění krucifixu z Karlova mostu. Alžbětin údajný a v pozdějších protifalckých tiscích tolikrát připomínaný výrok „o nahém lazebníkovi“ je v této zprávě, datované 2. ledna 1620, ještě prezentován neosobně, jako obecný názor dvorských kruhů.

Schwind ovšem líčí v nadmíru vyhrocené podobě spor krále se staroměstskými měšťany a následné zmizení kříže. I když události pochopitelně nevyvolaly všeobecný konsens, přesto je Schwindtovo líčení dopadu očisty chrámu na veřejné mínění značně přehnané: *Jinak nemohu ani dost popsat, jak je všecken lid, ať je jakékoli víry, nespokojen s tímto strašným zpustošením obrazů a oltářů, jak špatně o tom všichni mluví,... ano, jak je lid zcela proměněný a rozhořčený na krále a jdou takové neobyčejně zvláštní řeči, které ani nemohu vypsat; mnozí říkají, že tím svou věc pokazil, že už ho nemají rádi, že král Ferdinand zase přijde o mnoho snáze ke koruně a království, jen když by potvrdil jejich náboženství. Teď jim přecházejí oči a koukají, jak z toho ven, luterští predikanti mocně kážou proti*

⁴⁴⁵ „27. a 28. 12. - v kostele byly vylámany až k zemi a vyneseny ven všechny kamenné oltáře, také krásný umělecký oltář Lucase Cranacha v kapli sv. Zikmunda, když pak deformátoři chodili kolem a obhlíželi, co ještě vylámat a vyhodit, přišli také k hrobce císaře a radili se, zda má zůstat, pan z Roupova, pan Budovec a větší část jiných se usnesla, že všechno půjde pryč, protože to zabírá nejlepší místo a bude o to více prostoru; Milner přizvukoval a jiní s ním souhlasili a říkali, že ten bláznovský monument tu není potřeba..... Obrazy a vše, co je namalováno na stěnách, má být odstraněno, aby ani po Bohu, ani po svatých nezůstalo vevnitř ani památky; obrazy a řezby na kazatelně, které představovaly nástroje utrpení Páně, vše bylo strženo a rozbito.“ „Extract eines Schreibens“ (Č. 129), s. 7. původní německé znění tohoto textu je identické s textem edice letáku „Grewel der Verwüstung“ (Č. 152), Michal ŠRONĚK (ed.), Vincenc Kramář, *Zpustošení*, s. 121-126.

tomu,královi vlastní lidé reptají, neboť když přicházejí do města, musejí se obávat útoků na svůj život.⁴⁴⁶

Výběr a obsah dalších zpráv letáku „Extract eines Schreibens, welches auß Prag einem bekandten freundt wegen zerstörung der Thumbkirchen...“ (Č. 129) sice nemusel pocházet od Schwindta, každopádně však lahodil uchu katolického čtenáře. Přes svůj tendenční charakter byly tyto „zprávy z Prahy“ i později přijímány jako objektivní pozorování očitého svědka. Po zprávě o „reformaci chrámu sv. Víta“ informoval leták o španělském vojsku, které bude hájit nejen čest rakouského domu, ale i samotného Boha a pohaněných svatých, obšírně líčil loajalitu saského kurfiřta, jenž prý je dobrovolně odhodlán nasadit vše pro ochranu, čest a svrchovanost Jeho císařského Veličenstva, i kdyby to došlo tak daleko, že by „měl vidět vlastní krev na své košili“. Zpravodaj se dále soustřeďuje na dvorské události (instalace nejvyššího lovčího, smrt Pfefferkorna) i klepy, pranýřuje taneční veselí o vánočním svatvečeru a se škodolibým negativismem interpretuje i v podstatě pozitivní projevy mladého vládce jako je radost z narození syna, projevy jeho neformálního chování, zdvořilost, s níž před každým smeká a ochotu respektovat rádce například v otázce, zda pozvat na křtiny malého prince Ruprechta i katolické pány. Již v lednu 1620 je kritikovi dobře známa přezdívka „zimní král“.⁴⁴⁷ S naším tématem nejvíce souvisí zpráva o králově návštěvě u hraběte Thurna, *který sem dorazil před šesti dny. Šlechtic, jenž byl podle tvrzení tohoto katolického letáku v době zásahů v chrámu mimo Prahu a jehož autoři pozdějších pamfletů budou přesto zesměšňovat jako hlavního strůjce očisty chrámu, prý králi vyčítal, že nechal obrazy a oltáře z hlavního kostela Českého království vyházet a že by to mohlo být příčinou velkých nepokojů ve městě a král by nemusel být jistý ani na hradě. Taková věc se v Praze nenechá tak snadno provést jako jinde. Král měl na to odpovědět: já jsem to o své vůli ani neudělal, ani na to nenaléhal, vaši to udělali sami a co chtěli, to se tedy stalo.*⁴⁴⁸

Obavy z toho, zda a jak budou zásahy reformátorů pokračovat, mělo přizívit také uveřejnění „Seznamu předních artikulů toho, co falcký kurfiřt v jeho kostelích nařizuje a zakazuje“, který byl zařazován do mnoha katolických i luterských

⁴⁴⁶ Extract eines Schreibens“ (Č. 129), s. 5, 6; německé znění identické s „Grewel der Verwüstung“ (Č. 152), Michal ŠRONĚK (ed.), Vincenc Kramář, *Zpustošení*, s. 124.

⁴⁴⁷ „Er soll auch Chur Pfaltz nur einen Winterkönig nennen, dass nemblich sein Königreich nur diesen Winter wehren wurde.“

letákových textů. Také katolický autor letáku „Extract eines Schreibens“ (Č. 129) nevynechal žádný ze 23 bodů s výčtem neslýchaných kalvinistických novot:

1. Všechny obrazy mají být z kostelů odstraněny.
2. Kamenné oltáře, protože jsou papeženské, mají být do základů zbourány a na jejich místě má být dřevěný stůl a *castelin*, pokrytý černým lněným ubrusem až na zem; když se bude držet večeře, má být na něj prostřen ještě bílý ubrus.
3. Všechny oltáře, krucifixy, řezby a obrazy, protože jsou modloslužebné a pocházejí z papežství, mají být zcela a úplně odstraněny. Namísto hostií se mají připravit chleby, žemle či koláčky, které se rozřežou na podélné plátky a položí na misku, ty jsou pak dávány lidem do ruky a oni je mohou sami jíst a požívat, jakož i kalich.
4. Slovo o večeři již nemá být zpíváno, nýbrž čteno.
5. Modlitba a přímluva (*collect*) se mají vynechat.
6. Mešní roucha a jiné ornáty se již nemají používat.
7. Na oltář se nemají stavět a nechávat na něm hořet žádné svíce.
8. Těm, kteří přijímají, se už nemá podkládat žádný ubrousek.⁴⁴⁹
9. Také mají být vynechány poklony, jakoby byl Kristus přítomen.
10. Také přijímající již nemají klečet.
11. Křížování a žehnání má být vynecháno.
12. Kněží již nemají stát lidem zády.
13. Přímluvy se už nemají zpívat nýbrž číst.
14. Lidé se již nemají zpovídat, ale oznámit to knězi slovem a písmem.
15. Když někdo pronáší či říká jméno Ježíš, nemají se lidé klanět, ani smekat klobouk.
16. Modlitba na kazatelně nemá být tajná (*tj. pronášena v duchu*), ale veřejná (*tj. pronášena nahlas*).
17. Nemocní nemají být navštěvováni se svátostí přijímání, neboť je to zvláště v čase morové nákazy nebezpečné.
18. Kamenné křtitelnice se mají rozbít a používat umyvadla.
19. Epitafy a krucifixy se již nemají v kostelích trpět.
20. Deset přikázání a katechismus se mají změnit.
21. Učení o svátostech má být změněno, mají být považovány za symbol.
22. Také Svátá Trojice už nemá být žádným způsobem vyřezávána či malována.
23. Nemají se kázat „epištolý“ či „evangelia“, ale číst pasáže z Bible.⁴⁵⁰

Dlužno podotknout, že tato pravidla nikdy nebyla v Čechách plošně prosazována a odstraňování obrazů a oltářů po vzoru reformace sv. Víta a kaple Všech svatých se týkalo již jen jezuitského kostela předaného českým bratřím. K tomu lze ještě připočítat víceméně excesivní případ dobrovolné přehorlivosti správce kostela v Poděbradech. Falcký dvůr také nesáhl na žádný luteránský

⁴⁴⁸ Extract eines Schreibens“ (Č. 129), s. 9, 10. Srv. Michal ŠRONĚK (ed.), Vincenc Kramář, *Zpustošení*, s. 125.

⁴⁴⁹ Nejasná pasáž: *kein Tuch vorhalten*.

⁴⁵⁰ Extract eines Schreibens“ (Č. 129), s. 11, 12. Totožný seznam uvádí také „Grewel der Verwüstung“ (Č. 152), německá verze in: Michal ŠRONĚK (ed.), Vincenc Kramář, *Zpustošení*, s. 126.

chrám. Prognózy, jak by se situace vyvíjela v případě delší falcké vlády, ponechávám stranou.

Bohatá letáková literatura, které událost sloužila jako vděčné téma řadu let, zprostředkovává pohledy různých stran náboženského spektra. Mnohé odezvy z Čech i míst značně vzdálených bylo možno registrovat hned v průběhu roku 1620. Obšírnou teologickou reakcí na Scultetovo kázání a kalvinistické nauky je například polemický spis Baltasara Hagera z Tovaryšstva Ježíšova „Wjederlegung deß kurtzen aber nicht Schrifftmässigen Berichts Abrahami Sculteti“ (Č. CXIV, obr. 86), jenž vyšel u Johanna Albina v Mohuči s aprobací provinciála i věnováním mohučskému světicímu biskupovi Weberovi z 14. 3. 1620. Autor otiskuje po odstavcích a větách celé Scultetovo kázání a připojuje k nim kritiku z katolického hlediska.

Kázání Matthea Rotharea „Ein Predigt in welchen der New Türkischen Calvinisten Deformation, welche sy in der Prägerischen Schloßkirchen angerichtet haben“ (Č. 111, obr. 87) bylo sice vydáno u Abrahama Lamberga a Kaspara Klosemana staršího v Lipsku k poučení „všech pravých evangelických křesťanů“, užívá však typicky katolické argumentace. Je uvozeno textem z 24. kapitoly Matoušova evangelia, verš 15, jenž je součástí Ježíšových znamení času konce a pojednává o ohavnosti zpusťování předpověděné prorokem Danielem, která stojí na svatém místě.⁴⁵¹ Autor připomíná případy obrazoborectví v minulosti a uvádí argumenty proti nim. Jeho cílem je poukázat na analogie mezi náboženstvím Turků, kteří po dobytí Cařihradu odstranili z chrámu svaté Sofie křesťanskou výzdobu a počínáním kalvinistů, kteří jsou podle autora jen předvojem dědičného nepřitele křesťanstva a připravují Turkům cestu k ovládnutí Evropy. Podobným směrem ostatně míří i přídavek k Schwindtově zprávě v letáku „Extract eines Schreibens“ (Č. 129) - dopis konfederovaných zemí tureckému sultánovi.

Takováto srovnávání kalvinistů s Turky se ovšem nevynořila až v souvislosti s pražským obrazoborectvím, ale byla již poměrně dlouho součástí polemického arzenálu luteránů i katolíků. Tvzení, že kalvínská víra je rodnou sestrou mohamedánské se na samém počátku 17. století zcela vážně pokoušel dokázat drážďanský dvorní kazatel Polycarp Leyser a extrémní luteráni stavěli západnímu Antikristovi - tj. papežství - po bok Antikrista východního - kalvinismus. Teze

⁴⁵¹ Na stejný biblický text naráží i název již zmíněného letáku „Grewel der Verwüstung“, čímž dostává líčení obou letáků i dimenzi mezníku v horizontu apokalyptického očekávání.

svého předchůdce opětovně vydal r. 1620 dvorní kazatel saského kurfiřta Matyáš Hoë z Hoëneggu, doprovodil je svou předmluvou a využil je k rehabilitaci saské procísařské politiky. Tomuto muži se připisuje i autorství spisu „Xenium Calvino Turcicum pro Rebellibus Bohemis...“ (Č. CXVII) koncipované v srpnu 1620, v jehož první části se zdůvodňuje, proč příslušník augšpurské konfese nikdy nepozvedne ruku k obraně *ohavného kalviniánství, které se falešně zve evangelickým, ale ve skutečnosti je příbuzné s tureckou vírou tak, že se korán a Heidelberský katechismus pouze nepodstatně liší*. V poměru ke kalvinismu se v tomto bodě tedy shodovala stanoviska katolíků i saského centra luterského pravověří, které potřebovalo ospravedlnit shodu svých zájmů s císařskými a pasivitu pokud jde o obranu „věci protestantismu“. Protože se v boji proti kalvinismu oběma stranám hodily argumenty všeho druhu, je někdy problém rozhodnout, zda jde o katolický leták, který se jako luterský jen tváří, či zda jde o luterskou redakci katolické předlohy.

Zatímco v Říši císařským postačilo, když zabránili součinností luteránů s kalvinisty, v Čechách bylo nutno oddělit kalvinisty od daleko pestřejšího spektra konfesí. Z hlediska propagandy měly cenu i pouhé pověsti o tom, jak se změnil poměr českých luteránů a utrakvistů k novým kalvínským vládním kruhům. Tuto roli měl splnit i anonymní pražský leták katolické provenience, nazvaný „Einfaltiges doch schönes Gespräch in Frag und Antwort gestellt so sich die Lutheraner, Hussiten, Papisten wider die verstocken und bildstürmerischen Calvinisten undterreden“ (Č. XXXVII, obr. 88 a-c). Text tisku je koncipován jako rozhovor tří pražských sousedů – husity, luterána a katolíka. Nejprve spolu hovoří luterán s husitou:

Luterán: Jak se vede a daří, sousede? Proč neodpovídáš a tváříš se kysele?

Zdá se, že ses napil kyselého mléka nebo ti trochu zhořklo pivo?

Husita: Nech mě na pokoji.

Luterán: Ďábel ať ti dá pokoj, ne já. Obzvlášť v této době, kdy do naší země přichází mnoho cizích hostů z Falce a Anglie, není vhodný čas a chvíle na to, odhánět, odmítat a nevšímat si souseda.

Husita: Nejsi mé víry.

Luterán: A co na tom? Je nasnadě, že vy husité a my luteráni neseme téměř na jedné tyči vodu víry a zároveň foukáme do stejného rohu. Hus je husa, Luther je labuť. Váš Hus byl prorokem našeho Luthera a náš Luther následoval vašeho Husa.

Husita: Vy luteráni držíte s kalvinisty, ne s husity.

Luterán: Když se řekne kalvinista, skoro bych se pokřížoval, jako se katolíci žehnají křížem, když je řeč o ďáblovi. Když se mluví o kalvinistech,

vstávají mi vlasy na hlavě.

Husita: Pro nás i pro vás by bylo lepší držet s jezuity než s kalvinisty. Jezuité nehodili ani nám ani vám tak velký kámen do zahrady, jako tihle kalvíni.

Luterán: Tu chválu jim také musím vzdát. Jezuité proti nám i vám sice hodně kázali, ale pes, který štěká, nekouše.⁴⁵²

Když husita a luterán jednohlasně vyjádří dostatečné politování nad tím, jak stavové s jezuity zacházeli, podělí se i s katolickým sousedem o své obavy z plošného prosazování kalvinismu v celé zemi. Jdou prý zvěsti, že „bezbožný predikant“ Scultetus má v úmyslu pozvat několik tisíc sobě podobných z Anglie. Sousedé se posléze shodnou na kritice symbolického pojetí kalvínské večere Páně i na tom, že kalvinisté, stejně jako Ježíšovi židovští současníci, nechápu slova Spasitele, vyjádřená v 6. kapitole Janova evangelia: „Mé tělo je pravý pokrm a má krev pravý nápoj.“ Podle katolického suseda jsou ostatně kalvinisté i Židé stejně *dva límce z jedné kůže*. Analogicky k závěrečné modlitbě Scultetova kázání z 22. 12. za vrchnost a království uzavírá rozhovor sousedů katolík obdobně zaměřenou modlitbou, která ovšem spíše hraničí s proklínáním: *Ó Bože, prosíme tě, netrestej, jako jsi potrestal krále Nabuchonozora, jenž byl nástroj, prostředek a organum tvé spravedlnosti, když dobyl tvůj chrám a vše, co v něm bylo. Netrestej, jako jsi potrestal krále Balsazara, který pil z nádob, ukořistěných v chrámu. Netrestej, jako jsi potrestal Antiocha, jenž znesvětil a zpustošil tvůj chrám. Netrestej, jako jsi potrestal odpadlého císaře Juliána, jenž rozkázal odstranit obraz ve Filipově Cézareji, jenž darovala žena, kterou jsi vyléčil z dvanáct let trvajícího krvotoku. Netrestej, jak jsi potrestal ničitele obrazů císaře Konstantina Koprnyma, který si nasadil na hlavu zlatou korunu s drahými kameny, která pocházela z chrámu a jeho hlava byla postižena morovými boulemi. Amen.*⁴⁵³

Tento nereálný obraz, v němž pražský luterán i husita dávají přednost vyhnaným jezuitům před kalvinisty, je výrazem stejného záměru demonizovat falckou vládu jako domnělá suplikace českých luteránů zahraničním bratřím, o níž roku 1620 jednala pražská konzistoř a identifikovala v ní výtvar katolické provenience. Stejně tóny zaznívají z demagogických tvrzení autora letáku „Extract eines Schreibens“ (Č. 129) podle nichž se *nyní Pražanům a mnohým jiným otvírají*

⁴⁵² „Einfaltiges doch schönes Gespräch in Frag und Antwort gestellt so sich die Lutheraner, Hussiten, Papisten wider die verstocken und bildtstürmerischen Calvinisten undterreden“ (Č. XXXXVII), A ii. Německý originální text na obr. 88 b a 88 c.

oči, když vidí, jak hanebně byli svedeni přijetím takové hlavy království a nálada se změnila tak, že si většina lidí přeje a žádostivě očekává až se Jeho Veličenstvo císař Ferdinand objeví se svou mocí, aby tomu všemu učinil přítrž.⁴⁵⁴

Tištěné obžaloby, že Fridrichova vláda zcela zničila katolicismus v Čechách, zabrala všechny katolické kostely a vyhnala katolíky ze země, se na letácích katolické provenience pojily s tvrzeními, že se falcká rada snažila vyhubit také luterány a Jednotu bratrskou. V tomto ohledu později dospěla nejdále „Anhaltská kancelář“(1621) se zprávami o přípravách k vyhubení nekalvínských konfesí v Českém království. Proti jejím obviněním se roku 1622 - již z exilu - ohradil již zmíněný českobratrský kněz a člen pražské konzistoře podobojí Jan Korvinus v tisku „Kurtzer aber wahrhafter Bericht von der grausamen Verfolgung“ (Č. LXIX), jenž vyšel i pod příznačným titulem „Papistischer Lügengeist“ (Č. LXXVII, obr. 89). Považuje za naprosto absurdní, že by českobratrští a luteránští páni z konzistoře mohli radit ke změně Majestátu, jež by vedla k vyhubení jejich souvěrců v Čechách, nebo že by král mohl usilovat o potlačení těch, kteří jej volili. Jako důkaz uvádí rovněž smířlivé Scultetovy výroky na téma, že reformovaní a luteráni jsou bratři v Kristu a že mají spolu žít v míru.⁴⁵⁵ Korvinus se však mimo jiné také zmiňuje o tom, že královská rada jednala o reformaci duchovní správy na královských statcích, jejíž realizace by ovšem byla - podobně jako Matyášův postup - proti duchu Majestátu. Scultetus, jenž měl zřejmě pro jednání vypracovat podklady, se prý velmi vyptával jeho i Cyrilla na záležitosti kostelů v království, což by mohlo svědčit jak o zájmu proniknout do složitějších náboženských poměrů v Čechách, tak o sondování možností dalšího uplatnění kalvinismu. K projednání Scultetova přípisu ze 14. srpna 1620, týkajícího se obsazování far na královských statcích však již nedošlo, pohybujeme se opět jen na nejisté půdě hypotéz. Ty se ovšem ze stanoviska Korvina, jenž zažíval následky skutečného Ferdinandova nekompromisního plošného zúčtování s nekatolickými konfesemi v Čechách, nutně musely jevit jako nicotné.

⁴⁵³ Tamtéž, D iii.

⁴⁵⁴ Extract eines Schreibens“ (Č. 129), s. 11.

⁴⁵⁵ Korvinus se odvolává na výroky, které Scultet, jak prý je všeobecně známo, pronesl u hraběte Šlika v rozmluvě s malostranským proděkanem u sv. Trojice M. Wagnerem. Podobně se Scultetus vyjádřil i v Konfедераčním kázání z 14. dubna 1620 a formulace tohoto druhu obsahuje i pozdější Scultetova autobiografie „De curriculo“ (Č. XXII). Michal ŠRONĚK (ed.), Vincenc Kramář, *Zpustošení*, s. 40, citace v pzn. 53.

Korvinus ujišťuje, že jednotlivcům – katolíkům či luteránům – nikdo nebránil ve volném kázání, nikdo z kněží či predikantů nebyl sesazen a král ponechal každému bez rozdílu náboženství práva, jež mu příslušela. Podobně jako jiný Fridrichův obhájce se Korvín zmiňuje i o laskavém jednání Fridricha s kapucíny a především s jeptiškami na Hradě, jimž prý dokonce poskytnul i hmotnou podporu.

Zatímco letáky katolické provenience barvitě líčily ztrátu popularity nového krále a touhu obyvatel po obnově panování císaře Ferdinanda, čekal Fridricha jeden z nejpozitivnějších vrcholů jeho vlády v Čechách – přijetí ve Vratislavi. Postoje nového krále, které během cesty projevoval k příslušníkům jiných konfesí – především luteránům a katolíkům – rozhodně nesvědčí o úmyslech, z nichž byl obviňován. Také jeho dvorní kazatel, rodilý Slezan, se zdržel jakýchkoli extrémních kroků a smířlivé výroky, které po návratu vyjádřil například v konfедераčním kázání svědčí spíše o tom, že si i on uvědomil nebezpečí, která by mohla plynout z narušení obrazu z korunovačního letáku, na němž Husa, Luthera i Kalvína spojuje kniha knih.

Ohlasy událostí, které proběhly koncem r. 1619 v chrámu sv. Víta, nabyly ovšem daleko pestřejší podoby po bitvě na Bílé hoře. Kromě polemických reakcí víceméně věcného charakteru, z nichž některé zachytil Pavel Skála ze Zhoře, vznikla řada pamfletických zpracování, jejichž autoři, skrytí v bezpečné anonymitě, se nevázáli na reálnou událost jako takovou a fabulovali v imaginární rovině. Z pobělohorských letáků lze ještě zmínit dvě reakce, které mají bezprostřednější vztah k pražským reáliím a reprezentují oba rozdílné přístupy.

K tiskům, jejichž koncepce se pohybuje v rovině reálné interpretace události, patří leták „Reformation der Königlichen Schloßkirchen zu Prag“ (Č. 250, obr. 90), jenž byl vytištěn v Praze roku 1621 a nese impresum tiskárny Lorenze Emmericha. Ta byla, jak již víme, do listopadu 1620 spojena s českofalckou propagandou utrakvisticko-luteránského ražení, zejména s různými pokračováními cyklu „Variorum Discursuum Bohemicorum Nervus“, v nichž vystupoval vzkříšený Hus, Jeroným či Žižka. V tomto případě je nesmírně zajímavé se blíže podívat na charakter, dikci a kompozici textu, jenž byl vydán se značným odstupem od líčené události. Odhlédneme-li od ortografických odchylek a vyjimečného vynechání některých pro smysl věty irelevantních slov, je text prvních šesti stran doslova přejet ze Schwindtovy zprávy, kterou šířily katolické letáky „Grewel der Verwüstung“ (Č. 152) a „Extract eines Schreibens“ (Č. 129). Následující část

Schwindtovy zprávy, pojednávající o rozhořčení lidu vůči králi, o ohrožení jeho bezpečnosti, kázání luterských predikantů proti kalvinistům a neshodě krále se staroměstskými radními ohledně kříže na Karlově mostě, je v tomto tisku úplně vynechána. Závěrečná část Schwindtovy relace, týkající se událostí ve svatovítském chrámu, je přejata v zestručněné podobě.

Poslední přejaté pasáže se týkají zmateční Schwindtovy informace o tom, že se královna podobně chystá zreformovat kapli Všech Svatých a vyhodit sochu sv. Prokopa. Teprve pak začíná vlastní vklad sestavovatele textu tohoto letáku, jenž jakoby pokračoval v tradici Emmerichovy tiskárny, v níž se vzkříšený Hus vyjadřoval k dobovým událostem: *A z toho může každý vidět, jak daleko to při tomto novém panování dochází s volbou a intrádami ohlašovanou vírou. Bezpochyby, kdyby byl sám známý Jan Hus vzkříšen a měl se také dívat na takovou čistou reformaci, musel by na obranu kalicha vytáhnout svůj meč mnohem spíše proti těmto svým domnělým nově zrozeným synům a zahnížděnému cizinci, neboť tyto noví re- a deformátoři se nyní opovažují pravé tělo a krev Kristovu v kalichu (za které Hus a Čechové tak dlouho bojovali) i kalich samotný s veškerou křesťanskou zbožností z křesťanské obce a kostelů vyhánět, ničit a utiskovat a nestydí se pláštíkem Husova jména sub utraque zakrývat všechny své zločiny proti Bohu a jejich pravému králi. Vždyť tyto noví kalvíni byli častokrát a na otevřeném veřejném říšském sněmu r. 1566 od křesťanů augšpurského vyznání rozeznáni jako škodlivá sekta a prokleti. Ti jsou od toho náboženství, které bylo v Čechách nejdříve sub utraque nazváno a připuštěno ve všech artikulech (mimo některých společných se všemi sektami), také ve věci samotného kalicha vzdáleni jako nebe od země. To by musel i Turek a pohan, kdyby přišel do starého husitského a nějakého nového kalvinisticky reformovaného českého kostela - i jen pokud jde o základy křesťanského učení - sám vidět, pochopit a usoudit.*⁴⁵⁶

⁴⁵⁶ „Reformation der Königlichen Schloßkirchen zu Prag“ (Č. 250), s. 8: „Und hat ein jeder darauß zu sehen, wie weit es bey disem neuen Regiment, Wahl und *introducierten* Glauben kommen. Ohne zweifel wann der bekannte *Ioannes Hus* selbst *rediuuus* werden, auch solche saubere *reformation* sehen solte, wurde er sein Schwerdt vil anderst gegen disen seinen vermeinten newgebornen Söhnen und eingenisten Fremdling, als zu behauptung deß Kelchs brauchen, weil dise new Re- unnd Deformanten nunmehr den wahren Leib unnd Blut Christi inn den Kelch (darfür er Huß und die Böhemen so lang gestritten) unnd also den Kelch selbst mit aller Christlichen Andacht auß der Christlichen Gemein unnd Kirchen verjagt, zerstört und underzutrucken sich understanden unnd dennoch under deß Hussens Namen *sub utraque* sich nit schämen, alle ihre Unthaten wider Gott und ihren rechten König zubemäntlen; da doch dise neue Calvinische vilmals unnd auff offnen gemeinem Reichstag Anno 1566. so gar von denen der Augspurgischen Religion

Po tomto pokusu začlenit české protestanty do protikalvínského tábora přichází na řadu závěrečná modlitba, která vyjadřuje vlastní intenci autora či spíše redaktora tohoto textu a vlastní poslání tisku: *Kéž všemohoucí Bůh osvítl duše a srdce svedených, aby se odvrátili od svých bludů, nenávisti, závisti a nekřesťanských zvyků, činili pokání a obrátili se zpět k pravé křesťanské, dík Kristu a apoštolům až doposud zachované víře, ctili a podřídili se v povinné dlužnosti a poslušnosti Bohu i svému právoplatnému, korunovanému, uznanému a pomazanému králi.* Na podporu těchto tvrzení je na závěr z katolických letáků přetištěn již zmíněný „Seznam předních artikulů toho, co falcký kurfiřt v jeho kostelích nařizuje a zakazuje.“ Tento leták z tiskárny, do Bílé hory úzce spojené s českofalckou publicistikou, jež zpočátku zastupovala kruhy českých utrakvistů a luteránů a pak přešla k podpoře Fridricha Falckého, přinášel tedy roku 1621 jednoznačně stanoviska katolické strany, která byla téměř jednohlasná s oficiálními stanovisky saských ortodoxních luteránů. Vzhledem k tomu, že tiskárna Lorenze Emmericha v pobělohorské Praze již nadále nepůsobila, nelze vyloučit, že šlo buď o fiktivní impresum, které využili císařští pro své účely včetně osvědčeného propagandistického schématu, nebo o dočasný přesun tiskaře na bezpečné procísařské ortodoxně luteránské pozice.

Ireálnou rovinu interpretace události zastupuje ilustrovaný jednolist „Englischer Bickelhering/Jetzo ein vornehmer Eysenhändler“ (Č. L, obr. 91). Jeho anonymní autor využívá popularity komické divadelní figury - Piklherinka - jehož jen několik let předtím vytvořil anglický herec Robert Reynolds. O Reynoldsově divadelní společnosti („*Deß bickelherings compagnia*“) víme, že hrála na podzim roku 1618 ve Frankfurtu, zimu 1619/20 strávila v Praze a pak se vrátila přes Norimberk zpátky do Frankfurtu. K jejímu tehdejšímu repertoáru patřila i v letáku zmíněná hra „Jemand und Niemand“. Rytina představuje Piklherinka, o jehož totožnosti svědčí klaunský kostým.⁴⁵⁷ Hrdina putuje kopcovitou krajinou obtížen množstvím seker a vakem s brousky, v pravé ruce drží obří sekeru, o níž se při

als ein schädliche Sect erkennt unnd verdambt worden, auch von der Religion so inn Böheimb *sub utraque* anfangs genennt unnd zugelassen worden in allen Articulu (außer etlichen mit allen Secten gemeinen) innd zuwar inn dem Kelch selbst so weit als Himmel unnd Erden von einander, dasselbe auch ein Türck unnd Haid, wann er inn ein alte Hussitische unnd inn ein newe Caluinische *reformirte* Böhaimische Kirchen kombt, auch nur die Hauptstück Christlicher Lehr anhöret, selbst sehen, greiffen und *iudicium* muß.“

⁴⁵⁷ Rytina je zároveň cenným pramenem pro dějiny divadla pokud jde o vývoj kostýmu a vystupování této figury.

chůzi opírá. Prohýbá se pod svým nákladem a jeho cestu značkují sekerky, které mu vypadly na zem. Tištěný text o 156 verších vysvětluje proměnu herce, který ještě před rokem sklízel úspěchy v roli pana „Nýmanda“, v obchodníka s velkými ambicemi. Hrát může přece kdekdo, ale vydělat velké peníze, to se hned tak někomu nepodaří. Piklherink ovšem neobchoduje jen s nějakými hedvábnými šátky; má jiný, výhodnější artikl. Pod pečetí tajemství sdělí ctihodnému publiku své obchodní záměry. Sekery hodlá výhodně prodat v Praze, kde prý *jeden reformovaný farář* zatroubil k útoku proti modloslužbě. Obrazy a sochy svatých se tam prý strhávají a zpracovávají na polínka. Všechny sekerky se budou hodit, ta největší přijde vhod na skvostný kříž na Rudolfově hrobě. Čím víc toho kalvinisté zničí, tím bohatší bude on, Piklherink. Je sice škoda práce malířů a sochařů, ale on sám přece obrazy neničí, on pouze slouží svým bližním tím, že prodává užitečné předměty. Komický efekt vzniká i z rozdílného stavu informací Piklherinka a publika.⁴⁵⁸ Zatímco se Piklherink těší na dobrý obchod, publikum ví, že teď, po bitvě na Bílé hoře, kdy je Praha v rukou císařských, se Piklherink už namáhá marně.

Z rozboru textu, tj. z pasáží, které se týkají soch a obrazů a z protestantského číslování žalmu v titulu letáku, usuzuje M. Schilling na to, že jde v tomto případě o útok na kalvinisty z luteránských pozic.⁴⁵⁹ Leták, inspirovaný pražskými událostmi, vznikl zřejmě po návratu herců do Německa a byl velmi pravděpodobně šířen v rámci divadelních představení kočovných společností.

Jednou z nejradostnějších festivit na pražském dvoře byly bezesporu křtiny prince Ruprechta, prvního dítěte, které se narodilo Fridrichovi jako králi. Křest se konal po králově návratu z holdovací cesty, krátce po zahájení generálního sněmu, v jehož rámci měla být podepsána konfederace s uherskými stavy. Fridrichův návrat z holdovací cesty i křtiny malého Ruprechta náležitě oslavil sborník Pražské akademie „In auspiciatum sereniss..... principis... Friderici, regis Bohemiae...ex unitis provinciis Moravia et Silesia gratulationes et vota ab acad. Pragen. ...“ (Č. 161), jenž byl v březnu 1620 vytištěn u univerzitního tiskaře Pavla Sessia. Pod vedením Petra Fradelia, který sám opět přispěl několika básněmi, se

⁴⁵⁸ Leták byl patrně prodáván během představení kočovné společnosti, viz HARMS IV, s. 170.

⁴⁵⁹ Viz HARMS IV, 126 (s. 170)

na holdu podíleli jak přední profesoři a hodnostáři univerzity,⁴⁶⁰ tak kolem nich seskupení rektori a správci pražských škol.⁴⁶¹ Mezi autory nechyběl ani Fradeliiův dobrý norimberský přítel Georg Remus. Mikuláš Troilus Hagiochoranus, jenž působil i jako staroměstský kancléř, formuloval při sněmovním jednání stavů 28. března za městský stav stanovisko, které se týkalo vhodného daru ke křtu i přání králi, královně i dítěti. Tehdy také mluvčí rytířského stavu, Kašpar Kaplíř, připomenul skutečnost, že se již dvě stě let na pražském hradě nekonaly křtiny královského dítěte. Vlastním předmětem jednání však byla rokování o výši darů jednotlivých stavů konfederovaných zemí a výběr kmostrů z každého stavu, kteří měli sekundovat vyslanci hlavního z kmostrů – Gábora Bethlena. Tato jednání i průběh křtu zřejmě nejpodrobněji zachycuje Pavel Skála ze Zhoře,⁴⁶² v tomto ohledu se letáková literatura jeví spíše jako doplňkový pramen.

30. března dorazilo do Prahy uherské poselstvo pod vedením Emericha Thurza, jehož Bethlen pověřil nejen diplomatickým jednáním ale také tím, aby jej zastoupil jako kmotra při křtu malého českého prince. Po půlhodinovém hlaholu zvonů se král odebral do kostela v slavnostním průvodu knížat, uherského poselstva, stavů zemí, které se generálního sněmu účastnili i nejvyšších zemských úředníků. Malého prince nesla do kostela manželka nejvyššího purkrabího pana Berky Magdalena Slavatová, po jejíž pravici šel falckrabě Ludvík a po levici sasko-výmarský kníže Vilém. Dítě bylo „v pěkných poduškách zlatohlavových a stříbrohlavových, od nichž z pravé i levé strany visela roucha nákladná na půl druhého sáhu z každé strany, kterouž neslo osm panen z fraucimoru královského.“ V kostele držel dítě Emerich Thurzo v zastoupení Gabriela Bethlena a vedle něho stáli zástupci všech zemí české koruny jako spolukmotři. Abraham Scultetus pokřtil dítě po prvním kurfiřtovi z falckého domu, jenž se stal římským králem, jménem Ruprecht. Po skončení obřadu a předání darů se konala v novém paláci za přítomnosti krále, královny, kmostrů, jiného panstva a fraucimoru hostina, již zobrazuje ilustrovaný jednolist „Die Malzeit die dem... Herrn und Ritterstant und deren Frauen und Fraulein gehalten ist.....“ (Č. 95, obr. 92), jenž bohužel není opatřen žádným tištěným doprovodným textem. Po

⁴⁶⁰ Jan Campanus, Mikuláš Troilus, Daniel Basilius z Německé Lupče, Jiří Berger z Grinbergka, Jiřík Šultýs z Felsdorfu, Jan Čežbivius, Jakub Žabonius, Jan Galerinus.

⁴⁶¹ Jan Bastner, Martin Bujacius, Martin Havel Žlutický, Václav Klement Žebrácký, Georg Meussner, Jiří Moller, Ondřej Stupanus a Florián Vermilius.

⁴⁶² Karel TIEFTRUNK (ed.), *Skála*, díl IV, s. 12-15, 28-31.

hostině, v podvečer, začal „tanec slavný v lusthauze zahrady královské“ a trval až do noci.

Další ohlas této události nacházíme na vícestránkovém letáku „Kurtzer Bericht Von dem Durchleuchtigsten, Hochgebornen Fürsten und Herrn, Herrn FRIDERICH dem Fünften diß Namens“ (Č. 183), jehož autor se chopil publicisticky vděčného žánru - veršovaného panovnického životopisu. Text je zároveň zpopularizovaným protějškem Fridrichových zdůvodnění, proč přijal českou korunu. V tomto případě promlouvá místo něho k „laskavému čtenáři“ autor, jenž vykresluje portrét mladého krále a zaměřuje se na hlavní události jeho života.

Pisatel líčí Fridrichovo narození z urozených rodičů, smrt jeho otce, poručnický spor, jeho výchovu a vzdělávání, svatbu s anglickou princeznou. Běh života mladého kurfiřta pak autor přerušuje vylíčením těžké situace Českého království a zdůvodněním nezbytnosti kroku českých stavů zvolit nového krále. Pak se autor znovu vrací k popisu vzestupné životní dráhy mladého panovníka. Po pasážích, věnovaných korunovaci Fridricha a Alžběty upozorňuje autor na další radostnou událost a důkaz Boží přízně – narození malého prince, nad nímž se raduje celé město i celá země, neboť již dlouho k takové události nedošlo:

*Und nicht lang demselbigen nach
In dem Königlichen Schloß Prag
Gott ein jungen Herrn beschert hat.
Das frewet sich die ganze Statt,
Das gantz Land frewet sich auch sehr,
Weiln solchß lang nicht geschehn mehr.*

Po vylíčení šťastného narození se autor věnuje křtu královského dítěte. Z jeho textu je zřejmé, že buď nevěděl nic o Thurzově pověření, nebo dal přednost působivější zkratce, neboť popisuje jak ze Sedmíhradska čile na rychlém koni přispěchal statečný hrdina Gabriel Bethlen. Zmiňuje se i o přítomnosti dalších kmotrů - württemberského vévody i pánů z českého království a inkorporovaných zemí, po holdu nyní sjednocených v poslušnosti panovníkovi. Autor zdůrazňuje, že malému knížeti právem náleží znak Bavorska i Rýnské Falce. Pasáž, týkající se Ruprechtova křtu, je ukončena prosbou za dlouhý a zbožný život pokřtěného dítěte:

*Welcher junge Herr auch darnach
In des Königs Hofkirch zu Prag
Unserm Erlöser, Jesu Christ,
Im Tauf eynverleibt worden ist
Durch etliche Herrn wolbekendt.*

*RUPERTUS ist worden genendt,
Auß Sibenbürgen frisch zu Pferd
Gabriel Bethlem, der Held werd,
Auch der Hertzog von Würtemberg
Hat helffen verrichten solchs Werck
Und die incorporirte Land,
Die jetzt all unders Königs hand,
Uff beruff der Herrn in gemeyn
Sich zu Gevattern gestelt eyn,
Haben den jungen Fürsten milt,
Dem Rechtswegen gebiern die Schilt
In Beyern und der Pfaltz bey Rhein
Ausser der Tauff gehalten fein.
Darumb auch Gott zu bitten ist,
Daß der lang leb, ein frommer Christ.*

Pak směřuje autorovo vyprávění k dalšímu životnímu vrcholu nového českého krále, jenž následoval krátce po Ruprechtově křtu - upevnění pozic falcké dynastie v Čechách. Čtenář je seznámen s tím, jak si Čechové svého krále váží a doufají, že Fridrichův rod u nich zapustí kořeny. Proto vyvolili Fridrichova nejstaršího syna Fridricha Jindřicha, aby se po otcově smrti ujal vlády v Českém království. Životopisec seznamuje čtenáře s přesným datem, kdy bylo toto důležité rozhodnutí oznámeno a projevuje radost nad tím, že jednou krále vystřídá jeho syn:

*Nun hör zu, lieber Herr und Freund,
Wie die Böhmen gesinnet seind.
Die sehen ihren König an,
Wie der gesinnt bey jederman,
Hoffen auch all, daß diß Geschlecht
Von ihn so bald sol kommen nicht,
Wie die dann in jungen Jahren
FRIDERICH HENNRICHEN erkorn,
Ihres Königs eltesten Sohn,
Nach seinem todt soll han die Cron
Und dann treten ins Regiment,
Wie dann solchs öffentlich bekendt
Den neunzehenden April frey,
Daß der zum König erwehlt sey..
Da dieses angeruffen war,
Zehlt man sechshundert zwäntzig Jar
Wann dann dem Gott das Leben günt,
Wird dern König ihrs Königs Kind,
Han also an diesem Geschlecht
Das uffrecht Gemüth erkändt recht....*

Volbu Fridricha Jindřicha čekatelem českého trůnu posuzuje životopisec jako vrchol Fridrichova vzestupu. Jeho cílem ovšem není zpravodajské vyličení jednotlivých událostí, což nejvíce podtrhuje rozsáhlá závěrečná pasáž, v níž autor

čtenáři předkládá dosavadní běh Fridrichova života k úvaze o hlubším významu těchto událostí, které interpretuje jako božský zásah do běhu pozemských věcí. Přitom ovšem usměřňuje tok čtenářových myšlenek tak, aby se ztotožnil s jeho pohledem a mohl konci - po náležitém vylíčení zklamání protivníků a prosbě za mír – připojit své *Amen*.

Autorovi Fridrichova životopisu je idealizovaná událost volby čekatele českého trůnu, posuzovaná ze značného odstupu, důležitým kaménkem v ornamentu mozaiky božského plánu. Se stejnou koncepcí se v podstatě ztotožňuje také očitý svědek, kronikář Pavel Skála,⁴⁶³ jehož cílem však je podat podrobnou zprávu o událostech těchto dnů. Jeho líčení dává nahlédnout do vlastního průběhu volby od sněmovního jednání z 27. dubna, kdy se skupina zemských úředníků, která volbu Fridrichova syna prosazovala, musela vypořádat s ustanovením 23. artikulu Konfederace „že žádný král volený býti nemá za živobyčí panujícího krále“. Nejvyšší purkrabí, který záležitost účastníkům sněmu nanesl, vyřešil situaci poukazem na dodatek ke zmíněnému artikulu. Podle něho mohli stavové a země, pokud by sami takovou potřebu uznali, „voliti za čekance z potentátův podlé svých svobod a dobré vůle kohokoli“. Také nejvyšší hofmistr se připojil s prohlášením, že prý „tehďáž sám pán Bůh stavům to vnuknout ráčil, aby takový přídavek k tomu artikuli učinili“ a navrhnul, aby se Fridrichovým následovníkem na českém trůně stal v Čechách narozený Ruprecht. Nejvyšší zemský sudí Ondřej Šlik však navrhnul, aby byl zvolen Fridrichův nejstarší syn „pro veliké, v mladém svém věku při něm se spatřující ctnosti.“ Také nejvyšší kancléř se přimlouval za volbu nejstaršího syna „a to pro jeho ctnosti, hned při něm se spatřující v věku mladistvém a obzvláštní náchylnost k jazyku českému, k němuž znamenitou chuť má a v krátkém čase tomu se naučil, že výslovně a volně propověditi může ta svatá slova: „Bázeň Páně jest počátek moudrosti“; kteréžto moudrosti Pán Bůh rač mu udíleti a šťastný, zdravý i dlouhověký vzrůst dáti.“ Po další přimluvě nejvyššího komorníka se přidal i stav panský a rytířský a posléze oznámil staroměstský kancléř také kladný výsledek porady městského stavu. Následující den, 28. dubna, byl Fridrich Jindřich (obr. 93) uznán hlasy všech zemí za budoucího krále českého, markrabí moravského, knížete obojího Slezska a markraběte Horní i Dolní Lužice. 29. dubna byla po veřejné aklamaci zástupců všech zemí volba

⁴⁶³ K. TIEFTRUNK (ed.), *Skála*, díl IV, s. 58 – 67.

vyhlášena a oznámena králi i malému následníkovi. Tuto scénu, včetně popisu vystupování malého prince, vyličil Skála s obzvláštní živostí.⁴⁶⁴ Pak se za hlaholu zvonů odebral král, doprovázený dvořany a stavy, do chrámu, kde se německy zpíval 42. žalm. Následující kázání dvorního kazatele, založené na starozákonním textu z 2. Samuelovy, kapitola 12, verš 7, opět zdůraznilo, že udílení vlád, panství a volba vrchností spadá do kompetence Nejvyššího. Zároveň autor volil formulace, které měly mít na shromážděné členy různých nekatolických konfesí stmelující účinek. I toto Scultetovo kázání bylo pod názvem „Königliche Wahlpredigt/ Gehalten nach der Erwehlung...deß zukünftigen Königes in Böhheim/ Herrn Friedrich Heinrichs....“ (Č. 173, obr. 94) okamžitě tištěno nejen Praze, ale i v hlavních městech Horní a Dolní Falce, kam kurýři přivezli nejen radostnou zprávu, ale i tištěné exempláře Scultetova textu. Ty zakončily svou pouť především v tiskárně Johanna Schönfelda v Ambergu a u Gottharda Voegela v Heidelbergu.

⁴⁶⁴ „Na to napomenutí všecek houf panstva a jiných lidí k tomu přináležejících vyzdvihl se ze soudnice a šli přes palác šnekem nahoru po pavlačích přímo do světnice rytířské a potom až do antikomory, a to ne bez velikého zadních za nimi se tlačení. Kdežto vykonavše před králem poklonu poddanou – kterýž podlé majestatu zeleným aksamitem obestřené po pravé straně sám osobně, kníže pak Fridrich Henrich, syn nejstarší a volený čekanec, paňátko v osmi letech, nad míru tváře a postavy ušlechtilé, i heroickými ctnostmi se skvící, v šatech modrých připravené a v rukou bílý klobouk s pérem modrým držící, po levé straně panu otci svému stál a při něm markrabě z Jegerndorfu též po levé straně, za princem pak preceptor jeho, dávaje mu návštěví, jak by se tu všechném pánům obličejem vlídným ukazovati měl – nejvyšší purkrabě začal hned k králi mluvit česky mezi jinými slovy těmi: že přítomný syn J.M. nejstarší kníže Fridrich Jindřich jest za čekance a budoucího krále českého vyhlášen a ode všech stavův jemu božského požehnání, vzrůstu a zdárného zdraví dlouhověkého na p. Bohu se vinšuje a žádá. Což králi zase na německo vyložil. Načež král ústy vlastními v řeči německé odpověděl: že sobě to vše milostivě oblibovati a laskavým králem i pánem všech věrných stavův poddaných býti ráčí. To též nejvyšší kancléř stavům na česko oznámil. Po té nejvyšší purkrabě přistoupiv k čekanci, poklonu mu učinil a ruky podal; jehož v tom i jiní všichni jak nejvyšší úředníci a soudci zemští tak i páni, rytířstvo, Pražané, horníci a vyslaní z měst do nejposlednějšího popořád následovali. Jimžto on zase všechném tak přívětivě a ochotně a jakž na věk jeho pacholecí příslušelo, uctivě ruky podával a k nim se ukazoval, že se mu každý podiviti musil; král pak nad takovou vlídností jeho a smělostí radoval se velice.....“ K. TIEFTRUNK (ed.), *Skála*, díl IV, s. 66-67.

II. 4. Obecná českofalcká propaganda – tisky úředního charakteru a jejich odezva

K českofalcké propagandě obecného charakteru jsem zařadila tisky dvojího typu. Prvním, základním, jsou oficiální tisky úředně-juristického charakteru, k druhému typu řadím letákové spisy, které na tyto úřední tisky reagují a zpřístupňují jejich stanoviska širšímu publiku jiným způsobem zpracování či zpracování na jiné žánrové rovině, aniž by se primárně vztahovaly k jediné události. Některé letáky druhého typu již byly podrobně zmíněny v rámci předcházejících kapitol - například cyklus „Variorum Discursuum Bohemicorum Nervus“, ilustrované jednolisty a letákových spisy autorů spjatých s pražskou univerzitou a skupina ilustrovaných jednolistů, která bránila Fridricha proti přezdívce „zimní král“. Zbývá tedy shrnout poznatky o publicistice oficiálního charakteru a připomenout dosud nezmíněné letáky.

Náměty oficiálních českofalckých tisků vyjadřují nejvlastnější zájmy konfederovaných stavů i jimi zvoleného krále. Navazovaly na obě stavovské Apologie, které vyvolaly polemiku, již měly brzy vystřídat letákové diskuse na další témata. Když generální sněm konfederovaných zemí 22. 8. 1619 veřejně vyhlásil, že je Ferdinand zbaven trůnu, usnesl se - na podnět pana z Roupova - důvody tohoto kroku nesdělovat osobně, ale shrnout je do spisu a dát je na vědomí *celé Římské říši, všem kurfiřtům a říšským knížatům, ba celému světu*. Provedením tohoto usnesení byl pověřen výbor patnácti osob, zvolený ze zástupců všech korunních zemí. S velkou pravděpodobností lze tomuto výboru (včetně osob, které si k realizaci záměru přibral) připsat řadu letákových spisů, které se v krátké době rychle za sebou objevily a měly vyvrcholit obsáhlým úředním spisem „Justification und Deduction“ (Č. LIV).

Zájmy stavů a nového krále se poprvé setkaly na stránkách letákového spisu „Summarium“ (Č. 271). Šlo o tisk, který odpovídal výše uvedenému požadavku pana z Roupova, vyjádřenému na sněmu. „Summarium“ rozebírá, jak se Ferdinand projevoval před korunovaci, při ní a po ní a udává důvody pro jeho sesazení v dlouhé řadě artikulů. Toto nápadné rozdělení do paragrafů by mohlo svědčit o tom, že šlo o propozici, na jejímž základě stavové sesazení Ferdinanda

a volbu nového krále projednávali.⁴⁶⁵ Je možné, že právě takovou propozici předali čeští stavové 19. srpna 1619 vyslancům přivtělených zemí. První část spisu tedy vznikla před sesazením Ferdinanda, druhá, pojednávající o důvodech přijetí Fridricha, musela vzniknout krátce před volbou.⁴⁶⁶

Překlad tohoto spisu do francouzštiny vyšel v Haagu roku 1620 pod titulem „Extrait des causes: 1. De l'abdication du Roy Ferdinand Archiduc d'Autriche, etc. II. De l'Electio[n] du Roy Frideric, Electeur Palatin du Rhin...“ (Č. 130). První část, týkající se sesazení Ferdinanda byla vydána i samostatně pod titulem „Vrsach und bedencken, Warumb Ferdinandus nicht zu einem König in Böhmen, angenommen werde etc.“ (Č. 293, obr. 95). Důvody, které stavy k tomuto rozhodnutí vedly, byly brzy k dispozici jak v zestručněné,⁴⁶⁷ tak v obšírnější podobě⁴⁶⁸ a v hlavních bodech souhlasily s dikcí „Summaria“. Texty obsahují námitky věcného i subjektivního rázu, stížnosti z minulosti i obavy z budoucí vlády muže, jenž přijal za svou zásadu jezuitů, že *slovo dané kacířům není třeba dodržovat*.

K věcným námitkám se řadila nepravoplatná volba a porušení přísahy i reversu. Poukazovalo se především na španělskou smlouvu o dědictví, jež by Čechy vydala napospas španělské inkvizici a říši vystavila vážnému nebezpečí španělské převahy. Dalším bodem byly excesy Ferdinandových vojsk v zemi, kterou měl podle korunovační přísahy s nasazením všech sil chránit. Sesazení vycházelo z všeobecně uznávané státoprávní zásady, že když kníže nedbá na fundamentální zákony a porušuje smlouvu, která stejným způsobem váže jeho i jeho poddané, mají poddaní právo od smlouvy ustoupit. Na tomto základě proklamovaly konfederované země právo sesadit krále, jenž porušil své slovo a podle svého volebního práva zvolit jiného.

⁴⁶⁵ LONDORP, Act. Publ. I, 673, označuje „Summarium“ jako „artikule“, o nichž se při sesazení Ferdinanda uvažovalo. Johannes GEBAUER, *Die Publicistik über den böhmischen Aufstand*, Halle 1892, s. 26, 27, dále jen Johannes GEBAUER, *Die Publicistik*.

⁴⁶⁶ Johannes GEBAUER, *Die Publicistik*, s. 26.

⁴⁶⁷ „Zween Artikel der Ursachen, warum die Herren Stände so wol auch die anderder incorporirten Länder....Ihre Durchleucht, Ertzherzog Ferdinandum etc. zu jhrem Könige nicht können annemen noch erkennen. Der ander Artikel. Was die Herren Stände etc. Bewogen, dass sie auf einen andern König gedacht und denselben freywillig ordentlicherweise, laut des Landes alten Gewonheit vnd Privilegien, zu einem regierenden König erwählem müssen....Im Jahr 1619“, 14 stran, 4°. Srv. Johannes GEBAUER, *Die Publicistik*, s. 28.

⁴⁶⁸ „Fundamenta & Rationes cur Regem Ferdinandum Boemi, Moravi, Silesij & Lusatij agnoscere non potuerint. Anno MDCXIX.“, 14 listů, 4° nebo „Luculenta Demonstratio Ferdinandum suo ipsius merito Regno Bohemiae & incorporatis Provinciis excidisse; Auctior nunc edita, Justus Lipsius....“ v rámci většího pojednání, 5 ½ listů, 4°. Srv. Johannes GEBAUER, *Die Publicistik*, s. 28.

Postoje, které na generálním sněmu vyjádřili slezští vyslanci, musel ovšem ještě schválit slezský knížecí sněm ve Vratislavi, který se konal 30. září 1619. Výsledky tohoto jednání byly netrpělivě očekávány a jeho závěry se dočkaly několika tiskových podob,⁴⁶⁹ jednou z nich je letákový spis „Bresslawischer Fürstentages Beschluss“ (Č. XIII), poprvé tištěný v Praze u Daniela Karla z Karlsperka. Slezané zdůvodnili sesazení Ferdinanda obdobným způsobem a usnesli se na tom, že na základě konfederace jsou povinni přispět Čechům pomocí na obranu jejich náboženských privilegií.

Zatímco se doposud zmíněné stavovské publikace soustředily na důvody a formulaci práva sesadit Ferdinanda a zvolit Fridricha, vyvstala potřeba konkrétněji dokázat státoprávní a historické oprávnění již proběhlého volebního aktu a právo českých stavů doložit. Tuto úlohu splnil oficiální tisk „Brevis causarum coniectio“ (Č. 39, obr. 96).⁴⁷⁰ Jeho text vznikl v situaci, kdy císařská strana učinila jádrem sporu samo státoprávní postavení České koruny a snažila se zpochybnit znění Zlaté bully sicilské v otázce práva na volbu krále. K tomuto účelu sloužila zejména osobitá interpretace Karlovy konfirmace této listiny z roku 1348.

Autor „Brevis causarum coniectio“ uvádí tři důvody pro sesazení Ferdinanda. Jako nejdůležitější se jeví první z nich: tvrzení, že volba neproběhla v souladu s privilegií království. To je dokumentováno řadou historických situací. Autor sděluje, že svobodná volba panovníka v Čechách byla prastarým zvykem, který zachovávala česká knížata a roku 1212 ji potvrdil v Zlaté bulle sicilské Fridrich II. Autor odmítá instrumentální tvrzení, která neadekvátně vykládají Karlovu konfirmaci tohoto Fridrichova privilegia z roku 1348 a odvolává se na Zlatou bulu z roku 1353, v níž Karel IV. Českému království jasnou formulací volební právo vyhradil. Pak pisatel pokračuje výčtem příkladů, které dokazují uplatňování volebního práva. Odvolává se zejména na volbu Jiřího z Poděbrad, zmiňuje se o snaze Vladislava Jagellonského zavést nástupnictví svých dětí a cituje vlastní výrok Ferdinanda I., že přijal českou korunu *skrze volbu*.⁴⁷¹ Dále autor připomíná,

⁴⁶⁹ Další verze popisuje například Johannes GEBAUER, *Die Publicistik*, s. 29, 30.

⁴⁷⁰ Německý překlad letáku vyšel pod názvem „Kurtze Entwerfung, Oder Eygentliche Anzeig derer Ursachen, aufs welcher, reiffen Erwegung die Stände dess Königreichs Böhemb, vnd der miteinverleibten Ländern, hindangesetzt Ferdinandt, etc. zu eines newen Königs Wahl geschritten seyndt“ (4°, 19 stran, 1620), francouzská verze nese titul „Bref recueil des causes qui ont meu les états de Bohême & Provinces incorporées à n'admettre point le Roy Ferdinand etc. et à procéder à l'Election d'un nouveau Roy“ (4°, 16 stran). Johannes GEBAUER, *Die Publicistik*, s. 31.

⁴⁷¹ V této souvislosti autor zpochybňuje i tvrzení císařské strany, že prý byl roku 1545 (?) revers Ferdinanda I. nahrazen jiným, založeným na dědickém právu královně Anny a celkem

že ani Ferdinandovi nástupci nedosáhli trůnu dědičným právem, nýbrž volbou. Kdyby Habsburkové měli dědičné právo na nástupnictví, nemuseli by se obracet na stavy s žádostí, aby rakouské prince jmenovali a ti by pak nemuseli přísahat a potvrdit revers. Také Matyáš by pak asi těžko žádal, aby jej stavy „podle starého privilegia“ zvolili designovaným českým králem. Protože však Ferdinand II. svobodnou volbu, kterou zemské zřízení požaduje, odmítnul a uplatňoval nástupnické právo, bylo by přenesení české koruny na něho nezákonné, a proto je neprávoplatné a nezávazné.

Druhá a třetí příčina, které opět shrnují obžaloby známé z výše uvedených letákových spisů, ústí ve výsledném tvrzení: Spojení s mužem, který je křivopřísežník a není svým vlastním pánem, ale pouhým *správce* či *vicekrálem* Španělska, jenž má *mír v ústech a v peru, ale válku v srdci a prolitou krev na rukou*, by bylo pro České království nanejvýš nebezpečné.

Na tento tisk bezprostředně navázal první samostatný manifest nového krále, tzv. „Otevřené rozepsání“, v němž jsou uvedeny důvody, proč českou korunu přijal. Sepsáním této proklamace pověřil Fridrich Ludvíka Cameraria, jednoho z předních politiků falcké strany. Dopisy, které psal tento rodák ze Slezska z Prahy falckému nejvyššímu kancléři Johannu Christophovi von der Grün, svědčí nejen o této skutečnosti, ale dávají nahlédnout i do okolností, za kterých tato česko-falcká propaganda vznikala. 22. října/1. listopadu Camerarius referuje o tom, že stavovská obhajoba sesazení Ferdinanda a volby Fridricha je – jak prý se říká – hotova, ale dosud se mu nepodařilo ji dostat.⁴⁷² Dále se zmiňuje o tom, že sepsal manifest, jenž krátce zdůvodňuje přijetí české koruny, má se úzce vztahovat k uvedenému stavovskému tisku a má být po korunovaci publikován rovněž v latině a francouzštině⁴⁷³. 26. října/5. listopadu pak týž pisatel v dopise témuž adresátovi připojuje, že „Otevřené rozepsání“, které dopsal, je v tisku a pokud jej obdrží ještě dnes, přiloží jeden exemplář k zásilce, aby heidelberský

logicky argumentuje tím, že takovou změnu původního reversu by české stavy sotva odsouhlasily. Nejasná argumentace císařské strany mohla vyplývat i z neadekvátní recepce skutečnosti, že k nástupu Ferdinanda I, na český trůn zaujaly české stavy a stavy ostatních korunních zemí odlišná stanoviska.

⁴⁷² Camerarius naráží na „Brevis causarum coniectio“: „Der Stände Justification-Schrift über die vorgenommene Abdication und Election ist zwar, wie sie sagen, fertig, ich kann sie aber nicht erlangen.“ LONDORP I, 860. Johannes GEBAUER, *Die Publicistik*, s. 31, pozn. 23.

⁴⁷³ „Von der Acceptation der Böhmischen Kron hab ich ein Manifesto begriffen, das soll also nach der Crönung publicirt auch Lateinisch und Französisch gemacht, und darinnen die causae und de scopus kürzlich deducirt worden.“ Londorp I, 860; Johannes GEBAUER, *Die Publicistik*, s. 36, pozn. 27.

tiskař Voegelinus podle něho mohl tisknout.⁴⁷⁴ „Naše Fridricha z Boží milosti krále českého...otevřené rozepsání, proč jsme korunu království českého a správu přivtělených zemi na sebe přijali“ (Č. 205, obr. 97 a) vyšlo u Jonaty Bohutského z Hranic česky i německy⁴⁷⁵ a řada vydání v jiných jazycích se na tisk z této tiskárny odvolává jako na předlohu. Kromě avizované latinské a francouzské verze zachycuje můj soupis i verzi italskou.⁴⁷⁶

Vrchol Camerariovy publicistické i politické činnosti sice přišel až později, po bitvě na Bílé hoře, kdy byl jedním z mála, kteří ve Fridrichových službách vytrvali, ale fakt, že se na něho Fridrich obrátil s písemností, která jej měla před světem reprezentovat, svědčí o tom, že patřil již tehdy k těm nejlepším, kteří byli k dispozici. Manifest je koncipován velmi obratně. Camerarius nejdříve líčí bídný a beznadějný stav české země, vzdychající pro násilí na svědomí a útisk jezuitů. Bývalý král Ferdinand se prostřednictvím tajných smluv i s použitím otevřeného násilí snažil oloupit České království o jeho svobody a přiváděl je na pokraj zkázy. Proto museli stavové nakonec přikročit k sesazení vládce, jenž porušil své slovo a zapomněl na své povinnosti. Na tomto temném pozadí tím lépe vynikne světlé líčení falckého království, které zajistí štěstí a mír země. Jen v této naději, ne ze ctižádosti a ješitnosti, vzal na sebe král Fridrich těžké poslání a závazek, neboť byl proniknut přesvědčením, že ho sám Bůh povolal k tomu, aby ochránil soužený český lid, zastal se evangelia a zachoval svaté římské říši obranný val proti Turkům i nejpřednější kurfiřtství.

Brzy po korunovaci, v polovině listopadu, čekala nového krále cesta na důležité diplomatické kolbiště – setkání členů protestantské Unie v Norimberku. V situaci, kdy se podařilo za pomoci Bethlenových vojsk prozatím zatlačit císařské vojsko a kdy bylo jasné, že další uherská pomoc se neobejde bez investic, byl na pořadu

⁴⁷⁴ „Ihre Majestät haben ein offen Ausschreiben durch mich begreifen und in Truck ausgehen lassen, wird es heut noch fertig, so lege ich ein Exemplar hie bei, damit es Voegelinus drunten gleich nachtrucken, und es also hin und wider communicirt werden könnte.“ LONDORP I, 862; Johannes GEBAUER, *Die Publicistik*, s. 36, pozn. 27.

⁴⁷⁵ „Unser Friderichs von Gottes Gnaden König in Böhheim/Pfaltzgrave bey Rhein/ und Churfürsten etc. Offen Außschreiben. Warum wir die Cron Böhheim/ unnd der incorporirten Länder Regierung auff Uns genommen.“ (Č. 278, obr. 97 b).

⁴⁷⁶ „DECLARATION DU ROY FRIDERIC PREMIER DE BOHEME contenant les raisons de son acceptation de cette Couronne“ (Č. 63) udává, že nový tisk byl proveden podle exempláře z tiskárny Jonaty Bohutského z Hranic, italská verze vyšla pod titulem „DICHLARATIONE PUBLICA DI FEDERICO, par la gratia di Dio, Re di Bohemia...“ (Č. 98), z latinských verzí, k nimž podrobněji Johannes Gebauer, *Die Publicistik*, s. 35, evidují „SERENISSIMI ac potentissimi Principis ac Domini DN. FRIDERICI Regis Bohemiae,....&c. RATIONES: PROPTER QUAS REGNI Bohemiae, et reliquarum gubernationem, unanimes electione oblatam, suscipere volueris.“ (Č. 259).

dne další úkol. Bylo nutno přimět Unii, aby své vojsko nedala k dispozici pouze pro obranu Falce, ale aby dala svolení k jeho použití na obranu Čech, zejména proti vojenské hotovosti, jež se shromažďovala v Pasově. Fridrich ostatně k tomuto účelu již použil dva praporce své tělesné stráže a 1000-2000 jiných vojáků, aniž měl souhlas Unie.⁴⁷⁷ Falčtí diplomaté chtěli usilovat nejen o dodatečné schválení tohoto kroku, ale o uzavření přátelského spolku mezi Unii a Čechami, který by v podstatě odpovídal členství a umožnil přímou pomoc Unie na území Čech.

První fáze jednání se sice pro falckou stranu odvíjely ve znamení ústupků a kompromisů, v rozhodující chvíli se jí však dostalo přece jen určité podpory. Důležitým bodem jednání se stalo přijetí císařského vyslance, prezidenta říšské dvorní rady hraběte z Zollern, jenž zúčastněným říšským knížatům i městům přinášel důrazné varování před jakoukoli účastí v českých nepokojích. Shromáždění členové Unie v čele s českým králem se pak usnesli na odpovědi, kterou do Vídně pošlou. Unie projevila nespokojenost s tím, že se na říšském území po léta neřeší vzniklé problémy a stěžovala si na zbrojení členů Ligy. Pokud jde o situaci v Čechách, vyjádřili zúčastnění členové politování, že se nepodařilo zprostředkovat urovnání. Zároveň však adresovali císaři výzvy, aby tuto zemi přestal sužovat *zjevným násilím a ustavičnou válkou* a prohlásili, že kdyby z nějakého důvodu byl král český nebo jiný člen Unie znepokojován ve své državě, budou jej na německém území rozhodně obhajovat. Tato slibně znějící odpověď byla okamžitě využita publicisticky. Nejprve byla tištěna v němčině⁴⁷⁸ a pro svůj význam pro obyvatele Českého království vyšla i česky pod názvem „Odpověď a rezolucí Jeho Milosti královské v Čechách a jiných Evangelických v Norimberce...na císařského vyslaného přednesení“ (Č. 211, obr. 99 b).

V lednu 1620, v době, kdy se katolické letákové zprávy z Prahy snažily vzbudit dojem, že nový král ztratil natolik přízeň lidu, že si téměř není jist svým životem, vyšel ve Vídni oficiální císařský tisk,⁴⁷⁹ v němž Ferdinand protestoval proti nové volbě krále v Čechách prohlásil ji za neplatnou. Tehdy také vyslal poselstvo na severoněmecké knížecí dvory, aby zabránil tomu, aby se evangelické stavy

⁴⁷⁷ Antonín GINDELY, *Dějiny*, díl II, s. 224.

⁴⁷⁸ „Antwort und Resolution Der König: Mayest: in Böheimb und anderen Evangelischer zu Nürnberg vff dem Correspondentztag versammelten Stände vff des Kayserlichen Abgesandtes beschehenen Vortrag.“ (Č. 18, obr. 99 a).

⁴⁷⁹ „Der Röm. Kay. May.Ferdinandi II.Edictal Caßation und Annulation, mit angeheffter Protestation, wider die angemaste neue nichtige Wahl und Crönung in Böheimb...“ (Č. 78, obr. 100).

k Fridrichovi připojily. Při té příležitosti se císařští vyslanci netajili tím, že ohledně českých poměrů panuje velká nevědomost a naprostá většina severoněmeckých stavů se domnívá, že stavy Českého království volebním právem skutečně disponují. V této souvislosti vyvstala naléhavá potřeba kvalitně formulovat juristickou obhajobu habsburských dědických práv, kterou dosavadní reakce císařské strany zatím nesplnily.⁴⁸⁰ Jeden z členů poselstva, císařský rezident na saském dvoře Augustin Schmid von Schmiedebach, ještě během této diplomatické mise takový stručný nástin rakouských dědičných práv navrhnul. To bylo předáno knížatům a po určité době vydáno i tiskem. Vyšlo - jak víme z reakcí jiného tehdejšího pramene⁴⁸¹ - na podzim roku 1620 a zřejmě se osvědčilo, neboť dalo základ k publikaci, kterou se císařská strana snažila získat říšská knížata na počátku roku 1621. Ta byla tištěna například ve Frankfurtu u Theobalda Schoenwettera pod názvem „Informatio fundamentalis“ (Č. LX, obr. 101) v latinské verzi, či ve dvou německých překladech, které vyšly pod názvem „De Statu Bohemico“ (Č. XXIII, obr. 102) a „Wolgegründeter Bericht“ (Č. CXVI, obr. 103)/.

Autor „Informatio“ staví po bok státoprávního zdůvodnění argumenty historické. Líčí, jak Jan Lucemburský nastoupil na trůn jako manžel české princezny Elišky Přemyslovny a po něm následovali dědičně další Lucemburkové, popisuje, jak i v divokých husitských bouřích byla myšlenka dědičné monarchie tak zakořeněná, že byl nakonec i Zikmund přijat za krále. Po něm následoval jeho zeť Albrecht Rakouský a po smrti krále Ladislava se Jiří z Poděbrad prosadil jen Istí a za hlasitého nesouhlasu nejpřednějších stavů (!!!). Pak se prý vše vrátilo k pravému dědičnému panství a dědické právo bylo přiznáno i Vladislavovi. Právní silou dědického nároku své manželky nabyl trůnu Ferdinand I. a jestliže „byl volen“, podrobil se prý této formalitě jen proto, aby - podobně jako Jan Lucemburský a Albrecht Rakouský - nevládl jen ve jménu své manželky, ale sám za sebe. Tak prý vděčil i Ferdinand II. *řádnému, právoplatnému a dědičnému nástupnickému právu* za získání české koruny. Po tomto zdůvodnění přichází ke slovu argumentace „lingvistická“. Autor prohlašuje, že tyto historické skutečnosti vůbec neodporují tomu, že se nástup na trůn označoval slovem volba (*Wahl*), neboť prý česká řeč

⁴⁸⁰ Jako první se na obranu rakouských dědických práv ozvaly letáky typu „Kurtze Erwägung dess Böhemischen Wunder und Streitkopff“ nebo „Calvinischer Mutwill“. Tyto polemické reakce na „Brevis causarum coniectio“ a „Summarium“ nekladly důraz na věcnou argumentaci pohybovaly se spíše v rovině hanopisů. Johannes GEBAUER, *Die Publicistik*, s. 112.

⁴⁸¹ „Bohemica lura“ (Č. IX), Johannes GEBAUER, *Die Publicistik*, s. 51, 52.

má pouze jedno slovo k označení jmenování za následníka trůnu, a proto není schopna vyjádřit rozdíl, mezi volbou opravdu svobodnou (*freie Wahl*) a přijetím na základě dědičného práva (*Annahme*). Proto se prý Češi zcela neprávem odvolávají na znění svých privilegií, když si slovo *volba (Wahl)*, vykládají jako svobodnou volbu (*freie Wahl*).⁴⁸²

Ještě v první polovině roku 1620 se ve Vídni u Gregora Gelbhaara objevil další spis, který obhajoval rakouské dědičné právo. Byl nazván „*lus haereditarium & legitima Successio in Regno Bohemiae, Ferdinandi II.*“ (Č. LXII, obr. 104) a jeho německá verze byla tištěna i roku 1621. Neznámý autor z okruhu císařského dvora podává všeobecný shrnující přehled rakouských nároků a uvádí jako důkazy privilegia, příklady historického postupu i argumenty na základě zemského zřízení. Oproti předchozím spisům vyniká přehledným členěním, jasnější argumentací i přitažlivějším podáním, oživujícím suchou látku. Text má podobu polemiky s tiskem „*Brevis causarum coniectio*“ (Č. 39, obr. 96) a v souladu s ním je rozčleněn tak, že reaguje na každou ze tří příčin, které se onen „vetřelecký, nečistými silami vyměněný spratek pod maskou krále“⁴⁸³ odvolává. Protože námitky proti první ze tří příčin – důkazu oprávněnosti stavovské volby – jsou zdůrazněny a argumentační reakce na další dva body nedosahují úrovně úvodní části, jeví se název „*lus hereditarium*“ jako oprávněný. V námitkách proti druhé a třetí příčině opouští autor věcné vedení důkazů a věnuje se kazatelsky rozvleklým exkurzům o české nevděčnosti.⁴⁸⁴

⁴⁸² Na tuto svéráznou argumentaci, kterou převzaly i jiné císařské tisky, později reagoval autor profalckého spisu „*Evidentia causae Bohemicae*“ (Č. 125), jemuž ještě bude věnována pozornost, takto: „Ale rádi by věděli, Čechové praví a přirození, v které škole a od kterého vznešeného gramatika českého ten španělský host a sofista takové povědomosti jazyka českého nabyt? Ješto tím jsem jist, že žádný z přirozených a domácích v zemi české obyvatelův, kterýž by byl v řeči své mateřské nejběhlejší, toho slova „volení“ nikdá nikdež jinak psaného a položeného ani sám nečetl, ani od jiných čísti neslyšel, nežli v tom sprostém vlastenském a literálním smyslu a vyznamenání. Aníž jazyk český jest tak hrubě ouzký, jalový a neozdobný, aby jednu každou věc jejím vlastním přirozeným jménem pojmenovati a vysloviti nemohl. Ku příkladu co se materie neb věci přítomné dotýče, to slovo latinské „*electio*“ Čechové jmenují a vykládají *volení, assumtio přijetí, succesio nápad*. Kterážto slova jakož vlastní, a přirozené vyznamenání své mají a hned samým vyslovením a zněním od sebe velice se dělí, tak také nikdá jedno za druhé v řeči české a slovenské od žádného rozumného člověka se nebeře, nýbrž vskutku a v pravdě věci rozdílné znamenají: Nebo s těžkostí najde se jazyk aneb řeč pod nebem tak hojná na slova, kteráž by ji v hojnosti slov a výslovném jich vyznamenávání věcí samých přestekovati mohla; v čemž odvoláváme se k spravedlivému rozsudku všech lidí rozumných, kteříž jazyka našeho i jiných mnohých řečí cizích jsou výborně povědomi.“ České znění citováno ze Skálava překladu, Karel TIEFTRUNK (ed.), *Skála*, díl V, s. 345.

⁴⁸³ Originální znění: „*der eingetrungene Wechselbalg und Larvenkönig*“.

⁴⁸⁴ Pokud jde o dědičné právo, tvoří základ autorovy argumentace opět rozbor privilegií Fridricha II. a Karla IV. Přemyslu Otakarovi prý Fridrich dal listinu svobod z r. 1212 jako důkaz zvláštní přízně

Fundovanou odpovědí na zpochybnění práva stavů na volbu a přijetí nového krále měl být především velký obranný juristický spis, za jehož realizaci byl odpovědný výbor, zvolený na generálním sněmu v srpnu 1619. Práce na něm však postupovala pomalu. Netrpělivý Camerarius by byl nejraději, kdyby byl spis dokončen již v době mezi korunovaci Fridricha Falckého a korunovaci královny. V dopise falckému nejvyššímu kancléři Johannu Christophovi von der Grün z 26.10./5.11.1619 se zmiňoval, že ve věci *velké stavovské Justifikace o abdikaci Ferdinanda a volbě našeho krále* se postupuje pomalu, *jakož i v jiných věcech*, neboť prý chybějí síly, které by obratně vládly perem.⁴⁸⁵ Ještě 8. června 1620 Achác z Donína tento spis postrádá a zdůrazňuje potřebnost jeho rychlého vydání pro zdar své mise v Londýně.⁴⁸⁶ Redakcí celého obřího díla byl pověřen přisedící českého apelačního soudu Johann Baptista Eisen, kterému byly k dispozici písemnosti kancelářů i Karlštejnský archiv. Lze si představit, že pracoval pod ustavičným tlakem na dokončení práce.⁴⁸⁷

a nic mu nebylo vzdálenější, než vyloučit jeho potomky z nástupnictví. O tom svědčí dlouhá řada českých knížat, kterou spojují příbuzenské svazky. Ve své deklaraci z roku 1348 prý císař Karel jen ještě jednou stanovil to, co od nepaměti existovalo a byl dalek toho, aby několik let potom ve Zlaté bule prastaré dědické právo zrušil. Jistě by český král nebyl jmenován prvním mezi světskými kurfiřty, kdyby mu nebylo vyhrazeno nejdůležitější právo dědičného nástupu na trůn; to by ho přece postavilo spíše na stranu duchovních, nedědičných a volitelných kurfiřtů. Nesporně svobodně byl prý sice volen Jiří z Poděbrad, ale v rozporu se zemským zřízením. Když se tehdy jeho volba strpěla, lze to prý vysvětlit jen vzájemnou nevěří různých dědičných uchazečů o trůn a slabostí císaře Fridricha. Stavové nesmějí jako důkaz svých nároků uvádět ani to, že pozdější králové žádali o přijetí (Annahme) svých dědiců. Vždyť sám Vladislav, který dědičná práva svých dětí nepochybně ustanovil, přesto žádal, aby jeho syn byl stavy přijat „aus freiem Willen“, ze svobodné vůle. Kdyby stavové opravdu byli pevně přesvědčení, že smějí své vládce svobodně volit, jak by se mohlo stát, že Ferdinand, který nebyl volen, byl proti vši zvyklosti přijat za dědice koruny? Kdyby ho ale jen jednou „aus Schuldigkeit“ přijali, tak by se tím - i kdyby právo svobodné volby králů doposud měli - tohoto práva pro následující dobu zbavili („...so hätten sie dadurch selbst wenn Böhmen bisher die freie Wahl seiner Könige besessen, dieses Rechtes sich für die Folgezeit begeben.“).

⁴⁸⁵ 26. 10./5. 11. 1619 píše Camerarius o „der Stände grosse Justifications-Schrift de abdicatione Ferdinandi & electione nostri regis“: „damit sie langsam umgehen, wie in andern Dingen auch. Sie haben Mangel an Leuten, die die Feder recht führen könnten.“ LONDORP I, 862, Johannes GEBAUER, *Die Publicistik*, s. 46, pzn. 39.

⁴⁸⁶ K. TIEFTRUNK, *Skála*, díl IV, s. 193, 4, informuje v poznámce pod čarou o Skálově citaci dopisu Acháce z Donína z Londýna 8. června falckému radovi Georgu Michaelovi Lingelsheimovi, jenž byl vydán v rámci „Anhaltské kanceláře“. Pisatel postrádá zprávy falckých radů o stavu diplomatických jednání, které by mu mohly jeho jednání s anglickým králem ulehčit a stěžuje si, že se v Londýně roztroušují „ledajacis spisové rozpačtívi a škodní“, které se tam dostávají z Vídně a Bruselu, například traktát „Fides bohemo-palatina“, pranýřující česko-falckou víru a pravdomluvnost. Zdůrazňuje nutnost toho, „aby proti těm podobným spisům hanlivým a na zahanbení jich s dedukcí českou déleji meškáno nebylo, nýbrž aby spolu s jinými replikami potřebnými vydala již se na světlo.“

⁴⁸⁷ Ve zprávě slezských vyslanců vyslaných do Prahy stojí k 11. květnu 1620: „Wir vermerken so viel und habens selbst aus dem, was allreit von der Deductionschrift gedruckt worden, gesehen, dass dieselbe noch nicht fertig, da doch Doctor Eisen länger als ein halbes Jahr darüber gearbeitet.... Und ob er solche eher zum Ende bringen würde, wolle er doch solche nicht

Spis, jenž byl protějškem tzv. Velké stavovské apologie, vyšel v kvartovém formátu v červenci 1620 pod titulem „Deductio. Dass ist: Nothwendige Ausführung, bericht und erzehlung, deren vrsachen vnd motiven, darumb Kayser Ferdinandus der Ander,.... Des Regiment im Königreich Böhheim...verlustigt. Vnd wodurch die Länder zu der befügten vnd Rechtmessigem Wahl jtzet regirender Kön. May..... getrungen worden“ (Č. XXIV, obr. 105) u Jonaty Bohutského z Hranic. Měl úctyhodný počet 394 stran a obsahoval přílohy o 226 + 107 stranách.⁴⁸⁸ Eisen byl schopný muž, jenž spojoval důkladné znalosti práva s pedantskou pečlivostí. Jeho argumentační konstrukce jsou promyšlené a imponující, ale je znát, že příliš myslí na to, že píše učený státnický spis a nevěnuje tolik pozornosti ani formě, ani členění textu, či metodám, jak udržet pozornost čtenáře.

„Deductio“ se skládá z tří částí, z nichž první dvě, které spolu vnitřně souvisí, prokazují volební právo Čech a nicotnost rakouských dědických nároků a poslední, nejrozsáhlejší, má zdůvodnit sesazení Ferdinanda. Čechy - uvádí autor - měly nepřetržitě v dlouhé řadě knížat - odedávna svobodnou volbu svých vládců. Češtině totiž rozhodně nechybí slovo k přesnému pojmenování této neomezené volby a neoznačuje – jak tvrdí jistý španělský diskurs (podobně jako „Informatio“) – všechny způsoby jak dosáhnout koruny tímtež slovem. Ze skutečnosti, že knížata pocházela z téhož rodu, se nechá vyvozovat dědičné právo zrovna tak málo, jako z toho, že by Rakousko – na základě skutečnosti, že arcivévodové byli po dobu 180 let voleni německými císaři, vznášeli dědičné právo na tento úřad. Na tomto prastarém trvání volebního práva Čech, které především potvrzuje Fridrich II. a Zlatá bula Karla IV. (1354), nemohou nic změnit ani nevhodně použité příklady ustanovení Vladislava či Karla, kterými habsburská strana argumentuje. Zejména instrumentální využití Karlovy dispozice z roku 1348 (výklad, confirmace Zlaté buly sicilské) označuje Eisen za nepřipadné. Buď ji vydal Karel jako český král a pak by porušil privilegia daná dřívějšími císaři i svou přísahu na ně. Také v případě, že by ji vydal jako císař by dokument nebyl platný, neboť roku 1348 prý nebyl Karel ještě všeobecně uznán jako císař a tím, že dal císař Günter ze Schwarzburku do

ausgeben, er habe denn seinen Bestallungsrest auf 7 000 Thlr. anlaufend völlig überkommen, auch Gewissheit, was jedes Land ihme von solchen Werke verehren...” Julius KREBS, *Acta publica*, díl 3 (1620), Breslau 1872, s. 137, 138. Johannes GEBAUER, *Die Publicistik*, s. 47, pzn. 41.

⁴⁸⁸ Jiná vydání „Deductio“ mají a) 294 stran, přílohy 165 + 110 stran, b) 274 stran, přílohy: 168 + 110 stran, c) 236 stran, přílohy: 163 + 110 stran.

klatby všechny jeho výnosy, by zrušil i tuto dispozici.⁴⁸⁹ Karel však zajistil svobodnou volbu českého krále ve Zlaté bule a protože se v následující době nedalo mluvit o nějakém dědičném následnictví v Čechách, uznal sám císař Fridrich III. volbu Jiřího z Poděbrad jako zákonnou. Eisen rovněž napadá dědičné nároky, které rakouská strana vyvozuje z dědičných smluv lucemburského domu s Habsburky z roku 1364. Kdyby Karel opravdu chtěl stanovit pevné následnictví, tak by tento stranický dědičný spolek porušil příbuzenská práva četných blíže stojících vladařských rodů a také nyní v Čechách vládoucí Veličenstva (tj. Fridrich a Alžběta) by jako Karlovi potomci měli stejným způsobem odůvodněné dědičné nároky na Čechy jako Habsburkové.

Při koncepci třetí části, která měla ospravedlnit sesazení Ferdinanda, vyšel Eisen z dělení poddaných na prostý lid, jemuž přísluší pouze poslušnost a stavy, podílníky na království a vládě. Těm přiznává právo (které označuje za svatou povinnost) sesadit vrchnost, která nedbá na svůj úřad a snaží se zničit právní pořádek země. Toto právo se prý také po všechny časy v Čechách uplatňovalo. Takovou starost projevil například Matyáš, když sesadil svého císařského bratra z trůnu. Pak Eisen shrnuje příčiny, pro něž byl ve Ferdinandově případě tento nejzazší prostředek použit. Dlouholetý útisk evangelíků by se po jeho nástupu k vládě stupňoval, španělské jho by vystavilo zemi nejstrašnějšímu zneužívání. Protože podle mínění jezuitů jsou kacíři horší než pohané, postupovalo by se proti Čechům hůře než proti Indiánům, jichž padlo během několika let velké množství za obět španělské zvůli. Nebezpečí by pak hrozilo všem obyvatelům, především však protestantům. Protože má Španělsko uvnitř říšského území četné spojence - např. katolická biskupství - půjde v případě, že mu i České království padne do rukou, o bytí a nebytí německých svobod a evangelické víry.

Brzy po vydání tohoto spisu vznikla potřeba, tento rozsáhlý argumentační materiál shrnout, podat jej stravitelnějším způsobem a zpřístupnit tak jeho výsledky širšímu publiku. To učinil neznámý autor, Čech působící ve státních službách, až roku 1621; spis však vyšel teprve roku 1626 pod titulem „Evidentia causae Bohemicae“ (Č. 125, obr. 106). Autor udává, že chce být průvodcem spisem „Deductio“ a zpřístupnit jej ve formě výtahu. S jistotou ovládá látku, jíž chce zprostředkovat, dobře odlišuje podstatné a vedlejší věci, umí látku šikovně

⁴⁸⁹ Ve formulacích se zrcadlí posun středověkého významu slova císař a jeho ztotožnění s titulem zvoleného římského krále.

seskupit, jasně představit a dobře použít. Jde o zdatný publicistický výkon a předstihuje mnohé jiné publikace obhajující stavovské volební právo.⁴⁹⁰

V době falcké vlády, r. 1620, vyšel na objednávku českých stavů také tisk „Bohemica Jura“ (Č. IX).⁴⁹¹ Jeho autor, jenž odpovídal na tvrzení „Informatio Fundamentalibus“ (Č. LX), koncipoval text do dvou dílů, z nichž první vyvrací habsburské argumenty pro dědické právo a druhý měl obsahovat obžaloby stavů proti Ferdinandovi II. První díl vznikl v září 1620 a kladl hlavní důraz na historický důkaz českého práva volby. Zatímco „Informatio“ odpíralo Čechům i podmíněčné právo volby, poukazuje autor na rozdíl, mezi nástupem na trůn českého krále a nějakého dědičného knížete. Dřív než převzal český král vládu, musel nevyhnutelně splnit nezbytnou podmínku - zavázat se stavům přísahou a reversem. Diskusní příspěvky na podporu práva Čechů na volbu či na podporu dědičných práv habsburských byly aktuální ještě mnoho let po bitvě na Bílé hoře a podrobné sledování jejich průběhu je již mimo rámec této práce.

K císařskému výnosu, jímž Ferdinand II. v lednu 1620 anuloval volbu Fridricha českým králem,⁴⁹² se o čtvrt roku později připojily monitoriální mandáty,⁴⁹³ jejichž prostřednictvím postupoval císař proti Fridrichovi a jeho případným spojencům ještě ostřeji. Vyzval falckraběte, aby upustil od odporu proti svému lennímu pánovi a vyklidil během dvou měsíců České království. Neučiní-li tak, nebude císař váhat

⁴⁹⁰ K tomuto spisu se vyjadřuje Pavel Skála, K. TIEFTRUNK (ed.), *Skála*, díl IV, s. 333. Nejprve informuje o tom, že se roku 1620 tiskla u Jonaty Bohutského „dedukcí stavův král. českého“ v němčině, aby okolní panovníci i národy mohli důkladně porozumět „příčinám pohnutelným a vysoce důležitým“, které stavy vedly k sesazení Ferdinanda a volbě Fridricha. Dále dokládá, že „ač tiskla se táž obrana jich i v řeči české, avšak nepřišla k dokonání svému pro nastalou brzo potom proměnu v témž království..... Abych ji pak celou od počátku až do konce, tak jakž v němčině vyšla na světlo, do češtiny přeložiti a sem pro budoucí památku vepsati měl, to se mi nijakž trefiti nemohlo pro průvodův k ní přiložených obšírnost velikou.“ Proto Skála oceňuje spis „Evidentia causae Bohemicae“ z roku 1626, „nebo autor jeho v něm sumovně a zřetelně obsáhl všecku podstatu výše dotčeného spisu, tak že kdo tomuto porozumí gruntovně, bude moci potom i túž dedukcí obšírnou s lepším rozmyslem a užitkem čísti a podstatě její vyrozuměti“. Skálův český překlad spisu „Evidentia causae Bohemicae“ pod titulem „Patrné pře české vysvětlení“ je v Tieftrunkově edici uveden na s. 333 - 393 (Ruk. Skála, díl IX, s. 1336-1391).

⁴⁹¹ Johannes GEBAUER, *Die Publicistik*, s. 51, 52.

⁴⁹² „Der Röm. Kay. May. Ferdinandi II. Edictal Caßation und Annulation, mit angeheffter Protestation, wider die angemaste neue nichtige Wahl und Crönung in Böheimb...“ (Č. 78).

⁴⁹³ „Der Röm. Kay. May. Ferdinandi II. Monitorialmandata, an die Churpfaltz/ wegen raumung des Königreichs Böheimb/und dessen incorporirten Landen....“ (Č. 79, obr. 107); Pavel Skála informuje, že koncem dubna (s datováním 30. dubna) dal Ferdinand publikovat v říši rozličné mandáty, z nichž první patent „vztahoval se na osobu kurfiršta falckého Fridricha, v němž napomínal ho, aby mu království české i zemí k němu přivtělených v jistém čase dobrovolně postoupil, v ostatních pak třech dával návěští a výstrahu kurf., knížatům a stavům sjednoceným v říši, jako i všelijakým officírům vojenským, aby se dotčeného kurf. falckého ani Čechův v ničemž nejmenším neujímali, ani jim se potřebovati nedali, jakž se tomu všemu z přípisů níže položených

s trestem, jenž na říšském území hrozí rušitelům zemského míru. Jakákoli podpora rebelům měla být trestána *skutečnou exekucí a obstavuňky*. Ve svém tisku „Bericht und Erklärung wider die nichtige.....Mandata“ (Č. 26)⁴⁹⁴ z 1. července 1620 se Fridrich ohradil proti neplatným, protiprávním a zakázaným mandátům vydaným pod císařovým jménem, protestoval proti hrozící říšské exekuci jako aktu odporujícímu říšským řádům a obvinil Ferdinanda, že zneužívá císařskou autoritu, aby podpořil své neoprávněné privátní nároky.

Na základě těchto námitek byl – patrně na oficiální objednávku – koncipován profalcký tisk „Antwort auf die Frage: ob der jetzige Kayser in der strittigen Böhemischen Sachen Richter sein könne oder nicht?“ (Č. VI, obr. 108 a).⁴⁹⁵ Jeho anonymní autor polemizuje s tvrzením, že císař smí proti říšskému knížeti Fridrichovi, užít též násilná opatření jako proti svému leníkovi. V souladu s argumentací „Dedukce“ popírá císařův nárok na Čechy jako na rakouské dědictví a právní rovinu sporu kvalifikuje jako osobní spor mezi falckrabětem a rakouským arcivévodou, jenž se císaře a říšských záležitostí vůbec netýká. Autor upozorňuje na to, že Ferdinand II. v tomto případě zjevně zneužívá svého postavení autority k podpoře osobních zájmů. Takovému zneužívání vlastní moci však brání císařská říšská volební kapitulace, na níž také Ferdinand musel přísahat. Podle ní nesmí být císař soudcem ve své vlastní věci a musí se podrobit soudu nestranného rozhodčího, jímž je podle Zlaté buly falckrabě. Ferdinand sice uvádí na svou podporu dobrozdání Mühlhausenského sněmu knížat, že Fridrichovo obsazení Čech bylo svévolným zásahem do cizích práv, avšak na toto prohlášení nelze brát na zřetel už proto, že je vydala pouze část kolegia, o jehož nestrannosti lze úspěšně pochybovat. Hlavním důvodem proti tomuto rozhodnutí však je skutečnost, že Čechy jsou vyňaty z právní jurisdikce říše, takže celé

šířeji vyrozumí.“. K. TIEFTRUNK (ed.), *Skála*, díl IV, s. 70-76, stať *Patenty císařské v příčině věci českých*. Následuje Skálův překlad monitoriálních mandátů do češtiny.

⁴⁹⁴ K. TIEFTRUNK (ed.), *Skála*, díl IV, s. 206 – 216 uvádí k této Fridrichově obraně proti císařským mandátům následující: „Zatím při začátku měsíce července Fridrich král, nechtěv pomínouti mlčením těch rozličných mandátův a listův otevřených císařských, kteříž byly nedávno předtím proti němu, za příčinou odstoupení koruny české, od císaře Ferdinanda onde i onde po říši publikování, vydal zprávu a ohlášení své proti jistým pod jménem J.M.C. vyslaným pohrůžčivým, marným, proti řádu a právu čelícím a zapověděným, král. Čes. a koruny jeho se dotýkajícím mandátům a deklaracím v jazyku německém 1. dne měsíce července; kteráž sama v sobě zněla takto: „ My, Fridrich.....“. Dále následuje Skálův český překlad tisku.

⁴⁹⁵ Srv. K. Tieftrunk, *Skála*, díl IV, s. 193 – 206 (Ruk. Skálův díl IX, s. 1242 a dále). Skála zde uvádí český překlad autorových argumentů pod nadpisem „Diškurs o tom, zdali by císař Ferdinand v rozepři české sám soudcem býti mohl a měl“.

volební kurfiřtské kolegium může sice hrát zprostředkující roli, ale nesmí vynést konečně platný rozsudek.

V létě 1620 se v habsbursko-falckých polemikách objevilo nové téma. Falcké straně tehdy padly do rukou důležité písemnosti nepřátelské strany. Šlo o dopisy císaře a jeho přívrženců, které prozrazovaly pravé důvody připravované klatby proti Fridrichovi a to o několik měsíců dříve, než k ní došlo. Tajnosti habsburské politiky byly dány napospas veřejnosti letákovým spisem „Ein denckwürdig Modell der Kayserlichen Hoff Prozess“⁴⁹⁶ (Č. 106, obr. 108 b), v němž byly otištěny *příslušné císařské i jiné dopisy*, z kterých vysvítal příští postup zamýšleného císařského procesu, vedoucího ke klatbě nepohodlného falckraběte. Pravost dopisů nepopřela ani císařská strana, která i později reagovala na spis nanejvýš podrážděně.

Z dokumentů vysvítalo, jak císař hodlá instrumentálně zneužít říšské klatby pro zajištění osobních výhod. Bude-li vyřčena klatba, píše Ferdinand Maxmiliánovi Bavorskému, opustí falckraběte a Čechy všichni jejich spojenci a jemu se snáze podaří získat ztracené země zpět. V dopisech sice císař prohlašuje, že podle říšské ústavy neprodleně a právoplatně přikročí k vyhlášení klatby, ale ze skutečnosti, že se tato věc stále odsouvala, je vidět, že ani ve Vídni nepanovalo tak pevné přesvědčení o její přípustnosti. Podle česko-falcké strany by byla klatba neplatná, neboť ji císař chtěl vyhlásit, aniž by vyslechl kolegium kurfiřtů. Ačkoli se odvolával na „nález“ knížat, shromážděných v Mühlhausenu, uveřejněné dopisy dokazovaly, že se na tomto shromáždění o klatbě nejednalo.

Tyto juristické spisy měly svůj nezastupitelný význam, neméně důležité však bylo, zda se jejich teze podaří přístupnější formou předat širšímu publiku a zda se podaří českofalcké straně přesvědčit Unii, že je v jejím zájmu nenechat padnout českofalcké království. K tomuto účelu mohly sloužit také tisky, které poukazovaly na nezbytnost jednoty protestantů vzhledem ke kolektivnímu ohrožení protestantů v celé Evropě. Přímá kritika císaře bývala často maskována kritikou jeho rádců z náboženských kruhů.

⁴⁹⁶ Spis byl vydán i pod titulem „Memorable Bohemici Processus exemplar, sive, denckwürdiger Modell des Kayserl. Hoff-Process, daraus klärlich zu ersehen, wie Partheyisch und gewalthätig mit der Acht-Erklärung und Execution in den Böhmischen Sachen verfahren. 1620 in 4°. Za autora bývá považován Joachim Camerarius. Srv. Johannes GEBAUER, *Die Publicistik*, s. 65, 66.

Roku 1620 představil české události v evropském kontextu také anonymní autor ilustrovaného jednolistu „Abrieß einer Wunderseltsamen/ mehr dann Sathanischen /Spinnenstuben“ (Č. 8, obr. 109), který čtenáři prostřednictvím rytiny i textu umožnil nahlédnout do ďábelské přádelny, v níž pod dohledem papeže, zobrazeného na vyvýšeném trůnu, spřádají jezuité vražedné intriky. Pravá část rytiny zobrazuje doposud dosažené výsledky: prachové spiknutí v Anglii, královraždu ve Francii, intriky proti Českému království i Benátkám, podporu biskupské pevnosti v Udenheimu, podplácení Oldebarnevelta španělským zlatem. Za asistence těchto pilných pracovníků se u stolu uprostřed satanské přádelny radí biskup Klesl (*Beißschaf CLesel*), zástupci Ligy a inkvizitor. V levé dolní části rytiny vyhájí český lev zástup jezuitů směrem na Řím, v levém horním rohu je pak zobrazen úděl těchto hříšníků při posledním soudu. Rytina je čtenáři přiblížena trojím způsobem: německou veršovanou legendou a německým a latinským veršovaným textem. Každý z těchto tří komentářů připomíná roli českého královského lva, jenž byl vyvolen k tomu, aby tyto intrikány hnal až do Říma.⁴⁹⁷

Pro čtenáře, kterého nelákal suchopár juristických apologií a nehodlal řešit subtilní státoprávní otázky, mohla být vítanou změnou satiricko-pragmatická optika tisku „Examen der Recepten vnd Medicamenten, so etliche Politische Medici vor die Böhmische Kranckheit oder Fieber geordnet...“ (Č. LII, obr. 110) z roku 1620, jehož pointa je založena na oblíbené metaforice léčebného procesu. Autor, jenž se skrývá za pseudonymem Beatus Modestinus Seuberlich Boemus, zaměřuje šipky své satiry především na císařského orla a jeho ochránce na papežském stolci. Posláním jeho textu je adekvátní odpověď na urážlivé tisky katolických „politických lékařů“ „z léta minulého roku“, kteří stavovské hnutí diagnostikovali jako českou nemoc či horečku, ba dokonce i hůře a směle publikovali svá nevyžádaná stanoviska. Tisk je věnován evangelickým knížatům a stavům všech zemí, které se sdružily v konfederaci, tj. stavům českým, moravským, slezským, lužickým, uherským i rakouským. Podle datování dedikace (25. březen 1620) lze usuzovat, že dílko mělo být k dispozici v době zahájení generálního sněmu, na němž měli uherští stavové přistoupit ke konfедераčním dohodám a mělo tedy stmelit řady proticísařské opozice.

⁴⁹⁷ I na tomto jednolistu – podobně jako na Fradeliově letáku „Abrieß des böhmischen Löwens“ (Č. 7) vystupuje *Leo czechicus*.

V úvodu svého textu uvádí autor čtenáře na Parnas, kde právě sedí v kruhu svých rádců sám Apollo a projednává stížnosti pozemšťanů. Tu přináší orel, jehož vyslal sám Jupiter, list, v němž si římský císař stěžuje na opovážlivost a vzdorovitost Čechů a žádá, aby mu byl sdělen prostředek, kterým by tomu mohl čelit. Apollónovi poradci probírají záležitost české nemoci ze všech stran a nakonec se Apollo přikloní k diagnóze, kterou přednesl Tacitus: příčina choroby se skrývá v žaludku. Je to obrovský nestravitelný knedlík pýchy, hrdosti a svévole, který by mohlo odstranit třicet tisíc vojáků. Tento lékařský nález je sepsán a v podobě dekretu poslán po orlovi vládci bohů zpět.

Neopatrný orel si však po cestě krátí chvíli lovem drobného ptactva, dekret mu vypadne ze zobáku a dopadne přímo do rukou Beata Modestina Seuberlicha. Ten pak popořadě probírá všechna doporučení oněch věhlasných a světoznámých politických lékařů a opatřuje je patřičným komentářem. Podle jeho mínění bylo už dávno jasné, že se v Čechách chystá „pařížská svatba po francouzsku a krvavá hostina“ (*eine französische, parisische Hochzeit und blutiges Bankett*), pouze neschopní *medici-politici*, jimiž se nyní Jupiter obklopuje, se tím mohli nechat překvapit. Obžaloby císaře proti Čechům, které bod za bodem předčítá Jupiterův kancléř Ganymedes, komentuje autor svými výpady proti jezuitům - *honicím psům římského papeže*. Po dostatečném zdůraznění neúčinnosti receptů politických lékařů, podává Beatus Modestinus Seuberlich v další části svého spisu své vlastní návrhy na *nezbytné léčení prokletého antikristovského papežství*. Při tom zasypává své protivníky tak bohatým arzenálem pejorativních pojmenování, že mu těžko může někdo z jeho současníků konkurovat. Po podrobném vyšetření neduhů papežství přepisuje nyní on recepty na různé projevy rozličných nemocí, jimiž papežství strádá. Při tom sází především na bylinnou léčbu: jed z těla nepochybně vyžene saská routa, smíchaná z devíti tisíc pěších lístků a tři tisíc kořenů na koni, srdce zajisté posílí při stejném poměru složek braniborský rozrazil lékařský, na morní nemoc určitě zabere sasko-altenburský rezekvítek. Každá evangelická země a každý stav zkrátka musí přispět svým dílem k vyléčení papežství; jen tak bude evangelická církev bezpečná před jedem a zuřivou zlobou papeže i jiných nepřátel. Beatus Modestinus Seuberlich Bohemus, jenž chtěl přispět k „záchraně cti a dobrého jména své vlasti“, „vyvrátit lži nestydatých pomlouvačů“ a apelovat na „pány stavy a všechny věrné patrioty Českého království i jeho inkorporovaných a konfederovaných zemí“, splnil svůj záměr do

té míry, že má jeho svižné dílko nezastupitelné místo v publicistice českého stavovského povstání.

Českofalcká propaganda, která hájila stanoviska konfederovaných stavů a jejich voleného krále, nebyla bez odezvy a představovala pro císařské trvalé nebezpečí. Fridrichovi se sice od stoupců císaře dostávalo nelichotivých pojmenování, snižujících jeho panovnický status, existence českofalckých apologetických tisků však jejich tvrzení neustále podkopávala. Hněv císařské strany proti českofalckým publikacím demonstruje například anonymní pamflet, který je znám pouze z rukopisné verze. Autor – možná v návaznosti na Beata Modestina Sauberlicha – zvolil rovněž zbraně z říše rostlin a nazval své dílko „Kopřivy na rebely za jejich zrádné libely, bodláčí a trní, za jejich pochybná psaní“.⁴⁹⁸

⁴⁹⁸ Volný překlad titulu: „Prennesteln for die Rebellen vnd ihre libellen vndt disteln for ihre episteln“ (Libelle – tištěná malá knížka či sešit, zde s konotací pochybného obsahu). Pfälzische Bibliothek in Speyer, rukopis Hs. 572 a/2; Hartmut HARTHAUSEN (ed.), *Prennesteln for die rebellen... Ein unbekanntes Lied auf Kurfürst Friedrich V. von der Pfalz und die Aufständischen in Böhmen*, in: *PALATIA HISTORICA, Festschrift für Anton Ludwig Doll*, Mainz 1994, s. 399-422. Rukopis mohl být opisem či předlohou nějakého tisku.

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

Filosofická fakulta

Ústav českých dějin

Jana Hubková

Letáky o Fridrichovi Falckém jako pramen k vývoji

a

vnímání české otázky v letech 1619-1632

Disertační práce

Sv. 2

Vedoucí práce: Prof. PhDr. Lenka Bobková, CSc.

Praha 2006

III. Vzdorokrál a vyhnanec

Du aber als ein gefengnis die nserck Spindla hörd. sandte er zuer dner Brnen. und ließ ihm sagen. bist du der da kommen soll. oder sollen wir eines ergern warten. Spindla antwortet. und sprach zu ihnen. Gehet hin. und saget eurem hern wider. was ihr sehet und höret. Die Calumiden mach ich geben. die Süteraner seken. die Rohmer. horent. und Leutshland rürt das herz geramen. und sey ist der sich an mir nicht ergert. vnseder saget. zu ihnen. was seht ihr hieher kommen zu sehen. wolt ihr ein menschen sehen. der kein herz hat. sihe zu. das kein herz irubens. man in eures vermeinden Königes heuser. Und Ich sage euch. Ich bins. von dem geschriben stehet. Sihe ich sende meinen dner vor dir her. der dem König in Spannen den weg zuirch Leutshland. In Böhmen bereyten soll

III. 1. Vývoj názoru vídeňského dvora ohledně klatby na Fridricha a císařská publicistika do konce ledna 1621.

K tiskům počátku třicetileté války, které měly zásadní vliv jak na Fridrichův osud, tak na postoj k českým záležitostem vůbec, patřila řada exemplářů úředních tisků, které do celé Evropy šířily císařské oznámení císařské klatby na Fridricha a jeho spojence (Č. 49 a, b). Téma klatby bylo stále přítomné také v řadě pamfletů, které účinek tohoto právního aktu zesilovaly. K adekvátní interpretaci těchto tisků i pochopení jejich geneze proto nerozlučně patří také informativní exkurs o tom, jak se vyvíjel postoj Vídně k právní instituci klatby od počátku českého povstání do ledna 1621.⁴⁹⁹

Od počátku českého povstání stál vídeňský dvůr před neobvyklou situací, která spočívala v tom, že se stále větší počet říšských příslušníků a říšských knížat dostával do ozbrojeného konfliktu s hlavou říše. V průběhu četných zasedání říšské dvorní rady a tajné rady v letech 1618-1621 se vyvíjel názor na to, jak by měl na tuto novou situaci císař adekvátně reagovat. V té době krystalizovalo právnícké stanovisko vídeňského dvora k říšské rebelii a klatbě, které určovalo postoj císařské vlády v dalších letech, například pokud jde o tresty v letech 1627-31 (Slezsko, Vestfálsko, dolnosaský kraj) a posuzování Valdštejnova případu.

Říšská klatba byla nejostřejší trestní sankcí, kterou měla římsko-německá říše k dispozici. Právo uvalit říšskou klatbu měl původně pouze římský král nebo císař. Když byl r. 1495 na říšském sněmu ve Wormsu nově zřízen říšský komorní soud jako soudní dvůr kontrolovaný stavy, dostala tato instituce také samostatnou moc k uvalení klatby, kterou pouze formálně vykonávala ve jménu právě vládnoucího císaře. Zároveň toto starodávné právo vykonávali nadále císařové. Říšské stavy, které se obávaly zneužití tohoto výjimečného trestu, se v průběhu 16. století snažily omezit právo císaře i říšského komorního soudu říšskými zákony (říšský landfrýd z roku 1521) a volebními kapitulacemi, které císařové skládali do rukou sboru volitelů - kurfiřtů. V zásadě byla císaři i komornímu soudu ukládána povinnost, aby se před vyhlášením klatby konal proces a obžalovaný byl předvolán a vyslechnut. Takový závazek najdeme již ve volební kapitulaci Karla V., Ferdinand I. musel navíc potvrdit že v procesech o klatbě budou dodržena

⁴⁹⁹ Tomuto tématu se nejpodrobněji věnoval Christoph KAMPMANN, *Reichsrebellion und kaiserliche Acht. Politische Strafjustiz im Dreißigjährigen Krieg und das Verfahren gegen Wallenstein 1634*, Münster 1992, když v rámci svého pojednání zaměřeného na Valdštejnův případ zkoumal právní

ustanovení řádu říšské soudní komory z roku 1555. Tyto závazky byly pojaty i do všech dalších císařských volebních kapitulací a musel na ně přísahat také Ferdinand II.⁵⁰⁰

V učených právnických pojednáních 2. poloviny 16. století však bylo zpochybněno, zda právo na předvolání, proces a slyšení platí bez výjimky. Přičinili se o to zejména dva vlivní komentátoři procesního práva – Joachim Mysinger von Frudenck a Andreas Gaill.⁵⁰¹ Oba zastupovali tezi, že v případě nějakého vojensky široce založeného a pokračujícího útoku proti jinému členovi říšského svazku může být uvalena klatba bez dalšího soudního jednání. Při formulaci tohoto výjimečného ustanovení vycházeli oba právníci z představy římského, popřípadě kanonického práva, že notorické a pokračující provinění obžalovaného dovoluje upustit od soudního jednání. S tím bylo v souladu také ustanovení o zemském míru z roku 1559, které dovolovalo, aby příslušník říše mohl ve zvlášť závažných případech porušení zemského míru propadnout klatbě i bez procesu. Roku 1618, po vypuknutí českého stavovského povstání, sáhl k této právní představě soudní dvůr císaře Matyáše, říšská dvorní rada, z jejíhož hlediska propadli klatbě všichni příslušníci říše, kteří se na českém povstání vojensky podíleli. V praxi se tato právní teorie projevila ve formulaci Matyášovy klatby proti říšskému hraběti Arnoštu Mansfeldovi, který byl jako notorický rebel a rušitel zemského míru s odvoláním na říšský výnos z r. 1559 dán do klatby bez soudu. Byl to zcela ojedinělý případ, neboť ani za vlády Rudolfa II. ani v předchozích letech Matyášova panování se nic podobného nestalo.

Plán, uvalit klatbu na Fridricha, byl důsledkem dramatického vyhrocení konfliktu mezi českými stavy a habsburským domem po smrti císaře Matyáše. S touto možností počítala již mnichovská smlouva z 8. října 1619 mezi čerstvě korunovaným císařem Ferdinandem a Maxmiliánem Bavorským, kterou doprovázel císařův ústní slib, že po vítězství císařsko-bavorských vojsk bude falcká kurfiřtská hodnost přenesena na bavorskou linii Wittelbachů.⁵⁰² Klatba proti jednomu z říšských kurfiřtů však byla větším právnickým problémem, než vcelku

představy a precedentní případy předchozího období. Opětovné citace z této dosud podnětné práce nadále uvádím jako Christoph KAMPMANN, *Reichsrebellion und kaiserliche Acht*.

⁵⁰⁰ Christoph KAMPMANN, *Reichsrebellion und kaiserliche Acht*, s. 35, 36.

⁵⁰¹ Právní názory obou juristů a právní praxe 16. století v tomto ohledu TAMTÉŽ, s. 37- 42.

⁵⁰² K Mnichovské smlouvě Moriz RITTER, *Deutsche Geschichte im Zeitalter der Reformation und des Dreißigjährigen Krieges (1555-1648)*, Stuttgart-Berlin 1889-1908, díl III, s. 58; BA I, Nr. 130 E, s. 242-247.

v tichosti přijatá klatba proti Arnoštu Mansfeldovi. Utváření právního názoru na tuto otázku začalo v listopadu 1619, kdy Ferdinand požádal několik svých juristů, aby písemně formulovali své postoje v otázce klatby.⁵⁰³ V únoru 1620 byla jejich právní pozice potvrzena v dobrozdání říšské dvorní rady, o které císař požádal v souvislosti s plánem na uvalení klatby na Christiana z Anhaltu.

Právní linie, od níž se dvorní právníci až do vyhlášení klatby v lednu 1621 neodchýlili, spočívala na dvou právnických tezích:

1. Císař je nesporně vlastník nejvyšší soudní moci v říši, zvláště v případech porušování zemského míru a deliktů proti Majestátu.⁵⁰⁴
2. Žádná císařova volební kapitulace složená do rukou kurfiřtů nemůže omezit či dokonce zrušit platnost říšských výnosů.⁵⁰⁵

Na základě těchto dvou právních předpokladů posoudila říšská dvorní rada aktivní podporu, kterou falckrabě poskytoval českým povstalcům jako *notorium crimen rebellionis*.⁵⁰⁶ V zásadě definovali císařští dvorní právníci – v úzké návaznosti na Gailla *notorium crimen rebellionis* jako vojensky široce založený a pokračující útok nějakého říšského příslušníka na jiné členy říšského svazku.⁵⁰⁷ Jako nejvyšší stupeň právnicky myslitelné notoriety, kvalifikovali případ, kdy je tato válečná akce zaměřena proti samotnému císaři, tedy proti držiteli nejvyšší soudní moci v říši. A právě tento případ podle císařských juristů falckou podporou buřičských Čechů nastal. Protože falckrabě napadnul císařovy země, nikdo není o stavu této věci a jejím průběhu lépe informován, než sám nejvyšší říšský soudce.⁵⁰⁸

⁵⁰³ Gutachten deputierter Räte, 1619 XI 28 ÖA BÖHMEN 56, fol. 96-100. K vyzvaným radům patřil Peter Heinrich von Stralendorff (1580-1637), jenž formuloval již klatbu proti Mansfeldovi, Hieronymus von Elvern a Otto von Nostiz. Christoph KAMPMANN, *Reichsrebellion und kaiserliche Acht*, s. 52.

⁵⁰⁴ Tamtéž, s. 53. Srv. Gutachten des RHR, 1620 VI 14 (PALATINA 5, fol. 312).

⁵⁰⁵ Tamtéž, s. 53. Srv. Votum des RHR, 1620 II 18 (RHR PROT. 53, fol. 27, 28).

⁵⁰⁶ Gutachten deputierter Räte, 1619 XI 28 ÖA BÖHMEN 56, fol. 96-96'; Gutachten des RHR, 1620 II 10 (PALATINA 5, fol. 76' - 77'; Gutachten des RHR, 1620 VI 14 (PALATINA 5, fol. 313'; Gutachten deputierter Reichshofräte o.D. (Anfang Januar 1621) KRA 42, fol. 377').

⁵⁰⁷ Gutachten des RHR, 1620 VI 14 (PALATINA 5, fol. 313').

⁵⁰⁸ Císařští právníci Ferdinanda ujistili, že ani článek 26 jeho volební kapitulace, jenž požaduje podle říšského ustanovení z r. 1555 před vyhlášením klatby proces, na věci nic nemění, neboť prý zavazuje císaře k dodržování ustanovení o zemském míru v jejich celistvosti, ne k dodržování nějakého jednotlivého říšského výnosu. Proto z hlediska říšského práva neexistuje žádná pochybnost o tom, že lze falckraběte posuzovat jako usvědčeného rušitele míru již od počátku jeho angažmá v české věci, tedy nejpozději od jeho nepravoplatné korunovace v Praze. O nárok na to, aby před vyhlášením klatby byl vyřčen nějaký regulérní soudní rozsudek, se prý falckrabě definitivně připravil. Podle názoru říšských radů měl císař při uvalení klatby na falckraběte veřejně ozřejmit, že nevnáší rozsudek (sententia banni) nad falckrabětem jako soudce, ale jen nařizuje exekuci jeho trestu. Christoph KAMPMANN, *Reichsrebellion und kaiserliche Acht*, s. 54-56.

V žádném stadiu porad o falcké klatbě nebyla zpochybněna rezignace na proces proti Fridrichovi jako notorickému buřiči. Ačkoli tajná rada přijala argumenty říšské rady po důkladném zkoumání bezvýhradně, stal se tento bod později předmětem nejostřejší kritiky císařského postupu ohledně uvalení klatby na Fridricha. Zato se předmětem kontroverze mezi císařskými rady stala otázka, zda císař smí klatbu ihned vyhlásit. Dobrozdání z listopadu 1619 a února 1620 jednohlasně zdůrazňovala, že dříve než je nad nějakým vysokým říšským stavem vyhlášena klatba a smí se sáhnout k exekuci, je císař vzhledem k 39. článku své volební kapitulaci povinen jednat o tom s kurfiřty.⁵⁰⁹

V dobrozdání z listopadu 1619 navrhovali císařští radové, aby císař svolal říšský deputační sněm (Reichsdeputationstag), na němž by měl příležitost provést právně nezbytné kroky, informovat kurfiřty a získat podporu věrných říšských stavů. Názor říšské dvorní rady, že je císař při postupu proti notorickým rebelům z řad říšských knížat odkázán na spolupráci jiných kurfiřtů, zpochybnil dvorní právník bavorského arcivévody doktor Wilhelm Jocher,⁵¹⁰ jehož dobrozdání císaři předložil v březnu 1620 říšský vicekancléř Johann Ludwig von Ulm.⁵¹¹ Císaře však očividně více přesvědčily argumenty jeho říšských dvorních radů a přes Ulmův a Jocherův kritický postoj na nich trval. 24. března sdělil bavorskému vévodovi, že ačkoli je mu známo, že ve speciálním případě se klatba neváže na

⁵⁰⁹ Podle dobrozdání z listopadu 1619 by se měl brát ohled na to, že „sowol die vorige als auch die zwischen Eurer Kayserlichen Mayestät un der Heyligen Reichs churfürsten jüngst auffgerichte capitulation klährlich vermag, daß ohn vorwissen des Heilihen Reichs churfürsten gegen keinen hohen stand mit declaration und execution des Kayserlichen bannes verfahren werden sollte.“ (Gutachten der deputierten Räte, 1619 XI 28 (ÖA Böhmen 56, fol. 96). Zhodnocení spočívalo na 39. článku volební kapitulace Ferdinanda II., v níž se císař zavázal, že „bei wichtigen sachen, so das Reich betreffen, bald anfangs der churfürsten rath und bedenken“ zu hören. LIMNAEUS, s. 594. Tento článek byl při volbě Matyáše začleněn do kurfiřtské kapitulace podle LIMNAEA, s. 573 jako reakce na svéráznou praxi vlády Rudolfa II. Christoph KAMPMANN, *Reichsrebellion und kaiserliche Acht*, s. 55, 56, pozn. 169.

⁵¹⁰ Wilhelm Jocher (1565-1636) byl od roku 1611 člen tajné rady vévody Maxmiliána Bavorského. Jeho hlavním úkolem bylo vypracovávat dobrozdání k aktuálním politickým otázkám. Na císařském dvoře požíval velké vážnosti od jeho obrany soudní pravomoci říšské dvorní rady v donauwörthském sporu. Na významu získal Jocher i pro své energické úsilí o útlum pronásledování čarodějnic v Bavorsku. Tento bavorský jurista byl toho názoru, že volební kapitulace císaře v žádném případě nezavazuje, aby před vyhlášením klatby na některého z říšských knížat informoval kurfiřty či je žádal o souhlas. Císař se zavázal pouze k tomu, že před eventuálním vyhlášením klatby v nenotorických případech obžalovaného vyslechne. Protože však říšská knížata, zapletená do české rebelie, je nutno posuzovat jako vyhlášené rebely, nemluví z právního hlediska nic proti tomu, aby mohli být dáni do klatby bez procesu. Rychlým uvalením klatby by se ostatně zlepšila a posílila politická a vojenská pozice císaře.

⁵¹¹ Johann Ludwig von Ulm (1568-1627), jenž měl za sebou praxi přisedícího říšského komorního soudu ve Špýru, byl členem říšské dvorní rady (1593-1603), tajné rady (1603-1612) a od roku 1612 působil jako říšský vicekancléř. Od nástupu Ferdinanda II. horlivě podporoval sblížení Habsburků s Bavorskem.

souhlas kurfiřtů, cítí se na základě své volební kapitulace povinen, se ve všech důležitých říšských záležitostech nejprve poradit s kurfiřty (*in allen wichtigen reichssachen gleich anfangs der kurfürsten rath zu pflegen*). Proto požádal mohučského kurfiřta, aby otázku klatby předložil kurfiřtům a knížatům, kteří se v té době sešli v Mühlhausenu a očekává rozhodnutí tohoto knížecího shromáždění.⁵¹²

Sněm knížat, který se sešel 16. března v durynském městě Mühlhausenu, však nebyl řádným říšským deputačním sněmem, neboť řada právoplatných účastníků takového sněmu buď nebyla pozvána nebo na pozvání nereagovala. Jednání však přineslo vyjádření saského kurfiřta, že císaře v boji proti českým stavům podpoří, čímž byl položen základ ke společnému vojensko-politickému postupu, jenž vyvrcholil polním tažením bavorských a císařských vojsk v létě a na podzim 1620. V jiných ohledech však očekávání císařské strany splněna nebyla. Účastníci sněmu sice schválili císařskou právní pozici, že přijetí české koruny falckrabětem bylo protiprávní a znamenalo porušení zemského míru, ale vyhnuli se jednoznačné odpovědi ohledně okamžitého uvalení klatby na falckraběte. Doporučili císaři, aby adresoval Fridrichovi varovný mandát jako říšské opatření, které má rušitele míru zastavit. Reakcí na toto doporučení byly čtyři avocatoriální mandáty z 30. dubna 1620, v nichž byli falcký kurfiřt, říšská knížata, vojenští velitelé a říšská města ultimativně a pod hrozbou klatby vyzváni, aby zastavili svou podporu českým rebelům a do 1. června 1620 Čechy vyklidili. Jednotlivé říšské stavy byly dodatečně ve zvláštních dopisech varovány před právními důsledky jejich jednání.

1. června, tedy bezprostředně po uplynutí lhůty, vydala říšská dvorní rada dobrozdání, v němž výslovně tvrdila, že usnesení kurfiřtů a knížat, shromážděných v Mühlhausenu, smí být hodnoceno jako principiální souhlas s císařskou právní pozicí vůči falckraběti jako notorickému rebelovi a od nyníška je možno považovat souhlas kurfiřtů s klatbou na Fridricha za jistý.⁵¹³ Ačkoli se císařská strana domnívala, že vydáním varovných mandátů padly všechny překážky k okamžitému vyhlášení klatby, brzy vyšlo najevo, že všichni zúčastnění její interpretaci mühlhausenských usnesení nesdílejí. Jan Jiří Saský dal najevo, že

⁵¹² Ferdinand II. Maxmiliánovi Bavorskému, 1620 III 24 (KSCHW. 38, fol. 52; též WOLF-BREYER IV, s. 379. Christoph KAMPMANN, *Reichsrebellion und kaiserliche Acht*, s. 57.

⁵¹³ V dobrozdání stojí: „Auch von denen zu Mühlhaußen vornemblich diser sachen halben versamblet gewesen chur und fürsten erkandt worden, daß Eure Majestät mehr als genuesamb

v doporučeních z Mühlhausenu v žádném případě nezbytný souhlas kurfiřtů s vyhlášením klatby nevidí. S odvoláním na říšská ustanovení požadoval, že se před případným vyhlášením klatby proti falckraběti a její exekucí musí konat shromáždění všech kurfiřtů, které by vyhlášení klatby odsouhlasilo.⁵¹⁴

Císařská strana brala námitky Saska velmi vážně a to nejen proto, že úspěch českého tažení závisel na postoji saského kurfiřta, ale také z právních důvodů. Vyhlášení klatby proti falckraběti navzdory výslovnému saskému hlasu by později dalo podnět k nejostřejší kritice císaře, neboť Sasko bylo - na rozdíl od braniborského kurfiřta - vnímáno jako nestranné. Proto byla vyvinuta velká snaha, postoj Jana Jiřího změnit. Součástí této taktiky byla drážďanská mise presidenta říšské dvorní rady Hanse Georga von Zollern, která měla kurfiřtovy pochybnosti rozptýlit. Tento císařský vyslanec byl sice přijat uctivě a přátelsky, jeho cesta však byla bezvýsledná: drážďanská vláda dál trvala na svém odmítavém stanovisku. Tento postoj Saska působil císaři značné problémy i v dalších měsících. Zejména se to projevilo v srpnu 1620, kdy se na něho obrátil arcivévoda Albrecht s prosbou, aby byla co nejdříve vyhlášena klatba na Falc, čímž by se začínajícím Spinolovým vojenským akcím v Dolní Falci dostalo alespoň ex post potřebného právního zdůvodnění. I tehdy odmítl císař na doporučení říšské dvorní rady naléhavým žádostem arcivévody i španělského vyslance vyhovět a zvolil kompromisní řešení.⁵¹⁵

Na svém stanovisku, aby se vzhledem k postoji saského kurfiřta klatba ještě nezveřejňovala, trvala říšská rada ještě na svém zasedání 2. listopadu 1620, na němž byl vydán definitivní text listiny o vyhlášení klatby na falckého kurfiřta. Při formulaci textu klatby se říšští radové mohli opřít o rozsáhlé dobrozdání bavorského dvorního právníka doktora Wilhelma Jochera, které bylo vypracováno

ursache habe, mit endtlicher denuntiation der acht zu verfahren.“ Gutachten des RHR, 1620 VI I (DK AKTEN 85, fol.31), Christoph KAMPMANN, *Reichsrebellion und kaiserliche Acht*, s. 60.

⁵¹⁴ Saská vláda objasnila své stanovisko jak sdělením bavorskému vyslanci v Drážďanech Lorenzovi von Wensin, tak dopisem Maxmiliánovi Bavorskému 1620 V 24, srv. BA I, 1, Nr. 180, s. 347, pozn. 2. Wensinovo sdělení ohledně saského postoje bylo zasláno do Vídně a 14. 6. 1620 čteno v říšské dvorní radě /Gutachten des RHR, 1620 VI 14 (PALATINA 5, fol. 311)/.

⁵¹⁵ 3. září zaslal císař dopis arcivévodovi Albrechtovi, v němž vypočítával veškeré argumenty, které mluví proti okamžitému vyhlášení klatby. Přesto se rozhodl poslat arcivévodovi dvě originální vyhotovení vyhlášení klatby nad Fridrichem. Přitom žádal bruselskou vládu, aby na základě zralého uvážení a jiných důležitých příčin klatbu zatím nezveřejňovala. Arcivévoda uposlechl a rezignoval na zveřejnění. /Ferdinand II. arcivévodovi Albrechtovi, 1620 IX 3 (opis PALATINA VI, fol. 422-422'), též BA I, Nr. 220, pzn. 2, s. 432 f / . Z Ferdinandova hlediska byla i nevyřčená klatba právně účinná již od počátku trestně postižitelného jednání, tedy nejpozději od Fridrichovy korunovace. Christoph KAMPMANN, *Reichsrebellion und kaiserliche Acht*, s. 63, pzn. 301.

na objednávku vévody Maxmiliána a začátkem října 1620 zasláno presidentovi říšské dvorní rady Zollerovi. V dobrozdání navrhnul Jocher také takticko-pragmatické řešení, jak by mohl císař otázku saského souhlasu řešit, aniž by se odhalila její právní slabina. Když padne rozhodnutí o zveřejnění klatby, může to Vídeň saskému kurfiřtovi ještě oficiálně oznámit a tvářit se, jako by vláda v Drážďanech již v zásadě své schválení dala. Je ovšem nutné, aby časový odstup mezi odesláním oficiálního informačního dopisu a ohlášením klatby byl tak krátký, aby saská vláda na toto sdělení už nemohla reagovat.⁵¹⁶ Ve zmíněném dobrozdání z 2. listopadu předala říšská dvorní rada tento návrh císaři jako podnět mimostojícího pozorovatele, aniž by k němu zaujala nějaké stanovisko.⁵¹⁷ Po bitvě na Bílé hoře se vídeňské porady o falcké klatbě dostaly do nového stadia. Po porážce Prahy již nebylo potřeba brát na saské stanovisko tak velký ohled. Přesto se císař, jak ještě uvidíme, nadále snažil o opravdové srozumění se Saskem ve věci klatby. Nyní se však vraťme do pobělohorské Prahy.

Téměř okamžitě po bitvě na Bílé hoře se objevila řada publicistických reakcí na samotnou událost. Samostatnou kapitolu tvoří řada zpráv a reflexí průběhu bitvy, z nichž jmenujme například dvojí líčení Šimona Lomnického, z nichž první vzniklo ihned po bitvě, druhé s několikátýdenním odstupem.⁵¹⁸ I v jeho případě platí, že mnohá letáková zpracování dávala přednost rychlé reakci před informacemi o faktickém průběhu bitvy, jak i samotný Lomnický nepokrytě v první verzi svého líčení přiznává:

*Toto se na rychlo píše / aby vůbec vyšlo spíše /
Pak kdož tam byli blížeji / vypíše to podstatněji.
Vyčtou mrtvé, také živé / já nesmím psát věci lživé /
co jsem neviděl a nevím / nerad přidám, radši slevím.⁵¹⁹*

Údajná líčení očitých svědků pak kolovala také v podobě oslavných jedlolistů, kvartových tisků zpravodajského charakteru či v podobě osmerkových písniček. Jedna z nich, píseň o 16 osmiveršových strofách, tištěná pod názvem „Die Prager Schlacht“ (Č. XXXV), využívá čtenářsky působivé fabule, která přijde ke slovu i v příštích staletích, půjde-li o líčení slavných bitev. Stavovský voják, jenž si ve

⁵¹⁶ Jocherovo dobrozdání, 1620 IX 26 (KURBAYERN U 31822, fol. 9-10).

⁵¹⁷ RHR PROT. 54, fol. 210.

⁵¹⁸ „Píseň o žalostivé zkáze“ (Č. 229), „Novina pravdivá aneb píseň o žalostivé zkáze (Č. 209); Srv. Jana Hubková, *Die Gelegenheitsdichtung von Šimon Lomnický von Budeč aus den Jahren 1619-1621. Von der Krönung von Friedrich von der Pfalz zu den ersten Reaktionen auf die Schlacht am Weißen Berg*, Acta Comeniana 15-16 (XXXIX-XL), s. 210-224.

⁵¹⁹ Citováno podle neúplného exempláře z NUK 54 H 9015, strofa 51, 52.

statečném boji u Rakovníka přivodil zranění a byl svými druhy dovezen do Prahy, aby se tu vyléčil, se vyptává bavorského vojáka na průběh bitvy na Bílé hoře a dostává smutné zprávy. Bavorský voják mluví o rozestavení vojsk, statečnosti prominentních zástupců císařských, o bojích u Hvězdy, počtu mrtvých i o význačných zajatcích. Nakonec se voják ptá na svého krále a dostává odpověď, která sumarizuje situaci česko-falcké strany: král je pryč, kurfiřtství stůně, Falc má nezvané cizí hosty a lze očekávat odplatu císaře:

*Böheimscher: Entlich Ich gerne wissen wolt /
Wohin mein König kommen?
Und waß ihm noch begegnen solt /
Das er die Cron genommen?*

*Bayerscher: Dein Herr ist Pritz⁵²⁰ /
Die Chur ligt kranck /
Die Pfaltz hat frembde Gäste /
Und was anlangt deß Kaysers danck /
Der bleibt annoch im Reste.*

V předposlední sloce český voják lituje, že vůbec kdy šel do války, která mu nepřinesla ani peníze, ani zboží, ani čest, ale jen zranění a ztrátu koně. Zatímco se smutně ptá sám sebe, kdo mu pomůže, když průběh bitvy ukázal, že Bůh nestál při českém vojsku, bavorský voják, jemuž patří poslední sloka, se raduje z vítězství, žoldu a bohaté kořisti.

Na změnu Fridrichova postavení okamžitě reagovala řada pamfletů, z nichž mnohé známe již z konce roku 1620. Přední holandské letákové noviny v císařských službách, „Nieuwe Tydinghen“ Abrahama von Verhoeven, přinesly ve svém čísle z 1. prosince 1620 celou sbírku chronogramů namířených proti zimnímu králi.⁵²¹ Ještě roku 1620 byl tištěn také „Ein schön new/ Gesang/ von König Fritzen auß Böhmerland“ (Č. 113). Snadno zapamatovatelný text se měl zpívat na známou melodii oblíbené písně o zrádném Jidášovi. Hudební rovina umocňovala vnímání paralely mezi neslavným koncem nenáviděného Jidáše, jenž zradil Krista a pádem falckraběte, jenž zradil císaře.⁵²²

*O du armer König Fritz,
Was hast du gethan,
Daß du unserem Keyser*

⁵²⁰ Tištěná poznámka v textu upozorňuje, že „Pritz“ znamená česky totéž, co „hinwegh“, tj. pryč.

⁵²¹ Rudolf WOLKAN, *Deutsche Lieder auf den Winterkönig*, Praha 1898, s. V.

⁵²² Franz Wilhelm DITFURTH, *Die historisch-politischen Volkslieder des dreißigjährigen Krieges*, Heidelberg 1882, reedice Lipsko 1979, nápěv č. 2.

*Seyn Cron hast nit gelahn?
Darumb must du meiden
Dein Chur vnd Böhmerland,
Pfuy dich der grossen Schande,
Ist aller Welt bekannt.*

Již v této písni z konce roku 1620 je přítomná řada publicistických klišé, která se budou v dalších měsících v různých podobách opakovat. Fridricha, jenž přijal, co mu nepatří, nečeká pouze nouze, posměch a ostuda, ale pekelný žár, a proto by se měl podle toho zařídit:

*Ey lieber Fritz, mein lieber Gsell,
Laß fahren diese Cron,
Bereit ist dir woll in der Höll
Für dich zu deinem lohn.
Dan wer sich selbst erhöchen thut,
Gott strafft in darauff glich,
Falt tieffer in die helle Glut
Vnnd kompt von Gottes Rych. (2. sloka)*

V případě, že Fridrich neuzná, kdo je pravým králem v Čechách, čeká ho pád z výšin a pozná, co znamená sestup od kurfiřtské hodnosti k postavení pasáčka vepřů :

*Kein Chur Fürst wirst du nit mehr sein,
Das sag ich dich fürwahr,
Fileicht must hüten noch den schwein
Auff dises künfftig jahr. (začátek 5. sloky)*

Po škodolibé připomínce Falce, od léta sužované Spinolovými vojsky, připomíná autor Fridrichovi další jeho hříchy, za které se zákonitě platí krví - odvážil se sáhnout na církevní statky:

*Wer kirchen Gut berauben thut,
Der hat kein Glück auff Erd,
Derselb muß zalen mit seim blut,
Trag darvon wenig werdt (začátek 14. sloky)*

V podobném duchu se nese všech 18 strof, které vždy uzavírá *Kyrie eleison* původní písňové předlohy. Nejvýstižněji je formulováno doporučení z konce předposlední sloky, jako suma všeho, co by si měl Fridrich vzít k srdci. Má dávat císaři i bohu, co jejich jest, jinak jeho duše skončí v pekelném dýmu:

*Dem Keiser gib, was Keisers ist,
Was Gott gehört gib auch,
Das rath ich dir zu aller frist,
Dein Seel gaht sonst im Rauch.*

Řada invektiv na adresu uprchlého krále se hned koncem roku 1620 objevila také v poražené Praze, kde si Ferdinandův stoupenec, tiskař Tobiáš Leopold, mohl bez obav dovolit uvést impresum. Jednu z nich Skála uvádí v rámci přehledky zpráv o prohrané bitvě:

Šestá zpráva, ačkoli příliš důtklivá a náruživá, vyšla na světlo v Praze u Tobiáše Leopolda v řeči německé a obsahovala v sobě toto: Náš, prý, velbloud, falckrabě, stoje o to, aby rohy měl, naposledy i o uši přišel. Již nyní ani králem, ani falckrabětem není a tak naplnil to skutkem, což jemu na onen čas kdosi předpověděl v slovích těchto:

TibI FriDerlCe, AVgVrIVM:
CoMes fVlStl, non ReX; seD Insane asprastl.
Ast Cito neC TeX neC CoMes erls, qVla Caesarl rebelLlastl.

To jest: „Toto tobě, Fridriše, prorokuji: Bys falckrabě, ne králem; ale o to nestál jsi nesmyslně. Brzo však ani králem, ani falckrabětem nebudeš, protože ses císaři protivil.“ Kteréžto sice proroctví žádného zjevení božského nepotřebuje, poněvadž bez toho to je vůbec vědomé a známé, což se v svět říká: Činové krvaví takové skončení mívají. Před tím líbil se falckraběti velmi dobře tento kratičký titul: „Fridericus rex Bohemiae“; ale potom nebylo na něm přestáno, nýbrž muselo zníti: „Fridericus Imperator vivat!“ Ale staré přísloví jest: Vysoké věci padají dolů, naduté se rozpukají a nadmuté splesknou, poněvadž královstvím mocí násilnou dosaženým žádný dlouho nevládl. Nicméně však tento předce doněkud panoval, aneb raději jako nějaký král v komedii králem v Čechách jmenován býti chtěl. Nedostávalo se mu pak nic na škodném pochlebenství, jenž jest takové věčné zlé, kteréž častokráte mnohé krále mnohem hůřeji nežli jacíkoli jejich nepřátelé s trůnu jejich smítá a vyvrací, za jakéhož, vše dle vůle božské, tento Fridrich, český král, držán byl.“⁵²³

Slova tohoto císařského tisku již jasně obsahují základ na němž bude postavena velká skupina letáků, široce rozvádějících karikaturu Fridrichova panování jako vládu falešného, domnělého a nepravého panovníka, krále jedné hodiny z komedie či z masopustní, popřípadě karetní hry. Podle tohoto schématu bude v příštích měsících konstruována také škála komických až nenávistných obrazů imaginárního panovníka a jeho dvora.

V době, kdy se v pražské tiskárně Tobiáše Leopolda tiskla řada letáků, dotýkajících se cti bývalého krále, českých stavů i české země a jejich obyvatel, pobýval Fridrich ve Vratislavi a snažil se učinit ze Slezska opěrný bod, který by mu umožnil, dobýt své království zpět. Bitva na Bílé hoře sice nebyla tehdy vnímána jako událost, zakládající definitivní stav, rozhodně však vzbudila obavy stavů konfederovaných zemí. Také slezský hejtman Jan Kristián Břežský zřejmě příliš

⁵²³ Karel TIEFTRUNK (ed.), *Skála*, díl IV, s. 372-373.

nestál o to, aby se Slezsko stalo bojištěm. Svědčí o tom dopis, který poslal králi, prchajícímu z Prahy, v němž mu doporučoval, aby se zastavil v kladském hrabství a vyčkal tam dalšího vývoje. Poukazoval na to, že v Kladsku bude král svému království blíže, než by tomu bylo ve Vratislavi, upozorňoval na nebezpečí potulných vojsk na slezském území a seznamoval panovníka s náladami mezi tamějšími luteránskými měšťany, kteří se jen velmi neradi smiřovali se svobodnými bohoslužbami kalvinistů na královském hradě.⁵²⁴ Tento dopis králi zřejmě nebyl včas doručen a 15. prosince Fridrich Kladsko opustil. Brzy nato vjel se svým doprovodem do Vratislavi a začal vyvíjet horečnou činnost na záchranu Čech.⁵²⁵ Nejprve se ovšem snažil získat vratislavské měšťany a to jak tím, že každému povolil vstup do královského hradu, tak tím, že vyzýval k pokojnému soužití obou konfesí a učinil značné ústupky ve prospěch luteránů. K opatřením, které měly uklidnit situaci před důležitým jednáním, patřilo i to, že se Fridrich postaral o to, aby byl jeho nepřiliš oblíbený dvorní kazatel pověřen jinými důležitými úkoly mimo Slezsko. Také královna odcestovala z Vratislavi již 27. listopadu. Zdá se, že Fridrich udělal vše pro to, aby důležitá jednání proběhla hladce.

Slezský sněm se sešel za poměrně příznivé nálady 2. prosince. Významným bodem jednání byla i otázka berně, z níž se měl financovat další vojenský odpor. I když slezští stavové zcela nevyhověli Fridrichovým požadavkům, přesto byli ochotni slíbit 120 tolarů z tisíce. Vedle toho měl každý ze sta tolarů movitého jmění dát tolar, u bohatších šlechticů a měšťanů měla být provedena nucená půjčka (ze 2000 tolarů 1000). Duchovenstvo mělo na obranu věnovat přebytky svých důchodů a knížata nadaná mincovním právem se měla na rok vzdát výnosu z mincovny.⁵²⁶ Tímto způsobem se mohly sejít celé dva miliony, které by stavům umožnily postavit 10 000 pěších, 3000 jízdy a uspokojit vojsko, které za

⁵²⁴ Christine van EICKELS, *Schlesien im böhmischen Ständestaat*, Köln – Weimar – Wien 1994, s. 382, 383.

⁵²⁵ 20. listopadu 1620 jednal Fridrich s Janem Kristiánem z Břehu o situaci v Praze a požádal o vypsání slezského sněmu, téhož dne píše generálním stavům nizozemským, 23. 11. vysílá Acháce z Donína do Anglie a Ludvíka Cameraria do severního Německa, aby se snažili získat vojenskou a finanční pomoc jak pro zachování falckého království v Čechách, tak na obranu kurfiřtské Falce. Zároveň píše knížatům protestantské Unie, že vše lze napravit, budou-li evangelíci svorní. On sám prý nasadí vše pro víru a svobodu, neboť jestliže si nepřítel podrobí české země, jistě přivede vojsko i do říše, zbraní bude chtít rozhodnout všechny spory, evangelíci se octnou pod španělským jhem a budou muset vrátit církevní statky. 30. 11. nařizuje Fridrich věrným českým stavům, aby své síly stáhli k Hradci Králové a tam se opevnili. Bedřich MENDL, *Fridrich Falcký a české naděje pobělohorské*, s. 79; SÖLTL I., 215; Anton GINDELY, *Dějiny českého povstání*, IV., s. 311; Christine van EICKELS, *Schlesien im böhmischen Ständestaat*, Köln – Weimar – Wien 1994, s. 383-385.

Fridrichem do Slezska přitáhlo z Čech. V podstatě vstřícný postoj slezských stavů pak ovšem rozkolísaly zprávy o situaci na Moravě a v Uhrách, kam Fridrich z Vratislavi vypravil svého vyslance Pavla Ješina z Bezdězí. Za okolností, kdy se Morava chystala k jednání s císařem a Gabriel Bethlen hrál očividně dvojí hru, dorazil do Vratislavi list saského kurfiřta z 21. prosince, v němž Jan Jiří vyzýval slezské stavy k jednání. Fridrich, který si po odpadnutí Moravy uvědomil, že vojsko na obranu Slezska nestačí, stavům v jednání nebránil, žádal jen, aby byl do jednání sám pojat. Za této situace se Fridrich rozhodnul Vratislav opustit. Před jeho odjezdem (23.12) mu slezští stavové ještě schválili zaplacení 60 000 zlatých, což byl tříměsíční žold pro tisíc jezdců, které Fridrich naverboval na vlastní účet.

Císařská propaganda si však počínala čile i ve Vratislavi a brzy začala šířit pověsti, že se za oněch 60 000 zlatých Fridrich nároků na Slezsko vzdal.⁵²⁷ O jiných fámách, které po Slezsku kolovaly, podává svědectví také Pavel Skála ze Zhoře, když komentuje jednání Slezanů se saským kurfiřtem.⁵²⁸ Ještě v době, kdy Fridrich ve Vratislavi pobýval, se objevily ve městě i císařské letáky, jejichž autoři a tiskaři (na rozdíl od Prahy) zatím raději zůstávali v anonymitě. Patřil k nim také leták „Centuria adhortatio“ (Č. 44), jenž jakoby se snažil odčinit mohutnou publicistickou podporu, které se během uplynulých měsíců Fridrichovi v tomto městě dostalo. Císaři nakloněný autor stovky veršů opět odsuzuje Fridrichovu lehkomyšlnost, snaží se vrazit klín mezi zástupce stavů a Fridricha a zkouší další nátlakový prostředek. Fridrich by si neměl brát na svědomí krvavou lázeň, jež nastane, jinak jej budou proklínat všechny stavy : bohatí, chudí, velcí, malí, ba dokonce i nenarozené děti v lůně matek:

*Ja alle Stände fein ingemein,
Reiche und arme, groß und klein,
Dich thun beklagen; man und weib,
Sogar das kind im Mutterleib
Wird uber dich noch schreyen Rach
Weil du anfänger diser sach*

⁵²⁶ Viz odpověď slezských stavů na závěr desetidenního jednání. Bedřich MENDL, *Fridrich Falcký a české naděje pobělohorské*, s. 81, s odvolávkou na Acta publica 1620, s. 252.

⁵²⁷ Ve skutečnosti Fridrich tuto sumu celou nikdy nedostal; když mu říšská klatba znemožnila pobyt v Německu, postoupil svou pohledávku vévodovi výmarskému, jenž pak alespoň část obnosu marně vymáhal. Bedřich MENDL, *Fridrich Falcký a české naděje pobělohorské*, s. 83.

⁵²⁸ „Že pak Slezáci vydali se tak náhle v to jednání, někteří kladou toho příčinu tu: že byli od papežencův některých na to přemluveni psanými jejich, kteráž i tištěna jsou, jakoby hrabě z Mansfeldu s knížetem bavorským také se již smluvil a od krále svého Fridricha k císaři dokonce odstoupil.“ Karel Tieftrunk (ed.), *Skála*, díl V, s. 50.

*Das ein solch Blutbad zugericht,
Gott last das ungerochen nicht.*

Autor Fridricha dále upozorňuje, že ke královské hodnosti patří víc, než statečnost za kamny, ve společnosti krásných žen a při dobrém víně. Boží soud ho zcela jistě nemine. Ke stovce veršů je volně připojeno ještě 12 dalších, zřetelně reagujících na stav věcí po bitvě na Bílé hoře, v nichž se připomíná jedenáct odsouzeníhodných vlastností, které způsobily, že Fridrich sáhl po české koruně:

*Schwetzen, liegen, nach kräften sauffen,
Vor dem Feind wie die Haasen lauffen,
Sich lassen mit gelt bestechen,
Alle Trew und Glauben brechen,
Ein Land an das ander führen,
Kindisch Rahtschläg approbieren,
Aus gestohlenen Gütern treiben pracht
Hat Fritzen zu eim König gmacht.
Ein hosenbandt von seinem Schwäher
Gab ihm die Ritterliche Ehr.
Jetzt ist verlohren Cron und Bandt,
Bleibt Fritz sein Lebtag ein Vagant.*

Publicistický obraz mladého krále, žvanivého lenocha a opilce, jenž zbaběle utíká před nepřítelem a nechá se podplácet, věrolomníka, jenž nedbá ani na věrnost císaři ani na respekt k pravé víře, šťve jednu zemi proti druhé, dětinsky poslouchá své rádce, dopřává si lesku a nádheru z peněz těch, jimž zabavil statky a myslí si, že mu rytířskou čest dodá jeho podvazkový řád, je tedy koncem roku 1620 hotov a připraven dotvrdit odůvodněnost a nezbytnost připravované klatby.

Z Vratislavi vedla Fridrichova cesta přes Glogau a Beuthen na území jeho švagra, braniborského kurfiřta Jiřího Viléma (1595-1648), jenž poskytnul pohostinství jeho manželce Alžbětě. Protože v Berlíně panovaly obavy před císařskými sankcemi, byl Alžbětě poskytnut asyl mimo rezidenci - v Kostříně. Tam se Fridrich objevil na počátku roku 1621. Již 2. ledna odtud datuje své dopisy a zůstává tam až do příchodu dítěte na svět. 16. ledna oznamuje králi Jakubovi narození dalšího syna v naději, že jeho tchán nedopustí, aby byli jeho vnukové zbaveni zemí, které jim dědičně náležejí.⁵²⁹

Ve Vídni se zatím o zveřejnění klatby stále ještě diskutovalo. Do začátku ledna 1621 podnikla císařská vláda různé pokusy, uskutečnit setkání císaře, saského

⁵²⁹ O opaku se brzy přesvědčil Fridrichův vyslanec v Anglii, Achác z Donína. Když příliš horlivě připomínal králi jeho starší přísliby (např. že vezme v ochranu ohroženou Falc), prohlásil Jakub, že se jedná o nedorozumění a požádal Fridricha, aby pana z Donína nahradil někým jiným.

kurfiřta a bavorského vévody v naději, že přímé rozhovory odstraní názorové rozdíly. Snahy odsunout vyhlášení klatby nacházíme ještě v dobrozdáních císařských juristů (Peter Heinrich von Stralendorff) z počátku ledna 1621. Ti ještě v té době doporučovali novou formulaci mandátu o vyhlášení klatby a navrhovali zveřejnit klatbu teprve tehdy, až bude vyjasněna kontroverzní a komplikovaná otázka translace kurfiřtské hodnosti. Nejlepší řešení by prý bylo, kdyby se falckrabě poddal a klatba by pak byla zbytečná. V případě, že k tomu nedojde, existuje v zásadě pouze jedna možnost – sjednotit protichůdné názory na klatbu na osobním setkání císaře s bavorským vévodou a saským kurfiřtem.⁵³⁰

Tato vyčkávací tendence říšské dvorní rady byla podrobena kritice bavorské strany, která naopak na co nejrychlejší zveřejnění klatby naléhala. Výrazem toho bylo i Jocherovo dobrozdání obsahující ostrou kritiku Stralendorffových doporučení i Maxmiliánova osobní korespondence s císařem. V průběhu ledna však císař došel – snad pod vlivem radikálnějšího pana von Ulm – k názoru, že politická rizika dalšího odsouvání publikace klatby jsou větší než politické škody, jež by mohl vzniknout z odmítavé reakce Saska. Říšská dvorní rada byla s císařským rozhodnutím obeznána 21. ledna, klatba sama byla datována 22. ledna. Její slavnostní vyhlášení se konalo 29. ledna 1621 v rámci slavnostního zasedání rady v přítomnosti císaře.⁵³¹

V textu klatby stojí, že Fridrich notoricky a se zlým úmyslem vytlačoval císaře - jenž byl přijat za českého krále a jako takový uznán kurfiřty - z jeho právoplatné državy, a proto je vinen porušením zemského míru, velezradou a urážkou majestátu. Patenty s klatbami byly ještě 29. ledna poslány všem říšským knížatům a od 30. ledna byly zasilány všem ostatním říšským stavům. Saskému kurfiřtovi bylo rozhodnutí sděleno přesně podle receptu doktora Jochera tak, aby již nestačil reagovat.⁵³² Vyhlášení říšské klatby na jednoho z předních kurfiřtů, donedávna po císaři druhého nejvýznamnějšího muže říše, zastrašilo především členy Unie. Ve svých důsledcích vedlo k jejímu rozpuštění, které bylo

⁵³⁰ Christoph KAMPMANN, *Reichsrebellion und kaiserliche Acht*, s. 65, 66.

⁵³¹ Tamtéž, s. 66, 67.

⁵³² V den vyhlášení klatby dorazil na císařský dvůr dopis hornolužického fojta Karla Hannibala z Donína, v němž saský kurfiřt dal průchod svému rozladění, že císař hledal dorozumění o falckých záležitostech spíše s bavorským vévodou než se Saskem. Zároveň kurfiřt upomínal na plán třístranné schůzky v Praze, a apeloval, aby klatba byla zveřejněna teprve po jeho příjezdu do Prahy. Jestliže i pak bude císař vyhlášení považovat za nutné, ztratilo by se tím jen málo času. Christoph KAMPMANN, *Reichsrebellion und kaiserliche Acht*, s. 68.

komentováno řadou posměšných letáků. Členové Unie pak - až na výjimky - usilovali o mír s císařem.

O prudké změně situace se brzy měl přesvědčit i sám Fridrich, jenž v druhém lednovém týdnu vypravil svého vyslance pana z Hohenlohe v souladu s úmluvou se slezskými stavy k jednání do Drážďan.⁵³³ Sám pak odjel do Wolfenbüttelu, aby z povzdálí sledoval, jak se jednání bude vyvíjet. Ve Wolfenbüttelu mu prý zprvu nikdo nechtěl říci, kde je vévoda a Fridrich měl možnost poznat, že v neštěstí má člověk málo přátel. I pro Alžbětu musel být pobyt v Braniborsku nesmírně ponižující - její hohenzollernští příbuzní prý nevynechali jedinou příležitost, aby jí nepřipomněli, kolik je její pobyt u nich stál.⁵³⁴ Proto Fridrich raději napsal do Holandska, kam byl již dříve vypraven malý čekatel českého trůnu Fridrich Heinrich, zda by oranžští příbuzní neposkytli asyl i zbývající části rodiny. Fridrich sám však zdaleka nemíní rezignovat. Při jednání s anglickým vyslance Villiersem ve Wolfenbüttelu i v dopise Jakobovi dává najevo, že by *ještě doufal s pomocí a otcovskou podporou V. Veličenstva a jiných evangelických knížat a stavů znovu nabýti ztraceného, ježto ještě drží Slezsko a různá města v Čechách.*⁵³⁵ Ve hře tehdy bylo ještě další želízko v ohni - možnost postavit vojsko s pomocí dánského krále. Tyto naděje rozhodně nebyly plané.⁵³⁶ Ve Fridrichův prospěch se v té době chystala ozbrojená intervence celého dolnosaského kraje, k níž mělo dojít, pokud by císař zamítl dánskou interpozici. To mělo být projednáváno na konventu dolnosaských knížat v Segebergu, jenž svolal Kristián na podnět nizozemského vyslance. Tam se dostavil 10. března - po pobytu v Hamburku a Celle - i Fridrich.

⁵³³ Hohenlohe měl předložit saskému kurfiřtovi dopis, v němž Fridrich vykládal důvody proč přijal českou korunu. Dále dopis obsahoval osm podmínek, za kterých by byl Fridrich ochoten se české koruny vzdát. Hohenlohe dorazil do Drážďan dříve než slezští vyslanci. 21. 1. jej saský kurfiřt propustil s písemnou odpovědí, že odmítá jakoukoli diskusi o volbě či o podmínkách, Fridrich sám se má vydat císaři na milost a nemilost. Jednání Jana Jiřího se slezskými stavy pak začalo 25. ledna, bez králova zástupce. V únoru vyslal Fridrich Hohenloha do Drážďan znovu, kurfiřt s ním však odmítl jednat a místo odpovědi mu dal odevzdat opis císařské klatby. Viz Bedřich MENDL, *Fridrich Falcký*, s. 85.

⁵³⁴ Alžbětě příbuzní vypočítávali, že za tři neděle skrmili 21 wispel ovsu, spotřebovali několik beček másla, 40 sudů piva, množství drůbeže, žita i pšenice, že denně vozilo sedm vozů dříví z lesa a přesto bylo nutno ještě za 40 tolarů dříví přikoupit. Bedřich MENDL, *Fridrich Falcký*, s. 91, citát - Söttl I, s. 220.

⁵³⁵ Dopis z 10. února z Gardinerovy sbírky, Mnichov, státní archiv 373/23, citace dle Bedřich MENDL, *Fridrich Falcký*, s. 87.

⁵³⁶ Nebyly to plané naděje, neboť dánský král později přiznal, že měl tehdy ke vpádu do říše již připraveno 6000 mužů a vévoda brunšvický naverboval 6000 mužů pěchoty a 1200 jezdců (Resolution des Kgs. V. Dän. 1621, 22. srpna, st. vet. Mnichov, stát. arch. 121/3. Ještě 20. března doufal dánský král, že sežene nejméně 30 000 mužů (Anstruther 20.3.). Bedřich MENDL, *Fridrich Falcký*, s. 90.

Proti jeho očekávání však jednání však nabralo jiný směr. V Segebergu vystoupil anglický vyslanec Anstruther s tím, že se král Jakub nehodlá do válečného konfliktu zapojit a žádal spíše větší půjčku na dar pro Alžbětu. Unie - informovaná i od vyslance Mortona na heilbronském sjezdu - se pak také rozhodla pro mír a vyjednávání s Vídní. Segeberský konvent odložil sice rozhodnutí na dubnový krajský sněm v Lüneburgu, tam se však už o válce nemluvilo. Fridrich jednání nebránil, dal Kristiánovi i Unii plnou moc k jednání ve Vídni, v obou případech však vyhradil sobě a králi Jakubovi právo úmluvy schválit.

Říšská klatba velmi ztěžovala další Fridrichův pobyt v Německu, a proto ani nevyčkal výsledků jednání a odjel zpět do Brunšvicka. Tam se měl sejít s Alžbětou, aby společně nastoupili cestu do Nizozemí. Cestou zpátky obdržel list slezských stavů, kteří mu sdělovali, že se podrobí císaři a žádali, aby to Fridrich výslovně schválil. Ten odpověděl, že to nečekal, ale že nezbyvá, než to poručit Bohu a času. Zároveň vyjádřil pochybnost, zda toto jednání skutečně přinese Slezsku kýžený mír. Svého nároku se nevzdal. Ze slezských knížat mu zůstal věrný Jan Jiří Krnovský, jenž Drážďanský akord nikdy neuznal. Brzy po příjezdu do Haagu (23. 4) jej Fridrich jmenoval svým generálním komisařem v českých zemích. Kopie Fridrichova dopisu markraběti i plné moci, jež mu byla dána, byly v průběhu roku 1621 šířeny tiskem zároveň s dopisy Jana Jiřího Krnovského slezským stavům a soupisem jmění, které císař zabavil účastníkům odboje.⁵³⁷

Císařská klatba na Fridricha a jeho spojence - Jana Jiřího Krnovského, Christiana z Anhaltu a Johanna Fridricha z Hohenlohe - byla tištěna ve Vídni u Johanna Zesslawa (Č. 47a, obr. 112 a). Exempláře z této tiskárny sloužily jako předloha jiným tiskařům, jak o tom svědčí např. tisk vydaný v Augšpurku u vdovy Sáry Mangové (Č. 47b, obr. 112 b). Kromě toho ovšem kolovalo mnoho exemplářů bez impresa. Text císařského achtu byl také po celé říši veřejně vybubnováván a čten. Tento akt proběhnul také ve všech třech pražských městech 15. února 1621 v *místech výsadních*, za součinnosti dvou heroldů a sedmi bubeníků. Praporec pěchoty, jezdecká kompanie, heroldi, bubeníci, hejtmani a rychtáři všech tří měst se nejprve shromáždili na Malé Straně před příbytkem místodržitele Karla

⁵³⁷ „Abschriefften etlicher denckwürdigen Schreiben und Patenten; Welche Friderich König zu Böhheim/ Pfaltzgraf unnd Churfürst/ etc. an Marggraf Johann Georgen zu Brandenburg/etc. den Eltern/ etc. mit aufftragung und übergebung deß obristen KriegsGeneralat- unnd vollmächtigen CommissariatAmpts/ auß Gravenhaag abgehen.....“, 4°; 22 stran, místo: - ; rok: 1621, tisk: - ; HAB Wolfenbüttel 160,7 Quod. (40).

z Lichtenštejna, kde byl nejprve přečten knížecí dekret, určený pražským obcím. Pak četli heroldi *dvojí acht ze dvou exemplářů* a po každém čtení *bilo se po třikráte na bubny a troubilo vesele. Naposledy byly přibiti dotčení patentové achtu na tři tabule černé, kteréž se zavěsily na každém rathouzu Pražském.*⁵³⁸

Zároveň s šířením tisků, týkajících se klatby na Fridricha a jeho spojence, začaly být koncem ledna 1621 v Mnichově tištěny také vybrané dokumenty tzv. Anhaltské kanceláře, která se po dobytí Prahy stala kořistí bavorských vítězů. Falcká strana si dobře uvědomovala důsledky, které ztráta archívů mohla přinést.⁵³⁹ Z podrobností, které o zrodu těchto tisků uvádí Pavel Skála ze Zhoře, vyplývá, že měl na jejich podobě lví podíl také muž, jemuž lze připsat vůdčí roli při formulování textu klatby nad Fridrichem: *Když v té paměťhodné bitvě před Prahou vítězové mezi jinými kořistmi bohatými také i kanceláře Kristiána staršího knížete z Anhaltu dostali; tedy Dr. Vilém Jocher, přední tajný rada knížete bavorského s pomocí Dr. Leikharta, též bavorského dvořenína, vybral z ní to, co se jemu k předsevzetí jeho platné vidělo (přičemž i sám bavorský kníže dle zprávy lidí hodnověrných jim nápomocen byl a mnohá psaní z dotčené kanceláře vybraná v jistý pořádek uvedl) a v létu tomto při konci měsíce ledna nejdříve v jazyku německém, pak latinském v Mnichově pod titulem tajné kanceláře Anhaltské vytisknouti dal. Posléze zelótové papeženští neměvše na tom dosti, přeložili ji i do vlastiny pod titulem Pensieri di protestanti, obmyslové protestantův a odeslali ji jako dar do Říma, kdežto se také zjevně prodávala.*⁵⁴⁰ Vydáním „Anhaltské kanceláře“ odstartovali bavorští radové publicistickou polemiku kancelářů protagonistů třicetileté války (tzv. „Kanzleistreit“).⁵⁴¹ Z jednotlivých písemností byly pořizeny výtahy, které byly uváděny do souvislostí pomocí tendenčních poznámek. Uveřejněním této sbírky chtěli autoři nejen dokázat

⁵³⁸ Karel TIEFTRUNK (ed.), *Skála*, díl V, s. 30.

⁵³⁹ To dokazuje například dopis Ludwiga Cameraria hraběti Janu Albrechtovi Solmsovi, datovaný 29. listopadu 1621 z Frankfurtu nad Odrou (StB Mnichov, CLM 10416 = Coll.Cam.Vol. 47, Nr. 122, f. 283 f.), v němž Camerarius rozvíjí asi nepřilíš reálnou možnost, že by Fridrich odstoupil českou korunu Bethlenovi a pokusil se s pomocí anglického krále znovu dobýt Falc. Doufal, že „cisař ze strachu z tohoto odstoupení umožní lepší podmínky k uzavření míru, mezi nimiž by mohlo a mělo být i to, že by byly králi zcela navráceny materiály zanechané v Praze, zvláště archiv a akta, neboť ztráta akt je podle mého názoru mnohem větší než všechno ostatní“ protože mohou začít na základě toho nebezpečné procesy „nejen proti Jeho Veličenstvu a jeho služebníkům, ale také proti mnoha jiným stavům a počestným lidem.“ Christine van EICKELS, *Schlesien in böhmischen Ständestaat*, Köln - Weimar - Wien 1994, s. 386.

⁵⁴⁰ Karel TIEFTRUNK (ed.), *Skála*, díl V, s. 30, poznámka pod čarou.

⁵⁴¹ Srv. Reinhold KOSER, *Der Kanzleistreit. Ein Beitrag zur Quellenkunde des dreissigjährigen Krieges*, Halle 1874.

neprávoplatnost Fridrichovy volby, podpořit rakouské dědičné nároky na české království a odhalit *těžké zločiny*, jimiž se provinili jak čeští povstalci, tak vůdcové protestantské Unie, ale také připravit cestu k translaci kurfiřtské hodnosti na Maxmiliána Bavorského.

Když naopak na jaře 1622 padla falcké straně do rukou akta jejich protivníků, koncipoval Ludwig Camerarius publicistickou odpověď, nazvanou „Cancellaria Hispanica“, která dokládala genezi a historii plánu na přenesení kurfiřtské hodnosti na Ferdinandova nejvěrnějšího spojence. V protikladu k „Anhaltské kanceláři“ publikoval Camerarius písemnosti v jejich plném znění, dokonce i s ortografickými chybami. Komentáře k této publikaci byly následně připojeny v samostatných člancích.

Tajnosti Anhaltské kanceláře se však ke čtenářům nedostávaly pouze v podobě komentovaných edic obratně sestavených úryvků vybraných dopisů a dokumentů. Lapidárněji a s širším dosahem přenášel zamýšlený publicistický záměr také ilustrovaný jednolist „Extract der Anhaltischen Canzley“ (Č. 128, obr. 113 a), jehož rytina opatřená legendou se někdy pojila s delším tištěným textem „Trewherzige Warnung“ (obr. 113 b). V podtitulu byl leták označen jako *nástin toho, jak kalvínský duch skrze své tajné rádce postupuje proti římskému císařství a v důsledku toho i proti římskokatolické církvi a jak tito rádci skrze své praktiky přesto dojdou hanby*. Rytina jednolistu znázorňuje marné úsilí protestantské Evropy, podněcované ďábelským kalvinistickým duchem, strhnout čtyři opory církve – papežství, císařství, Španělsko a Bavorsko. Ty jsou zobrazeny jako čtyři bašty mohutného stavitelského díla, o němž rytý text z Matoušova evangelia prohlašuje, že je brány pekelné nepřemohou. Bašty jsou omotány řetězy, pomocí nichž se je protestantské mocnosti, reprezentované panovníky, politiky, vojevůdci a diplomaty, spojenými silami snaží strhnout. Ústřední místo zaujímá Fridrich Falcký, zobrazený v okamžiku, kdy se jeho řetěz přetrhnul a jemu padá koruna s hlavy. Rytce předvádí při akci rovněž další Fridrichovy spojence (Benátsko, Nizozemí, Gabriel Bethlen, Ansbach, Hollach, Matyáš Thurn, Jan Jiří Krnovský), rádce (Christian Anhalt, Ludvík Camerarius, Volrad von Plessen) a diplomaty (hrabě Šlik, Kryštof z Donína). Vyobrazení je rámováno veršovanými replikami, které plní zároveň úlohu legendy. Zatímco saský kurfiřt demonstruje ve své replice věrnost císaři, ostatní protestantští činitelé ve svých promluvách odhalují své

zlovolné úmysly. Podněcovatelem všeho zla je ďábelský kalvínský duch, jenž po Fridrichově pádu povzbuzuje Gabriela Bethlena jako svou poslední naději.

Ještě důraznější varování před zhoubným vlivem kalvínského ducha představuje doprovodný rozměrný veršovaný text „TREWHERTZIGE WARNUNG“. Jeho obratný autor vzdává úvodem dík božské Prozřetelnosti, jejíž nevýslovná milost a moudré činy jsou schopny ochránit celou římskou říši a vytrhnout ji z nejvyšší nouze. Oheň, jenž vyšlehnul z Čech, zasáhl rakouský dům. Kořen všeho zla se však skrýval uprostřed Říše a dlouho doutnal pod popelem, dokud při příležitosti české rebelie nezahořel plamenem na mnoha místech. Ti, kteří oheň zažehli a svedli jiné, lstivě budili zdání zbožnosti a tvářili se, že vystupují na obranu víry. Ve skutečnosti však šlo jen o jejich ambice. Dařilo se jim svést mnohé, nakonec však dobrotivý Bůh obrátil jejich lstivé útoky v posměch a díky slavnému pražskému vítězství se na denní světlo dostalo vše, co mělo zůstat utajeno. Vzbouřenci, kteří poslušnost označovali za jeho, se obrátili proti svému vládcovi a vsadili korunu na hlavu jiného. Jejich snahy však Bůh obrátil v posměch a skrytý jed se díky nálezům spisů Anhaltské kanceláře stal všeobecně známým. Pravou příčinou všech těžkostí je však kalvinistický duch. Autor podrobně líčí jeho zhoubný vliv ve Francii, Savojsku i na říšském území a ukazuje, že prostřednictvím Unie, ovládané Anhaltovými intrikami, usiloval nejen o rozšíření turecké moci a vyhlazení katolíků, ale dokonce i o zničení a vykořenění augšpurské konfese. Všechny tyto plány však božská Prozřetelnost zmařila a ti, kdo kopali druhým jámu, do ní sami spadli. Zatímco se obrazová část jednolistu „Extract der Anhaltischen Canzley“ obracela spíše na katolického čtenáře, rozšířil autor tohoto doprovodného veršovaného textu okruh potencionálních čtenářů o německé luterány, jejichž spolupráci s českofalckou stranou museli císařští všemi prostředky zabránit. Pocit ohrožení, který autor svým varováním obratně vzbudil, patřil k prostředkům, které většinou nezklamaly.

III. 2. Terč posměchu pamfletů – návštěva v říši pokřiveného zrcadla.

Rok 1621 přinesl první publicistický vrchol třicetileté války, na němž se do značné míry podílela i záplava tisků, zaměřených proti „zimnímu králi“. Vedle zmíněných císařských úředních tisků, které publikovaly říšské klatby na Fridricha a jeho spojence, bylo v západní i střední Evropě tištěno velké množství takových anonymních ilustrovaných jednolistů či vícestránkových letáků bez impresa, které

lze datovat jen rámcově, podle toho, zda se zmiňují o nějaké chronologicky zařaditelné události. Řada z těchto letáků se bohužel nedochovala. O některých však přesto víme, zejména díky sběratelům - jako byl císařský rada Troilo z Lessotu - nebo pečlivým kronikářům, kteří jejich prostřednictvím *ex actis* dokládali proběhlé události nebo tyto drobné tisky alespoň slovně popsali. K nim patřil i Pavel Skála ze Zhoře, který se s odvolávkou na stranu 189 jednoho z výtisků „Anhaltské kanceláře“ zmiňuje o letáku, který prý nanejvýš pobouřil císařskou stranu a podnítil dalekosáhlou reakci. Skála se zmiňuje o mědirytině, která vyšla v Nizozemí, na níž byl vyobrazen Fridrich, sedící v královském majestátu pod stanem. Za ním stálo mnoho sjednocených stavů a knížat, kteří podávali Fridrichovi či vedle něho stojícímu kožišníkovi orlí pera, jimiž měl být podšit Fridrichův královský plášť. Stranou stála slepičí posada, v níž byl zavřený opelichaný císařský orel. Uvězněného orla hlídal saský kurfiřt v kožichu oblečeném naruby, jenž měl za kloboukem korouhvičku (*kohouta plechového, jak na kostelích stává*). Poblíž nich stála skupina muzikantů, která hrála opilým sedlákům k tanci: španělský král s kolovrátkem, Spinola s housličkami a Buquoy s píšťalkou. Na rytině byl zobrazen i houf českých sedláků, kteří hnali duchovní kurfiřty, knížata a katolické kněžstvo do jakési jámy. Pavel Skála, jemuž tento ilustrovaný jednolist připadal ze všech profalckých letáků nejučtější, doložil: *Ale za ten jediný kuprštyk pomstili se potom králi papeženci vrchovatě, když po pádu jeho rozmanité spisy, malování a paškvily o něm a manželce i o rodině jeho sem i tam roztrušovali, až naposledy i celé karty dosti potupné složili a udělali, tak že i on shledal při sobě pravdu toho přísloví obecného: Kdo má škodu a neštěstí, o posměch se nestarej.*⁵⁴²

I když kronikář význam jediného - byť urážlivého - letáku značně přeceňuje,⁵⁴³ odvetný princip hrál publicistických kampaních třicetileté války značnou roli. V mnoha případech lze vztah akce a reakce sledovat v konkrétních příkladech, kdy si jedna ze znesvářených stran přivlastnila osvědčenou zbraň protivníka - určité metaforické pole. Po protestantském letáku, jenž znázorňoval vyhnání

⁵⁴² Karel TIEFTRUNK (ed.), *Skála*, díl III, s. 378, 379, poznámka pod čarou (citát z ruk. Skála, díl IX, s. 560).

⁵⁴³ Skálův popis odpovídá dnes poměrně vzácně dochovanému letáku, který byl skutečně roku 1620 vydán v Amsterdamu pod titulem „De Roomsse Roffelpodt“. Rudolf WOLKAN, *Deutsche Lieder auf den Winterkönig*, s. 333, 334, No 30 A, uvádí tento jednolist dokonce již mezi letáky roku 1619 a uvádí i reedici. Přímá reakce na tento tisk je sice doložitelná a bude jí v následujícím textu věnováno patřičné místo, sotva však byla jedinou příčinou císařské publicistické kampaně.

jezuitů z Čech jako vymetání špíny a nepořádku z království,⁵⁴⁴ následoval po Bílé hoře ilustrovaný jednolist „Deß Pfaltzgrafen Kehrauß aus Böheimb Ober- und Underpfalz“ (Č. 89, obr. 114), jenž líčil bavorské vítězství na Bílé hoře jako vymetání falckraběte z Čech a vyčištění země od kalvinistické svoloči. Autor spojil ujištění o tom, že v zemi nikdy před tím nebylo tak čisto, s oslavou iniciátora velkého úklidu - statečného vévody Maxmiliána.

Protože jsou anonymní autoři letáků většinou neidentifikovatelní, lze na základě analýzy textu či vyobrazení někdy určit pouze okruh, k němuž se autor řadil. Anonymita autorů měla své příčiny, k nimž se na stránkách dobových letáků někdy vyjadřovali samotní pisatelé. Tohoto jevu se dotkl také anonymní autor ilustrovaného jednolistu „Einred und Antwort“ (Č. 118, obr. 115), jenž byl roku 1621 koncipován jako reklama na nejúspěšnější pamflety o českém králi. Rytina představuje hlavní hrdiny – autora pamfletů a jeho oponenta, kteří spolu hovoří, tištěný text pak obsah jejich dialogu zachycuje. Po úvodním pozdravu se kritik ptá, zda *pan skribent* opět nesložil nějaký zlovolný leták o falckraběti a varuje ho, aby si nepočínal příliš hrubě, neboť by se mohl dostat do konfliktu s říšskými vyhláškami proti hanopisům, pamfletům a paskvilům. Autor pamfletů se nejprve brání tím, že obviní kritika z podezřelých sympatií k falckraběti a pak uvádí argument, že se říšské vyhlášky vztahují jen na území říše a falckrabě jako vyhnanec, na něhož byla uvalena říšská klatba již k říši nepatří, a tudíž nemůže požívat ochrany říšských zákonů. Výtku, že se falckraběti děje křivda, se snaží autor pamfletů oslabit tím, že se dovolává zájmu o nejúspěšnější letáky, jejichž názvy jmenovitě uvádí.⁵⁴⁵ Nakonec se poražený kritik začíná bát, že by se mohl terčem příštího autorova útoku stát on sám a raději vyklízí pozice. Každý z úspěšných jednolistů je v pozadí rytiny zastoupen výtvarnou citací a lze u nich předpokládat jistou souvislost, možná i původ z jednoho autorského či tiskařského centra. Rovněž není vyloučeno, že autor zachoval časové pořadí, v němž byly jednolisty vydávány. O prvním z letáků, kterým autor rozhovoru novináře a jeho oponenta dělá reklamu, o jednolistu „Die drei Blinden aus Böhmen“ (Č. 93, 94), se

⁵⁴⁴ „Böhmischer Jesuiten Kehrauß/ und Teutsche WeckVhr“, HARMS II, 141.

⁵⁴⁵ Jde o letáky „Die drey Blinden auß Böhmen“ (Č. 93, 94), „Die Newe Wahrheit“ (Č. 96), „Pragerischer Hofkoch“ (Č. 239), „Newes KönigFest“ (Č. 208), „Ein new Jagerlied“ (Č. 107), „Der Pfältzisch Patient“ (Č. 77), „Deß Gwesten Pfaltzgraf offne Schuld“ (Č. 86), „PostBott“ (Č. 233), „Der Pfältzisch Bilgram/oder Walfarter“ (Č. 76), „Deß Pfaltzgraf Scharwerch“ (Č. 87), „Deß pfaltzgrafen Haußgsind“ (Č. 88).

trazuje, že patřil k nejstarším pamfletům proti Fridrichovi.⁵⁴⁶ Další dva letáky - osobité ohlasy bitvy na Bílé hoře - patřily rovněž k těm, které se objevily velmi brzy, o čtvrtém („Newes KönigFest“) víme, že jeho nizozemská verze vyšla již v lednu 1621.⁵⁴⁷ Všem z nich bude ještě věnována pozornost, nyní představím pouze první z nich.

Rytina rébusového letáku „Drei Blinden aus Böhmen“ (Č. 93, obr. 17) předvádí bývalého krále jako jednoho ze tří slepých žebráků, vyhnaných z Čech, které pro jejich postižení musí vodit malý chlapec. První sloka, která odpovídá počátečním veršům z písňové strofy letáku Johanna Fabera, jenž r. 1618 referoval o pražské defenestraci, uvádí čtenáře či posluchače slovem i melodií do dalšího pokračování českých událostí. Pak se již ujímají slova samotní aktéři a vyprávějí svůj příběh. Poté, co jejich vypečený kamarád (fein Gesell), hrabě Thurn, vzal v bitvě příliš rychle nohy na ramena, utekli také oni před nepřítelem.⁵⁴⁸ V Čechách, kde byl otevřen vyhlášený sklípek, vypili poněkud více piva a za to, že přebrali, byli po právu potrestáni. Byli vyhnaní ven a musejí se plahočit po cizích cestách. Špatný vítr jim vzal pláště a klobouky a foukal tak silně proti nim, že jim nafoukal prach a písek do obličeje, takže oslepli a *ztratili tvář*. Za sebou nenechali jen plný sklep piva; nezbývá, než oplakat i jiné ztráty. Dříve měli města a země, ba dokonce i anglický podvazkový řád a královský trůn. Teď z toho všeho jejich oči už nic nevidí. Pryč je žezlo i koruna, jejich osudem je plahočit se cizinou bez naděje na to, že ještě někdy uvidí rodnou zemi. Jména slepých poutníků zde nejsou uvedena, z kontextu pouze vyplývá, že jeden z nich je Fridrich. Velmi pravděpodobně se v případě Fridrichových druhů jedná o Ludvíka Cameraria a dvorního kazatele Abrahama Sculteta, kteří oba byli spjati s Českou korunou tím, že pocházeli ze Slezska. Fridrichův osud je líčen jako zákonitě přicházející spravedlivý trest za žádostivou nenasytnost a touhu po moci. Poselství obrazové,

⁵⁴⁶ Viz HARMS II, 183. Tento názor patrně vychází z pokusu datovat vznik letáku na základě textu úvodní sloky: „Hört zu ir Frommen Biderleüt /Zu diser neuen (faßnacht)zeit / Was sich hat zugetragen“. Zpěvák totiž referuje o tom, co se stalo v tomto novém postním čase.

⁵⁴⁷ Nezanedbatelné množství případů, kdy německou verzi pamfletu předcházela verze vydaná na území Španěly ovládaných nizozemských provincií, svědčí o logickém zapojení tohoto území, které se vyznačovalo vysokou úrovní tištěného zpravodajství i do kampaně proti společnému nepříteli.

⁵⁴⁸ Unikátní varianta tohoto letáku (Č. 94, obr. 116), kterou vlastní Muzeum hl. města Prahy, roli hraběte Thurna podtrhuje. Před rytinou se slepci jsou zařazeny další dvě rytiny s rébusovými opisy, které zobrazují to, co vyhnaní „slepčů“ předcházelo – bitva na Bílé hoře, zobrazená jako štvance na hraběte Thurna.

textové i hudební roviny jasně oznamuje: Opovážlivému králi i jeho rádcům skončil masopust a začíná dlouhý půst.

Přehlídka letáků, které v tisku „Einred und Antwort“ po jednolistu o třech slepících následují, vyvolává mimo jiné i potřebu, zařadit tyto pamflety do nějakého širšího rámce. Ačkoli je možno je posuzovat z různých hledisek, je evidentní, že představují neocenitelný materiál k výzkumu dobového vnímání komična a komiky, zejména proto, že vzory a techniky na těchto letácích použité, nepopíratelně nacházely mimořádnou odezvu u recipientů. Soubor shromážděných pamfletů dává odpověď na otázku, v čem bylo v dané době komično spatřováno a co smích vyvolávalo. Odpověď je o to cennější, že v případě letáků o Fridrichovi šlo o období, které je z různých hledisek vnímáno jako přelomové. Autoři tohoto období mohli v teorii i praxi těžit z bohatého dědictví antiky i středověku, významné inspirace přinesla zejména renesance. V 16. století, kterému je v případě koncepcí letáků třicetileté války třeba věnovat mimořádnou pozornost, se setkáváme rovněž s teoretickými díly, které se otázkám komiky věnují. K nejinspirativnějším a nejčtenějším patřila díla italských teoretiků,⁵⁴⁹ jako praktická učebnice fungovala rozšířená „Chvála bláznovství“ Erasma Rotterdamského.

Díváme-li se na pamflety o Fridrichovi Falckém z hlediska dnešních tří základních makroteorií komiky, které zkoumají otázku, na čem je vnímání komična založeno, najdeme zde doklady pro každý ze tří základních doposud definovaných teoretických proudů. Dříve než budu jednotlivé konkrétní okruhy letáků o Fridrichovi představovat, považuji za nutné tyto makroteorie charakterizovat, aby čtenář měl možnost prvky, použité ve schématech pamfletů, s něčím srovnat, i když jde o konfrontaci se strukturou, která vychází z našeho dnešního pohledu.⁵⁵⁰

⁵⁴⁹ Vettore Fausto (1511) a Francesco Robortello (1548) se ve svých pracích opírali jak o Aristotela, tak o Ciceronovy a Aristidovy rétorické spisy. O dva roky později vyšla oblíbená práce Vincenza Maggiho „O směšném“, v níž autor rozvádí Ciceronův rozdíl mezi komikou věcí a komikou řeči a reflektuje význam překvapení a inkongruence. Syntézu inspirací z Platóna a Cicerona s důrazem na moment očekávání jako zdroj komiky provedl Giangiorgio Trissino (posmrtné vydání z r. 1562). R. 1570 publikoval Lodovico Castelletto komentář k *Poetice*, v které vymezil následující čtyři kategorie příčin smíchu: 1. ignorance zvyků, bláznovství a opilství, 2. ignorance umění a vědění spojená s nadutostí a pýchou, 3. úmyslné překroucení nebo vtipná odpověď, 4. náhoda a úmyslné klamání. Podrobněji k tématu Vladimír BORECKÝ, *Teorie komiky*, Praha 2000.

⁵⁵⁰ Charakteristika makroteorií komiky TAMTÉŽ, s. 45, 46.

I. Teorie superiority/inferiority

- vycházejí z toho, že příčinou či podstatou komiky je získávání převahy nad druhým, které probíhá jako zesměšňování protivníka. Komika je charakterizována hostilitou, agresi, pohrdáním, nepřátelstvím. (Formulace: Platon, Aristoteles, Thomas Hobbes, Henri Bergson.)

II. Teorie inkongruence

- spatřují podstatu komiky v nesourodosti prvků, které ji vytvářejí. Lze je charakterizovat jako teorie ambivalence, kontrastu či konfliktu. (Formulace: Immanuel Kant, Arthur Schopenhauer, Soren Kierkegaard).

III. Teorie relaxace splývá buď s různými formami zdůrazňujícími svobodu, či s koncepcí přebytečné energie nebo je polarizována mezi přepětí a uvolnění. (Formulace: Herbert Spencer, Freudova psychoanalytická teorie s jejím terapeutickým vyústěním charakteru katarze).⁵⁵¹

Vnímání komiky probíhá jako určitá specifická interakce mezi autorem koncepce letáku a recipientem. Tento „diskurs“ je výrazem jejich vnímání světa a opírá se o jejich individuální postojovou strukturu, která sjednocuje rozumovou, afektivní a hodnotící složku jejich osobnosti. Zde se komika ukazuje v různých nuancích, kterým dominují její čtyři hlavní orientace (konfigurace, mody) - naivita⁵⁵², ironie (včetně cynismu a sarkasmu)⁵⁵³, humor⁵⁵⁴ a absurdita⁵⁵⁵ - které se ovšem zřídka vyskytují v nějaké čisté podobě. Na stupnici naivita - ironie - humor - absurdita se pohybuje řada vedlejších rysů komiky, které mají obsahové určení (skatologie, koprolálie, lascivita, erotičnost) či vykazují formální rysy (gag,

⁵⁵¹ Victor Raskin a Salvatore Attardo charakterizovali tyto tři makroteoretické okruhy prostřednictvím psychických funkcí. Na principu superiority jsou postaveny teorie sociálně-behaviorální, na principu kongruence teorie kognitivně-perceptuální, teorie s principem přetlaku a uvolnění charakterizují tito badatelé jako psychoanalytické. Vladimír BORECKÝ, *Teorie komiky*, Praha 2000, s. 45, 46. Victor RASKIN, *Semantic Mechanism of Humor*, Dordrecht-Boston-Lancaster 1985; Salvatore ATTARDO, *Linguistic Theories of Humor*, Berlin-New York 1994.

⁵⁵² Naivita představuje nevědomost komického. Subjekt vytváří komiku bezděčně, aniž by si toho byl vědom, zatímco druhým je komika zřejmá. Z hlediska subjektu: jsem k smíchu, aniž bych si toho byl vědom. Vladimír BORECKÝ, *Teorie komiky*, Praha 2000, s. 40.

⁵⁵³ Ironie představuje vědomé vyhocené zaměření na předmět či jinou osobu. Jejím cílem je dosažení pocitu superiority pomocí výsměchu, úšklebku, pošklebku či posměchu. Z hlediska subjektu: Jsem schopen se vysmívat druhým, nikoli však sobě. Ironie se opírá o sebeidentifikaci, aniž by dozrála k identifikaci s druhým. (Sebeironie má již ráz humoru.) Vladimír BORECKÝ, *Teorie komiky*, s. 40.

⁵⁵⁴ Humor představuje ironický výsměch, který prochází sebereflexí. Je vztažen nejprve na vlastní osobu a druhým se vysmívá až sekundárně prizmatem sebevýsměchu. Humor přesahuje prostou sebeidentifikaci v autonomní morálce, akceptující druhého. Vladimír BORECKÝ, *Teorie komiky*, s. 40, 41.

⁵⁵⁵ Absurdita překračuje humoristický sebevýsměch přesahem subjekt-objektové polarizace, která však není nevědomá jako u naivity, ale opírá se o náhled absurdity světa. Absurdní komika participuje na kosmické komice a vzdává se vědomě humoristické sebereflexe s plným vědomím vlastní nepodstatnosti a bezvýznamnosti. V absurditě je autonomie překonána autenticitou. Vladimír BORECKÝ, *Teorie komiky*, s. 40, 41.

žert, vtip, parodie, travestie, persifláž, mystifikace, fraška, burleska, groteska, capriccio, komedie). Pokud jde o tyto mody komiky, je třeba mít na zřeteli, že pojem humoru v dnešním slova smyslu se v době Fridricha Falckého teprve konstituoval. Proces jeho formování odráží například i charakteristický sémantický posun anglického humour od označení humorálních šťáv v lidském těle, příslušných k jednotlivým letorám, směrem k významu vrtoch, rozmar, nálada, rozpoložení mysli či životní postoj.⁵⁵⁶ Rovněž absurdita ve smyslu výše uvedeného vymezení se v letácích uvedeného období vyskytuje jen vyjimečně a pouze v náznacích. V pamfletech, užívaných jako zbraň, by ostatně mody komiky spojené se sebereflexí či dokonce s přijetím vlastní bezvýznamnosti ve prospěch zdařilého odrazu absurdity světa byly sotva použitelné. Zato v nich nalezneme smích jako fyziologickou evidenci komična spjatou s mnohem hlubšími kořeny: karnevalový smích, tedy jev „dlouhého trvání“, jenž je dnes - díky řadě prací historiků, etnografů, literárních historiků i teoretiků divadla - možno pojmut interdisciplinárně.

Naprostý nedostatek informací o autorech a minimum informací o tiskařích s sebou nese nutnost roztřídit pamflety o Fridrichovi podle jiných hledisek. Jako vnější kritérium se nabízí koncepce tisků, většinou ilustrovaných jednolistů. Postupy, které autoři nejčastěji volili, jsou patrné i z vyhodnocení ostatních jednolistů, které výše zmíněný tisk „Einred und Antwort“ propaguje. Setkáváme se zde s následujícími okruhy:

1. Komentář Fridrichova osudu prostřednictvím nějaké osoby v charakteristické roli (Piklherink, postilión, pražský kuchař, bavorský lovec), popřípadě „sebereflexe“ Fridricha samotného v roli poutníka či poddaného nizozemských stavů.
2. Parafráze církevních textů, modliteb, biblických pasáží, či známých duchovních písní.
3. Koncepce založené na kombinaci typografického zpracování (rébusové letáky, labyrinty) a nápaditého zvládnutí žánru (živý obraz, bajka, monolog, dialog, drama).

Je zajímavé, že každý z těchto okruhů upřednostňuje určitý typ konstrukce komična, který v podstatě odpovídá některému z dnešních hlavních makroteoretických proudů, jež se komično snaží definovat.

⁵⁵⁶ K urychlení tohoto posunu přispělo zejména alžbětinské divadlo a pozdější hry Bena Jonsona z let 1598-1632. Vladimír BORECKÝ, *Teorie komiky*, Praha 2000, s. 36. Sémantický posun nebyl tedy v době vydávání pamfletů o Fridrichovi ještě dovršen.

Výrazný okruh tvoří pamflety, které líčí Fridrichovo počínání z hlediska nějakého pozorovatele; většinou jde o akci (monolog, dialog) nějaké osoby v určité roli, která upoutala čtenářovu pozornost. Příkladem takového postupu byl Piklherinkův výstup, komentující obrazoborectví v chrámu svatého Víta, jenž byl již představen v předchozím textu. Neméně publicisticky vděčné byly také další fiktivní figury - pražský kuchař, bavorský lovec a postilión, neboť tvoří téměř třetinu z letáků, které ilustrovaný jednolist „Einred und Antwort“ propaguje jako ty, o které měli čtenáři největší zájem. Zkoumáme-li je z hlediska dnešních makroteorií komiky, neujde nám, že autoři jejich koncepcí preferovali zejména schéma superiority/inferiority.

Z luteránských pozic hodnotí pražské pobělohorské události autor ilustrovaného jednolistu „Pragerischer HofeKoch Vom Wintermonat Jm Jahr 1620.“ (Č. 240. obr. 117), jehož rytina má představovat interiér Pražského hradu. Z kuchyně, v níž visí nad ohněm dva kotlíky, vychází do zaklenutého průchodu dvorní kuchař v pracovní zástěře, se špičatou čepicí na hlavě. S nešťastným výrazem rozhazuje rukama a viditelně rozladěn pozoruje, jak na dlouhých lavicích chladnou připravená jídla. Textovou část (305 veršů) tvoří monolog kuchaře, jenž nad talíři s chladnoucími pokrmy komentuje momentální politickou situaci. Zmiňuje se o spojenci Bethlenovi a pak přemýšlí o bezprostřední budoucnosti. Nic dobrého nečeká. Ti s růžencem („*Rosenkrantz*“), katolíci, jsou už přede dveřmi. Čeká je velká kořist a zlato z papeženských beden bude jistě využito k podpoře jejich úsilí zreformovat (tj. zrekatolizovat) celý svět. Fridricha Falckého hodnotí kuchař s despektem jako mladého rozenkručiána, který se sice zapřísahal, že vytáhne českému lvu trn z tlapy a vyléčí ho i bez masti, ale jeho „opus magnum“ se mu příliš nevydařilo. Přes všechn jásot kalvinistů je svoboda, kterou měl mladý král přinést, nenávratně pryč:

*War das nicht ein groß Werck / merck mich /
Das ein Jung Rosenkreutzer ehrlich /
Einen Löwn in Böhmen sehr verschworn
Aus seinem Fusse zog ein Dorn /
Und heilte ihn ohn alle Salb /
Deß frolockten die Kopf vom Kalb.
Freyheit durch diesen ist gantz loß /
Ohn Dienstbarkeit sie stehet bloß.*

Když se pak kuchař sám jde podívat, co se děje, zjistí, že ten, pro něhož vařil, zmizel:

*Ach Ceter Ceter Mordio
Der, dem ich koch/ ist nicht mehr do /
Ceter der King/ der King ist fort /
Es hat der Teufel weggeführt /
Alle Calfiner von Retzschin
Ceter der newe King ist hin.*⁵⁵⁷

Čert vzal nejen krále, ale i všechny hradčanské kalvinisty, pryč je dokonce i „Scholtet“ či „Doctor Kramerlarius“. Z okna je vidět krvavou bitevní vřavu, jež kuchaři znovu připomene rudé růže - rosenkruciánské znamení.⁵⁵⁸

Do monologu kuchaře jsou vřazeny dva sny a jedna bajka. Ve vyprávění prvního snu se mění perspektiva mluvčího: nejprve se Fridrich omlouvá za své chyby, pak se zase varování obrací k Fridrichovi, jenž je vyzýván, aby dodržel přísahu právoplatnému králi. Následující ezopská bajka je varováním před Bethlenem jako spojencem. Vypráví o tom, jak závistivý kůň (stavové) nepřál jelenovi (Ferdinand) trávu na louce. Proto se obrátil na člověka, aby mu pomohl soupeře vyhnat. Člověk mu sice pomohl, ale pak mu nasadil udidlo, ohlávku a sedlo a přinutil ho k službě. Tak by mohl i Bethlen s pomocí Turka ovládnout zemi. I čeští stavové by měli ctít císaře, neboť vrchnost je zřízená od boha. Po bajce následuje druhý sen, vizionářsko-prorocký útvar, v němž se objevují různé předměty i zvířata. Jeho výklad, vyžadující vyšší, shůry dané porozumění, však není připojen. Text je uzavřen pokračováním kuchařova monologu. Po neslavném útěku svého pána se kuchař rozhodne pozvat ke stolu cizí hosty z Bavor a požádat u nových pánů o službu.

Autor textu ironizuje stejnou měrou uprchlého krále i přicházející katolické vítěze. Použitím slovní hříčky „Rosenkreutzer“ a Rosenkräntzer“ je odlišuje, zároveň však oběma stranám společná barva růží splývá jako „tertium comparationis“ s barvou krve padlých vojáků, na jejichž smrti mají tedy vinu obě strany. Nároky Fridricha Falckého na trůn jsou vysvětlovány jako bláhové oslepenutí, způsobené rejdy podezřelého bratrstva rosenkruciánů. I v tomto případě můžeme autora hledat v okruhu luteránů, věrných císaři.

Ilustrovaný jednolist o pražském kuchaři se vyskytuje v mnoha variantách. Kratší verze, která neobsahuje oba sny a bajku a vyznačuje se jiným vyobrazením

⁵⁵⁷ Citace dle HARMS IV, 114, verše 49- 56 a 76-81.

⁵⁵⁸ Zde jde o mnohoznačnou symboliku, z jejíž interpretace nelze vynechat ani růže jako atribut vítězného lva, jenž překonal zimní únavu, které známe z českofalckých letáků vyvracejících přezdívku „zimní král“.

hlavní postavy, byla r. 1621 vydaná pod titulem „Pragerischer Hofkoch vom Wintermonat Anno 1620“ (Č. 239, obr. 118) a bývá považována za starší.⁵⁵⁹ Tento závěr podporuje i zjištění, že výtvarným zdrojem figury tohoto kuchaře, stejně jako předlohou další oblíbené postavy pamfletů o Fridrichovi - bavorského lovce - je kresba Hendrika Goltzia (1558-1617) z cyklu o čtyřech živlech.⁵⁶⁰ K vývoji podoby tohoto jednoduše mají ovšem co říci i vícestránková kvartová vydání příběhu o pražském kuchaři – například nizozemská verze, tištěná u Abrahama Verhoevena v Antverpách (Č. 23), či několikastránkový tisk textu delší verze (Č. 241, obr. 119), který se obešel bez vyobrazení kuchaře a na titulním listu přitahoval pozornost čtenáře rytinkou ostřelovaného města. Aktuální vyznění tohoto letáku podtrhuje i kombinace kuchařova monologu s varujícím poučením, jak by se čeští stavové a jejich přívrženci nyní měli chovat k císaři.

Pamflety o pražském kuchaři byly propagovány také na stránkách jiných letáků zaměřených proti Fridrichovi, koupěschopného čtenáře oslovoval roku 1621 mimo jiné také slogan: *Der Pragisch Koch ist auch im Truck/ Darinnen du Bescheid genug/ Wirst finden wie sichs angesponn/ Vnd was es für ein End gewonn.*⁵⁶¹ O deset let později, po obsazení Prahy vojsky generála von Arnim, bude za změněné situace motiv pražského kuchaře znovu použit.

Další leták tohoto okruhu je založen na rozvinuté alegorii lovu, činnosti, které se Fridrich i ve skutečnosti rád věnoval. Pamflet „Ein new Jagerlied/ von dem gewesenen Churfürsten“ (Č. 107, obr. 120), je píseň o 60 slokách⁵⁶², kterou zpívá *jeden dobrý lovec z Bavor* na melodii dodnes oblíbené lovecké písně.⁵⁶³ Rozsáhlý text je doprovázen prostorově úsporným vyobrazením lovce se psem, nad nimiž se vznáší orel, jenž bojuje se čtyřmi sýčky. Zobrazení válečné vřavy v pozadí naznačuje alegorickou povahu výjevu. Text, 60 strof o osmi verších, líčí události

⁵⁵⁹ Kratší verzi považoval za původní již Rudolf WOLKAN, *Deutsche Lieder auf den Winterkönig*, s. 367, k témuž názoru se přiklonila Cornelia Kemp ve svém komentáři k jednoduše HARMS IV, 114, s. 158, kde uvádí kratší varianty pod písmenem e.

⁵⁶⁰ Tamtéž; W. L. STRAUSS (ed.), *The Illustrated Bartsch*, III, New York 1980 s. 307.

⁵⁶¹ Thurn und Taxis Hofbibliothek, Regensburg (Sammlung Häberlin, 38,50).

⁵⁶² Nepřilíší odlišná verze, kterou publikuje Rudolf WOLKAN, *Deutsche Lieder auf den Winterkönig*, s. 253-271, má 63 slok. Zde je popsán leták, jenž publikoval HARMS II, 185 (komentář na s. 326). Tisk se vyskytuje i v sešitové podobě jako vícestránkový leták s rytinou na titulní straně či v laciné písničkové úpravě bez rytiny.

⁵⁶³ Jde o píseň „Mit Lust vor wenig Tagen“. („Mit Lust vor wenig Tagen/ein Jäger kam in Sinn/ Er wolt ausreiten und jagen/ Wo er mocht kommen hin/). Viz ERK/BÖHME, *Deutscher Liederhort*, díl III, s. 308; jinou melodii uvádí Franz Wilhelm DITFURTH, *Die historisch-politischen Volkslieder des dreißigjährigen Krieges*, Heidelberg 1882, reedice Lipsko 1979, s. 336; srv. HARMS II, s. 326.

let 1619-1620 v Čechách a ve Falci jako lov na císaře a katolické kněžstvo, jenž vyvolala Fridrichova touha po zisku české koruny.

1. *Mit lust vor einem Jahre/
dem Pfaltzgraß kam in Sinn/
Wie er ein Jäger ware/
und jagt auf Böhem hin/
Er wolt den Keyser und Pfaffen
Jagen in eyl geschwind/
Daß er mit ruhe kund schlaffen
Sampt seinem Hofgesindt.*

2. *Der Cron thet er nachstellen
Sie war auch in der Jagt/
Er schickt zu seim Gesellen
Umb Hilff und alle macht/
Die teutsche Protestirend
Markgrafen von Durlach
Die Stätt so mit uniret
Würtemberg und Anspach.*

Společnost, která s ním vyjíždí na lov, se skládá ze zástupců cizích zemí i německých protestantských knížat (sloky 1-10). S nevolí jsou komentována tvrzení česko-falcké propagandy o božské podpoře nezbytného spojení českého a falckého lva, autor je hodnotí jako prostředek k šíření falešného náboženského učení :

*Es thet sich auch erfrewen
Die Pfaltz auff diser Jagt.
Dorfft sagen ohne schewen
Da sey die Gottes macht/
Daß Löw zu Löwen kehre
Vereinigt mußte sein
Damit ihr falsche Lehre
Gepflanzt wird in gemein.*

(strofa 5)

Když byl Fridrich v Čechách korunován (14. - 10. sloka), měla země dva krále. Boj mezi lvem a orlem měl být rozhodnut v létě příštího roku. Některá města zůstala císaři věrná, jiná se pokoušela zůstat neutrální (sloka 20-23). Strofa 24 popisuje zlom. Císařský orel, jehož oči jsou uzpůsobeny pro pohled do božského světla, se konečně pustil do boje s nepřátely - čtyřmi sýčky, symboly noci, temnoty a zaslepenosti v duchovním ohledu. Sloky 27-33 líčí úspěchy císařských: obsazení Lužice a Budyšína Janem Jiřím Saským a vítězná tažení Maxmiliána Bavorského a Buquoie v rakouských zemích. Pak následuje popis Spinolova postupu ve Falci (sloky 37-43). Sloky 44-50 jsou věnovány událostem v Čechách, popisovaných jako císařský hon na české lišky. Ty se sice skrývaly v děrách a jamách jako jezevci a chtěly se statečně bránit u Rakovníka, ale došlo na ně u Prahy, u letohrádku Hvězda:

*Die Jagt die macht ein schrecken/
Den Böhemisch Füchsen Stracks/
Verbargen sich in hecken/
auch grübens wie die Tachs/*

*Sie wollten sich zwar wehren/
Gar starck bey Rackenitz/
Doch bald bey Prag im Steren
Verloren sie alle Witz.*

(strofa 44)

V bitvě na Bílé hoře se však po zatroubení bavorského loveckého rohu mnozí z českých vojáků změnili v zajíce. Útěkem zimního krále pak končí narativní část textu. Pisatel se pak představuje jako „lovec z Bavor“, jenž bojoval v Maxmiliánově vojsku (strofa 56). Poslední čtyři sloky pranýřují Fridrichovy nectnosti - nepoučitelnost, věrolomnost a křivopřísežnictví, které si zasluhují boží trest. Tato lovecká píseň o falckraběti Fridrichovi byla otištěna i v mnoha vícestránkových letácích z let 1621 a 1630, v nichž lze někdy najít ještě dodatečně připojené sloky, v nichž si Fridrich stěžuje na proradnost Čechů a lovec - zpěvák - pravdivost jeho slov potvrzuje.⁵⁶⁴

Snad nejznámější fiktivní figurou z letáků třicetileté války je onen postilion, jehož hrabě Buquoi vyslal, aby pátral po falckraběti, který utekl z Čech. Najdeme ho na jednolistech i vícestránkových letácích holandských, německých, francouzských i českých.⁵⁶⁵ Námět byl zpracován v mnoha obměnách a pro velký úspěch byl v následujících letech použit i k diskreditaci jiných osobností nepřátelského tábora.⁵⁶⁶ Na počátku úspěšné pouti tohoto letáku stály dvě odlišné nizozemské verze⁵⁶⁷, které se staly východiskem pro různá německá zpracování. Rytina jednolistu „Post Bott“ (Č. 233, obr. 122) ukazuje postiliona s trubkou, jenž jede na koni otevřenou krajinou. V první z 15 šestiveršových slok postilion oznamuje:

*Ich bin ein Postbott außgesandt
Vom Graf Buquoi in alle Landt,
Dem newen könig nachzufragen,
Der sich auß Böhm hat lassen jagen.
Ey liebe sagt wo find ich doch
Den verlornen Pfaltzgrafen noch?*

⁵⁶⁴ Viz komentář Michaela Schillinga in: HARMS II, s. 326.

⁵⁶⁵ Rudolf WOLKAN, *Deutsche Lieder auf den Winterkönig*, Praha 1898, bibliografie s. 377-380.

⁵⁶⁶ Pozdější kontrafaktury se týkají Jana Mořice z Nassau - Siegen (Emil WELLER, *Die Lieder des Dreissigjährigen Krieges nach den Originalen abgedruckt*, Basel 1858, s. 197-200) a generála Tillyho (Franz Wilhelm DITFURTH, *Die historisch-politischen Volkslieder des dreißigjährigen Krieges*, Heidelberg 1882, reedice Lipsko 1979, s. 203-209). V těchto případech obsahovalo druhotné použití údaj, že se nový text zpívá „na notu písně o ztraceném falckraběti“.

⁵⁶⁷ „DEN CVRIEVSEN POSTELLIOEN, VYT GHESONDEN.“ (Č. 65, obr. 121); „POSTILLIOEN Vvtghesonden Om te soecken den veriaegten Coninck van Praghe“ (R. WOLKAN, *Deutsche Lieder auf den Winterkönig*, Nro 153 B); Srv. HARMS II, s. 328. Každá z verzí má jiný typ strofy, jenž se opakuje i v následnických německých, francouzských, italských a českých zpracováních.

V dalších slokách se postilion se stejnou otázkou (refrénem) obrací na vojáky, pány z Čech, Moravy i Uher, zjišťuje, zda se Fridrich neschovává mezi čeledí na pražském purkrabství, ptá se sedláků, kteří přišli o přístřeší, Fridrichových spojenců - Bethlena, knížat protestantské Unie, Mořice Oranžského. Bezúspěšně se vyptává i anglických kupců a zjišťuje, zda se kalvinista Fridrich neskrývá mezi poutníky k svatému Jakubovi do Compostelly, mezi Židy, u svého rádce Cameraria či dvorního kazatele Sculteta. Postilion nevynechá ani žebráky; co kdyby se mezi nimi objevil chudák, jemuž padá punčocha, protože ztratil podvazek?⁵⁶⁸ Druhá německá verze, „Abgesandter Postbott“ (Č. 6, obr. 123), se liší vyobrazením, typem strofy a pořadím či výběrem oslovených.

Snad jako jedinému z německých posměšných letáků o Fridrichovi se „Postilionovi“ dostalo také českého překladu. Německé pamflety o Fridrichovi se v Čechách pochopitelně velké oblibě netěšily. Příliš mnozí obyvatelé Českého království s trpkostí nesli to, že – řečeno slovy Pavla Skály - *král Fridrich z Čech vyhnaný musel všeliké ouštipky a posměchy ze všech stran vystáti; nebo v tu dobu rozmanití paškvilové a spisové hanliví až i celé karty, v kupřsticích i v rytmiích obsažení, proti němu se vymýšleli, zjevně tiskli i roztrušovali*. Kronikář k tomu dodává: *Viděl a četl jsem jich sám do patnácti v jazyku německém. Z nichž jeden toliko tuto do češtiny přeložený a v mrzutých ouštipcích nad německý hojněji rozšířený položím, ne k lehkosti toho pána slavného, ale pro ukázání toho potomkům, jak bezúzdě a nevázně mnozí lidé ničemní a ledajacís všetýškové jemu v tom snižení od Boha postavenému proti zákonu Hospodinovu špinavé útržky činili.*⁵⁶⁹

Český „Postilion extraordinarius“ (Č. 234, obr. 124)⁵⁷⁰ sice oznamuje, že dílko bylo z německého přeloženo, v létu Páně vytištěno 1621, v žádném případě však nejde - jak Skála správně poznamenal - o pouhý překlad. Autor překladu předlohu vtipně doplnil podrobnostmi, jež oslovovaly českého čtenáře a připojil osobitý závěr.⁵⁷¹ Zmiňuje se například také o řádění polských vojáků v císařských službách a rozvíjí i výtku kalvínským predikantům v připomínku kalvinistické očisty

⁵⁶⁸ Jedna z četných narážek na ztrátu podvazkového řádu, jenž se stal součástí bavorské kořisti v Praze.

⁵⁶⁹ Karel TIEFTRUNK (ed.), *Skála*, díl IV, s. 367 a poznámka pod čarou tamtéž.

⁵⁷⁰ Jde o tzv. „krátkou verzi“ (NM 27 C 21), kterou publikoval Jaroslav KOLÁR, *Zrcadlo rozděleného království. Z politických satir předbělohorského století v Čechách*, Praha 1963, s. 217-226. Podle této edice uvádím všechny následující citace z tohoto pramene.

chrámu sv. Víta, včetně údajně zničeného krucifixu na Rudolfově hrobě, který ve skutečnosti získal Vilém Popel z Lobkovic pro jeden z pražských luterských chrámů:

*Vy kalvíňští predikanti,
praví heidelberští kvanti,
snad jste ho někde schovali,
když jste se Spinoly báli,
aby vám ho mocí nevzal
a tak by se s ním jiný kál;
vy jste sami vinní tomu,
neb jste mu radili k tomu,
by přijal království české,
neodpíral vůli božské,
modly z kostelů vyházal
(snad mu krucifix překážel):
Oznamte, kam se obrátil
palatin, který se ztratil!* (Verše 133-146)

Ve sloce, která se obrací k vratislavským pánům naráží česká verze na směr Fridrichova útěku po opuštění Prahy⁵⁷²:

*Vy též, vratislavští páni,
povězte vy mi to sami/
zdali jste mu otevřeli
brány, kdy jste jej viděli
jeti tak velmi smutného,
když prchl z království českého!
Rád bych slyšel tu novinu,
je-li od vás do Perlinu
(je-li tam pak ten u vás,
který mu dal s dukáty pas) –
oznamte, kam se obrátil,
palatin, který se ztratil!* (Verše 147-153)

V německých verzích se rovněž nevyskytuje sloka věnovaná dvornímu kazateli Abrahamu Scultetovi, která rovněž připomíná obrazoborectví z prosince 1619:

*Ještě v jedno místo půjdu,
Snad tam lépe zpraven budu;
Scultete, ty víš obzvláště,
půjčil- lis mu svého pláště,
by ho svatí nepoznali,
na něho se nehněvali,
proč jejich obrazy boří,*

⁵⁷² Sloku, jež se obrací k vratislavským měšťanům a ukazuje směr Fridrichovy cesty po opuštění Prahy, obsahují v méně výrazné formě pouze některé německé varianty. Verze, kterou vydal Rudolf WOLKAN, *Deutsche Lieder auf den Winterkönig*, s. 112-116, se zmiňuje o Vratislavi a Berlíně, jiné uvádějí Lüneburg.

*dobré věci kazí, moří –
tys ho v tom chválil nejvíce,
nebs ho miloval velice;
Můž ti za to děkovati
a kyjem kázati dáti.
Oznam mi, kam se obrátil
palatin, který se ztratil!* (Verše 209- 222)

Závěr, jenž je vlastním příspěvkem překladatele, je zajímavý i tím že ironizuje pasáže ze „Sedlského vítání“ (Č. 256) Šimona Lomnického, jenž použil k oslavě Fridricha staré Sibylino proroctví⁵⁷³ o králi mírotvorci, jenž dobude Boží hrob a za jehož vlády se křesťanství rozšíří i na dosud pohanském území. Toho využívá autor překladu „Postilion“ ke „zdůvodnění“ Fridrichova zmizení:

*palatina ztraceného
hledám pilně nechav všeho-
Slyšte všichni, neb chvátám pryč:
Kam jest se poděl králík Fric?
Nech to Buquoyovi poví,
vezme od něho dar, to zví.
Spomenul jsem tuto dobu:
snad že jel k božímu hrobu,
jakž pověděla Sybilla
(leč by na hvězdách chybila)
řkouc: Povím vám toto dále,
budou mít Fridricha krále,
ten s pomocí Nejvyššího,
dobyde hrobu božího
Pravdu pověděti musím:
on se v tom omýlil, tuším.
Jestli tam s kalvíny jede,
snad se mu tam šťastně vede,
jakž oni tomu věřili,
z toho se všichni těšili.
Ach musí tam mít velkou práci,
že se tak dlouho nevrací!* (Verše 227-248)

Unavený postilion nakonec pátrání vzdává se slovy, která jakoby vypadla ze „Sedlského vítání“:

*Nechť jest již poručen bohu,
ať se navěky nevrací,
to mu vinšujem, sedláci.
Amen.* (Verše 258-261)

⁵⁷³ Jde o tzv. Sibylino proroctví, vydávané už v 16. století tiskem. Ferdinand MENČIK, *Česká proroctví*, 2. vydání, Praha 1914, 24-33.

Ještě osobitějším, ba svébytným zpracováním látky o postilionovi, je tzv. „delší“ neboli „brněnská“ česká verze („Postilion extraordinarius“ - Č.235), která byla znovuobjevena roku 1985.⁵⁷⁴ Od holandských a německých předloh, stejně jako i od předchozí „krátké“ české verze se liší hlavně tím, že není pouhým monologem postiliona, ale obsahuje i odpovědi oslovených. Originálním satirickým šlehnutím směrem k Fridrichovi i odbojným stavům je i autorův nápad, nahradit osobu, jež postiliona vysílá, někým jiným. V delší české verzi nevysílá postiliona hrabě Buquoy, ale sami direktoři, kteří po porážce svých vojsk potřebují někoho, kdo by je chránil. Prchající Fridrich je jistě tou nejvhodnější osobou:

*My, jmenovaní N. N. N.,
direktoři - doktoři jen.
Vstupte všichni do rady sem,
však ať to není známo všem;
poněvadž se nám nedaří,
padli jsme proti císaři,
ano, vítězství prohrali,
soldáti nám zutíkali,
také jsme ztratili krále,
snad bude hůře čím dále
medle, kdo bude hájit nás,
jestli se k nám nevrátí zas?
Protož někoho čerstvého
chutě pošleme pro něho -
na poště ať ptá se po něm,
opatří se dobrým koněm.* (Verše 8-23)

Direktoři jsou zřejmě dobře informovaní o trase, po níž se prchající král ubíral, a proto nařizují poslovi, aby se nejprve poptal po králi v Brandejse. Postilion tedy sleduje skutečný průběh Fridrichovi cesty do Slezska.⁵⁷⁵ Na první zastávce postilion úspěšný není, Brandejští mu stručně odpovídají:

*Neměl zde hrubého stání,
Bral se jinam bez meškání.* (Verše 51-52)

Ani v Nymburce se poště nevede lépe:

⁵⁷⁴ Upozornil na ni a vydal ji Petr Voit, který rovněž na základě textové příbuznosti obou „Postilionů“ se „Sedlským Vítáním“ a „Písni o žalostivé zkáze a zplundrování země České“ od Šimona Lomnického vyslovil velmi opatrnou hypotézu, že autorem českých verzí „Postiliona“ by mohl být Šimon Lomnický. Petr VOIT, *Dosud neznámá verze satiry na útěk Fridricha Falckého*, in: Sborník NM, řada C, svazek XXXI, 1986 - č. 3-4, s. 267 - 298. Podle této edice se řídí i veškeré mé citace z této verze.

⁵⁷⁵ K Brandýsu jel Fridrich 9. listopadu, do Nymburka dorazil 9. listopadu v noci, z Nymburka pokračoval královský průvod do Jaroměře a odtud z 10. na 11. listopadu přes Náchod do Bratislavi.

Nymburští:

*Ba, to, to tutě již ten král,
jižtě už pryč, jakoby zval,
nebyl zde skoro tři hodin
A jsa lehkou zbrojí odín,
už zase od nás pospíšil,
tuším ho Buquoy přestrašil ;
Máš-li k němu jakou lásku,
hledej ho tam někde v Kladsku,
neb okolo Jaroměře,
tam se on kams od nás beře,
Ptej se naňho někde dále,
jed' přece a bene v ale.*

(Verše 62-73)

Pak se postilion rozhoduje jet do Vratislavi, města, jež mělo pro vývoj Fridrichovy věci takový význam. Svůj dotaz vratislavským měšťanům však nesměruje Postilión na průběh prosincového slezského sněmu, ale zmiňuje se pouze o jakési sumě peněz, již měl Fridrich ve Vratislavi obdržet. Jde patrně o narážku na oněch již zmíněných 60 000 zlatých, jež slezští stavové chtěli poskytnout na tříměsíční žold pro tisíc jezdců, které Fridrich naverboval na vlastní účet. O této sumě, kterou ovšem Fridrich celou nikdy nedostal, rozšiřovali císařští pověsti, že se za ni měl Fridrich svých nároků na Slezsko vzdát.⁵⁷⁶ V delší verzi *Postiliona* jsou Vratislavi věnovány tyto verše:

Pošta:

*Pojedu do Vratislavě
tam se ho snad doptám právě;
protož vratislavští páni,
povězte vy mi to sami,
zdali jste mu otevřeli
brány, když jste jej viděli
jeti tak velmi smutného,
když prchl z království českého ?
Rád bych slyšel tu novinu
jel-li od vás do Perlinu
(snad vrací ty dukáty zas,
jak mu jeden dal je u vás)
Oznamte, kam se obrátil
palatin, který se stratil!*

Vratislavští:

*Pobyl zde, dobrou vůli měl,
potom pak předce dále jel,*

⁵⁷⁶ Když Fridrichovi říšská klatba znemožnila pobyt v Německu, postoupil svou pohledávku vévodovi výmarskému, který pak alespoň část obnosu marně vymáhal. Bedřich MENDL, *Fridrich Falcký a české naděje pobělohorské*, s. 83.

*kdo ví, kam je se obrátil,
a snad se zas do Čech vrátil;
nechť se hledati nestejšť,
Snad se někde najde ještě.* (Verše 75-95)

Teprve pak se postilion začíná obracet na adresáty, známé z německých verzí i z krátké české varianty. Tak se postupně vyjadřují Pražané, čeští vojáci, konfederanti, kozáci, Bethlen, Mořic, poutníci, *Bulion* - kalvínské kníže,⁵⁷⁷ Scultetus, kalvínské predikanti, říšská města, londýnští kupci, pražští Židé, sedláci, žebráci, profousové i pochopové. Závěrečná část básně je opět velmi osobitá. Autor opět ironizuje pasáže ze Sedlského vítání Šimona Lomnického a uvažuje o tom, zda se kalvíni s Fridrichem v čele nezdrželi při dobývání božího hrobu. Jeho neúnavný Postilion se za Fridrichem rozjede i k Turkům a Saracénům, aby se dověděl, že ani u božího hrobu nebyl král spatřen. Nakonec se postilion obrací k vyšším instancím. Nejprve se na Fridricha vyptává svatého Petra u nebeské brány. Zde využívá autor příležitosti, aby připomenul kalvinistickou očistu svatovítského chrámu a poukázal na to, jak dobře je registrována v nebeských místech:

*Svatý Petr, vrátný:
Co je to ten králík český,
Fridrich, palatin kalvínský?
Kudy by jen on sem vešel,
abych já toho neslyšel?
Považ medle prosím tebe,
Však já mám klíče u sebe,
nemusí zde ještě býti,
a také nebude smíti,
nebo k víře povím tobě,
že před soudcím má na sobě
žalobu velice tuhou
(jak jednu, tak také druhou)
od milých dědiců českých
a těch rytířů nebeských,
kterak jich oltáře bořil
Chrám Páně velmi zpotvořil,
obrazy jejich posekal
jak se hrubě na ně vstěkal
i obraz Syna božího,
čině, co jest nejhoršího,
ven vyvrhl, sekati dal,
že jsou modly, pravil a lhal;
ješto kdyby obraz jeho,*

⁵⁷⁷ Vévoda z Bouillonu.

*člověka hle smrtedlného,
blátem ukydal a zmazal,
hned by ho trestati kázal,
kdo by odtrh jeho pečet
ach, hrozný by činil počet;.....
protož ty ho zde nehledej
a sobě praviti nedej,
dokudž v tom nepozná sebe,
aby on přišel do nebe
a bez svatého pokání
nedojde on smilování.*

(Verše 515-543; 550-555)

Nakonec se postilion ještě ptá v pekle. Tam si satan pochvaluje následky rebelie, neboť krveprolévání, vraždění a plundrování zemí způsobilo, že se zlo utěšeně rozmnožuje a v pekle je stále plno:

*všechna země spustovaná
a naskrze zplundrovaná
také Morava a Slízko
a které jsou země blízko,
ba i daleké krajiny
jsou obráceny v pustiny -
a nám se to všecko líbí,
přibylo nám mnoho lidí,
neb se po všech zemích všady
dějí takové neřády;
ale on zde ještě není,
Protož jdi pryč bez prodlení,
jestliže svou ruku vztáhnu,
také tě sem hnedky vtáhnu,
poměješ našeho bydla,
znehce se ti pití, jídla.*

(Verše 608-623)

Teprve pak uzavírá postilion své pátrání s přáním, aby se Fridrich již nikdy nevrátil.

Obě české verze „Postilionů“ jsou dokladem toho, jak se publicistické podněty v tomto období přelévaly, aniž narážely na nějaké jazykové bariéry. Ve srovnání s německými verzemi vydávaných většinou na jednolístech, na nichž byl požadavek stručnosti nezbytností, rozšiřují obě české verze text o vsuvky, vycházející ze zkušenosti domácího čtenáře a kladou větší důraz na mravně-výchovné poučení. To souvisí nejen se spontánní tendencí „přidávání dalších slok“, ale především s disciplinačním účelem těchto textů, určených česky mluvícímu obyvatelstvu. Těžiště českých verzí „Postilionů“, vydávaných ve formě vícelistových letáků nespočívá v informativní funkci, ale spíše v jizlivém

komentování skutečností, jejichž znalost se předpokládá. Obě verze zatím neví nic ani o Fridrichově asyly v Haagu ani o staroměstské exekuci, takže zřejmě vznikly v první třetině roku 1621.

Jako figuru v charakteristické roli můžeme vnímat i samotného falckraběte, který je na rytině ilustrovaného jednolistu „Der Pfälzisch Bilgram oder Walfarter“ (Č. 76, obr. 125), zobrazen jako poutník, jenž pěšky putuje krajem. Komentář v tomto případě ovšem obstarávají také jiní účastníci děje. Tento úspěšný leták, jenž byl rovněž součástí okruhu tisků, které propagoval pamfletista jednolistu „Einred und Antwort“, se vztahuje k cestě falcké královské rodiny do exilu, tedy k období mezi listopadem 1620 a dubnem 1621. Poznávacím znamením urozeného pocestného je shrnutá punčocha na levé noze, která připomíná trapnou ztrátu anglického podvazkového řádu. V pozadí grafiky jsou pak s číselným označením vyobrazeny jednotlivé etapy na cestě falckraběcí rodiny. Putování Fridricha a těhotné Alžběty kteří prosí o přístřeší, je pojato jako zlomyslná paralela k biblickému putování Josefa a těhotné Marie do Betléma. Po porážce na Bílé hoře, se falckrabě pozdě obrací k bohu. Není však vyslyšen. Nepomohou mu ani svatí, které mu jeho náboženství zakazuje uctívat. Proto se obrací k pozemským bohům a bůžkům, od nichž očekává, že ho dosadí zpět do postavení vládce. Nejdříve se obrací na Moravany. Prosí je, aby se stali jeho štítem a zdí a pomohli mu přikrýt ostudu, kterou utržil na bojišti, o níž teď už ví celý svět. Moravané však „bývalého krále“ nechtějí přijmout, neboť na něho nechtějí doplácet a doporučují mu, aby „svou hvězdu nechal svítit dále“ od nich. Když Moravané zklamali, obrací se falckrabě na Slezany s nadějí, že ti budou vědět, čím mu jsou povinni. Nechce od nich příliš. Postačilo by mu přístřeší v chlévě s oslem a volkem, kteří přece znají svého hospodáře. Dost možná, že si z nich Slezané vezmou příklad:

*Ihr Schlesier ich bitt euch all /
vergunnt mir nur ein Eselstall
Das Oechsel und das Eeselein
Erkennen doch den Herren sein /
Nembt euch an unvernunfften Thier
Ein guts Exempel / und helfft mir.*

Slezané však nestojí o problémy. I oni posílají falckraběte dál. Opatří mu však dobrý doprovod - osla, na němž může od nich jet dále. Nešťastný falckrabě se ptá sám sebe:

*Ey bin ich dann hie auch verlassen?
Und mueß hinauß auff freye Strassen?
Wie ungewiß ist Menschlichs Vertrawen:
Solt einr dann drauf sein Hoffnung bawen?
Ach Schlesien sol.. dann weichen?
Und mit dem Kayser dich vergleichen?*

Pak se falckrabě obrací na braniborského kurfiřta s prosbou, aby je neopouštěl v nouzi a poskytl jim přístřeší, aby mohla jeho žena přivést dítě na svět. Ten sice svoluje, neboť to nelze dost dobře odmítnout, nicméně upozorňuje, že po uplynutí šestinedělí budou muset vzít kůl do ruky, kolébku na záda a odejít:

*Was deins Weibs Kindbeth anbelangt
Dieweil sie ist so hart betrangt
Kann ich ihr diß zwar nit abschlagen /
Doch wil ich dir die Wahrheit sagen /
Darffst lenger nit zubleiben hoffen /
Als biß sechs Wochen seynd verloffn
Als dann nimb in die Hand ein Krucken
Und trag die Wiegen auf dem Rucken.*

Další cesta pak vede Fridricha a Alžbětu do hanzovních měst, na sever Německa. Ani tam nenajdou očekávanou odezvu. Falckrabě by rád zamířil do Anglie, ale Alžběta ho varuje, že bez podvazkového řádu, jenž se v Praze stal kořistí nepřítelů, je král Jakub určitě ani nepřijme. Poslední stanicí jsou státy Spojeného Nizozemí. Tam teprve může Fridrich složit svůj ranec. Nečeká na něj žádný přepych. Ohrožené Nizozemí se samo musí připravovat na válku a může mu nabídnout pouhé přístřeší. Falckrabě se musí obrnit trpělivostí a spokojit se se skromnými pokrmy z ryb.

Zvědavost čtenářů, kteří prahli po informacích, jak se bývalému českému panovníkovi v nizozemském exilu vede, se snažil uspokojit anonymní autor ilustrovaného jednolistu „Deß Pfaltzgraf Scharwerch bey den Staden“ (Č. 87, obr. 126). V jeho veršovaném textu promlouvá v první osobě sám Fridrich a seznamuje čtenáře se změnami, které v jeho životě nastaly po ztrátě české koruny. Hned v úvodních verších je čtenáři prezentována příkrá změna společenského postavení bývalého krále v poddaného nizozemských stavů, jenž by bez jejich podpory musel jít o žebrácké holi:

*Seyd ich verlohr die Böhmisch Cron / Bin ich der Staden Underthon /
Die raichen mir Provision / Sonst müß ich jetzt im Betel gan.*

V dalších verších seznamuje Fridrich čtenáře s činnostmi, které jako řádný poddaný nizozemských stavů nyní vykonává, aby si zajistil obživu. V návaznosti

na číselné údaje v textu pak autor vyobrazení postupně znázorňuje všechna jeho zaměstnání, neslučitelná s jeho dřívější královskou důstojností. Nejdříve si falckrabě snažil zasloužit svou skývu chleba jako obchodník se sýrem a stal se členem kupeckého cechu. Brzy však zkrachoval, neboť mu jeho zboží rozežrali červi. Pak se dal najmout jako posel, který nosí zprávy z Holandska do hanzovních měst, vláčel kamení na stavbu opevnění a pracoval jako kopáč. Protože se nevyučil žádnému řemeslu, musí se nyní spokojit s prací špatně placeného nádeníka. Navzdory jeho snaze se však najde jen málo chudáků, kteří by na tom byli hůře než on a jeho malé děti. Text je uzavřen prosbou o pomoc a povzdechem, s nímž se bývalý vladař, nyní ochotný pracovat za kus suchého chleba, obrací na nizozemské stavy:

Helfft mir ihr Herrn auß meiner noth / Ich arbeit umb das trucken Brot.

Wer hetť doch gemeynt / O liebe Staden / Daß ich solt leben ewrer Gnaden.

Autor tohoto ilustrovaného jednolistu, na němž osobou v charakteristické roli, komentující hloubku svého vlastního pádu, je Fridrich sám, počítá s pocitem superiority čtenáře, který z pozice soudce s větší či menší škodolibostí pozoruje s nadsázkou líčené následky náhlého zvratu životní situace osoby, dříve žijící na vrcholu společenské pyramidy. Způsob rozfázování děje v textové i obrazové rovině patří k východiskům, z nichž vede cesta, která v budoucnu vyústí ve sdělné zkratce komiksových příběhů.

Dalším nepominutelným okruhem jsou letáky, jejichž pointa je založena na parodii církevních textů - nejčastěji modliteb jako Otčenáš a Ave Maria, pasáží z evangelií či jiných částí bible, popř. zpovědních formulí. Pamflety, které využívají modliteb mají tradici sahající hluboko do středověku. Jejich struktura je stále stejná. Každý verš předlohy je obalen či následně doplněn dodatečnými verši, jež obsahují jádro sdělení. Z hlediska propagandistické účinnosti byly velmi přínosné, zaručovaly snadné vtisknutí do paměti a snadno se vybavovaly. Nevyužívaly se ani tolik k přenosu nových informací či k přesvědčení o jiném stanovisku, ale spíše k upevnění a utvrzení již nabytého přesvědčení. Nezanedbatelnou roli hrála možnost identifikovat se s určitou kladně hodnocenou skupinou. Pokud jde o pohled z hlediska dnešních makroteorií komiky, hraje tu roli jak inkongruence mezi náboženským textem a jeho světskou utilitární parafrází, tak všudypřítomný pocit superiority, tentokrát založený i na deklaraci božské podpory. Využití (či spíše zneužití) sakrálních textů s sebou přináší také dimenzi, která souvisí s úkonem

zařikávání, zaklínání, proklínání a znamená posun od posměchu ke zničující negaci a démonizaci postiženého jedince.

Ze souboru, který zde byl shromážděn, máme k dispozici parodie na modlitby všech bojujících stran. Je zde otčenáš český, heidelberský a rebelantský, císařský i bavorský (Č. 29, 58, 166, 55). Vyjadřují buď postoje určité straně připisované nebo jejich stoupenci skutečně sdílené. Přehlednou formu má „Boehmisch Vattervnser“ (č. 29), který vtisknul do povědomí katolického čtenáře obavu z českých povstalců i jejich krále, jejichž ambice uspokojí jen zničení papežství a uzurpace císařské koruny :

Vater unser,
Vil Stätt und Schlößer sein unser.
Der du bist Im himel,
Es gibt vil stöß und getümel,
Gehailliget werd dein Nam,
Die Papisten sein unß Lutherischen gram.
Zu khome unß dein Reich,
Die Kirch zu Wien sicht unß gleich.
Dein Will gescheh,
Das Bapstum wird bald vergehn.
Wie Im himmel also auch auff erden,
Der Boehmisch Kuenig mueß noch Kayser werden.....

Také „Das Heydelbergische vnd Rebellen Vater Vnsrer“ (Č. 58, obr. 127) je již od počátku důrazněji zaměřen proti Fridrichovi:

Als Heydelbergr vff Prag kam zur Stund,
Schreyen die Rebellen: Vnsrer König kömpt und
Vater.
Heydelberger dacht bey jhm selbst zur frist,
Die gantze Bömische Königreich ist
Vnsrer.
Dargegen für die trawrigen Papisten
Führt der Teuffel her die Calvinisten,
Der du bist.
Ist gewiß, daß euch bald stürzen wird
Der Herr , so oben vff reagiert
Im Himmel.

„Kayserisch Vatter vnsrer“ (Č. 166) vyjadřuje radost z bělohorského vítězství, jeho autor však ještě netuší, kam Fridrich po útěku z Čech zamíří:

Vatter vnsrer.
Die böhmisch Cron ist vnsrer
Mit allem Recht und bestendigkeit,
Ob man Jetzunder schon darum streit
Der du bist im himel.

*Der Kuenig wird auf sein schimel
Darvon Reitten mit spott vnd schandt
Zu seinem Schwähr inn Engelland.
Gehailliget werd dein Nam.*

Nejútočněji vyznívá „Das Bayerische Vatter vnser“ (Č. 55), na který plynule navazují dvě mariánské modlitby, z nichž první uvádím:

Gegrüset seystuß, Maria,
Der Pfaltzgraff packet sich ex via
Dann du bist voller Gnaden,
Pfaltz merckt sein grossen Schaden.
Mit dir ist allzeit Gott, der Herr,
Pfaltzgraff kömpt nach Prag nicht mehr.
Du bist die Jungfrau gebenedeyet,
O Fritz, wie oft hat es dich gerewet,
Udern Weibern allzumahl
Als annemäst unbefugte Wahl.
Und gesegnet ist die Frucht
Hindann hast gesetzt Ehr vnd Zucht,
Deines zarten Leibs Jesu Christ,
Doch der Cron nit mächtig worden ist.

Po další mariánské modlitbě je na letáku otištěna „Die Caluinische Musik“, útočná báseň, jež ve své druhé části ve vítězných salvách slov oživených i latinskými slovními hříčkami zcela ztrácí formu a vyžívá se v opakování rýmu téhož typu, aby nakonec uvedla poznávací znamení kalvinistů, kteří čekají pomoc z nečistého zdroje - od pohanů i samotného ďábla.⁵⁷⁸

Ve službách satiry se rovněž ocitly známé biblické pasáže. K nejjednodušším zpracováním se řadí stručné a pregnantní neilustrované jednolisty, které parafrázovaly známou pasáž z 1. kapitoly Janova evangelia (verše 19-28), obsahující rozhovor mezi vyslanci jeruzalémských Židů a Janem Křtitelem. Vyslání kněží a levitů se zajímají o to, kým Jan Křtitel je. Ptají se ho, zda je Mesiášem či Eliášem. Jan se označuje za hlas volajícího na poušti, vysvětluje smysl křtu, jenž provádí v řece Jordánu a předvídá příchod většího proroka, jemuž není hoden rozvázat řemínky u obuvi. Stejný dotaz, směřující ke zjištění identity, je v parafrázi adresován Fridrichovi. O jednolistu víme, že koloval v německé i české verzi,

⁵⁷⁸ „Der Caluinisten Kennzeichen: Hilfft uns nicht Gott und der Christen Vorschub, Helff Türck, helff Heyd, helff Tarter, helff Beeltzebub.“

z jejichž jazykového srovnání lze usuzovat, že česká verze vznikla na základě verze německé.⁵⁷⁹ Oba texty lze srovnat na obr. 128, česká verze zní takto:

Evangelium Jan

v I. kapitole

Za onoho času poslali (odpadlíci)⁵⁸⁰ od římského císaře majestátu k Fridrichovi z Heidelberku, ptajíce se: Kdo jsi ty? I vyznal jest a nezapřel a řekl: Já nejsem žádným králem českým. I řekli vyslaní: co jsi pak? ať odpověď dáme těm, kteříž jsou nás poslali. Jsi-li pak kurfiřt? I řekl: nejsem. Jsi-li pak falckrabě při Rejnu? I řekl: aby mne ďábel vzal, já nejsem. Co jsi pak? Kterýmžto on odpověděl: já jsem volající hlas ku pomoci v ouzkości a musím nechatí seděti toho, kterýžto po mně přijíti má, kterýžto přede mnou byl, jemužto nejsem hoden, abych měl v obuvi jeho řemínek rozvázati. To se stalo po obdržené bitvě u Prahy, z oné strany Muldavy, kde nyní pokoj a odpočinutí jest a kde se začíná zase pravý křest.

Čím těsněji se parafráze přimkly ke své textové předloze, tím byly působivější. Účinek zvýšilo pochopitelně také spojení textové roviny s vizuální. Obě tyto podmínky splňuje také jednolist „Des Paltzgraven verderbliche versuchung“ (Č. 83), který je založen na verších z Matoušova evangelia (4, 1-11) o trojím pokušení Krista na poušti. S tímto schématem se na letáčích o Fridrichovi setkáme několikrát. Rytina jednolistu zobrazuje zalesněnou krajinu, v níž sedí Fridrich pod stromem a naslouchá Alžbětě, která drží v ruce kámen. Na výšině v pozadí je nezřetelně vidět chrám svatého Víta, na kopcovité pláni jsou seřazeny vojenské útvary, připomínající bitvu na Bílé hoře. Text v próze velmi přesně sleduje předlohu (Mat. 4, 1-11). Ctižádostí posedlý Fridrich, vedený do kalvínské pouště, modlí se před kalvínským bohem, se setkává s ďábelským pokušením ve trojí podobě. Nejdříve ho Alžběta svádí, aby přijal českou korunu, dvorní kazatel Abraham Scultetus ho svede k „očistě“ chrámu sv. Víta a hrabě Thurn mu na Bílé hoře nabízí vládu nad všemi zeměmi české koruny. Velmi podobný je leták „Deß Pfaltzgrafen Versuchung“ (Č. 91, obr. 129), na němž je rytina podobné kompozice doprovázena jen nepatrně odlišným textem, jenž uvádím v českém překladu:

Tehdy falckrabě veden jest od ducha dvornosti do kalvínské pouště, aby byl pokoušen od své ženy. A protože vše, co jeho bylo, snědl a promarnil, hladověl. Tu přistoupila k němu pokušitelka a řekla: Jsi-li skutečně jednorozený kurfiřtův syn, učiň, aby se české kameny staly chlebem, aby naše děti měly

⁵⁷⁹ Česká verze obsahuje jak germanismy a obraty, které jsou češtině cizí (odlišnost ve skloňování, geografické označení Muldava namísto Vltava, *obdržená bitva* apod.), tak chybu překladatele (tiskaře) v podobě elize slova, nezbytného pro porozumění věty. Obr. 128 umožňuje srovnání obou verzí.

⁵⁸⁰ V české verzi je vynecháno slovo odpovídající německému „die Abtrinnigen“, užitému v německé verzi. Bez něho věta nemá jasný smysl.

z čeho žít a měly co do úst. On pak odpovídaje řekl: Nejen chlebem živ jest člověk, ale musí mít k němu i klášterní polévku, církevní statky a boží domy.

Tu ho vzal Scultetus, jeho dvorní predikant do města velikého Prahy a vedl ho nahoru na hrad do kostela a řekl mu. Jsi-li českým králem, shod' ty obrazy a svaté věci dolů. Ten z Thurnu poručil svým služebníkům, aby odtud na svých rukou odnesli stříbrné a zlaté sochy, aby se ani o kámen neurazily. I řekl mu opět falckrabě: U Kalvína stojí psáno: Všeho zkuste. A dal je shodit dolů.

I vzal ho hrabě Thurn s sebou na Bílou horu a ukázal mu všechna království světa a slávu jejich. Toto všechno tobě dám, když padna, budeš se klanět Kalvínovi. Tu on poklekl a nechal za sebou svůj podvazkový řád. Tedy opustil ho ďábel a aj, Englendři mu už nechtěli sloužit. Proto přistoupil k Holendrům a bydlí s divokými zvířaty, jinak by neměl co do úst.⁵⁸¹

Z téže biblické pasáže těží také ilustrovaný jednolist „P falsch Graffischer Wegweyser“ (Č. 227, obr. 130), jehož autor se snaží upozornit na převrácenost Fridrichova jednání a jeho identitu nepravého vládce už ortografickou parodií adjektiva *Pfalzgrafisch*. Na rytině je zobrazen Fridrich, jak letí s ďáblem na vidlích nad Prahou. V pohledu město, které se pod nimi rozkládá, je zvlášť zdůrazněn kříž na Karlově mostě - jablko mediálně nafukovaného sváru mezi králem a pražskými měšťany. Před městem se zvedá Bílá hora, na níž je opět vidět dvě postavy - Fridricha, jenž rozmlouvá s ďáblem. Text, který opět přesně sleduje biblickou předlohu, je tentokrát označen za úryvek z fiktivní 1. kapitoly knihy Scultetovy:

Tedy falckrabě veden jest od ďábla z Heidelbergu do Čech a byl od něho korunován na krále. A když vládl čtyři týdny přistoupil k němu ďábel a řekl: Jsi-li králem, poruč, aby se všechny tyto národy v království českém staly kalvinisty. On pak odpovídaje, pravil: jak se to může stát? Ďábel odpověděl: vyžeň všechny preláty ze země. Falcký pak řekl: následuji tě, jen při mně stůj.

Tedy pojal jej ďábel do města Prahy na hrad a ukázal mu velký poklad zlata, stříbra i drahého kamení a řekl jemu: toto všecko tobě dám, když rozbiješ, zničíš a rozmetáš kostely, školy a všechny obrazy Krista, zvláště ten na mostě. Tedy řekl mu falckrabě: jsi také mé víry, tvou vůli činím z nenávisti k rakouskému štítu.

Opět pojal jej ďábel s sebou na Bílou horu a ukázal mu všechny země královské koruny české a jejich slávu a řekl: to vše ti chci dát, když budeš proti sobě navzájem štvát císaře a krále, knížata a pány, země a lidi a pomůžeš německou zemi nanejvýš zkazit. Radím ti, učiň to spěšně, tak můžeš zdědit mé království. Tedy řekl mu Falcký: teď jsem hotov u tebe žít či zemřít, ať ve válce či v míru. Tedy opustil ho ďábel a jeho služebníci k němu přistoupili a sloužili mu. - Tak stojí psáno v knize doktora Sculteta, v kapitole první.⁵⁸²

Jako bylo v jiných pamfletech Fridrichovi připsáno k tíži vyhnání jezuitů, k němuž došlo ještě před jeho nástupem na český trůn, je zde Fridrichovi

⁵⁸¹ Německý originál v textové příloze č. 1.

⁵⁸² Německý originál v textové příloze č. 2.

připisováno vyhnání katolického kněžstva ze země, k němuž nedošlo. Falešný kolofón pak podporuje negativní obraz kalvinistů, falšujících slovo boží.

Leták „Wider gefunden Königes Lusthaus“ (Č. 301, obr. 131) se vztahuje k tématu, o němž se pamflety na Fridricha s oblibou zmiňují - k dobývání Falce Spinolovými vojsky. Zhusta bývá v textech obsaženo alespoň vyčítavé bodnutí, že se falckrabě přijetím české koruny obrátil zády ke své vlastní zemi a vydal ji všanc nepřátelům. Rytina shora uvedeného letáku ukazuje Fridricha, vyhlížejícího zamřížovaným okénkem ze svého vězení - včelího úlu. Skrze mříž pak předává svým dvěma služebníkům cedulku se vzkazem, jenž mají vyřídit. Text je velmi přesnou parafrází veršů z 11. kapitoly Matoušova evangelia. Uvězněný Jan Křtitel vysílá své dva učedníky k Ježíšovi s dotazem, zda je on ten předpověděný Mesiáš, nebo zda mají čekat jiného. Ježíš jim odpovídá: „Jdouce, zvěstujtež Janovi, co slyšíte a vidíte. Slepí vidí a kulhaví chodí, malomocní se čistí a hluší slyší, mrtví z mrtvých vstávají a chudým evangelium se zvěstuje. A blahoslavený jest, kdož se nehorší na mně.“ Český překlad textu letáku vypadá takto:

Falckrabě pak uslyšev v vězení o skutcích Spinolových, vyslal dva z služebníků svých a řekl mu: Ty-li jsi ten, který má přijít, čili jiného čekati máme? I odpovídaje Spinola řekl jim: Jdouce, zvěstujte pánu svému co vidíte: Calvinisté odcházejí, luteráni vidí, Češi slyší a Německu jest bráno srdce. A blahoslavený jest, kdo se nehorší na mně. A dále jim řekni. Co jste přišli viděti? Chtěli jste vidět člověka, jenž nemá srdce. Aj, ti, kteří nemají srdce, v domích vašeho domnělého krále jsou. A já vám pravím: já jsem ten, o němž stojí psáno: Aj, já posílám služebníka svého před sebou, kterýž králi španělskému cestu skrze Německo do Čech připraviti má.⁵⁸³

Vítězná strana připisovala původ všech problémů scestnosti Kalvínova učení. V mnoha pamfletech je poražený falckrabě s touto příčinou všech příčin s oblibou konfrontován. Jedním z nich je „Palatinischer Catechismus“ (Č. 217, obr. 132). V každé z jeho slok je Fridrich konfrontován s jedním z biblických textů, na jejichž respektování je založen božský řád věcí pozemských. Hned v první sloce to je ovšem známý text z 12. kap. 17. verše Matoušova evangelia (KB) o povinnosti křesťanů, dávat bohu, co je boží a císařovi co je císařovo:

1. *Gar nit erkennen seinen Gott,
Mit Füßen treten sein Gebott,
Nichts um den Pabst noch Keyser gebn,
Nach eignem Lust und Willen lebn*

⁵⁸³ Německá verze v textové příloze č. 3.

*Date DEO, quae sunt DEI,
CAESARIS quae, date ei.
Diß ist ja Gottes Wort und Sinn,
Was kannst dann du da, Palatin?*

Další sloky popisují, jak kalvinisté loupí, zabíjejí a kradou, což je konfrontováno se slovy Písma o vlčích v beráncím rouše. Pak je nebohý palatin dále zkoušen z katechismu. Probírají se verše o tom, že jakou mírou měříme druhým, takovou bude měřeno nám. V páté sloce dochází na další klíčový text o tom, že nikdo nemá žádat majetek svého bližního a činit druhým to, co by se nelíbilo jemu. Nakonec je ze špatné znalosti katechismu usvědčen i Fridrichův dvorní kazatel.

Jinou variací na toto téma přináší leták „Deß gwesten Pfaltzgraff offne Schuld“ (Č. 86, obr. 133), který vychází z katolických zповědních formulí. Nezpovídá se nikdo jiný než kalvinista Fridrich. Na příslušné rytině je zobrazen v otevřené krajině, jak klečí se sepjatýma rukama před Scultetem. Opodál stojí Alžběta s jedním dítětem v náručí a dvěma staršími u sukni. Z rozbouřených mraků metá boží ruka blesky, v pozadí hoří vesnice. Fridrich začíná se svou zповědí takto:

*Ich armer ganz elender Sünder,
Bin König gwest vergangenen Winter
Und jetzt verjagt mit Weib und Kinder
Ich widersag dem bösen Feind,
Mein Rätthen, die mich nichts nutz seind,
Wie klörlich jetzt an mir erscheint.
All seim Eingeben, Rath und That,
Daß ich möcht haben s Kaisers Gnad,
Aber ich Sorg, ich komm zu spät.*

Další text předvádí kajícíného Fridricha, jenž by rád padl k císařovým nohám. Vyznává se ze své pýchy, ctižádostivosti a slabosti, s níž podlehl naléhání své ženy i svých neužitečných rádců. Motiv zповědi pak rozvíjí řada pamfletů založených na monologu, v němž bývalý král naříká sám nad sebou, nad svou žalostnou situací a více či méně sebekriticky se vyznává ze svých hříchů.

Třetí okruh letáků o Fridrichovi tvoří koncepce založené na kombinaci typografického zpracování (rébusové letáky, labyrinty) a nápaditého zvládnutí žánru (živý obraz, monolog, dialog, drama), které čtenáře aktivizují a zapojují do hry. Rébusové letáky či labyrinty tištěných sdělení skýtají čtenáři prožitek polarity mezi napětím a uvolněním, počítají s účinkem momentu překvapení a kognitivním uspokojením jednotlivce z vlastní schopnosti sledovat vývoj sdělení až k vyvrcholení a odhalení autorova záměru. Tyto rysy je spojují s třetí z novodobých

makroteorií komiky, teorií relaxace, podle níž je zdrojem komiky polarizace mezi přepětím a uvolněním, která může dospět k vyústění typu katarze.

Užití rébusu ve spojení s vtipným a sevřeným dialogem přináší jednolist „Gründliche Weissagung“ (Č. 154, obr. 24), v němž se Fridrich na svých cestách vyhnance setkává s cikánkou, která mu věští budoucnost a zároveň v rysech jeho dlaně rozeznává i jeho prohřešky, které jej zákonitě přivedly do nynější situace. Rébusový text letáku „Hasenschrickhige Harte“ (Č. 157, obr. 134) informuje o nejen o „zaječí neústupnosti“ bývalého českého krále a paroduje jeho útěk zpodobněním jezdce, blahovolně kynoucího na rozloučenou, ale zesměšňuje i proroctví astrologů, kteří z postavení planet předvídali jiné vyústění Fridrichovy vlády v Praze. Čtenář letáku, jenž luští poselství, které Fridrichovi nyní jednotlivé planety sdělují a provází jej až k hořkému zakončení ve formě „spravedlivé odplaty“, prožívá opakované uspokojení z procesu dekódování autorova záměru, odmění smíchem či alespoň úsměvem každou figuraci a vnímá výslednou sumu sdělení jako poznatek ke kterému došel sám. Takto získaná suma informací a „žádoucích“, předem zformulovaných postojů připravených k převzetí, se pak v mysli a paměti recipienta ukládá stejně pevně jako poučení, nabyté vlastní zkušeností. Čím více interaktivních operací, při nichž se střídá napětí a uvolnění, autor čtenáři nabídne, tím zaručenější je úspěch jeho záměru. Spravedlivý trest za nesprávné jednání je pak vnímán téměř jako katarze.

Jiným prostředkem, podporujícím aktivitu recipienta bylo rozfázování děje. Čtenář sledoval vývoj situace v obrazové i textové rovině, musel se orientovat v jednotlivých pokračováních a rozeznávat charakteristiky jednotlivých subjektů, které byly ve hře. Oblíbeným interaktivním prostředkem k vedení čtenáře byl rovněž labyrint, který nacházíme například na již zmíněném jednolistu „LABYRINTHVS oder Irrgarten“ (Č. LXXIII, obr. 23). Na stránkách letáků třicetileté války se vyskytuje rovněž jako symbol bezvýchodné situace.

Na letáku „Gerechter Wegweiser deß irrländischen König aus dem Pragerischen Tiergarten“ (Č. 147, obr. 135) se labyrint mění v jakousi past na hříšníka, sužovaného vlastním svědomím a zajatého ve svých vlastních bludech, které jej neodvratně vedou do chřtánu pekla. Pouze pokání mu ještě může umožnit, aby našel východisko a došel spásy. Král, zobrazený uprostřed labyrintu, čelem k vyústění bludiště do pekelného jícnu, v němž nařikají také jeho vinou zatracení hříšníci, je vystaven pokušení nejen hada z ráje – Kalvína, ale také

jiných pokušitelů, zobrazených v pravé části rytiny. Anděl v levé straně rytiny ukazuje králi východisko, v pozadí jsou zobrazeny Fridrichovy vojenské neúspěchy v Čechách i ve Falci, nad níž se výhrušně roztahuje pavouk Spinola. Text o symbolickém počtu 24 slok začíná monologem krále, svedeného ďábelským Kalvínovým učením i pyšnou ctižádostí své manželky, jenž nařiká nad svou bezvýchodnou situací. Po 11 slokách jeho sebeobžaloby se ujímá slova anděl, jenž králi ukazuje jedinou úzkou a obtížnou cestu - pravé pokání. Král má vyhledat nějakého zbožného jezuitu a svěřit mu své hříchy při zpovědi:

*Daß ist ain strenge Wahre Bueß /
Die du noththalber leiden must /
Sonst ist es schon gefehlet.
Dir umb ein jesuiter schaw /
Demselben deine Sünd vertrauw /
Der in der Beicht dir strellet.*

Jen tato cesta dovede krále z bezvýchodného bludiště ke spáse. Ve čtyřech následujících slokách se král svěruje s těžkými výčitkami svědomí a hanbou. Po rekapitulaci svých hříchů dochází za další podpory božského posla k rozhodnutí uposlechnout této rady a cestu pokání nastoupit. Závěrečná sloka, v níž Scultetus svého svěřence přemlouvá, aby se nenechal svým svědomím utiskovat, zahnal chmury a raději v klidu pojedl něco holandského sýra, dává tušit, jaký duševní boj bude muset „pomýlený král“ ještě vybojovat, pokud mu bude dopřáno, aby se vyhnul pekelnému ohni.

Prvořadým úkolem císařských publicistů bylo zpochybnění právoplatnosti Fridrichovy vlády v Čechách, zdůraznění trestuhodnosti jeho odboje proti císaři a předvedení oprávněného trestu. Proto se autoři pamfletů zaměřovali především na prostředky diskreditace Fridrichova panování v Čechách a napadání jeho královského postavení. V této souvislosti se přirozeně nabízela osvědčená a tradiční zbraň, jež spolehlivě zasahovala, zneškodňovala a decimovala a dokázala hluboce zasáhnout vědomí i podvědomí recipienta: rituální, karnevalový smích, stíhající krátkou vládu karnevalového krále a zvrát v jeho osudu. Autoři koncepcí mnoha pamfletů představují Fridricha s oblibou jako masopustního krále, popřípadě nicotného krále z karetní hry a škodolibě seznamují čtenáře s fiktivními protagonisty jeho imaginárního dvora i jejich replikami, komentáři či příhodami.

Tento postup spojuje i skupinu pamfletů, jejichž společným základem je několikastránkový kvartový tisk „CONINK FEEST Vonden Palatin“, poprvé

registrovaný v lednu 1621 exemplářem z antverpské tiskárny jednoho z prvních vydavatelů týdenních novin - Abrahama Verhoevena.⁵⁸⁴ Tato kvartová verze byla i s dřevorytem poprsí falckraběte, jemuž padá koruna s hlavy, převzata do obdobného německého vícestránkového zpracování nazvaného „Palatini Khönigreich in der Fastnacht“,⁵⁸⁵ tištěného v *Antorffu* roku 1621 a obdobného tisku „PALATINI Khönigreich in der Fasten“ (Č. 216).⁵⁸⁶ Vícestránkový leták s příbuzným obsahem vyšel rovněž pod názvem „Königliche Hoffhaltung von Böheimb Muth“. ⁵⁸⁷ Téma bylo s nepatrným obsahovým posunem zpracováno také jako ilustrovaný jednolist.

Leták „PALATINI Königreich in der Fasten“ (Č. 216, obr. 136) představuje čtenáři imaginární dvůr masopustního krále – falckraběte Fridricha – v době, kdy po masopustním veselí přichází doba půstu. Autor přidělil králi i patnácti členům jeho povedeného dvora výmluvné čtyřveršové repliky. Nejdříve se představuje Fridrich ve své roli masopustního krále, z něhož je po masopustní noci jen chudák, kterého čeká už jen nevlídný postní čas:

*Ich bin der Köng von kurtzer Zeit / Mein Reich ist gleich der Fastnacht Frewd/
Wann d' Faßnacht auß / geht Fasten an / Vor Khönig / jetzt ein armer Mann.*

Nato přichází ke slovu hrabě Thurn v roli komořího a chlubí se, jak pomocí svých lží dobře připravil lehkověrnému králi postel, která pod ním praskla:

*Ich hab mein Köng ein Beth gemacht / Daß unter ihm zerbricht unnd kracht /
Darauß jetzund die Federn fliegen / Weil er zuviel glaubt meinem Liegen.*

Pak se ujímají slova královi protestantští rádci, kteří příliš učenosti nepobrali a přivedli svého masopustního krále do neštěstí: co král nemůže koupit za peníze, může přece zaplatit svou krví:

*Wir Rätthe warn zu seucht gelehrt / Darumb hat sich daß Unglück gemehrt /
Fritz Faßnacht König nimb vergut / Kanst nicht mit Gelt / zahl mit dein Blut.*

Jako králův nespokojený hofmistr se dále objevuje anglický král, jako kráječ s nedostatečně nabroušeným nožem vojevůdce Arnošt Mansfeld. Francouzský král v roli dveřníka spěchá včas zavřít dveře, aby mu žádní kacíři nedělali v zemi nepořádek či jej dokonce také nechtěli připravit o korunu:

*Ich schleuß mein Thor bey zeiten zu / Daß mir kein Ketzler mach Unruh /
Sie möchten / wie sie andern thut / Auch mir nachstellen nach der Cron.*

⁵⁸⁴ Rudolf WOLKAN, *Deutsche Lieder auf den Winterkönig*, s. 372.

⁵⁸⁵ TAMTÉŽ, s. 371, Nr. 133 A.

⁵⁸⁶ TAMTÉŽ, s. 371, Nr. 133 B.

O zábavu krále masopustu se stará dvorní kapela – bavorský vévoda jako dvorní hudebník píská králi do skoku, aby pěkně vytancoval z Čech, saský kurfiřt v roli dvorního zpěváka drží s vévodou notu i takt. Dvorní kuchař Mořic Oranžský a jeho tovaryš kníže z Bouillonu připravují králi přesolené nestravitelné jídlo a pranic jim nezáleží na tom, zda mu uvízne v hrdle. Vždyť jde nakonec jenom o jeho hlavu. Po tanci a jídle přichází čas na vážnější věci a dostavuje se s přísným pokáráním zpovědník – sám císař, jenž rebelantského krále vyzývá, aby pokleknul a přiznal svou vinu. Jen tak může být vzat na milost::

*Bist ein Rebell / wie du dann bist / Mein aller gnedigist Urtheil ist /
Knie nider bekenn deine Schult / Ich kan dich nemben auff zur Hult.*

Po zpovědi přichází dvorní lékař, španělský král. Jakmile prozkoumá královu moč, kývá starostlivě hlavou nad jeho zdravotním stavem. Jestli brzy sám nezemře, zničí úplně svou zemi. Po něm se vyjadřují další členové dvora: písař - Benátčan a důchodní-říšská města, která nařikají nad tím, že jejich peníze zmizely spolu s králem, neboť mnoho vydala a nezískala nic. Spokojenější je dvorní číšník Spinola: jako pán v kurfiřtově zemi si může užívat dobrého vína z Bacharachu a už se těší na to, jak mu bude chutnat vinný mok z proslulého heidelberského sudu. Po jeho replice se hlásí do služby kurýr – Buquoy, který se nabízí, že doveze českou poštu na Moravu a špatné zprávy do Slezska a nehne se odtamtud, dokud nedostane za službu zapláceno:

*Ich bring in Mähren Böhmische Post / Und Schlesien mit schlechten Trost /
Biß man mir zahl mein Botenlohn / Zeuch ich so bald wol nicht darvon.*

Nakonec se ujímá slova dvorní šašek – Gábor Bethlen – aby ukončil slavnost replikou, že když bláznovi zemře pán, zkazí to všechny jeho vtipy a je nadobro konec všem žertům.

Téma tohoto kvartového zpracování se s určitým posunem objevilo také v reprezentativnější formě ilustrovaného jednolistu „Newes KönigFest“ (Č. 208, obr. 137), na němž je masopustní tematika naznačena pouze v obecné rovině připomínkou téměř všude dodržovaného každoročního zvyku, na který naráží motto uvedené pod titulem:

*Es ist der brauch fast iversal / Das man helt jährlich Königmal /
Da mancher kompt zu hohen ehren / Thut doch sein würde nit lang wehren./
Dergleichen auch allhie zu sehen / Wie dem Pfaltzgraffen ist geschehen.*

⁵⁸⁷ TAMTÉŽ, s. 367, Nr. 126.

Dobře vypracovaná rytina uvádí čtenáře do velkého sálu. Autor koncepce zvolil pro seřazení účastníků slavnosti na imaginárním dvoře falckraběte logičtější uspořádání. Uprostřed sálu stojí Fridrich s českou korunou u nohou, po jeho pravici se řadí podle míry momentálního společenského statu jeho protivníci – Ferdinand II., Ludvík XIII., Maxmilián Bavorský, Jan Jiří Saský, Ambrogio Spinola a Karel Buquoy, po jeho levici stojí jeho spojenci - anglický král Jakub, Matyáš Thurn, zástupce českých stavů, benátský dóže, reprezentant říšských měst, Mořic Oranžský, vévoda z Bouillonu, Arnošt Mansfeld a Gábor Bethlen. Pod rytinou je umístěn text se čtyřveršovými replikami jednotlivých účastníků, které jsou sice uvedeny v jiném pořadí než na předchozím kvartovém tisku, ale vesměs mají podobné vyznění. Promluvy jednotlivých osob se poněkud vzdalují masopustní rovině, veršované zpracování má o stupeň vyšší úroveň jazykové roviny a šlehy jsou sofistikovanější. Jako příklad lze uvést repliku španělského krále v roli lékaře, který jako příčinu Fridrichových potíží diagnostikuje chorobnou touhu po královské koruně (*Cronsucht*), s níž nic nesvede celá galénovská medicína, ale dozajista mu pomůže jeho paracelsovský zlatý lektvar:

*Zu s Königs Krankheit ist war umb sunst / Deß Medici Galeni Kunst
Mein Paracelsisch Goldgetranck / Heilt die Cronsucht die ihn macht kranck.*

Toto zpracování se spíše než na masopustní zkratku zaměřuje na vylíčení Fridrichova osudu v kontextu mocenské politické hry evropských států. Jednotlivé postavy, staticky zobrazené na scéně opatřené mottem, nevedou na sebe navazující rozhovor, ale promlouvají pouze za sebe. Jednolist tak evokuje tradici živých obrazů, předváděných od 14. do 17. století při slavnostních příležitostech na vozech či improvizovaných scénách zejména v Nizozemí, Francii a Anglii. Význam předváděných alegorických figur - většinou biblických, mytologických či historických scén - byl vysvětlován prostřednictvím průvodních sdělení heroldů nebo pomocí tabulek s písemným vysvětlením, kterému na uvedeném letáku odpovídají jednotlivá čtyřverší.

Téma přelomu masopustu v postní období hrálo roli v mnoha pamfletech a bývalo spojováno zejména s dočasným pobytem královské dvojice u braniborských příbuzných v Kostříně v souvislosti s narozením malého Mauritia. Tehdy se královský pár skutečně musel poprvé vyrovnat s důsledky radikálního zvratu v jejich životní dráze. Na toto nelehké období naráží například pamflet „*Warhafftiger/ gründlicher unnd gar kurzweiliger Bericht/ was diese Faßnacht*

Königs Friderici Hoffnarr und Hoffpfarr zur Cüstrin für eine Comediam mit einander agiret“ (Č. 296, obr. 138), založený na fiktivním dialogu, který spolu v Kostříně vedli dvorní kazatel a dvorní šašek (*Hofnarr und Hofpfarr*) bývalého krále. Kromě invektiv, zaměřených proti Abrahamu Scultetovi, poukazuje anonymní autor i na hmotnou nouzi a prospěchářský postoj příslušníků dvora a služebnictva, které svého krále valem opouští.

S masopustní tematikou je úzce spojena také odpověď na profalcký nizozemský ilustrovaný jednolist „De Roomse Roffelpodt“, který kronikář Pavel Skála ze Zhoře vnímal jako podnět k celé kampani proti Fridrichovi.⁵⁸⁸ I když Skála význam tohoto letáku přecenil, přesto lze v dobové publicistice sledovat linii několikanásobné kaskádovité publicistické reakce. Nejméně dvě varianty císařské odpovědi vyšly pod titulem „Eigentliche Abbildung des Winterkönigs“ (Č. 103, obr. 139 a, b).⁵⁸⁹ Koncepce rytin obou variant vychází z již zmíněného nizozemského letáku, na němž byl ústředním motivem stan, v kterém seděl v královském majestátu Fridrich. Jeho spojenci podávali jemu nebo kožišníkovi orlí pera, vytrhaná orlovi, potupně uzavřenému v slepičí posadě. Orlův příbytek hlídal saský kurfiřt s korouhvičkou za kloboukem. Španělský král, Spinola a Buquoy byli zobrazeni v roli muzikantů, vyhrávajících na venkovské tancovačce a čeští sedláci vyháněli představitele katolických světských i duchovních knížat a katolické kněžstvo.

Rytina císařské odpovědi se skládá z pěti obrazových komplexů, z nichž každému je v doprovodném textu věnováno po osmi verších. Centrálním motivem, jenž zároveň tvoří společný jmenovatel s falckým letákem je vyobrazení stanu, v němž právě probíhá další dějství politického dramatu: Triumfující císařský orel, pod nímž leží na zemi Fridrich, právě snímá pařátem poraženému protivníkovi korunu s hlavy. Ponížený panovník byl zbaven většiny per, které dříve zdobily jeho královský plášť. Pera, jež mu byla odebrána, připevňují tři stoupenci císaře zpět na orlova křídla, na některých z nich jsou nápisy se jmény dobytých měst ve Falci. Další obrazový komplex již zapojuje do hry efekt karnevalového výsměchu uplatněním motivu triumfální jízdy masopustního krále. Triumfálním vozem

⁵⁸⁸ Srv. popis v úvodu této části (III.2).

⁵⁸⁹ Název byl tištěn také s ortografickou odchylkou „Eygentliche Abbildung...“ Jeho varianty uvádí textový komentář Cornelie Camp k letáku „Le roffelpodt des calvinistes“, HARMS IV, 115.

bývalého krále je proslulý obří heidelberský sud,⁵⁹⁰ na němž jede v póze opilého Bakcha Fridrich se svou opičkou. Osmiveršový komentář ozřejmuje příčinu královny viditelné indispozice: je slabý a nemocný, neboť přebral českého piva. To je na jeho žaludek už příliš, a proto nyní zvrací všechno, co neprávem získal: města, země i korunu:

*Das Haidelberger fass gar gross
Vorzeit vol wein ietzt bodenloss.
Das mag der Winterkönig sparn,
Das er drauff mit sein Aff mög farn
Er sitzt dar auf, sehr schwach und kranck
Vom böhemischen biergetranck
Sein magen nit mehr dewen kon,
Wirfft herauss lender, stett und Cron.*

Heidelberský sud se zvracejícím králem táhnou tři Fridrichovi přívrženci, kteří v roli výběrčích daně pro karnevalového krále s nevalným úspěchem žebrají u nejbližšího stavení o peníze. Panovníkův doprovod uzavírají truchlící postavy Fridrichových rádců, původců neštěstí a nad průvodem se jako sovy a sýčci s žalostným houkáním vznášejí vyhnaní predikanti.

*Drei gspann von seinen freunden theur,
Ihn fuhrn und samblen ihm ein steur.
Umb Hülff von gelt thon sie aufblasen,
Doch ziehens ab mit langer nasen.
Die Klag so hinden nach gesetzt wird,
Seind seine raht so ihn verfurt.
Die Predicanten mit geheul,
Fliegen darvon wie Kautz und Eül.*

Čtvrtý obrazový komplex a čtvrtá sloka platí útěšným nadějím, které králi každodenně přináší pošta. Jejich ztělesněním je vyobrazení postilióna a slezského osla s nákladem zlaťáků. Text se však zmiňuje i o peněžité podpoře z Anglie, která čeká jen na dobrý vítr a pomoci Nizozemí i Bethlena, jenž s sebou přivede turecká vojska:

*Noch hat er aber grossen trost.
Dan taglich kommen frische post.
Ein Schlesing Esel, bringt guet gold.
Vil tausend man England in gschwindt
Bereit, die warten nur auf wind.*

⁵⁹⁰ K raritám heidelberského zámku patřily také obří sudy. Nejstarší z nich, dokončený r. 1591, byl schopen pojmout 12 600 litrů a byl zobrazen i na mnoha dobových ilustrovaných jednolistech. Jedním z nich je jednolist „Vas stipendae Magnitudinis“ s rytinou Willema Jacobsze Delffa (HARMS III, 230). Nacházíme jej i na medailích a byly o něm skládány písně, např. „Lied von dem grossen Weinfass, so zu Heydelberg ins Fürsten Keller leid“, tištěná u Michaela Mangera v Augsburgu roku 1600 (Emil WELLER, Annalen II, Nr. 1176).

*Es lassen ihn die Staden nit,
Bethlem kombt, bringt Turken mit.*

Poslední sloka je věnována pomoci Fridrichových přátel, která přijde ze severu - ze Švédska a Dánska. V souvislosti s tím navrhuje autor další řešení situace: zimního krále by měli udělat králem v Laponsku, neboť tam vládne zima po celý rok. Než k tomu však dojde, budou mu muset jeho knechti vyhledat útulek ve špitále pro chudáky.

*Wan diss nicht kleck, so hat er doch
Vil freund die ihme helffen noch.
Ohn zweiffel Sweden und Denemarck
Schicken im gelt und Kroechsleut starck.
Man kan im Köng in Lapland machen.
Da ist lang winter, merck die sachen.
Entzwischn sein Knecht an zörungsmal
Suechen herberg im Hospital.*

Příbuzná verze letáku nahrazuje slezského osla a postiliona vyobrazením stáda telat (obr. 139 b),⁵⁹¹ které honáci ženou směrem k domu, v němž hledá asyl houf ozbrojenců a skupinka vyhnaných učenců. Tatáž, či nepatrně obměněná rytina se vyskytovala i s komentáři v próze. K těmto tiskům se řadí i jednolist, známý pod titulem „Der Caluinische Roffelpot“ a šířený v různých jazykových verzích. Jeho text obsahuje dialog mezi kramářem a dvěma lodníky, který se týká jak nizozemské proticísařské předlohy, tak odpovědi císařských publicistů a operuje s motivem ziskuchtivosti jiného obchodníka s letáky, jenž vydával starý leták za horkou novinku, aby zpeněžil i staré zboží.⁵⁹²

Jiný způsob odkázání Fridrichova královského postavení do imaginární říše bezvýznamnosti nacházíme na letáku „Deß Pfaltzgrafen Urlaub“ (Č. 90, obr. 140), jehož rytina zobrazuje královský pár na jeho strastiplné cestě do nizozemského vyhnanství. Vedle Fridricha, zobrazeného kvůli ztrátě podvazkového řádu se shrnutou punčochou, jdou dvě malé děti, novorozeného Mauritia nese Alžběta na zádech. Čtrnáct slok textu autor koncipoval jako cíleně škodolibou kontrafakturu tesklivé písně, v níž si zamilovaná dívka stýská nad nepřítomností milého, jenž zmizel kamsi do dalekých zemí.⁵⁹³ V souvislosti s naším tématem nás zajímají dvě

⁵⁹¹ Vyobrazení telat (Kälbe) je dalším dokladem často užívané posměšné přezdívky kalvinistů, která vyplývá z jazykové podobnosti slov.

⁵⁹² Textový komentář Cornelie Camp, HARMS IV, 115.

⁵⁹³ „Ich wolt gern singen und weiß nit wie,
von einem Bulen der ist nit hie,
er ist in ferne Lande.“

„Ich sing ein Lied, ich weiß nicht wie
Von meinem Fritzen der ist nit hie
Er ist auff frembder Strassen.“

závěrečné sloky, jež se vztahují k vyobrazení českého královského trůnu s několika kartami, které rytec umístil napravo od vznešených poutníků. Fridrichův královský status je snižen na úroveň krále z karetní hry a jeho krátké panování v Čechách je charakterizováno poukazem na proměny čtyř ročních období: O masopustu byl Fridrich kulovým králem, což s sebou neslo i konotaci šaškovských rolníček, v létě se stal králem zeleným a na podzim - kdy všechno prohrál - králem žaludovým. Poslední proměna v srdcového krále nastala v zimě, kdy hrozba bavorského meče způsobila, že ukázal nepříteli záda, neboť mu srdce spadlo do kalhot:

*Die Faßnacht warstu König der Schellen
Im Sommer thest ein Laubkönig dich stellen
Von wegen deiner Kinder
Ein Aichelkönig warstu in dem Herbst
Drinn alles verderbst
Herzkönig war im Winter
Dein Hinter.
Dann als du gsehen Bayrische Schwert
Hastu dem Feindt den Ruggen gekehrt
Dein Herz fiel in die Hosen.*

Symbolika konce falckého panování dostává podobu zhroucení domečku z karet - ze zdánlivého krále pak spadlo i to ostatní, co si neprávem přisvojil: kule, žaludy i zelené listí. V závěrečné ironické otázce, zda mu zima přinese růže, je skryta narážka na atribut Fridrichova úspěchu z českofalckých letáků (Č. 200, 139), čelících nelichotivému pojmenování „zimní král“. Lakonická odpověď dokresluje marnost této naděje:

*Auch fiele von dir vil anderer raub
Schell, Aichel und Laub.
Bringt dir der Winter die Rosen?
Magst losen.*

Z přezdívky „zimní král“ těží také ilustrovaný jednolist „Warhafftige und eygentliche Abbildung und Contrafaktor deß verjagten WinterKönigs“ (Č. 295, obr. 141), který je rovněž zaměřen na zdůraznění nicotnosti Fridrichovy vlády i jeho snah o restituci v Čechách a ve Falci. Centrálně umístěná rytina jednolistu představuje zimního krále, sedícího na trůnu s husitským řemdihem místo žezla v pravici, jak udílí rozkazy svým věrným. Text jednolistu začíná varovnou výstrahou. Obyvatelstvu se dává na vědomost, že se od východu blíží strašlivé

Původní píseň zachycuje ERK/BÖHME, *Liederhort*, díl II, s. 642. Srv. komentář Michaela Schillinga v edici HARMS II, 181.

vojsko zimního krále, kterému velí čtyři vojevůdci – Michael, řečený Studený vzduch, pan Zikmund z Mlžného hradu, pan Ondřej z Jinovatkova a pan Tomáš z Ledového květu. Jim jsou podřízeni zkušené důstojníci – Lukáš Říjen, Martin Listopad, Mikuláš Prosinec, Baltazar Leden a Blažej Únor.

Dobře informovaný autor připojuje svolání zimního krále jeho věrným, v němž dává na vědomost, že se krutě pomstí těm, kteří kupí posměch na jeho hlavu a škodolibě se ptají, kam se poděla jeho koruna, žezlo, trůn, ba dokonce i on sám. Vyhlašuje pomstu ženám, dětem, služkám, pacholkům, řemeslníkům, zvláště se prý má na co těšit obyčejný človíček – „gemeine Mann“. Krutí válečníci zimního krále neušetří ani mladé, ani staré posměváčky, natož aby někoho ochránila příslušnost k vyššímu světskému či duchovnímu stavu. Hejtman Martin Listopad je králem pověřen, aby se svým lidem obsadil Podunají, hejtman Mikuláš Prosinec má táhnout do Slezska a na Moravu, pan Baltazar Leden má obsadit Bavorsko a Švábsko a voje hejtmana Blažeje mají ihned narukovat do Tyrol a Švýcarska. Jejich úkolem je zpustošit zemi a její úrodu, zasypat prameny, zničit cesty, vytrhat stromy s kořeny, vyhnat dobytek z pastvy, drůbež zahnat do kurníků a neušetřit ani nenarozené dítě v těle matky. Závěrečná pasáž, určená opět čtenáři, dále popisuje, jak moc zimního krále vyhání i obávané žoldnéře do měst, městeček a vísek a končí svoláním: Pryč s tímto tyranem, utečte před ním do vyhřátých jizeb, jinak vás bude sužovat všude. Tradiční závěrečnou modlitbu zastupuje dvouverší:

*Zbav nás nepřítel, Bože dobrotivý,
Dej nám, ubožákům, alespoň dost dříví.⁵⁹⁴*

Úspěch řady letáků byl založen na nápaditém využití literárních žánrů. Na prvním místě se nabízela bajka, která od antických dob motivovala čtenáře k hledání dalších rovin, v nichž se mohlo projevit poučení, které autor prvoplánově předváděl na svých hrdinech ze světa zvířat či rostlin. Také tato zpracování šířila schémata, která s posměchem odkazovala Fridrichovu vládu do říše bezvýznamnosti. Příkladem může být hojně rozšířený ilustrovaný jednolist „Ein rechtes Affenspiel“ (Č. 112) s malým dřevorytem opičky, která se zálibně zhlíží v zrcadle. Podtitul tisku dále upřesňuje, že hrdinou opičí hry, sehrané v Českém království, není nikdo jiný než mladý opičák z Heidelbergu. Po krátkém úvodu

⁵⁹⁴ „O Gott, gib Glück, wehr dem feind stoltz / Und gib den armen Leuten gnug Holtz.“

vypráví anonymní autor poučnou bajku o římském kardinálovi, jenž byl na smrt nemocen. Když už nikdo nečekal, že se jeho stav zlepší, zachránily mu život povedené kousky jeho opičky. Ta si na sebe oblékla punčochy, pantofle i plášť, nasadila si kardinálský klobouk a napodobovala svého pána tak, že se kardinál začal smát a posléze se uzdravil.

Jako paralelu k tomuto příběhu uvádí autor počínání mladého opičáka z Heidelberku, jenž se obléknul do královského pláště, nechal se korunovat a s cizí korunou na hlavě se pyšně procházel po Hradčanech v touze získat i římskou korunu.⁵⁹⁵ Anonymní autor stíhá s nevolí Fridrichovo královské vystupování včetně rozhazování korunovačních mincí a přepychového vozu, potaženého červeným sametem. Dále pranýřuje oslavné spisy jeho stoupenců i tvrzení, která šířila česko-falcká propaganda a vše konfrontuje s pozdější neutěšenou situací falckraběte:

*Bhüt Gott / wie thet er nur stoltziern / Wie thet er nur ein Hoffart fühm /
Bey der Crönung warff er Gelt auß / O hett ers jetzt in seinem Hauß!
All Welt müste singen und sagn / Von rothen Sammet war sein Wagn /
Jetzt hat er schier nichts mehr zu nagn / Und Laufft davon mit lehrem Krag /
Man priefß ihn für all Potentatn / Von wegen seiner grossen Thattn /
Jedermann sach auff diesen Knabn / Seines gleichen wolt man nirgents habn /
Deß Lobs und Preiß war gar kein Zil / Man thet in allen Sahen zvil /
Summa / Summ was darff es vil / Es war bey Gott ein Affenspiel....*

Opičí hra opovážlivého falckraběte je však nyní u konce, neboť Bůh řídil běh věcí jinak. Opičákovi spadla koruna s hlavy a pobíhá kolem tak zmateně, že se musí i sám postižený (tj. císař) smát. Bůh jistě nenechá tuto nepravost bez trestu a pomůže nemocné říši, k čemuž anonymní autor připojuje své amen.

Na oblíbené metafoře léčení je založen také ilustrovaný jednolist „Der Pfälzisch Patient“ (Č. 77, obr. 142), koncipovaný jako repliky jednotlivých zvířecích účastníků děje. Nemocným je tentokrát falcký lev, zobrazený na rytině, jak sedí u stolku zaplněného medikamenty v péči opice, která mu přikládá na čelo obklad. Česká koruna, pro kterou na královské hlavě momentálně není místo, leží pohozená pod stolem, pod nímž se krčí zajíc. Král zvířat, sužován španělskými muškami a pavoukem Spinolou, zoufale naříká. Posléze je k nemocnému povolán

⁵⁹⁵ „Den Habit, der Ihm nicht gebiert / Mit s Khönigs Cron er sein Kopff ziert /
Trat hin und her auff dem Retschin / War schon ein König in seim Sinn....
Er ließ sich khrönn mit Pomp und Macht / Hat auch vil Puntgenossen gmacht /
Gab Ihm noch höhere Sachen ein / Macht Ihnen solche Dunst und Schein /
Als könts dem Affen nicht mißlingn / Die Römisch cron davonzu bringn.“

věhlasný lékař - chytrý lišák, kterého rytec zobrazil, jak zaujatě zkoumá baňku s tělní tekutinou. Po pečlivé prohlídce stanoví diagnózu: v útrokách krále řadí sám ďábel v podobě zlého červa. Zkušený lišák si však ví rady a neprodleně předepisuje králi zvířat recept pro bavorské a saské apatyky a radí přizvat ke konzultaci doktora Medvěda, jehož pilulky dozajista pomohou. Zatímco identifikace této lékařské kapacity (Beer – Bavor) je nasnadě, o identitě opice v roli ošetřovatelky může něco prozradit následující leták.

Zatímco ve většině případů autoři nejdříve uvedli bajku a pak nechali čtenáře, aby z ní vyvodil poučení, autor rébusového letáku „Deß Pfaltzgrafen (Hauß)gesind“(Č. 88 a, b, obr. 143) zvolil opačný postup a k reálnému příběhu teprve následně připojuje dvě bajky ze světa zvířat, která nyní - po Fridrichově pádu – vystupují v roli falckraběcí domácí čeledi. Vyhnaný falckrabě, jenž nyní naříká nad svým osudem v Nizozemí, má co děkovat za svůj osud svým rádcům. Kdyby ho nesvedli k válce, v které se nevyznal, kdyby zůstal ve Falci, nevyháněl duchovní, jeptišky a mnichy a kdyby lépe naslouchal radám svého bratrance Maxmiliána, neprožíval by pozdní lítost a našel by milost u císaře. Protože jednal proti právu, je nyní z pána knecht, na kterého se hodí bajka o psu, jenž držel v tlamě kus chleba. Když došel k vodě a uviděl na hladině obraz cizího psa, který si také nesl chutné sousto, chtěl protivníka o kořist připravit. Zaútočil na něj a tak se v honbě za pouhým zdáním připravil o to, co již měl jisté. Také v druhé bajce, v příběhu o opici a kočce, vystupuje falckrabě v roli oběti. Tentokrát je vina za Fridrichův osud připisována Čechům, kteří jej proradně využili. Hráli si s ním jako lstivá opice s prostoduchou kočkou. Vychytralá a prospěchářská opice přemluvila kočku, aby za ni z horké pánve vyndavala chutné kousky pečeně. Stejnou roli sehrál falckrabě, když pomáhal vzbouřeným Čechům a teď si - stejně jako hloupá kočka - může jen foukat na spálené tlapky.

Mezi letáky o Fridrichovi lze – jak již bylo ukázáno - najít řadu vtipných dialogů. Začlenění dalších osob však působilo většinou staticky a využívalo dramatického efektu v minimální míře. Jako příklad může sloužit leták „Böhemische Tragoedi“ (Č. 34) v němž vystupuje několik osob (Fridrich, Alžběta..), jejichž jednání komentuje Caesarophilus - nositel didaktického poučení. Více než dramatická akce zaujme jazyková rovina - rýmovaná makarónská kombinace latinských a německých veršů. Je zřejmé, že text nebyl určen k předvedení na scéně, ale ke čtení.

Procházku krajinou ireálného bezčasí odrazu světa v křivém zrcadle může vhodně uzavřít rozhovor trojice - falckraběte Fridricha, holandského rybáře a tkalce ze zámoří - kterou spojilo náhodné setkání na potištěném listu papíru. Autor ilustrovaného jednolistu „Gespräch deß Holländischen Fischers und Seeländischen Webers mit dem gewesenen Pfaltzgrafen“ (Č. 148, obr. 144) také nesázal na účinnost dramatické akce, ale na přitažlivost textu pro čtenáře. Místem děje je holandské pobřeží někdy v druhé polovině roku 1621, jednající osoby již byly představeny. Rozhovor otvírá holandský rybář, který zve krále na malé občerstvení a je ochoten se s ním rozdělit i o to málo, co sám má – o kousek sušené tresky. Falckrabě odpovídá, že by sice proti občerstvení nic neměl, ale od té doby, kdy se málem utopil ve Vltavě, však má strach z vody a bojí se na moře. S povzdechem pak dodává: „Kdybych neztratil své království a nezničila mne Štěstěna, nemusel bych teď prosit o trochu polévky a měl bych víc, než tento jediný roztrhaný oblek, který jsem si při útěku z Prahy mohl vzít s sebou.“ Rybář bývalého krále utěšuje, že se právě blíží velká loď, naložená množstvím různých látek, na které se pro něho jistě něco najde.

Jako třetí se do rozhovoru vmísí tkadlec ze zámoří, jenž se prý rád seznámí s králem, který chodí v hadrech. Jeho smutný osud jej dojíká, a tak mu přiváží jemné i hrubé látky, aby mohl obnovit svůj šatník: plátno, z něhož si může dát našít košile a kapesníky, aby si měl čím osušit slzy, až bude oplakávat své království a osušit pot, až se unaví při hře. Hrubá látka je prý na rybářské kalhoty; každý přece ví, jak vášnivě rád loví ryby. Podšívka je prý tak pevná, že vydrží ještě dlouho potom, co se vrchní látka rozpadne. Za to vše má tkadlec pouze jednu malou prosbu: velmi by stál o to, kdyby mu Jeho Veličenstvo ráčilo přenechat své obnošené a roztrhané šaty. Loď, na které tkadlec přiváží své látky, totiž vozí zpět hadry, z nichž se vyrábí dobrý papír pro poštu. Vždyť přece bude potřeba psát tam i onam, aby král nemusel dlouho sedět v nizozemském exilu. Zde autor pamfletu udělá významnou pauzu a ptá se čtenáře, zda by rád věděl, co na to král odpověděl. To však prý zatím nedolétlo ani k sluchu jinak dobře informovaného autora, neboť panovník patrně stále ještě uvažuje, jak by měl na danou otázku královsky odpovědět. Určitě prý však nakonec pěkně poděkoval a loď mohla šťastně odplout domů. Čtenář ovšem dobře věděl, že papír neslouží jen k diplomatické korespondenci a poštovnímu zpravodajství. Hmatatelným dokladem toho byl ostatně pamflet proti Fridrichovi, jenž právě držel v ruce.

Možná, že byl také on tištěn na papíře, který pocházel z královských hadrů. Autor koncepce letáku tak výstižně znázornil koloběh, kdy oběť neštěstí sama dodává suroviny i látku pro další útoky proti sobě a umožňuje slušný výdělek řadě příživníků.

III. 3. Předmět úsměvu a „nezúčastněného“ pozorování - návštěva v říši

Štěstěny a alegorickém bezčasí.

Zatímco účinek záplavy pamfletů se pohyboval spíše na ose *smích – posměšek – posměch – diskreditace – hanobení až nenávisť*, patřilo k arzenálu publicistů také předpolí této stupnice - vlídnější úsměv a pobavení, které vyvolávaly spíše elegantní, méně (či skrytě) útočné alegorie a techniky, založené na kognitivním vhledu a momentu překvapení či prozření. Právě tyto techniky sehrály svou roli při konstituci obsahových složek novodobého pojmu humor.

Alegorie je trvalou součástí obrazové i textové roviny letáků. Už ze své podstaty v sobě nosí i prvek jisté nadčasovosti a zobecnění. Víceméně s ní pracovali autoři téměř všech letákových textů, například i zesměšňujících pamfletů či letáků s prorockou dimenzí. Ačkoli je na alegorii založena řada výsměšných a útočných pamfletů, komentuje Fridrichův osud i řada alegorických ilustrovaných jednolistů, které většinou zasazují Fridrichův případ a české události do širších souvislostí. Jejich autoři se často stylizují do role nestranného pozorovatele, jenž se z běhu událostí snaží vyvodit obecné poučení a těží z bohaté studnice emblematické symboliky. Případná kritika, která bývá rovněž přítomna, pak vyznívá spíše nepřímou a na rozdíl od nezastřených přímých útoků získává - díky jisté eleganci punc - nadhledu a působí věrohodněji. Tato zpracování často čerpají ze symbolů a alegorií, které ověřil čas nejen na stránkách letáků předcházejícího století, ale mají mnohem hlubší kořeny.

K výrazným a frekventovaným alegorickým motivům a symbolům, které se na letácích 16. a 17. století objevovaly bylo Fortunino kolo štěstí, které někdy doplňoval bůh času Chronos. Názor na roli Fortuny ve světě, jenž měl řídit křesťanský bůh, významně ovlivnila představa, vyjádřená již v 6. století n. l. ve spise „Útěcha z filosofie“, který sepsal filosof Boethius v Theodorichově žaláři. Jeho rozdělení kompetencí mezi Božskou Prozřetelnost, která řídí kosmos, v němž panuje dokonalý řád a Fortunu, které je dovoleno, aby zasahovala do záležitostí tohoto světa ve vztahu k majetku, moci a slávě, se díky značné oblibě

tohoto díla dostávalo do povědomí středověkých křesťanů a přinášelo vysvětlení nepochopitelných zvrátů v životě lidí. Pracovní nástroj Štěštiny - kolo osudu - se jako symbol nejistoty světa ve stylizované podobě od 12. století uplatňovalo při výzdobě kostelů (dlaždice dómu v Sieně s motivem Fortunina kola, kolem r. 1408), v knižní malbě (*Astronomický rukopis Václava IV.*) i světské i církevní architektuře a stalo se také jedním z ideologických základů gotických růžic.⁵⁹⁶ Fortuna se objevovala v různých podobách u středověkých kronikářů, nevyjímaje ani českého Kosmu, svou představu o ní měli básníci, z nichž jmenujeme Guillaumea de Machaut, Francesca Petrarca, či Françoise Villona. Výtvarná zpodobnění Fortuny a jejího kola, která rytci letáků přebírali, najdeme právě na iluminacích, které vznikly jako ilustrace k jejich básním. (Jde např. o iluminace k dílu Guillaumea de Machaut „Lék Fortuny“, či k veršům Francesca Petrarca). V 16. a 17. století se na stránkách oblíbených knih emblémů Fortuna objevuje v poněkud strukturovanější podobě a je vybavená větším počtem atributů, o které se někdy dělí s Příležitostí. Bývá provázena svými synky – Štěstím a Neštěstím, obdarovává spáče a hlupáky a ignoruje snaživce a mudrce. Autoři s ní většinou sice zacházejí s respektem, na některých emblémech se však objevuje i Fortuna, kterou k jejímu kolu připoutala Chudoba a jeden z neuctivých popíračů její role ji dokonce pomstyctivě zobrazil, jak visí i se svým kolem na šibenici.⁵⁹⁷ Motiv Fortuny se několikrát objevuje i na letácích o Fridrichovi Falckém, spíše však v konzervativnější podobě respektované a mocné vládyně lidských osudů.

Na ilustrovaném jednolistu „Des gwesten Pfaltzgrafen Glück und Unglück“ (Č. 85, obr. 145) je Fortunino kolo s fázemi Fridrichova vzestupu, vrcholu i pádu do mořských hlubin, odkud jej vyloví nizozemští rybáři, zobrazeno v tradiční podobě, v které je nacházíme na letácích 16. století, vycházejících z iluminací předchozí doby.⁵⁹⁸ Kolem však neotáčí Fortuna, ale Fridrichovi rádci, na rytině popsání jako Scultetus a Camerarius (v doprovodném textu je však místo Sculteta uveden Volrad von Plessen). 64 veršů textu líčí nejprve Fridrichovo skvělé postavení, s kterým se nespokojil a propadl ctižádostivé touze po dalším

⁵⁹⁶ Martin NEJEDLÝ, *Fortuny kolo vrtkavé. Lásky moc a společnost ve středověku*, Praha 2003, s. 69-71.

⁵⁹⁷ Arthur HENKEL, Albrecht SCHÖNE, *Emblema. Handbuch zur Sinnbildkunst des XVI. und XVII. Jahrhunderts*, Stuttgart – Weimar 1996, s. 1803.

⁵⁹⁸ Téměř totožné vyobrazení kola Štěštiny s fázemi vzestupu a pádu nabízí titulní strana tisku „Okolek světa“, který vyšel v 2. polovině 16. století v pražské tiskárně Jana Hada Kantora.

vzestupu, v níž jej nezodpovědní rádci podporovali. Jeho osud je líčen jako zákonitý důsledek jeho pýchy a ctižádosti. Fridrichovo postavení vyhnance, žijícího z milosti nizozemských stavů, opuštěného Štěstěnou a sloužícího světu jako špatný příklad, pregnantně popisují verše, týkající se výlovu vzácné ryby, která je chována jako rarita pro předvádění na slavnostních hostinách:

*Die Staden habn ihn auffangen / Thun mit dem newen Fisch jetzt prangen /
Und halten ihn für ein Gschauessen / Das Glück hat seiner gar vergessen/
Hat ihn zu spott gmacht vor der Welt / Und wie ein Spiegel fůrgestellt.*

Na ilustrovaném jednolistu „Alhier sih an das Bemisch Glück“ (Č. 14) je ukázán vzestup a pád falckého lva i vzestup císařského orla v průběhu času dokonce pomocí dvou kol štěstí - českého a říšského. V levé straně grafiky je na českém kole štěstí znázorněna první fáze konfliktu, kdy lev, podporovaný českými stavy, došel velké cti. Na velkém říšském kole, umístěném v centrálním postavení, kterým otáčí kosou a přesýpacími hodinami vybavený bůh času Chronos za pomoci větrů ze čtyř světových stran, je pak znázorněn opačný stav. Orlu na nejvyšším bodě kola se dostává božského schválení, symbolizovaného sluncem spravedlnosti. Potvrzení a zdůvodnění tohoto stavu hlásá i císařova devisa zobrazená jako nápis na meči, jenž vítězný orel třímá: *Legitime certantibus (Pro ty, kteří vedou právoplatný zápas)*. Lev se naproti tomu ocitá na zádech pod kolem Štěstěny. Leták obrazem i textem sděluje, že

*Daß auch der Adler oben schwebt
Und den Sieg frölich hat erlebt:
Und daß der Löw muss unden liegn
Dieweil er nicht hat können siegn.*

Koncepce letáků třicetileté války často těžší z bohaté tradice zvířecích alegorií. Ty vycházejí v první řadě z heraldiky (brunšvický jelen, český, falcký, flanderský britský lev). Jindy symbolizuje zvolené zvíře určitou vlastnost (Istivý lišák - Bethlen). Volba zvířete může také vycházet ze zvukové podoby jména osoby nebo země, které nějaké zvíře připomíná. Tak se vytvářely asociace typu Spinola (spinum - trn, Spinne - pavouk) - ježek, pavouk, Bayern (Beer) - medvěd. Jako negativní byla pocíťována symbolika bodavého hmyzu. Zvláštní případ tvoří včely, které byly ve středověké tradici vnímány pozitivně (symbol užitečnosti, píle), ale od doby Filipa de Marnix a jeho německého překladatele a upravovatele

Vyobrazení uvádí Pravoslav KNEIDL, *Česká lidová grafika v ilustracích novin, letáků a písniček*, Praha 1983, s. 50.

Johanna Fischarta byly - zvlášť v německé oblasti - spojovány s kritikou jezuitů.⁵⁹⁹ Často však mají tyto alegorie v pozadí ještě jiný základ emblematického, či prognostického charakteru. Z letáků o Fridrichovi, které jsou založeny na využití zvířecí alegorie, vyniká zejména cyklus čtyř na sebe navazujících letáků, jež znázorňují vývoj souboje orla se lvem:

1. „Deß Adlers und Löwen Kampf“ (Č. 84)
2. „Triumphierender Adler“ (Č. 275)
3. „Schlaffender Löw“ (Č. 266)
4. „Wachender Adler“ (Č. 297)

Cyklus se patrně objevil v druhé polovině roku 1621 a spíše popisným způsobem referuje o událostech, které již proběhly. Prvním v pořadí je ilustrovaný jednolist „Deß Adlers und Löwen Kampf“ (Č. 84, obr. 146). Dominantu rytiny tvoří vysoký sloup, na jehož vrcholu drží dva andělé českou korunu. K ní vedou po obou stranách sloupu dvě schodiště. Po levém spěchá dosáhnout na korunu císařský orl (Ferdinand), po pravém míří vzhůru lev (Fridrich). Každému z obou soupeřů brání zezadu v pohybu nepřítel. Na orla dotírá Mansfeld, Jägerndorf a Bethlen, oslabuje ho i Buquoiova smrt⁶⁰⁰. Lva ohrožuje mečem saský kurfiřt, Maxmilián Bavorský mu kopím probodává nohu a Ambrogio Spinola, pod jehož vedením probíhal útok na Falc, stahuje lva zpět za ocas. Oba soupeři musí v cestě vzhůru překonat určité překážky. Ferdinandovi brání dosáhnout koruny „*Prager Execution*“, Fridrichovi „*Reformatio intempestiva*“. V prostoru mezi schodišti a sloupem se proti sobě rozjíždějí velitelé dvou vojsk zobrazených v pozadí - Maxmilián Bavorský a Mansfeld. Text budí dojem nadstranického nadhledu. Oběma soupeřům platí lichotivé přívlastky.⁶⁰¹ To vedlo Mirjam Bohatcovou⁶⁰² k závěru, že jde o leták protestantského původu, který katolickou stranu podnítil k produkci tří dalších pokračování. Jiný názor projevila Elisabeth Lang, která považovala všechny čtyři

⁵⁹⁹ Filip z MARNIX, učenec a politik. Holandskou verzi jeho spisu „De Bienkorf Der H. Roomsche Kercke“ (1569) zpracoval Johann FISCHART pod názvem „Binenkorb Des Heyl. Römischen Innenschwarms“, Cristlingen (= Straßburg) 1579. Fischartovu protijezuitskou polemiku obsahuje i spis „Vierhörniges Jesuitenhütlein“ (1580); A. HAUFFEN, *Johann Fischart*, Berlin/Leipzig 1922, díl II, s. 108 - 112; Fritz MARTINI, *Deutsche Literaturgeschichte*, Stuttgart 1991, s.132-134.

⁶⁰⁰ Právě Buquoiova smrt je důležitá pro datování vzniku tohoto prvního letáku a tím i celého cyklu. Buquoi zemřel 10. července 1621 při obléhání Nových Zámků. Cyklus tedy nemohl vzniknout před tímto datem.

⁶⁰¹ Ferdinandovi platí označení „der Adler schon“ (řádek 4, HARMS II, s. 313), Fridrich si počíná „wie eim tapfer Held zustehť“ (řádek 8 tamtéž) .

⁶⁰² Mirjam BOHATCOVÁ, *Irrgarten der Schicksale*, s. 21, 22.

letáky za jeden celek, výsledek plánovité koncepce katolických publicistů.⁶⁰³ Vysloveně kladné hodnocení zásahu Jana Jiřího Saského⁶⁰⁴ by však skutečně mohlo ukazovat na provenienci luteránské strany, která se vzdor své loyality k císaři stylizovala do role nestranného pozorovatele.⁶⁰⁵ Zaujetí proti Fridrichovi a podpora císaře jsou v dalších letácích čím dál tím více zřejmé, i když se cyklus určitou noblesou přece jen odlišuje od sžíravého výsměchu většiny pamfletů.

Další část cyklu, jednolist „Triumphierender Adler“ (Č. 275, obr. 147), ukazuje jak orel vítězně dosáhl vytouženého místa na vrcholu sloupu. Ozdoben korunou a žezlem, s mocně roztaženými křídly, zpívá písničku o tom, jak stín jeho perutí ochrání české, moravské i slezské pány. Svě věrné bohatě odmění, ba pro ně - jako pelikán, jenž své mladé krmí vlastní krví - nasadí své tělo, krev i statky. Nepřátelé - Arnošt Mansfeld, Jan Jiří Krnovský (Jägerndorf) a Christian Anhalt jsou zmateni. Jen Gábor Bethlen boj ještě nevzdal, přestože sám lev, znaven stížnostmi na Štěstěnu, usnul pod stromem.

Obraz spícího lva s jemnou ironií rozvíjí leták „Schlaffender Löw“ (Č. 266, obr. 148). Pomocí heraldických a alegorických elementů i osob, jež jsou zmíněny v předchozích letácích, líčí situaci Fridricha Falckého po odjezdu z Čech. Vpravo v popředí odpočívá skupina lvů. Lví s korunou, obklopená třemi lvíčaty, budí spícího lva bez koruny slovy: *Povstaň, mocný lve!* Lev jí z polospánku odpovídá: *Nech mne odpočívát.* Jeho tělo obepíná řetěz, tvořící smyčku. Řetěz drží pět rukou (Bethlen, Anglie, Jägerndorf, Mansfeld, Nizozemí), které se rovněž snaží lva zvednout. Nad nimi je mluvicí páska s heslem: *S Bohem a s námi.* V levém rohu je zobrazen rozhovor Maxmiliána Bavorského s Mansfeldem. Pozorují skupinu lvů a Maxmilián se ptá Mansfelda: *Co dělá váš lev?* Mansfeld ukazuje maršálskou holí na lví skupinu a stručně odpovídá: *Spí.* V pozadí jsou ve sluneční záři zobrazeny dva vysoké a staré listnaté stromy, mezi nimiž roste malý stromek. Mluvicí páska za menším stromem sděluje: *Zde je dobré bydlet.* Pod menším stromem sedí hráč na lyru

⁶⁰³ Elisabeth LANG, *Friedrich V., Tilly und Gustav Adolf im Flugblatt des Dreissigjährigen Krieges*, s. 27, 28.

⁶⁰⁴ „Darnach das edle Sachsen Blut / mit seinem Schwert und frischem Muht / in Fuß den Löwen thet verwunden / Das er muß stehn zur selben Stunden.“ HARMS II, s. 313, ř. 23-26. Podobné vyjádření též v dalším letáku cyklu („Triumphierender Adler“, Č. 275), prostřední sloupec, ř. 13-16: „Darumb du edles Sachsen Blut / Sey unverzagt und wolgemut / Mit Hülff und raht thu mir beyspringn / Wider das feinselige ringn /“.

⁶⁰⁵ Srv. HARMS II, s. 312.

obklopený sedícími či tančícími postavičkami. Distichon, umístěné zcela v popředí, přináší poučení: *Kdo spoléhá na Boha, může být sklíčený, ale ne zničený.*

Text navazuje na vyobrazení z pravého rohu předchozího letáku („Triumphierender Adler“), na němž stíněný lev žaluje na vrtkavou Štěstěnu. Jde o monolog lva, jenž rekapituluje svou situaci. Stěžuje si jak na *falešnou bohyni* Fortunu, tak na posměch pamfletistů. Útěchu mu skýtají i úvahy nad postavami z německých dějin, které také byly v nezáviděníhodné situaci a slouží jako exempla.⁶⁰⁶ Útěchu nachází i v zobrazeném příběhu o stromech, jenž připisuje Ezopovi a vztahuje na sebe. Jako velké stromy bránily menšímu v růstu, tak i on byl držen při zemi závistivými pány (knížaty Unie?), jejichž pomoc teď postrádá. Teď mu nezbývá nic jiného, než odpočinek, soustředěná meditace a naděje na Boží pomoc, jak ukazují závěrečné verše:

*Drum muß ich noch ruhen ein weil /
Festina lente, heißt nicht eyl /
Mein Kräft will ich recolligirn,
Und unter dessen meditim,
Wie ich diß Werck recht soll greiffn an /
Doch will ich mich auff Gott verlan /
Der will die Untreu gar wol rechn
Der Böhmen / und mich widr aufweckn /
Alsdann wird sprechen jedermann /
Daß diß allein hat Gott gethan.*

Poslední leták cyklu - „Wachender Adler“ (Č. 297, obr. 149) - je zvlášť pěkným příkladem užití zvířecí alegorie, neboť opouští rovinu pouhých heraldických symbolů. Na rytině je opět zobrazen orel. Ctihodně a poklidně stojí na vysokém sloupu a nechává se ozařovat „sluncem spravedlnosti“. Nizozemský medvěd a lišák Bethlen se snaží sloup porazit, brunšvický jelen

⁶⁰⁶ Toto literární schéma má pochopitelně svou tradici, k níž patří i slavná Fortunina balada Françoise Villona. Jeho užití však mnohdy zcela přirozeně vyvěralo ze situace, která vyvolávala totožné asociace. To ukazuje i pasáž z kroniky Pavla Skály ze Zhoře, jenž spontánně uvádí příklady neúspěchu různých vládců (porážka Armady r 1588, útěk Filipa II. z Francie, či polského krále Zikmunda) a táže se: „Také sou pak o toho kterého pána lidé neorázní a nestydatí jazyk svůj lehkomyšlný tak špinavě utírali, o nich i o radách jejich hrozné paškvily, rytmy a všelijaké písničky skládali, kupřštyky ryli a malovali, jakéž sou papeženci o stavích království českého i králi a pánu jejich sniženém a souženém bez počtu téměř sobě vymýšleli, i směle a svobodně se srdečnou radostí a plesáním tisknouti dali? Naposledy, zdalíž nebožtík arcikníže Maximilián, byv nejprve od některých pánův polských na království to zvolen, potom od strany odporné a krajanův jejich přemožen a zajat nebyl? Kdo však o něm jaké paškvily neb cedule zrádné spisoval, lípal a roztrušoval, prvé dosti zbědovanému ještě víceji bídy, soužení a úštipkův přidával, rádce pak jeho z neprozřetelnosti vinil a nařikal?“ K. TIEFTRUNK (ed.), *Skála*, díl V, s. 28, 29. Pak Skála uvádí útěšné sentence antických autorů. Mimoděk tak postihl i skutečnost, že publicistická vlna prvních let třicetileté války byla ve srovnání s předchozí dobou vskutku cosi mimořádného.

ho zase pilně podkopává. Anglie (střelec), Jan Jiří Krnovský (Jägerndorf) a Arnošt Mansfeld (žoldnéři s kopím) se snaží orla sestřelit či srazit kopím, brání jim v tom však dva andělé. V levém a pravém rohu leží lev Fridrich s lvicí Alžbětou a číhají na svou příležitost.

Interpretace, která vychází pouze z heraldických symbolů, však představuje jisté zúžení. Celková koncepce souboje lva s orlem i způsob jejího zobrazení totiž souhlasí s prognostickými obsahy, které byly nedílnou součástí myšlenkového světa tehdejších čtenářů. Ti vnímali souboj lva s orlem také jako součást proroctví 4. knihy Ezdrášovy, kde orel symbolizoval tyranskou světskou vládu a lev byl vyvoleným nástrojem k opětovnému nastolení božského pořádku. V tomto líčení hraje závažnou roli i metaforika orlích per i orlova bdění. Toto proroctví hrálo (spolu s pseudoparacelsovskými texty a proroctvími z počátečních dob reformace) zásadní roli při vzniku symboliky lva ze severu, kterou se budu podrobně zabývat v souvislosti s prorockými letáky.

Do skupiny zvířecích alegorií, které neobsahují žádné vysvětlující komentáře a umožňují chápat smysl sdělení v několika rovinách, patří i nesmírně zajímavý ilustrovaný jednolist s příběhem o lvu a včelách „*Jesuiten Bienenschwarm*“ (Č. 168, obr. 150) z roku 1623. Jeho rytina se skládá ze tří políček. V levém je zobrazen včelí úl s mnoha včelami, v prostředním lev odpočívající pod stromem. V pozadí je pak vidět město, označené nápisem jako Řím (*St. Roma*). V pravém obrázku je znázorněn lev, jenž běží krajinou s poraženým stromem a zničenými úly k městu. Rytinu doprovází rozsáhlý veršovaný text. Autor vypráví historii včelího národa, jenž vzešel ze tří včel a byl zmítán vnitřními boji. Proto si včely na královském dvoře sousedů, sršňů, vyprosily vůdce, jednoho z královských synů. Ten se stává jejich hlavou a ukazuje jim cestu k místu, kde mají včely postavit nový úl. Tam s ním ovšem bydlí jen ti nejvyšší z včelstva. Ostatní včely se vyrojí, velmi se rozmnoží, ovládnou celé lesy a všechna zvířata zahánějí na útěk. Ze vzdálené země přichází do území ovládaného včelami lev. Včely se rozhodnou cizí zvíře vyhnat tak, aby to nebudilo velkou pozornost. Několik z nich ho bodne. Lev je tak rozrušen bolestí, že tluče kolem sebe. Při svém útěku ničí včelí obydlí a vystrašené včely se rozutečou. Závěrečná otázka se ptá na to, jak se teď povede jejich vůdci.

Dosadíme-li za úl jezuitů v Čechách a jejich vyhnání lvem za dobu stavovského povstání a Fridrichovy vlády, kdy museli jezuité Čechy opustit, pak lze leták číst

jako odmítnutí vlády Habsburků.⁶⁰⁷ Dvůr sršňů pak lze ztotožnit s Vídní, odkud přišel arcivévoda Ferdinand. Vyobrazení lvího hněvu nemusí být chápáno jako oslava Fridricha, může být i skrytou výtkou za přehnanou reakci ve smyslu „reformatio intempestiva“. Udání cíle, kam lev běží, Říma, se zjevně nevztahuje na rovinu konkrétních politických záměrů. Je to spíše narážka na stará proroctví, podle nichž se „lev ze severu“ stane zachráncem před papežským Antikristem. Tato role byla po roce 1619 často připisována Fridrichovi Falckému, jenž byl označován za „lva ze severu“ a „lva z lesa“. To činil i autor letáku „Leo rugiens“,⁶⁰⁸ jenž „malý roh“ z Daniele 7, 20, tj. „kleines Horn“, vztahuje na rakouský dům. Mohlo by tedy jít i o narážku etymologického původu (dvůr sršňů - Königshof der Hornisse). K rozvinutí této metaforiky mohly dát podnět i letákové zprávy z roku 1619, které referovaly o neobyčejných věcech, které se staly při vjezdu příštího českého krále do Prahy a byly vykládány jako omen. Tehdy prý králi a jeho družině vylétl naproti roj včel, jenž byl nachytán do klobouku a přinesen do Prahy.⁶⁰⁹ I když je s interpretací obrazové i textové roviny tohoto jednolistu spojena řada otazníků, lze jej každopádně považovat za svědectví toho, že naděje na roli, kterou český král navzdory bělohorské porážce ještě sehraje, byla ještě dlouho živá.

Patrně nejpropracovanější zvířecí alegorií je ilustrovaný jednolist „Die neue Warheydt“ (Č. 96, obr. 151), jenž je znám v několika variantách (a – e). Jde o znázornění dobývání Falce císařskými a španělskými vojsky. V popředí rytiny bojuje falcký lev proti přesile medvěda, pavouka, draka a hada. Pavouk již stačil do svých sítí polapit tři města a množství domů. Opodál leží česká koruna a žezlo. Poněkud v pozadí útočí český a falcký lev na orla. Trhají z něho pera, na kterých pak leží tři mladí lvi, odpočívající na trůnu vpravo. Na malém pahorku uprostřed je zobrazena ovce uvízlá v trní. Propracované pozadí tvoří krajina mezi Mohanem a Rýnem, na obzoru je vidět věž frankfurtského dómu, identifikovat lze Mohuč (uprostřed) a Oppenheim (vpravo na Rýně). Krajina je zaplněna pochodujícími, odpočívajícími i bojujícími vojáky. Na jednom

⁶⁰⁷ Ve výkladu smyslu se přidržuji názoru vyjádřeného v komentáři edice HARMS IV, s. 274.

⁶⁰⁸ „Leo Rugiens in Decisionis Propheticae...per Leonem ex Sylva, rugientem ad Aquilam“, Neustadt (1622), Heimo REINITZER, Aktualisierte Tradition, s. 364, 376. Autorem letáku, kterého Reinitzer neidentifikoval, byl Pavel Felgenhauer.

⁶⁰⁹ Kromě letáku „TRINVM vel Omne Trinum...“ (Č. 273) zmiňují událost i noviny bez dochovaného titulu, Stuttgart 1619 (kopie v Universitätsbibl. Brémy, Deutsche Presseforschung: Z 70/1619/XVIII/2).

berlínském exempláři (varianta a) se dochovaly rukopisné poznámky současníka, jenž kromě známých protagonistů lva a orla identifikoval i ostatní aktéry. Medvěd je Maxmilián Bavorský, drakem je Sasko, pavoukem Spinola, had symbolizuje jezuitu a ovce, uvězněná v trní, znázorňuje ubohé soužené poddané. Mezi varianty c tohoto letáku patří i jednolist „Geheime Andeutung“ (Č. 145), na němž je téměř totožné zmenšené vyobrazení komentováno latinským a německým veršovaným textem. Ten vypráví, jak lev vstoupil do svazku s cizí krví velkého hladového anglického psa, v jehož chřtánu již uvízl mnohý církevní majetek. Protože jej u jeho nové ženy soužil hlad, spojil se s jiným lvem, aby společně ulovili velkou kořist. Ten druhý lev měl nejen dvojitý ocas, ale i dvojitě srdce a pomohl mu v útoku na orla, kterého řádně oškubali. Loupeživý lev začal pro své mladé připravovat hnízdo, které vystlal orlími pery. V jeho počínání mu však brání nepřítel: bdělý drak, jenž se nenechá zastrašit, medvěd, jenž lvu seká do tlapy a vpadne mu do zad, strašlivý had, který lva bodá do boku a jedovatý pavouk, jenž mu vysává z hlavy mozek. V 8. sloce se anonymní autor zmiňuje o zajících, kteří lvu pomáhají a naráží na Slezsko jako středisko dalšího odporu Fridrichových spojenců:

*Deß Löwens Hülff / der Hasen Hauf
Die namen ganz erschrocken
Zum Hasengarten ihren Lauff /
Doch bliebens doch nicht hocken
Sie mußten wider herfür bald
Auß ihren blinden Hollen
SILESIA heißt dieser Waldt
Da sie hinfliehen wollen.*

Pak ovšem přichází ke lvu se svou zkušenostmi ověřenou radou stará zaječice, která je toho názoru, že nejlepší je vzít včas nohy na ramena a především si zachránit život. Jestliže to lev neudělá, nedá už ani ona za budoucnost jeho země a říše ani zlámanou grešli (*ein vierer* - čtvrták). Poslední, desátá sloka, je věnována osudu ubohých ovcí, které uprchlý lev nechal na holičkách. Uvázly v trní a jsou vydány napospas nepřítelům, kteří z nich stříhají vlnu až na kůži.

Přestože si alegorie zachovávají určitý odstup a nepůsobí tak invazivně jako hrubé hanopisy, jejich konečný účinek nelze podceňovat. Čtenář, zaměstnaný hledáním analogií, ani nepostřehne, jak samozřejmě se v jeho myslí uloží povědomí o tom, komu připsat vinu za následky válečných událostí.

IV. Král bez království

Fridrich Falcký – rytina Wilhelma Jakoba Delffa

IV. 1. Falcká publicistika od Bílé hory po ukončení války o Falc.

IV. 1. 1. Obranné reakce falcké publicistiky různého typu na události od Bílé hory po rozpad Unie a vyhlášení klatby.

Bezprostředně po bělohorské porážce se ocitla v centru pozornosti publicistů všech stran zejména otázka dalšího postojů slezských stavů, patřících do té doby k nejhrolivějším podporovatelům českého krále. Potřebu informací o slezských záležitostech nejlépe uspokojovaly tisky zpravodajského charakteru. Patřil k nim také anonymní souhrn několika zpravodajských relací, jenž byl pod titulem „Schlesischer Zustand“ (Č. 268, obr. 153) vydán počátkem roku 1621. Přinášel rekapitulaci slezských záležitostí od prosince 1620 do ledna 1621. Obsahoval první propozici, kterou se Fridrich Falcký obracel na slezské stavy 12. prosince 1620 i druhou propozici, kterou král Slezanům přednesl 23. prosince. O posunu v postojích slezských stavů vypovídaly další relace, které redaktor zařadil - propozice, kterou Fridrichův vyslanec pan z Hohenlohe vezl kurfiřtovi do Drážďan i saská rezoluce, jež byla tomuto falckému vyslanci předána. Tisk pak uvádí artikul, formulující postoj slezských stavů ohledně srovnání s císařem, které nabídl saský kurfiřt a obsahuje text přísahy, kterou české stavy složily do rukou Maxmiliána Bavorského. Zástupci slezských stavů byli v té době pod silným tlakem, neboť se právem obávali císařského hněvu. K jejich klidu nepřispívaly ani anonymní karatelské tisky slezských stoupenců císaře, které vyjadřovaly nelibost vídeňských kruhů či stanoviska drážďanského dvora.

Autor letáku „Schlesischer Landsmann“ (Č. LXXXVI, obr. 154) - „služebník Slova božího“ Fridrich Baumann, z Grünheimu u Kocherthalu - sepsal své pojednání již roku 1620 pod dojmem válečných operací Jana Jiřího, ale odvážil se je vydat až následujícího roku. Prezентuje se jako slezský luterán, jenž zůstal věrný císaři a ostře kritizuje své krajany, slezské stavy, za odpadnutí od Habsburků. Prohlašuje, že Ferdinand nikdy nečinil útok na náboženské svobody Slezanů a napadá různá tvrzení slezských stavů, kterými byl protihabsburský postoj zdůvodňován. Zejména popírá povinnost, že by podle konfедераční smlouvy byli Slezané povinni přispět Čechům na pomoc v boji o Majestát, neboť smlouva prý výslovně zapovídala odboj proti panovníkovi a obrací se proti názoru, že by císařovy dohody o dědictví se Španělskem znamenaly porušení zemského zřízení. Autor, pro něhož španělské panství zjevně neznamena žádné zvláštní

nebezpečí, je přesvědčen, že Slezany, kteří zrušili svou přísahu právoplatnému panovníkovi právem čeká nevyhnutelný boží trest.

Profalckým protějškem tohoto spisu je leták anonymního autora, jenž demonstruje svou volnost řeči pseudonymem Gotthard Freymund a reprezentuje zcela jiné názorové spektrum. Jeho spis, nazvaný „Lucerna fulguris irae Divinae“ (Č. 195, obr. 155), označuje za příčinu božího hněvu naopak drážďanská jednání a smír s císařem. Autor vyjadřuje nespokojenost s tím, že Slezané nedodrželi přísahu svému právoplatnému králi Fridrichovi, nechali ho na holičkách a co je ještě horší – výměnou za slib osobní beztrestnosti zradili nejsvětější statek – evangelickou víru. Takové jednání hanobí památku předků, kteří kdysi zvedli zbraně na obranu pravého náboženství proti útočníkům a uchvatitelům a nelze je ospravedlnit před soudem cti, svědomí a budoucích pokolení. Přísný trest pro Čechy a Moravany již názorně ukazuje, jak zachází Ferdinand II. s těmi, kteří se mu podřídili. Autor zdůrazňuje, že také ve Slezsku bude mít nevěra svaté věci evangelia následky v podobě božího trestu. Leták, tištěný v Nise, reprezentoval zejména stanovisko Jana Jiřího Krnovského, který Drážďanský akord nikdy neuznal a navzdory říšské klatbě aktivně demonstroval fakt, že svou přísahu Fridrichovi považuje nadále za platnou. Jeho postoj byl ovšem velmi výjimečný. Právě vyhlášení klatby se totiž ukázalo jako nejúčinnější zbraň, která Fridricha oddělila jak od stavů českého království, které mu přísahaly věrnost, tak od jeho spojenců v německých zemích. Klatba a otázka její právoplatnosti se proto zcela pochopitelně stala tématem, které falcká publicistika nemohla pominout.

Obraz Fridricha jako notorického rušitele zemského míru, velezrádce a hanobitele císařského majestátu, který císařští juristé vykreslili a četní pamfletisté vymalovali všemi barvami, se snažil narušit poměrně značně obsáhlý okruh tisků, které nadhazovaly otázku, zda ten, kdo má moc, musí mít nutně také pravdu.⁶¹⁰ Ještě v první polovině roku 1621 se objevila latinská verze profalcké odpovědi na klatbu pod názvem „Deductio Nullitatum“ (Č. XXV, obr. 156), která oslovovala především vzdělanou vrstvu měšťanů a šlechticů. Na širší okruh čtenářů se zaměřil poněkud zredukovaný německý překlad tohoto letáku, jenž vyšel téhož roku pod názvem: „Kurtze Darthuung vnd Bericht:... wider die.... publicirte

⁶¹⁰ Celou letákovou diskusi zachycuje Johannes GEBAUER, *Die Publicistik über den böhmischen Aufstand*, Halle 1892, s. 67-79, dále jen Johannes GEBAUER, *Die Publicistik*.

AchtsErklärung“ (Č. 178, obr. 157). Oba tisky navazovaly a argumentačně vycházely z předcházejícího falckého zpracování „Ein denckwürdig Modell der Kayserlichen Hoff Prozess“ (Č. 106, obr. 108 b) z roku 1620, které na základě zachycených dopisů rekonstruovalo budoucí postup císařské strany. Pisatel upozorňoval, že císař, jenž v procesu proti Fridrichovi vystupuje jako žalobce, soudce i svědek v jedné osobě, nerozlišuje mezi nároky svého domu a právy svého úřadu. Zároveň svým pojetím lenního závazku říšských knížat, který rozšiřuje i na povinnost loajality v otázce privátních sporů, zahání říšská knížata do pozice vazalů rakouského domu. Proti tvrzení císařských juristů, že císař sám neseděl na stolici soudce, ale přenechal soud své radě, namítá, že tento privátní rakouský soud nemá pravomoc rozhodovat o říšských záležitostech. Zároveň autor zpochybňuje nestrannost soudu, který jedná o klatbě německého evangelického říšského knížete v domě španělského vyslance Oñateho. Proces, který se nekonal před právně příslušným fórem, měl podle autora ovšem i jiné závažné formální nedostatky, například fakt, že císař začal rozsudek vykonávat ještě před tím, než byl proces proti Fridrichovi ukončen.

Dále autor zpochybňuje, zda je falcký kurfiřt skutečně zlovolný a notorický rušitel míru, pokud byl - jako ostatně i mnoho jiných - přesvědčen o spravedlnosti české věci a přijal korunu v dobré víře, že je zavázán uposlechnout boží výzvy k dobru říše i země. I kdyby se však Fridrich obsazením Čech skutečně provinil, neprovinil by se porušením zemského míru také císař, jenž je stejně vázán říšskými zákony, a přesto nechal cizími vojsky zpusťit dokonce i země neutrálního Ludvíka Filipa? Platnost klatby autor opět zpochybňuje poukazem na články 26 a 38 císařovy říšské kapitulace.⁶¹¹ V souvislosti s nimi upozorňuje na závazek císaře, že v případě závažných záležitostí, které se týkají celé říše, je císař povinen vyslyšet všechny kurfiřty, tedy nejen ty duchovní, kterým pisatel pochopitelně upírá nestrannost. Dalším napadeným bodem císařovy kapitulace byl i slib, že nikoho, bez ohledu na stav, neodsoudí bez procesu a slyšení. Navzdory tomu však tak císař postupoval dokonce v případě klatby, uvalené na nejváženějšího z říšských kurfiřtů. Protože kapitulace jasnými slovy říká, že každý rozkaz císaře, jenž s ní není v souladu, je neplatný (*ipsi iure null und nichtig*), není platné ani vyhlášení klatby proti falckraběti. Argumenty i tematické okruhy, použité

⁶¹¹ Znění obou článků česky cituje např. Antonín GINDELY, *Dějiny*, díl IV, s. 358.

v tomto letáku i jeho latinské předloze, byly předkládány čtenářům i ve formě stručnějších shrnutí.⁶¹²

Klatbu proti protestantskému říšskému kurfiřtovi, proti níž měl do poslední chvíle námitky i císařův spojenec Jan Jiří Saský, považovala za svévolný akt císařské kabinetní justice zřejmě i značná část říšských protestantů a to i těch, kteří se ze strachu z císařské moci sami neodhodlali Fridricha podpořit. Už vzhledem k dalšímu plánovanému závažnému zásahu do chodu říšských záležitostí - přenesení kurfiřtské hodnosti na Maxmiliána Bavorského - musela císařská strana zákonnost klatby dostatečně ospravedlnit. K tomuto účelu měla sloužit císařská polemika s obžalobami falckého tisku „Deductio Nullitatum“, kterou vídeňští dvorní juristé vydali v druhé polovině roku 1621 pod titulem „Justitia Caesarea Imperialis“ (Č. LXV, obr. 158). Spis, členěný do 24 článků, se převážně zaměřuje na zdůvodnění právoplatnosti klatby, pouze poslední tři artikuly se týkají pražského soudního řízení proti zástupcům stavovského odboje a následující exekuce. Střet právních výkladů, který vyplývá ze srovnání argumentace tohoto spisu s předchozí falckou obžalobou, je založen na konfliktu dvou právních pojetí říšského práva, které připisují rozdílnou váhu postavení německého císaře. Autor „Justitiae“ samozřejmě operuje s právem císaře na téměř neomezenou moc, kterou římské zákonodárství křesťanské éry hlavu říše obdařilo. Císař je pro něho *summus legum lator et interpretator*, říši poněkud nepředloženě nazývá monarchií a říšským knížatům přiznává pouze roli jakýchsi císařských místodržících. V jeho pojetí je císařská kapitulace pouze všeobecné ujednání s několika knížaty, které prý nemůže přinést změnu říšských zákonů, na nichž se usnesly všechny stavy. S tvrzením, že jsou tyto říšské zákony nadřazené kapitulaci, pak bez obtíží vybírá z rozkouskovaných a vzájemně si odporujících říšských zákoníků materiál, který se hodí k dokázání jeho tezí. Opět operuje s právem císaře upustit od citace, výslechu a řádného procesu. Článek kapitulace, který císaře „ve všech závažných záležitostech, týkajících se říše“, odkazuje na radu kurfiřtů, odbývá tvrzením, že povinnost je svolat ještě neznamená, že by císař potřeboval jejich souhlas, takže císařovi stačilo svolení části kurfiřtského kolegia – arcibiskupů.

⁶¹² Tím je například „Gründliche Anzeig, Auff die Wider den König zu Böheimb,...ergangene vermeinte Achts Erklärung. Gedruckt in der Vestung Mannheim. M.DC.XXII.“ 16 stran, 4°. Otázka, zda v české věci má být císař brán v úvahu jako císař nebo jako rakouský arcivévoda je námětem malého pojednání „Kurtzer Discurs, Vber der jtzo vblichen distinction, vnter dem Kayser als

Již při vyhlášení klatby se císařská strana odvolávala na spisy anhaltské kanceláře, které byly ukořistěny v Praze a následující vydání „Anhaltské kanceláře“ bylo motivováno snahou diskreditovat falckou politiku a zdůvodnit sankce proti Fridrichovi. Radost císařských z odhalení „neslýchaných zločinů zlovolných kalvinistů“ však nebyla úplně bez kazu. Na podzim roku 1621 totiž opět padly do rukou Fridrichových stoupenců cenné listiny a dopisy, které odhalovaly plány protivníků a umožňovaly srovnání těchto dokumentů s tvrzeními „Anhaltské kanceláře“. Vydání těchto diskreditujících materiálů, které jsou známé pod titulem „Španělská kancelář“ se ujal Ludvík Camerarius. Ten zůstal na rozdíl od Christiana Anhalta i po bitvě na Bílé hoře nadále ve Fridrichových službách. Hned v prosinci 1620 jej Fridrich vyslal, aby se všemožně vynasnažil získat podporu v Německu, především u stavů dolnosaského kraje.⁶¹³

Camerarius předjel svého pána, získával předběžné informace ohledně stanovisek a všemožně se snažil získat podporu u knížat. Jejich stanoviska ovšem podléhala změnám v čase, jak ukazuje příklad brunšvického knížete, jenž Camerariovi demonstroval hlubokou účast a ochotu pomoci, ale když dorazil do Wolfenbüttelu Fridrich, nechal se raději zapřít. Camerarius, jenž na svých diplomatických cestách křížoval Německo, navštívil Heidelberg a dorazil za svým pánem i do Haagu, působil v březnu 1622 jako vyslanec v Kodani. Od dubna téhož roku pobýval v Brémách, evangelickém městě, kde převládaly proticísařské nálady. Zde využil relativně klidnější dny k apologetické činnosti ve prospěch bývalého českého krále.

Nejprve zaměřil své pero proti aktu císařské klatby, a to s patřičnou důkladností. Jeho obsáhlý spis „Achts Spiegel“ (Č. III, obr. 159) vyšel počátkem července 1622 jako anonymní spis se záměrně matoucím udáním místa tisku.⁶¹⁴ Vznik spisu bezprostředně souvisí se „Španělskou kancelář“ a jejími dodatky, neboť zde

Kaysern, und dem Kayser als Ertzhertzen in Österreich. Gedruckt Anno M.DC.XXI.“ 4°, 4 listy. Johannes GEBAUER, *Die Publicistik*, s. 70.

⁶¹³ Antonín GINDELY, *Dějiny*, díl IV, s. 107- 108.

⁶¹⁴ Jako místo tohoto kvartového tisku o 200 stranách včetně příloh byl udán Mannheim. (Jiná vydání s částečně i novými přílohami – 185, 193, 220 stran). Camerariovo autorství vyplývá z určitých pasáží jeho korespondence - 21.VI./1. VII. 1622 píše Camerarius z Brém Solmsovi: „Der Achtspiegel ist nunmehr ganz fertig, mit erster Gelegenheit will ich die übrigen Bogen und etliche Exemplare mitschicken. Man wird es sehr geheim halten müssen, woher es komme, will man anders des Autors vorhabende Sachen nicht verhindern. Zu dem grössern Werk hätte ich viele Berichte vonnöten...“ Johann Michael SÖLTL, *Der Religionskrieg in Deutschland. Dritter und letzter Theil: Briefe und Berichte*, Hamburg 1842, 159; Johannes GEBAUER, *Die Publicistik*, s. 74, pzn. 65.

Camerarius zřejmě poprvé použil nově získané kompromitující materiály ve vztahu ke konkrétnímu případu. Působivost spisu není založena na nových právních důkazech, ale v obratném útoku na listinu o vyhlášení klatby, jejíhož textu se autor přidržuje. Na citované pasáži z textu klatby, uváděné jako *Formula der vermeinten Achtserklärung* navazuje příslušný komentář, nazvaný *Demonstration und Ableinung*. Camerarius předkládá názorné důkazy o záměrech císařské strany pokud jde o klatbu falckraběte přímo na listinách „Španělské kanceláře“ a citace z dopisů císaře a jeho spojenců vyvolávají ještě emotivnější negativní reakci než stovky porušených právních předpisů. Autor na základě promyšleného výběru souvislosti mezi textem klatby a plány, vyplývajícími z důvěrné korespondence, ukazuje, že císař s Maxmiliánem Bavorským jednal o translaci kurfiřtské hodnosti ještě dříve, než Fridrich českou korunu přijal a přináší doklady o neúměrném vlivu Madridu a papeže na říšsko-německé záležitosti. Camerarius dokazuje, že klatba byla záměrně vykonstruována *causae status, regionis et religionis*⁶¹⁵ a je zkouškou císařovy moci v Německu. Jestli se mlčky či výslovně připustí takové zacházení s říšskými zákony a kapitulací, bude to znamenat, že *to je konec stavovské svobody, španělský absolutní dominát dosáhl nejvyššího stupně a žádný stav říše, zvláště světský, si již nebude jist svým postavením, svrchovaností, zemí, lidem, ctí, tělem a životem*.⁶¹⁶ Realizace španělsko-rakouských plánů ohrožuje zejména evangelické stavy, neboť válka je prý - podle nedvojznačného přiznání španělského vyslance hraběte Oñateho - zaměřena *proti kacířům, nepříteli, škodícímu naší sv. matce*.⁶¹⁷ Camerarius poukazuje na jednotu falckých zájmů a zájmů ostatních protestantů a volá k jednotnému a rozhodnému postupu v obraně evangelické věci.⁶¹⁸

Nejdůležitějším úkolem tehdejší falcké politiky bylo oddělit saského kurfiřta Jana Jiřího od katolické strany, protože existovala naděje, že by mohl překazit translaci kurfiřtské hodnosti na Bavorsko. V souladu s tím Camerarius opakovaně

Z toho vyplývá, že v Brémách byl spis také poprvé tištěn. Větší dílo, které Camerarius plánoval, byla „Bericht und Antwort auf die Bayer-Anhaltische Kanzlei“.

⁶¹⁵ „Achtsspiegel“, s. 100; Johannes GEBAUER, *Die Publicistik*, s. 75.

⁶¹⁶ „der Ständ Libertät hat ein Ende, der spanische absolutus dominatus hat die höchste Staffel erreicht, und wird kein Stand des Reiches, sonderlich die weltliche, seines Stands, Hoheit, Land, Leut, Ehr, Leibs und Lebens mehr gesichert sein.“ - „Achtsspiegel“, s. 34; Johannes GEBAUER, *Die Publicistik*, s. 76 .

⁶¹⁷ „wider die Ketzler, so unserer H. Mutter schädliche Feind“; Prodromos, Beilage 2; Ognate an den Papst; Johannes GEBAUER, *Die Publicistik*, s. 76.

⁶¹⁸ „per latus Palatini iugulum communis rei Evangelicae petitur“, „Achtsspiegel“, s. 138.

poukazuje na to, jak Ferdinand Sasko obchází a zneužívá jako vykonavatele svých zájmů. Snaha narušit důvěru Jana Jiřího k císaři se pojí se záměrem, získat německá protestantská knížata pro morální nebo pokud možno i vojenskou pomoc falckému domu. Tomuto účelu lépe posloužila anonymita. Přes všechnu opatrnost se však císařským brzy podařilo odhalit autora a zjistit místo jeho pobytu. Již 30. srpna 1622 vyhotovila říšská dvorní rada listinu s rozkazem, aby byl Camerarius uvězněn a tisk „Achtsspiegelu“ a podobných spisů v Brémách přísně zakázán.⁶¹⁹ Z Vídně do Brém však bylo daleko a říšská dvorní rada neměla prostředky na prosazení exekuce svých nařízení, takže se tím Camerarius nemusel příliš zatěžovat.

Klatba, uvalená na jednoho z říšských kurfiřtů, zaměstnávala veřejné mínění v Německu ještě po dlouhá léta. Přispěl k tomu jak další sporný právní akt, jímž Ferdinand zbavil Fridricha kurfiřtské hodnosti, tak publicistické polemiky, které provázely uveřejnění Anhaltské i Španělské kanceláře. V zájmu falcké strany pochopitelně bylo, aby nároky falckraběte neupadly v zapomenutí. Když se spor kanceláři začal rozměňovat na osobní polemiky jednotlivých publicistů, vznikla potřeba věcného shrnutí falckých nároků, kterou uspokojil obsáhlý kvartový tisk o 222 stranách, který vyšel roku 1625 pod názvem „Catholicon et Notorium Imperat. Ferdinandi II. et Friderici V. Elect. Palatini...“ (Č. XV, obr. 160). Obsáhlý text se skládá z tří částí, z nichž první dvě – „De possessione“ a „De iure utriusque“ - rozebírají právní nároky obou pretendentů, třetí část je opět věnována klatbě falckraběte. Rozbor důvodů a protiargumentů obou stran ústí v proklamaci právoplatnosti Fridrichových nároků. V poslední části ztrácí spis svůj převážně juristický charakter a přechází ve všeobecnou obžalobu císařské politiky. Pustošení zabrané Falce a přenesení kurfiřtské hodnosti není cestou k míru, ale k vleklé válce. Ačkoli smí císař podle kapitulace vést pouze obrannou válku, napadá jeden stav říše po druhém a připouští, aby se válka šířila stále dál. S těmito obžalobami jdou ruku v ruce stížnosti proti Maxmiliánovi Bavorskému za to, že protiprávně přijal kurfiřtskou hodnost i proti Lize, že nedostála podmínkám Ulmské smlouvy s Unii. S odvoláním na augšpurský náboženský smír prohlašuje autor restituce v Dolní Falci za znásilňování protestantů. Rovněž se ohrazuje proti výkladu, že kalvinisté nemají nárok na podíl na náboženském smíru, neboť

⁶¹⁹ Johannes GEBAUER, *Die Publicistik*, s. 76; HURTER VIII, 472.

Ferdinand skládal před vyslanci kalvinistických kurfiřtů svou přísahu na ústavu. *Ratio Status, praetextus Religionis, violatio fidei* - tak shrnuje podstatu vládnoucího režimu. Má-li nastat v tomto převráceném stavu změna a má-li být říši navrácen pokoj, musejí stavy především neplatný proces o klatbě reformovat a postarat se o to, aby falckrabě byl nastolen na své území a byla mu vrácena jeho hodnost kurfiřta.

Předmětem zájmu letákové publicistiky byly pochopitelně i následky klatby, které se projeví na postoji Fridrichových spojenců – knížat a měst protestantské Unie. Podle Ulmské smlouvy, uzavřené v létě 1620 měla panovat mezi seskupeními Unie a Ligy neutralita. Liga se ovšem zavázala, že nebude útočit na Fridrichovy dědičné země (na Čechy se tato dohoda nevztahovala).⁶²⁰ Proto vzbudila zpráva o tom, že v září 1620 vpadl Spinola do Falce, značnou pozornost a knížata Unie se opět ocitla pod dalším tlakem. Strategickým úspěchem Španělů bylo dobytí Oppenheimu, který dal Spinola opevnit. Shromáždil tam zásoby a užíval město jako základnu španělské moci. Spojené Nizozemí vyslalo na pomoc Unii vojsko pod vedením Fridricha Jindřicha, které před Hanavou přebrodilo Mohan a počátkem října se spojilo s vojsky Unie, vedenými markrabětem z Ansbachu. Obě seskupení se víceméně vyhýbala rozhodnému konfliktu, Španělé si však postupně podrobovali větší počet míst a zastrášovali drancováním. Kolem 20. září došla markraběti z Ansbachu zpráva o bělohorské porážce, která dala podnět k zvažování otázky, do jaké míry Fridrichovi zachovávat loajalitu a jak řešit otázku vlastní bezpečnosti.

Katolická strana se nejdříve snažila ovlivnit jednotlivá knížata a císař pověřil lantkraběte Ludvíka Hessensko-Darmstadtského, jenž se již dříve osvědčil při zprostředkování sblížení saského kurfiřta se stanovisky císaře, aby jednal se zástupci Unie. Worms, Ansbach a kníže württemberský zprvu nesouhlasili s tím, že císař je ochoten poskytnout bezpečnost pouze členům Unie a nikoli falckraběti a požadavek náhrady škod se jim zdál být přemrštěný. Když císařská strana neuspěla, zaměřila se na protestantská města, kterým slibovala výhody za vystoupení z Unie. Vyhlášení klatby vyvolalo v Německu zděšení. Jestliže se císař

⁶²⁰ K závěrům Ulmské smlouvy Antonín GINDELY, *Dějiny*, díl III, s. 27. Srv. Joachim BAHLCKE, *Falcko-české království (Motivy a působení zahraničně politické motivace Falce od české královské volby po ulmskou smlouvu)*, in: ČMM CXI (1992), s. 227-251.

odvážil takto zasáhnout proti nejvýznamnějšímu z kurfiřtů a hlavě Unie, žádný člen tohoto seskupení nemohl očekávat nějaké ohledy. Obavy a nejistota se projevíly již na únorovém jednání Unie v Heilbronně, jehož se zúčastnily pouze zástupci tří knížecích rodů a pět říšských měst. I když vyslanec Morton zprvu sliboval podporu krále Jakuba při hájení Falce, byly již tehdy podniknuty kroky, vedoucí ke smíru císařem a vyjednáváním se Spinolou.

Anglická strana i Unie byly zajedno v ochotě poskytnout pomoc pouze při obraně Falce a byly toho názoru, že by se Fridrich měl české koruny vzdát. Stejně jako v případě Camerariova jednání s brunšvickým knížetem, knížaty dolnosaského kraje i dánským králem, podléhala ochota vojensky přispět Fridrichovi v průběhu krátkého času značným změnám a posunům. Zjištění Unie, že dánský král je ochoten k obraně protestantismu jen za hospodářské ústupky, které by poškodily hanzovní města a anglický král se přiklání k vyjednávání s císařem, přispělo k menší ochotě, dostát závazkům k falckraběti. Protestantská knížata dobře věděla, že mise lorda Digbyho, jenž byl pověřen vyjednávat s císařskou stranou, již započala 17. března rozhovory v Bruselu. S alibistickým pocitem, že Fridrichovy zájmy anglický král uhájí, začali jednotliví členové Unie pilně vyjednávat na vlastní pěst. Jako celek se sama Unie rozhodla nabídnout císaři jménem falckraběte odstoupení koruny a požadovat za to vyklizení Falce. Mohučský akord z 12./2. dubna 1621 přinesl uzavření příměří se Spinolou. Unie se zavázala, že vyklidí falcké území a že zůstane neutrální v případě, že se falckrabě s císařem nesmíří a císař bude pokračovat v exekuci proti němu. Na posledním jednání Unie, které se konalo 10. května/30. dubna 1621 v Heilbronně, bylo provedeno zúčtování odvedených peněz a přijato usnesení o zrušení Unie. To pak bylo vzápětí sděleno Fridrichovi s dlouhými omluvami a poukazy na bezvýchodnost situace.⁶²¹

Počínání členů Unie a neslavný konec protestantského spojení vyvolal řadu různých komentářů v soukromé i oficiální korespondenci příslušníků různých zájmových seskupení i různorodé reakce v tištěných dobových publicistických komentářích. Mluvčí falcké strany Ludvík Camerarius, jenž byl při rozpuštění Unie osobně přítomen, prohlásil, že Mohučský akord způsobil větší škodu než Ulmská

⁶²¹ Antonín GINDELY, *Dějiny*, díl IV, s. 123.

smlouva a byl potupnější než bělohorská porážka.⁶²² Konec svazku, do něhož protestantská strana vkládala tolik nadějí s hořkostí okomentoval: *Lépe by bylo, kdyby nikdy žádná Unie neexistovala.*⁶²³ Rozhořčené výčitky na adresu Unie vznášel dokonce i král Jakub, jenž chování jejích členů označil za věrolomnost.⁶²⁴ Saský kurfiřt Jan Jiří se na účet Unie zase blýskl bonmotem: *V Norimberku bylo příliš mnoho radosti, v Ulmu povolnosti a v Mohuči strachu.*⁶²⁵ Ironií nešetřila pochopitelně ani císařská strana a Unie se stala terčem posměchu řady anonymních pamfletů. Jedním z nich je také ilustrovaný jednolist, nazvaný „Der Union Mißgeburth“ (Č. XXXII, obr. 161) neboli „Nedochůdče Unie“. Jeho autor líčí rytinou i rozměrným veršovaným textem členitý příběh o původu, skutcích a neslavném konci Unie, zosobněné ženštinou nevalné pověsti. Obsah veršovaného textu lze v próze stručně shrnout takto:

Když se Kalvínův dům rozrůstal a jeho duch šířil, byl vyhnán z Francie a táhnul do Německa. Nejprve se usídlil ve Štrasburku a číhal na příležitost. Pak se v krátké době listivě vloudil na knížecí dvory. Nejdříve se zabydlil ve Falci a odtamtud chtěl komandovat říšská knížata a pány. Pak začal těm, kteří jej přijali, prokazovat vděk za pohostinství. Když si dost užil ve Francii obvyklých hrátek s chlapci, obrátil se k Venušiny obrazům ženského pohlaví a vodil s sebou zástup žen, které měly jména Kacířství, Ctižádost, Lupičství, Zrada, Nevěra, Neposlušnost, Lehkovážnost a Chudoba. Protože tu poslední ctil více, než její sestry, požadoval, aby se na dvorech, kde se usídlil, stala vrchní prezidentovou a byla obdařena nejvyššími úřady. Při každém z jejích úřadů jí její sestry byly nápomocny radou i skutkem a věrně jí pomáhaly. Tak zavedla světské panování v kláštorech a poručila, aby příjmy a prebendy duchovních byly zasilány do dvorní komory, zlaté a stříbrné církevní náčiní do stříbrné pokladnice a ornáty, zlato, perly a drahé kamení putovaly do její garderoby. Sama však žila marnotratně a v opilství. Když vše prohýřila, zůstala i se svým fraucimorem bez peněz, opuštěná, o hladu a o žebrácké holi. Protože žila jako milenka a konkubína Kalvína, byla v naději a porodila s velkou slávou dceru jménem Unie. Protože děvče bylo mladé, pohledné, drzé a nepříliš stydlivé, začala se Chudoba živit jako kuplířka. K milencům Unie patřil francouzský voják, anglický doktor, holandský tesař podpěrných kůlů na hráze, švýcarský dojič krav, uherský tulák, švédský obchodník s treskami, pirát z jaderských ostrovů, italský prodavač pastí na myši, ba dostala se i do harému samotného sultána v Konstantinopoli. Když již na ní bylo znát, že její způsob života nezůstal bez následků, objednal jí její komorník (*Camerier*)

⁶²² Johann Michael SÖLTL, *Der Religionskrieg in Deutschland. Dritter und letzter Theil: Briefe und Berichte*, Hamburg 1842, s. 126.

⁶²³ „Zu wünschen wäre, dass nie keine Union gewesen“. Camerarius Solmsovi 12./22. 4. 1621, TAMTÉŽ, s. 126; Johannes GEBAUER, *Die Publicistik*, s. 67.

⁶²⁴ Peter BILHÖFER, *Nicht gegen Ehre und Gewissen*, Heidelberg 2004, S. 103. V prvotním návalu emocí Jakub dokonce svému zeti vysvětloval, že jej nechtěl nechat na holičkách, nechal mu předat 20 000 liber k volnému použití a slíbil další finance. BruA N. F. Bd. I.2, s. 221f. Nr. 62.

⁶²⁵ Antonín GINDELY, *Dějiny*, díl IV, s. 121; Mnich. St. Arch. Pastoir knížeti Zweibrückenskému 19/29. dubna 1621.

porodní bábu ze sasko-výmarského Harzu s dvěma statnými pomocnicemi. Báby ji prohlédly a předpověděly jí, že zrodí mnoho dcer, které se budou jmenovat Bohemia, Moravia, Silesia, Lusatia, Carniola, Stiria, Carinthia, Austria, Hungaria, Alsatia, Augusta, Moguntia, Herbipolia, Constantia, Bambergia, Colonia, Spiria a Wormatia a jistě svou matku dobře užíví. Když však přišla doba porodu, nastaly problémy. Když porodní báby nedokázaly Unii pomoci, ukradly pět dcer jedné počestné ženě a namluvily rodičce, že jde o její děti. Dcerky dostaly jméno Bohemia, Moravia, Silesia, Lusatia a Austria a Unie je vzala do své slábnoucí náruče. Bylo jí však hůře a hůře. Pak jí navštívily dvě poctivé a řádné ženy – první ze Saska a druhá z Bavor. Ty poznaly ukradené děti a vrátily je jejich pravé matce. Unii však bylo stále hůře, a tak hledala rodička i porodní báby pomoc u bývalých milovníků. Pošta jí však nepřinášela žádné dobré zprávy: francouzský voják padl, anglický doktor byl sám nemocen a měl před sebou léčení ve španělských lázních, krávy švýcarského dojiče byly nemocné. Holanďan byl již na cestě, ale sám onemocněl a musel se vrátit a léčit si svou nemoc treskami a dobrým máslem a sýrem. Nakonec byl k lůžku rodičky povolán lékař z Janova, proslulý užíváním medicíny s pavoučím jedem (*tj. Spinola*), který zkoušel nasadit různé medikamenty. Když posléze naordinoval nejsilnější purgatoria a klystýry, Unie vyzvrátila města, zámky, kalichy, monstrance a patény. Místo mnoha dětí z ní vyšel jen zkažený vzduch a naprosto vysílená vypustila duši.

Definitivní konec Unie zpečetil tiskař závěrečným zobrazením notové osnovy mše za mrtvé – rekviem.

Katolické pamflety však nezůstaly jediným typem reakce na rozpad Unie. K počínání jejích členů řekl své i profalcký autor několikastránkového prozaického textu, vydaného roku 1621 pod názvem „Verwandlung Teutscher Untrew“ (Č. 284, obr. 162). Jeho leták nese podtitul „Obžaloba proti mocné osobě, která se svým bližním jednala proti spravedlnosti a svědomí, aniž by ji k tomu nutila nouze či nátlak.“ Autor sáhl k obměně starozákonního příměru, kárajícího nevěrnou ženu - izraelský národ - za porušení smlouvy se zákonitým manželem - Bohem. Text je obžalobou nevěrné manželky a paní domu - Unie, která slíbila, že se v době nepřítomnosti manžela postará o společný domov a pak svůj slib porušila. Fridrich, nejpřednější z kurfiřtů, se v roli oklamaneho manžela obrací k Unii s výčitkami, že vpustila španělského svůdce do vlasti, vybavila jej glejtem a nechala zpustošit společný dům: *Zapřísahala ses, že budeš svou mocnou paží hájit mou vlast Falc, můj dům, dvůr a všechny poddané před vším zlým. Jak často jsi mi slibovala a říkala: mé srdce, milý manželi, naše láska bude po všechny časy pevná a zůstaneme jeden druhému věrni, to jeden druhému slavnostně slibujeme. Jsi jako morek v mých kostech, jsi jediná má láska a radost. Jdi, kam tě Bůh povolal a neváhej, nýbrž jdi s útěchou a pomoz souženým Čechům a zastaň se jich, vidíš, žes byl řádně všemi stavy povolán k vládě nad královstvím. Proto se*

*toho chop s utěšenou odvahou a vezmi, co ti nyní Pán Bůh nabízí.....neboj se, ...vše bude v domě v pořádku, chci vše co nejpilněji obstarat, jen mi věř, mé srdce, milý manželi. Ať se děje, co se děje, nenechám se od tebe odtrhnout; chci o tvou domácnost pečovat, jak se na věrnou manželku sluší, aby se žádnému z tvých služebníků nestala nějaká škoda. Žádné neštěstí mne od tebe neodvrátí, ani císařský hněv mou přísahu věrnosti nezlomí, víra a upřímnost ti má ve všem zůstat a svazek, který jsem s tebou uzavřela, chci v každé době dodržet; i kdyby na mne císař uvalil klatbu, přece chci ti se stálostí zachovat přátelství.*⁶²⁶

Po manželově odchodu se však odehrává něco zcela jiného. Nevěrná Unie, nedbající na své sliby, si říká: *je mnohem lepší ležet doma na měkké posteli a odpočívat. Proč bych se měla namáhat a věšet si na krk starosti s válkou, mohu přece být doma ve svém pokoji, krátit si čas ve společnosti žen a udržet si přízeň císaře.*⁶²⁷ Fridrich jí však jako právoplatný manžel varuje: *Ted' si myslíš, že jsi úplně a zcela mimo nebezpečí, když sis usmířila císaře, že jde všechno dobře a namlouváš si, že jsi zvítězila nad nouzí a nevíš, že v ní nikdy tak hluboko nevězela jako ted'. Španělská tyranie a krveprolévání je však již blízko a pod toto jho jsi sama pospíchala.....*⁶²⁸

Závěrečná slova Fridrichovy obžaloby se vztahují ke zhodnocení jeho vlastní situace a deklarují jeho naděje na lepší budoucnost: *Jakkoli jsem u mnohých tak*

⁶²⁶ „Du hast geschworen mein Vaterland die Pfaltz/ mein Haus und Hoff und alle Unterthanen / mit deiner starcken Hand zu verthädigen und vor allem Ubel zu seyn/ du hast mir offt geschworen unnd gesagt/ mein hertz liebes Ehegemahl/ unserer beider Lieb soll allzeit fest und trew gegen einander seyn und bleiben/ das soll eines dem andern festiglich zutrawen/ du solst mit gleichsam das Marck in Beinen seyn/ du wölst meine einige Lieb und Wohne seyn/ wo dich Gott hin beruffen / da saume dich nicht/ sondern gehe getrost zu/ und hilff den Nohtleydenden Böhmen/ und thue ihnen Beystand/ du siest ordentlicher weise von allen Ständen zum Königreich beruffen/ darum greiffe nur getrost zu / und nimb an/ was dir Gott der HERR jetzund anbeit/ inn dem du deine Verwandten erheltest/ erheltestu mich auch/ was verzeuchstu dann nur lang / fürchte dich nicht/ ob du schon nicht zugegen bist/ es soll doch alles ordentlich zu Hauß zugehen/ unnd will alles zum fleissigsten versorgen/ vertrau du nur mir allein/ du mein hertz liebes Ehegemahl: Es gehe zu wie es wolle/ so wil ich doch von dir nicht absetzen/ ich wil deine haushaltung versorgen/ wie einem trewen Eheweib zustehet/ daß auch keinem deiner Diener einziger Schade geschehe / kein Unglück soll mich von dir nicht abwendig machen/ so soll auch deß Käysers Zorn/ meine dir geschworne Trew nicht umbstossen/ Glaube unnd Aufrichtigkeit soll dir in allen dingen bleiben / unnd den Bund den ich mit dir gemacht habe/ will ich allzeit fest halten/ wann ich mich auch schon der Keyser in die Aacht thete/ will ich doch in deiner Freindschaft beständig bleiben....“
„Verwandlung Teutscher Untrew“ (Č. 284), s. 6.

⁶²⁷ „Es ist viel besser daheim auf einem weichen Beth ligen/ und ruhen, warum solte ich mir selbst so viel müh machen und Kriegssorg auf den Halß laden/ kan ich doch daheim zu Hauß leben, besser in meiner Kammer beym Frawenzimmer/ die Zeit zu vertreiben/ und ein gnädigen Käyser haben...“, Tamtéž, s. 10.

⁶²⁸ „Nun meynest du du seyest gantz und gar sicher durch die Gefahr / weil du einen versöhnten Käyser hast/ so stehe es alles wol/ du bildest dirs wol eyn/ alls hettestu die Noht überwunden/ und

v pohrdání, že mi nepřejí vůbec žádnou naději, abych opět povstal, přece jsem ještě nepadl úplně dolů. Často se stalo, že větrem poškozený strom zase vyrašil a zazelenal se a jeho větévky se doširoka a dodaleka nádherně a krásně rozrostly. Jsem sice poněkud poškozen, ale ne tak zničen, že bych už neměl žádnou naději. Skrze tuto tvou mnohou nevěru jsem nabyl zkušenost a skrze tuto tvou spáchanou zradu se umím mnohého uvarovat. Stejně jako po velkých temných mračnech a studeném prudkém lijáku obvykle přichází pěkné povětří, teplý vzduch a sluneční svit, také já chci doufat, že po této nehodě, kterou jsem utrpěl, zase vstanu s porozuměním, v nádheře a moci. Čím víc jásáš nad zpusošením mé země, tím víc hrozného zděšení a velkého strachu v budoucnu poznáš.⁶²⁹

Po zhroucení Unie závisela Fridrichova politická budoucnost na jednání anglického vyslance v Bruselu a Vídni. Cenou za to však byla úplná rezignace na samostatnou falckou politiku. Fridrich neměl podnikat jakékoli kroky bez souhlasu anglického krále. Londýnský dvůr byl zprvu zasažen odpadnutím Unie a starost o osud Fridrichových dědičných zemí byl větší, než dřívější převládající rozčilení nad přijetím české koruny, které pocítil každý falcký vyslanec. V červnu 1621 psal anglický král Fridrichovi v souvislosti s jednáním lorda Digbyho ve Vídni: *Bud' Vás dosadíme do Vašeho vyvýšeného postavení, nebo klesneme spolu s Vámi.*⁶³⁰ Jakubovo prvotní rozhořčení však brzy ustoupilo ambicím krále mírotvorce, jenž hodlal svého syna oženit se španělskou infantkou a sliby, které Fridrichovi zprvu deklaroval, byly odsunuty na vedlejší kolej. Anglická strana činila na Fridricha neustálý nátlak, aby se přizpůsobil přání císaře. Fridrich však neprokazoval dostatečnou vstřícnost.⁶³¹ V jeho memoriálu z 17.6. 1621, jenž měl sloužit lordu

weiß nicht/ daß du jemals s tieff darin gestocken/ als jetzt/ dann die Spanische Tyranny und Blutvergiessen ist nun neher vorhanden/ und unter das Joch das du geflohen bist..." Tamtéž, s. 10.

⁶²⁹ „Ich bin noch nicht gar darinn nidergefallen/ wiewol ich von vielen verachtet worden/ daß mir gantz und gar all Hoffnung wider aufzustehen mißgönet/ es ist oft geschehen/ daß ein Baum vom Wetter beschädiget/ unn wider außgeschlagen/ gegrünet/ und seine Zweiglein widerumb weit und breit/ herrlich und schön außgebreytet hat/ Ich bin zwar wol ein wenig beschädigt/ aber doch nicht gantz erschlagen/ daß keine Hoffnung mehr da were/ durch diese deine vielfältige Untrew erfahre ich etwas/ und durch diese deine begangene Untrew weiß sich menniglich zu hüten/gleich wie auff ein grossen trüben Wolcken / und kalten Platzregen offtmals ein lieblicher widerunkt erwermer Lufft/ und Sonnenschein herfür zu kommen pfeget: also wil ich auch verhoffentlich nach diesem meinem erlittenen unfall verständig/ herrlich und mächtig widerumb aufstehen/ je mehr du über meinem Landsverderben frohlockest/ als viel mehr grausames erschrecken und grosse Forcht / wird dir künfftig widerfahren.“ Tamtéž, s. 11.

⁶³⁰ „Ou nous vous remettrons au deßus ou nous perirons avec vous.“ Peter BILHÖFER, *Nicht gegen Ehre und Gewissen*, s. 103.

⁶³¹ S ohledem na přání Jakuba se F. vyjádřil 11./1. května 1621 v dopise říšským knížatům, že by byl v zásadě ochoten rezignovat na českou korunu. Vyrovnání s císařem by však muselo proběhnout jen formou smíru za současné plné restituci. Místo poníženého odprošení, které

Digbymu jako podklad pro jednání s Bruselem a Vídní, však nebyla ohledně smíření s císařem nebo o rezignaci na českou korunu ani zmínka. Fridrich obhajoval své jednání a předhazoval Habsburkům, že chtějí odstranit konfesní i stavovská privilegia a svobody a zavést dědičnou monarchii. Přijetí české koruny zdůvodňoval jednomyslnou volbou a v případě své rezignace na českou korunu požadoval od císaře restituci a náhradu škod.

Vzhledem k zpočátku signalizované pomoci krále Jakuba existovala i možnost, že by se Fridrich mohl vrátit do Falce a ujmout se vojska, které Unie rozpouštěla. Jakub sice v zásadě nebyl proti tomu, ale naverbování bývalých vojáků Unie pro něho s ohledem na Španělsko bylo nepřijatelné. Fridrich, který sledoval Bethlenovy operace v Uhrách a na Moravě a navzdory Jakubovým zákazům udržoval spojení s Janem Jiřím Krnovským, nečinnost jistě nevítal. Také Spojené Nizozemí hledělo na anglicko-španělská jednání na vídeňském dvoře se smíšenými pocity. Operace Španělů v Horním Porýní i stahování Spinolových vojsk na dolní tok Rýnu působily hrozivě. Spojené Nizozemí očekávalo, že se po uplynutí dvanáctiletého příměří Španělé pokusí využít příznivé situace, aby získali zpět odpadlé provincie. Jakub, stále jednající se Španěly, se zjevně v pomoci nizozemským provinciím nechtěl angažovat. Fridrich, který se cítil být hostitelům zavázán, se snažil získat finance, aby mohl sám přispět k obraně země, která mu poskytla asyl. Prodejem několika děl a vypověděním půjčky, poskytnuté vévodovi z Bouillonu, získal peněžní částku, která mu dovolila, aby se 16. srpna 1621 odebral proti vůli své manželky do polního ležení Mořice Oranžského v Emmerichu. Anglický král však vzápětí vyslal sira Edwarda Villierse s ultimativním požadavkem, aby Fridrich nizozemský vojenský tábor okamžitě opustil. Nanejvýš znechucený Fridrich to učinil. Jeho nedůvěru k anglickým intervencím lze vyčíst i z jeho dopisů Alžbětě. V dopise, datovaném ještě z nizozemského ležení napsal: *Kéž Bůh pohne královo srdce, aby vzal duchapřítomně do ruky obranu toho mála, co nám zbývá, neboť jinak hrozí nebezpečí, že bude vše ztraceno.*⁶³²

videňský dvůr žádal, chtěl Fridrich „lieber Noth und den Todt selbsten leyden und den Außgang dem lieben gott befehlen als detgleichen Shmah und Gefahr uns ud unsrigen auf den Halß zihen zu lasen.“ Peter BILHÖFER, *Nicht gegen Ehre und Gewissen*, s. 102.

⁶³² „Dieu veuille toucher le coeur du Roy, afin qu’il prenne à bon escient en main la défense du peu qui nous reste, qui sans cela court grand risque d’être perdu.“ Johann Christian ARETIN (ed.), *Sammlung noch ungedruckter Briefe des Churfürsten Friedrich V. von der Pfalz, nachherigen König von Böhmen*, München 1806, s. 180, Nr. 38.

Čas dal jeho skepsi za pravdu. Když Digbyho mise, kterou Camerarius později označil za to nejhorší ze všeho zla,⁶³³ skončila neúspěchem a zdálo se, že jsou možnosti na diplomatické urovnání vyčerpány, domnívala se falcká strana, že konečně dojde k vojenské intervenci Londýna. Král Jakub však jednal se Španěly dále a snažil se Fridricha přimět, aby přistoupil na mírové srovnání podle císařských představ. V listopadu 1621 (12.11) jej postavil před hotovou věc a zaslal mu k podepsání připravený text s prohlášením, že se vzdává české koruny pro sebe i svého syna, podřizuje se císaři a vzdává se všech nepřátelských akcí proti němu. Témuž vyslanci (Dudley Carlton), jenž Fridrichovi o několik měsíců dříve anglickou pomoc sliboval, připadl úkol, aby jej nyní přiměl k podpisu. Fridrich posléze dokument, v němž se demonstrativně tituloval jako český král, 25. listopadu/5. prosince podepsal, ale spojil jej s požadavkem zachování kurfiřtského postavení a navrácení svého dědičného území. Zároveň krále upozornil na dokumenty Španělské kanceláře a důsledky pro otázku jeho území i kurfiřtské hodnosti, které z rakousko-bavorsko-španělského scénáře, zřejmého z těchto písemností, vyplývají. Další vývoj událostí mu dal za pravdu, neboť 14. ledna 1622 císař anglický návrh na mírové vyrovnání odmítl.⁶³⁴

Navzdory všem neúspěchům zosobňoval Fridrich v konfliktu protestantských a katolických sil stále ještě hodnotu symbolu, který oslovoval nejen české exulanty, ale motivoval k odvaze například nizozemskou kalvinistickou posádku rýnské pevnosti Pfaffenmütz u Bonnu, které se týká poměrně neutrálně vyznívající ilustrovaný jednolist „Parallela/ Deß grossen unnd Kleinen Brills/ in Böhmen vnnd auf dem Rhein.“ (Č. 222, obr. 163). Anonymní autor letáku zvolil zajímavou koncepci rytiny, v jejíž horních rozích jsou portréty obou soupeřů – Fridricha Falckého i Ferdinanda II. Mezi oběma panovníky jsou zobrazeny velké brýle, označené německy a francouzsky za brýle gézů. V jejich levé obroučce jsou zobrazeny Hradčany a Staré Město, v pravé lze vidět Nové Město. Vlevo v popředí může čtenář sledovat rozmístění vojenských sil v bitvě na Bílé hoře, pravý dolní roh je vyhrazen plánu pevnosti Pfaffenmütz, která se rozkládala na rýnském ostrově Kemperwerth u Bonnu. Nad plánkem jsou zobrazeny malé brýle – jako narážka na termín z oboru architektury pevností. Rozsáhlý německý text obsahuje

⁶³³ „das Schlimmste aller Übel“; Johann Michael SÖLTL, *Der Religionskrieg in Deutschland. Dritter und letzter Theil: Briefe und Berichte*, Hamburg 1842, s. 136.

⁶³⁴ Peter BILHÖFER, *Nicht gegen Ehre und Gewissen*, s. 108.

dialog Prahy a pevnosti Pfaffenmütz, zde zvané „Pfaffen Brill oder Mütz“. Město Praha, nyní již v císařských rukou, varuje bonnskou pevnost hájenou nizozemskými kalvinisty, před svým osudem. Obránci by se měli podívat velkými brýlemi na císařské zúctování s hlavním městem českých povstalců a včas se poučit. Nizozemci však jsou odhodláni se statečně bránit. Zdůrazňují, že jsou v jiné situaci, mají dobré zásoby potravin a střeliva, dobrou výzbroj i dostatek vody. Oni si raději ponechají svou pevnost, své *malé brýle*. I kdyby sem přitáhl Sas, Buquoy a Spinola⁶³⁵ se vši svou mocí, svou pevnost nevydají. Vždyť je jistě podpoří celý protihabsburský tábor.⁶³⁶ Mínění autora textu, umírněného přívržence císaře, pro něhož nejsou nepřátelé všichni protestanti, ale jen podporovatelé Fridricha Falckého, vyjadřuje závěrečná varující odpověď Prahy. Pevný postoj obránců pevnosti však vzbuzuje sympatie, čest je tu vzdána i protivníkovi. Leták byl vytištěn ještě před tím, než obléhání začalo, možná jako součást předběžného vyjednávání v duchu umírněné diplomacie.⁶³⁷

IV. 1. 2. Publicistická odezva Falcké války

Události roku 1621 působili na stoupence Fridricha Falckého jistě zdrcujícím dojmem. Záplava urážek, posměchu a pohrdání, proti které nebylo obrany, budila hořkost a hněv. Rozpoložení Fridrichových stoupců odráží slova Pavla Skály ze Zhoře, který účinek kampaně proti Fridrichovi výstižně popsal a jako kontrast s poměry, v nichž sám žil, uvedl se zadostiučiněním zprávu o přísném potrestání jakéhosi anglického katolického prokurátora za neuctivé poznámky na adresu Fridricha a Alžběty.⁶³⁸ Z podobných prožitků se zrodila řada obranných tisků,

⁶³⁵ HARMS, IV, 113, 3. sloupec, od verše 21; leták se vyskytuje i v Troilově sbírce v NM v Praze, srv. Mirjam BOHATCOVÁ, Vzácná sbírka, Sborník NM, řada C, sv. XXVII., 1982, č. 1, s. 28.

⁶³⁶ „Die Hülf der Staden General/ Und Reformirten allzumal/, Engelland/Schweden/ Dennemarck/ Pfaltz/ Brandenburg und Durlach starck/ Auch Würtemberg/Schweiz und Frankreich/ Die stehn uns bey allsamt zugleich.“ HARMS IV, 113, 3. odstavec od 8. verše zdola.

⁶³⁷ Pevnost byla nakonec po ostřelování z 3. ledna 1623 za výhodných podmínek vyklizena; HARMS IV, s. 156.

⁶³⁸ „Ačkoli tomu od Boha na ten čas sniženému p. Fridrichovi, kurf. falckému a českému králi, ledajaký člověk ničemný, zlopověstný a lehkomyšlný v království českém i jinde po říši směle a svobodně proti patrně záповědi jak práva božského tak i lidského, ano i počestnosti měšťanské utrhal, o něj jazyk svůj nečistý potupně oplakoval a otíral, divné paškvyly, malování i spisy latinské, německé i české o něm a snižení jeho vůbec prodával, roztrušoval, s nemalým i mnohých onakých osob té svévolnosti lehkovážně sobě oblibováním; avšak jinde taková smělost nevážná tak volného průchodu neměla, nýbrž potkala se s pomstou a strestáním hodně zasloužilým, jako se to stalo měsíce tohoto (června) 2. dne v městě Londu v království englickém jednomu štekavci neb prokurátoru prostofekému. Ten zajisté, byv v tom od hodnověrných lidí usvědčen, že jest z pouhé nevážnosti o falckraběti a manželce jeho, dceři krále a pána svého dědičného slova ta mluvit

z bezpečnostních důvodů většinou vydávaných bez impressa. K nim patří také leták „Königlicher May: in Böhmen Ehrenrettung“ (Č. 172). Letopočet vydání je udán chronogramem „Im Jahr: Vsgang VnD enDe VVlrD aLLes geben“ a na titulní straně je zdůrazněno, že tato obrana má čelit všude roztrušovaným pamfletům a je zaměřena proti všem Fridrichovým nepřátelům.⁶³⁹ Jde o kvartový leták o rozsahu 4 listů s rytinou na titulní straně. Autor zdůraznil svou inspiraci 118. žalmem, který si tehdejší čtenář nepochybně přečetl a teprve v tomto kontextu vnímal rozsáhlý německý veršovaný text s 12 závěrečnými latinskými verši, koncipovaný jako monolog bývalého českého krále.⁶⁴⁰ Fridrich, *ušlechtilé lví srdce*, neklesá na mysl:

*Ich hab dennoch ein kühnen Muth,
Mein Sache kan noch werden gut.
Weil mich mein Gott probiret fein,
Will ich im Feuer beständig sein.*⁶⁴¹ (Verše 5-8)

Připomíná si, že Bůh trestá ty, které přijímá za syny a vychovává je zkouškami. Nepřátelé by však neměli tak jásat; není důležitý začátek, ale konec všech věcí:

*Wer weiß wer noch den Sieg weg trägt,
Wer weiß, wer noch den andern schlegt .
Das Blatt sich leichtlich werden kan,
Dem Glück traw ja zu sehr kein Mann.
Es ist, sagt man, rund wie ein Ball,
Wer steht, seh zu, das er nicht fall.*⁶⁴² Verše 17-22)

směl: „Mohli by, prý, nyní falckrabě s paní svou dobře přijedti do Engelandu, a najmouc někde krčmu neb dům šenkovní, pivo englické šenkovati,“ – byl vězením opatřen a potom v Westminsteru (jest díl města, kdež král sídlo a zámek svůj má) posazený na koně s hlavou odkrytou, zpátkem tváří k ocasu koňskému, jež místo uzdy v ruce držeti musil, byl tak veden odtud až na rynek hlavní Londýnský. Kdežto potom mistr popravní postavil ho a přivázal neb připjal k planýři, při němž za dobrou chvíli všemu lidu na odiv stál. Zatím, když jej odvedli zase zpátkem do Westminsteru, byly mu tam nejprve uši uřezány, chřipě nožem rozpoltěny a naposledy cejch na čelo připálen.“ Karel Tieftrunk (ed.), *Skála*, díl V, s. 150, poznámka pod čarou. Pavel Skála líčí – byť v expresivnějším podání – skutečný případ. Posměšných poznámek se dopustil anglický katolický právník Edward Floyd, kterého Dolní sněmovna roku 1621 odsoudila k výše popsané veřejné hanbě a pokutě, Sněmovna lordů jej nato zbavila práva nosit zbraň, zvýšila mu pokutu na 5000 liber a přidala mu doživotní žalář ve věznici Newgate. Na intervenci krále Jakuba byl však Floyd posléze propuštěn a jeho pokuta byla zrušena. Srv. Jaroslav MILLER, *Falcký mýtus*, Praha 2004, s. 73, 74; Michael G. FINLAYSON, *Historians, Puritanism, and the English Revolution: the Religious Factor in English Politics before and after the Interregnum*, Toronto-Buffalo-London 1985, s. 89.

⁶³⁹ „wider die bißhero/ außgesprengsten Pasquillen und ...wider alle seine Feinde.“

⁶⁴⁰ Rudolf WOLKAN, *Deutsche Lieder auf den Winterkönig*, s. 239-241 (Nr. 110 A), leták popsal a vydal německý text podle drážďanského exempláře (Dresden, Hist. Germ. C 501/20). Tuto edici jsem použila pro následující citace.

⁶⁴¹ Volně: „Přesto si zachovávám odvážnou naději, že má věc může ještě dobře dopadnout. Protože mne můj Bůh zkouší, chci v tomto ohni obstát.“

Fridrichova armáda se již vyzbrojuje a jistě bude mít boží pomoc:

*Wie könnte er dem Antichrist
Der ihm allzeit zuwider ist
Den Sieg gestatten? Ich hoffe starck,
Es sey ihm schon bestellt der Sarck.*⁶⁴³ (Verše 37-41)

Nepříteli nepomůže ani vzývání zástupu svatých ani výplody falešných paskvilantů roztroušené po všech zemích. Teď, když Španělé hanobí Německo a jezuité se mohou smát, není ovšem situace příznivá. Fridrichovi stoupenci však ujišťují:

*Wir setzen warlich noch frisch dran
Leib und Leben, ja merck eben,
Geld und Gut, sag ich darneben.
Gottlob, das Newjahr dringt herein,
der Frühling der sol unser sein.*⁶⁴⁴ (Verše 70-74)

Naději na vytoužený obrat v novém roce podporuje i závěrečný verš s chronogramem:

*Gott DV VVirst Den Gerechten
beystehn VnD erretten.*⁶⁴⁵

Z řady Jobových zvěstí, které na přelomu roku 1621 a 1622 padaly na hlavu bývalého českého krále, odsouzeného k nečinnosti, vybočovaly jen zprávy o vojenských akcích mladého Kristiána Brunšvického, kterému jeho současníci říkali „toller Halberstädter“ nebo „toller Christian“. Adjektivum *toll* znamená nejen *skvělý*, *báječný*, ale zahrnuje i aspekt bláznivé odvahy až ztřeštěnosti, která však - řečeno slovy Kristiánovi jinak nepříliš nakloněné anglické historičky C. V. Wedgwoodové - v případě tohoto mladíka v sobě prý měla *jakousi inspiraci shora*.⁶⁴⁶ Tento hrdina falcké války, o jehož statečnosti, svérázném humoru i excesech vypráví řada pověstí i obdivných či utrhačných písní, se stal vděčným objektem dobové letákové publicistiky navzdory tomu, že se nedožil ani svých 27. narozenin. Přesto je poněkud opomíjenou postavou, která se dočkala četných rozporuplných

⁶⁴² Volně: „Kdo ví, kdo si nakonec odnese vítězství? Kdo ví, který z nás toho druhého porazí. Karta se lehce obrátí, vždyť na štěstí nemůže nikdo plně spoléhat. Říká se, že je kulaté jako míč. Kdo stojíš, hled, abys neupadl.“

⁶⁴³ Volně: „Jak by (Bůh) mohl dovolit, aby Antikrist, jenž mu stále odporuje, zvítězil? Doufám, že je pro něj už objednána rakev.“

⁶⁴⁴ Volně: „Vpravdě pro to dáme v sázku těla a životy, peníze a statky. Bohudík přichází nový rok a jaro může být naše.“

⁶⁴⁵ Volně: „Bože, ty budeš spravedlivého zastávat a zachráníš jej.“

⁶⁴⁶ Cicely Veronica WEDGWOOD, *Der Dreißigjährige Krieg*, München 1994, s. 131: „Seine Zeitgenossen nannten ihn den *tollen Halberstädter*, aber seine Tollheiten hatten etwas von höherer Inspiration.“

hodnocení jak u katolických a protestantských autorů 17. století, tak v pozdější historiografii. Nejpodrobnější přehled o nich podal německý historik Wertheimer, který věnoval Kristiánovi v třicátých letech 20. století obsáhlou monografii.⁶⁴⁷ Schémata, s nimiž se setkal, lze shrnout do čtyř základních charakteristik Kristiánovy osobnosti i motivace: 1. kořistnický lapka, nízký zlosyn a barbar posedlý nenávistí ke kléru; 2. romantický rytíř ve službách své dámy; 3. řízný oficír posedlý válečnickou slávou; 4. kníže, jehož současné poměry, vzhled do politické situace a její zhodnocení dohnaly k válce.⁶⁴⁸

Kristián mladší, vévoda brunšvicko-lünebursko-wolfenbüttelský (obr. 164), se narodil 20./10. září 1599 v Groningen jako třetí syn v luteránské rodině brunšvicko-lünebursko-wolfenbüttelského vévody Jindřicha Julia a vévodkyně Alžběty. Prostřednictvím matky, která byla sestrou dánského krále Kristiána IV. a anglické královny Anny Dánské, matky Fridrichovy manželky, byl spřízněn s předními evropskými královskými rody. Z pěti dětí brunšvické vévodkyně se dospělosti dožili pouze dva synové - starší Fridrich Ulrich (1591-1634) a mladší Kristián (1599-1626). Po smrti otce vyrůstali v péči matky, která se snažila vést dvůr i politiku v duchu názorů svého manžela, luterána, jenž byl věrný císaři. Nedokázala se však zorientovat v nastávajících změnách politických poměrů a její výběr politických poradců pro oba syny byl nanejvýš nešťastný. Starší syn Fridrich Ulrich, jenž se stal vládnoucím knížetem na wolfenbüttelském dvoře, byl velmi slabým panovníkem, za něhož vládla dvorní kamarila, vybavená dalekosáhlými pravomocemi. Díky její ziskuchtivosti a knížecí benevolenci se Brunšvicko stalo jedním z prvních ohnisek kiprového mincování v Německu.

Schopnějším z obou bratrů byl mladší Kristián, jemuž byly roku 1616 zajištěny samostatné finanční příjmy tím, že byl zvolen administrátorem sekularizovaného biskupství Halberstadt a získal toto území od císaře jako léno. Více než role administrátora jej však lákala vojenská dráha. V souladu s jeho sklony jej již rok nato jmenoval vládnoucí kníže, jeho starší bratr Fridrich Ulrich, brunšvickým plukovníkem. Ohrožení protestantské věci vnímal Kristián velmi ostře. Patrně se založením podobal svému předčasně zemřelému anglickému bratranci, který chtěl

⁶⁴⁷ Hans WERTHEIM, *Der tolle Halberstädter Herzog Christian von Braunschweig im pfälzischen Kriege 1621-1622. Ein Abschnitt aus dem Dreissigjährigen Kriege*. Berlín 1929. Dále jen Hans WERTHEIM, *Der tolle Halberstädter*.

po svatbě své sestry s Fridrichem Falckým odcestovat s novomanželi do Heidelbergu a dát svůj život do služeb ohrožených protestantů na pevnině.⁶⁴⁹ Kristián pečlivě sledoval události související s českým povstáním. Dokonce na své náklady verboval vojáky a jednal se stavy o jejich použití v Čechách.⁶⁵⁰ Stavové však tehdy nebyli ochotni dát finanční garance, takže vojsko bylo nakonec použito na obranu jiné oblasti ohroženého protestantismu, Spojeného Nizozemí, které se připravovalo na očekávaný španělský útok.

V nizozemských službách prodělal Kristián tažení do Falce, prošel vojenským křtem a prokázal se jako nadaný a učenlivý žák. Registroval samozřejmě i další vývoj české otázky. V dopise z Utrechtu, který 3. 11. 1619 zaslal Fridrichovi jako odpověď na pozvání na shromáždění knížat protestantské Unie v Rothenburgu, však není ani stopy po nějaké slepé nenávisti či sklonu ke zkratovým řešením. Zdůrazňuje naopak, že se teď podle jeho názoru *musí usilovat o mír, s žádným jiným záměrem, než čelit druhé straně coniunctis et contractis viribus*.⁶⁵¹ Nepochybně sledoval velmi pozorně také vývoj situace po Bílé Hoře i snahu Fridricha Falckého získat spojence. Jednání vlastního bratra, který se ve Wolfenbüttelu před Fridrichem raději dal zapírat, pociťoval jako osobní pohanu a s velkou nadějí sledoval konventy knížat dolnosaského kraje, k nimž se počítal i jeho strýc, dánský král. Ten se však k jeho zklamání zapojil do války později za mnohem méně příznivých okolností.

Kristián byl rozčarován zhoubnými následky anglické diplomacie krále Jakuba, postojem knížat protestantské Unie i primárně materiálně zaměřenou politikou Jana Jiřího Saského. (Všechny tyto strany ve svých proslulých proslovech u vojenské tabule ostatně častoval nevybíravými slovy.) Také scénáře vídeňské a mnichovské politiky prohlédl Kristián jako málokdo v Německu. Přestože musel vědět, že by si šikovnou neutrální politikou svá léna zachoval, rozhodl se proti vůli své rodiny bojovat za Fridrichovu věc. Po vstupu do války po boku muže,

⁶⁴⁸ Hans WERTHEIM, *Der tolle Halberstädter*, díl I, s. 193-198 uvádí přehledku až komicky různorodých interpretací historiků, která se týká hodnocení Kristiánovy osobnosti a motivace jeho činů.

⁶⁴⁹ S určitou nadsázkou by bylo možno Kristiána označit za dědice tzv. falckého mýtu, o němž psal Jaroslav Miller. Tohoto mladého brunšvického vévodu sice není snadné vtěsnat do nějakých schémat, rozhodně mu však nelze upřít nadšení, s nímž se snažil plány svého zemřelého bratrance Jindřicha Stuarda realizovat. Jeho věrnost falckým zájmům byla vskutku mimořádná.

⁶⁵⁰ Hans WERTHEIM, *Der tolle Halberstädter*, díl I, s. 200.

⁶⁵¹ TAMTÉŽ, díl I, s. 209.

stiženého říšskou klatbou, byl pak zákonitě jediným svého rodu, jehož císař z lenní listiny vyškrtnul.

Pokud hodnotíme motivy, které Kristiána do války vedly, nelze nezmínit také ony romantické důvody, které spojují Kristiánův boj ve prospěch falcké věci s jeho náklonností k Zimní královně.⁶⁵² Kristián choval ke své sestřenici nepochybně silné sympatie a Alžbětin dopis Siru Thomasovi Roe z 19/29. 8. 1622 svědčí o tom, že si toho byla vědoma.⁶⁵³ Každopádně je jisté, že se stala pro Kristiána symbolem, o čemž svědčí i heslo na jeho praporci: *Tout pour Dieu et pour elle*. V dopisech své matce uváděl Kristián lásku ke královně jako důvod, proč vytrvává ve svém konání. Setkáváme se ovšem i s jiným výkladem Kristiánových činů. Někteří autoři nahradili přecenění romantické motivace tím, že se jeho jednání snažili zredukovat na pouhé opojení válkou. Kdyby však byla Kristiánovým motivem pouhá bojechtivost, mohl by tuto vášeň jistě ukojit méně ničivým způsobem - službou u toho, kdo zaplatí víc. Zatímco mnozí jiní využili válečný stav k zisku jmění, hodností a zvětšení svého území (Valdštejn), Kristián nechává úředníky dobytých území přísahat Fridrichovi a byl dokonce ochoten postoupit své vlastní území dánskému králi, pokud bude pokračovat v boji proti Habsburkům. O Kristiánově vlastní sebereflexi může něco napovědět také jeho osobní symbolum (obr. 165), které v sobě nese i značnou dávku sebeironie.⁶⁵⁴

Kristián vstoupil do služeb Fridricha Falckého 18. 9. 1621. Téměř bez peněz a jen s několika důstojníky sebral na podzim r. 1621 ve Vestfálsku vojsko, v němž bylo víc než 10 000 mužů a již v listopadu 1621 se s naverbovanými vojáky posunoval na jih. Také mnoho bojovníků z rozpuštěných slezských svazů se

⁶⁵² Romantickou motivaci zdůrazňuje i charakteristika C. V. Wedgwoodové: „Podezíravý vůči Habsburkům a protikatolicky zaměřený, dal Kristián svým politickým moudrostem všedního dne romantický nátěr tím, že se přiznal k vášnivě, čistě rytířské lásce ke krásné české královně. Když prý nechala upadnout svůj stěvíček, vrhnul se na něj s velkým gestem a když jej Alžběta s úsměvem požádala o vrácení, vykřikl: *Madam, vrátím Vám ho ve Falci*. Poté jej nosil za kloboukem a svůj praporec ozdobil heslem *Vše pro Boha a pro ni*.“ : Cicely Veronica WEDGWOOD, *Der Dreißigjährige Krieg*, München 1994, s. 131.

⁶⁵³ Hans WERTHEIM, *Der tolle Halberstädter*, díl I, s. 200. Negotiations of Sir Thomas Roe, Haag 19./ 29. VIII. 1622.

⁶⁵⁴ Kristiánovo symbolum je zobrazeno mědirytině Daniela Meißnera, vztahující se k dobytí Amöneburgu (Hans WERTHEIM, *Der tolle Halberstädter*, díl I, vyobrazení za s. 472) a bylo použito i na jeho mincích. Znázorňuje divočáka, řítícího se proti kopí s opisem *Aut mors aut vita decora* a symbolizuje připravenost položit život za vlast. Kristián je převzal z tehdy oblíbené druhé knihy emblémů Joachima Cameraria (1534-1598). Jde o emblém č. 48 z knihy *SYMBOLORUM & EMBLEMATUM EX ANIMALIBVS QUADRPEDIBVS DESVMTORVM CENTVRIA ALTERA COLLECTA...AN^o SALVT: M.D.XCV.*, kterou vydal r. 1605 v Norimberku autorův syn Ludvík. Srv. Arthur HENKEL, Albrecht SCHÖNE, *Emblemata, Handbuch zur Sinnbildkunst des XVI. und XVII. Jahrhunderts*, Stuttgart 1996, s. 478.

probíjelo přes Sasko na západ Německa a pohromadě doráželo ke Kristiánovi. Tak se počátkem února 1622 v Crossen objevila bývalá tělesná stráž Jana Jiřího Krnovského v síle 150 koní a žádala o průchod přes Marku, což jí nakonec bylo povoleno. Krnovští pak táhli až do Diesdorfu in der Altmark, kde je přijali lüneburští úředníci a doprovázeli je až na Weseru. Toto vojenské seskupení pečlivě utajovalo pravý cíl svého pochodu, jeho zástupci tvrdili, že směřují do hanzovních měst. Na rozdíl od jiných vojenských skupin se tito vojáci chovali velmi slušně k obyvatelstvu a za všechno platili. O jejich disciplinovaném chování se pochvalně zmínil také Ludolf Eltz, cellský úředník který Krnovské provázel územím Kristiána staršího: *...velmi mne udivilo, že byl bez vedení udržován takový pořádek, neboť šlo o příslušníky všech národů. Byli tam Skoti, Angličané, Francouzi, Irové, Švýcaři, Livonci, Uhři, Poláci, Češi a Rakušané; peněz ve zlatě a stříbře neměli nedostatek a všichni byli vybraní a zkušené válečníci, z větší části s rozličnými hodnostmi. Téměř všichni měli tak dobré turecké a polské koně, že jsem nikdy lepší neviděl; mezi nimi bylo přes 30 šlechticů, vesměs velmi vážených lidí.*⁶⁵⁵ Kromě toho procházely cellskou oblastí ještě další kontingenty, zčásti také infanterie. O tom jak riskantní bylo jejich počínání svědčí i noviny, vydané ve Vestfálsku 7./17. 2. 1622, které informují o rozkazu markýze Spinoly, aby se s takovými zajatci nezacházelo jako s vojáky, ale jako s žháři a vyvrženci.⁶⁵⁶

Kristiánovo počínání nebylo tak absurdní, jak by se z dnešního pohledu mohlo zdát. Mansfeldovo vojsko postupovalo totiž z Horní Falce do Alsaska a objevil se i další Fridrichův spojenec v osobě zkušeného, tehdy již šedesátiletého Georga Fridricha, markraběte z Baden-Durlachu, zbožného kalvinisty, jehož přinutilo k činu hrozné postavení Španělů na dolním Rýnu. Ten postavil - vesměs ze svých poddaných - vojsko o 11 000 mužích. V Alsasku, Vestfálsku a Badensku tak operovala tři menší vojska, jejichž sjednocení mohlo vytvořit silnou, téměř čtyřicetitisícovou armádu, která mohla zúčtovat s vojsky Tillyho i španělskými žoldnéři.

Tažení Kristiána Brunšvického ve Falcké válce mezi prosincem 1621 a červencem 1622 názorně komentuje ilustrovaný jednolist „Abbildung der furnembsten Örtter in Westpfalen“ (Č. I, obr. 166) s jezdeckým portrétem Kristiána

⁶⁵⁵ Hans WERTHEIM, *Der tolle Halberstädter*, díl II, s. 93; Staatsarchiv Hannover (Brief-Archiv Celle und Calenberg), Celle Br., 11/20, 11/26.

a 62 vedutami podrobených vestfálských měst. Kristián přešel neutrální území lantkraběte Mořice Hessenského a když narazil na španělská a bavorská vojska, přicházející od západu a od jihu, zajistilo mu dobytí Amöneburgu a Neustadtu, strategicky výhodně položených měst malé mohučské enklávy, výhodnou pozici, z níž se mohl postavit nepřátelskému vojsku. Poněvadž průlom do Falce nebyl momentálně možný, táhl Kristián se svým vojskem zpátky do Vestfálska. V průběhu necelého měsíce dobyl biskupství Paderborn s městy Lippstatt, Soest, Paderborn a Warburg a to mu umožnilo rozsáhlé verbování uprostřed katolické nepřátelské země a přineslo mu zároveň zásoby i potřebné peníze na žold. Mladý Kristián již od dob svého jednání s českými stavy věděl, že nejdůležitější podmínkou úspěchu je finanční zajištění a nekompromisně se rozhodl vydupat ze země peníze i vojsko. Postupoval při tom podle zásady, že válka musí živit samu sebe a jeho častou taktikou bylo vymáhání výkupného pod pohrůzkou zapálení.

Velkou pozornost vzbudilo zejména dobytí hanzovního města Paderbornu, sídla biskupa i nejstarší jezuitské univerzity ve Vestfálsku. V prvním desetiletí 17. století zde došlo k dramatickému střetu mezi biskupem a protestantskou měšťanskou většinou, který roku 1604 vyvrcholil násilným podrobením magistrátu. Purkmistr Liborius Wichard byl tehdy krutě popraven a části jeho těla byly rozvěšeny na různých místech ve městě. Jeho syn mohl ostatky svého otce pohřbit až poté, co Kristián město dobyl. Jeho vojska překročila hranice paderbornského biskupství 28. prosince 1621 a jeho vyslanci požadovali výpalné od zemských stavů, dómské kapituly a od Židů. Paderbornští však Kristiána ignorovali tak dlouho, dokud 31. ledna 1622 nevtáhl do jejich města. Tehdy se ubytoval v opuštěné jezuitské koleji a nechal si neprodleně vydat vzácný románský relikviář s ostatky svatého Liboria, které se do Paderbornu dostaly při založení paderbornského biskupství. Byl to dar biskupství ve francouzském Le Mans, jež bylo Liboriovým rodištěm.⁶⁵⁷ Zatímco relikvie vrátil Kristián zpět, stříbrná skříňka putovala s ostatními stříbrnými předměty z dómského pokladu do vojenského ležení v Lippstadtu, kde z nich později Kristián nechal razit své slavné tolary s opisem GOTTES FREVNDT DER PFAFFEN FEINDT.⁶⁵⁸

⁶⁵⁶ Tamtéž, s. 93; Vestfálské noviny, Sächsisches Staatsarchiv 9195, 6.B., S. 278 a 285. Naproti tomu s vojevůdcem Anholtem podepsal Kristián koncem února 1622 dohodu o výměně zajatců.

⁶⁵⁷ C. MEERTENS, *Der hl. Liborius. Sein Leben, seine Verehrung und seine Reliquien*, Paderborn 1873.

⁶⁵⁸ „Přítel Boží, nepřítel farářů“.

Událost našla odezvu v dobové publicistice. Vztahuje se k ní například ilustrovaný jednolist „Paderbornischer Wegweisser vnd angestelter Westphalischer Wallfahrtstag“ (Č. LXXVI, obr. 167), tištěný patrně roku 1622 ve Frankfurtu nad Mohanem, jehož anonymní autor těžil z pověsti Paderbornu jako poutního místa. Leták je koncipován jako rozhovor Kristiána se svatým Liboriem a rytinu o třech obrazových polích komentují dva sloupce veršovaného textu. Na nejhořejším vyobrazení zdraví Kristián světce způsobným pukrletem, na prostředním obrázku jej objímá a nakonec je bezmocný světec ukládán několika muži do truhly. Ve své pozdravné řeči líčí Kristián několika slovy průběh svého dosavadního tažení a děkuje Liboriově, že na něho tak dlouho počkal. Jeho následné objetí jen špatně zakrývá zájem na materiální ceně dómského pokladu. Světec o jeho záměrech zřejmě cosi tuší, neboť se v jeho odpovědi střídají udivené otázky s obavami. Když zjišťuje, že je jeho obrana marná, připomíná Kristiánovi, že oba náleží k témuž (biskupskému) stavu a doufá, že mu toto upozornění vynese mírnější zacházení. Jeho návštěvník je však nekompromisní a Liborius musí nakonec rezignovaně připustit, aby byl odnesen a nastoupil nedobrovolnou pouť do neznáma.

Stejnou událost komentuje i nizozemský ilustrovaný jednolist „Westphaelsche Transformatie...“ (Č. CXII, obr. 168). Zobrazení biskupa jako centrální postavy je zde orámováno čtyřmi scénami, které ukazují, jak byl Liborius zrozen, vyslán, vzýván a nakonec proměněn na tolar.⁶⁵⁹ Postava biskupa s knihou v levici a biskupskou berlou v pravici se na obou letáčích shoduje. Tato podobnost podporuje domněnku, že se v dómu kromě relikviáře nacházela i socha světce. *Theatrum Europaeum*, v němž je tato teze zmíněna, se k historice o objetí světce také vrací. Jiná anekdota vypráví o tom, že Kristián měl zmincovat i stříbrné sochy dvanácti apoštolů v münsterské katedrále. Když jej tamější biskup za jeho bezbožnost káral, poukázal prý pohotový Kristián na poslání apoštolů: *Cožpak nestojí psáno, že jim Kristus řekl: Jděte do celého světa? A právě to teď budou dělat.*⁶⁶⁰ Uvažujeme-li o Kristiánových pohnutkách, je třeba vzít v úvahu, že mu

⁶⁵⁹ Ty jsou na rytině přesně zobrazeny. Na líci těchto mincí se nachází paže s mečem a opisem TOVT AVEC DIEV 1622, rubová strana nese Kristiánovu devisu: GOTTES FREVNDT DER PFAFFEN FEINDT. Kromě tolarů nechal Kristián razit 1 a čtvrt tolar, 1 a půltolar i dvoutolar. Vzácně se vyskytují i dukáty tohoto typu.

⁶⁶⁰ Jinou numismatickou kuriozitou, jejíž ražba byla podmíněna rekvírováním v paderbornském biskupství byla pětidukátová zlatá mince, která nesla na aversu Kristiánův portrét (poprsí) a motivem na reversu bylo již zmíněné symbolum, převzaté z Camerariovy II. knihy emblémů.

při vestfálském tažení roku 1622 padly do rukou obrovské sumy peněz. Nic z toho však nepoužil k vlastnímu obohacení; vše použil na verbování vojska a pouze určitou sumu nechal poslat králi a královně do Haagu.

Náhlé zrození protestantských bojových sil císařské vyděsilo a vyvolalo snahu zakročit všemi prostředky. K nim patřilo i tajné vyjednávání s generálem Mansfeldem (obr. 169), které vedl vyslanec bruselské arcivévodkyně Isabely Rollingen v germersheimském ležení. Mansfeld měl být dobře podplacen. Za změnu pána mu bylo slibováno mimo jiné 100 000 dukátů od Bavorska, 100 000 zlatých korun od infantky a 200 000 říšských tolarů od duchovních kurfiřtů, včetně roční penze. Kromě toho měli být zaplaceni jeho vojáci. Napříště měl velet 6 000 mužům s 1000 – 2000 koni pod infantkou a Spinolou. Zdá se však, že Mansfeld použil tuto příležitost patrně jen k tomu, aby získal čas. Tvářil se, jakoby se chtěl dohodnout a stupňoval své požadavky, takže agent musel odjet do Bruselu pro další instrukce. Když se vrátil se souhlasem se všemi Mansfeldovými požadavky, odsunul Mansfeld podpis na druhý den. Následujícího dne (23./13. 4.) však přišlo překvapení, které nikdo v katolickém táboře nečekal. U tabule se objevil Fridrich Falcký, jehož příchodem Rollingenova mise skončila.⁶⁶¹

Fridrichův tajný návrat do Falce byl předem pečlivě připraven a bylo do něho zasvěceno pouze několik jednotlivců. Záměrně se rozšiřovala zpráva, že se falckrabě s rodinou chystá na cestu do Anglie. Protože válečné události roku 1622 neumožnily použít přímou cestu podél Rýna, odebral se Fridrich v noci z 2. na 3. dubna (23./24. března) tajně se dvěma průvodci⁶⁶² přes Calais do Paříže. V dopise Alžbětě se vyvaroval zmínek o svých dalších úmyslech a referoval pouze o tom, co v Paříži nakoupil.⁶⁶³ Odtud pokračoval do Sedanu a pak jej čekala dobrodružná cesta nepřátelským územím do Dolní Falce. Cestoval na zapřenou jako služebník francouzského obchodníka. U Bitsch v Lotrinsku ho prý zastavili Leopoldovi vojáci a kontrolovali jej, aniž ho poznali. Po přípitku, který musel s nepřátelskými vojáky připít na svou vlastní porážku, mohl opět nerušeně pokračovat v cestě přes Zweibrücken a Durlach, kde se sešel s markrabětem badenským. 21./11. dubna dojel do Landau a následujícího rána vjel do

⁶⁶¹ K jednání podrobněji Antonín GINDELY, *Dějiny*, díl IV, s. 288, jenž je spíše nakloněn verzi, že zradě Mansfelda zabránila tehdy zřejmě jen osobní přítomnost Fridricha. Hans WERTHEIM, *Der tolle Halberstädter*, díl II, s. 345 -347, považuje Mansfeldovo jednání za prostředek, jak získat čas.

⁶⁶² Jedním z průvodců byl český exulant Smil z Michalovic, druhým služebník jistého štrasburského kupce. Anton GINDELY, *Dějiny*, díl IV, s. 287.

Germersheimu. Pro Mansfelda to překvapením nebylo, neboť o to na podzim krále sám žádal. Již delší dobu totiž existoval plán, že se Fridrich přidá ke Kristiánovým vojskům a tento plán se změnil až na poslední chvíli, když byl už Fridrich na cestě.⁶⁶⁴ O průběhu královny cesty byl Mansfeld podrobně informován⁶⁶⁵ a jednání s bruselským agentem bylo patrně pouze taktickým manévrem. To nakonec pochopili i císařští. V dopise, datovaném 24./14. dubna. z Wieslochu, komentoval Tilly situaci tak, že podle něho Mansfeld patrně vůbec nechtěl dohodu podepsat, neboť prý v té době nechal tisknout svou apologii, aby byla připravena pro začátek falcké ofenzívy.⁶⁶⁶

Po příjezdu Fridricha začala dosud utajovaná vojenská operace, jejímž cílem mělo být osvobození Heidelbergu z obklíčení. Příjezdem krále dostala válka v očích tehdejšího světa, především německých knížat, jiný ráz. Kromě jisté pomoci markraběte badenského se očekávala i podpora bývalých členů Unie, vesměs znechucených jednáním Bavorska, které stále jasněji prokazovalo, že mu jde nejen o to, oloupit Fridricha o jeho dědičné země, ale také o zisk kurfiřtské hodnosti. V době, kdy Fridrich do Falce dorazil, obdržela knížata dolnosaského kraje jeho dopis datovaný z Haagu, v němž oznamoval svůj návrat a odhodlání bránit své země a prosil o vojenské přispění. Ne všichni však byli ochotni porušit Mohučský akord, například na dvoře Jana Fridricha Württemberského, na něhož se Fridrich z Germersheimu obrátil, myšlenka obnovení vojenského svazku bývalých knížat Unie žádný velký ohlas nenalezla.

Mansfeldova armáda se přebrodila přes Rýn a 24./14. dubna 1622 se utábořila u Mingolsheimu, kde došlo 27./17. dubna k bitvě s Tillyho vojsky, v níž císařští podlehli a museli se stáhnout. Toto vítězství - známé také jako bitva u Wieslochu - vyneslo Falckým solidní kořist. Mezi zajatci byli i prominentní důstojníci a neutajilo se, že v bitvě byl zraněn také sám Tilly.⁶⁶⁷ O průběhu bitvy referoval zpravodajský

⁶⁶³ Peter BILHÖFER, *Nicht gegen Ehre und Gewissen*, Heidelberg 2004, s. 110.

⁶⁶⁴ Hans WERTHEIM, *Der tolle Halberstädter*, díl II, s. 348: zpráva štrasburského písaře z 26.1. 1622, Sächsisches Staatsarchiv 9195, 6.B., s. 209.

⁶⁶⁵ Tamtéž, díl I, s. 176, 177, 348; dopis plukovníka Meganta Bayrisches Hauptstaatsarchiv, A.150, s. 177.

⁶⁶⁶ Hans WERTHEIM, *Der tolle Halberstädter*, díl II, s. 349. Mansfeldovu Apologii šířil například v letákový spis „Relation deren Geschichten...So Herr Ernst Graff zu Manßfeld...im Werck gesetzt“, 4°, s.l., 1622, Staatsbibliothek München, Germ Sp.268/1.

⁶⁶⁷ Hans WERTHEIM, *Der tolle Halberstädter*, díl II, s. 367-369.

tisk z hlavního stanu Jeho Veličenstva českého krále⁶⁶⁸ a Fridricha vítězství tak potěšilo, že ho písemně hlásil generálním stavům Spojeného Nizozemí. I tam byl tento úspěch oslaven letákem.⁶⁶⁹ Euforie se neprojevila jen v králových dopisech do Nizozemí, jejím výrazem je také ilustrovaný jednolist „Victori VAN PRAG is seer kranck“ (Č. 285, obr. 171). Bělohorské vítězství je na něm symbolizováno nemocnou ženou na lůžku, která se snaží zotavit z ran, které jí způsobili Mansfeld a Durchlach⁶⁷⁰ mečem a Kristián z Halberstadtu pistolí. Ti jsou zobrazeni spolu s Fridrichem, anglickým králem a Anhaltem nalevo od lůžka, na opačné straně jsou shromáždění přívrženci císaře, kteří se snaží Bělohorské vítězství vyléčit. Císař v biskupském ornátu s korunou a žezlem drží v levé ruce nádobku určenou ke zkoušce moči, Tilly obvazuje zraněnou nohu, Heinrich z Bergu (+ 1638) a arcivévoda Leopold (1586-1632) jí pouštějí žilou. V pozadí s účastí přihlížejí kardinálové mohučský a kolínský s Maxmiliánem Bavorským.

Nepřátelská strana ovšem falcké vítězství u Wieslochu bagatelizovala. Vojevůdci počátku třicetileté války si již tehdy velmi dobře uvědomovali, že mnohdy není ani tak důležitý skutečný průběh střetnutí, jako jeho následné vyličení v tištěných zprávách. Tak lze doložit mnohé zprávy, které líčí neslavný průběh bitvy jako vítězství či nadsazují zprávy o krutých činech nepřátelských vojevůdců, které mají šířit paniku a strach a podnítit spojence k obraně za každou cenu. Excesy vlastních vojáků byly oproti tomu pomíjeny. Vykonstruované zprávy ovšem někdy vyvolaly pozoruhodné reakce. K svérázné ironizaci zpráv o údajných císařských vítězstvích sáhl Kristián z Halberstadtu, když během svého vítězného tažení vydal noviny, referující o „zničujících“ porážkách svých vlastních vojsk v několika lokalitách Vestfálska, které mu měl uštvědit čacký generál Anholt. Fiktivní postup tohoto neohroženého válečníka je líčen formou denních avíz, referujících o údajných ztrátách, které nepříteli způsobil, včetně kuriózních zranění Kristiánových pobočníků a zastřelení samotného Kristiána, které je v kontextu dalších avíz odhaleno jako nepravdivé. Předposlední zpráva se týká Anholtova

⁶⁶⁸ „Kurtzer Bericht/ Auß der Kön. May. zu Böheimb/ Pfaltzgraff Friderich/Churfürsten Haupt-Quartier zu Brussel: was sich mit der Kön. May. Armada under.....Graff von Manßfeldt und...Monsieur Tylli.... verlossen und zugetragen hat...“ (Č. LXX, obr. 170).

⁶⁶⁹ „Verhael van't ghene ghepasseert is in den slagh...“, viz W. P. C. KNUTTEL, *Catalogus van de pamflettenverzameling berustende in de Koninklijke Bibliotheek*, 9 Bde, Den Haag 1889-1920, nr. 3298; dále jen Knuttel; viz Nicolette MOUT, *Der Winterkönig im Exil*, in: *Zeitschrift für historische Forschung* 15, 1988, s. 257- 272; s. 264.

⁶⁷⁰ Georg Fridrich, markrabě z Baden-Durlachu.

údajného útoku na Kristiánův hlavní stan v Lippstadtu a poslední je lapidárním zhodnocením validity všech veledůležitých zvěstí:

10. tohoto měsíce přitrhla jeho hraběcí milost pan z Anholtu k Lippstadtu a jakmile jej dobyla, zapálila řeku Lippe a protože byl půst, upekla všechny ryby v řece a nasýtla s nimi celou svou armádu. Ted', když pan z Anholtu ve Vestfálsku tak dobře pořídil, rozhodl se, že potáhne do Amsterdamu v Holandsku a učiní totéž i s mořem. Rozlíčený nejvyšší velitel je rozhodnut, že brunšvického vévodu rozseká na čtyři kusy a nechá je pověsit do čtyř stran světa.

Právě došlo zaručené avízo, že hrabě z Anholtu odloudil ženu purkmistrovi z Werle.⁶⁷¹

Fridrich sám nedisponoval ani vojskem, ani finančním kapitálem, a proto byl stále více závislý na Mansfeldovi. Jeho postavení výstižně zachytil jeden z obyvatel pevnosti Frankenthalu, kam falcké vojsko koncem dubna vjelo: *Nadto je jeho Veličenstvo mezi těmito oficíry jako jeden z podřízených, jsou mu prokazovány zdánlivé pocty, zatímco Mansfeld je mistrem a flétnou, podle které musí tancovat a jemuž se neodvází nevyhovět, protože není tak vybaven vojáky jako tento (tj. Mansfeld), který si získal srdce svých mužů tím, že jim dal volnost k plenění a kořist.⁶⁷²* Ani značné prostředky, které Frankenthal od návratu Fridricha shromáždil na obranu Falce nebyly dostačující. Mansfeldova vojska měla problémy se zásobováním, neboť oblasti, v nichž předtím zimovala nepřátelská vojska byly vyplundrované. Mnozí obyvatelé Rýnské Falce však nadále spojovali s Mansfeldovými vojsky velké naděje, přestože se jeho jednání s nepřítelem neutajilo. Jejich pocity vyjadřuje ilustrovaný jednolist „Emblema LABOR VINCIT OMNIA“ (obr. 173),⁶⁷³ který vydal roku 1622 heidelberský tiskař Jakob Granthomme. Tisk oslavuje Mansfelda jako nového Herkula a zobrazuje jej (v narážce na jako jméno) jako muže v poli, jenž se obrátil zády k biskupům rozhazujícím na zem zlaťáky, položil ruku na pluh a věrně orá brázdu jako ten, kdo

⁶⁷¹ Tyto noviny publikoval Hans WERTHEIM, *Der tolle Halberstädter*, díl I, příloha za s. 228. 1. dubna 1622 je zaslal Kristiánův pobočník Knyphausen společně s dopisem Filipovi Eberhardovi de Wrede do Mindenu. (Staatsarchiv Celle Br. 11/16). Podle Werheimera mohlo jít o aprílový žert. Německý originál zde užitého textu v příloze na obr. 172.

⁶⁷² „Aussi sera sa Majesté entre ces capitaines comme subject à tous, on l'honorera en semblant et cependant Mansfelt sera la Maistre et la flûte duquel lui fera dancier, auquel il n'osera rien nier, n'estant si bien porveu de soldats que celui, qui par liberté de pillage et butin a gaigné le coeur de ses soldats...“ *Documenta Bohemica Bellum Tricenale Illustrantia*, díl III, s. 116, č. 338. Srv. Peter BILHÖFER, *Nicht gegen Ehre und Gewissen*, Heidelberg 2004, s. 111.

si je vědom důležitosti své práce. Před Mansfeldovým pluhem kráčí tři dvojspreží, vedené ženskými postavami symbolizujícími Čest, Vítězství a Pověst. Každý ze zapřažených koní představuje jednu z ctností oslavovaného vojevůdce (Fortitudo, Constantia, Magnanimitas, Prudentia, Experientia, Vigilantia). Celý oráčův průvod následuje malého psíka, symbolizujícího Věrnost. Latinský a německý komentář deklaruje věrnost a nezkorumpovatelnost vojevůdce, jenž dodrží přísahu, danou svému pánu a králi.⁶⁷⁴

První překážkou mezi Kristiánem a Fridrichovými vojsky na Rýně byl tok Neckaru. Mansfeld a markrabě Badenský se rozhodli překročit Neckar odděleně, neboť se domnívali, že tím oddělí Tillyho a Cordobu. Ti se však sjednotili a poblíž Wimpfenu překvapila badenského markraběte přesila spojených katolických vojsk. Markrabě, který se domníval, že soupeř je daleko slabší, si nezajistil dostatečný průzkum terénu a pustil se do boje sám, i když bylo možno se mu vyhnout a počkat na Mansfelda.⁶⁷⁵ Bitva (obr. 174), v níž císařští zvítězili, byla mnohem těžší než střetnutí na Bílé hoře a přinesla ztráty na obou stranách. Horší než porážka badenského vojska však prý byla podle současníků deprese, do níž markrabě upadl. Odjel do Stuttgartu a ke svému vojsku se vrátil až po několika dnech, když jeho vyšší důstojníci vojáky opět shromáždili. Badenské vojsko se o několik dní později opět zmustrovalo v Durlachu a nadále mělo k dispozici 8 000 mužů infanterie, 1500 koní a 6 děl.⁶⁷⁶ Určitou útěchou bylo pro falckou stranu to, že Mansfeld mezitím rozprášil vojska arcivévody Leopolda.

Za těchto okolností bylo pro Fridrichovu věc nanejvýš důležité, aby se spojil Mansfeld s Kristiánem. Po překročení Neckaru táhli Mansfeld i Tilly rychlým pochodem k Mohanu. Mansfeld měl Kristiánovi pomoci při překročení řeky, Tilly mu v tom chtěl zabránit. Pro Mansfelda vedla nejkratší cesta územím lantkraběte Ludvíka Hessensko-Darmstadtského, jenž prokázal cenné služby císaři při jednání se saským kurfiřtem i při zastrašování členů Unie. Lantkrabě si nevydržoval žádné vojsko. Když se Fridrich a Mansfeld objevili před branami Darmstadtu, byl nucen jejich vojáky ubytovat a oba pohostinně přijmout. Mansfeld se usídlil na

⁶⁷³ HARMS IV, 141.

⁶⁷⁴ „Ob woln nun auff dis Manßfeldt / Außg'sehet wird viel Gold und Geld / Laßt ers sich doch nicht corrupirn / Sondern thut seinen Pflug fort führen / Und folget noch auffrecht ohn schew / Dem Hündlin klein so heißt die Trew / Welch er auch Aidlich hat geschworn / Seim Herrn und König hochgeborn.“

⁶⁷⁵ Hans WERTHEIM, *Der tolle Halberstädter*, díl II, s. 398, 399 - vyjádření současníků (Andreas Pawel, Friedrich v. Berg, Francis Nethersole).

radnici, Fridrich a knížecí spojenci pobývali na zámku. K zimnímu králi se připojil vévoda Johann Ernst Sasko-Výmarský, Hans Adolf Solms mladší a hrabě Filip Mansfeld. Ve Fridrichově družině byli také čeští páni, zprávy se zmiňují o pánech z Michalovic a Bernstorffu, hraběti Šlikovi a jiných.⁶⁷⁷ Městské stráže i stráže bran byly okamžitě nahrazeny falckou tělesnou gardou a rychlým pochodem byla obsazena darmstadtská oblast jižně od Mohanu až k řece, u Kelsterbachu a Offenbachu byly dokonce předsunuty posty až na druhý břeh. Rychlá operace vynesla i řadu zajatých nepřátelských důstojníků a osob vyššího stavu. Ke spojencům posléze dorazilo také badenské vojsko.

Hessensko-Darmstadtský lantkrabě, který se nechtěl nechat kompromitovat, se však brzy pokusil o útěk. Byl však dopaden a vyzván k tomu, aby vydal rýnskou pevnost Rüsselheim. Protože odmítal, musel se i se synem jako rukojmí nuceně účastnit dalšího pochodu k Mohanu.⁶⁷⁸ Jeho krátký odpor zřejmě zachránil situaci Tillyho a Cordoby, kteří dorazili k Mohanu dříve než Mansfeld a narazili na Kristiána u předmostí poblíž Höchstu, několik kilometrů západně od Frankfurtu.⁶⁷⁹ Kristiánovo vojsko se skládalo z asi 12 - 15 000 mužů, bylo skrovně vyzbrojeno a disponovalo třemi děly, z nichž dvě nebyla k potřebě. Proto se halberstadtský administrátor nemohl svým protivníkům postavit. Věděl však, že Mansfeld není daleko a potřebuje posily a peníze. Jeho úkolem teď bylo, přejít Mohan s co možná největším množstvím vojska i kořisti. To také tváří v tvář spojeným bavorským a španělským vojskům učinil, i když ho to stálo 2 000 mužů, velkou část jeho družiny a jeho slavné tři kanóny. Kristián stál tehdy proti takové přesile, že se Mansfeld domníval, že mu nezbyvá nic jiného, než se vzdát, a proto mu ani nevyšel vstříc obsazením druhého břehu. K všeobecnému překvapení se však přes Mohan dostal a sjednotil se s Mansfeldem bez vážných ztrát na jezdecktu a s triumfálním pocitem, že zachránil svůj válečný poklad.⁶⁸⁰

⁶⁷⁶ TAMTÉŽ, s. 434.

⁶⁷⁷ TAMTÉŽ, s. 438. Bayrisches Geheimes Staatsarchiv, Kasten schwarz (bayrische Abteil.), 68/4, s. 191.

⁶⁷⁸ Zajetí lantkraběte a jeho syna bylo vnímáno i jako úder proti Sasku. Ohledně propuštění těchto rukojmí byly vedena řada diplomatických jednání.

⁶⁷⁹ Rytina s vyobrazením bitvy u Höchstu je na obr. 175.

⁶⁸⁰ Hans WERTHEIM, *Der tolle Halberstädter*, díl II, s. 482-516 věnuje přechodu Kristiána přes Mohan značnou pozornost a na základě taktického rozboru, analýzy zpráv o ztrátách a hodnocení současníků přesvědčivě dokazuje, že šlo o Kristiánův strategický úspěch. Poměrně úspěšně tak vyvrací tradiční interpretaci Kristiánova přechodu přes Mohan jako porážky. Srv. Antonín GINDELY, *Dějiny*, díl IV, s. 299, 300.

Během válečných operací probíhala anglická jednání v Bruselu i jednání s Tillym o příměří, které zprostředkoval württemberský vévoda. Fridrich měl podle přání svého tchána vyčkávat výsledku jednání v Heidelbergu. Tam se však objevil jen krátce 8./18. června 1622, aby zachránil některá akta a cenné předměty. Když vypravil kolonu vozů s nákladem, opustil v noci z 9./19. na 10./20. června navždy své sídelní město. 13./23. června se v Mannheimu opět připojil k Mansfeldovu a Kristiánovu vojsku, které v té době mělo sotva méně než 25 000 mužů. Tilly a Cordoba sice měli více vojska, ale jejich pluky byly unaveny a zbaveny odvahy nepřetržitými pochody a dvěma bitvami. Mansfeld však zřejmě zhodnotil momentální situaci, kdy cestu do Falce odřízlo na východě španělsko-bavorské vojsko a na západě leželo Španěly ohrožené Spojené Nizozemí, jako neuspokojivou a několik dní po bitvě u Höchstu trval na tom, aby se spojená vojska stáhla přes Rýn do Landau a ponechala nepříteli pravý břeh Rýna. Toto rozhodnutí mohly ovlivnit zásobovací potíže i Mansfeldova snaha ušetřit svůj jediný cenný majetek – vojsko – pro výhodnější příležitost. Každopádně to byl také on, kdo Fridricha postupně přesvědčoval o tom, že jeho dědičné země nelze vlastními silami udržet.⁶⁸¹ Do událostí zasáhli také angličtí vyslanci Chichester a Nethersole, kteří v kurfiřtské Falci vyjednávali se španělskými a císařskými vojsky. Zvláště realitě neodpovídající optimistická zpráva o příznivých vyhlídkách na uzavření příměří, kterou zanechal Chichester Fridrichovi v Mannheimu 23. 6. 1622, krále rozhodně nemotivovala k tomu, aby v boji pokračoval. Skutečnost však byla jiná. Jakmile falcká vojska odtáhla, ztratila bavorsko-císařská strana zájem na jednání o příměří. Nato táhlo Mansfeldovo a Kristiánovo vojsko přes Selz do Drosenheimu⁶⁸² v Alsasku a zahájilo tam vojenské operace.

Společnost, která tehdy společně táhla do Alsaska, byla opravdu dosti nesourodá. Mělo se tu spojit Kristiánovo přímočaré mládí s opatrnou zkušeností poněkud unaveného stárnoucího Mansfelda a váháním Fridricha Falckého, jehož jeho tchán i příbuzní v Heidelbergu neustále odrazovali od otevřeného boje proti císaři. Ústup do Alsaska byl pro Fridricha zřejmě tvrdou zkouškou. Pochod je

⁶⁸¹ Hans WERTHEIM, *Der tolle Halberstädter*, díl II, s. 519.

⁶⁸² Odtamtud poslal Fridrich 29./19. června psaní Jakubovi, v němž vysvětluje svůj postoj v posledních týdnech a brání se výčitkám Londýna. V naději, že Falc bude před invazí lépe ochráněna, nabídl anglické koruně předběžné převzetí Falce a vyslovil se, že je připraven opustit své dědičné země, aby do smírného vyřešení vyčkal na neutrálním místě. Peter BILHÖFER, *Nicht gegen Ehre und Gewissen*, Heidelberg 2004, s.114.

přivedl na území, kudy již prošla válka. Mansfeld obsadil rýnský most u Strassburgu a požadoval od alsaských stavů kontribuci ve výši 300 000 guldenů. Město Strassburg se muselo vykoupit dodávkami potravin. Protože tam hledalo útočiště také 10 000 uprchlíků z okolí i s jejich dobyt看, hrozil lidem i zvířatům hladomor. Není divu, že tam byl manifest o obraně „německé svobody“ přijat s velkou skepsí. Země tu byla nyní tak zpustošená, že Mansfeld nemohl zásobovat svá vojska a musel táhnout do Lotrinska. Na pochodu Alsaskem zapálili vojáci jedno město a třicet vesnic. Tato ne právě rytířská válečná realita zřejmě připravila Fridricha o poslední zbytek jeho odhodlání k boji tohoto druhu. V jednom z dopisů odtamtud Fridrich napsal: *Měl by se dělat rozdíl mezi přítelem a nepřitelem, ale tito lidé ruinuji všechny bez rozdílu. Myslím, že jsou posedlí ďáblem a mají potěšení z toho, všechno zapalovat. Budu rád, až to všechno skončí....*⁶⁸³

8. července/28. června se ve falckém hlavním stanu objevil anglický vyslanec Chichester a žádal Fridricha, aby mu dal plnou moc k jednání bruselské mírové konference. S ohledem na spornou otázku titulatury to učinil pouze podpisem *Já, Fridrich*. O týden později, 13./3. července 1622, požádal Mansfeld o zproštění povinnosti pro sebe i Kristiána. Fridrich, zpracovaný tlakem tchánových vyslanců, jejich přání vyhověl. Atestace, kterou pak oběma vydal, potvrzovala, že mu poskytovali věrnou válečnou službu podle všech možností a za nynější situace, kdy by další setrvání v jeho službách znamenalo jejich zkázu, je v přátelství, milostivě a v přízni propouští. Toto prohlášení bylo šířeno i tiskem a bylo důležité především pro Mansfelda, jenž se již beztak musel bránit podezření ze zrady.⁶⁸⁴ O tom, co se dělo dál, se mohl čtenář letákových zpráv dočíst například v této podobě: *Poté se jeho kurfiřtská Jasnost falckrabě Fridrich s celou armádou*

⁶⁸³ Cicely Veronica WEDGWOOD, *Der Dreißigjährige Krieg*, München 1994, s. 136; Samuel Rawson GARDINER, *History of England IV*, s. 323, 339.

⁶⁸⁴ Fridrichovu atestaci šířil například kvartový tisk „Copia dreyer Schreiben: Erstlich Pfaltzgraff Friederichs Attestation wegen entlassener Pflicht der Manßfeldt: und Halberstattischen Armada...“ (Č. XX, obr. 176), z něhož vyjímám pasáž z A2a: „Wir Friederich von Gottes Gnaden / etc. Fügen hiemit männiglich zu wissen / daß die Hochgeborne Fürsten unser General /unnd General Leutenant / Fürst und Graff zu Manßfeldt / unnd unser freundlicher lieber Vetter Hertzog Christian von Braunschweig / auch alle bei sich habende Obristen / Leutenant / Rittmeister / Capitain und andere Offizier / hoch und niederstandts / zu Roß und Fuß / und dero samentliche underhabene Soldatesca uns bißhero alle getrewe Kriegsdienst nach aller möglichkeit geleistet. Demnach uns aber dieselben fürdershin zuerhalten alle mittel gesperrt / und sie in unserer Pflicht ohne ihre eusserste ruin nicht verharren mögen / daß wir sie ichtig allein nicht verdencken / daß sie solcher Pflicht entlassen zuseyn / gebührlich begehrt / sonder erlassen sie auch in krafft diß / freundlich / gnädig und günstig.....“

odebral z Falce v pevném spolehnutí, že podle následně učiněných slibů by měla být ohledně jeho dědičných zemí uzavřena dohoda na základě jednání krále Velké Británie s císařem a španělským králem a zbývající pevnosti, města a místa by měla být zajištěna před jakýmkoli nepřátelským přepadem. Když vysoce urozený pan hrabě z Mansfeldu, generál a nejvyšší polní velitel jmenované kurfiřtské Jasnosti, s váženým, osvíceným a vysoce urozeným knížetem a panem Kristiánem, vévodou z Brunšviku a Lüneburku etc. s mnoha princí, hrabaty, svobodnými pány, s urozenými i neurozenými protáhli skrze biskupství Špýr a Alsasko a Štrasburk, odebrali se pak směrem na Bussweiler, alsaský Zabern a Lützelstein a táhli kolem mnoha měst a zámků až na dvě míle cesty od Met v Lotrinsku, kde přešli Moselu; odtud pak - přes Lützenburg, Marville a Montmidi k Monsonu, kde přešli M - dorazili k Sedanu. Zde se Jeho kurfiřtská Jasnost rozloučila a zůstala u svého přátelského a milého příbuzného a strýce, jenž Jeho Veličenstvo důstojně a srdečně přijal. Zde byla také armáda uvolněna a propuštěna a osm dnů ležela v klidu. Nato se obě knížecí Milosti, pan generál hrabě Mansfeld a vévoda Kristián Brunšvický, rozhodly, že se dají k dispozici Nizozemí, většinu děl a munice nechaly v Sedanu a zase odtáhly.⁶⁸⁵

Mansfeld s Kristiánem se nejkratší cestou vydali na pomoc klíčové nizozemské pevnosti Bergen op Zoom, kterou Spinola obléhal. Po uplynutí příměří se Nizozemcům nedařilo. Španělská vojska přepadla sousední julišské vévodství a Mořic mohl přes vší námahu sotva zajistit hranice. Neočekávaný pochod obou protestantských armád se snažil u Fleurus zastavit Cordoba. 29. srpna tam probil

⁶⁸⁵ Nachdem Ihre Churf: Durchl: Pfaltzgraff Friederich mit dero ganzen Armada sich aus der Pfaltz gegeben / in guter Zuversicht / daß darauf getanem versprechen nach / wegen deroselben Erblanden / auffürbn und unterhandlung des Königs in Großbritannien mit Käyserl: und Königl: in Hispanien Mayestädt ein Accord solte getroffen werden / vnd die ubrige Vestungen / Städ und Plätz für allem Feindlichen uberfal versichert bleiben: als ist der Höchwolgeborne Herr Graff von Manßfeld / General FeldObrister gedachter Ihr Churf: Durchl: neben dem Hochwürdigen: Durchleuchtigen Hochgebornen Fürsten und Herrn / Herrn Christian Hertzogen zu Braunschweig und Lüneburg etc. Mit viel Printzen / Graffen / Freyherrn / Adel und Unadel / durch das Stiff Speyer und Elsaß / bis uber Straßburg gezogen / von dannen nach Bußweiler / Elßzabern /Lützelstein und bey vielen andern Städten und Schlössern voruber / bis auff 2. Meilweges uber Metz in Lottringen uber die Musel / von dannen nach Lützenburg / Marville und Montmidij voruber / und zu Monson uber die M... biß gegen Sedan kommen / daselbst ihre Churf: Durchl: den Abscheit genommen und bey dem Hertzogen Bullion ihrem freundlichen lieben Vettern und Oheimer geblieben / welcher Ihre May: sehr stadlich und hertzlich empfangen. Allda ist auch die Armada licentirt und abgedankt worden / und acht tag still gelegen. Darauff beyde Fürstl: Gn: Herr General Graff von Manßfeld und Hertzog Christian von Braunschweig entschlossen / sich nach den Niederlanden zu verfügen / haben das meiste Geschütz und Munition zu Sedan gelassen / und wiederumb fortgezogen.....“ Text je úvodní částí zprávy o střetnutí u Fleury na letáku „Warhafftiger Bericht des Veldzuges unnd Schlacht...zwischen Flery und Gemblours...“ (Č. CX).

Kristián sobě i Mansfeldovi cestu přes španělské linie, zlomil odpor nepřátel a uvolnil cestu pro zbytek spojených vojsk. Přitom byl raněn na pravé ruce, která mu musela být o několik dní později amputována. Mladý vojevůdce se tím však nedal zlomit a jako upomínku na tuto událost dal razit svůj „farářský tolar“ s pozměněným opisem „Altera restat“, jenž nepřátelům připomínal, že mu pro boj zbývá ještě druhá ruka. 4. října dorazila Kristiánova a Mansfeldova vojska právě včas k pevnosti Bergen op Zoom a podařilo se jim ji osvobodit.⁶⁸⁶

Zatímco Mansfeld a Kristián bojovali v Nizozemí, dokončili Tilly a Cordoba podrobení Falce. Postupu jejich vojsk a vlastnímu dobývání Heidelbergu věnuje 27 slok také tištěná písnička „Belägerung und Einnehmung der churfürstlichen Residenz und Hauptstadt Heidelberg“ (Č. VIII, obr. 177). Její anonymní autor popisuje, co se dělo poté, co Mansfeld odtáhnul: líčí dobytí Špýru, Germersheimu i přesun císařských a bavorských vojsk k rezidenčnímu městu. Již 1. července 1622 stála Tylliho vojska před branami Heidelbergu. Město dokázalo vzdorovat přes deset týdnů. Autor písničky líčí budování náspů, z nichž bavorská vojska město ostřelovala, se zaujetím popisuje, jak tři výstřely z děl, postavených na Geißbergu, proletěly bez velké škody hlavním městským kostelem a líčí statečnost heidelberských měšťanů, kterou později oslaví také přímý účastník bojů Julius Wilhelm Zincgreff ve svém díle „Soldaten Lob“ (Č. LXXXVIII). V polovině září byla již situace kritická. Autor písničky vyzvedl jako klíčový moment okamžik, kdy císařští 16. září v jedenáct hodin zapálili předměstí a bavorští vojáci zaútočili s takovou silou, že falcká posádka musela uprchnout do zámku. Protože nebyla naděje na jakoukoli pomoc, rozhodl se velitel posádky přijmout nabídku čestného ústupu. Autor smutně popisuje odchod obránců se vším, co jim patřilo i rabování nepřátelských vojáků v dobytém městě. Kurfiřtská rezidence padla a 5. listopadu vydal sir Horace Vere za stejných podmínek i Mannheim. Z krásné a kvetoucí

⁶⁸⁶ Po osvobození Bergen op Zoom se Mansfeldova i Kristiánova vojska odděleně vrátila na německé území. Mansfeld táhl do východního Fríska, Kristián bojoval ve službách dolnosaských stavů. Tehdy také rezignoval na halberstadtské biskupství ve prospěch syna dánského krále, aby Dánsko přiměl ke vstupu do války. Konec roku 1623 strávil bez prostředků v Nizozemí, jako host u tabule Zimního krále. V dalších letech se snažil pro Fridricha a později pro vojska haagské koalice verbovat vojsko v Normandii a Anglii. Kristián i Mansfeld se posléze vrací na německé bojiště, roku 1626 operuje Kristián v okolí Goslaru, obsazuje okolí Nordheimu, Göttingen, Mündenu a Werry, jsou to však jeho poslední vojenské akce, následky zranění a horečnaté onemocnění jej přinutí stáhnout se do Wolfenbüttelu a vyhledat lékařskou pomoc. Zde také 6. května 1626 umírá.

země zbyla bývalému českému králi jen pevnost Frankenthal, ale i ta se posléze stala obětí anglické diplomacie.

Z Fridrichova hlediska došlo na nejhorší variantu: nepřítel jej vytlačil z říše, aniž musel mít strach z anglické intervence a Fridrichovy skryté obavy, že bruselská vyjednávání skončí až po dobytí Heidelbergu se naplnily. S pocitem že byl ponechán na holičkách, odcestoval do Haagu, kam dorazil 19./9. října. Později, když už byla Falc zcela podrobena, podepsali zástupci anglické koruny a infantky v Bruselu smlouvu o patnáctiměsíčním příměří pro Falc, které - odhlédneme-li od faktu, že Jakub opět postavil Fridricha před hotovou věc - už bylo naprosto zbytečné. Camerarius to tehdy s hořkostí komentoval: *Co je toto dvouleté příměří za nesmysl !!! Vždyť už nemáme v rukou žádné zbraně, které bychom mohli složit.*⁶⁸⁷ Fridrichovi a Alžbětě pak zbývaly jen omezené možnosti vládců bez království. Zlomyslní vtípalkové tehdy říkali, že *Falc postaví brzy velké vojsko, neboť dánský král vyšle 1000 slanečků, Nizozemí deset tisíc beden másla a Anglie sto tisíc vyslanců.*⁶⁸⁸

Ohlédnutím za touto etapou a rekapitulací dosavadního vývoje událostí je protifalcký ilustrovaný jednolist „Vrsachen und Vrsprung alles Jammers und Elendts“ (Č. 294, obr. 152), jenž musel být koncipován již brzy po rozpuštění Fridrichových vojsk a bitvě u Fleury. Jeho anonymní autor seznamuje čtenáře s příčinami a původem všech těžkostí a bídy v Českém království i v Německu. V pravém rohu rytiny jsou jako motto umístěna vyobrazení čtyř bitev (Praha, Wimpfen, Darmstadt, Höchst). Pod nimi stojí ve volné krajině okřídlený Chronos, v textu představený jako Saturn, s kosou v levici a přesýpacími hodinami v pravici,

⁶⁸⁷ „Welch ein Unding ist jener zweijährige Waffenstillstand! Wir haben keine Waffen mehr in den Händen, die wir niederlegen könnten.“ Johann Michael SÖTL, *Der Religionskrieg in Deutschland. Dritter und letzter Theil: Briefe und Berichte*, Hamburg 1842, s. 179; Peter BILHÖFER, *Nicht gegen Ehre und Gewissen*, Heidelberg 2004, s. 121. Fridrich, podpořen svými rádci a v naději na akce Kristiána Brunšvického, který pro něho opět verboval vojsko, odmítal dlouho toto příměří podepsat. Za vyhrůžek Carletona, že Jakub zastaví finanční podporu Fridrichova dvora a rodiny a pod dojmem porážky Kristiána u Stadtlohn u posléze Fridrich 25./15. srpna 1623 příměří podepsal. Připojil však k smlouvě množství podmínek, které mu měly umožnit, aby mohl kdykoli právoplatnost dokumentu zpochybnit.

⁶⁸⁸ Cicely Veronica WEDGWOOD, *Der Dreißigjährige Krieg*, s. 138. Posměšný bonmot byl patrně inspirován fraškou, která se roku 1620 hrála v Bruselu a názorně předváděla pomoc, jaké se Fridrichovi dostává. Kromě zmíněné dánské, nizozemské a anglické pomoci parodoval autor i postoj krále Jakuba, jenž se objevil na scéně s naruby obrácenými prázdnými kapsami a mečem zarezlým v pochvě, který se Fridrichovi příznivci marně snažili vytažit. Evelyn M. ALBRIGHT, *Dramatic Publication in England, 1580 – 1640*, New York 1927 s. 119-120; Jaroslav MILLER, *Falcký mýtus*, Praha 2004, s. 69.

který se významně dívá směrem ke skupině osob a symbolů, vytvářejících jakýsi živý obraz.

Ústředním motivem tohoto seskupení je velké písmeno Y, které spočívá na velmi nejisté základně – na písmeni Z, naplocho položeném na jakési kouli. Na velkém Y stojí Fridrich Falcký s maršálskou holí, kterého v jeho vratké pozici přidržují tři ozbrojenci - hrabě Arnošt Mansfeld, jednoruký Kristián Brunšvický a jeho plukovník Hans Michael Elias von Obentraut. Rytinu doplňují čtyři sloupce textu, koncipovaného jako abecedárium, v němž každá ze strof o šesti verších začíná následujícím písmenem abecedy. Na počátku stojí ovšem poučení, že věc, započatá bez božího požehnání, přivedla již mnohého do zkázy, neboť co se bohu nelíbí, od toho odvrátí svou tvář a neomylně vede záležitost k výsledku, kterého se opovážliví iniciátoři nenadáli. Podnikem, jenž postrádá božského schválení je vláda Fridricha Falckého v Čechách, kterou autor staví do protikladu s líčením požehnaného pořádku, jenž se vyznačuje jednotou vlády a jednotným učením církve. Tyto postuláty podmiňují poslušnost měšťanů, píli rolníků a činí říši podobnou ráji, v němž vládne dobrá vůle, dostatek a radost a jehož dobrodiní oceňují dokonce i zvířata. Ctižádost, nevole, pýcha, ješitnost, lakota, zloba a zlá rada však tento blahodárný řád ničí, jak to připustili stavové v Čechách i jejich spojenci v Uhrách i Rakousku.

Čechové, kteří zavrhli Ferdinanda a zvolili si za krále Fridricha, učinili špatný krok. Přes podporu spojenců (Anglie, nizozemské stavy, Jan Jiří Krnovský, Kristián Brunšvický, Georg Fridrich, markrabě z Baden-Durlachu, Ansbach a sedmihradský vévoda) nenechala císařova pomsta na sebe dlouho čekat. Čeští rebelové byli u Prahy poraženi a jejich země podrobena císaři. Strofa, věnovaná písmenu S, rekapituluje aktivity saského kurfiřta, jenž podřídil císaři Slezsko a opanoval Lužici. V dalších slokách je líčen Fridrichův útěk do Nizozemí, bavorská okupace Horní Falce, Spinolův útok na Dolní Falc, Mansfeldova porážka u Darmstadtu (?!), porážka markraběte badenského u Wimpfenu a situace Kristiána Brunšvického, jenž se u *Höchstu* dostal do takové nouze, že sotva unikl smrti.

Kritika vrcholí ve strofách W - Z a závěrečném dodatku, v němž jsou připomenuty i vratké základy Fridrichova panování. Špatný základ rozkolísané konstrukce položili Čechové a jejich spojenci, kteří císaři navzdory vyvýšili Fridricha do jeho vratkého postavení na vrcholu pythagorejského Y, písmene, které svou nožkou sice naznačuje jednotu a lásku, ale posléze se tento jediný

základ rozdělí a změní se v roztržku, zhroucení, spor a válku. Písmeno Z, na kterém Y stojí, značí čas (*Zeit*), který Čechům a jejich pomocníkům přináší jiné rozuzlení, než čekali.

V závěrečných verších vykládá personifikovaný Čas (Saturnus) smysl celého znázornění: Kulatý základ znamená svět, který Češi „oženili s Falcí“. Ta prý má celý svět důkladně poučit, zreformovat školu, církve a soudy a vše přivést do původního stavu, jak to bylo před Adamovým hříchem, za vlády Saturna, která bývá nazývána zlatým věkem. Za tímto účelem chtěla „Vysoká společnost rozenkruciánů“ všechny hory proměnit ve zlato a na to jí byli dáni k ruce Kristián Brunšvický, generál Mansfeld a plukovník Obentraut. A jestli porodí myš slona a kukačka vysedí bažanta, jestli komár vypije moře a Rýn poteče od Kolína do Strassburgu, pak zařídí Falc všeobecnou obnovu („Polliteam“), nastolí v říši svornost, zavede v církvi jednotu a stane se záštitou víry.

IV. 2. Publicistický obraz pobytu českého krále v Nizozemí

Po delším pobytu na sedanském dvoře, který vyvolal nelibost francouzského krále, se Fridrich v polovině října 1622 vrátil do Haagu. Tam byl sice přijat se všemi poctami vyslanci generálních stavů, jeho vojenský neúspěch však byl dobře registrován. Jeho osud však zřejmě budil sympatie značné části veřejnosti, o čemž svědčí také leták „De Alder ghedenck waerdichste oorloghs-memorien van het groot wonder-jaer anno 1622“, jehož autor litoval rozpuštění Fridrichových vojsk a předpovídal českému králi konečné vítězství za pomoci oranžských příbuzných.⁶⁸⁹ Navazoval tak na očekávání desetiletého proctví („Decennale vaticinium“, Č. 61), jež bylo v Amsterdamu tištěno již v předcházejícím roce a navzdory bělohorské porážce nepochybovalo o tom, že roku 1630 bude „papežské antikřesťanství“ zcela vykořeněno a ochránce evangelia Fridrich bude opět vládnout nejen svým zemím, ale Bůh mu dá ještě mnohé další.⁶⁹⁰

⁶⁸⁹ Leták uvádí KNUTTEL, Nr. 3401. Nicolette MOUT, *Winterkönig im Exil*, s. 264.

⁶⁹⁰ DAS JAHR 1630.

*Friderich der Gottselig Herr / Unsers Vaterland Zier und Ehr,
Schutzherr ses Evangelii / Seins gleichen war geboren nie.
Schutz recht das Evangelium / Und hat erwürgt das groß Monstrum,
So hat gepocht die gantze Welt, / Jetzt liegt er nieder, er hat gfällt.
Sein Feind hat er gebracht zum Fall / Ligen darnider überall,
Müssen sehen daß er mit Glück / Regiert ihrs Land viel grosse Stück,
Und wie ich recht gesehen Hab / Der Herr ihm noch viel Länder gab...*

Reálné postavení Fridricha, jeho rodiny a jeho dvora však nebylo bez problémů. Na počátku byli zcela závislí na podpoře generálních stavů Spojeného Nizozemí, s určitým zpožděním začala docházet i podpora z Anglie.⁶⁹¹ Při příjezdu Fridricha do Nizozemí v dubnu 1621 tvořilo jeho průvod 85 lidí a 135 koní. Postupem doby se jeho dvůr zmenšoval. Haag byl v té době malým místem, vzdáleným jen několik kilometrů od pobřeží Severního moře a roku 1622 měl pouze 15 825 obyvatel. Vznikl z vesnice, která vyrostla v okolí zámku hrabat z Hollandu, nedosáhla ani velikosti města a nebyla chráněna hradbami. Tehdejší Haag se skládal ze dvou částí: první z nich byla oblast dvorů kolem zámku, v nichž bydleli prominentní obyvatelé, jejichž rodiny se podílely na správě provincie, druhou část tvořila ves, spravovaná vlastním magistrátem. V době příjezdu české královské rodiny sloužil zámek suverénním stavům provincie Hollandu, která v něm dala k dispozici velký sál pro shromažďování generálních stavů. Zde bylo také úřední sídlo místodržitele, prince Mořice Oranžského.

Bývalý český král, místodržitelův příbuzný, dostal k dispozici výstavný dům na Kneuterdijku, známý jako „Wassenaer Hof“ (obr. 178), který stál poblíž zámku. Shodou okolností šlo o dům jiného vyhnance - Oldebarneveltova zetě Cornelise van der Mijle⁶⁹² - jenž musel nuceně pobývat na holandském ostrově Goeree. Jeho manželka, Oldebarneveltova dcera Marie, byla ochotna uzavřít nájemní smlouvu, v níž si vyhrazovala pro sebe a své rodinné příslušníky několik místností.⁶⁹³ Rovněž požadovala záruku generálních stavů za případné věcné škody na domě a zařízení. Dům, který doposud sloužil i jako místo diplomatických setkání, byl částečně vybaven zařízením, které tam zbylo po jednání se zástupcem jižních provincií. Dvě nebo tři místnosti byly *královsky vybaveny*, aby hostitelé ukázali, že si nyní neváží královského páru méně než dříve. Kromě toho hradily generální stavy potraviny, otop a výdaje za služebnictvo v ceně 1200 guldenů. Pokud jde o výdaje na vojsko a dvůr, nepanoval vždy všeobecný

⁶⁹¹ Jakob I. a Karel I. vydali do r. 1632 na podporu rodiny Fridricha Falckého více než 200 000 liber. Viz Elmar WEISS: *Die Unterstützung Friedrichs V. von der Pfalz durch Jakob I. und Karl I. von England im Dreißigjährigen Krieg (1618-1632)*, Stuttgart 1966, s. 123.

⁶⁹² Jméno bývá uváděno i ve variantě *Cornelis van der Myle*.

⁶⁹³ Simon GROENVELD, *Könige ohne Staat: Friedrich V. und Elizabeth als Exilierte in den Haag 1621-1632-1661*, in: Katalog zur Bayerischen Landesausstellung 2003 *Der Winterkönig Friedrich V. Der letzte Kurfürst aus der Oberen Pfalz*, Augsburg 2003, s. 162-186; s. 171,172. Mezi Marií van der Myle a českou královnou se vyvinuly dobré vztahy. Alžběta se svými přimluvami zasloužila o zmírnění podmínek vyhnanství pro Cornelise van der Myle a Marie žila v domě jako její dvorní dáma.

konsens.⁶⁹⁴ I když byl dům na místní poměry výstavný, pro účely královského dvora nestačil, takže četní příslušníci králova doprovodu si museli hledat soukromý podnájem, nebo se ubytovat v hostincích. Fridrich a Alžběta usilovali o pronájem dalších místností a od počátku roku 1625 obývali i prázdný sousední dům, jenž rovněž patřil Oldebarneveltovým dědicům.

Fridrichova početná rodina se utěšeně rozrůstala i v Haagu. Stav po příjezdu do Haagu roku 1621 zachycuje ilustrovaný jednolist „Fridericvs D.g. rex Bohemiae...” (Č. 138b, obr. 179) s rytinou signovanou Crispijnem de Passe a rytým anglickým textem. Jde o rodinný portrét, na němž je pod čtyřmi písmeny božského jména zobrazen královský pár s prvními pěti dětmi - Fridrichem Jindřichem, Karlem, Alžbětou, Ruprechtem a Mořicem (Mauritiem). Vyobrazení demonstruje semknutí rodiny, kterou sám Bůh chrání před jejími nepřáteli. Šťastný rodinný život českého královského páru dokládá jiná, stejně koncipovaná rytina („Fridericvs D.g. rex Bohemiae...” - Č. 138a, obr. 180), na níž chybí tetragram a anglický text, ale přibyl další potomek. Šesté dítě – dcera Loysa Hollandina - byla prvním dítětem, které se Fridrichovi a Alžbětě roku 1622 v haagském exilu narodilo. Rytec děti očísloval podle pořadí od nejstaršího čekatele českého trůnu po nejmladší dítě na kolébce, které dostalo při křtu od stavů Hollandu praktický dárek - osobní rentu ve výši tisíc guldenů ročně a 400 guldenů v hotovosti ve zlaté dóze. I ostatní děti, narozené v Haagu, dostávaly od generálních stavů dary ke křtu, s nimiž byla Alžběta více či méně spokojena.⁶⁹⁵

Děti však většinou nebydlely s rodiči v jednom domě, měly svůj samostatný dvůr. V době útěku zůstaly tři nejmladší děti na braniborském dvoře v péči babičky, po příjezdu Fridricha a Alžběty do Haagu vyučoval Heinrich Alting tři nejstarší královské děti v Utrechtu. Roku 1623 dal leidenský magistrát královské rodině k dispozici nedávno přestavěný dvůr uprostřed města, bývalý klášter na Rapenburgu, v němž bydlívali i oranžští princové v době svých studií v Leidenu. Sem byly jedno po druhém posílány nejmladší děti, jejichž starší sourozenci zde studovali. Většinou zde královští potomci zůstávali do svých 17 let. Samostatný dvůr princů byl zrušen až roku 1641 po smrti nejmladšího prince Gustava. Tehdy

⁶⁹⁴ Nicolette MOUT, *Der Winterkönig im Exil*, s. 261, 262.

⁶⁹⁵ Nicolette MOUT, *Der Winterkönig im Exil*, s. 265.

se jeho poslední obyvatelka, asi desetiletá Sofie, vrátila do domu své matky.⁶⁹⁶ Na dvoře, který se skládal ze 120 osob, vyrůstaly falcké děti ve společnosti urozených vrstevníků. Učitelé královských dětí nebyli vybíráni jen z řad osvědčených falckých pedagogů a státníků, jakými byli Heinrich Alting či Volrad von Plessen, ale i z řad českých učenců, k nimž patřil například Šimon Partlic. Stylizovanou atmosféru výuky přenášejí dva zajímavé dvojportréty učitele a žáka, které vznikly patrně v soutěži dvou malířů. Na prvním zobrazil Jan Lievens prince Karla Ludvíka s Volradem von Plessen jako mladého Alexandra s Aristotelem (obr. 181), na druhém vypodobnil Gerard Dou prince Ruprechta s jeho nejmenovaným učitelem jako malého Samuele a velekněze Eliho.⁶⁹⁷

Prostředí, v němž se čeští princové v Leidenu pohybovali, nám dnes mohou přiblížit dobové rytiny knihovny, veřejné botanické zahrady a šermířské haly, které Leidenská univerzita využívala k výuce (obr. 182-184). Královské děti, z nichž vesměs vyrostly svérázné osobnosti,⁶⁹⁸ občas navštěvovaly rodiče v Haagu, zejména při slavnostních příležitostech, kdy mohly být představeny hostům. Rodičovský dvůr byl ovšem ve srovnání s leidenským větší a rušnější.

Nesnadné období zažívala královská rodina zvláště v letech 1623/24. Když byla ztracena Falc a falcká kurfiřtská hodnost byla přenesena na Maxmiliána Bavorského, neměl Fridrich už váhu vládce nad strategicky důležitým územím. Spojené Nizozemí bylo ochotno pro svou čest a pověst poskytnout jeho rodině asyl a prostředky na vedení dvora, nemínilo však financovat vojenské či diplomatické aktivity falcké exilové politiky, v jejímž čele se po smrti nejvyššího

⁶⁹⁶ Zpráva o denním režimu dvora v Leidenu, která je k dispozici, pochází právě od princezny Sofie, tedy z pozdějšího období. Sofie popsala dvůr princů jako „tout à fait à l'allemande“. Děti vstávaly v sedm hodin a ještě v nočním úboru se pomodlili a přečetly určitou pasáž z Bible. Po ranní toaletě a snídani následovaly vyučovací hodiny s různými učiteli, od deseti do jedenácti hodin se odbyvala hodina tance. Po jedenácté se obědvalo, ve středu a v sobotu ve společnosti duchovních, či profesorů leidenské univerzity. Pak přišly chvíle, určené pro rozptýlení a po druhé hodině pokračovalo vyučování. Večeře se podávala v šest hodin odpoledne. Malá Sofie chodila spát v půl deváté, doba před spaním byla určena modlitbě a čtení Bible. Stejně jako kdysi jejich otec absolvovaly všechny děti rovněž výuku Heidelberského katechismu. Simon GROENVELD, *Könige ohne Staat: Friedrich V. und Elizabeth als Exilierte in den Haag 1621-1632-1661*, in: Katalog zur Bayerischen Landesausstellung 2003 *Der Winterkönig Friedrich V. Der letzte Kurfürst aus der Oberen Pfalz*, Augsburg 2003, s. 172, 173, 175.

⁶⁹⁷ Willem Jan HOOGSTEDER, *Die Gemäldesammlung von Friedrich V. und Elisabeth im Königshaus in Rhenen/Niederlande*. In: Katalog zur Bayerischen Landesausstellung 2003 *Der Winterkönig Friedrich V. Der letzte Kurfürst aus der Oberen Pfalz*, Augsburg 2003, s. 188-206, oba obrazy na s. 200, 201.

⁶⁹⁸ Alheidis von ROHR, *Die Pfalz-Kinder. Timon, Le Diable, Willfull, Ned, Signora Antica, Mademoiselle sans facon und die Succesio britannica*. In: Katalog zur Bayerischen Landesausstellung 2003 *Der Winterkönig Friedrich V. Der letzte Kurfürst aus der Oberen Pfalz*, Augsburg 2003, s. 208-219.

hofmistra Johanna Albrechta Solmse (4. 5. 1623) ocitnul Ludvík Camerarius.⁶⁹⁹ Roku 1623 se rovněž aktivizovala císařská protifalcká publicistika, což se projevilo nejen novým dotiskem úspěšných pamfletů z roku 1621, ale i novými reakcemi na aktuální situaci. K nim patří i kvartový pamflet „Pfaltzgraff Fridrichs Gebet und Herzsäuffzen...“ (obr. 185), na jehož titulní straně je sice Fridrich vyobrazen, jak klečí před císařem na trůně, obsah textu však tuto situaci zpochybňuje. První část, fiktivní modlitba českého krále v próze, přináší sice pasáže, v nichž se Fridrich vyznává ze svých prohřešků proti císaři a lituje ztráty svých zemí, zároveň však touží po tom, aby se opět domohl vlády a jeho *věrní kalvinisté a rozenkruciáni, kteří jsou nyní vyděšeni a pocítují tíhu božího trestu* opět zvedli hlavu. Autor textu poukazuje na kalvinistické nauky jako na příčinu Fridrichova scestného jednání a líčí Fridricha jako nepoučitelného a ctižádostivého pokrytce, jenž svou dobrou vůli ke smíru s císařem pouze předstírá a nadále následuje své rádce i svou ctižádostivou manželku. Diskreditaci kalvinismu dotvrzuje i následující veršovaný text – „Tylliho otčenáš“, což je jen starý „Heidelberský a rebelantský otčenáš“ (Č. 58) z roku 1621, opatřený novým názvem. Tisk odráží nejen komplikovaný poměr mezi českým královským párem v exilu a císařem, ale i ambivalentní situaci, v níž musel Fridrich zaujímat stanovisko k diplomatickým pokusům o mírové řešení falcké otázky, které byly vedlejším produktem diplomatického jednání o španělsko-anglických sňatcích.

Součástí většiny smírných projektů byl i větší či menší tlak na konverzi ke katolicismu. To se projevilo i v návrhu španělského diplomata Godomara z jara 1623, který podmiňoval restituce Fridricha v Dolní Falci a navrácení Horní Falce výchovou nejstaršího Fridrichova syna ve Vídni a zaplacením 6 miliónů guldenů Bavorsku. Po Maxmiliánově smrti měla kurfiřtská hodnost připadnout opět falckému domu. Král Jakub doplnil plán návrhem, aby se jeho falcký vnuk oženil s císařovou dcerou. Dříve než se Fridrich k návrhu mohl vyjádřit, ztroskotal tento projekt na odporu Vídne a Madridu. Více se Fridricha a jeho rodiny dotkla mise

⁶⁹⁹ Když roku 1626 vstoupil do švédských služeb, vystřídal jej dřívější vyslanec v Londýně Johan Joachim Rusdorf. Achác z Donína působil ve Fridrichových službách v severním Německu, Andreas Pawel v Paříži a Stuttgartu. Bratr tohoto diplomata, Karel Pawel, působil v říšském městě Norimberku. Cenné služby prokazoval i falcký tajný rada Georg Michael Lingelsheim, který roku 1622 přesídlil do rodného Štrasburku. Spojení s Bethlenem, Vysokou Portou a Benátkami obstarával hrabě Thurn. Místo dobrodružných Anhaltových plánů nastoupila koncepce „bezpodmínečné evangelické válečné politiky“ s cílem získat zpět Fridrichovy země a hodnosti. Teprve po roce 1632 si falcká politika pod Rusdorfovým vedením začal klást skromnější cíle.

kapucína Francesca dellla Rota, který jako vyslanec Maxmiliána Bavorského jednal nejen v Anglii, ale navštívil i rodinu bývalého českého krále v Haagu. Tentokrát byla restituce slibována pod podmínkou přestupu ke katolické víře a katolickou výchovou Fridricha Jindřicha na vídeňském dvoře. Možnost výchovy falckého prince na vídeňském či mnichovském dvoře však Fridrich prohlásil za neslýchaný návrh, s nímž by prý nesouhlasil ani v případě, že by sám katolík byl. Největší kompromis, jenž by byl ochoten připustit, by prý byla výchova na francouzském dvoře. Rotta Fridricha třikrát navštívil, mluvil s jeho dětmi a vedl dlouhý rozhovor také s Fridrichem Jindřichem. Jeho mise však byla bezvýsledná.⁷⁰⁰

Rok 1625 byl obdobím značných změn, jež se projeví i v životě Fridricha Falckého a jeho rodiny. V dubnu 1625 zemřel Alžbětina otec, anglický král Jakub a na trůn nastoupil Karel I. V témže měsíci se rozloučil se životem i nizozemský místodržitel Mořic a generální stavy zvolily místodržitelem jeho nevlastního bratra Frederika Hendrika. Královský pár hrál svou ceremoniální roli při vzájemném předávání kondolencí k úmrtím i blahopřání k nástupu vlády. Důkazem toho je i leták „Kurtze Erklärung der Leychbegängnus weyland deß Durchleuchtigen...Herrn MAVRITII“ (Č. 179, obr. 186), na němž je ve smutečním průvodu zobrazen na čestném místě i Fridrich Falcký, ne jako bratranec zemřelého, ale jako kníže. Fridrich byl rovněž přítomen při otevření závěti zesnulého, neboť zdědil 1/8 jeho akcií Východoindické společnosti.⁷⁰¹

Nový místodržitel brzy vyplnil přání zesnulého bratra a oženil se. Tento sňatek přispěl k dalšímu utužení oranžsko-falckých svazků, neboť nevěstou se stala dcera zemřelého falckého nejvyššího hofmistra a Alžbětina čestná dáma Amalie ze Solmsu. Při uzavření manželské smlouvy Fridrich nevěstu zastupoval a Alžběta byla svědkyní. Od r. 1625 lze pozorovat vzestup role královské rodiny v ceremoniálních záležitostech Spojeného Nizozemí. Generální stavy to ocenily tím, že na počátku r. 1625 pronajaly dvoru českého krále ještě vedlejší dům, bývalé obydlí popraveného tchána pana van der Myle. Po nástupu Karla I. na trůn se výrazně zlepšily vztahy mezi Anglií a Spojeným Nizozemím. V září 1625 byla v Southamptonu uzavřena spojenecká smlouva mezi oběma státy, v níž nešlo jen

⁷⁰⁰ Peter BILHÖFER, *Nicht gegen Ehre und Gewissen*, Heidelberg 2004, s. 123-124.

⁷⁰¹ Nicolette MOUT, *Winterkönig im Exil*, s. 267.

o ochranu nizozemského území, ale i nároky Fridricha Falckého. V prosinci 1625 přistoupil k této alianci Kristián IV. Dánský, který ještě v témže roce vstoupil na německé bojiště. Haagská úmluva, základ zamýšlené velké protihabsburské koalice, znovu oživila naděje na znovudosazení Fridricha nejen ve Falci, ale i v Čechách. Svědčí o tom také četné letáky s prorockým obsahem, kterým bude věnována následující kapitola. Fridrichův osud a jeho dějinná role byly zakomponovávány do koncepcí běhu světových dějin i spásy lidstva. Mezi spisy tohoto druhu se zařadila i kniha Šimona Partlice, jenž působil na dvoře královských dětí v Leidenu. Vyšla roku 1626 v místě jeho tehdejšího bydliště pod názvem „Metamorphosis Mundi“.

Ale ani mimo Nizozemí a prostředí českého exilu nebyla Fridrichova pře zapomenuta. Svědčí o tom také leták „Deß Königs in Böhem Liedlin...“ (Č. 82; 1625), jenž obsahuje text písně, která se do značné míry shoduje s první písní z „Vier wahre Zeitungen“ (Č. 287) s názvem „Ein Trostlied König Friderichs“ z letákových novin, tištěných r. 1625 u Marxe Mayera v Erfurtu. Text tvoří vnitřní monolog Fridricha Falckého, jehož rytmus - v duchu Davidových žalmů - evokuje chod myšlenek jednotlivce, jenž s pomocí boží hledá východisko z tísnivé situace. Fridrich se vyrovnává se svým údělem, s ponížením, posměchem a utrpením, jehož smysl nechápe. Jeho víra v to, že Bůh nakonec přece jen zasáhne v jeho prospěch, zůstává nezlomena:

*Fried und Trewe, das ist mein höchste Zier
Auch mein Begier
Darzu mein Herz thut wallen,
Ob ich durch Unfried bin beschwert,
Umbgetrieben werd,
Thuts meinem Gott also gefallen,
Der mir die Kron,
Vom Haupt gethon,
Der gibt sie mir,
Bald wider schier
Von seiner Hand thut alles kommen.*⁷⁰²

Roku 1626 se protihabsburská koalice rozrostla o dalšího člena. Stal se jím Gábor Bethlen. Valdštejnovi se sice podařilo zastavit u Desavy postup tažení Arnošta Mansfelda a dánského vojska, ale přesto se značná část vojáků probojovala přes Slezsko a Moravu až do Uher. V té době ovládl Ladislav Velen

ze Žerotína polovinu země. Právě on zřejmě vyslal Jana Amose Komenského s proroctvími šprotavského vizionáře Kryštofa Kottera k Fridrichovi Falckému do Haagu. Komenský, horlivý šířitel a překladatel těchto revelací, svůj čestný úkol splnil. O tom, jaký dopad měly tyto vize o pomoci ze severu a porážce Habsburků na aktivitu samotného Fridricha se však lze jen dohadovat.⁷⁰³ Na jaře následujícího roku pak Valdštejn Dány z Moravy vytlačil a toto vítězství Ferdinandovi umožnilo, aby vyhlásil „Obnovené zřízení zemské“.

Reprezentační úloha královské dvojice zvyšovala lesk událostí v životě Spojeného Nizozemí a zároveň jejich viditelná přítomnost připomínala a oživovala otázku jejich nároků. Manželství Frederika Hendrika a Amalie ze Solmsu brzy splnilo očekávání nizozemské veřejnosti a v červenci 1626 byla Alžběta kmotrou při křtu malého Viléma II. Oranžského. Právě k této příležitosti napsal nejvýznačnější holandský básník té doby Joost van Vondel svou neznámější báseň „Hlahol zvonu“. Roku 1627 hrál zase Fridrich jako rytíř podvazkového řádu svou roli při jeho propůjčení Frederiku Hendrikovi. Pohostinství tohoto místodržitele v jeho novém domě v Honselaarsdijku, proslulém výtečnými honitbami, český královský pár často využíval.

Královská rodina si oblíbila rovněž okolí Rhenen, kde se často zdržovala v budově bývalého kláštera. Roku 1628 projevil Fridrich přání postavit na místě kláštera nový palác. 25. května 1629 uzavřel s utrechtskými stavy smlouvu, podle níž mu byl bezplatně přenechán dům i pozemek pod podmínkou, že jim král zaplatí deset tisíc guldenů v případě, že by dům přenechal někomu jinému než svým zákonitým dědicům. Provedení stavby (obr. 187a, b) bylo svěřeno haagskému malíři a architektovi Bartholomeovi van Bassen. Výsledkem jeho práce byl palác uprostřed zahrad, jehož hlavní budova s dvěma postranními jižními křídly obklopovala vnitřní dvůr. Utrechtské stavy se částečně podílely i na vybavení paláce vnitřním zařízením.⁷⁰⁴ Toto sídlo si však rodina jako celek příliš neužíla.

⁷⁰² Volně: „Pokoj a věrnost jsou mou největší ozdobou a žádostí, k níž se mé srdce upíná. Ačkoli jsem sužován a znepokojován válkou, vzdávám za to chválu Bohu, jenž mi vzal korunu s hlavy, ale brzy mi ji opět navrátí. On to všechno může učinit.“

⁷⁰³ Komenský předložil vidění nejdříve duchovnímu rádcí Fridricha Falckého Heinrichu Altingovi, jenž měl jisté výhrady k jejich pravosti. Fridrich sám prý se pouze divil, že je toho taková spousta. Viz Bedřich MENDL, *Fridrich Falcký*, s. 97.

⁷⁰⁴ Simon GROENVELD, *Könige ohne Staat: Friedrich V. und Elizabeth als Exilierte in den Haag 1621-1632-1661*, in: Katalog zur Bayerischen Landesausstellung 2003 *Der Winterkönig Friedrich*

Do klidné rodinné atmosféry zasáhlo hned na počátku roku 1629 velké neštěstí. Nejstarší syn Fridricha a Alžběty, čekatel českého trůnu Fridrich Jindřich (obr. 93), se 17. ledna 1629 vypravil s otcem do Amsterdamu. Chtěli si prohlédnout poklady, jež ukořistil v boji se Španěly Piet Hein, slavný pirát-hrdina. Při plavbě po řece IJ se rozpoutala bouře, během níž do lodi českého krále narazilo jiné plavidlo. Při katastrofě přišel o život český korunní princ a jeho dvořané, Fridrich neštěstí přežil. Tragédie, při níž se český král stal svědkem smrti svého nadějného syna, vzbudila velkou pozornost. Generální stavy rozvažovaly, zda mají vyvolat soudní jednání, nakonec zůstalo jen při projevech soustrasti. Událost našla odezvu v soudobých letáčích.⁷⁰⁵ Nejpůsobivěji nešťastnou událost zpracoval Joost van den Vondel v básni „Slzy smutku nad neštěstím mladého kurfiřta“.⁷⁰⁶ Český překlad střední části jeho básně nám může zprostředkovat pocit ztráty, které s králem sdíleli i jeho hostitelé:

*Ach otče, otče, volá otce syn
spaste mne, spaste, klesám do hlubin,
tak prvorozenec vás volá vždy vám milý:
spaste mne, spaste, opustí mne síly!
Voda mne hrozí vbrzku zahltit
a nůžky osudu života mého nit
tenkou a něžnou už už stříhají,
spaste mou duši, prchá potají
v poslední chvíli mého života.
Jeden vzlyk, další a pak prázdnota.
Jen vítr po hladině burácí,
poslední pláč ve vlnách utrácí.
Naděje národa, polárko, k níž se díval
krutý jak - ach, ach, ach! - ten vody přival
královskou utopil zde vaši slávu
a otce nechal v pláči sklonit hlavu.
Osude trpký, muselo to být?
Musel jsi rýnský rozbřesk zahubit,
paprsek božský, plný naděje
musel jsi nechat klesnout do IJe?
Musel jste umřít, kníže oplakaný?
Vy, co jste slíbil bez bázně a hany,
Že pomstu rozdmýháte, vojska sbor
shromáždíte k tažení do Bavor,
by po porážce nepřítele zase*

V. *Der letzte Kurfürst aus der Oberen Pfalz*, Augsburg 2003, s. 162-186; s. 173; Nicolette MOUT, *Winterkönig im Exil*, s. 265.

⁷⁰⁵ Nicolette MOUT, *Winterkönig im Exil*, s.269, pozn. 47.

⁷⁰⁶ „Lijktränen over het verongelukken van den jongen Keurvorst“ (Č. 192).

*po právu čest vašeho otce zaskvěla se.*⁷⁰⁷

Tato tragédie jistě silně zasáhla do života rodiny, život se však nezastavil. V témže roce se Fridrich objevuje na letácích v souvislosti s významným úspěchem Spojeného Nizozemí, dobytím důležitého strategického bodu - města Herzogenbusch. Město bylo Frederiku Hendrikovi předáno v září 1629. Tohoto aktu se zúčastnil i Fridrich, jenž společně s místodržitelem přijímal poraženého vojevůdce Grobbendoncka. Celou situaci ukazuje reprezentativní ilustrovaný jednolist „Hollands Triomff-Tonneel“ (Č. 159, obr. 189). Předání města je pojata jako živý obraz, jenž znázorňuje úspěšné zakončení námluv. Na vyvýšené scéně stojí tehdejší biskup města Michael Ophovius, jenž uzavírá sňatek mezi princem oranžským a městem, znázorněným pannou (*Boscher Maeght*). Za dívkou, jež drží městský znak, stojí poražený guvernér města Godefridus Grobbendonck. Nad scénou je na jakémsi vítězném oblouku zavěšen plánec dobytého města, oba portály scény zdobí obrazy znázorňující čtyři důležité vojenské úspěchy Frederika Hendrika.⁷⁰⁸ Pod scénou oslavují obyvatelé země statečného prince a jeho nevěstu. Vlevo od scény jsou pod sebou zobrazeny portréty tří mužů, po pravé straně portréty tří žen. Jde o zobrazení tří prominentních manželských párů. Nejčestnější místo nahoře zauímají portréty Fridricha Falckého a Alžběty, prostřední dvojicí je Frederik Hendrik s Amalií ze Solmsu, nejnižší místo je vyhrazeno frískému místodržiteli Ernstu Casimirovi a jeho ženě. Text tvoří báseň Jana van de Veena „Mey Crans“ (Májový věnec). V básni se proplétá několik rovin - alegoricko-myologická, historicko-popisná a protišpanělská.

Místodržitel se v roli boha války Marta uchází o Silvu, lesní bohyni (bosch = les), dceru boha Vulkána. Aby ji získal, nelituje žádné námahy: vysuší močály, zbuduje hráze a valy. Dostaveníčko se pak odbývá ve formě kanonády až do chvíle, kdy panna nápadníka vyslyší. Již v této alegoricko-myologické rovině je vyzdvížena příčina vojenského úspěchu - přípravné zemní práce a stavba obléhacích zařízení. Nechybí ani škodolibý poukaz na získání španělské stříbrné flotily a závěrečný chvalozpěv na místodržitele. Nejčestnější místo pro portréty českého krále a královny v exilu, mohou svědčit o značném respektu, jemuž se

⁷⁰⁷ Český překlad Olga KRIJTOVÁ, Hans KRIJT, *Průvodce dějinami nizozemské literatury*, Praha 1990, s. 50, 51. Nizozemskou verzi obsahuje například *VONDEL VOLLEDIGE DICHTWERKEN EN OORSPRONKELIJK PROZA*, MCMXXXVII, J.J.W. BECHT, Amsterdam, s. 879.

oba manželé (a jejich královské tituly) ve Spojeném Nizozemí těšili. Na Fridricha tak padlo trochu lesku vojenské slávy, která jemu samotnému zůstala odepřena.

V následujícím roce (1630) se český král s pomocí Karla I. nadarmo pokouší přemluvit nizozemské generální stavy, aby mu přenechaly některá území v zemích, jež patřily k jülišskému dědictví. Jeho argument, že jako falckrabě má na nějaké jülišské léno právo, neudělal na stavy zvláštní dojem. V souladu se zněním smlouvy se Španělskem z roku 1620 později Spojené Nizozemí jülišské dědičné země až na několik pevností vyklidí.⁷⁰⁹ Právě dostavěný palác v Rhenen byl roku 1631 svědkem posledního léta, které rodina českého krále strávila pohromadě.

IV. 3. Publicistický obraz Fridrichovy situace po Lipském konventu.

Hledáme-li mezníky, které se staly příčinou zvrátů v průběhu třicetileté války, neuniknou nám následky, které vyvolal restituční edikt, jenž vydal Ferdinand II. 6. března 1629. V souladu s ním měly být katolické církvi vráceny všechny državy, které vlastnila roku 1552 a kalvinisté měli být zbaveni výhod, jichž požívali vyznavači augšpurské konfese. Pro říšská knížata znamenal edikt nejen silný zásah do jejich finanční situace, ale především útok na jejich práva. Ve svých důsledcích postavil do jednoho šiku luterány, kalvinisty, ba i mnohé katolíky. Po ukončení dánské války lübeckým mírem (7. červen 1629) skutečně začaly rozsáhlé konfiskace. Problémy se vyhrotily na sněmu kurfiřtů v Řezně, kde císař nedosáhl volby svého syna římským králem. Kurfiřti si vynutili odvolání Valdštejna, decimaci armády a přezkoumání restitučního ediktu říšským sněmem. Císař se svou neústupností dostal do situace, kdy byl zbaven armády právě tehdy, když Gustav Adolf vpadl do Německa (6. červenec 1629).

Nejstarší leták této skupiny vznikl jako reakce na událost, která následovala po dílčích sasko-braniborských rozhovorech.⁷¹⁰ Jan Jiří Saský tehdy svolal Lipský konvent, jenž byl zahájen 6. února 1631. Pět dní před jeho začátkem zaslal

⁷⁰⁸ Jde o zobrazení vítězství u Grolu (19.8. 1627) a Weselu (19.8.1629), útěku Španělů z Veluwu (ústup po ztrátě města Wesel) a zobrazení flotily, čímž je míněna stříbrná flotila, kterou dobyl Piet Hein; viz HARMS IV, s. 212.

⁷⁰⁹ Nicolette MOUT, Winterkönig im Exil, s. 270.

⁷¹⁰ Šlo o dílčí jednání v Annabergu (duben 1630) a na zámku Zabeltitz v Sasku (začátek září 1630), kde aktivnější braniborská strana našla konečně odezvu u Jana Jiřího, jenž ovšem ještě stále váhal před přímou konfrontací s císařem, viz Geoffrey PARKER, *Der Dreissigjährige Krieg*, s. 193, 194.

Ferdinand kurfiřtům výhružný dopis, v němž protestantským pánům zakázal, aby se vyzbrojovali. Výsledky lipského jednání byly zveřejněny 28. března. Účastníci rozhodně odmítli omezení náboženských svobod i zásahy do práv knížat. Nejdůležitějším výsledkem bylo rozhodnutí o zřizení protestantského vojska, jež mělo zachovávat neutralitu jak vůči císaři tak vůči švédskému králi a mělo chránit účastníky konventu před požadavky obou bojujících stran.⁷¹¹ Teprve ryze hmotné důvody přiměly saského kurfiřta, aby začal volky nevolky reagovat na „Německý budíček“, jeden z ilustrovaných jednolistů, které měly saského kurfiřta přimět k tomu, aby se konečně ujal zájmů *zhanobené, popleněné, ba téměř umírající evangelické církve*.⁷¹²

Leták „Lutherisch und Calvinisch Jüngstgehaltner Rathschluß“ (Č. 196, obr. 193)⁷¹³ je pamfletem, jenž se z katolických pozic vysmívá účastníkům konventu pro neúčinnost jejich usnesení. Dominantu rytiny tvoří půlkruh dvaceti (zčásti fiktivních) účastníků Lipského konventu, kteří sedí pod vysokým obloukem klenby. Uprostřed sedí „duch vzpoury a neklidu“ (*Vnruhiger Geist*), jenž v roli sekretáře zapisuje přednesená stanoviska. U pravé stěny oblouku stojí Fridrich Falcký s Alžbětou a jejich nejstarším synem, vlevo je zobrazena alegorie pravé církve, císař a Tilly. Shůry shlíží na zúčastněné Bůh-Otec, jenž ujišťuje císaře svou pomocí, bude-li zastávat zájmy církve. Text se skládá z dvaceti strof po osmi verších, v nichž jednotliví účastníci vyjadřují svá mínění.

Úvodem žádá švédský král účastníky o pomoc pro své tažení v Pomořanech. Francouzský a anglický král sice oznamují shromážděným svou dobrou vůli, ale o nadšené pomoci se však nedá mluvit. Francouzský král je ochoten se angažovat jen pokud z toho bude mít prospěch, anglický král je ochoten přispět nanejvýš *dobrou radou*. Fridrich Falcký se zmiňuje o omezených možnostech, které mu skýtá jeho nynější nevalná situace. Pak přichází na řadu Alžběta a prosí přítomné pány o pomoc, aby se mohla se svou početnou rodinou vrátit do Falce. Jejich nejstarší syn je však jiného názoru než rodiče a spekuluje s pomocí Francie a saského kurfiřta, s jejichž přispěním by se mohl Bavorům pomstít za křivdy, učiněné Falci. Saský kurfiřt rozmrzele zjišťuje, že se na závěry schůzky nedá

⁷¹¹ Geoffrey PARKER, *Der Dreissigjährige Krieg*, s. 194-197; Postup Gustava Adolfa a dobytí Magdeburgu pak realizaci usnesení podstatně pozměnilo. 24. června 1631 uzavřel s Gustavem Adolfem smlouvu o placení kontribucí braniborský kurfiřt.

⁷¹² „Der Deutschen Wecker“, HARMS II, 259 (obr. 192).

spoléhat a cítí se dvojnásob poškozen svou neutrální politikou. Obává se, že když bude podporovat „predikanty“, dopadne jako falckrabě Fridrich a bude na něho uvalena klatba. Kurfiřt braniborský se rozhoduje, že bude odvádět Švédům kontribuci. Wirtemberského vévodu a říšská města Norimberk, Ulm a Augsburg nutí přítomnost císařských vojáků, aby se císaři vydali na milost a nemilost. Na své nezávislosti pevně trvá pouze Strassburg. Tato truchlivá bilance vyděsí zástupce Spojeného Nizozemí, neboť se v situaci trvalého ohrožení španělskými vojsky obávají vzrůstu katolických sil v Německu. Zcela bezradní jsou *všichni luterští predikanti*, neboť zjišťují, že jim jejich ochránci již nebudou moci poskytovat asyl.

Zapisovatel - „duch vzpoury a neklidu“ - povzbuzuje přítomné, aby nadále setrvali ve své utěšené nesvornosti. Pravá církev žádá zpět vše, co její jest a císař, její ochránce, bude trvat na restituci, zaštitěn Bohem, jehož pomocí si je jist. Tomuto úmyslu říká své *amen* i dobyvatel Magdeburgu Tylli, jenž deklaruje svou ochotu nasadit život i důvěru v pomoc samotného Krista.⁷¹⁴ Leták byl zřejmě vydán v době mezi 24. červnem, kdy se braniborský kurfiřt dohodl s Gustavem Adolfem na kontribuci a bitvou u Breitenfeldu, která katolickou publicistiku na čas umlčela. Alianci se švédským králem uzavřel posléze i saský kurfiřt.

Vpád Gustava Adolfa do Německa dal Fridrichovi opět novou naději. V červenci 1631 se v dopise Frederiku Hendrikovi s optimismem vyjadřuje o svých vyhlídkách.⁷¹⁵ Jan Amos Komenský, setrvale věrný falcké straně, píše s nadějí na návrat domů „Pozoun milostivého léta“,⁷¹⁶ v Amsterdamu jsou překládána Kotterova proroctví a vydána zároveň s předpověďmi Johanna Kregela z Falce.⁷¹⁷ V listopadu se Fridrich Falcký obrací na nizozemské generální stavy s návrhem,

⁷¹³ HARMS II, 225 uvádí stejnojmenný leták, jenž se od tohoto liší tím, že neobsahuje textové pasáže, které dávají slovo Fridrichovi Falckému, Alžbětě a jejich synovi.

⁷¹⁴ „Amen Amen daß werde war/ Wegen Gottes Wort wag ichs leben gar/ Auff JESUM Christum thu ich bawen/ Seiner Hülff thu ich allein vertrauen.“

⁷¹⁵ Nicolette MOUT, *Der Winterkönig im Exil*, s. 270; KHA 14, (Frederik Hendrik) XI B-29: 15. Juni 1631.

⁷¹⁶ Josef POLIŠENSKÝ, *Komenský, Muž labyrintů a naděje*, Praha 1996, s. 202.

⁷¹⁷ Nicolette MOUT, *Der Winterkönig im Exil*, s. 270; „Een kort extract der wonderlijcken visioenen ende gesichten...“, Amsterdam 1632 (L. D. PETIT, *Bibliotheek van Nederlandsche pamfletten. Verzamelingen van de bibliotheek van Joannes Thysius en de biblitheek der Rijksuniversiteit te Leiden*, 4 Bde, Den Haag 1882-1934, dále jen PETIT; Nr.1734). N. Mout uvádí i holandské letáky roku 1632 v nichž je Fridrich oslavován: „Gheluck en zegenwensch aen... Fredericum de V....“, Arnheim 1632 (PETIT, Nr. 1748); „Triumphante inhalinghe van Sijne Majest van Bohemen...“, Arnheim 1632 (KNUTTEL, Nr. 4194).

že se připojí k švédskému vojsku. Reakce je příznivá, ale na finanční podporu nutnou k vybavení vojska musí ještě nějakou dobu čekat.⁷¹⁸

V témže měsíci (15. listopadu 1631) obsadila saská vojska pod vedením generála von Arnim Prahu, již předtím Valdštejn bez boje vyklidil. Se saskými vojsky se vrátilo mnoho českých vyhnanců. Z tohoto období,⁷¹⁹ patrně z počátku roku 1632, pochází také ilustrovaný jednolist „Der alte widerkommende Pragische Koch“ (Č. 69, obr. 194), jehož anonymní autor znovu sáhl k osvědčenému motivu z roku 1621. Rytina se příliš neliší od vyobrazení na starší předloze. Je na ní opět zobrazen kuchař v zástěře, na lavicích jsou opět připraveny talíře s jídlem, arkádou vpravo je vidět ohniště s kotlíkem. Levý portál prostoru umožňuje průhled do krajiny, kde klečí na kolenou postava v kutně, s křížem na zádech. Text je opět monologem onoho kuchaře, jenž kdysi komentoval události po bitvě na Bílé hoře. Teď, více než po deseti letech, je bohatší o nové zkušenosti a mnohé věci již vidí jinak. „Jsem to ještě vůbec já, ten starý pražský kuchař?“, ptá se sám sebe. Před lety se domníval, že když *toho dobrého mladého krále* vyženou, zavládne mír. Bylo tomu však jinak. Svoboda a staré dobré zvyky zmizely jako dým, odbojní stavové (jimž teď uctivě říká „PÁNI“) museli odejít ze země bez majetku, klobouků a někdy i bez hlav, trest neminul ty, kteří s Fridrichem pravidelně stolovali, ani ty, kteří si jen potají v kuchyni vyzvedli polívčičku. Pryč museli i všichni ti, kterým nebyly milé dlouhé posty a dost pilně neklekali před mariánskými obrazy. Kuchař s lítostí vzpomíná na staré české pány a jeho charakteristika zásadních společenských změn výstižně zachycuje následky likvidace stavovského uspořádání Českého království. Stavové českého království, kteří dodržovali přísná pravidla pro přijetí do panského stavu a kteří neuznávali říšské hraběcí tituly, se museli smířit s přílivem nové cizí šlechty. Tato hromada „nových hrabat“ si ovšem vede s daleko větší pýchou než staří čeští páni a vyžaduje mnohem větší poslušnost:

*Hergegen kamen viel Monsieur
Fremde Kerl/Närrische Thier
Auß Spanien her/ unnd auß Welschland/
Theyls auß Flandern und Brabant/
Dürre Hunde mit spitzen Bärthen/
Welche alle mehr begeherten/*

⁷¹⁸ Nicolette MOUT, *Der Winterkönig im Exil*, s. 271.

⁷¹⁹ Leták musel vzniknout v období mezi 15. listopadem 1631 a 25.5. 1632, kdy Valdštejn Prahu znovu opanoval.

*Als die alten Böhmischen HERREN/
 Und liessen sich hoch ehren gern/
 Dann sie hatten Pergament/
 Da war beym hundert Element/
 Ein hauffen Graffe drauff geschmiert
 Mit rother Dint und Goldt geziert
 Daß wer es sah/ vernarrte gar/
 Und wußte nicht wie es drumb war
 Man hätte wohl in manchen mögen
 Ein dutzend gantze Braten legen/
 Und eyngewickelt mit ander Speise/
 Mit sich nehmen auff die Reise.
 Einr hieß DON, der ander SIGNOR,
 Je Gott/ wie giengen die Kerl empor/
 Einr ritt stattlich/ der ander fuhr
 Wann wir sie sahen von ferne nur
 Auf eine halbe Meile sitzen/
 Wir mußten greiffen an die Mützen.⁷²⁰*

K zásadním změnám však nedošlo jen mezi pány, ale i v kuchyni. Kdysi váženého pražského kuchaře vystřídal kuchařky, které *musely vařit ve dne v noci*. Jejich doba však skončila a kuchař je opět připraven zaujmout své místo. Do monologu hlavní postavy je vsunuta narážka na porážku Ligy u Lipska v podobě příhody o kuchařově příteli, jenž se pomstil za uštědřený výprask. Text uzavírá líčení vize o velké řece, která teče od půlnoci, rozlévá se přes Prusko, Pomořany a Sasko, kde se spojuje s Labem. Vodní proud směřuje na jih, pohltí Sálu a Mohan, pojme do sebe Rýn i Dunaj. Labe mění směr toku a pospíchá teď od Míšně do Čech.⁷²¹ Tak kuchař znázorňuje triumfální tažení Gustava Adolfa, jež je v soudobých letácích popisováno i jako „běh půlnočního lva farskou uličkou“.⁷²²

Úspěšné tažení švédského krále oživilo vzpomínky na počátek konfliktu, a to i mimo kruhy české emigrace. Jako příklad může posloužit ilustrovaný jednolist „Der grosse Kamm“ (Č. 73, obr. 195), jehož autor postavil pointu svého tisku na rčení „alles über einen Kamm scheren, tj. „vzít všechno na jedno kopyto“ a mezinárodně srozumitelné metafoře stříhání či holení. Mezi zuby dvou velkých hřebenů je

⁷²⁰ Citace HARMS IV, 214, od verše 53 dále.

⁷²¹ Obraz toku, který změnil přirozený směr připomíná pasáž, užitou v druhé polovině roku 1622 v závěru císařského jednolistu „Vrsachen und Vrsprung alles kamera und Elendts in Böheimb unnd Teutschlandt“ (Č. 294), která říká, že „jestli porodí myš slona a kukačka vasedí bažanta, jestli komár vypije moře a Rýn poteče od Kolína do Štrasburku, pak zařídí Falc všeobecnou obnovu, nastolí v říši svornost, zavede v církvi jednotu a stane se záštitou víry.“

⁷²² Viz např. leták „Der Mitternächtliche Lewe/ welcher in vollen Lauf durch die Pfaffen Gasse rennet“ (Č. XXXI). Jako „farská ulička“ se posměšně označovala porýnská biskupská a arcibiskupská území v německém vnitrozemí.

zobrazen velký sál, v němž se šest švédských vojáků věnuje holičské a lazebnické praxi: jeden češe jakéhosi jezuitu, druhý pouští žilou nějakému mnichovi, třetí pilně myje jinému řeholníkovi hlavu. Uprostřed sedí na stoličce bavorský medvěd s ručníkem přes ramena a nechává si upravovat kožich. Jeden ze švédských vojáků mu snaživě přidržuje zrcadlo, další asistuje samotnému vrchnímu kadeřníkovi - Gustavu Adolfovi. V pozadí u stolku před oknem sedí ustaraný Tylli s ovázanou levou rukou a o zdravou pravici si zničeně opírá hlavu. Pozadí lazebnického sálu se dvěma sloupy významně nabízí příznačný výhled - na město Heidelberg. Autor jednolistu komentuje pomocí 92 břeskných alexandrinů obrat, během něhož hřeben a nůžky změnily majitele a rekapituluje vše, co se stalo od doby, kdy hřeben přinesli jezuité z Říma a našli tyrana, jenž neměl zábrany přes hřeben začít stříhat. Úvodem této přehlídky všeho, za co je nyní třeba splatit stejnou mincí, je připomenut osud Fridricha Falckého, na němž byl hřeben poprvé vyzkoušen. Falckrabě byl tak dokonale a hladce ostříhán a oholen, že se musel ze studu schovat v Holandsku, než mu vlasy dorostly a obrátil se list:

*So manche (Reiche Statt) so mancher fetter Ort/
Von diesem spitzign Kamm von grausn hat gehort/
Am Pfälzer haben sie zu erst ihn recht probieret/
In dem sie alle Haar / und ihn so glatt balbieret/
Daß er sich schemte sehr/ und sucht ein (holes Land)
Bis wuchsen wider Haar/ und sich das Blat umbwand/*

Pak na sobě pocítili hřeben Čechové, z nichž mnozí přišli nejen o vlasy, ale také o hlavy a byli nemilosrdně ostříháni, přestože by lazebníky raději prokleli.

*Die Böhmen mussten drauff auch diesen Kamm versuchen/
Sie hetten lieber da/ die Schörer mögn verfluchen/
Denn sehr viel mit dem Haar verlohren ihren Kopf/
Und wurde arg genug geschorn manch armer Tropff/*

Dále autor připomíná rozpad protestantské Unie, Mansfeldův ústup, tažení Kristiána z Halberstadtu, dobytí Magdeburku, obležení Stralsundu a dochází až k okamžiku ohrožení *routové zahrádky* (Sasko), jejímuž ostříhání zabránil zahradník tím, že si zavolal na pomoc Iva. Ten sebral Tyllimu hřeben, proběhl „farskou uličkou“ a brzy připraví medvěda i o *nejdražší z jeho klenotů*, který uloupil falckraběti. V závěru vyzývá autor Iva, aby stříhal rychle a neztrácel s medvědem moc času, neboť je na řadě ještě orel a hřeben je také třeba vyzkoušet i v zemi, odkud se rozšířil a kde jej jeho *římský mistr* vynalezl.

Možnou změnu Fridrichovy situace v souvislosti s tažením švédského krále registroval také novoroční ilustrovaný jednolist „Newe Jahr Avisen. Im Jehan petagi Kramladen“ (Č. 207, obr. 196). Aviza z krámku a tiskárny Jeana Potage, komické figury kočovného divadla, informují o válečných úspěších protestantů a přinášejí špatné zprávy zejména pro Bavorsko, které bude muset vrátit svůj falcký lup. Rovněž v publicistice, která oslavovala Gustava Adolfa, lze najít zmínky o znovudosažení Fridricha Falckého. V letáku „Drey Schwedische Lieder (Č. 101), v druhé písni, jež je chvalozpěvem na švédského „lva ze severu“, jsou ve 13. sloce zmíněny Gustavovy plány, které se Fridricha týkají. Gustav prohlašuje, že nyní potáhne do Frankfurtu nad Mohanem, rozbije svůj stan ve Falci, v Heidelbergu opět dosadí Fridricha a zařídí, aby posměváčky přešel smích:

*Nun wil ich nach Frankfurt an dem Main / In der Pfalz mein Quartier machen,
Fridericum zu Heidelberg setzen ein / Du wirst darzu nicht lachen...*⁷²³

Také v letáku „Kurtze Relation unnd Prognosticon....“ (Č. 180; r.1632) je Fridrichovi věnováno několik prvních strof, v nichž se opět očekává jeho návrat a je vyzván, aby popadl příležitost za pačesy:

1. **Rex Fridericus Primus / Jam diu sedet imus,**
Darunten in dem Haage / Hat manchen schweren Tage.
2. **At nunc fortuna favet / Et Ferdinandum pavet,**
Das Glück läßt sich nich zwingen / thut leicht zu stücken springen.
3. **Fridericum mox restituetur / Etiam iam revertetur,**
Nachdem er viel erfahren / In nächsten zehen Jahren.
4. **Ad patriam optatam / Tam misere vastatam,**
Von seinem nächsten Freunde / Und Spannischem Gesinde.
5. **Quam denuo purgabit / Ut antea regnabit,**
Er hat nun lehrn regieren / Den Wagen besser führen.
6. **Pacem Deus nunc dabit / Caesar caput fricabit**
Weil er gefolgt die Pfaffen / Die selten was guts machen.
7. **Valde se macerabit / Quia non diu stabit,**
Wer nur Verfolgung übet / Der meiste theil ihm liebet.
8. **Propter pressuras tuas / Friderice, confidenter ruas**
*Nimb Glegenheit beym Haare / Es hat nicht mehr groß Gefahre.*⁷²⁴

Fridrich však musel několik měsíců čekat na to, až nizozemské stavy schválí finanční podporu, která by mu umožnila, aby se aktivně zapojil do válečného dění. Po obvyklých průtahách a dlouhých poradách mu bylo přiděleno 150 000 guldenů. Po slavnostní audienci pak Fridrich odcestoval. Cestovní náklady k hranici stavy

⁷²³ Franz Wilhelm von DITFURTH, *Die historisch - politischen Volkslieder des dreißigjährigen Krieges*, Heidelberg 1882, č. 81, s. 217, strofa 13.

zaplatit nechtěly a místodržitel s politováním sdělil, že mu jeho zdravotní stav nedovolí, aby Fridricha doprovodil do Německa. Generální stavy však prostřednictvím svého vyslance Cornelise Pauwa vytrvale intervenovaly u Gustava Adolfa ve prospěch bývalého českého krále.⁷²⁵ Fridrich se zúčastnil slavného vjezdu Gustava Adolfa do Mnichova, což pro něho určitě bylo velkým zadostiučiněním. Zdálo se, že se konečně dočká lepších časů, i když jeho vyhlídky na restituce byly závislé na Gustavu Adolfovi, který si mohl klást podmínky. Když Gustav Adolf v bitvě u Lützeny padl, spekovalo se v Anglii krátce s tím, že by se do čela protestantských sil mohl postavit Fridrich,⁷²⁶ ale během několika dní umírá 29. listopadu 1632 v Mohuči i on, pravděpodobně jako oběť morové nákazy. Pavel Stránský, jeden z významných českých exulantů, zhodnotil závěrečnou fázi Fridrichova života ve svém díle o českém státě, věnovaném Fridrichovým synům, takto: *Když pak konečně vítězstvím švédského krále Gustava Adolfa znovu získal z velké části své dědictví v Rýnské Falci a když se zdálo, že získá zpět i ostatní území a důstojnosti, jež jej kdysi zdobily, zasažen byl smrtí, urychlenou buďto úpomými úbytěmi, jež si zcela nedávno přivodil při neblahém onom ztroskotání lodi v Harlemu, anebo, jak někteří tvrdili, prudkým jedem, jež mu zločinní lidé podali.*⁷²⁷ Podobně se vyjádřil kronikář Johannes Minck z Bieberau (1611-1664): *Vedlo se mu jako Mojžíšovi, jenž sice spatřil hranice Zaslíbené země, ale nevešel do ní.*⁷²⁸ Královo tělo mělo být převezeno do Haagu, ale během zmatků třicetileté války se ztratilo, takže dnes není známo ani místo jeho posledního odpočinku.⁷²⁹

Smrtí Fridricha Falckého nekončily naděje jeho krajanů ve Falci, ani českých exulantů, kteří začali upínat své naděje k Fridrichovým potomkům. Nešťastný český král sice opustil své místo na výsluní zájmu autorů letákové publicistiky, ale přece jen byl ještě tu a tam připomenut. Po jeho smrti, roku 1633, byl vytištěn ilustrovaný jednolist „Groß Europisch Kriegs Balet“ (Č. 153, obr. 197), jehož autor stylizuje válečné události v Evropě do podoby velkého baletního představení, v němž tančí evropští „králové, panovníci, knížata a republiky v sále usouzeného

⁷²⁴ Emil WELLER, *Die Lieder des Dreissigjährigen Krieges nach den Originalen abgedruckt*, Basel 1858, s. 238, 239.

⁷²⁵ Viz Nicolette MOUT, *Der Winterkönig im Exil*, s. 271.

⁷²⁶ Peter BILHÖFER, *Nicht gegen Ehre und Gewissen*, s. 171, 172.

⁷²⁷ B. RYBA (ed.), *Pavel Stránský, Český stát – Okřik*, Praha 1953, s. 241.

⁷²⁸ Rudolf KUNZ, Willy LIZALEK (ed.), *Südhessische Chroniken aus der Zeit des Dreißigjährigen Krieges*. (Geschichtsblätter Kreis Bergstraße, Sonderband 6), Heppenheim 1983, s. 247.

⁷²⁹ K složité problematice převozů Fridrichových ostatků Peter BILHÖFER, *Nicht gegen Ehre und Gewissen*, s. 183 -186.

křesťanstva“. Tanec začíná mladý francouzský král, mistr baletního umění. Postupně se vystřídají všichni tanečníci se svými většinou čtyřveršovými replikami. Žádný z nich se již nezaštiťuje velkými slovy o boji za víru. Jablko sváru, jež mezi ně vhodila personifikovaná Závist, je nutí proměnit všechno kolem v trosky a ssutiny. Konečné slovo má anděl, jenž ohlašuje boží trest. Fridrichovi Falckému jsou v tomto „soudu dějin“ přiděleny - stejně jako většině ostatních - pouhé čtyři verše. Nyní, rok po jeho smrti, v nich není nic ze škodolibých posměšků, kterými byl v tak hojné míře častován. Byl pouze prvním z těch, kteří na tomto parketu upadli. Příčina jeho pádu je autorovi jasná: Fridrich přišel o českou korunu, protože mu scházeli dobří a spolehliví spojenci.⁷³⁰

⁷³⁰ „KÖNIG VON BÖHMEN: Ich war wol der erst von allen/ Der früh ubel ist gefallen / Auß mangel guten Beystand/ Es kost mir mein Cron und Land.“ Franz Wilhelm von DITFURTH, Die historisch-politischen Volkslieder des dreißigjährigen Krieges, Heidelberg 1882, s. 332.

V. Symbol naděje

„LEONES TRIVMPHANTES“ (Č. 190) - vize 1.

V.1. Naděje a očekávání Fridrichovy doby

V. 1. 1. Eschatologická očekávání protestantského prostředí 16. a 17. století jako půda pro vznik letáků o Fridrichovi Falckém

Ačkoli termíny jako chiliasmus, milenarismus či eschatologie v sobě v mnoha případech nesou negativní konotace, které se často stávaly příčinou nechuti k jejich bližšímu zkoumání, vyplatí se věnovat této problematice pozornost už proto, že historizace chiliastického elementu židovsko-křesťanské eschatologie je prvním a patrně rozhodujícím krokem k vytvoření tzv. specificky novověkého vnímání historického vývoje a očekávání pokroku v průběhu dějin. Různé podoby milenaristických nadějí od 1. po 20. století zachytil v poslední době zejména Jean Delumeau ve své průkopnické práci „Mille ans de bonheur“,⁷³¹ cenné podněty přinesly komeniologické konference u nás i v zahraničí⁷³² nebo interdisciplinárně zaměřený sborník univerzity Erlangen-Nürnberg „Apokalyptik versus Chiliasmus?“.⁷³³ Zatímco Jean Delumeau vytýčil základní orientační body na mapě tohoto fenoménu dlouhého trvání, jsou studie autorů erlangenského sborníku mozaikou, která naznačuje široké spektrum různých souvislostí a variabilitu různých pohledů na toto téma. Pokud jde o české komeniologické bádání, reprezentované v tomto ohledu zejména pracemi Jána Kvačaly⁷³⁴ a Milady Blekastad-Topičové,⁷³⁵ je třeba jako určitý mezník vyzvednout přístup Josefa Války,⁷³⁶ jenž se zabýval různými aspekty revelačních textů a víry ve vidění a zjevení jako výrazu dobové mentality. Dnes věnuje trvalou pozornost této i příbuzné problematice Vladimír Urbánek.

Podoby eschatologických očekávání se měnily s časem, geografickým prostorem a sociálním zakotvením skupiny či jednotlivce. Jejich jádrem je velmi individuální prožitek, který se dá obtížně zachytit. Řada historických obrazových i textových sdělení tohoto charakteru je navíc pro člověka dnešní doby čitelná jen

⁷³¹ Jean DELUMEAU, *Mille ans de bonheur*, Paris 1995.

⁷³² Za všechny jmenujme sborník referátů z XXIII. mezinárodního komeniologického kolokvia „J. A. Komenský – milenarismus a eschatologie 17. století“, konaného v Uherském Brodě ve dnech 17.-18. října 2001, jehož příspěvky vyšly v SCETH 67-68, XXXII/2002.

⁷³³ Walter SPARN (ed.), *Apokalyptik versus Chiliasmus? Die kulturwissenschaftliche Herausforderung des neuen Millenniums*. Erlanger Forschungen Reihe A, Geisteswissenschaften Band 97, Erlangen 2002.

⁷³⁴ Ján KVAČALA, *Příspěvky k dejinám zjavení Drábikových*, Archiv pro bádání o životě a spisech J. A. Komenského 2, 1912, s. 3-23.

⁷³⁵ Milada BLEKASTAD, *Comenius. Versuch eines Umrisses von Leben, Werk und Schicksal des Jan Amos Komenský*, Oslo/Praha 1969.

částečně a bez dobového výkladu současníka je lze interpretovat jen hypoteticky. Právě v případě letáků o Fridrichovi Falckém jsou tyto dobové komentáře často k dispozici. Lze je najít buď na stránkách jiných tisků či v podobě přepisů čtenářů či vlastníků. Tyto ilustrované jednolisty a vícestránkové letáky nás zejména prostřednictvím své obrazové a textové roviny seznamují s konkrétními představami, které byly v myslích tehdejších autorů i čtenářů zakotveny a tvoří jakýsi kánon prvků, které musí novodobý historik přinejmenším registrovat. Teprve následně může srovnávat, hodnotit, vyvozovat důsledky a vytvářet zobecňující koncepce. Přitom ovšem nelze obejít analýzu obrazové i textové složky jednotlivých tisků, z nichž mnohým nebyla doposud věnována téměř žádná pozornost. Z celého komplexu letáků o Fridrichovi je badatelský dluh právě vůči tiskům prognostického charakteru největší.

Eschatologická tradice západoevropské reformace v 16. a 17. století ovlivňovala pohyb teologického myšlení i křesťanskou praxi v sousedních oblastech a zasáhla i prostor zemí Království českého. Na tuto tradici nebyly napojeny jen víceméně kompaktní luteránské obce v severních Čechách, obou Lužicích a Slezsku, či rozptýlení kalvinisté v zemích České koruny, ale byly s ní konfrontovány i jiné náboženské skupiny nadobyčej pestrého konfesního spektra českých zemí, v neposlední řadě i prostřednictvím jednotlivců, studujících na německých, švýcarských či francouzských protestantských univerzitách. Protože milenaristická náplň prorockých letáků o Fridrichovi Falckém z této tradice do značné míry vychází, nelze tyto prameny bez její znalosti zhodnotit.

Obsahové jádro pojmu chiliasmus se již ze své podstaty nevyznačuje jednoznačností. Váže se sice k učení o miléniu, tisícileté vládě Krista a jeho věrných, popsané ve Zjevení 20:1-7, ale protože jde o prorocké vyjádření tajného zjevení, které není jednoznačné a původní text neobsahuje žádnou dogmatickou propozici, může na sebe tento pojem vázat mnoho různých konotací, které mohou jeho jádro dokonce absorbovat. Označení "chiliasmus" se pak může stát i funkcionálním pojmem a může tudíž označovat obsahově zcela odlišný motivační komplex sociálních, kulturních či politických pohnutek. Chiliastické proroctví je tedy hermeneuticky mnohoznačné a jeho pochopení i výklad jsou spjata s analogií víry a individuálního postoje jednotlivce. Základní výše uvedená pasáž o miléniu

⁷³⁶ Josef VÁLKA, *Problém výkladu revelací v Komenského životě a díle*, SCeH 7, 1977, č.17, s.114-119.

byla vždy vnímána v kontextu jiných biblických starozákonních i novozákonních textů, především evangelijních textů označujících specifická znamení doby druhého příchodu Krista a doby posledního soudu.

Srovnáme-li situaci v 17. století s předchozí tradicí eschatologie, neujde nám, že se v této době inventář biblických představ o miléniu stává východiskem pro různá, rozličně zdůvodněná očekávání budoucnosti. Téměř experimentální charakter chiliastických představ budil obavy protestantských, zejména luterských teologů, kteří se snažili udržet chiliastické představy v určitých mezích. O to se pokusil také nejvýznamnější luteránský dogmatik počátku 17. století Johann Gerhard (1583-1637), jenž se ve svém díle *Loci theologici* (1610/1625 loc. XXVI, § 79) zaměřil na distinkci mezi pojmy *chiliasmus crassus* a *chiliasmus subtilis*.⁷³⁷ Hrubý, tělesný chiliasmus, obdařený adjektivem *crassus*, spojoval s očekávaným miléniem smyslné radosti a požitky pro svaté, *chiliasmus subtilis* se zaměřoval na dokonalé, mírové a spravedlivé panství knížete pokoje Krista, jako na období odpočínutí od bojů a všeobecné shody v pravé víře. Toto rozlišení se mimořádně silně konkretizovalo na počátku třicetileté války. Obě formy chiliasmu přinášely různá sebehodnocení i různá očekávání budoucnosti. Tzv. *chiliasmus crassus* se pojil s nadějí na politický zázrak v očekávání, že Bůh při zásahu do současného katastrofického běhu světa využije ke zřízení říše míru a spravedlnosti nějaký současný politický subjekt, panovníka, vyvolence, který připraví cestu Kristově vládě. *Chiliasmus subtilis* spojoval naději na pokojné, k pokroku spějící a v harmonii s universem žijící uspořádání věcí lidských s aktivní prací pro tuto společnost, s pedagogickými snahami, reformami společenského zřízení, náboženství i vědy. Obě formy chiliasmu se ovšem v praxi mohly mísit a vzájemně se posilovat. Víra v politického divotvůrce nikterak nevyklučovala „spolupráci s Bohem“ na pozitivních pedagogických či vědeckých aktivitách, směřujících k výstavbě a dosažení vytouženého stavu.

Dogmatické formulace týkající se nadějí na milénium, které jsou zakotveny v *Confessio Augustana* (1530), vznikaly po zkušenostech s bojovníky německé selské války, s vlivem učení Tomáše Müntzera i s praxí některých extrémních skupin novokřtěnců, a proto nepřekvapuje, že jsou nastaveny v podstatě

⁷³⁷ Walter SPARN, „*Chiliasmus crassus*“ und „*chiliasmus subtilis*“ im Jahrhundert Comenius“. Eine mentalitätsgeschichtliche Skizze. In: J. B. LÁŠEK, N. Kotowski (ed.): *Comenius und die Genese der modernen Europa*. Internationales Comenius Kolloquium, Fürth – Prag 1992, s. 122-129.

protichiliasticky. Napojují se na augustinskou tradici a zdůrazňují striktně antisynergicky a antifanaticky oddělení náboženské a politické sféry. Reformovaní (tj. kalvinističtí) teologové počínaje od T. Bezy byli sice - zvláště pak na sklonku 16. století - ochotni tuto opozici změkčovat, luteránští dogmatikové však i v průběhu 16. století nadále popírali, že by byla v Janově Apokalypse o nějakém vnějším, viditelném Kristově panství před posledním dnem vůbec řeč, jinak by se prý muselo pochybovat o kanonicitě této knihy. To ovšem znamenalo jak odklon od litery Písma, která byla pro luterství jinak významná, tak rezignaci na typologii Genesis. Důraz je přesunut spíše na novozákonní pasáže o znameních doby času konce a posledního soudu a jejich konfrontaci se současností, ve snaze připravit se na tuto situaci pokáním. V souladu s tím je pozornost zaměřena spíše na negativní znamení času konce (vátky, pronásledování, ochladnutí vzájemné lásky, hereze, bezbožnost) a jediné pozitivní znamení poslední doby – kázání evangelia po celé zemi – je považováno za dostatečně splněné prostřednictvím apoštolů a reformátorů. Luterské ražení reformační zbožnosti ospravedlnění z víry je přitom tendenčně mystické, koncentrované na zbožnou zkušenost, na časově indiferentní bod „stanutí před Bohem“. Bezpodmínečná důvěra v Boha však musí být vykonávána celoživotně a jako taková je bez časového indexu. V tomto životě však má své místo i naděje na „zkrácení času“, která přináší také intenzivnější očekávání konce světa a návratu Krista. To vede k výpočtům vytouženého času konce, které najdeme již v Lutherově spisu „Supputatio annorum mundi“ (1541).

Církevní pedagogika inspirovaná Melanchtonem nechala sice eschatologické zájmy protestantské zbožnosti poněkud ustoupit do pozadí, koncem 16. a počátkem 17. století došlo však k jejich silnému vzednutí. V té době lze sledovat tendence k postupnému odbourávání dogmatických předpokladů dosavadního antichiliasmu. Jde o tendence a podněty z různých oblastí.⁷³⁸ Důležitou roli sehrály

⁷³⁸ Vztah jednotlivých reformátorů k proroctvím se lišil. Luther sice kritizoval Melanchtonovu víru ve „vědeckou astrologii“ i jeho autorství biblicky a astrologicky podložených proroctví, sám nicméně věřil v možnost proroctví, inspirovaných božím duchem. Jeho vlastní aktuální uplatnění pasáží z Danielova proroctví a Apokalypsy na římskou kurii, papeže a Turka se stalo příčinou zařazování těchto exegezí do výtisků Lutherova překladu bible. To se dělo zvláště po jeho smrti, neboť Luther měl výhrady i k zařazení apokryfních knih. K příkladům Melanchtonových biblicky a astrologicky podložených proroctví např. Aby WARBURG, *Heidnisch-antike Weissagung in Wort und Bild zu Luthers Zeiten*, A. W., Gesammelte Schriften, Bd. 2, reedice Nendeln 1968, s. 487-558; Wilhelm MAURER, *Der junge Melanchton zwischen Humanismus und Reformation*, Bd. 1, Göttingen 1967; Týž, *Melanchton und die Naturwissenschaft seiner Zeit*, Archiv für Kulturgeschichte 44, 1962, s. 199-226. Na postupném odbourávání antichiliastických tendencí v luterství měla vliv i Melanchtonova koncepce dějin, šířená prostřednictvím oblíbené a často překládané kroniky

také dvě novinky v oblasti samotné dogmatiky.⁷³⁹ První z nich je kvalitativní i kvantitativní změna, kterou doznal locus „De Novissimis“, týkající se „čtyř posledních věcí“. Ty byly do konce 16. století pojednávány v bernardinské tradici v duchu mnemotechnického disticha *Mors tua, judicium postremum, gloria coeli/ Et dolor inferni sunt meditanda tibi*. Jejich počet se později zvyšuje nejdříve na pět a pak na šest: časná smrt jednotlivce, všeobecné vzkříšení z mrtvých, vykonání posledního soudu, konec světa, věčné prokletí bezbožných, věčný život zbožných.⁷⁴⁰

Druhým faktorem je změna dogmatické metody, jež proběhla nejdříve v kalvinismu a pak i v luteránské církvi. Zatímco ve starém schématu byla dogmatická místa uspořádána podle *series historica*, tj. v časovém pořadí božského plánu spásy od stvoření a pád do hříchu až po věčný život, nové, na praxi zaměřené dogmatické schéma začínalo zamýšleným cílem věčné blaženosti, tedy koncem. Stará časoprostorová konstrukce s vyváženou protologickou a eschatologickou perspektivou je tedy opuštěna ve prospěch takového časového hlediska, pro které je minulost jen přípravou předpokladů, vedoucích ke kýženému cíli.

Zatímco římskokatolická církev byla po tridentském koncilu schopna vytvořit dogmaticky jednotný blok, rozpory mezi luterány a kalvinisty byly stále větší. Jedním z průvodních jevů byla ostatně také publicistická válka mezi těmito protestantskými seskupeními, která se dokázala sjednotit nanejvýš v podílu na vlně letáků, zaměřených proti společnému nepříteli - jezuitům. Rozpory mezi evangelíky a reformovanými se vyhrotily ve sporu o *Formuli konkordie* (*Konkordienformel*), který nakonec vyvrcholil roku 1580, kdy byli reformovaní (tj. kalvinisté) prohlášeni za stejné kacíře, za jaké byli považováni novokřtění,

Johanna Cariona, na jejíž konečné podobě měl Melancthon zásadní podíl. K Melancthonově koncepci dějin a recepci těchto podnětů v českém prostředí naposled Lucie ŠTORCHOVÁ, *Der eschatologische Ton in den Vorworten der Drucke Veleslavíns. Zur Position der Eschatologie als Quelle der Ethik im späthumanistischen diskurs*. In: Acta Comeniana 18 (XLII), 2004, s. 7-42.

⁷³⁹ Walter SPARN, „Chiliasmus crassus“ und „chiliasmus subtilis“ im Jahrhundert Comenius. Eine mentalitätsgeschichtliche Skizze. In: J. B. LÁŠEK, N. KOTOWSKI (ed.), *Comenius und die Genese der modernen Europa*. Internationales Comenius Kolloquium, Fürth – Prag 1992, s. 125, 127.

⁷⁴⁰ Rozšíření bylo podmíněno náboženskými motivy, které jsou dogmaticky antisynergické. Tento krok nastaroval určitý pohyb v teologickém myšlení, jenž vedl ke zlomu luterské představy o konci pozemského světa. Zatímco reformovaní zůstávají u tradičního předpokladu proměny prvního stvoření v nové, vytvářejí luteráni tezi substanciálního zničení starého světa a vytvoření nového světa (s výjimkou proměnění lidských těl). TAMTÉŽ, s. 125.

schwenckenfeldiáni, flaciáni či antitrinitáři.⁷⁴¹ V této situaci je v nekatolických kruzích stále silněji reflektován deficit protestantského programu reformace a objevují se plány na reformaci reformace či na dovršení reformace, které jdou ruku v ruce se zintenzívněním individuální zbožnosti.⁷⁴² I v těchto dějinných souvislostech se setkáváme s oživením nadějí na milénium, k nimž jsou různé protestantské konfese různě vstřícné. Stupeň vstřícnosti spočíval mimo jiné na vymezení pojmu církev, stupni hierarchického institucionalismu, způsobu zacházení s elementem mystiky i na tom, zda v teologii dané církve převládala aristotelská či novoplatónsko-ramistická argumentace. Nejvíce náchylný k přijímání nového chiliasmu byl reformovaný protestantismus (kalvinismus), neboť byl nejméně mysticky zaměřený a nejvíce vzdálen hierarchického institucionalismu. V kalvinismu byla církev interpretována jako smlouva s Bohem, která bez přerušení procházela od Starého zákona do Nového. Církev byla smlouvou s bohem v dějinách spásy, jejichž běh měl vrcholit miléniem.

Potridentská katolická církev se vymezovala jinak; byla juristicky koncipovanou hierarchickou institucí, založenou na stabilitě svých vlastních zákonů. Svůj úkol spatřovala ve stabilizaci správy kultu a měla monopol na interpretaci evangelia. Milenaristické tendence nasála spíše do teologie svátostí a kultu.

Méně jednoznačná byla situace v luterství. V dimenzi dogmatické reflexe jeho zbožnosti bylo sice založeno antichiliasťsky, v dimenzi etické reflexe však bylo otevřené jak pro hermeticko-paracelsovské, tak pro chiliasťské představy, což lze dobře doložit na příkladech osobností z okruhu počátků rozenkruciánského hnutí (Tobiáš Hess, Christoph Pezold, Johann Valentin Andreae), na okruhu přátel Jakoba Böhmeho či na jednotlivcích (Pavel Felgenhauer, Quirinus Kuhlmann).

⁷⁴¹ J. T. MÜLLER, *Das Evangelische Concordien-Buch, enthaltend die symbolischen Bücher der evangelisch Lutherischen Kirche*, Gütersloh 1908, viz heslo *Sakramentierer*; *Die Bekenntnisschriften der evangelisch-lutherischen Kirche*, Göttingen 1930, Bd. 2, 735-1110 Spor o formulaci konkordie, která přispěla k rozdělení kalvinistů a luteránů, měl za následek i diskusi o roli vědy, spor o možnost spojení vědy a zjevení. Šlo v podstatě o protestantskou obdobu středověkého sporu o averoismus. Výsledkem bylo to, že luterské ortodoxie v říši převzaly přísný vědecký kánon scholasticko-aristotelské vědy a provozovaly samy aristotelsko-vědeckou teologii, zatímco kalvinističtí teologové a protestantští heterodoxové a „synkretisté“ argumentovali nadále ramisticko-novoplatónsky. Reformování reformace se stalo u nearistotelských protestantů také vědeckým reformním programem, který chtěl urychlit druhý příchod Páně. Vědění bylo věnováno dovršení reformace.

⁷⁴² Tak či onak se jedná o vývoj ve všech konfesích, v katolickém náboženství míří k témuž tridentské reforma. Toto směřování zahrnuje jak náboženské tak sekulární zájmy, totiž realizaci (náročněji pojaté) křesťanské víry, sociální disciplinaci a integraci jednotlivce do vytvářejícího se moderního státu. Z hlediska dějin zbožnosti lze tento vývoj popsat jako opětovný posun ve směru individualizace a zvnitřnění náboženských nároků křesťanství.

Postavou, která bývá souvislosti s reformací reformace často připomínána, je Theophrastus Paracelsus. V situacích, kdy jsou do služeb dovršení reformace přibírány jeho spisy, všímali si jeho současníci také jeho vlastního konfesijního vývoje. Paracelsus, který se po celý život označoval za katolíka, choval po určitou dobu sympatie k Lutherovi. Od přestupu k reformaci jej však odradily nešvary, které musel konstatovat i u nekatolíků. Svůj postoj lapidárně shrnul ve výroku: *Násilné ovládnutí a souzení tam i tady. Papeženci, ariáni, luteráni a zwingliáni jsou jen čtyři páry kalhot z jednoho plátna.*⁷⁴³ Všechny organizované církve považoval Paracelsus za „Mauerkirchen“, které dusí svobodný život ducha. Církev, o které snil, označoval za „eine christliche Politie“.⁷⁴⁴ Měla to být věčná církev, oddělená od všech konfesí a sekt. Paracelsův obraz světa významně ovlivnil ducha i slovník rozenkruciánských manifestů, s nimiž sdílel společný myšlenkový základ zejména v otázkách obsahu pojmu filosofie, pojetí přírody, teorie času a zrání i víry v zákonitě se blížící eschatologické vyvrcholení dějin, *všeobecnou reformaci božskou i lidskou.*

Vztah člověka a přírody charakterizoval Paracelsus takto: *Celý svět obklopuje člověka a on je jím obklopen jako kruh zahrnuje svůj střed. Z toho plyne, že se všechny věci k tomuto bodu vztahují, tak jako jádro jablka, které je obklopené a zachovávané plodem a bere z něho svou výživu. V tomto smyslu je také člověk jádrem a svět jeho jablkem a co platí o jádru jablka, to platí i o světě, jímž je obklopeno.*⁷⁴⁵ Míra souladu mezi mikrokosmem a makrokosmem, mezi člověkem a přírodou nastoluje možnost harmonie, o kterou připravil všechno tvorstvo (tj. živou i neživou přírodu) pád do hříchu. Příroda potřebuje člověka, aby se zviditelnily v ní působící síly (*virtutes*) a mohly v lidech zapálit *lumen naturae*. Jen skrze rozsvícení v člověku může příroda vystoupit ze svého latentního, nevědomého a nedokonalého stavu. Proto spěje k tomuto světlu, k zjevení, skrze

⁷⁴³ Roland EDIGHOFFER, *Die Manifeste der Rosenkreuzer*, in: Carlos GILLY – Friedrich NIEWÖHNER (ed.), *Rosenkreuz als europäisches Phänomen im 17. Jahrhundert*, Amsterdam 2002, s. 161-175, citace s. 172, též H. BORNKAMM, *Das Jahrhundert der Reformation*, Göttingen 1961, s. 166. Edighoffer se ve své studii zaměřuje na konfrontaci Paracelsových spisů s jazykem „Famy fraternitatis“ a „Confessio fraternitatis“. O jeho hodnocení se opírám i v následujícím textu.

⁷⁴⁴ W. MATTHIESEN (ed.), *Paracelsus, Sämtliche Werke, II. Abteilung, Theologische und religions-philosophische Schriften*, Bd. I, München 1923, s. 67-86 (dále citováno jako *Paracelsus II*, I, 67-86)

⁷⁴⁵ *Astronomia Magna oder die ganze Philosophia sagax der großen und kleinen Welt*, K. SUDHOFF (ed.), *Paracelsus, Sämtliche Werke, I. Abteilung. Medizinische, naturwissenschaftliche und philosophische Schriften*, Bde. I - XIV, München/Berlin 1922-29, sv. XII., s. 164 (dále citováno jako *Paracelsus I*, XII, 164).

kteřé je v člověku rozpoznána. Zde se paracelsovske pojetí přirody protíná s novozákonnými verši z 8. kapitoly Pavlova dopisu Římanům: *Celé tvorstvo toužebně vyhlíží a čeká, kdy se zjeví sláva Božích synů. Neboť tvorstvo bylo vydáno marnosti – ne vlastní vinou, nýbrž tím, kdo je marnosti vydal. Trvá však naděje, že i samo tvorstvo bude osvobozeno z otroctví zániku a uvedeno do slavné svobody a slávy dětí Božích. Víme přece, že veškeré tvorstvo až podnes sténá a pracuje ku porodu.*

Podle Paracelsa má každá životní forma své trvání a to, co lidé nazývají dnem, měsícem či roční dobou, se mění podle prvku nebo rostliny. Dokonce i *semena kovů a minerálů*, která klíčí v zemi, *mají svůj podzim a svou sklizeň*. Z toho Paracelsus vyvozuje dva důležité postuláty:

1. Vše jde svým vlastním rytmem a rytmus světa se skládá z pořadí epoch, které Paracelsus nazývá monarchiemi. Každá z nich zahrnuje určité obecenství znaků, institucí, sil a znalostí.

2. Ve všeobecném procesu zrání (*Reifung*), kterým všechno stvoření prochází, má člověk hrát důležitou roli pomocníka při zrození.

V poslední verzi knihy „Buch Paragranum“ to Paracelsus formuluje: *Přiroda nepřináší na denní světlo nic, co by bylo plně dovršeno, ale je úkolem člověka aby to uskutečnil.*⁷⁴⁶ Právě toto dovršení označuje Paracelsus termínem *alchemia*, tj. umění přečistit nečisté v ohni, oddělit neužitečné od potřebného a dovést to k jeho poslednímu určení. Do procesu zrání je vtažen i člověk, jenž v sobě nese ještě mnohé možnosti, které se dosud ještě neprojeví. Podle Paracelsa zasel *Bůh do člověka mnohá báječná tajemství, která v něm leží jako semena v zemi. A jako v letním čase vyrážejí semena ze země, tak se také v pravý čas objeví květy a plody, které Bůh do člověka vložil.*⁷⁴⁷ Alchymie, jež je vztažena na člověka, je podle Paracelsa vnitřní proces čištění, zkouška ohněm, která vede k znovuzrození člověka a dává podnět k formě vnější alchymie, která se vztahuje k etické a politické organizaci společnosti. Ve svém komentáři k žalmům⁷⁴⁸ se Paracelsus mnohokrát zmiňuje o dozrání starého světa, jeho znovuzrození a nástupu „zlatého světa“, tj. zlatého věku, v němž bude vládnout mír, rovnost a

⁷⁴⁶ Roland EDIGHOFFER, *Die Manifeste der Rosenkreuzer*, s. 168; *Paracelsus I*, VIII, 181.

⁷⁴⁷ Roland EDIGHOFFER, *Die Manifeste der Rosenkreuzer*, s. 169; *Paracelsus I*, XII, 227.

⁷⁴⁸ *Auslegung des Psalters Davids*, in: K. GOLDAMMER (ed.), *Paracelsus, Sämtliche Werke. Theologische und religionsphilosophische Schriften*, 8 Bde., Wiesbaden 1957/1977, dále *Paracelsus II*, V, 11.

shoda, symbolizovaná biblickým příměrem jednoho stáda (ovčince) a jednoho pastýře, který Paracelsus často používá. Tento apokalyptický obraz však nepojímá jako utopii a začleňuje ji do své teorie času a zrání. Odsuzuje všechny formy násilí a krvavého převratu, neboť je přesvědčen, že postupný proces moralizace dějin je garantován samým Bohem. V podstatě jde tedy o božskou alchymii, která je založená na vnitřním obrácení člověka a křtu, jenž spaluje hříchy a očišťuje duši, jako oheň očišťuje zlato.⁷⁴⁹

Paracelsův obraz světa i jeho slovník byl velkou inspirací také pro kroužek přátel Tobiáše Hesse (1558-1614),⁷⁵⁰ charismatického paracelsiánského lékaře, který provozoval svou praxi v Tübingen a nadchnul se proroctvími Simona Studiona z Marbachu. Jeho úvahy a mystické výpočty v souvislosti se stanovením počátku vlády sv. Ducha a doby soudu nad *duchovním Babylonem* nacházely odezvu v okruhu jeho přátel. K nim se řadil nejen profesor práv Christoph Besold, ale i mladý student teologie Johann Valentin Andreae, jehož dědeček se kdysi jako vlivný kancléř univerzity v Tübingen podílel na redakci „Formule Concordiae“. V tomto ovzduší se zrodila „Chymická svatba“ a byly formulovány tzv. rozenkruciánské manifesty – „Fama fraternitatis“ a „Confessio Fraternitatis“, které se nejprve šířily v rukopisných verzích a teprve později byly vytištěny.

Jejich autor či autoři si vybírali z jim dostupného evropského myšlenkového dědictví prvky a inspirace, z nichž svůj obraz světa stavěli. Výraznou roli hrálo v jejich architektuře – kromě nezbytných biblických inspirací včetně Danielova proroctví o čtyřech monarchiích a schématu dějin Joachima de Fiore - také křesťansky zbarvená hermetika Philippa du Plessis Morney a pseudoparacelsovské proroctví o lvu ze severu a třech pokladech. Významným impulsem pro vznik manifestů byl zřejmě i v textu Famy zmíněný traktát Jana Keplera *De stella nova, et coincidente principio Trigoni ignei* z r. 1606. Zde vyjádřil známý astronom mínění, že výskyt nové hvězdy by mohl souviset s ustavením náboženského míru a zavedením „vítané rozumné reformace“ církve na základě apoštolské prostoty. Již nyní by se prý na neznámém místě mohl zdržovat někdo

⁷⁴⁹ Roland EDIGHOFFER, *Die Manifeste der Rosenkreuzer*, s. 169; T. PARACELSUS, *Libellus de baptisate christiano*, *Paracelsus II*, II, 376.

⁷⁵⁰ O Tobiáši Hessovi a jeho vlivu na okruh přátel Johanna Valentina Andreae např. Carlos GILLY, *Adam Haselmayer, der erste Verkünder der Manifeste der Rosenkreuzer*, Amsterdam 1994; J. R. RITMAN, *Die Geburt der Rosenkreuzerbrüderschaft in Tübingen*, in: Carlos GILLY – Friedrich NIEWÖHNER (ed.): *Rosenkreuz als europäisches Phänomen im 17. Jahrhundert*, Amsterdam 2002, s. 59-73.

takový, kdo by se mohl prohlásit za proroka a disponovat mocí, něco takového uskutečnit.⁷⁵¹

Spisy tajemného bratrstva vzbudily rozruch po celé Evropě a vyvolaly očekávání všech, kteří pocítovali nutnost změn i nevěli těch, kterým status quo vyhovoval. Mnozí katoličtí teologové viděli v podobných snahách nebezpečí pro církve i stát, mnozí ortodoxní luteráni se obávali rejdů kalvinistického bratrstva, které chce podnitit zmatek a nejednotu v celé římské říši. Sankce za první tištěnou reakci na obsah manifestů (obr. 200) nejdříve pocítil Adam Haselmayer, odsouzený na galeje svou katolickou vrchností, vyšetřování se však vedla dokonce i v kalvinistických oblastech, například v hessenském Kasselu. Lantkrabě Mořic Hessenský sice svého času povolil svému dvornímu tiskaři Wilhelmovi Wesselovi tisk prvních vydání rozenkruciánských manifestů, roku 1619 však sám vyvolal proces proti domnělým rozenkruciánům – Homagiovi a Zimmermannovi. Obžalovaný Filip Homagius, zeť tiskaře Wessela, byl dotazován nejen na to, co si o rozenkruciánech myslí, ale i na jejich spojení s Fridrichem Falckým. V průběhu procesu měl vysvětlit, jaká má být ta nadcházející reformace, kdo ji má provádět, kdo je *dítě Evropy*, o němž se ve „Famě“ píše, kdo je předchůdcem *Lva ze severu*, kdo je *Lev sám*, zda rozenkruciáni navštívili českého krále, jaké rady král dostal a jaké mystérium mu bylo zjeveno.⁷⁵² I když teologické klima falckého dvora rozenkruciánským myšlenkám zjevně nepřálo, byl Fridrich se snahami o reformaci reformace spojován jak pisateli anonymních letáků třicetileté války, tak některými novodobými badateli.⁷⁵³

Za parcelsovské dědictví ve službách dovršení reformace lze označit také jev, který se v 16. i 17. století významně uplatnil: spojování překonání pádu do hříchu a spásy s věděním, spojování univerzální vědy s christologií a eschatologií. Společně s oživením eschatologického myšlení v 16. a 17. století totiž kvete (a to

⁷⁵¹ Keplerovo vyjádření končí slovy: „So nun dergleichen jemand an einem unbewußten Ort sich verborgen hielte, der etwa sich für einen Propheten ausgäbe und mit einer Macht getraute, ein solches Werk durchzutreiben“. Roland EDIGHOFFER, *Die Manifeste der Rosenkretzer*, in: Carlos GILLY – Friedrich NIEWÖHNER (ed.): *Rosenkreuz als europäisches Phänomen im 17. Jahrhundert*, Amsterdam 2002, s. 173. Srv. *Deutsche Selbstzeugnisse*, 6. Bd., Leipzig 1930, 28. Již Keplerovo „Judicium de Trigono igneo“ z roku 1603, věnované císaři Rudolfovi, ostatně obsahuje podobná vyjádření, týkající se očekávaných změn. Christian FRISCH (ed.), *Johannes Kepler, Opera omnia*, díl I, reedice Hildesheim 1971, s. 439 – 450.

⁷⁵² Carlos GILLY, *Rosenkretzer als eiropäisches Phänomen im 17. Jahrhundert und die verschlungene Pfade der Forschung*, in: Carlos GILLY – Friedrich NIEWÖHNER (ed.): *Rosenkreuz als europäisches Phänomen im 17. Jahrhundert*, Amsterdam 2002, s. 24.

⁷⁵³ Francis YATES, *Rozenkruciánské osvícenství*, Praha 2000, s. 85.

zvláště v kalvinistických kruzích) encyklopedistika.⁷⁵⁴ Tato kombinace eschatologie s encyklopedií končí se ztrátou pozic teologie jako vedoucí vědy, poslední výhonky se objevují kolem roku 1680, když střední Evropou opět otřáslo turecké nebezpečí. Cílem snažení autorů encyklopedií nebylo vědění samo o sobě, šlo o způsob, jak za spolupůsobení lidského vědění s božským plánem urovnat cestu příchodu Páně. K tomu měly sloužit tři zdroje moudrosti – bible, lidský rozum a příroda. V těchto „třech knihách“, mohl čtenář listovat a interpretovat, co má před očima na základě vzájemných odkazů, které v těchto zdrojích nacházel. Svět byl plný tajemství, které musely být rozluštěny. Samotná Bible nebyla chápána jen historicky, jako záruka relevance spásy, ale i analogicky, tropologicky, eticky a také - což je specifikum konce 16. a 17. století - emblematicko-přírodovědně.

Encyklopedistům šlo o to, shromáždit vědění, které se v průběhu předpokládaných 6 000 let lidské existence objevilo, toho, co bylo vědou vykoupeno ze zasypání pádu do hřichu. Očekávalo se, že Pán opět přijde, až bude příroda vykoupena vědění a toto spásné vědění přírodní teologie se stane podkladem přirozeného, bohem schváleného soužití. Tím mohl člověk - podle kapacity svého rozumu, odpovídající jeho podílu na myšlení Božím - přispět k návratu Krista, k zahájení požehnaného sabatního období. Aby toto vědění bylo pro blaho tisícileté říše učiněno použitelným, bylo nutno je lidi naučit. Proto je s encyklopedikou nutně spojen i rozvoj pedagogiky a didaktiky. Lidé tak měli splnit svou roli v božském plánu spásy.

Spojení eschatologie s encyklopedií spojovalo i tak odlišné autory jako byl basilejský ramista Theodor Zwinger, jehož k tvorbě encyklopedie přivedla paracelsovská východiska a superintendent brunšvického a lüneburského knížectví Johann Arndt, autor reformní encyklopedie svého druhu, která pod názvem „Vier Bücher vom wahren Christentum“ (1609; obr. 201) získala oblibu nejen jako návod na další reformaci reformace, ale stala se i nejdůležitější přírodovědnou učebnicí střední Evropy.⁷⁵⁵ Podobnými encyklopedickými snahami proslul i herborský učitel J. A. Komenského J. H. Alsted, jenž roku 1610 uveřejnil svou lulisticko-novoplatónskou Mnemoniku a v letech 1612, 1620, 1626 a 1630

⁷⁵⁴ Při hodnocení tohoto jevu převážně vycházím ze studie, jejímž autorem je Wilhelm SCHMIDT-BIGGEMANN, *Die theologische Bedeutung von enzyklopädischem Wissen bei Comenius*, in: Jan B. LÁŠEK, Vladimír J. DVOŘÁK (ed.): *Comenius als Theologe*. Sborník příspěvků z konference *Comenius' Erbe und die Erziehung des Menschen für das 21. Jahrhundert*, Praha 1998.

⁷⁵⁵ TAMTÉŽ, s. 82.

publikoval z ní vycházející další encyklopedie.⁷⁵⁶ Někteří autoři spojovali své milenaristické naděje s rozenkruciánským hnutím, jako například Robert Fludd, jenž se svou encyklopedickou prací „Utriusque Cosmi historia“ (1617-19) snažil tajemnému bratrstvu doporučit. Jiným myšlenkovým vývojem prošel Johann Valentin Andreae, jenž se na rozenkruciánském pozdvižení významně podílel, ale roku 1617 opustil jazyk rozenkruciánských manifestů, zúčtoval s vlnou ohlasů na ně svou satirou „Turris Babel“ a změnil způsob svého usilování o reformaci reformace. Projekt revoluce vědění k urychlení eschatologie nahradil programem reformy praxe skrze vědění. V encyklopedicky laděných pracích jako „Invitatio ad fraternitatem Christianam“ (1617), „Leges Societatis Christianae“ (1620) či „Christianopolis“ (1619, obr. 203) přináší organizačně propracované utopie, založené na konceptech centrální církevně-státní správy obce a přesných zákonech a pravidlech křesťanské disciplíny.⁷⁵⁷

Jeden z posledních velkých autorů, kteří propagují sepětí encyklopedie a eschatologie, je Jan Amos Komenský. Příkladem tohoto zaměření filosofie perennis na dějiny spásy je jeho „Via lucis“ (koncipovaná 1640 a vydaná 1668), kontinuitu milenaristicko-encyklopedické tradice zachovává i „Všeobecná porada“, kterou Jan Patočka hodnotil jako „poslední plod českého milenarismu, poslední výtvor specificky českého úsilí středověkými prostředky proniknout nad středověk“.⁷⁵⁸ Ta má ve svém základu propracovaný metafyzický model, který zapojuje schéma vrstev jsoucná do kosmického dramatu stvoření, pádu, rozkolu, zjevení, vykoupení a konečné harmonie.⁷⁵⁹

Komenský rozeznává 7 oblastí (gradů, světů), kterým předřazuje svět možný (*Mundus possibilis*). Ten je ryze abstraktní soustavou idejí v Boží mysli (*Mundus idealis*), podle nichž Bůh prováděl akt stvoření a které se pak uskutečnily v ostatních pansofických světech (*Mundi ideati*). Svět možný je tedy klíčem

⁷⁵⁶ Pavel FLOSS, *Alsted stále aktuální*, in: *Od počátku novověku ke konci milénia*, Brno 1998, s. 115-126; Z encyklopedických prací nelze nezmínit „Diatribes de mille annis apocalypticis“ z roku 1627, druhé vydání z roku 1630 na obr. 202.

⁷⁵⁷ Tomuto vývoji v nazírání Johanna Valentina Andreae se podrobně věnoval např. Wilhelm SCHMIDT-BIGGEMANN, *Von Damcar nach Christianopolis*, in: Carlos GILLY – Friedrich NIEWÖHNER (ed.): *Rosenkreuz als europäisches Phänomen im 17. Jahrhundert*, Amsterdam 2002, s. 102-133.

⁷⁵⁸ Jan PATOČKA, *Komenského Všeobecná porada*, in: Věra SCHIFFEROVÁ (ed.), *Komeniologické studie II*, Praha 1998, s. 149-215, citát na s. 207. Komenského postulát lidské aktivity ve spolupráci s Bohem, vyvěrající s akcentací ospravedlnění ze skutků, hodnotil jako návaznost na starší tradici české reformace Stanislav SOUSEDÍK, *Comenius' chiliastische Rechtfertigungslehre*, in: Jan B. LÁŠEK, Vladimír J. DVOŘÁK (ed.), *Comenius als Theologe*. Sborník příspěvků z konference *Comenius' Erbe und die Erziehung des Menschen für das 21. Jahrhundert*, Praha 1998, 174-183.

k ostatním světům a obsahuje strukturu pro tyto ostatní světy (tj. *svět pravzorový, andělský, materiální, svět lidské dovednosti, morální, duchovní a věčný*). Obsahuje základní obecné principy kosmického řádu a vývoje, reprezentované zvláště triádou *vědět - chtít - moci*. Tu Komenský přisuzuje nejen Bohu, ale i člověku, jenž byl stvořen k obrazu Božímu a má tudíž tyto principy ve své mysli jako vrozené obecné pojmy, vrozená obecná puzení a vrozené obecné schopnosti. *Světlo mysli* mu pak umožňuje, aby si utvořil správný obraz jsoucna v jeho možnosti, vše, co si může mysl představit, žádat a vykonat. V X. kapitole *Světa možného* Komenský ukazuje, jak triáda *vědět - chtít - moci* působí v jednotlivých stupních a rovněž si všímá, jak se v jednotlivých světech projevuje základní světový vývojový proud, který shrnul do triády *konstituce - destituce - restituce*. Do božské jednoty a harmonie konstituovaného *světa možného* a *světa pravzorového* proniká poprvé disharmonie ve *světě andělském*, když někteří andělé, tvorové nadaní svobodnou vůlí, se vědomě rozhodnou pro opozici proti Stvořiteli. Dochází k rozštěpení jednoty, ztrátě pravdy a odmítnutí dobra z pýchy. Když se později tentýž problém projeví i ve světě lidí pádem člověka, dochází k *destituci* a začíná kosmické drama rozporu mezi dobrem a zlem. Z trosek světa zavržených andělů je stvořen svět nový, přírodní - *Mundus materialis*. Důvěra Komenského v to, že je člověk - jako obraz Boží - i po svém pádu vybaven k eventuálnímu vzestupu, bude-li ovšem vědět a chtít, dává podnět pro koncepci vzestupné řady světů (*svět lidské dovednosti, svět mravní, svět duchovní*), které ústí v *restituci světa věčného*.

Tvůrčí aktivita člověka, jenž spolupracuje s Bohem, se tedy stává faktorem, který hraje podstatnou roli v obnově univerzální harmonie. Komenského „Všeobecná porada“ je jedním z posledních výhonků chiliasticky motivovaného encyklopedického snažení, které začínalo být na konci autorova života již anachronismem. Proroctví o Fridrichovi Falckém, z nichž mnohá ovlivnila Komenského vývoj a stala se motivací jeho snah, vstupovala do světa v době, kdy se chystala zásadní proměna epistemologie od symbolického, pythagorejského pojetí mýtického kosmu k pojetí, které zkoumanou přírodu pojímá jako objekt, k pojetí, které sice odděluje bytí a zdání, ale zároveň vytváří neživý obraz kosmu jako rozlehlého prostoru bez jakékoli ontologické hloubky.

⁷⁵⁹ K modelu světů např. Jan PATOČKA, *Komenského Všeobecná porada*, s. 181 a dále.

Pro různé kombinace encyklopedických snah s eschatologickým očekáváním je charakteristické pojmání času jako doby spásy. To se pojilo s různými pokusy o univerzální chronologii. Pojetí, podle něhož se následky pádu do hříchu týkaly všeho stvoření i přírody, směřovalo k názoru, že tak, jako došlo k vnitřnímu vykoupení stvoření skrze Krista, dojde k vnějšímu vykoupení dovršením reformace. Deficit protestantského programu reformace a stupňující se pocit ohrožení protestantismu jako takového šel ruku v ruce se zvýšeným očekáváním druhého příchodu Krista a zintenzívněním individuální zbožnosti. Odpovědí na otázku, jak se vyrovnat s nástrahami „posledních dnů“, se stává orientace na křesťanskou praxi. Vnitřní zkušenost jednotlivce začíná být vnímána novým způsobem a je přijímána do normativního, na praxi orientovaného obrazu sebe sama.

Získávání zkušeností, jehož součástí je i zkušenost osobní zbožnosti, se promítá do jednání člověka, spoluurčuje horizont jeho očekávání, prostupuje žitou přítomnost a nese s sebou očekávání budoucích zkušeností. Jedinec je pak lépe vybaven, aby odolával námitkám skeptiků, kteří se (řčeno slovy 2. Petrova listu, verše 4) stále znovu ptají: *Kde je ten jeho zaslíbený příchod? Od doby, co zesnuli otcové, všechno zůstává tak, jak to bylo od počátku stvoření.* Pokud nastupuje vědomé očekávání budoucích zkušeností a křesťanská praxe vede k subjektivní jistotě, získává právě prožívaná přítomnost dynamickou potenci i časovou orientaci a vytváří se situace, která v kombinaci s dobovými událostmi přispívá k tomu, že je křesťanská eschatologie (opět) brána doslova a vzniká klima, v němž se chiliastická naděje může dobře šířit.

V. 1. 2. Horizont očekávání, jeho zdroje, mezníky a prvky

Ti, které zkušenost zbožnosti vedla k potřebě orientovat se v proudu času směřujícího k miléniu, upírali své oči k horizontu svého očekávání a zajímali se o mezníky, které ke kýženému cíli vedly. V první řadě věnovali pozornost biblickým proroctvím. Pozorně sledovali, kdy a jak se udaná znamení plní, respektive která se již splnila a která ještě zbývají. Kromě toho byly ovšem v mnohých případech brány v potaz i apokryfní knihy a mimobiblická proroctví. Středem zájmu bylo schéma čtyř monarchií z Danielova proroctví (Daniel kap. 7 a 8), sledována byla znamení doby Kristova druhého příchodu uvedená v evangeliích a text knihy Zjevení. Pokud se jednatlivec spokojil s rámcem kanonických knih Starého a

Nového zákona a knih apokryfních, objevily se v zorném poli jeho očekávání následující mezníky:

1. Schéma čtyř monarchií z Danielova proroctví (eventuelně v kombinaci s líčeními času konce v pseudoepigrafických spisech 3. a 4. Ezdrášově, v Sirachovci či s verši ze Zjevení 16,16 o armageddonském boji).⁷⁶⁰
2. Zničení Antikrista, zkáza babylonské nevěstky (Zjevení kap.17 a 18; 19, 11-19)
3. Neslýchané války a boje mezi národy (Matouš 24, 6-7), liché naděje na mír a bezpečí (1. list Tesalonickým 5, 1-4).
4. Zhoršení mezilidských vztahů (2. list Timoteovi 3, 1-5).
5. Předpověď o boji Goga a Magoga (Ezechiel 38 a 39).
6. Rozšíření pravého poznání Boha, kázání evangelia po celé obydlené zemi (Matouš 24,14) - naděje na možnost konverze Židů a obrácení pohanů.
7. Znamení na nebi jako znamení posledního času (Lukáš 21, 25-26).

Naposled uvedený biblický znak času konce se mohl protnout s obsahovými složkami z jiných zdrojů a skýtal možnost začlenění astronomických či astrologických prvků nezávislých na textu Písma. Jako znamení na nebi byly chápány výskyty komet a nov, z nichž vycházely i koncepce a periodizační schémata, jež měla naznačit dobu zrodu nového věku.

Svéráznou koncepci uveřejnil roku 1579 lékař a astronom Heliseus Roeslin. V milenaristickém díle *Speculum et Harmonia mundi* (1579) se snažil označit zrození nového věku tím, že kombinoval rozbor posloupnosti německých a francouzských vládců a nástupních roků papežů a římských biskupů s výskytem komet a nov a určováním zákonitostí výskytu velkých mutací. První svazek rukopisu této práce věnoval tehdy Roeslin švédskému králi Johanovi III., druhý jeho bratrovi, pozdějšímu králi Karlovi IX. K rozšíření závěrů Roeslinova výše zmíněného spisu přispěl zejména stejnojmenný anonymní leták, jenž vyšel roku 1604 u Wolfganga Kezela v Lichu (hrabství Solms). Tento neautorizovaný tisk, který označoval rok 1613 jako rok velké změny, obsahoval zároveň i výtah z krátkého Keplerova pojednání o nové hvězdě z roku 1604. Roeslinovo pojednání o významu nové hvězdy bylo tištěno také roku 1605 u Antona Bertrama ve

⁷⁶⁰ Pokud jde o proces přehodnocení identifikace čtvrté monarchie s Římem, podíleli se na něm jak kalvinisté, tak luteráni. Jan Kalvín či Franciscus Julius omezili platnost těchto proroctví na dobu do Krista, tj. uvolnili dobu po Kristu pro nějakou novou interpretaci. Po roce 1600 (Henning Arnisaeus, Hermann Conring) je tradiční spojování římské říše se schématem monarchií opouštěno i v luterství.

Strassburgu (obr. 204) a zahájilo polemiku o významu nové hvězdy mezi Roeslinem a Janem Keplerem. Odpověď významného astronoma i jeho vytrvalá kritika Roeslinových názorů z let 1605-1609⁷⁶¹ našla odezvu u řady čtenářů dychtivě očekávajících příchod velké změny a zřejmě nemálo ovlivnila také autory rozenkruciánských manifestů.

Nejdůležitější prvky výše uvedených zdrojů výstižně zobrazují dva letáky ulmského hvězdáře Johanna Faulhabera – „Schriftmässige vnd cabalistische Andeutung oder Vorbildung deß neuen Miraculosischen Cometsterns“ (Č. LXXXVII, obr. 206) z roku 1618 a „Geheimes Prognosticum von Gog und Magog“ (Č. LVI, obr. 207) z roku 1620. Na obou zaujímají ústřední místo čtyři litery Božího jména obklopené oblakem, z něhož vyčnívají tři ruce, připravené k činu. Na starším z letáků jsou vyobrazeny srpy, které naznačují, že se čas žně přiblížil, na mladším upoutají váhy, znamení božského soudu. V levém horním rohu staršího tisku je zobrazena kniha se sedmi pečetěmi, k níž se blíží Beránek, který je jako jediný hoden pečetě rozlomit. Pod ním je zobrazen prorok, jenž v souladu s verši z 36. kapitoly Sirachovce prosí Nejvyššího, aby obnovil znamení a zázraky a přistoupil ke splnění proroctví, pronášených v jeho jménu. Odpovědí je s nebe seslaná kometa, kterou v levém rohu zobrazený Faulhaber předpověděl. Pod prorokem je velký zástup lidí, kteří opakují slova anděla ze Zjevení 16, 5 o spravednosti božského zásahu proti těm, kteří prolévali krev svatých, v pravém dolním rohu jsou zobrazeni provinilci - králové, velmoži, mocní, služebníci i svobodní, kteří utekli z města a volají k horám a skalám, aby na ně padly a skryly je před tváří toho, jenž sedí na trůnu a Beránkovým hněvem. Starší z letáků doplňuje inventář obrazů o scénu boje Goga a Magoga.

V obou případech najdeme na Faulhaberových letáčích zobrazený souboj lva s orlem ze 4. knihy Ezdrášovy, jenž se stal nosnou konstrukcí tolika proroctví třicetileté války, že je nezbytné se o něm blíže zmínit. Čtvrtá kniha Ezdrášova (nazvaná tak podle číslování ve Vulgatě), je pseudoepigrafickým spisem, který nebyl zařazen ani do hebrejského ani do řeckého kánonu. Pravoslavné bible ji označují jako 3. knihu Ezdrášovu a v Kralické bibli je uvedena jako 2. Ezdrášova. K jejímu rozšíření v luterských a kalvinistických oblastech přispěl zejména

⁷⁶¹ *Responsio ad Roeslini Discursum: Von heutiger Zeit Beschaffenheit*, in: Christian FRISCH (ed.), *Johannes Kepler, Opera Omnia*, díl I, reedice Hildesheim 1971, s. 495-542. K polemice se řadí i spis „Antwort Johannis Kepleri“ (Č. VII, obr. 205), tištěný r. 1609 u Pavla Sessia v Praze.

frankfurtský tiskař Feyerabend, který roku 1569 vytiskl 3. a 4. knihu Ezdrášovu v překladu schwenkenfeldiána Johanna Heydena. Text tohoto vydání přejímaly mnohé tiskárny pro bible 17. století, je obsažen i v reformovaném Piscatorově překladu (Herborn 1603). Značně rozšířené byly i překlady hamburského kazatele Davida Woltera (1596) či Johanna Assenburga (1598), jež byly samostatně vydány u Christopha Bismarka v Halle.

Zmíněné Ezdrášovo proroctví se skládá ze sedmi vidění, která měl mít Ezdráš po pádu Jeruzaléma roku 587/6 př. n. l., text však odráží spíše prožitek zničení Jeruzaléma roku 70 n. l. Neznámý pisatel spojil - patrně koncem 1. století n. l. - různé tradice mesiášských nadějí a zasadil je do jednotného rámce. Charakter knihy výrazně oslovil také křesťany, kteří text s určitými úpravami zachovali. Původní hebrejský text ani jeho řecký překlad se nedochoval, a proto musejí edice vycházet z latinských, syrských, etiopských, arabských, staroslověnských a zčásti i koptských překladů.⁷⁶²

Ústřední výpovědí Ezdrášových vidění je otázka lidského utrpení v souvislosti s božským plánem dějin. Nejvyšší zde odpovídá na palčivé otázky, které byly aktuální v každé době: Proč je Jeruzalém tak trestán, když není horší než jiné národy? Proč Boží lid zažívá tak velké ponížení a pocit, že byl Bohem opuštěn? Proč nad ním vládou pohanské národy? Ezdrášovi je vždy dána odpověď, že nyní sice ještě nemůže pochopit cesty, soud a lásku Nejvyššího, ale na konci věků přijde čas, kdy bude všechno zřejmé. Pak je mu ve vidění ukázána budoucí sláva nyní poníženého Siónu a smí nahlédnout do „posledních věcí“. Vidí z moře vystupovat tříhlavého orla s dvanácti křídly, který tyransky ovládá zemi a jehož křídla i hlavy postupně upadají či ožívají. Orel svým křídlům a hlavám přikázal: *Nebděte všechny současně, spěte každá na svém místě a bděte, až přijde váš čas. Hlavy však ať jsou zachovány až do posledka.*

Ezdrášovi bylo vysvětleno, že se panství orla shoduje se čtvrtým královstvím, o kterém psal prorok Daniel. V určité fázi orlova panování upozoroval Ezdráš změnu: *A viděl jsem, že se dvě hlavy spojily. A hle, prostřední hlava, spolu s druhými se obrátila a sežrala obě spodní, kralování dychtivá křídla. Tato hlava pak předěsila celou zemi a těm, kdo ji obývají, vládla s mnohým útliskem a měla*

⁷⁶² Citovaný český překlad vychází z latinského znění klementinského vydání Vulgaty (1592) a v případě některých přídavků z překladu staroslověnského. Publikoval jej Zdeněk SOUŠEK (ed.), *Knihy tajemství a moudrosti II. Mimobiblické židovské spisy: Pseudoepigrafy*, Praha 1998.

větší moc nad světem, než dříve všechna křídla. Ale potom jsem viděl, a hle, prostřední hlava tu náhle nebyla, a bylo to stejné, jako předtím s křídly. Zůstaly pak dvě hlavy, které samy podobně kralovaly zemi a těm, kdo ji obývají. Vtom jsem viděl, jak hlava z pravé strany pohltila hlavu levou. A slyšel jsem hlas, který mi říkal: „Pohled' před sebe a pozoruj, co vidíš:“

Nato je Ezdrášovi ukázáno, jak Nejvyšší učiní přítrž orlovu tyranskému panství: Vidí vystupovat rozzuřeného lva z lesa, který orla úplně zničí: Viděl jsem a hle, jakoby rozzuřený lev řval z lesa; a viděl jsem, že mluvil k orlovi lidským hlasem: „Ty, poslyš, budu k tobě mluvit. Nejvyšší ti říká: Což to nejsi ty, kdo zbyl ze čtyř zvířat, která jsem ustanovil, aby kralovala v mém světě a aby skrze ně přišel konec jejich časů? Přišel jsi jako čtvrtý, přemohl jsi všechna zvířata, která pominula, mocí jsi držel svět ve veliké hrůze a celý okrsek země v nejhorším trápení, se lstí jsi obýval zemský okrsek po tolik času. A soudil jsi zemi nespravedlivě, utiskoval jsi mírné a tichým jsi ubližoval, miloval jsi lháře, bořil obydlí těch, kdo přinášeli užitek a strhával hradby těch, kdo ti neškodili. Tvé potupné chování vystoupilo k Nejvyššímu a tvá pýcha k Silnému. I shlédl Nejvyšší na časy tyranské zvůle a hle, jsou ukončeny a tvé zločiny jsou naplněny. Proto se už neobjevíš, orle, ani tvoje hrozné perutě, ani tvá strašná křídla, ani tvé zlovolné hlavy, ani tvé ničemné drápy, ani tvé darebné tělo, aby se celá země zotavila a osvobozená od tvé moci se vrátila a doufala v soud a milosrdenství toho, kdo ji učinil.“

Smysl této části vidění je Ezdrášovi vyložen takto: To je vichr, který přichystal Nejvyšší nakonec na ně a na jejich bezbožnosti; tak je usvědčí a pohodí před nimi, co rozsápali. Neboť je živé postaví před soud, jakmile je usvědčí, ihned na ně udeří. Zbytek mého lidu pak vysvobodí z bídy, ty, kteří byli zachráněni v mé krajině, bude těšit, dokud nepřijde konec, den soudu, o kterém jsem ti říkal od počátku. To je sen, který jsi viděl a takový je jeho výklad. Ty jediný jsi byl hoden znát toto tajemství Nejvyššího. Napiš proto vše, co jsi viděl do knihy a ulož ji na skrytém místě. A pouč o tom moudré ze svého lidu, o jejichž srdcích víš, že pochopí a zachovají tato tajemství. Ty pak zde ještě vydrž dalších sedm dní, abys uviděl to, o čem Nejvyšší usoudil, že ti ukáže. V další fázi vidění je Ezdrášovi zjeven příchod a vítězství Syna člověka a na závěr se dovídá o konci svého

pozemského života a dostává příkaz, aby se svými pomocníky napsal knihy k poučení lidu, některé pro všechny, jiné pouze pro *moudré z lidu*.⁷⁶³

Ezdrášovo vidění poskytlo látku k pozdějším proroctvím, která se v době třicetileté války dočkala mnoha aktualizací. Tak vznikl například celý okruh proroctví o lvu ze severu, jenž byl uplatňován zvláště na Fridricha Falckého a Gustava Adolfa. V jeho rámci lze sledovat dvě linie. První z nich je založena na údajném proroctví z počátku německé reformace - na vidění šmalkaldského měšťana Zikmunda Gartamara, které ještě bude podrobně představeno. Druhou je údajný Paracelsův spis, jenž vznikl krátce po roce 1600 a koloval nejprve v rukopisech. Toto vyprávění v 1. osobě bylo zčásti sestaveno z autentických Paracelsových textů a ovlivnilo formulaci rozenkruciánských manifestů i prvních reakcí na ně. Text obsahoval předpověď, že brzy po smrti „posledního rakouského císaře“, tedy císaře Rudolfa, bude nalezen Paracelsův hrob, budou spojena tři království a objeveny tři velké poklady. První měl být zakopán mezi Švábskem a Bavorskem, druhý ve Friaulu a třetí mezi Francií a Španělskem. Součástí prvního pokladu měly být vzácné knihy poznání, tedy alchymistické spisy s paracelsovským receptem na výrobu kamene filosofů, drahé kameny a vzácný karbunkul. V té době mělo dojít k dlouhému boji žlutého lva od půlnoci s orlem, v němž měl lev s pomocí „malého stáda“ zvítězit.

Protože orel a lev z Ezdrášova vidění shodou okolností odpovídali heraldickým symbolům jednotlivých panovníků i koaličních bloků, připravených na počátku 17. století ke konfrontaci (habsburský orel – český, falcký, nizozemský či britský lev), byla tomuto vidění tehdy věnována mimořádná pozornost. V letákové publicistice se proto nejednou setkáme s využitím motivů, při jejichž interpretaci si dnes nejdříve uvědomíme jejich heraldický význam a mohou nám uniknout další aspekty daného sdělení, například profétický obsah, který tehdejší čtenář naopak zcela samozřejmě vnímal jako prioritní.

Horizont očekávání se skládal také z prvků, které vycházely z mimobiblické tradice, jak ji známe ze sybilských proroctví, lidových proroctví založených na neobvyklých přírodních jevech, či z proroctví vycházejících z legend, které se vázaly k určitému státnímu útvaru (římsko-německá říše, České království), regionu, městu, či místu.

⁷⁶³ Citované pasáže TAMTÉŽ, s. 245-249.

V. 1. 3. Chiliasmus, zlatý věk a prožitek času konce v českém prostředí konce 16. a počátku 17. století

Příslušnost území Českého království k západnímu kulturnímu prostoru byla faktem, z něhož vyplývaly různé způsoby komunikace spektra domácích protestantských konfesí s jinými evropskými konfesemi, především s luterstvím a kalvinismem. Střet s jinakostí vyvolal řadu vzájemných interakcí, které probíhaly v rámci konfesijních skupin i v nitru jednotlivců. Docházelo k postupnému vymezování vlastních pozic, na nichž mnozí lpěli, dialog s hlavními protestantskými směry však vedl také k různé míře konsensu až vůle k eventuálnímu splynutí. Český novoutrakvista či člen Jednoty bratrské se ovšem zřídka plně ztotožnil s ortodoxním luterstvím či kalvinismem. Také mentalita luterána, žijícího v Čechách, se zpravidla lišila od postojů luterána žijícího například v Sasku, mimo jiné i odlišnou zkušeností soužití s jinak věřícími i vesměs ochotnějším postojem k přiznání práva jednotlivci, aby rozhodoval o svém náboženství bez ohledu na postoj zeměpána či vrchnosti. Nezanedbatelnou míru rozdílnosti později prokázaly zejména problémy, spojené s každodenním životem českého pobělohorského exilu.

Řada letáků o Fridrichovi Falckém, jejichž součástí je nějaká předpověď, pocházela od autorů, spjatých s některou zemí České koruny. Ti vycházeli nejen z očekávání, která byla vlastní protestantskému prostředí všeobecně, ale vyjadřovali i specifické názory a postoje, které jsou charakteristické pro domácí reformační tradici. Pro tuto chvíli uvedme jen některé příklady, dokládající přítomnost milenaristických očekávání či nadějí na reformaci reformace ve zdejším prostředí.

Velmi poučný je v tomto ohledu myšlenkový vývoj jednoho z předáků českého stavovského povstání - Václava Budovce z Budova. Zrcadlem dobových očekávání je již Budovcova literární prvotina „Krátkej spis o zlatém budoucím a již nastávajícím věku“ (Č. LXVII), jíž autor reagoval na vzrůst proroctví „o budoucích a nastávajících světa proměnách“, které roku 1584 zaregistroval. Budovec zde nepopírá naději na požehnání milénia jako takovou, chápe ji však duchovně a projevuje se jako zastávce toho, co později luterský dogmatik Gerhard nazve „chiliasmus subtilis“.⁷⁶⁴

⁷⁶⁴ „Jiní pak se nalézají, že světa proměny na tři časy a věky dělí, jeden věk Bohu Otci Stvořiteli, Druhý Bohu Synu jeho Vykupiteli, třetí Bohu Duchu svatému Světiteli a posvětiteli připisujíce, tak,

Jeho spis podává svědectví o nejrůznějších představách, které byly součástí dobového paradigmatu a vymezuje své stanovisko zejména oproti smyšlenkám o *jakýchsi divných podle těla obnovách a dokonalostech a zemském ráji ještě před příchodem Krista*.⁷⁶⁵ Svérázným způsobem rovněž rekapituluje působení Johna Dee ve službách Viléma z Rožmberka. Hned v úvodu naráží také na politické aktualizace 4. knihy Ezdrášovy a střetává se s omylem těch, „kteříž před příchodem Páně zlatý věk podle těla předpovídají a neví jakého monarchu a potentáta od půlnoci očekávají, pravíc, že by nejprve všecken svět opanovali a potom všechny lidi k poznání Krista přivést, a to předpovědění Páně o jednom pastýři a jednom ovčinci zde naplniti měl. K čemuž přivozují převráceně z modlitby Páně, že království a vůle Boží má přijíti jakož na nebi, tak také na zemi.“⁷⁶⁶ Sám Budovec nedoufá v nedokonalého člověka, ale očekává „pravý zlatý věk“ pouze od Krista.⁷⁶⁷ Nevylučuje však možnost jakéhosi částečného duchovního osvícení před Kristovým příchodem a připomíná, že v duchovním ohledu zažily jakýsi malý „zlatý věk“ různé končiny světa: *Měliť jsme i my Čechové, když jsme se z zavedení Antikristova vyvozovali, zlatý věk za času Mistra Jana Husi. Tolikéž říše, denemarské a švédské království za času Luthera. Též franské, englišké, škotské království a Nyderlandt za času Calvina*. Byl to ovšem zároveň i věk *železný, ohnivý a krvavý... a posavád zustává*. I on nicméně hodnotí nynější běh světa, *jakoby se k obecné nějaké proměně znamenitě všechny věci schylovaly a připomíná neobvyklé konjunkce, komety a zjevení na obloze. I když podle napomenutí Jeremiáše proroka věřící a věrní Kristu nemají se hvězdami a planetami spravovati, aniž se jich strachovati....však nicméně žádné pochybnosti není a*

jako by nyní ten poslední věk Ducha Páně osvěčujícího nastati měl. Čemuž i já neodpírám, aby Pán Bůh slavně díla Ducha svého své církvi před poslední zkázou světa okázati neměl, ale tomu odpírám, že v to také obnovení těla s pohodlími rajskými pojímají a zlatý věk tudy sobě smejšlejí, v němž jakožto kamene filosofského k napravení všech věcí stvořených, kteréž po pádu Adama také na všem svůj pád, zkázu a porušení vzaly, očekávají. Také tak smejšlejí, že lidé netoliko podle ducha, ale také podle těla znamenitě obnovy míti budou, a že jeden způsob všech lidí bude, a že sobě všichni rovni budou, krom toho jejich nejvyššího pastýře, a že všichni budou za jistej věk beze všech starostí, lopot, nemocí, soudův, nevolí neb statkův. Nýbrž jsouce tak obnoveni ve znamenitých rozkošech, k prvnějším rajským (jako před pádem) nápodobným zase že přivedeni budou.“ Noemi REJCHRTOVÁ, *Václav Budovec z Budova*, Praha 1984, s. 199-221, citát na s. 199-200.

⁷⁶⁵ TAMTÉŽ, s. 209.

⁷⁶⁶ TAMTÉŽ, s. 199.

⁷⁶⁷ „A protož ten pravý zlatý věk, tu pravou politii a řád toho jediného pastýře a všech věcí pravé dokonalosti obnovitele, odstup to dalece od nás, abychom kde jinde nežli od samého Krista věčného, toho jediného pastýře, císaře a monarchy očekávali, totižto tehdaž, když tomuto světu, jako nečistému špitálu skrze ohnivě připálení a jako nějaké destylování a pulerování i spolu s námi konec učiní.“ TAMTÉŽ, s. 211.

*hned od počátku světa jest to zkušeno, kolikrátkoliv taková neobyčejná spojení světél jsou se dály, že i tyto dolejší zemské věci z svrchu dotčených příčin své proměny braly, někdy míň, někdy víc.*⁷⁶⁸ Budovec se nicméně nezaměřuje na požehnání, očekávána po Kristově druhém příchodu, ale shromažďuje - k užitku svému i druhých - z Písem znamení doby, která „posledním časům“ budou předcházet. Motivací tohoto jeho počínání je snaha obstát ve zkouškách, které na křesťany přijdou a pomoci k témuž i jiným.

O třicet let později, v době, kdy se nábožensko-politické poměry zkomplikovaly, se Budovec k podobné tematice vrací v souvislosti s rozenkruciánskými manifesty. Bouřlivý ohlas, které letákové tisky tajemného bratrstva zaznamenaly ve všech evropských zemích, se nevyhnul ani zemím České koruny. Do vzniklé polemiky se zapojil i přemýšlivý Václav Budovec. O rozenkruciánech najdeme krátkou skeptickou zmínku v „Antialkoránu“, podrobněji se Budovec rozepisuje v tisku „Circulus horologii“ (Č. XVI, obr. 208) v odstavci *De cacochymicis* (O pseudochymicích). Na základě svých zkušeností z tureckého dvora pochybuje o možnosti, že by rozenkruciáni mohli získat tak hlubokou moudrost a poznatky u Arabů a vůbec se staví skepticky k možnosti, že by vskutku nastalo tak dokonalé poznání přírody, jež by předčilo Šalamounovu moudrost.

Budovcovo znepokojení vyvolává rovněž skutečnost, že neví, k jakému náboženství má rozenkruciány zařadit. Jejich prohlášení, že věří v trojjediného Boha, uznávají dvě svátosti a neztotožňují se ani s katolíky ani s mohamedány, nepovažuje za postačující, neboť má obavy z bludů novokřtěnců, ariánů či sociniánů. I když je podle Budovce zlatý věk očekáván po porážce Goga a Magoga, po pokřtění Židů, kdy vznikne jeden ovčinec pod jedním pastýřem Kristem, jenž je jediným pravým kamenem filosofů, zdůrazňuje nadále, že hledíme-li k *vnitřnímu člověku*, byl a bude vždy zlatý věk až do skonání světa ve smyslu možnosti člověka přiblížit se k Bohu. Budovec přeje pisatelům manifestů *vše nejlepší a doufá, že otec světla, Bůh, obrátí jejich mysl a srdce k pravým zlatým a věčně v nebi trvajícím věkům, aby je řídil a spravoval až tam, kde nastává nový život jedině pravým kamenem filosofským, totiž Kristem..., abychom touto novou božskou alchymií spatřili potom nová nebesa, novou zem a nové krásy Božské...*⁷⁶⁹

⁷⁶⁸ TAMTÉŽ, s. 201.

⁷⁶⁹ Josef VOLF, *Bratří Růžového kříže (Roseae Crucis) v zemích českých*, Český lid 1909, s. 187.

Budovcova očekávání nesplnil ani spis Filipa z Tably „Secretioris philosophiae consideratio brevis“ z roku 1615, jehož čtrnáct kapitol podrobně prostudoval. Označil sice pojednání za učené, mystické a zbožné a netajil se obdivem k pasážím o tajemstvích přírody, připojil nicméně své souhlasné či kritické poznámky k tezím, které považoval za podstatné. Nadále postrádal vysvětlení podstaty jejich učení a vyznání víry. S některými názory rozenkruciánských manifestů sice sympatizoval, jejich učení by však mohl přijmout pouze tehdy, kdyby byly v souladu s jeho interpretací knihy knih - bible, v níž po celý svůj život viděl zdroj veškeré moudrosti.

Způsob, s nímž se Budovec zapojil do polemiky kolem rozenkruciánů, nalezl brzy nesmiřitelného kritika. Byl jím saský dvorní kazatel Matyáš Hoë z Hoëneggu, jenž v otevřeném dopise „Epistola, quam ad generosum et illustrem dom. Wenceslaum Budowetz...“ (Č. LI, obr. 209) označil Budovcův benevolentní přístup za hříšný. Budovec se bránil spisem „Gnomon apologeticus“ (Č. LVIII, obr. 210), vydaným r. 1618 v Hanavě, že ve svém přání, zjistit, zda je učení rozenkruciánů od Boha, či zda jsou to zakuklení „entuziasté“, nevidí žádný poklesek proti křesťanským zásadám, založeným na bibli. V ortodoxních luteránských kruzích ostatně dostaly snahy rozenkruciánů velmi brzy punc bludu nejhoršího druhu. Také známý autor „Husitské války“, Zachariáš Theobald, ztotožnil roku 1623 rozenkruciány s novokřtenci a dokonce je označil za následovníky Thomase Müntzera.⁷⁷⁰

Další sondu do tehdejšího hodnocení místa současné doby v proudu času, ústícího v apokalyptickém vyvrcholení, nabízí dopis Václava Budovce z Budova Karlu staršímu ze Žerotína, datovaný 17. dubna 1619 v Praze. List je motivován Budovcovou snahou o sblížení vzájemných názorů na otázku stavovské unie a jejího postupu ve vztahu k císaři, sporným bodem je výklad poměru křesťana k vrchnosti z 13. kapitoly listu sv. Pavla k Římanům. Pisatel se snaží najít vyvážené stanovisko mezi respektem k vrchnosti jako součástí božského uspořádání a požadavkem Písma, že za určitých okolností *více sluší poslouchati Boha než lidi*. Budovec sleduje *mnohotvárnou ekonomii a moudrost boží při řízení*

⁷⁷⁰ Zachariáš THEOBALD, „Wiedertauferischer Geist, das ist: Glaubwürdiger und Historischer Bericht, was Jammer und Elend die alten Wiedertaufer gestiftet und angerichtet. Daraus zu schliessen. Was man von den neuen genandten Weigelianern, Rosenkreutzen und Pansophisten zugewarten hab...“ (Č. CXIII), Norimberk 1623.

církve a zaznamenává jak éru pronásledování do Konstantinových dob, která se vyznačovala jiným postojem k vrchnosti, tak údobí, kdy křesťanům pod vedením Krista-vítěze bylo dáno trpět pro něj jako dřív, ale zároveň stavět se pro obhájení pravdy proti nepřátelům a sklízet skvělá vítězství. Svůj výklad dotvrzuje hodnocením naléhavosti doby, vzhledem božskému plánu: A to ani neuvádím apokalyptická proroctví, podle nichž je předpověděno šíření čistší církve Kristovými vojáky, povolena její zákonitá obrana proti těm, kdo proti ní zuří před poslední nevěrou světa, a to vše zároveň s rozkvětem pravé církve Kristovy, vyvedené z pouště. Do těchto časů jsme již patrně vešli, protože naši nepřátelé uvažují o záhubě evangelíků – proto se tedy musíme modlit a bdít, jak se domnívají všichni zbožní a napomínají k tomu vás i Tebe s námi. Protože pak tato nebezpečí porůznu poznávají v Evropě evangeličtí králové a vladaři, povzbuzují jedni druhé k jednotě, aby bylo pomůženo církvi i státu.⁷⁷¹

V zemích české koruny je však možno registrovat i jiné projevy reakcí na pociťovaný deficit reformačních snah - např. zvnitřnění požadavků zbožnosti a recepce autorů, kteří byli pozdějšími historiky vnímáni jako předchůdci pietistů. I zde se setkáváme s tím, že je jako krok směrem k dovršení reformačního úsilí vnímáno encyklopedické dílo svého druhu, které vydal roku 1604 superintendent brunšvického a lüneburského knížectví Johann Arndt pod názvem „Vier Bücher vom wahren Christentum“. Kralovický rodák, farář v Bořislavi na Litoměřicku Michal Longolius, byl Arndtovou prací tak nadšen, že *odpočinouti nemohl, až by ji v český jazyk uvedl a mým milým krajanům národu českého také v známost uvedl a jim z křesťanské lásky, což jinak se státi nemohlo, jedině skrze impressí aby vyšla a publicírovaná byla, a tak pobožnému čtenáři do rukou se dostala*. O kontinuitě zájmu česky a slovensky mluvících protestantských enkláv o toto Arndtovo dílo svědčí i pozdější překlad Matěje Bela z roku 1715.⁷⁷² Longoliův překlad byl hotov již v první polovině roku 1615 (gratulační báseň Pavla Rüdinger), ale kniha vyšla až roku 1617. Byla věnována hejtmanu a úředníku teplického panství Matěji Milinskému z Milína, jehož knihovnu ocenil autor poznámkou, že *mnohý kněz učený tak mnoho a tak pěkných knih v bibliotéce své nemá*. Jiná z dedikací, určená Radslavovi staršímu z Vchynic a Tetova, se zaměřuje na poslání knihy: *My smrtedlní lidé jsme zde na světě bloudící poutníci a*

⁷⁷¹ Noemi REJCHRTOVÁ, Václav Budovec z Budova, Praha 1984, s. 266, 267.

⁷⁷² Jaromír LINDA, *Psal jsem v Údolí pláče*...., in: Historické listy 4, Praha 1995, s. 7-11.

potřebujeme k té pouti naší velmi věrného tovaryše a spomocníka, jenž by nás vedl svou upřímnou cestou až k onomu životu, který nám nastává.

Longoliův překlad Arndtových knih o pravém křesťanství vyšel právě v roce oslav stého výročí Lutherovy reformace, které bylo připomínáno nejen v oblastech, kde měli luteráni většinu, ale i v oblastech, kde žilo obyvatelstvo, hlásící se k jiným protestantským konfesím. S výročím byla spjata i řada tisků, jejichž autoři se zamýšleli nad dalším vývojem protestantismu, zdůrazňovali zniternění zbožnosti, vyzývali k pokání či sáhli k předpovědím. Ve větší míře se objevují i úvahy o místě české reformace v evropském měřítku. I v luterských či kalvínských kruzích mají valdenští či „boží muži“ Hus a Jeroným své místo mezi svědky pravdy. Často je připomínáno údajné Husovo proroctví, předpovídající budoucí činnost Martina Luthera.

U luteránů, zvláště českých, se uplatňuje schéma začlenění české reformace do obecnějšího rámce, směřujícího k celkovému dovršení reformačního procesu, charakterizovaného linií Hus – Luther – Arndt. Vnímání české reformace jako počátku, na který Luther navázal, se odrazilo i ve vnímání zvláštního postavení české církve či národa, vědomí jeho zvláštního úkolu popřípadě téměř až mesianistických pocitů vyvolaného společenství, které se stává exemplem, na jehož osudech chce Bůh cosi zjevit. Tato konstrukce se prokázala být nosnou zejména pro situaci českých protestantů v exilu. V českém prostředí a okruhu jeho dosahu se projevovaly svébytné postoje vycházející z náboženských tradic české reformace i hrdost na domácí nekatolickou tradici. Součástí duchovní výbavy českých nekatolíků však byly i některé pozitivně hodnocené prvky předhusitské (tj. katolické) tradice, a to zejména tehdy, byly-li spjaty se zemí či státností. V mnohých případech je věrohodnost prorockého sdělení podepřena tím, že pochází od „věrného husitského kazatele“, ke svým potomkům promlouvá oživlý Hus, Jeroným či Žižka, zároveň však hraje roli také symbolika vítězného svatováclavského meče (Včelín, Č. 277) a proroctví, vztahující se k současnosti, je vkládáno do úst císaře Zikmunda Lucemburského (Komenského předmluva ke Kotterovým proroctvím - Č. 300). Svébytnou interpretací minulých událostí jako jakýchsi milníků a jejich začleněním do prognostických schémat vznikají překlenující konstrukce, které mají demonstrovat kontinuitu božského plánu vést lidstvo z temnoty do stále většího a většího světla. Zastánci takového postoje pak vyhlíží do budoucnosti s očekáváním dalšího mezníku božského plánu –

dokonalejší reformace, zasahující všechny oblasti života lidí, či rovnou příchodu zaslíbeného milénia.

V. 2. Typy a schémata prognostik ve výpovědi konkrétních pramenů.

V. 2. 1. Předbělohorská proroctví o Fridrichovi Falckém

Generace lidí, žijících po roce 1600, byla svědky mnoha krizových jevů a situací, zasahujících do všech oblastí jejich života. Z náboženského hlediska mohla být celá řada současných zkušeností (turecké ohrožení, konfrontace konfesí, náboženský a morální stav vlastní země či náboženského společenství, výskyty komet) interpretována jako znamení nadcházejícího konce světa. Pro protestanty všeobecně se k tomu přidávalo zřetelné posílení pozic papežství, postup jezuitů, vojenské porážky evangelických stavů v prvním desetiletí třicetileté války, pro luterány pronikání (podle říšských zákonů nepovoleného) kalvinismu, které vyvrcholilo konverzí braniborských kurfiřtů. Subjektivní vnímání a prožívání stavů krize bylo umocněno nástupem stále rychlejšího šíření informací o současném dění. S vyhocenější situací vzrůstal i zájem o prognostika, jejich reedice či překlady. Také nám známý Arndtův překladatel, bořislavský duchovní Michal Longolius Kralovický, našel snadno ve svém okolí osoby, které ocenily jeho český překlad proroctví astronoma Nagelia (obr. 211), jež vyzývala k pokání a osobní inventuře poměru mezi jednotlivcem a Bohem vzhledem k blížícímu se poslednímu soudu. Věnujme se nyní jednotlivým typům prognostik, která byla po roce 1600 součástí dobového paradigmatu či epistémé.

Zkoumáme-li panegrická schémata, která se objevovala převážně v korunovačních a holdovacích letácích týkajících se Fridricha Falckého, zjistíme, že se velmi často setkáváme s aktualizací středověkého proroctví o císaři Fridrichovi, jenž znovu dobude Boží hrob, nastolí mír a vytvoří podmínky pro to, aby se světlo křesťanské pravdy dostalo i k pohanům. Toto proroctví patří do kontextu sybilských proroctví a dostávalo se do povědomí obyvatel německých i českých zemí ze starších proroctví Johanna Lichtenbergera a Johanna Cariona. S aplikací tohoto údajně 159 let starého Capistranova proroctví na Fridricha, přichází již jeden z prvních letáků doby Fridrichova panování, německý letákový spis „Trinum...“ (Č. 273, obr. 44), jenž referuje o předběžném vyjednávání stavů s Fridrichem a přináší zprávu o přijetí Fridricha ve Waldsassen. Capistranus prý Svaté říši římské předpověděl, že zbožnou a mírovou vládu rýnského falckraběte,

zvaného Friedenreich či Friderich, lze očekávat v periodě 45 let mezi roky 1611-1656. Českým protějškem tohoto očekávání jsou již citované verše ze „Sedlského vítání“ Šimona Lomnického Č. 256), které se odvolávají na Sybillino proroctví, jež bylo v Čechách známo nejen z tisků 16. století, ale i ze starších rukopisných verzí. Jedna z nich pochází již z konce 15. století a praví: *Tehdy Pán Buoň utěší svůj lid křesťanský, i vyvolí sobě jednoho krále a tomu bude Fridrich jméno. Ten shromáždí po zemích lidu mnoho křesťanského a s nimi je rozmnožuje křesťanskou víru. I dobude hrobu božieho. A tu stojí jeden strom před Jerusálemem velmi veliký a ten nemá listie, ale tak stojí holý a tak má hol státi až právě do toho času, až císař Fridrich přijede a položí se u toho stromu a na něm štít svůj pověsí. Tak ihned list ponese a zase dobrá léta nastanú a křesťané zase vzhóru povstanú, ale viera židovská všecká zahyne a jich naděje všecká pomine a uvěříe v pána Boha z židovstva i z pohanstva mnoho. A každý muože mi dobře věřiti toho.*⁷⁷³

Když roku 1621 pranýřoval anonymní autor takzvané dlouhé české verze letáku o postilionovi, („Postilion extraordinarius“, Č. 235) očekávání Šimona Lomnického, nezpochybňoval platnost tohoto proroctví, nýbrž jeho výklad.⁷⁷⁴ Důvěra v tuto předpověď a správnost její aplikace na Fridricha Falckého neztratila svou sílu ani později. V transformované podobě, která má důvěrněji oslovit zejména českého čtenáře, ji najdeme také v textu Komenského předmluvy k českému překladu Kotterových proroctví, koncipované roku 1625.

Zatímco některá proroctví byla součástí panegrických schémat obvyklých v publicistice, jež se vázala ke korunovacím a holdům, jiná proroctví reagovala na konkrétní politické události. Prorocké aktualizace zaměřené na situaci v Českém království a roli Fridricha Falckého najdeme i mezi prvotinami Pavla Felgenhauera

⁷⁷³ Citát pochází z 18. kapitoly Sybillina proroctví z rukopisu 4. D. 4 Národního muzea v Praze, jenž obsahuje i Dalimilovu kroniku. Ferdinand MENČIK, *Česká proroctví*, 2. vydání, Praha 1914, s. 31. K písničkám a tiskům s tímto námětem též Jaroslav POHANKA, *Historické kořeny české kramářské písně*, in: Václavkova Olomouc 1961, s. 90.

⁷⁷⁴ *však pravdu povědět musím,
on se v tom vomýlil, tuším,
i kdož víru přikládali,
zle proroctví vykládali,
neb víc Fridrichů bejvalo,
však se z toho nic nestalo.*

Petr VOIT, *Dosud neznámá verze satiry na útěk Fridricha Falckého*, in: Sborník Národního muzea v Praze, řada C, svazek XXXI, č. 3-4, s. 273, 274. Tato Voitova edice (verše 449-454) byla použita i při citaci.

(1593-1677),⁷⁷⁵ syna luteránského pastora z Buškovic na Podbořansku, které tehdy patřily k panství Šimona Karla Údrčského z Údrče. Felgenhauer, jehož otec určil pro dráhu kazatele, se od svých jedenácti let pohyboval v prostředí luteránských škol v Sasku, Marce a Brunšviku. V letech 1612-1616 studoval na univerzitě ve Wittenbergu. Zde se seznámil s pracemi Johanna Gerharda a Johanna Arndta, četl rovněž spisy Johanna Schwenkenfelda a Valentina Weigela a poznal i některé značně nekonformní osobnosti (Potinius a Philipp Ziegler). Jako diákon v zámeckém kostele ve Wittenbergu sice kázal jiným kurfiřtským stipendistům, ale zároveň zažíval i první střety s luterskou ortodoxií.⁷⁷⁶ Ani realita univerzitní praxe, ani školská teologie jej příliš neuspokojovala, a proto se rozhodl, že se bude držet pouze Svatého Písma a spoléhat na vedení svatého Ducha. Ve viděních je mu sděleno jeho povolání ke kázání evangelia i oznamování odhalených božských tajemství.

Roku 1619 jej nacházíme v Čechách, kde nevykonává duchovenskou činnost, ale žije zřejmě jako učitel či vychovatel. Zde dává tisknout také první z dlouhé řady svých spisů, v němž se zabývá stářím světa ve snaze, co nejpřesněji určit mezníky na cestě k miléniu. Spis, nazvaný „Rechte, wahrhaftige und ganz richtige Chronologia oder Rechnung der Jahre der Welt“ (Č. LXXXIII, obr. 212) vyšel roku 1619 a 1620. Byl věnován mimo jiné i Vilému Vojtěchovi z Doupova na Liběticích, kde autor roku 1620 pobýval.⁷⁷⁷ Felgenhauer, jenž se označoval za žáka teosofie (*Theosophiae discipulus*), prohlašoval, že své poznatky o budoucnosti nezískává skrze přirozenou astrologii, ale skrze prorockou astrologii (*astrologia prophetica*) a „školu Božího Ducha“. Pokud jde o život lidstva na zemi, vychází z představy, že každý stvořitelství den (tedy i sedmý, vyhrazený člověku) trval 7 tisíc let, a že po 6000 letech existence lidstva na zemi přijde poslední tisíciletí - milénium pod

⁷⁷⁵ Pavel Felgenhauer patří k pozoruhodným osobnostem české emigrace. Akční rádius jeho činnosti (působil v Německu, Nizozemí i Anglii) i svérázné názory šířené ve značném množství tisků, budily pozornost nejen současníků, ale i pozdějších našich i zahraničních badatelů. Cenný soupis jeho děl i nevydaných rukopisů sestavil E. G. WOLTERS, *Paul Felgenhauers Leben und Wirken*. Jahrbuch der Gesellschaft für niedersächsische Kirchengeschichte 1956, s. 63-84, 1957, s. 54-94. Ze starších českých badatelů věnoval Felgenhauerovi pozornost Josef VOLF, *Pavel Felgenhauer a jeho náboženské názory*, ČČM 86, 1912, s. 93-116; Nyní se Felgenhauerovi nejvíce věnuje Vladimír URBÁNEK, *Ve stínu J. A. Komenského. Česká exilová inteligence v Hartlib Papers*. SCĚTH 26, 1996, č. 55-56, s. 123-136; týž, *Proroctví, astrologie a chronologie v dílech exulantů Paula Felgenhauera, a Šimona Partlice*. In: Michaela HRUBÁ (ed.), *Víra nebo vlast. Exil v českých dějinách raného novověku*. Sborník příspěvků ze stejnojmenné konference, Ústí nad Labem 2001. Zde lze najít rovněž přehled o další literatuře.

⁷⁷⁶ Josef VOLF, *Pavel Felgenhauer a jeho náboženské názory*, ČČM 86, 1912, s. 95.

⁷⁷⁷ Další dedikace vydání z roku 1620 náleží Vlků Eduardu Robarovi z Brus.

Kristovou vládou. Protože však byl podle Felgenhauera stvořen člověk o 265 let dříve, než se obvykle vykládá, spadalo prý Kristovo narození do roku světa 4235, roku, jehož číslo dvakrát obsahuje posvátné číslo 7. Rokem 1620 mělo skončit 6. tisíciletí a měl nastat čas konce, období soudu, které mělo trvat ještě 145 let (tj. do r. 1745). Tento čas měl být však podle příslibu evangelia zkrácen, takže před lidstvem bylo podle Felgenhauera nejzávažnější období jeho existence, rozhodující pro spásu každého jednotlivce.⁷⁷⁸

Tato chronologie nevyvolala právě všeobecný konsens, a proto se autor snažil obhájit své teorie „na základě Písma“. V následující práci, nazvané „Speculum temporis“ („Zrcadlo doby“, Č. LXXXIX, obr. 213), chtěl podržet lidstvu před tváří a duší zrcadlo, aby spatřilo svou podobu, zohavenou těžkými hříchy, činilo pokání a vzchopilo se k nápravě – k očištění, zdokonalení a všeobecné reformaci – jak k tomu vyzývají i rozenkruciánské manifesty. Felgenhauer nastavuje zrcadlo Písma katolickému i protestantskému duchovenstvu, jednotlivým stavům světské společnosti i způsobu jednání v rodinách, neboť *těžké chyby jsou vidět všude*. S nápravou musí každý jednatel začít od základu sám u sebe, najít se v Kristu a stát se mu podobným. *Reformatio generalis* znamená tedy všeobecnou přeměnu k dobru v nitru každého jednotlivce. V titulu své práce se Felgenhauer obrací zvláště na duchovní a učence, kteří by měli v této přeměně ostatní předcházet. Zvláštní pozornost věnuje úvodním kapitolám Apokalypsy, v nichž Kristus promlouvá k představitelům sedmi církevních obcí, hodnotí jejich skutky a vyzývá je k nápravě. Pořadí těchto křesťanských obcí bylo často vnímáno chronologicky, jako 7 etap vývoje církve. V souladu s tím autor přiřazuje čtvrtou etapu věku Husovu, pátá etapa sardské obce se týká doby Lutherovy, šestá etapa – filadelfská – patřila bratřím růžového kříže a sedmá etapa bude náležet laodicejské obci, věku evangelia. Bude to doba zkoušek a „velkého soužení“, o níž je psáno, že „kdyby nebyly ony dny zkráceny, nebylo by zachráněno žádné tělo.“⁷⁷⁹

Pavel Felgenhauer, který považoval náboženské rozdělení a soupeření konfesí za ďáblovu dílo,⁷⁸⁰ věnoval zřejmě značnou pozornost tomu, jak se světové

⁷⁷⁸ Josef VOLF, *Pavel Felgenhauer a jeho náboženské názory*, ČČM 86, 1912, s. 96, 97.

⁷⁷⁹ Matouš 24, 22. K Felgenhauerovým představám podrobněji Josef VOLF, *Bratři růžového kříže (Roseae Crucis) v zemích českých*, Český lid 1910, s. 263-7.

⁷⁸⁰ Felgenhauer byl přesvědčen o tom, že roztržky a spory mezi katolíky, luterány, kalvinisty, Židy, Turky a pohany způsobuje satan a pravý vyznavač evangelia se vyznačuje láskou ke všem lidem.

události „v laodicejském věku“ vyvíjejí. Přitom přiřkl značnou váhu změnám, k nimž došlo v jeho rodné zemi. Ještě roku 1620 se ve spise „*Decisio Prophetica belli bohemici*“ (Č. 62, obr. 214) pokusil nastavit zrcadlo také říšským protestantským knížatům a jejich postoji k českému protihabsburskému odboji. *Theosophiae discipulus* Pavel Felgenhauer (podepsán jako Christian Crucigerus) se nyní chopil pera k „poctě pravdy, na útěchu vlasti (*Vaterland*) a pro udržení reputace Jeho Veličenstva“ a projevil se jako zanícený obhájce věci českých stavů i jimi zvoleného krále.

Podnětem pro napsání tohoto jeho vícestránkového letáku se stalo jednání v Mühlhausenu v březnu 1620, kdy se saská luterská knížata a hessensko-darmstadtský kníže připojili k protičeské straně s odůvodněním, že stavovský odboj je čistě politickou záležitostí a nemá vztah k porušování náboženských svobod. Autor se sice obrací proti „papežencům a jezuitům“ (*Papisten und Jesuwüten*), kteří otevřeně říkají, že slovo dané kacířům není třeba dodržovat, jeho hlavním cílem však je ukázat protestantským knížatům, že by měli s českými stavy jednat v souladu s Písmem. Felgenhauerova polemika se saským dvorním kazatelem Hoëm z Hoëneggu, který v holdovacím dopise císaři nevybíravě útočil proti Čechům, je tvrdým odsudkem saské politiky. Autor jí vyčítá zradu evangelické věci, neboť ve slepé ješitnosti přisluhuje „papežencům“ a nechápe, že vítězství katolické strany bude mít i pro Sasko a luteránskou konfesi nejhorší následky. Autor, zastánce spojení luteránů, kalvinistů i příslušníků jiných protestantských konfesí na obranu náboženských svobod, nicméně končí v radostné naději do budoucna a odůvodňuje svá očekávání výkladem biblických proroctví v důvěře, že vítězství bude patřit králi Fridrichovi a evangeliu.

Felgenhauerovo přesvědčení o významu roku 1620 nebylo tehdy ojedinělé. Ne náhodou byl tento rok výchozím bodem pro různá „desetiletá proroctví“, ať již byla připisována bratřím Růžového kříže nebo měla pocházet z jiných zdrojů. Situace česko-falckého království byla vnímána v evropském kontextu konfesionálně mocenských seskupení a mnozí ji viděli jako součást dějů, známých z Apokalypsy. K nim patřil i autor ilustrovaného jednolistu „LEONES TRIUMPHANTES“ (Č. 190,

Nelišil se tedy od stanoviska autora letáku „*Geistlicher Rauffhandel*“ (1619), jenž komentuje sváry katolíků, luteránů a kalvinistů slovy: „Bůh pomoz všem těm bláznům!“ a vyzývá Krista, aby už konečně přišel a učinil konec vzájemným bojům. Naděje na druhý příchod Krista byly i pro Felgenhauera velmi živé.

obr. 215 a, b), tištěného roku 1620. Leták se skládá z obrazové i textové části, jeho text (textová příloha č. 4) však byl vydáván i samostatně. Složitě komponovaná rytina představuje velkolepou čestnou bránu, na jejíchž konzolách jsou umístěni tři lvi: na nejvyšším vrcholu dvouocasý český lev s královskou korunou, vlevo falcký lev s říšským jablkem jako znamením kurfiřtské hodnosti a královským žezlem, vpravo falcký lev s knížecím kloboukem a královským mečem. Tito tři lvi (obr. 215 c), poukazující na význačnou roli Fridricha Falckého v božském plánu, se prokázali jako velmi nosný obrazový motiv, s kterým se čtenáři letákové literatury budou setkávat i v budoucnu.⁷⁸¹

Obrazový program, který čtenáře provází od přítomné doby ohroženého míru k věčnému pokoji, zaručenému Nejvyšším, je tvořen vyobrazením 25 vizí, umístěných buď v kartuších či v prostorách mezi sloupy a třemi deskami s veršovanými latinskými texty, které se nacházejí po obou stranách portálu i nad ním. Ke každé z vizí se v textové části jednoduše vztahuje jedna sloka německého veršovaného textu. Ve střední ose triumfální brány se v kartuších nacházejí tři vize (2, 1, 22) jejichž význam je dominantní. V nejnižší umístěné kartuši (vize 2, sloka 2, obr. 215 d) stojí lev mírumilovně proti jednorožci s korunou, nad níž se vznáší dvouhlavý říšský orel. Totožnost jednorožce je možno odvodit z výkladu Lukáše Osiandera k pasáži z Izaiáše 34, 7, podle něhož jednorožci symbolizují krále a knížata, vykonávající krutá Antikristova nařízení.⁷⁸² Přihlédneme-li k doprovodnému textu, celek sděluje, že falcký kurfiřt sice usiluje o pokoj s vrchností, ale závistníci mu mír s císařem nepřejí. Na to navazuje největší a centrální obraz celé kompozice (vize 1, strofa 1, obr. 215 e), který ukazuje, jak falcký lev odkládá kurfiřtský klobouk a ruka sahající s nebes mu vsazuje na hlavu korunu, v níž si udělal hnízdo pelikán se svými mláďaty. Tento pták, jenž obětavě živí své mladé vlastní krví, zde vystupuje jako symbol lásky vladaře k poddaným. V tomto smyslu ostatně zdobí jak letáky stavovské či císařské, tak jeden z letáků

⁷⁸¹ Srv. např. vyobrazení na titulním listu letáku „Wunder und Figürlich Offenbahung“ (Č. 305, obr. 217) z roku 1620, jehož autor se skrývá za pseudonymem Johann Plaustrarius von Kaiserslautern a na titulním listě německé verze proroctví Kryštofa Kottera a Kristiny Poniatowské z roku 1632, vydané pod názvem „Zwey wunder Tractätlein“ (Č. 309, obr. 232).

⁷⁸² Lucas OSIANDER, *Sacrorum Bibliorum pars I & II.*, Frankfurt n. M., 1606, Bd. II, s. 61: „VNICORNES sunt reges und principes, qui Antichristi crudelia decreta mandarunt executioni.“ K tomu podrobně Heimo REINITZER, *Zur Herkunft und zum Gebrauch der Allegorie im „Biblich Thierbuch“ des Hermann Frey. Ein Beitrag zur Tradition evangelisch-lutherischen Schriftauffassung.* In: Walter HAUG (ed.), *Formen und Funktionen der Allegorie.* Symposium Wolfenbüttel 1979; Stuttgart 1979, s. 370-387.

vydaných při příležitosti Fridrichova vjezdu do Prahy (Č. 36 a, obr. 47). Shůry podávaná koruna je tedy korunou utrpení a poukazuje na válku a krveprolévání, které přinese nevyhnutelný boj s Antikristem. Po všech těchto zkouškách však nastane věčný mír, slibovaný v poslední strofě.⁷⁸³ Třetí vize (obr. 215 f), které odpovídá text třetí strofy, ukazuje, že byl lvu dán shůry meč, aby vedl boj za víru. V dalších obrazech je dáno ujištění o tom, že lev je k tomu skutečně pověřen, neboť Bůh neopustí věc své církve. Je vylíčeno, jak po dlouhém boji lev odetne hlavu hadovi, Antikristovi s třemi korunami (vize 14, obr. 215 g), zvítězí nad sedmihlavým zvířetem z Apokalypsy, bude vyváženě držet otěže Boží lásky i síly a žádné mříže mu nezabrání v tom, aby osvobodil duše lidí od jha.

Pokud jde o text, odvolávají se některé sloky výslovně na Zjevení (strofa 14) či na sybilské proroctví o králi mírotvůrci (strofa 17, obr. 215 h); nepřiznaný zůstává inventář Paracelsových proroctví, či výkladů tzv. Norimberských figur. Ozvěnou paracelsovského proroctví o nálezů tří pokladů je poklad, jenž dává lvu sám Bůh (strofa 13), vize o sjednocení tří korun skrze lva (strofa 10, obr. 215 i) používá ve prospěch Fridricha Falckého paracelsovské proroctví o sjednocení rakouské, uherské a české koruny, adresované původně Ferdinandovi I.⁷⁸⁴ Mezi uvedená prorocká schémata však pronikne občas i kus životní reality, která na tehdejší čtenáře zvláště těžce doléhala, například katastrofální znehodnocení mince. Příkladem toho je triumfální obraz č. 11 a příslušný text, jenž informuje, že před kladivem vznešeného lva neobstojí žádné hřeby či závory a že učiní konec „penězům signora Španěla“ a jeho mnoha druhům bezcenných mincí.⁷⁸⁵

Některé z těchto triumfálních obrazů zaujaly současníky natolik, že se s nimi setkáváme i jako se samostatnými jednolisty. K nim patří i vize č. 22 (obr. 215 j), umístěná na centrální ose čestné brány, přímo nad deskou nad portálem.

⁷⁸³ „Nach dem ein Löw gelitten/ Mit seinen Löwelein/ wird er hernach in friden/ Mit Ruh Regieren fein/ Diweil Er zu den stunden/ In leibs und Lebens gfhahr/ Gottes Feind vberwunden:/ Diß alls wird werden wahr./ AMEN.“

⁷⁸⁴ Tyto naděje, orientované spíše na Čechy, Rakousko a Bavorsko nebyly navzdory všem vojenským i diplomatickým neúspěchům vyhaslé ani v roce 1632, kdy se mnozí čtenáři tehdy vydané německé verze proroctví Kryštofa Kottera stále utěšují tím, že král Fridrich bude vládnout třem královstvím. „Zwey wunder Tractätlein“ (Č. 309), kap. 6, s. 17: „Weiter hab ihme der Spiritus in dieser Erscheinung auch offenbahret und gesagt, daß König Fridericus würde dreyer Königreiche mächtig werden.....“.

⁷⁸⁵ „Der Edle Löw ein Hammer/ Erwischt in seinem Grimm/ Ein Nagel oder Clammer /Durchschlägt mit muth vnd Sinn / Signor Spaniols Gelde / Sein Müntz und Sorten viel / Macht sich auch selbst ins Felde/ Schaw, was draus werden wil?“

Vztahuje se již na dobu „mírové vlády lva“ v čase konce. Zobrazuje jej sedícího ve světle zářící hvězdy na jednom ze tří pahorků. Příslušná strofa informuje, že

*Drey Berg werden gesetzet,
Zween Berg seind zu eim Fall,
Der Dritt bleibt unverletzet,
Dann er erhöht zumahl,
Vom Löwen ist nicht ferne,
Solch Fatum schickt sich wol,
Ein schöner heller Sterne,
Drauff man fein mercken soll .*

Na zobrazení výše uvedené pasáže je založená také rytina ilustrovaného jednolistu „PROGNOSTICON, Das ist/ Prophezeiung/ welche vor 462 Jahren /..... Prophezeyet worden/“ (Č. 244, obr. 216). Rovněž zde je ústřední postavou lev, jenž sedí na jednom ze tří pahorků a vztahuje tlapu k zářící nebeské hvězdě. Nalevo, pod pahorky, je zobrazeno velké mraveniště, za nímž stojí dva kohouti v bojovném postavení. Mezi nimi je zaraženo do země kopí, na kterém je nabodnutá kniha. Napravo od pahorků se vznáší papežská tiára, z níž vychází ruka držící bič, oheň a meč. Z tiáry splývá také štola, již drží v zobáku bazilišek s ocasem ukončeným třemi hadími hlavami. V oblacích (nahore vlevo) se snaží dva dravci zachytit v letu kus masa. Veršovaný text se odvolává na proroctví z dob Fridricha Barbarossy. Po úvodním nářku na útisk a pronásledování pravé víry v říši, jenž je vztažen k souboji kohoutů, rozdělených kopím s nabodnutou biblí, komentuje autor pomocí písmen vyznačených v grafice jeden výjev po druhém.

Pod písmenem H je popsáno spojenectví lva a pilných mravenců, kteří, ač ohroženi mečem a bičem, vycházejícím z papežské tiáry, „jak v zimě tak v létě“⁷⁸⁶ pilně pracují a drží při sobě :

*Da war ein Ameis hauffen
Der hauffen gar Arbeitsam war
Theten zusammen lauffen
Müh und Arbeit/ ihr einigkeit
Durchauß nicht kund zerspaltten
Dem Löwen gut Mit frischem Mut*

⁷⁸⁶ Formulace „Sommer und winter/nicht desto mindr...“ ukazuje na vědomé či bezděčné použití textového inventáře letáků, které Fridricha bránily proti přezdívkce „zimní král“. Srv. s pasáží z letáku „Perpetuierter: das ist/ Stetswehrender Pfaltz:Böhmischer gekrönter Winter: und SommerLöw“ (Č. 222), jehož autor brání lva proti pisateli pamfletů, jenž vykřikuje, že lev v zimě ztratí svou sílu: „Weil aber hat/ Nach seinem Rath/ Gott ordinirt und selbst geziert/ Nicht desto mindr/ Wirds Sommer und Wintr/ Habn ein beistand/ Der Pasquillant/ muß diß dermassn/ So bleiben lassen.“

*Theten sie speiß aufhalten.
Sommer und winter/ nichts desto mindr/
Die Ameiß all mit namen/
Nicht ohne gfahr/ Doch einig gar/
Hielten gar steiff zusammen.*

Společenství lva a mravenců, současníci vztahovali na Fridricha Falckého⁷⁸⁷ a jeho české poddané. Hvězda, kterou reprezentant zla, v textu nazvaný krvavým psem („*Bluthund*“), pokládá za dobré znamení, je ve skutečnosti symbolem boží pomoci určené lvu. Závěr textu tvoří prosba o boží pomoc lvu i mravencům:

*Wir bitten dich / gantz inniglich / O Herr aller Regenten
Deß Löwen muth / die Ameis gut / beschütz an allen enden....*

Mnohé hlasy, z nichž zaznívají naděje, spojované s vládou Fridricha Falckého, zaznívají i z tzv. vedlejších zemí České koruny, z oblasti Lužice a Slezska. Zvláštní stavy, ovlivněné pocitem naléhavosti doby, zažíval již od června 1616 Kryštof Kotter, koželuh ze Šprotavy, svérázný člověk z řemeslnické vrstvy, jehož výjimečnost tolik nepřekvapuje, připomeneme-li si originalitu a hloubku myšlenek zhořeleckého ševce Jakoba Böhma, s nímž se Kotter ostatně stýkal. Jeho vidění jsou mimořádně zajímavá z mnoha důvodů. Pozoruhodný není jen vlastní obsah jeho předpovědí vzhledem k politickému vývoji. Vidění obsahují také podrobný popis okolností, za nichž k viděním docházelo, sdělení nebeských bytostí a popis toho, jak na Kryštofa jejich obsah působil. Působivé jsou rovněž Kryštofovy otázky, týkající se jednotlivých vidění i současné reality, s nimiž se na nebeské bytosti obrací a neméně zajímavé jsou i odpovědi, jichž se mu dostává. Právě tento způsob komunikace s transcendentem nabízí zvláštní vhled do obsahu vědomí, představ a tužeb člověka tehdejší doby.

Kryštofova vidění jsou zároveň působivým poetickým textem. Do jaké míry jsou skutečně jeho textem vlastním, však dnes už těžko zjistíme. Protože hloubavý a s textem Starého i Nového zákona dobře obeznámený Kryštof neuměl psát, zapisoval první dva díly jeho vidění pisař na šprotavské radnici či Komenského přítel ze studií, kazatel Abraham Mencilius. Ten Kryštofa také naučil psát a třetí

⁷⁸⁷ Svědčí o tom např. komentáře v rukopise současníka, jenž hodnotí vývoj událostí let 1617-1630 z falckých pozic. Rukopis je uložen v univerzitní knihovně Štrasburku (SUB: Ms. Germ. 648), podrobnosti uvádí HARMS II, s. 284.

díl vidění byl prý již napsán Kotterovou rukou.⁷⁸⁸ První část svých vidění oznámil Kotter již 29. srpna 1619 před svou vrchností - radou města Šprotavy, vidění však pokračovala až do roku 1624. Věnujme nyní pozornost těm, která měl Kryštof do svého setkání s králem Fridrichem v prosinci 1620. Některá z nich lze přiblížit i prostřednictvím rytin, které doprovázely Komenského vydání Kotterových proroctví v rámci spisu „Lux e tenebris“ z 1665.⁷⁸⁹

Když se jednoho červnového dne roku 1616 Kotter cestou do Zhořelce blížil ke vsi Langenau, kde bydlela jeho matka, připojil se k němu pocestný v šedivé sukni a černých botách, kterého pokládal za hamerníka, jenž v tomto kraji železných hutí hledá práci (obr. 219 a). Když v družném hovoru došli do jakéhosi úvozu, začal mu muž pojednou tykat a seznámil ho s úkolem, který mu jeho prostřednictvím ukládá Bůh: oznámit světské a církevní vrchnosti božská poselství. Kryštof byl tím znepokojen a svěřil se duchovnímu správci města Zaháně magistru Meissnerovi, jenž mu dal radu, aby si to zkusil „vyhnat z mysli“; bude-li to vidění od Boha, jistě se vrátí. Kryštof uposlechl, avšak neznámý se Kryštofovi na jeho cestách po kraji ukázal ještě několikrát a upomínal jej na jeho poslání.

Zvěstoval mu, že je Bůh na lidské pokolení „*velmi rozhněvaný a nebudou-li pokání činiti, že je v prchlivosti své trestati bude. A zvláště že bude trestati pejchu,*

⁷⁸⁸ Menceliovou redakcí bylo bezesporu třídlílné členění, které Komenský ve svém latinském překladu Kotterových proroctví, vydaném v rámci „Lux e tenebris“ (1665) z praktických důvodů opustil, i když uznával, že měl pro ně Mencelius dobré důvody. V následujících citacích se přidržuji tisku „Vidění a zjevení Kryštofa Kottera, souseda a jircháře šprotavského, kterýž měl od léta 1616 až do léta 1624...“ (Č. 300; obr. 218), který byl tištěn exulanty v Polsku roku 1628/9 a je opatřen Komenského předmlouvou, datovanou v Hlohovském knížectví dne 26. května 1625. Jeho význam bude zhodnocen později. Protože žádná novodobá česká edice Kotterových proroctví dosud neexistuje, cituji přímo z uvedeného pramene. Při přepisu textu jsem se držela edičních pravidel, které uvádí Jiří Daňhelka, *Směrnice pro vydávání starších českých textů*, in: Husitský Tábor 8, 1985, s. 285-301. Tisk se vyznačuje určitými zvláštnostmi, k nimž se tiskař B.V. na závěr v omluvné poznámce vyjadřuje: „Protož pokudž by v přítomné knize Kottera ňáká *vitia*, buď v translaci píše buď ...v literách, akcentích neb jiných případnostech impresorských se našly, žádám a důvěřuji se, že pobožný čtenář na dobrou stránku vyloží a ty nedostatky, jak místa nepřiležitosti (kdež polské litery od českých nemálo se dělí), tak i krátkosti a nebezpečnosti času připiše...“ (nečíslovaný list za s. 232). Háčky, nepřilíš důsledně řešené pomocí polského akcentu nad písmenem (ś-ś), zdvojením písmen (ss –ś) či jinak (cz-č), však čtenáře příliš neruší, problematičtější je interpunkční členění vět a souvětí, prováděné několika způsoby (čárka, tečka, dvojtečka, tiskařské lomítko), na němž je nápadná polyfunkční role dvojtečky. Velká písmena u podstatných jmen byla nahrazena malými, vlastní jména (Krystoff, Frydrych, Ferdynand) jsou uváděna v současné novočeské podobě (Kryštof, Fridrich, Ferdinand), stejně jako geografická pojmenování (Egypt-Egypt). Pokud jde o souhlásky, užila jsem následující přepisy: w- v (wěk-wěk), g-j (gsy-ysi), ff-f (ffalešný-falešný). Písmeno j ve funkci dlouhé samohlásky je transkribováno jako í (shořj-shoří), dvohlásky au jako ou (slanau-slanou), spojka y přepsána jako i. Novodobý úzus byl použit i v případech y a i (mezy-mezi) nebo s a z (spůsob-způsob).

⁷⁸⁹ Jan Amos KOMENSKÝ, *Lux e tenebris*, /Leiden/ 1665 (KNM 50 C 23).

*nečistotu a pohrdání Bohem a slovem jeho. Poselství, které Kryštofovi předá, se však nemělo dotýkat jen lidí nižších vrstev, ale i samého krále českého. Poselství mělo zapůsobit na knížata, aby ne tak s chutí k válce pospíchali, ale od krveprolévání se zdrželi, poněvadž to proti Bohu jest, sic že je Bůh trestati uložil a že na ně pustí řvoucího lva, kterýž je tak sváže a potře, že po nich ani kmene ani kořene nezůstane. Když se všetečný Kryštof ptal na to, zda se válka zapovídá i Fridrichovi, odpověděl Duch, že tomu válka zapověděná jest, kdo k ní chuť má, poněvadž jiné jest válku nevyhnutelně vésti a jiné k válce chuť míti.*⁷⁹⁰

Blížkost Božího soudu byla Kryštofovi naznačena viděním trojhranu, visícího v povětří, z něhož slyšel odbíjet stejným hlasem troje hodiny. Všechny odbíjely jedenáctou hodinu. Maličký chlapec v bílé košilce mu později vysvětlil, že trojhran - znázorňující Svatou Trojici - mu byl ukázán, protože je čas povstati ze sna hříčů, poněvadž hodina jedenáctá již poslední jest, v kterouž hospodář vychází posledních dělníků k vyslání na vinici svou svolávat. Potom pak, že se hned hospodář zasadí a dělníků povoláváje, mzdu rozdělovati bude. Od těch trojích hodin aby počítal: 2 krát 3 bude 6 a opět 3 krát 3 bude 9, o čemž aby věděl, že jakož v čas utrpení Kristova od šesté až do deváté hodiny veliké temnosti byly na vsí zemi, tak že i nyní o této jedenácté hodině veliké duchovní temnosti přijdou v křesťanstvu.⁷⁹¹

Podobné zjevení malého, asi šestiletého pacholátka v bílém rouchu pak Kryštofovi poručilo, aby sám osobně k králi Fridrichovi šel a jemu napomenutí učinil, aby hleděl nad sebe, do sebe a vedle sebe, čehož rozum tento jest: Nad sebe aby hleděl na Boha, od něhož povolán jest a kterýž sesazuje a dosazuje. Do sebe, aby správu království svého Boha k slávě a podle svědomí tak vésti hleděl, aby z toho počet vydati mohl. Vedle sebe na své poddané, aby jich chránil a bránil a Bůh že jeho pomocí svou neopustí. Naproti tomu oznámil jemu jiné tři věci, kteréž aby žádnému pod nemilostí dříve neoznamoval, než králi samotnému. A to že králi sloužit bude k potěšení, výstraže a k stálosti. O Ferdinandovi také mu tehdáž pověděl, že zavržen a složen z království ne od lidí, než od Boha. Fridrich pak zůstane králem, bude-li korouhve své ku Pánubohu obracet i a v něj doufati,

⁷⁹⁰ „Vidění a zjevení Kryštofa Kottera“ (Č. 300), s. 5.

⁷⁹¹ TAMTÉŽ, s. 5, 6.

*jakož že to činí, oznámil jemu Duch a často v svém pokoji na kolena padaje, Boha vzývá.*⁷⁹²

Kotter byl několikrát volán před městskou radu a jeho výpovědi byly podrobeny zkoumání. Zvláště jim byla věnována pozornost v dramatických dnech po bitvě na Bílé hoře. 30. listopadu 1620 přednesl Kryštof na šprotavské radnici v přítomnosti celé rady, dvorského rychtáře a kněží, co má Fridrichovi sdělit. Zpravil je o tom, že *uhlídal lva barvy přirozené a okolo něho sedm hvězd tak blízko sebe státi, že i ruku svou - a to beze strachu - na toho lva hlavu položil. Vtom spatřil proti lvu přicházení odpolu svítící měsíc, kterýž lev do předních noh vezma, tak dlouho držel, až měsíc okrouhle zrostl a plným tělem svítil, což tak chvíli stálo, až jakýsi jasný ohnivý blesk okolo měsíce i lva obešel a je oba zastínil, takže v tom blesku všechno zmizelo.* (Srv. obr. 219 b.) Králi měl - mimo výše zmíněné rady - oznámit, *aby se jen Boha jakožto nejvyššího krále a lenního pána držel, ten že jemu svým časem zase spomůž. Řekl při tom i Kryštofovi, že sic nyní hrozné bídy a neřesti budou uvaleny, avšak kdo Bohu a králi věren zůstane, ten že zachován bude. K vyhnutí se pak těm bídám, že jest potřebí pokání, lásky a veliké prozřetelnosti, též modliteb vroucích, víry pravé a naděje.*⁷⁹³

Když se přítomní, kteří si byli vědomi manévrovacího prostoru, který slezským stavům zbývá, Kottera zeptali, zda mu Duch neoznámil také něco o saském kurfiřtovi, odpověděl, že *kurfiřt skrze jistou zvláštní osobu napomenut bude, aby od předsevzetí ustoupil, čehož neuposlechne-li, že na sebe hrozné Boží trestání uvede, zvláště pro nevděčnost, poněvadž země jeho nejprve prsy Evangelium krmena byla.*⁷⁹⁴ 1. prosince vyslychal Kottera ještě jeho duchovní správce Abraham Mencilius a 10. prosince byla Kotterovi prostřednictvím jednoho z nejhorlivějších Fridrichových stoupců ve Slezsku, zemského fiskála doktora Baltazara Wilperta,⁷⁹⁵ umožněna audience u krále. Zde Kotter Fridrichovi vyjevil i

⁷⁹² TAMTÉŽ, s. 7, 8.

⁷⁹³ TAMTÉŽ, s. 11.

⁷⁹⁴ TAMTÉŽ, s. 12. S osobou či osobami, které měly napomenutí saskému kurfiřtovi doručit, se Kotter sešel ve Zhořelci, jmenovitě je však neuvádí. Srv. tamtéž s. 29: „Když 10. dne máje z Gerlice šel, kdež to, co jemu o šesterém velikém soudu božím a dvojím prostředku, skrze něž by říše nastávajícího hněvu božího ujiti mohla, podle poručení sobě učiněného, odevzdal těm, skrze něž kurfiřtu saskému v známost uvedeno býti mělo, ukázal se mu opět v cestě duch a označil mu o těch 21 týdnech následující věci.“ Mohlo jít o osoby z okruhu přátel Jakoba Böhma, které mimo jiné zprostředkovaly také Böhmuův pobyt na drážďanském dvoře.

⁷⁹⁵ Hlohovský rodák Baltazar Wilpert (1577-1625) byl jednou z šesti osob, které v lednu 1621 Karel Hannibal z Donína označil za nejnebezpečnější slezské spojence českých stavů a které císaři doporučil dát do klatby. Tento vzdělaný právník, jenž studoval ve Frankfurtu nad Odrou, Marburgu,

ony tři rady, které měl říci pouze jemu. Český překlad Kotterových proroctví shrnuje tato ponaučení i Fridrichovu reakci na ně takto:

I. Aby král pokojné své srdce všelijakým způsobem nepřátelům svým znáti dal. Nebudou-li pak s ním ku pokoji chtít, tedy že Bůh proti nim vzbudí vojsko od východu na půlnoci a od půlnoci na poledne a na západ, do hořejší německé země a to že nebude vojsko královo, ale vojsko samotného Boha.

II. Aby se král měl pilně na pozoru před nepřáteli svými, nebo že hledati budou jedem jej zkaziti a tudy plného vítězství dosáhnouti.

III. Aby sobě král dobře v mysli složil příklad Jákoba patriarchy, kterýž dva nepřátely měl, Lábanu a Ezau. Ale jakož Jákovovi Bůh předivně spomohl, protože v něho doufal, tak že i jemu spomůže., bude-li podobně v Bohu naději svou skládati.

Což vyslyše Fridrich král, na to krátce odpověděl. Přijímám to 1. za poručení, 2. za výstrahu, 3. za zrcadlo.⁷⁹⁶

Když Fridrich opouštěl Slezsko, využil ještě Wilpertova pohostinství a 26. prosince přenocoval v jeho domě na náměstí v Hlohově. Město jej tehdy přijalo se všemi poctami, včetně předání klíčů od města. Po uzavření Drážďanského akordu se Wilpert zasadil o to, že i nově zvolená městská rada přísahala věrnost Fridrichovi a nadále – až do své smrti v berlínském exilu - všemi prostředky podporoval věc Fridricha Falckého.

V. 2. 2. Pobělohorská proroctví o Fridrichovi a jejich prožívání v chronologickém horizontu tužeb a nadějí první třetiny třicetileté války

Naděje, vkládané do Fridricha v době nástupu jeho vlády v Čechách, se po Bílé hoře střetly s tvrdou realitou perzekuce příslušníků stavovské opozice i postupně se stupňujícího tlaku, směřujícího ke konverzi nekatolíků. Jednotlivci i skupiny se museli vyrovnávat s hospodářskými důsledky minulých a nynějších postojů a

Heidelbergu, Leidenu, Orléansu a Sieně byl Fridrichem jmenován královským apelačním radou, působil jako „prefectus fisci“ hlohovského knížectví a byl zvolen purkmistrem města Hlohova. Po odjezdu Fridricha ze Slezska nadále sháněl peněžité prostředky na pokračování boje proti císaři. Brzy však musel uprchnout, byl vyňat z generálního pardonu a jeho dům a majetek byl zabaven císařským dekretem z 22. června 1622. Wilpert odešel do Berlína, kde působil jako právník do své smrti roku 1625. Friedrich LUCAE, *Schlesische Denkwürdigkeiten*, s. 608 jej řadí mezi významné juristy, působící mimo vlast. Jörg DEVENTER, *Gegenreformation in Schlesien. Die habsburgische Rekatholisierungspolitik in Glogau und Schweidnitz 1526-1707*, Köln-Weimar-Wien 2003, s. 149-155. Zde i níže zmíněný popis hlohovských událostí po Drážďanském akordu.

⁷⁹⁶ „Vidění a zjevení Kryštofa Kottera“ (Č. 300), s. 14.

přizpůsobit se změnám poměrů, které byly v mnohých případech drastické. Málokdo si dovedl představit dosah změn pro politický, náboženský i hospodářský život země. Protože se poměry zhoršovaly postupně, bylo tu vždy místo pro naději.

To platilo i o těch, na které dopadly hrdelní tresty. Mnozí z nich byli smířeni s osudem a neočekávali od protivníka nic dobrého, jiní až do poslední chvíle očekávali obrat k lepšímu v podobě milosti. Zřejmě se však ani oni nedomnívali, že je změna poměrů konečná. S „českými mučedníky“ ze Staroměstského popraviště býval spojován nejen první závan naděje na obnovení předešlých poměrů i vlády krále Fridricha, ale setkáváme se s nimi i nadále ve viděních, znameních a snech, zaznamenaných v soudobých pramenech. Jednomu z nich, Prokopovi Dvořeckému, připisuje Pavel Skála ze Zhoře jedno z prvních ústních proroctví o Fridrichově návratu. Odsouzený prý na popravním lešení sejmul malý měšec, který měl na krku a dal z něho jednomu z přihlížejících zlatý korunovační peníz Fridricha Falckého a řekl: *Přisahou vás zavazuji, když můj milý král Fridrich zase dosedne na stolicí královskou, dejte mu ten groš a řekněte, že jsem jej na hrdle svém pro něho až do smrti, pro lásku, kterouž k němu mám, nosil a pro slávu i pro něho že rád krev svou vycezuji a umírám.*⁷⁹⁷

Více štěstí než Prokop Dvořecký měl Matyáš Borbonius, k němuž se váže jeden z nejpozoruhodnějších dokladů o místě předpovědí, snů a proroctví v každodenní realitě českého nekatolického měšťana první poloviny dvacátých let 17. století.⁷⁹⁸ Borbonius - vlastním jménem Matěj Burda z Kolince - jenž se díky vlastní pili i štěstí vypracoval až k doktorátu medicíny z Basilejské univerzity a prokázal, že umí své znalosti uplatnit v praxi - působil v letech 1599-1609 jako zemský lékař. Mezi jeho pacienty patřili i nejprominentnější osoby, například císař Rudolf či manželka císaře Matyáše Anna. Borbonius byl odsouzen ke ztrátě cti, statku a hrdla na základě obvinění, že byl 23. 5. 1618 členem poselstva novoměstských měšťanů vyslaného do Karolina s usnesením, že se obec připojuje k vyšším stavům, že byl v častém styku s direktory a sepsal gravamina

⁷⁹⁷ Skálova citace tisku Jana Rosacia Hořovského „Pravdivá zpráva o pobožném k smrti se připravování věrných Čechův“, Karel TIEFTRUNK (ed.), *Skála*, díl V, s. 113. Sr. J. VOLF, *Bratři Růžového kříže (Rosae Crucis) v zemích českých*, Český lid 1910, s. 406.

⁷⁹⁸ Jde o Borboniovy denní záznamy, které byly zatím zhodnoceny jen z některých možných úhlů pohledu. Max DVOŘÁK, *Dva denníky Dra. Matjáše Borbonia z Borbenheimu*, Historický archiv č. 9, Praha 1896; G. GELLNER, *Životopis lékaře Borbonia a výklad jeho deníků*, Praha 1938.

novoměstských měšťanů. V novoměstském vězení byl již od 20. 2. 1621, v květnu byl vyslýchán a 19. června mu byl přečten rozsudek smrti. V den poprav, 21. června ráno, zpíval s ostatními odsouzcenci v očekávání smrti žalmy a informaci, že mu byl trest smrti změněn v doživotní vězení, obdržel až když byli odsouzcenci vyvoláváni na popraviště a čteny rozsudky.

Díky přímluvám Polyxeny z Lobkovic, Marie Magdaleny Trčkové i dalších vysoce postavených pacientů mohl sice po 32 týdnech zaměnit radniční vězení za domácí vězení ve svém bytě, ale ani pak nebyla jeho situace jednoduchá. Jeho majetek, propadlý královské komoře, začal mezitím měnit majitele. Jeho knihovnu i lékárnu získala klášterní nemocnice konventu Milosrdných bratří u Šimona a Judy, Borboniův dům „U Tunských“ byl podle Lichtenštejnova dekretu (7. 9. 1621) v očekávání císařské ratifikace dán do užívání císařskému rychtáři Šreplovi. Co v domě po bavorském drancování zbylo, odvezli královští sekretáři při dvorské komoře. Borbonius byl rád, že může se svou ženou ve svém domě obývat tři místnosti. Navzdory tomu, že byl svými pacienty dále vyhledáván a bylo jasné, že jsou mezi nimi významní lidé, nebyl ušetřen šikany a ústrků zlomyslných městských úředníků, zejména císařského rychtáře.

Borbonius, jenž byl věroučně formován zejména pobytem na nepřilíš ortodoxním luterském gymnáziu v Meziříčí, se později přikláněl k učení Jednoty bratské a inklinoval ke kalvinismu. Již před svou traumatickou zkušeností z popraviště se - zvláště v souvislosti s léčebnými postupy – zajímal o alchymii a existují prameny, které dokazují, že v pražském prostředí patřil k těm, které přinejmenším oslovily myšlenky rozenkruciánské reformy. Také s viděními měl své zkušenosti již v mladších letech. Do jeho způsobu myšlení a prožívání můžeme nahlédnout díky jeho deníkům, zvláště záznamům, které vpisoval do svého exempláře kalendáře Šimona Partlice Třeštského na rok 1622.⁷⁹⁹

Záznamy, které začínají 2. ledna 1622 zápisem o Borboniových žádostech o propuštění z domácího vězení, adresovaných císaři, knížeti Lichtenštejnovi a Zdeňku Popelovi z Lobkovic, obsahují nejen podrobnosti o léčení jeho pacientů,

⁷⁹⁹ „Nový a starý kalendář hospodářský a kancelářský, k zapisování a poznamenání všelijakých potřebných věcí... s pranostikou hvězdářskou... k létu Páně 1622“, Roudnická zámecká knihovna VII. Af. 10. Protože v té době již Šimon Partlic pobýval mimo Čechy, jde zřejmě o jeden z jeho kalendářů, které byly překládány ze zahraničních tisků a v Čechách upravovány a vydávány. Srv. Jan MARTÍNEK, *Rukověť humanistického básnictví*, díl 4 s. 101; Vladimír URBÁNEK, *Simeon Partlicius a jeho příspěvek k politickému myšlení doby bělohorské*, in: SCETH 29 (1999), č. 62, s. 62-63.

ale i poznámky o událostech a zprávách, které jej zaujaly, glosy, sentence, verše a v neposlední řadě zprávy o neobvyklých znameních, zvláštních událostech, které se v Praze udály a o živých snech a proroctvích. Ze zápisků se čtenář dozví například i to, že 6. března řval lev na Pražském hradě stejně strašně jako před vpádem Pasovských a smrtí Rudolfovou, že 11. března kolem poledne spadla hlava Prokopa Dvořeckého s mostecké věže a že v noci na pátek 1. dubna prý byl na Pražském hradě sedmnáckrát slyšen hlas, jenž volal „běda, běda všem obyvatelům tohoto města“. Borbonius zachytil rovněž informaci o vydání hlavy Jáchyma Ondřeje Šlika jeho příbuzným. Některé sny mají jednoznačně vztah k otřesnému zážitku z popraviště či smutným událostem v rodině, jako byla smrt bratra, kterého Borbonius, odsouzený k domácímu vězení, nemohl doprovodit ani k poslednímu odpočinku. Aby mohl domácí vězení opustit, potřeboval mimo jiné několik měšťanů, kteří by se za něho zaručili, ale i oblíbenému Borboniovi postupně odříká jeden přítel za druhým, neboť se je císařský rychtář snaží zastrašit. Jisté východisko mu nabízí Václav Vchynský: kdyby se stal jeho poddaným, byl by prý domácího vězení zbaven.⁸⁰⁰ To však svobodmilovný Borbonius zdvořile odmítá. Jeho dny jsou vskutku bohaté na dramatické zvraty. V okamžiku, kdy se domnívá, že se jeho úděllepší, je opět odveden do radničního vězení. Teprve 3. 6. je - díky vydatné pomoci Marie Magdaleny Trčkové - opět propuštěn do domácího vězení a na záruku 6000 kop dosahuje brzy úplného propuštění na svobodu.

Borboniovy záznamy v kalendáři dosvědčují, že podobně jako jiní nekatolíci v Čechách sleduje jakýkoli náznak pozitivního vývoje na evropské scéně. V době bojů o Falc slyší v noci na 8. března volání jména Stuart, což pro něho neznamena nic jiného, než že anglický král konečně poskytne Fridrichovi pomoc. Ke dni, v němž se Partliciův kalendář v historické glose zmiňuje o městě Paderbornu, Borbonius radostně připisuje, že toto město katolického biskupa Fridrichův spojenec Kristián Brunšvický dobyl. První výročí staroměstských poprav je mu příležitostí k oslavě památky popravených, zároveň se však snaží pomocí suplik Lichtenštejnů, aby byl vrácen nezákonně zabavený majetek jeho ženy a

⁸⁰⁰ Šlo o Václava z Vchynic a Tetova na Chlumci a Zásmucích, na něhož se Borbonius písemně obrátil s prosbou o pomoc.

aby mu byla vrácena jeho knihovna a lékárna, které potřebuje pro výkon svého povolání.

Jeho životní podmínky se neustále zhoršují. Posléze žije s manželkou jen v jedné místnosti domu, který jim dříve patřil, neboť rychtář Šrepl přidělil ostatní místnosti jeho bytu svým lidem. Šrepl, jenž usiluje o to, aby mu Borboniův dům definitivně připadnul, nevynechá jedinou příležitost k urážkám a šikaně. Když zjistí obsah Borboniovy supliky Lichtenštejnovi, nechá lékaři doručit předvolání na radnici a mimo dům pak nechá starého váženého muže svévolně zbit svými biřici. Brzy po této události je Borbonius odměněn nejen účastí přátel, ale útěšným dojmem ze snu, v němž se mu ukáže Syn Boží v podobě anděla v oblacích, zpod jehož křídel se řine červená záře.

V červenci 1622 dostal Borbonius možnost na několik měsíců opustit stísněné pražské poměry, neboť jej Vilém Vchynský pozval do Teplic, aby léčil členy jeho rodiny a uspořádal jeho alchymistickou knihovnu na Doubravské Hoře. Zde má možnost se zotavit a být ve snazším kontaktu se svými příznivci, kteří jej průběžně informují o stavu jeho věci. Pobývá zde často i jeho největší přímluvkyně Marie Magdalena Trčková, matka manželky pána domu. Borbonius je jako lékař k službám nejen rodině svého hostitele, ale léčí pacienty z širokého okolí a posílá léky své rozsáhlé klientele.

Teplické sídlo luterána Viléma Vchynského⁸⁰¹ je křižovatkou zpráv z Prahy, Lipska, z rezidence saského kurfiřta i ostatních oblastí Německa, a tak Borbonius nachází dostatek podnětů pro své zápisky. I severočeská luteránská šlechta má obavy z budoucího vývoje a vkládá naděje do říšského sněmu v Řezně, kde se podle zpráv, jež přinesl do Teplic Wolf Illburg z Vřesovic, sejdou všichni kurfiřti, aby jednali o palčivých problémech doby – o míru, o minci a o náboženství. V ovzduší nejistoty se šíří i nespolehlivé zprávy, jen když přinášejí určitou naději. K 19. 10. zapisuje Borbonius potěšitelnou novinu, že prý dal Ferdinand II. svolení k tomu, aby si Jihlavští mohli povolát zpátky své vypovězené duchovní; nedostanou však zpět svůj kostel a musejí si postavit nový.

Zápisy nadále obsahují zprávy o snech a jejich vztahu k reálným událostem, přestože si je Borbonius vědom toho, že by se přílišnou důvěrou ve sny mohl

⁸⁰¹ K této osobnosti naposled Michaela HRUBÁ, *Prominentní emigrant Vilém Vchynský (Kinský) a jeho majetek v severozápadních Čechách*, in: Michaela HRUBÁ (ed.), *Víra nebo vlast? Exil v českých dějinách raného novověku*, Ústí nad Labem 2002, s. 210-221.

dostat do konfliktu s požadavky pravověří. Nadarmo se po probuzení ze sna, jemuž nechce přikládat důvěru, utěšuje skládáním disticha, jehož smyslem je naučení: *Nehled' na sny, poněvadž nic nad ně není nicotnějšího; máš li starosti, slož je na Boha.*⁸⁰² Souvislost mezi snem a realitou však Borbonius nadále registruje. V noci na 24. října rozmlouvá ve snu s nejvyšším českým kancléřem oblečeným v černé roucho a v zápise neopomene připomenout, že v týž den byly v Praze zapečetěny chrámy sv. Salvátora a sv. Trojice i německým luteránům, chráněncům saského kurfiřta a také jejich kněžím byla dána lhůta, aby se do pátku vystěhovali. Ve snu je Borbonius znovu stavěn před dilema věrnosti víře či smrti a znovu prožívá to, co jej v reálném životě minulo - vlastní popravu. Po zprávách o konverzích či odchodu známých, odpírání křesťanských pohřbů či o postupu rekatolizace v Litoměřicích si pak ve snu předem prožije svůj budoucí úděl exulanta. V noci na 23. listopad má sen, že naslouchá slovům evangelia a proroků, které zpívají jemu známí duchovní v jakémsi významném, znovu vystaveném chrámě. Sám je nahý a obraný o vše, co měl, ale lidé mu přinášejí tolik plátna, že je sotva může unést.⁸⁰³

Prozatím je však Borbonius obdarováván pouze Vilémem Kinským či paní Štubenberkovou, kteří mu pořizují zimní výbavu. K nim se praktickým dárkem připojuje i hejtman Václav Milínský, vděčný čtenář Arndta, hvězdářských pojednání i proroctví, o nichž zde Borbonius rozmlouvá s jejich překladatelem do češtiny – bývalým teplickým farářem Michalem Longolím Bořislavským. Tři spřízněné duše tu v napjaté atmosféře jistě společně uvažují nad obsahem Nageliova proroctví z roku 1619 (obr. 211), které Longolius přeložil do češtiny a připomínají si jeho verše, které se zdají mít v momentální situaci své opodstatnění:

*Avšak již nebeská znamení
hrozí nám, že nedá hříšným prodlení,
ale že svět tento bude trestati,
hříšníky bítí a pokutovati,
morem, ohněm, hladem i také mečem.
A zda před jeho hněvem kde utečeme?
Poznává se to z oblohy nebeské,
že nebude i chyba země české.
Třesení, lekání na lidech bude*

⁸⁰² „Somnia ne cures, quia nil est vanius illis/ Si tibi que curae sunt, ea trade Deo.“ G. GELLNER, *Životopis lékaře Borbonia a výklad jeho deníků*, Praha 1938, s. 148.

⁸⁰³ TAMTÉŽ, s. 156.

*a žádný z hříšníků toho neujde
různice, války a krve prolítí,
sucho, draho bude lidi trápiti.
Větrové silní hory roztrhají
skály rozrazí, věže zvracet mají
budou blýskání, hromobití hrozná,
všeho vypravití není věc možná.* ⁸⁰⁴

Nagelius přece správně psal, že *léta po narození syna Božího 1620. bude v zemi německé veliká vojna* a v bodech vylíčil strasti následujícího desetiletí, které však nakonec povedou k tomu, že roku 1630 bude celý svět osvícen, takže *jeden pastýř a jeden ovčinec bude.*⁸⁰⁵ Longolius vypráví Borboniovi o nové Nageliově pranostice i sporu, jenž tento zastánce „*astronomie gratiae*“ vede s Petrem Crugeriem z Gdańska.

Možná došla řeč i na „*Proroctví Bratrstva růžového kříže na rok 1622*“,⁸⁰⁶ které sice neobsahuje žádná striktní časová vymezení, nicméně očekávání shrnutá do 25 bodů jsou podobná jako v předcházejícím případě. Přátelé možná rokují, zda je možné, že bude nový císař, že Jan Jiří Krnovský vysvobodí českou zemi a *v prvotní stav ji uvede*, Kristián Brunšvický požene katolická vojska, Mansfeld vyčistí Falc a *naposledy ta přemilá a libá Unie od zmrtvých vzkříšena jsouc povstane a křesťanská církev vzhůru se popne.*⁸⁰⁷

⁸⁰⁴ Ferdinand MENČÍK, *Česká proroctví*, s. 14, 15.

⁸⁰⁵ „Léta po narození syna Božího 1620 bude v zemi německé veliká vojna; 1621 bude radost veliká mezi známými, když se zas vespolek shledají; 1622 nebude papeže; 1623 rozšíří se hněv boží po všem světě; 1624 jich málo se budou znáti ku Pánu Kristu; 1625 povstane muž a rek veliký; 1626 Afrika bude hořeti a moře obrátí se v krev; 1627 zemětřesení půjde a projde veškeren svět; 1628 Afrika, Azia a Evropa budou se třásti a báti; 1629 nevěřící poznají jednotu nerozdílnost Trojice svaté; 1630 veškeren svět bude osvícen, tak že jeden pastýř a jeden ovčinec bude. Amen.“ Tamtéž.

⁸⁰⁶ Ferdinand MENČÍK, *Česká proroctví*, s. 15, 16.

⁸⁰⁷ Proroctví obsahuje následující vizi budoucnosti: „1. Papež musí přec vykořeněn býti; 2. Pánbůh nám nového císaře dáti ráčí; 3. Špaňhelovi se zle povede; 4. Frankrejch otce svého viděti bude; 5. Lenivý král z Engellandu procitne a hájiti své hanby bude; 6. Král pak švédský zemi té své štěstí daleko v známost uvede; 7. Dennemark velikou stráž vedouce nic neobdrží tou svou mocí; 8. Tomu němýmu králi polskému ta fabule také známa bude; 9. Turek pak Uhry z bídy, nouze zproští a královské nepřátele v posměch uvede; 10. Z Jegerndorfu Českou zemi má vysvoboditi a v prvnejší stav uvést; 11. O Mejnc, aby se na pozoru měl, by o svou zemi nepřišel; 2. Tryerský pán starý. Jest jistá věc, že uprázdniti musí; 13. Falc naposledy vítězství dojde; 14. Ačkoli Sax svým vojenským strojem podivné věci vyhledávati bude, však Falc v dobré strážii zůstane; 15. Brandenburk zůstane v svém mírném pokoji; 16. Benátčané pozor majíc, jak se vede, vydfou se ven a z vazby nepřátel svých na plac vytrhnou; 17. Švajcerové také Boha chválí; 18. Holanďané své nepřátele v hanbu uvedou; 19. Savojský také do té hry přijde a třetí hlava v Řiši bude; 20. Lotarinská země taky do chrastin uvedena bude, však se z nich naposledy vyvede; 21. Halberštotský pak svou mocí žene mnichy, popy až praští ve dne v noci; 22. Mansfeld k posledku Falc vyčišťuje, od ďábelského hmyzu vysvobozuje; 23. Vircburský svůj stav opustiti musí. 24. Štejrská pak pejcha ustati musí; 25. Naposledy ta přemilá a libá Unie od zmrtvých vzkříšena

Rozptýlení přinášejí i návštěvy jiných duchovních. Jedním z prvních, které Borbonius v Teplicích potkal, byl Kryštof Megander, jenž přijel ze svého nového působiště v Benešově nad Ploučnicí do Teplic, aby pokřtil syna domácího pána a vnuka Marie Magdaleny Trčkové – Karla Adama Vchynského. Megander, jenž předtím letákovým tiskem oslavil příjezd a korunovaci Fridricha Falckého, se později - již jako exulant - z věroučných důvodů postaví proti šíření Kotterových proroctví.⁸⁰⁸ Jiný host, freiberský kazatel Jeroným Opitius, se k otázce proroctví staví daleko shovívavěji a přináší naopak zprávy o viděních, které měl v létě jistý sedlák v okolí Wittenbergu. V háji se mu prý ukázal anděl a oznámil mu, že přijde válka, hlad a mor. Zatmění církve sice ještě potrvá, ale ne nadlouho. Po sedmi letech, až bude po Ferdinandovi II. na trůn dosazen Šalomoun, se prý opět zaskví v dřívější slávě.⁸⁰⁹ Borbonius se ve svých zápiscích k tomuto proroctví několikrát vrací.

Po zprávách o konverzích či odchodech přátel do ciziny se Borbonius 2. prosince 1622 stává svědkem neobvyklého návratu z exilu, jehož motivem je právě víra v prorocká zaslíbení. Toho dne přijela z Nizozemí do Teplic paní Zuzana, snacha Jana Šťastného ml. Goliáše, bývalého správce stavovské peněžní depozice, jenž s rodinou po bitvě na Bílé hoře spěšně opustil zemi. Vrátila se zpět v pevném přesvědčení, že Bůh vyslyší upřímné modlitby exulantů pro přimluvy jejich orodovníka Krista a brzy se budou moci všichni vrátit domů. Ona sama prý neměla v cizině stání od chvíle, kdy v říšském městě Embden slyšela zvuk hlasu soudce, učícího před řečnicí: *Tak učiní Bůh se zříceninami Jeruzaléma a Sionu. Na svých bedrech nese ono království, o něž se už nikdo ze světských králů nebude pokoušeti.*⁸¹⁰ Také Borbonius hledá při četbě bible na Boží hod 1622 v událostech ze starověkých dějin analogii k současné situaci. Když dojde v 10. kapitole Zachariášova proroctví k 11. verši a čte o tom, že „*bude ponížena pýcha Asýrie a žezlo egyptské jí bude odňato*“, hluboce na něho zapůsobí myšlenka, že Asýrií je míněno Rakousko a Egyptem Čechy.⁸¹¹

jsouc povstane, křesťanská církev vzhůru se popne, kteráž prve se vši mocí kvetne, papež pak se všemi svými houfy, dříve než rok přijde, pomine.“ TAMTÉŽ.

⁸⁰⁸ „Obrana M. Samuele Martinia z Dražova“ (NM 37 B 13), kniha druhá, s. 449, 450. Srv. Josef VOLF, *Křištofa Kottera Vidění a Zjevení*, in: ČMKČ 1911, s. 209-222, o Meganderovi s. 213-215.

⁸⁰⁹ G. GELLNER, *Životopis lékaře Borbonia a výklad jeho deníků*, Praha 1938, s. 154.

⁸¹⁰ TAMTÉŽ, s. 159.

⁸¹¹ TAMTÉŽ, s. 162, 163.

Začátkem roku 1623 se Borbonius vrátil do Prahy již do o poznání vlídnějších poměrů. Podle Lichtenštejnova dekretu musel Šrepl vyklidit zabrané místnosti jeho bytu, rozpečetit jeho lékárnu a umožnit mu přístup do jeho knihovny. To jistě přispělo k lepší péči o pacienty, k nimž se koncem roku 1623 řadil i sám místodržitel. Borbonius však nebyl ochoten ke konverzi, a tak jej později ani Lichtenštejnovy přímluvy neuchránily před údělem exulanta, na který byl již vnitřně připraven.⁸¹²

Dramatické události jistě vystupňovaly pocit naléhavosti doby a naděje na blízkost příchodu Páně. Symbol hodin, odbíjejících pokročilou hodinu stáří světa, byl pro současníky srozumitelným emblematickým vyjádřením situace, s nímž se nesetkáváme pouze u Kryštofa Kottera. Podobné vyjádření nám nabízí také text druhé části německého letáku „PAR NOVORUM...II. Rimandum...“ (Č. 221)⁸¹³ a ilustrovaný jednolist „Gründtliche Offenbahrung... einer geheimen denckwürdigen Prophecey“ (Č. 156, obr. 220 a, b),⁸¹⁴ jenž spojuje téměř stejný, nepatrně rozšířený text s názorným vyobrazením. Oba letáky informují o tom, že po obsazení Prahy císařskými vojsky byla v knihovně u sv. Jakuba, za knihami, kterých se padesát let nikdo nedotknul, nalezena stříbrná pozlacená schránka v podobě hodin, kterou prý vytvořila ruka Jana Husa. Husitský kazatel Stanislav Schlamitz prý skříňku tajně poslal knížeti Anhaltovi. Ten ji poprvé otevřel a našel v ní knížku o osmi listech, psanou na panenském pergamenu, která obsahovala proroctví o nadcházejících letech. Také výzdoba samotné skříňky symbolicky naznačovala pokročilou dobu běhu světa.

Na jejím víku byl ciferník o pouhých 6 dílech, ručička hodin stála na prvním z nich a kolem dokola bylo napsáno: ME NON AUDIES, SED VIDE BIS (Nebudeš mne jako jiné bicí hodiny slyšet, ale vidět). Čtyři rohy skříňky znázorňovaly čtyři monarchie, pravý bok obsahoval latinský nápis FATUM NON PONDUS ME MOVET a hlásal, že hodinami nehýbe váha, nýbrž Boží vůle. Nápis na levém boku skříňky informoval, že běh hodin skončí v šestém úseku (MOTUS MEUS, FINIETUR PERIODO SEXTA). Čelní strana skříňky nesla nápis VIVA MANUS

⁸¹² Podle konečného rozhodnutí reformační komise se Borbonius měl vystěhovat do západu slunce dne 31. 7. 1627. Nejprve se sám odstěhoval do Žitavy, za dva měsíce za ním přišla jeho žena, která v té době stále ještě marně vymáhala svou desetitisícovou pohledávku u královské komory. Z Žitavy zamířil Borbonius do Lešna a do Toruně. TAMTÉŽ, s. 170, 176.

⁸¹³ Strahovská premonstrátská knihovna AO XIV 25/13, viz textová příloha č. 5. - 2. část.

⁸¹⁴ Mirjam BOHATCOVÁ, *Vzácná sbírka*, in: Sborník Národního muzea v Praze, řada C, sv. XXVII, 1982, č. 1, s. 53, 54 se zmiňuje o možném autorství Pavla Felgenhauera.

HUSSIANA ME PRAEPARAVIT (Živá ruka Jana Husa mne vyrobila) a informovala o tom, že skříňka bude otevřena, až duch Jana Husa znovu ožije (GENIO REDIVIVO HUSSIANO, REVELOR). Skříňku zdobily dále znaky lva, orla a dvojitý kříž a kolem nich stála slova: *Bůh to předem ustanovil, čas je ukázán, bude mi rozumět ten, kdo bdí, nikoli ten, kdo spí* (DEUS PREDESTINAVIT, TEMPUS DEMONSTABIT, VIGILANS NON DORMENS ME INTELLIGET). Hodiny neměly žádné natahování, nýbrž jen čtyři malé stříbrné pozlacené šroubky a matky, co nejjistěji a nejsubtilněji zhotovené.

Také kniha, ve skříňce nalezená, obsahovala symbolické nápisy a znaky. Na titulním listě stál nadpis: PERIODUS Romani imperii, per sex Mansiones partita, divina Revelatione annotata HOMINI VILI SUPRESSO, čili *Nárys neboli popsání římské říše rozdělené do šesti časů, dle božského zjevení zaznamenané jedním nepatrným utiskovaným člověkem*. Každý z dalších 7 listů byl věnován jednomu roku v rozmezí let 1620-1626.

S rokem 1620 se pojilo vyobrazení scény, na níž černý lev bodal modrým bodcem jiného - napůl bílého a napůl černého ležícího lva, jemuž si černý orl s rakouským znakem na hrudi sedal na hlavu. Na listě, jenž se vztahoval k roku 1621 byly namalovány dva znaky. V prvním bylo sedm bílých vrchů v červeném poli, v druhém byl dvojitý bílý kříž. Oba znaky držely dvě ruce, svírající jedna druhou. Nad nimi byl zobrazen vavřínový věnec a dvě palmové ratolesti. K roku 1622 se vztahovalo znamení míru na okřídlené kouli. Na dalším listě se pod letopočtem 1623 nacházela hliněná koule, kolem níž byla symetricky rozmístěna čtyři znamení: meč, blesk, lebka a písmeno F. Šestý list, vztahující se k roku 1624, nesl vyobrazení černé koule, v jejímž středu bylo malé světýlko. S rokem 1625 se pojil uherský znak, pod nímž byly namalovány 3 menší symboly - znaky německé, české a uherské země. Poslední list obsahoval pouze jednu biblickou větu: *A bude jedno stádo a jeden pastýř*.

Následující komentář spojoval pobídku k uvažování o těch věcech s pokusem o výklad k nejkritičtějším letům. Autorovu pozornost upoutaly zejména události roku 1623, k němuž se vztahovalo vyobrazení hliněné koule, *symbolu tohoto pozemského, pomíjivého světa*, se čtyřmi znameními, která se - jistě ne náhodou - shodovala se znameními poslední doby, jak je lze najít v 24. kapitole Matoušova evangelia. Meč měl znamenat velkou válku, jaká nikdy před tím nebyla, blesk znázorňoval zemětřesení, lebka velké umírání a písmeno F vykládal pisatel jako

fames - hladomor. K roku 1624 se vztahovala černá koule s malým světýlkem uprostřed. Ta prý neznamenal nic *nic jiného než to, že v tom 24. roce země, černá jako uhel, bude zcela pustá a prázdná nebo zkažená pro falešné učitele, kteří to čisté a zdravé budou tak zatemňovat, že se už najde jen malá jiskřička nebo světélko*. O dalších úsecích, vrcholících kýženým obrazem jednoho stáda a jednoho pastýře - Krista, měl čtenář uvažovat a řídit podle toho svůj život. Toto „Horologium Hussii“ kolovalo i v odlišných variantách a v korespondenci české emigrace v okruhu Jana Amose Komenského nacházíme zmínky o podobné stříbrné skřínce ještě po uzavření vestfálského míru.⁸¹⁵

Zatímco se prorocké poselství tajemné skřínky odvolává na husitskou tradici a české reálie, zastupuje ve stejné době vydaný ilustrovaný jednolist „Einfaltige und grundliche außlegung über vier alte Figuren“ (Č. 117, obr. 221, textová příloha č. 7) spíše zorný úhel obsazené Falce. Jeho autor, monogramista I. H. P., předkládá čtenáři „prosté a gruntovní vyložení“ čtyř starých figur, které byly před staletími nalezeny v jednom sklepě v Norimberku a které se v minulosti pokusil vyložit Johann Lichtenberger. Náš autor však jeho interpretaci považuje za mylnou a přináší „všem milovníkům Krista k poučení“ lepší výklad. Zobrazené čtyři figury, označené písmeny A, B, C, D, znázorňují totiž přítomné události česko-falckého konfliktu s císařem v širším rámci.

Figura A představuje Adama s Evou bez oděvu, kteří drží v rukou kostel.⁸¹⁶ Tito přestupníci Božího zákona jsou podle vykladače předobrazem římské církve, tj. císaře a papeže, *kteří jako vládci panují nad římskou církví*. Jako bylo v případě Adama a Evy příčinou jejich pádu jablko, ztroskotá na jablku i císař s papežem. Tímto *říšským jablkem je kurfiřtská Falc*, nyní napadaná a nemilosrdně vysávaná jejich vojsky.

Figury B a C velmi připomínají scény, známé z jednolistu „Triumfující lvi“. Figura B představuje tři vrchy porostlé lesem. Před každým z nich je zobrazen lev, nad prostředním vrchem krouží orel. Třetí ze lvů, jenž má mimořádně dlouhý ocas, opouští les a odchází. Vyobrazení vysvětlil vykladač takto: *„Tato figura musí znamenat českou zemi, kterou představuje les. Falcký kurfiřt je ten lev v lese, neboť se stal v Čechách králem. Musel však v Čechách bojovat s orlem neboli*

⁸¹⁵ Milada BLEKASTAD, *Comenius. Versuch eines Umrisses von Leben, Werk und Schicksal des Jan Amos Komenský*, Oslo/Praha 1969, s. 525, 526.

⁸¹⁶ Slovo „Kirche“ označuje v němčině budovu i církev.

římským císařem. Ten orel se však vznáší nad lvem a nad lesem a pronásleduje lva, který musí z lesa ven a táhne za sebou dost dlouhý ocas, což zde znamená, že nějakou část v Čechách zanechá. V třetím lese však lev znovu přichází a znovu řve. Tu se pak splní, co předpověděl prorok Ezdráš ve čtvrté knize a jedenácté a dvanácté kapitole, kde říká: Pak jsem viděl řvoucího lva, jenž vyběhl z lesa. Ten oslovil orla lidským hlasem: Ty, poslyš, budu k tobě mluvit. Nejvyšší ti říká: Což to nejsi ty, kdo zbyl ze čtyř zvířat, která jsem ustanovil, aby kralovala v mém světě a aby skrze ně přišel konec jejich časů? Přišel jsi jako čtvrtý, přemohl jsi všechna zvířata, která pominula, mocí jsi držel svět ve veliké hrůze a celý okrsek země v nejhorším trápení, se lstí a podvodem jsi obýval zemský okrsek po tolik času.⁸¹⁷

Figura C představuje velkého lva s korunou, který sedí na prostředním vrchu před svým lesem, dole pod vrchem sedí tři menší lvi a řvou. To vykladač na jedné straně chápe jako zobrazení situace, jež vznikla poté, co byl korunovaný lev vyhnán a vyhledal pomoc u jiných tří lvů. Až se tito čtyři lvi spojí, bude taková válka, že se celý svět bude třást. Zároveň autor představuje i další interpretační vrstvu s eschatologickým rozměrem: Ale ten nejvýše sedící korunovaný lev je ten velký lev od půlnoci, který má přijít a přijde, jenž má pomoc a moc od těch ostatních lvů. Ten lev od půlnoci, který má přinést strach a nouzi na celou zemi, v tu dobu shromáždí na jedno místo všechny meče z povrchu zemského. Čiňte tedy pokání, lidé, abyste nebyli lvem pohlceni; pak přijde náš Pán Kristus, tentokrát však ne jako beránek, jak tomu bylo při jeho prvním příchodu, nýbrž přijde jako řvoucí lev na bezbožníky a ty, kteří nečiní pokání. Tak vyhladí své nepřátele a zbožní budou vykoupeni.

Figura D, představující napůl uschlý a napůl zelený strom, se opět vrací do roviny bezprostřední politické aktualizace a naznačuje svérázné rozdělení světa mezi dva panovníky. Protože je založena na odlišném obsahovém schématu bude pojednána zvlášť, v souvislosti s proroctvími, která přikládají prorocký význam neobvyklým přírodním jevům.

Výklad monogramisty I. H. P., se řadí k mnoha proroctvím, která patří k okruhu prognostik, jejichž ústředním motivem je lev ze severu či řvoucí lev z lesa. V rámci tohoto okruhu lze rozeznat 2 hlavní linie. První z nich vychází z jednoho

⁸¹⁷ Při překladu do češtiny byl v případě přímých citací z Ezdrášova proroctví použit překlad z českého vydání Zdeněk SOUŠEK (ed.), *Knihy tajemství a moudrosti II. Mimobiblické židovské spisy: Pseudoepigrafy*, Praha 1998.

z proroctví reformačního období – z vidění šmalkaldského radního Zikmunda Gartamara - a druhým je již zmíněný pseudoepigrafický Paracelsův spis, v němž je předpověděn nález tří velkých pokladů, spojení tří korun a zprostředkovaný výklad vize o konečném boji lva s orlem z 11. a 12. kapitoly 4. knihy Ezdrášovy.

Vidění šmalkaldského měšťana Zikmunda Gartamara, které je v tištěné podobě doloženo již z roku 1556,⁸¹⁸ je zasazeno do známého biblického rámce. Podobně jako starozákonní prorok Daniel nemohl usnout ve starostech o osud Izraele, božského smluvního lidu, nemohl šmalkaldský radní spát, neboť jej sužovaly starosti o další osud reformace. Tehdy mu byla – stejně jako kdysi Danielovi – ukázána budoucnost v obrazech, kterým nerozuměl, ale které měl zapsat. Již v 16. století byly Gartamarovy vize mnohokrát tištěny. Jejich různé interpretace ve vztahu k změnám osudu Fridricha Falckého, osoby, do jejichž rukou byl osud protestantismu po určitou dobu vkládán, jsou cennou sondou do dobového způsobu uvažování. Gartamarovo vidění ovlivnilo prvky obrazové a textové roviny letáků o Fridrichovi natolik, že je nezbytné mu věnovat pozornost. Jeho znalost je navíc předpokladem pro další práci s příklady dobové interpretace.

Text tohoto proroctví, kterému v české historické literatuře zatím nebyla věnována pozornost, byl roku 1621 otištěn například v první části letáku „PAR NOVORUM - I. Mirandum“ (Č. 221), o němž jsem se zmínila v souvislosti s Husovým horologiem, zaslaným knížeti Anhaltovi. Z tohoto několikastránkového tisku vychází i můj následující český překlad.⁸¹⁹ Gartamarovo proroctví však bylo na počátku třicetileté války často vydáváno také s rytinami, názorně představujícími jednotlivé fáze vidění. Jeden z těchto ilustrovaných tisků může posloužit jako názorná pomůcka při sledování následujícího textu.⁸²⁰ Rytiny lze najít mezi obrazovými přílohami na obr. 223 a-k.

⁸¹⁸ Vydal je Jacob VINCELIUS (Fincelius) pod názvem „Wunderzeichen. Warhafftige beschreibung schrecklicher Wunderzeichen“ u C. Rödingera v Jeně. Jméno šmalkaldského radního se v různých vydáních vyskytuje v poněkud pozměněné podobě, zaznamenala jsem také varianty Gatamar, Gratamar, Gradamer či Gadaner.

⁸¹⁹ Pracovala jsem s tiskem, uloženým v Strahovské premonstrátské knihovně v konvolutu AO XIV 25, přív. 13; originální znění textu uvádím v textové příloze č. 5.

⁸²⁰ Vyobrazení obsahuje např. vícestránkový leták „Vision oder gesicht von des wahren Mitternächtigen Leuwens ausgang“ (Č. 289; obr. 223 a-k), tištěný roku 1621 na neznámém místě. Jeho text, který se až na nevýznamné rozdíly shoduje s textem, z něhož jsem vycházela já, publikoval Heimo REINITZER, *Aktualisierte Tradition. Über Schwierigkeiten beim Lesen von Bildern*. In: K. GRUBMÜLLER, R. SCHMIDT-WIEGAND, K. SPECKENBACH (ed.): *Geistliche Denkformen in der Literatur des Mittelalters*, München 1985, s. 354-400.

PAR NOVORUM I. MIRANDUM. To jest vyjevení předtím nikdy nezjeveného a nyní každému odkrytého zázraku.

I. kapitola

*Pohled' na lva od půlnoci,
od počátku až ke konci.*

Když se psal rok 1526. po narození našeho Pána, měl jsem já, Zikmund Gartamar, měšťan a radní ve Šmalkaldech, toto vidění a Bůh mi ve zjevení ukázal následující věci. V té době jsem kvůli evangeliu zažíval velký boj a odpor a když jsem proto ve velkém soužení a mnohých starostech pro své myšlenky a obavy tehdy nemohl usnout, ocitl jsem se - nevím jak a kde - v jakési místnosti. Tu jsem spatřil radostného a bojovného lva dobrého svědomí, tak smělého, že jsem se hned zaradoval, a přece jsem nevěděl, jaká je jeho věc a jaké má záměry. Kromě toho jsem viděl skupinu velkých pánů a mocných knížat, kteří stáli směrem na poledne v kruhu těsně u sebe a radili se proti lvovi, který k nim přicházel od půlnoci s veselou myslí. O čem se však radili, mi zůstalo skryto. Těch pánů však bylo asi šest nebo sedm. Za stolem pak seděl nějaký starý muž v prostém oděvu, který se o tu záležitost vůbec nestaral, ale jen dělal, jakoby spal.

II. kapitola

*Rada mnohých velkých pánů,
chce lvu bránit v jeho plánu.*

Když tam tak stáli a radili se, hle, zpozorovali, že k nim ten lev přichází a je lačný; tu se velmi zhrozili a byli všichni bezmocní a měli to za zlou věc, a proto - jak jsem viděl - byli úplně nešťastní a nebyli tak veselí a odvážní jako lev. Když se však na ně lev chtěl prudce obořit, popadnul jeden z nich jakousi židli a chránil s ní sebe a ty, kteří stáli za ním, takže se k nim lev pro tu židli nemohl těsně přiblížit. Kdykoli se k nim lev chtěl dostat, nastavil tu židli jako záštitu. Tak to trvalo nějakou chvíli, já jsem však neviděl, odkud se ta židle vzala, neboť v místnosti žádná nebyla.

III. kapitola

*Napadán a zle soužen,
přec zůstává nezraněn.*

Když zápas se židli dlouho trval a lev kvůli židli nemohl nic pořídít, vyrazil směle proti nim a narazil na židli tak nešťastně, že v ní zůstal vězet přední tlapou. Od toho okamžiku měl ten se židli v pravici nějaký hesenský tesák nebo bojovou dýku a jeden přes druhého s ní bez ustání útočili na lva a slyšel jsem strkání. Nemohl však lva zranit. Tu jsem viděl, že se ostatní zděsili a ze samých obav a starostí se na dobrou chvíli zastavili a nevěděli, co by si se lvem měli počít.

IV. kapitola

*Lev i bez jednoho z údů
neutrpi žádnou škodu.*

Když se tak ve svých obavách dlouho radili a nevěděli, jak by lva, kterého nemohli zranit, mohli zničit, tu jsem je slyšel všelicos říkat a mezi jiným někdo z nich řekl: Za mých dnů jsem slyšel, že každý lev má svou velkou sílu v ocase. Nato se

všichni z jeho řeči zaradovali, zalíbila se jim ta rada a řekli: Ano, to je pravda. Nato se jeden z nich ke lvu zleva přiblížil a mečem mu odsekl ocas, protože ještě vězel v židli. Odkud se však ten meč vzal, jsem neviděl.

V. kapitola

*Ve tmě svoje plány stroj,
světla denního se bojí.*

Když si teď myslili, že lva připravili o jeho sílu, skrytou v ocase, velmi se zaradovali, i když v nich ještě dřímala obava, že se jim se lvem nepovede dobře. Nechali ho tedy vězet v židli a všichni odešli z místnosti do nějakého domu, směrem, kde slunce zapadá. Vstoupili do toho domu a u velikých kamen se radili, jak by se lva bez potíží zbavili, neboť se obávali, že až se dostane ven ze židle, mohla by se mu opět vrátit jeho síla a nenechal by jejich činy bez odplaty. Proto se nakonec usnesli na tom, že lva zabijí a tak ho navěky sprovodí ze světa. Ten dům byl zcela temný a neměl žádnou přístavbu. Zatímco se tak dlouho v tom temném domě radili, vyprostil se lev ze židle a velmi smutně zase odcházel půlnočním směrem. V židli tak zeslábl, že jsem nad ním pocítil lítost. On pak vylezl na lavici, která stála vzadu, na konci té místnosti.

VI. kapitola

*V domě temnot domluvili,
jakkpak by lva usmrtili.*

Zatímco se v temném domě dlouho radili, co si se lvem počít, odpočíval lev na lavici a čím déle tam byl, tím více mu přibývalo síly. Lehl si dopředu na roh lavice, přímo u dveří do místnosti, jakoby chtěl všechny, kteří do místnosti vejdou, na kousky roztrhat. Pak jsem viděl, že do něho vstoupila strašlivá síla a byl tak zuřivý a rozhněvaný, že to ani nelze vypovědět. Jeho hněv byl tak velký, že mu šla z tlamy bílá pěna na dva až tři prsty silná a zlostně koulel očima tak, že mu vztekem zbělely. To jsem dobře viděl, neboť jsem byl v místnosti sám a chtěl jsem vidět, jak se dále vyvine ta věc, ačkoli jsem jí vlastně nerozuměl. Ten starý pán zatím stále tiše seděl a dělal, jakoby spal.

VII. kapitola

*Lev, jenž stále více sílí,
budí obavy v té chvíli.*

Když se tak dlouho v temném domě radili, jak by se lva zbavili a zajistili si bezpečí, shodli se na tom, že ho chtějí a musejí úplně zardousit a připravit o život, jinak by jim oplatil stejnou měrou. Přistoupili tedy k dveřím do místnosti, aby svůj úradek provedli. Lev na lavici však byl teď mnohem silnější než předtím a byl velmi rozhněván a rozzuřen, protože neočekával jejich příchod. Teprve když vstoupili na místo, kde předtím stáli a zjistili, že se lev zbavil židle a leží – rozzuřený a silný – za dveřmi místnosti, nadmíru se vyděsili.

VIII. kapitola

*Tu lev zaútočí směle,
k smrti děsí nepřitele.*

Brzy poté, co se tak vylekali, zpozoroval je i lev a sestoupil s lavice k nim v takovém hněvu a v takové strašlivé síle, že to nemohu vypovědět a bylo slyšet velký křik, bědování a nářek. Jeden každý by pak byl rád první, aby nemusel slyšet nářek ostatních. Pak byli všichni bezbranní. Žádná obrana by však stejně nepomohla, protože lev byl ve srovnání s nimi příliš silný. Když se je však nyní chystal napadnout, všechny zardousit a roztrhat na kusy, v tom okamžiku - ještě než došlo ke škodě - napřímil se ten starý muž nad stolem, pozvedl ruku a pohrozil lvovi dvěma prsty, aniž by řekl jediné slovo. V tom okamžiku pohlédl lev na starého muže, poznal jeho vůli, a proto na ně nezaútočil.

IX kapitola

*Vítězný lev kráčí s mocí
na své místo ku půlnoci.*

Když však lev poznal vůli starého pána, upustil od svého předsevzetí, obrátil se jakoby byl jeden z přemožených a odcházel směrem k půlnoční straně. Protože teprve vykročil, vyskočil na lavici po pravici starého muže a ti, které přemohl, musli v patách a následovali jej s velkou bází a smutkem, až také spatřili toho starce. Byl to jemný, vznešený starý pán, jeho líc byla poctivá, poněkud tmavá, s červeným ruměncem, pěkného vzezření; měl krátký, kadeřavý šedobílý vlas a stejně kadeřavý krátký šedý vous, který nepřesahoval délku dlaně, měřené napříč.

X. kapitola

*Nakonec pak pochopili,
proti komu útočili.*

V tom okamžiku, když se lev ocitl na lavici po pravici starého muže, změnil se tak rychle, že to nelze vypovědět, v Ježíše Krista. Nemohl jsem vidět, jak k tomu došlo, stejně jako ti, kteří ho následovali. Tu jsem viděl tak velké naříkání, strach, nouzi a bolest srdce, že to nelze vypovědět. Pak padli z velkého zděšení, bez vší nenávisti, obličejem k zemi. Pro velké zděšení a poznání své nespravedlnosti, kterou vůči lvovi projevili, se na něho neodvážili pohlédnout, nýbrž hleděli dolů k zemi a říkali, že ho neznali. Prosili, aby je usmrtil, neboť by si to plně zasloužili. Byla to vážná a úzkostlivá žádost jejich srdce a to věděl a rozpoznal jak Ježíš Kristus, tak oni sami, ale nestalo se to tak, nýbrž museli proti své vůli zůstat naživu. Tím tedy tato historie skončila.

XI.

A jakmile to vzalo konec, promluvil ke mně nějaký obraz člověka: to vidění si pamatuj a nezapomeň je. Jakmile ten hlas ke mně promluvil, obrátil jsem své oči na toho, kdo se mnou mluvil, abych si ho prohlédl, ale jakmile se mé oči na něj zaměřily, obraz zmizel, takže jsem nemohl zachytit jeho pravou podobu.

S jedním z prvních výkladů Gartamarova proroctví vzhledem k českým událostem se setkáváme hned v již zmíněném tisku „PAR-NOVORUM 1. Mirandum“ (Č. 221), který na okrajích obsahuje tištěné poznámky, jež prvky obrazů spojují s událostmi, které proběhly do roku 1621. Zmíněné poznámky

nejsou rozsáhlé. Lev je zde spojován s Fridrichem Falckým. Identitu starého muže za stolem a konsilia šesti či sedmi nepřátel komentátor nepovažuje za nutné vysvětlovat, ale ten z mužů, který chrání sebe i ostatní židli, je vyložen jako pomoc papeže či Ligy. Fáze, kdy lev, napadený dýkou, nezraněn odchází, je vztažena na situaci, kdy Fridrich Falcký po bitvě na Bílé hoře uprchnul. Odseknutí ocasu je zde interpretováno jako Spinolův úspěšný útok na Dolní Falc. Situace, kdy lev – dříve než se změní v postavu Krista – obdrží zpět svůj useklý ocas, je pro komentátora ujištěním, že Fridrich (ještě před druhým příchodem Krista) obdrží božským zásahem zpět svá ztracená území.

Nakolik byla tato interpretace Gartamarova proroctví rozšířená, ukazuje první ilustrovaný jednolist z cyklu o boji lva s orlem, známý pod názvem „Deß Adlers und Löwen Kampf“ (Č. 84, obr. 146), jenž vznikl v druhé polovině roku 1621 (po Buquoyově smrti). Ačkoli bývají postavy lva a orla vykládány jako pouhé heraldické figury, srovnání s Gartamarovým proroctvím i výše uvedenou interpretací ukazuje, že tento často užívaný současný výklad je zplošťujícím zjednodušením. Lev i orel na rytině uvedeného jednolistu pospíchají každý po svém schodišti vzhůru za korunou a každý má své pomocníky i nepřátele. Orlu - Ferdinandovi - brání v postupu Gábor Bethlen, Mansfeld a Jan Jiří Krnovský a situaci mu ztěžuje odsouzeníhodný politický čin – pražská exekuce. Lev - Fridrich - se vyrovnává s následky neuvážené „předčasné reformace“, Spinola ohrožuje jeho ocas (Falc), saský kurfiřt mu mečem probodl zadní nohu a Maxmilián Bavorský mu bodnou zbraní zranil nohu přední. Útok na lvův ocas je zde komentován ve shodě s výše uvedeným výkladem Gartamarova proroctví. To, že si zde autor koncepce letáku posloužil prvky proroctví šmalkaldského radního, dekódoval tehdejší čtenář jako posun současných politických událostí do roviny konečného boje lva s orlem ze 4. Ezdrášovy.

Gartamarovo proroctví – v tradiční souvislosti s prognostickým inventářem knih Daniel, Zjevení a 4. Ezdrášovy – se těšilo zvláště zájmu exulantů z Čech. Jako příklad může posloužit neúnavný Pavel Felgenhauer, jehož první přestupní stanicí v exilu se stalo Míšeňsko. Již v říjnu 1621 dopisuje v emigraci první část svého třídílného spisu „Flos Propheticus“ (Č. LIII),⁸²¹ který vyjde roku 1622 v Neustadtu u Johanna Piscatora. V něm se autor označuje za „malého lva z lesa,

⁸²¹ K třídílné práci patří vedle tisku „Flos Propheticus“ (Č. LIII) také druhá a třetí část tisku „Leo Rugiens in Decisionis Propheticae Belli Bohemici“ (Č. 188 a, b).

postilionu velkého lva“ a naráží tak na své jméno (Paulus – malý) i jméno svého rodiště (Buschwitz; Busch – křoví, les). Velký lev je Kristus, král Fridrich má být administrátorem Kristovy říše, česká věc je věcí boží.

Ohrožení protestantismu právě v zemi, kde byl položen základ k reformaci, vede Felgenhauera k svéráznému výkladu 12. kapitoly Zjevení, který je obsažen ve spise „Bon´Avisa“ (Č. 38, obr. 224), tištěném v dubnu 1622. Podle něho jsou právě Čechy tou ženou ze Zjevení 12. kapitoly, která s úzkostí porodila Krista k jeho budoucí říši a tou lvicí, která porodila mladého lva, jenž již brzy jako Jozue přijde ve jménu Páně od púlnoci, z Nizozemí. Přemožení Čechové leží stejně jako oba svědkové z 11. kapitoly Zjevení *na ulici velkého města, které se duchovně jmenuje Sodoma a Egypt, kde byl náš Pán ukřižován*. Přestože je k neuvěření, že by se opět mohli vzchopit, bůh je opět pozvedne jako žádný jiný národ na světě.⁸²²

Felgenhauer ohlašuje pád římské říše i změnu poměrů v Čechách na rok 1623 a velmi se těší na Fridrichův návrat do Prahy: *Král Fridrich bude slavit letnice v Heidelbergu a vánoce v Čechách, velikonoční koláč bude jíst u Bischoffenu. Jablko⁸²³ by medvědovi⁸²⁴ sice dobře chutnalo, ale zaskočí mu, až ho muž v poli požene pryč.⁸²⁵ Král Fridrich bude knížetem v Bavorsku a nikdo tomu nezabrání*. Ve stejném duchu je psán „Complement bon avisorum“ (Č. 46, obr. 225) z roku 1622. Myšlenka na změnu, která umožní návrat domů, je zřejmě velmi neodbytná. 9. srpna roku 1623 prý Felgenhauer od rána slyšel jasný a silný hlas pozounu a dostalo se mu vidění, které v následujícím roce vydal. Jeho „Alerm-Posaun“ (Č. IV, obr. 226) slibuje Čechám (Jeruzalém) a králi Fridrichovi (Zorobábel) spásu a odpůrcům zmar. Felgenhauer tedy přidělil Fridrichovi poslání, analogické s rolí prvního místodržitele Židů, kteří se vrátili z babylónského zajetí do Jeruzaléma.

⁸²² „Daß Böhmen sey das Weib Apoc. 12., welches mit Angst Christum geboren zu seinem künftigen Reich und die Löwinne, welche den jungen Löwen geboren, der jetzt Anno 1622 von Mitternacht auß Niederlandt wird kommen im Namen des Herrn, als der typische Josua... Daß die Heiligen des Höchsten in specie die Böhmen sind, denn sie sind überwunden worden...und liegen mit sammt den beyden Zeugen Apoc. 11. auf der Gassen der grossen Stadt, die da geistlich heist Sodoma und Egypten, da unser Herr gecreuziget ist“ („Bon´Avisa“, s. 21); „...Daß, ob es gleich ungläublich sey, als solten die Böhmen nimmermehr wider auffkommen, so werden sie dennoch von Gott höher erhaben werden, weder keine einige Nation in der Welt.“ („Bon´Avisa“ s. 12). Srv. též Josef VOLF, *Bratři Růžového kříže (Rosae Crucis) v zemích českých a proroctví jejich na rok 1622*, Český lid 1910, s. 407 a pozn. 164.

⁸²³ Tj. říšské jablko, kurfiřtská hodnost.

⁸²⁴ „Beer“, tj. Bavor, Maxmilián Bavorský.

⁸²⁵ „Mann im Felde“, tj. Mansfeld.

Zorobábel přivezl zpět chrámové nádoby, které Babyloňané odvezli jako svou kořist a zasloužil se o obnovu jeruzalémského chrámu i zničeného města.

V souvislosti s aktualizacemi Gartamarova proroctví nelze opomenout také Felgenhauerovu předmluvu k tisku „Leo Septentrionalis Consideratus & denotatus“ (Č. 189, obr. 227)⁸²⁶ z roku 1625, která těží z možností, které jí skýtá delší časový odstup. Autor zde shrnuje svůj výklad v sedmi bodech:

1. *Postava lva má trojnásobné splnění, jak uslyšíme v traktátu samotném, což souhlasí s naším viděním. Zaprvé lze tedy pozorovat, že starý půlnoční lev se svým starým mužem jsou Spojené generální stavy s vysoce váženým princem Mauritiem, jenž je ten šedovlasý starý muž v jizbě.*
 2. *Lev sám není nikdo jiný než mladý lev, totiž jak náš Postilion jinde oznamuje a následovně dostatečně vykládá, totiž bohem vyvolený a pomazaný král Fridrich.*
 3. *Postava Ježíše Krista není v každé době nic jiného než zjevení Ježíše Krista, které však, jak je naznačeno, bude zjevné na třetím půlnočním lvu, jehož náš postilion nazývá malým lvem, na němž je napsáno nové jméno Boha, Ježíše Krista a nového Jeruzaléma, jak nám naznačuje Zjevení Jana, kapitola 3., 12. verš.*
 4. *Těch šest nebo sedm, kteří přicházejí do místnosti, to není nikdo jiný než šest kurfiřtů, kteří s římským císařem proti lvu bojovali a to jsou: Mohuč, Trevír, Bavorsko a Sasko, včetně císaře; plně k nim nelze počítat kurfiřtství braniborské, jak také naše vidění mluví o šesti neb sedmi a také naše „Monarchenspiegel“ o tom pojednává. Jeden z těch šesti neb sedmi, který lva napadá dýkou, není nikdo jiný než Bavor, s čímž také naše „Horologium Hussii“ přesně souhlasí v obraze o 1620. roce, kde jeden lev s modrou hůlkou níže umístěného lva do trupu bodá. Jiný však, jenž lvu ocas odsekává, není nikdo jiný než kurfiřt saský, jenž si podrobil Lužici a podrobil ji své a císařově vůli. Porada, kterou drželo oněch šest neb sedm v temnotě u velké pece a jejich schůzka v temném domě, je říšský sněm v Řezně. Protože jejich rada byla již v Mühlhausenu téměř dojednána a upečena, představuje Mühlhausen ona kamna v temném domě. Jejich radou je, že lva zbaví kurfiřtství a rádi by ho zničili úplně. V příštím měsíci, jímž je únor, však budou velmi vyděšení a nebudou vědět, jak mu to mají udělat.*
 5. *Pokud jde o židli, v níž se lev zaklesl, to je království české, v němž lev tak zemdlel, že byl připraven o vše, co bylo jeho.*
 6. *Dýkou je, jak již bylo oznámeno, Bavor se svou mocí, který lva citelně zasáhl ne jednou, ale vícekrát, naposled v roce 1623, protože ten vznešený kníže a jediný křesťan mezi knížaty, vévoda Kristián, byl poražen. Ale přesto ho - rozuměj, totiž lva - Bavor nemohl zabít či zranit tak, aby nemohl opět povstat.*
 7. *Konečně zasedmé, meč je, jak již bylo oznámeno, saský kurfiřt, jenž vede meč kvůli říši, s nímž lvu také odsekl ocas, tedy Lužici, která s městem Budyšínem tak dlouho při lvu setrvala, dokud nebyla násilně přepadena a podrobena.*
- Toto je sedm hlavních okolností v našem vidění. Lev však odchází na půlnoc k starému muži, jímž je vznešený princ Mořic, u něhož se lev na lavici opět zotaví a nyní se už brzy s velkým hněvem na své nepřátele oboří. Síla, které mu zase přibýlo, je pomoc z Anglie, Francie a od dalších spojenců, včetně velkomožných*

⁸²⁶ Můj následující český překlad vychází z edice německého originálu, kterou publikoval Heimo REINTZER, *Aktualisierte Tradition.....*; op. citace, s. 364-5. Německý originál uvádím v textové příloze č. 6.

pánů generálních stavů. Bílá pěna před tlamou rozzuřeného a rozezleného lva jsou ti čtyři kováři, které náš Postilion jinde ohlašuje a kteří jsou stejně rozpálení hněvem. V únoru však lev vstane z lavice a v březnu se vrhne na nepřátele se vši mocí, ale ten Starý mu dá pokyn skrze zvláštní poselství boží a to vše jen a jen proto, že nasnadě jest, totiž že se to stane v několika málo dnech v měsíci březnu. Celý General=Handel, totiž dotčený soud nad nepřáteli lva, bude totiž skrze zjevení Ježíše Krista tehdy náhle srovnán a ukončen, když se objeví Kristus se svými svatými a svými dětmi. Co nyní proto přijde za zděšení, nelze vypovědět, neboť sedm tisíc jmen lidí bude usmrceno a zároveň podle těla zůstanou naživu dokud nakonec žalostně se strachem a trápením nebudou hubeni svým vlastním červem svědomí, který nikdy neumírá, ale budou žít s ohněm ve svém klíně, jenž ovšem nikdy nevyhasne. Pak teprve bude zjevení Ježíše Krista plně dovršeno, když se totiž ve 42. roce pravého Augusta narodí Kristus v Betlémě, jak jsme to v našem Prorockém kalendáři předpověděli a kterýžto příští zázrak jsme skrze nám dané osvícení a milost našeho Pána vyznačili, jenž se má v příštím 1626. roce vyplnit úplným zjevením Ježíše Krista, jemuž – Svatému a Pravému – budiž dána čest a moc, království a síla, nádhera a ozdoba a nepomíjející bytí navždy a věčně. Halelujah.

Je zřejmé, že větší časový odstup dal Felgenhauerovi také větší možnosti interpretační fabulace. Autor výkladu neopomenul také připomenout zásadu, že jednotlivý prvek vidění může mít i dvojí či trojí splnění. V souladu s tím zde lev ze severu vystupuje ve třech subjektech: jako *starý lev*, *mladý lev* a *malý lev*. Starým lvem je míněn Mořic Oranžský a nizozemské generální stavy. Spojení *mladý lev* i *malý lev* se nadále pojí s Fridrichem Falckým a vyjadřují typologický protiklad předpovědi a splnění. *Mladý lev* je označením Fridrichova přítomného stavu a *malý lev* symbolizuje Fridrichův budoucí status jako zachránce, jenž splní vůli Nejvyššího. Tento lev nese nápis *Nový Jeruzalém* (míněna je Praha) a je v textu dále označován jako *ten dosud zahalený oblakem, aby ho nikdo nemohl poznat*, či jako *Eliacim, Dei Aeternum Patriae Decus, Sacerdos Melchisedeki*. Autor dále ujišťuje: *Není to nikdo jiný než lev z lesa, který přijal ducha Nejvyššího.... ten, jenž byl zrozen v lese a stane se tak silným, že všechno svýma nohama pošlape; kéž už tu je ráno a on přijde od půlnoci...* Tato skálopevná víra ve Fridrichovo poslání se pojí s pevným přesvědčením o rychle se blížícím času konce, po němž nastane tisícileté Kristovo panství, které naplní zemi mírem.

Starý muž v pozadí místnosti je vyložen jako Bůh, Nejvyšší, ale v jisté fázi se postava vztahuje i k Mořici Oranžskému. Šest či sedm nepřátel lva je šest kurfiřtů, kteří s císařem proti lvu bojují, přičemž neurčitost číslovky je vykládána tím, že k nim nelze plně připočítat kalvinistického braniborského kurfiřta. Porada, kterou těchto šest či sedm drželo v *temném domě*, je říšský sněm v Řezně, kde se

zúčastnění shodli na tom, že „Iva“ zbaví kurfiřtství a budou se ho snažit úplně zničit. Kamna v temném domě jsou vztážena k říšskému sněmu v Mühlhausenu, kde prý tento jejich plán byl téměř dojednan a „upečen“. Židle symbolizuje České království, v němž *lev tak zemdlel, že byl připraven o vše, co bylo jeho*. Napadení dýkou se zde vztahuje nejen na první útok Maxmiliána Bavorského v bitvě na Bílé hoře, ale je vztážen i na porážku v říši roku 1623, kdy návrat Kristiána z Halberstadtu na německá bojiště nepřinesl očekávaný výsledek. Útok mečem na Ivu ocas je v tomto případě interpretován jako akce saského kurfiřta proti Lužici, *kteřá s městem Budyšínem tak dlouho při Ivu setrvala, dokud nebyla násilně přepadena a podrobena*. Lev odchází na půlnoc ke starému muži, *jímž je vznešený princ Mořic, u něhož se lev na lavici opět zotaví a nyní se už brzy s velkým hněvem na své nepřátele oboří. Síla, které mu zase přibylo, je pomoc z Anglie, Francie a od dalších významných spojenců, včetně velkomožných pánů (nizozemských) generálních stavů*.

Čtenář se rovněž dovídá, co znamená ona *bílá pěna* před tlamou rozezleného Iva. Jsou to oni *čtyři kováři*, které autor jako *postilión Velkého Iva z kmene Juda* pomocí kryptogramů popsal již roku 1622 ve svém spise „Complement Bon' Avisorum“ (Č. 46). Prvním byl *Mann im Felde* - Mansfeld, druhým jistý biskup, jenž byl zprvu poloviční (*Halberts*) a pak celý (*gantz*), tj. Kristian Halberstadtský. Identifikace třetího a čtvrtého kováře (*der kleine Thurn, der kleine Jäger*), tak zcela jednoznačná není. Němečtí badatelé, kteří mají na zřeteli boje Fridricha a jeho spojenců na německém území, uvádějí v této souvislosti lantkraběte Mořice Hessenského a Jiřího Fridricha z Badenu,⁸²⁷ avšak z Čech pocházející Pavel Felgenhauer mohl mít spíše na mysli neúnavného Matyáše Thurna a Jana Jiřího Krnovského (von Jägerndorf).

Interpretace Gartamarova vidění, která Iva od půlnoci ztotožňovala s Fridrichem Falckým, ovšem nebyla jedinou možností. Někteří luteránští teologové ztotožňovali tohoto Iva také se Ivem saským či durynským. Proti takové interpretaci vystoupil v letech 1622 a 1623 Jano Henuriades du Verduns ve dvou vydáních svého spisu „Apokalyptisches Satzstück (Č. 19, obr. 228),⁸²⁸ v němž hájil nároky falckého Iva. Titulní strany obou vydání zdobí odvážný citát, jenž

⁸²⁷ Tento výklad uvádí např. Heimo REINITZER, *Aktualisierte Tradition.....*, op. citace, s. 366.

⁸²⁸ TAMTÉŽ, s. 367. Srv. též Josef VOLF, *Bratři Růžového kříže (Rosae Crucis) v zemích českých a proroctví jejich na rok 1622*, Český lid 1910, s. 408.

autor připsal císaři Tiberiovi: *Svobodný lid má mít nejen svobodné myšlenky, ale i volnost řeči.*

Zatímco Pavel Felgenhauer odešel po bitvě na Bílé hoře do exilu, Kryštof Kotter žil nadále ve Šprotavě. Jeho vidění pokračovala i po jeho setkání s Fridrichem Falckým v prosinci 1620 až do roku 1624 (je známo i ojedinělé vidění z roku 1625). Jejich počet je značný a jejich struktura je natolik složitá, že ani nemohou být v rámci této práce zpracována vyčerpávajícím způsobem. Některá vidění se zaměřují převážně na líčení příštích událostí jako orientačních bodů apokalyptického rámce, jiná spíše poskytují útěchu a oporu zdůvodněním a vysvětlením božích úradků, úmyslů a záměrů.

Jedno z prvních vidění, které měl Kryštof poté, co Fridrich opustil Slezsko, tematicky navazovalo na to, co bylo králi sděleno při audienci ve Vratislavi. Kotter viděl ve zjevení Fridricha *v čtvrtém způsobu: 1. spícího na zemi leže, 2. vstávajícího s smutnou a zarmoucenou tváří, 3. klečícího a modlícího se s pozdvíženými rukama, 4. stojícího pod korunou v královském rouchu v slávě veliké.*⁸²⁹ Zároveň se mu dostalo nanejvýš žádoucí informace, související s Fridrichovým návratem do Prahy. Pomocí poněkud záhadných nebeských počtů se Kryštof dovídá o lhůtě 21 týdnů, které jsou pro exil krále vyměřeny a které souvisejí s příkladem patriarchy Jákoba, na který Kryštof obrátil královu pozornost při přijetí ve Vratislavi: *Příklad Jákoba patriarchy že proto jest králi představen, poněvadž rovně se s ním, tak jako s Jákobem dítí bude. A jakož Jákob v 21. roku (od svého před Ezau utečení z vlasti vyjití) zase domů s velikými houfy se vrátil, tak že on, Fridrich, po 21 týhodnech zase se k své slávě navrátí a protož že jemu ve čtvrtém způsobu ukázán jest: spící, truchlící, modlící se a naposledy v královské své důstojnosti a slávě. To všechno aby co nejdřív králi věděti dal, poručil jemu Duch.*⁸³⁰ Vidění je ozvěnou Danielova proroctví o sedmdesáti týdnech, které měly označit dobu, kdy se objeví Mesiáš. Jako v biblické předloze nešlo o doslovné týdny a stanovení přesné doby vyžadovalo znalost nějakého klíče, také toto sdělení skýtalo do budoucna možnost různých interpretací.

Fridrichův případ je v Kotterových vizích zasazen do širších souvislostí božského plánu, jakési periodizace dějin lidstva. Kryštof je prostřednictvím anděla

⁸²⁹ „Vidění a zjevení Kryštofa Kottera“ (Č. 300) , s. 17.

⁸³⁰ TAMTÉŽ, s. 19.

poučen, že běh světa je rozdělen na tři věky: *první byl pustý, v druhém zákon, v třetím Kristus. V prvním věku že držáni jsou první dva soudové v ráji a v potopě, v druhém věku také dva: podvrácení Sodomy a Gomory a zatopení faraóna. V třetím, že Bůh jeden již držel nad lidem svým a městem Jeruzalémem. Druhý pak, jakožto šestý, že se také hned začne a za tím, že nedlouho půjde veliký poslední soud hrozný, ten Páně den.*⁸³¹ Přítomná doba je dobou soudu zvláště pro německou zemi, tedy pro protestantská knížata Unie, která se od Fridrichovy věci distancovala. Kryštofovi je řečeno, že chtějí-li páni, hrabata i knížata a *potentáti říše* ujít soudu, musejí činit pokání a věřit v evangelium. Chce-li však *říše pokoje užítí*, musí se její představitelé postarat o to, aby *krále Fridricha na stolicí jeho zase dosadili, protože on od Boha samého jest vyvolen, povolán i korunován.*⁸³²

Fridrichův osud a záležitost českého protihabsburského odboje jsou tedy zasazeny do rámce božského soudu nad lidskými záležitostmi : „*Trojí pak příčinou stracoval až posavad Fridrich: 1. pro boží uložení a vůli, 2. pro hříchy celé německé země, nebo jeho pád bude prostředkem k držení toho velikého soudu Nejvyššího Boha.... 3. příčina neštěstí Fridrichova jest neumělost a nevěra těch, kterýmž to jejich svědomí dobře ukáže. Naproti tomu tři jsou prostředkové, skrze něž zvítězí: 1. Božská všemohoucnost. 2. Horlivé modlitby, kteréž on sám i jiní věřící činí. 3. Jistá pomoc od půlnoci a veliké vojsko z východu.*⁸³³

Do schématu doby soudu a odpovědnosti jednotlivců, jimž bylo svěřeno panování zapadá i Kotterovo vidění o třech panovnících na Pražském hradě a *biskupovi z Nisy,*⁸³⁴ které měl Kotter roku 1623, když s celou rodinou trpěl jakýmsi horečnatým onemocněním. Tehdy se ocitl ve vytržení na Pražském hradě a našel tam *císaře Ferdinanda, Fridricha a kurfiřta saského. Uhlídal také vedle nich jakous okrouhlou truhličku a v ní korunu, jejíž špice vyhlédaly. I řekl k němu, Kryštofovi, Fridrich, aby vzal tu hůlku, kteráž tu pohotově byla a udeřil na tu truhličku, což on učinil. Za tím*⁸³⁵ *řekl Fridrich: Vstav mi tu korunu. I učinil tak a vyjma ji z truhlice, vstavil ji Fridrichovi na hlavu. V tom pohleděl Kryštof na kurfiřta saského a ten měl před sebou 6 aneb 7 koulí jakýchsi světlomodrých velikosti téměř dětské hlavy. A zvolal kurfiřt: Fridrich jest zvolený a korunovaný král, jemuž právem náleží*

⁸³¹ TAMTÉŽ, s. 21.

⁸³² TAMTÉŽ, s. 22.

⁸³³ TAMTÉŽ, s. 30.

⁸³⁴ Šlo o vratlavského biskupa, jenž měl v Nise svou rezidenci.

království české. A vtom se ztratil. Ferdinand pak císař přistoupě, mluvil tatáž slova jako kurfiřt a přidal toto: Kdo z domu rakouského k císařství chtěl, musil nevěstce, bláznu a knězi dobrá slova dávatí. A obrátice se ke Kryštofovi, prosil ho, aby se za něj modlil, nebo že jest zatracen, nevyprosí-li ho z pobožných křesťanů někdo. V tom zlořečil papeži velmi. Kryštof pak uhlídal se hned pojednou s císařem Ferdinandem na tom místě, kde Španěl s Státy mezuje a viděl španělské vojsko polem ležeti, kteréž však nenadále rozházeno a rozmetáno bylo a jako v nic obráceno. I obrátil se opět císař Ferdinand k jirchářovi, prosil ho, aby se zaň modlil. Načež jirchář odpověděl: Jáť jsem bídný a nehodný hříšník, máloť já svým modlením spravím. Na ta slova padl císař na zem a umřel před očima jeho. Za tím přišel k němu Duch a ukázal mu ve vidění biskupa niského a vypravoval mu o vražedných radách a předsevzetích. A aj, z osoby biskupa niského udělal se před očima jeho leb umrlčí, kterýž se nadýmal jako měchýř a rozskočil se načtvero. I řekl Duch: Tak Bůh poláme tu velikou moc, tu velikou sílu, silné rámě jich a mocnou nohu jich podvrátí, nebo Hospodin učiní to. Ej anděl jeden vylil koflík svůj na povětří, kterýž vyved zvuk blýskání, hřímání a země třesení. V tom přišel Kryštof zase k sobě a byl zdrav.⁸³⁶

Kotterovo proroctví obsahuje řadu vidění, která naznačují znovudosazení Fridricha, protiobrazného Davida, jenž před kopím Saula na půlnoc uskočil a s pomocí knížete Michaela vezme sceptrum i korunu s hlavy Saula⁸³⁷ a zaměřují se na jeho roli v božském plánu. V některých viděních se setkáváme se symboly či obrazy, které Kotter mohl dobře znát z kolujících česko-falckých letáků či obíhajících mincí či medailí. K nim se řadí také symbol opadaného či kvetoucího růžového keře či stromku, použitý například v letáčích, jež obhajovaly Fridricha proti přezdívce „zimní král“, na Fridrichově korunovační medaili i jako jeden z prvků výzdoby čestné brány ve Vratislavi, kterou si Kotter jako jeden z vyslanců, které k holdu vyslalo město Šprotava, jistě dobře prohlédnul.⁸³⁸

Tento motiv najdeme také ve vidění, které měl Kryštof na Bílou sobotu (10. dubna 1621), když šel ze Zaháně do Šprotavy. Mezi obcemi Ebersdorfem a Petersdorfem udělalo se mu, jako by ho někdo v kloubech ujma, nazpět jím

⁸³⁵ V tomto textu užíváno ve smyslu „poté“, „potom“.

⁸³⁶ TAMTÉŽ, s. 64-65.

⁸³⁷ TAMTÉŽ, nepaginovaná *Dedicatoria*, citace součástí odstavce, nazvaného *XI. dekret boží*.

zatočil. Obrátiv se tedy, uhlídal před sebou stůl tříhranný modrý a za ním sedící na stoličkách tři mládenci v rouše bílém, všickni vespolek rukama se držící, každý na jednom rohu, jeden k východu, druhý k polední, třetí k půlnoci. A před každým z nich na rohu stolu strůmek asi z ruky z výši. Každý ten strůmek měl navrchu růži, tak velkou, že strůmek přikryla, velmi libého pohledění. V tom přiběhl malý jakýs od polu modrý a bílý lev a v tom skočil na stůl, a uchopiv do paznehtů svých ten polední strůmek, zápasil s ním, takže netoliko ztřásl všecken, ale i list jeho. I na větším díle růže pršela a to se v krev obrátilo. Strůmek pak před mláďencem půlnočním tiše stál, že se ani nepohnul, ani růže jeho. Strůmek pak východní byl nejprve jako suchý, beze všeho listu a květu, avšak nenadále se rozzelenal a růže veliká se na něm rozvinula velmi pěkně. Dva mládenci půlnočního a východního rohu držíce se za ruce veliký dva díly stolu obsáhli. I řekl půlnoční ten Kryštofovi: *Dej svou pravou ruku sem. I dal jim ji mezi jejich spojené ruce. Řekl opět ten půlnoční: Hlediž, aby toto všeckno s pilností sepsati dal, nebo jsou veliké věci v tom skryty.*⁸³⁹ (Srv. obr. 229 a s vyobrazením medailí na obr. 229 b.)

Vidění mělo demonstrovat další boží vůli vzhledem k vývoji vztahů mezi symbolickým severem (protestantismus), jihem (katolictví, papežství) a východem (sféra tureckých zájmů). Naznačovalo vykořenění jižního růžového keře, vzrůst severního a obrácení východního. Při vyvrácení jižního stromku sehrál rozhodující roli lev ve wittelsbašských barvách, jenž byl ve výkladové pasáži označen jako *král jeden, povoláný za krále a přicházející jako král* - tedy Fridrich Falcký.⁸⁴⁰

Výrazná inspirační souvislost je patrná i mezi výtvarnou podobou korunovačních mincí a medailí a viděním, v němž Kryštof spatřil ruku s korunou, která se spouštěla z oblaku a k níž se připojily i jiné dvě ruce.⁸⁴¹ Ležící lev, jenž vstal a postavil se pod korunu byl vzápětí korunován a ruce opět zmizely do oblak. Text pak pokračuje: *Lev pak ten korunovaný zůstal tu státi a pozdvih se na zadní nohy, dostal do přednějších meče (neví Kryštof od koho a jak to dostal) a stál s ním tak. Na nějž když Kryštof pilně pohleděl, ej, udělal se z něho Fridrich ve vlastní postavě a podobě své pod korunou. Ale meče zase již u něho neviděl.*

⁸³⁸ Karl BRUCHMANN, *Die Huldigungsfahrt König Friedrich I. von Böhmen (des „Winterkönigs“) nach Mähren und Schlesien, Breslau 1909, s. 66; F. MATURKIEWICZ, Geschichte der Stadt Sprottau, Sprottau 1908, s. 99.*

⁸³⁹ „Vidění a zjevení Kryštofa Kottera“ (Č. 300) , s. 27.

⁸⁴⁰ TAMTÉŽ, s. 38.

⁸⁴¹ Jasně to vyplývá ze srovnání příslušné ilustrace in: Jan Amos KOMENSKÝ, *Lux e tenebris, /Leiden/ 1665, s. 55 a korunovační medaile na obr. 229 c, d.*

Ten pak vyobrazený Fridrich vložil ruce své Kryštofovi do jeho rukou, tak mu před očima zmizel a bylo opět všechno ticho. Jirchář pak, ačkoli osobu tu, v kterou se lev proměnil dobře znal, ptal se však těch mládenců, kdo by ten lev byl. Odpověděli: Lev tento jest král ten, kterémuž Bůh meč svůj dal do rukou k vykonávání pomsty nad králem propasti. Kryštof řekl: kdo jest král propasti? Na to mu těmito slovy odpověděli: Bezbožný kraluje, dokud mu Bůh dopouští, ale neostojí, nebo velikému stromu kořenové jeho podhníti musejí, jakož jsi viděl. A lev z půlnočního lesa vyskočí udatně. Ačkoli nohy jeho na měsíci jsou, měsíc však nezůstane vždycky tak polovičatý, alebrž plného světla brzy dojde. A tento měsíc jest obraz církve. Skrze Iva Bůh Otec církev svou vykoupil, skrze Iva církvi věřících pomoci a vítězství udělá.⁸⁴²

Jedno z Kryštofových vidění, které nese silný akcent politické aktualizace pochází z roku 1622, který přinesl stoupencům Fridricha Falckého velké naděje i velká zklamání.⁸⁴³ To jistě vyvolávalo ve stoupencích česko-falcké strany otázky po skutečné síle protestantských vojsk. Zprávy o bojích v Německu přicházely i do Lužice a Slezska. Jejich ozvěnou je i vidění, které měl Kryštof počátkem srpna 1622. Opět se mu ukázal lev s měsícem a sedmi hvězdami, což *Konfederanty* znamená. Kromě toho však viděl dalších 7 lvů (obr. 229 e), jejichž bližší popis je rekapitulací všech akceschopných sil v západní i střední Evropě, které by mohly do souboje Iva s orlem promluvit: *O těch sedmi lvech mluvě jemu Duch a kdo jsou vykládaje i to pověděl, že mají 27 pazourů a ty takto jmenoval: Francouz čerstvý pazour. Hugenoti druhý pazour. Třetí Švejcaři. Čtvrtý Soffojští. Pátý Hessus,*

⁸⁴² „Vidění a zjevení Kryštofa Kottera“ (Č. 292) , s. 53, 54.

⁸⁴³ Poté, co byla během r. 1621 obsazena vojsky Ligy Horní Falce, přemístilo se bojiště do Rýnské Falce, kde měl ještě silnou pozici Mansfeld. Na počátku r. 1622 se skutečně zdálo, že dochází k obratu, na který Fridrichovi stoupenci tak čekali. Do války se na Fridrichově straně rozhodl zapojit markrabě Jiří Fridrich Badenský a mladý Kristián Brunšvický, administrátor halberstadtský, jehož odvážné operace ve Vestfálsku, dobytí Münsteru a Paderbornu znamenaly nejen dobytí velkého území, verbování a zajištění vydržovaného vojska na území nepřitele, ale především vynesly značné finanční částky, které byl Kristián ochoten použít ve prospěch Fridrichovy věci. Rýsovala se možnost spojení tří armád o nezanedbatelné síle 40 000 mužů. To přimělo Fridricha, aby se z haagského exilu vrátil do Falce a připojil se k Mansfeldovi. Markrabě Badenský se nejdříve podílel na vítězství u Wieslochu (27.4. 1622). O několik dní později byla radost zkalena porážkou u Wimpfenu (6.5. 1622), k níž došlo dříve, než se vojska markraběte badenského mohla spojit s Mansfeldem. Přesto byla situace velmi nadějná. Kristiánův riskantní, leč nevyhnutelný přechod přes Mohan u Hóchstu (20.6. 1622) velmi ztížila vojska Tylliho a španělská vojska pod vedením generála Cordoby. Odvážný mladík sice přišel o část vojska a několik většinou nefunkčních děl, přesto dorazil k Mansfeldovi a Fridrichovi se svou válečnou pokladnou. Další průběh tažení a jeho vývoj až k vystoupení Mansfelda z Fridrichových služeb (13. července) by si jistě zasloužily podrobnější odborné studie. Mansfeld i Kristián pak úspěšně použili svá vojska ve prospěch Spojeného Nizozemí, např. v bojích o strategicky důležité město Bergen op Zoom.

ochromený pazour. Šestý brandenburský kurfirst, také zchromený pazour. Dolní saský kraj za osmý pazour. Ti budou ode dvou králů uléčeni a vystoupí čerstvě. Deset pazourů kryje se v říši, na díle pod orlovým peřím, ale vítr přijda, zvěje je pryč i zjeví se pomořské knížectví, také za jeden pazour. Starý hrabě z Thurnu také jeden. Jeden křivý, ohnutý pazour ve Slezsku. Pazour pak ohnutý veliký o mnoha ostrých špičatých v Uhřích, Rakousích, Moravě, v Čechách, kteříž sic nyní orlova hnízda vzdělávati pomáhají, ale pomohou jeho zase rozmetati, nebo k tomu ponuknutí a rozdráždění budou.⁸⁴⁴

Příznačné je, že toto politicky srozumitelné seskupení sil je vzápětí doplněno méně věcným proféticko-poetickým komentářem: „Navržení pak toho tak napsati poručili: jeden lev jest na poledne, kterýž dobře rozmejšlí, až slunce vysoko ku poledni vystoupí. Tu on povstane, konati bude, co jemu poručeno. Dva lvové leží mezi polednem a západem a ti dva jsou z těch tří, kteříž se se lvem na měsíci spuntovali. Ti dva lvové kují dva články k řetězu, každý jeden článek. Tolikéž dva lvové leží na východ, bílý a červený, jichž tovaryš je vlk. A ti také jeden článek kují, kterýž zhotovíc, ponesou ke lvům půlnočním. I obtáhnou tím řetězem měsíc a odtud již více měsíc ten, na němž lev stojí, světla tratiti nebude. Půlnoci nyní přicházejí, tmy veliké se rozmohou, v kterýchž tmách povstane lev bílý, červený pak teprv v svítání a vlk při západu slunce. To jest ten vlk, kterýž ten veliký oheň rozdmychuje, skrze kterýž dva půlnoční článkové od rzi zachování budou, nebo rez by ráda je oba sežrala, avšak byť se moře vylévalo na oheň tento, neuhasí ho, nebo Hospodin zanítiti jej poručil. To o těch sedmi lvích oznámivše, řekli dále: Skrze tohoto na měsíci stojícího lva a skrze 7 hvězd, kteréžs tu viděl, vykoná Hospodin veliké divy před očima lidskými. V tom zmizeli všickni ti lvové od očí jeho.⁸⁴⁵

Text Kotterových proroctví se s velkou nadějí upíná k východním končinám, což naznačovalo již vidění o východním růžovém keři, jenž byl *nejprve jako suchý, beze všeho listu a květu, avšak nenadále se rozzelenal a růže veliká se na něm rozvinula velmi pěkně.*⁸⁴⁶ To se zde pojí s rozšířením křesťanství, které se shoduje s jedním z důležitých znamení času konce, vyjádřeném např. v Matoušově evangeliu (kap. 24, 14). Tomu v Kotterově textu odpovídalo například vidění zvonu

⁸⁴⁴ „Vidění a zjevení Kryštofa Kottera“ (Č. 300), s. 44, 45.

⁸⁴⁵ TAMTÉŽ, s. 45, 46.

⁸⁴⁶ TAMTÉŽ, s. 27.

v povětrí, který začal zvonit sám od sebe tak hlasitě, že byl slyšet po celém světě. To znamenalo, že *v krátkém čase zvuk slova Páně do všeho světa se rozejde a Bůh slovo své s zástupy zvěstujících je vyšle.*⁸⁴⁷ S Fridrichem Falckým Kotter spojuje jak provedení *reformací dokonalé*, tak misii do zemí, ovládaných tureckým sultánem.

Vyjádřením toho je i Kotterův sen, který se mu v srpnu 1625 zdál šestkrát po sobě a který je připojen na závěr českého exempláře Kotterových vidění z roku 1629: *„Viděl jsem falckrabě v Hágu jíti po vodě jakož k nějaké kazatelnici a to s knihou, kteráž nebyla příliš velká. Zapadla mu ta kniha do vody a ryba jakás veliká pozřela ji a střelila sebou pod vodu prudce až do Konstantinopole. I uhlídal jsem tureckého císaře, sedícího na velikém slavném trůnu a ta ryba vyvrhla tu knihu na jeho klín. A aj, byla pokálená plzkostmi vnitřnostmi jejích. Turek pak pohleděv s podivením na tu knihu, poručil, aby byla umyta. I viděl jsem, že otevřel tu knihu a řekl: Já tuto knihu nevím jak jmenovati, neste ji tam, ať jest pokřtěná, nebo jest kniha ukazující bludným cestu, slepým světlo a neduživým lékaře, kterýž by je zhojil. I zvolal: Pane, otevři mi uši mé, abych pozoroval divných věcí tvých. Pane, rozvaž jazyk můj, abych mluvil právě a vypravoval chválu tvou, neboť veliký je na výsosti Hospodin a cesty jeho jsou divné. I řekl: Posvěťte se všickni, kteříž jste v zemích mých nebo zvelebil nás a oslavil k večerou světa toho Bůh a ukázal nám knihu smlouvy své. A slyšel jsem zvuk všeho lidu, kterýž vůkol něho stál, an praví: Hallelujah, Hallelujah, Hallelujah, dobře učinil vseckny věci, chvála, sláva, čest, požehnání, Hallelujah, Hallelujah, Hallelujah, Hallelujah, Amen.*“⁸⁴⁸ Tento sen se vyskytuje pouze v českém vydání Kotterových proroctví (Č. 300) a do německého vydání z roku 1632⁸⁴⁹ nebyl pojat. Opět se s ním setkáme až v „Lux e tenebris“.⁸⁵⁰

V textu Kotterova proroctví hraje velkou roli jak posloupností obrazů líčených v Apokalypse, tak líčení závěrečného boje lva s orlem ze 4. Ezdrášovy knihy. V některých případech je inspirace textem Ezdrášova vidění méně jasná, jindy je zřejmá a navíc rozvinutá dalšími fantasticko-poetickými prvky. Fridrich má své místo i v jedné ze stěžejních vizí, jakémsi průhledu do lepších časů, kterou se nyní pokusím shrnout:

⁸⁴⁷ „Vidění a zjevení Kryštofa Kottera“ (Č. 300), s. 17.

⁸⁴⁸ TAMTÉŽ, nečíslovaná strana za s. 232.

⁸⁴⁹ „Zwey wunder Tractätlein“ (Č. 309).

Kryštof opět viděl lva, jenž vystupoval z oblaku, roztáhl se do délky a přikryl celé hony. Zvíře vzalo do úst svůj ocas, takže vytvořilo obrovské kolo (obr. 229 f). Stálo na tak vysokých nohách, že Kryštof i oba mládenci se pod ním mohli volně procházet. Lev měl bílou hlavu, modré tělo a červený ocas a na jeho hřbetě byla písmena A. M. A. L. a vedle nich na zvláštním řádku Z † B † D † L † G. Tyto litery byly Kryštofovi vyloženy takto: *Adlers Macht / Adlers Lewen Zu Briecht Den Lewen Groß. To jest: Orlova síla a moc potře velikého lva a zase Orlovu sílu a moc potře velký lev.* Nato lev přestal řvát a začal mluvit lidským hlasem. Kryštof měl jeho slova zapsat, ale neměl o nich mluvit dříve, než shoří jedno velké město. Pak se objevili tři muži s ohnivými trubkami. První se postavil na hlavu lva, druhý na jeho hřbet mezi písmena a třetí na ocas. Když se jejich hra poněkud ztišila, začali zpívat dva mládenci, kteří stáli v poli s Kryštofem i muži, kteří před tím přinesli zlatou knihu: *Chvalte Hospodina všickni národové a zvelebujte jméno jeho, nebo dobře nám učinil Hospodin.* Pak sestoupili ti tři trubači dolů ke Kryštofovi a zvláštním loktem sedmkrát měřili lva a přitom říkali: jeden čas, dva časy, půl času.

Pak vize popisuje soud nad Velkým Babylonem, symbolickou nevěstkou a zlou Jezabel, na níž již čeká protiobrazný král Jehu, jenž s ní bude jednat tak, jak ona jednala s jinými. Po pádu babylónské dračí hvězdy se objeví nová hvězda, mnohem jasnější, která spolu se sluncem bude svítit těm, kteří sedí v temnotách. Tato světla – hvězdu zákona a slunce evangelia - síly temnoty nepřemohou. Lev, jenž se změnil v muže v černém oděvu a posadil se na zem mezi dva mládence a tři trubače, byl pak vyzván, aby vstal a ujal se řízení “velkých věcí” – tažení proti Gogovi, orlu a Babylonu. Černé roucho mládenců se změnilo v modrobílý oděv wittelsbašských barev a tři trubači sedmkrát zatroubili k boji proti Babylonu. Když přestali troubit, vzali loket, kterým předtím měřili lva, rozlomili jej na tři díly, udělali oheň a zapálili ty tři kusy, „z čehož tak veliký dým povstal pod nebem, jakoby nějaké největší město hořelo. I stáli všichni vůkol ohně a dívali se, jak to hořelo až na popel. V tom muž ten, kterýž ze lva byl, vzal kdesi přenáramně pěknou zlatou nádobu a v ní přečistou vodu, shrnul pozůstalý z toho lokte popel a vysypal jej do té nádoby. Mládenci pak řekli Kryštofovi: *Přístup a podívej se na tu čistou vodu a popel v ní. A vzavši kdesi každý z nich zlatou hůlku, zamíchali hůlkami těmi v nádobě potřikrát a řekli: Opět přístup sem. I přistoupil a ej, zarazila jej z nádoby*

⁸⁵⁰ Jan Amos KOMENSKÝ, *Lux e tenebris*, /Leyden/ 1665, s. 154, 155.

*jsoucí přelibá vůně a voda ta proměnila se v pěkné, náramně skvělé zrcadlo jako do zlatého okolka vsazené. A mládenci, mající váhu, rozvážili tu nádobu zlatou a rozdělili na čtyři díly a vložili je na jakýsi vůz o čtyřech kolách, kterýžto vůz také rozdělivše se, šel do čtyř stran světa. První díl k půlnoci, druhý k východu, třetí na západ a čtvrtý teprve na poledne a s tím vozem rozešli se i ti tři s troubami i ten, kterýž ze lva byl, prostředkem oněch z očí jirchářovi znikl, takže nic již vůkol sebe neviděl kromě dvou mládenců svých, kteří ptali se ho a řekli: Dobře-lis toto všecko spatřil? Nebo jsou veliká tajemství zavinutá. Zapiš to pilně a nedej se větrům tohoto světa mámiti. Toť jest, co oznámeno, žeť Bůh veliké věci zjeví. Ale pravím tobě, aby ses nepovyšoval a žíní proklaté pejchy ani mráкотou bujného těla svého zastěňovati sobě nedopouštěl a žíní netrpělivosti se neoddával. Miluj zlatou nádobu Písem a stkvělé zrcadlo života a učení Ježíše Krista a za svůj nejdražší poklad měj Evangelium svaté. Odkazujeme tě ku potěšení izraelskému, jenž jest světlo všeho světa nezacházející nikdá, toho světla se drž a oslavuj jméno Pána nebe i země a zpytuj Písma.*⁸⁵¹

Myšlenky na to, že slunce evangelia zazáří i pohanům, nebyly v Kotterově proroctví vyjádřeny poprvé. Již ve výkladu norimberských figur, které roku 1621 přinášel již zmíněný ilustrovaný jednolist „Einfaltige und grundliche außlegung über vier alte Figuren.....“ (Č. 117, obr. 221), to jasně vyjádřil monogramista I. H. P. ve výkladu figury D. Ta představovala napůl uschlý a napůl zelený strom s patnácti větvemi. Zobrazení navazovalo na staré proroctví o uschlém stromu na Ingelheimském vřesovišti, o němž se vyprávělo, že až se zazelená, přijde král, který bude nazýván německou skálou. Zobrazený strom představoval jednak celý svět a jednak určitého vládce, který je skrze tento strom rozeznán. Pokud jde o budoucnost světa, skrývala figura informaci, že *jeden díl národů se přikloní k Turkovi, druhý pak ke křesťanům, obě strany však budou vládnout v Kristově jménu.*

Identitu předpovídaných světovládců odvozoval autor z počtu větví stromu: *Právě tak jako je tento kurfiřt (nebo král) FRIDERICVS patnáctým členem rodu Sümerher (Simmern), je rovněž turecký císař patnáctým svého rodu. Proto také bude celý svět nevyhnutelně ovládán dvěma monarchiemi, první část tureckým císařem, druhá pak falckým rodem, jak čtenář zakrátko - bude li naživu - na*

⁸⁵¹ „Vidění a zjevení Kryštofa Kottera“ (Č. 300), s. 85-91.

vlastní oči uvidí a i kdyby byl celý svět proti tomu, dojde přece nakonec k tomu, co sám moudrý Bůh kdysi předem ustanovil. Autor vidí tento vývoj jako paralelu k dějinám vyvoleného národa Izraele, který se rozdělil na dvě části a upadl do modloslužby, z níž jej vyvedl reformátor na trůně, zbožný král Joziáš, který se zasadil o očistu náboženského života své země. Také on prý byl patnáctým členem rodu, počítaje od Šalamouna. Také rozdělení křesťanstva potrvá do doby, kdy přijde 15. větev stromu, tj. vladař *v podobě zbožného krále Joziáše, vyhladí modloslužbu z Jákoba a bude vládnout nad celou Evropou; turecký císař však bude panovat v druhé části světa.*⁸⁵²

Toto proroctví, založené na interpretaci neobvyklého přírodního jevu, se řadí k velké skupině předpovědí, které patřily odedávna k prognostickému inventáři všech kultur. Symboly zelené ratolesti, výhonku, znovu zelené uschlé větve, či vyvráceného stromu, užívané i v pohanské symbolice, legitimizovalo jejich četné použití v starozákonních i novozákonních textech. Neobvyklé přírodní jevy mohly dát podnět či vytvořit rámec, který čtenáře či posluchače oslovil kombinací zkušenosti jejich denního života a podobností s okolnostmi některých důvěrně známých biblických proroctví a příběhů. Jeden z četných příkladů vnímání možné analogie mezi přírodním jevem na určitém místě a životem jeho obyvatel najdeme například v kronice Jana Jiřího Haranta z Polžic. V zápise, jenž byl psán v atmosféře nastávajícího rozhodování mezi vírou či vlastí, se Jan Jiří zmiňuje o podivné události v jednom lese u Klatov, kde byly 8. května 1625 za krásného počasí vyvráceny dva obrovské stromy se zdravými kořeny – jedle a lípa, jejichž pád poničil i třetí menší stromek. Ke zprávě je připojen následující komentář, srovnávající pád stromů s duchovním ztroskotáním mnohých evangelických křesťanů v tomto místě: *A snad předukazovaly též vyvrácení (bez větrů velkých, totiž pokušeních, kteréž sice ještě nebyly, než že se nima hrozilo) náboženství evangelického v témž městě. A jistě mnozí měšťané v něm zdáli se bejtí velice vkořenění v pravém náboženství, však přece vyvrácení. Jedle i lípa, muži i ženy, a vzeli malou jedličku sebou, to své dítky. Pane Bože, ostříhej déle nás!*⁸⁵³

Ve stejném roce píše Jan Jiří také o neobvyklé události, která se stala na den sv. Jana Křtitele v kurfiřtské štěpnici ve Frýdenbergu, jednu míli od Ambergu. Vyvrácený jabloňový strom s množstvím malých jablíček, který se zdál být dobrý

⁸⁵² Srv. německý text v textové příloze č. 7.

⁸⁵³ Ferdinand MENČIK (ed.), *Paměti Jana Jiřího Haranta z Polžic a Bezdržic*, Praha 1898, s. 16.

jen k spálení, zase zčerstvěl a ku podivu proti běhu přirozenému v ten čas rozkvetl, takže od velikého množství květu nad míru bílý učiněn byl. Zároveň se tam prý sám od sebe obnovil erb krále Fridricha na cihelné bráně a střecha na kostele sv. Jiří.⁸⁵⁴

Právě v roce 1625, kdy byla završena Kotterova proroctví a jednání směřující k uzavření haagské koalice dávala naději, že českému lvu přijdou na pomoc jiní lvi, objevuje se několik proroctví, založených na neobvyklém přírodním jevu, které zpochybňují trvalost dosavadních habsburských úspěchů.

První díl Harmsovy edice „Deutsche illustrierte Flugblätter“ publikuje pod číslem 223 heraldickou perokresbu „dieses Blatt oder gewechse...“ (Č. 97, obr. 230) s utajeným prorockým smyslem. Toto tajemné vyobrazení, které nacházíme také v korespondenci Carla Widemanna (1565-1638) a Filipa Heinhofera (1578-1647), dnes uložené v knížecí sbírce ve Wolfenbüttelu, představuje postranní výhonek, jenž vyrašil z poražené hrušky. Je zobrazen jako zvětšený list, jehož středová žilka vyčnívá ven jako meč, z kterého vyrůstají boční části květu lilie a na jehož špičce je umístěna koruna. Na levé polovině plochy listu se nachází medvědí hlava, jejíž krk je téměř odsekut. V pravé polovině listu jsou odzdola nahoru nad sebou zobrazeny tři heraldické znaky – koňská noha, dvouhlavá orlice a lev, který je nejbliž koruně a vztahuje po ní tlapu. Text neobsahuje žádný výklad a omezuje se jen na stručné sdělení, že tento na prst silný výhonek vyrašil počátkem roku 1625 u Frankenthalu z jedné uschlé hrušky. Malíři z Heidelbergu jej prý nakreslili a byl poslán do Vídně císaři Ferdinandovi a do Bavorska knížeti Maxmiliánovi.

Kresba má vztah nejen k jednolistu „Wahrhaftiger Abdruck Eines Wunderbarlichen Bladts“ (Č. 299), vydaného „zbožným k nahlédnutí a bezbožným pro výstrahu“, ale také k několikastránkovému tištěnému proroctví údajně katolické provenience. To vyšlo r. 1626 pod názvem „Eine wunderbare Vision Eines Catholischen Einsiedlers/...vber das Gewächs..“ (Č. 116, obr. 231). Označením spisu za vizi katolíka, který je „mezi papeženci považován za božího muže“, se pisatel zřejmě pokouší vzbudit zdání neutrality. Zbožný postevník poukazuje na to, že skrze tento výhonek *chtěl dát všemohoucí Bůh celému světu na srozuměnou, jak některé královské a knížecí rodiny, které svého času pro jejich pýchu osekal a odsunul do pozadí, chce nyní - neboť lidem není možné, aby usuzovali podle jeho*

⁸⁵⁴ TAMTÉŽ, s. 15.

úradku - opět učinit velkými a pozvednout je k velkým počtám..... To se nemůže vztahovat na žádný jiný rod, než na ten, jenž byl v našich uplynulých časech téměř stlačen dolů a takřka úplně oloupen o svou krev a přirozené síly. V poustevníkově náznakovitém výkladu je zmíněno šest heraldických znaků či motivů, které lze komentovat takto:⁸⁵⁵

1. ...krásný, velký a pyšný bílý oř, jemuž chybí jedna noha, a jemuž jakož i jeho údům byly připsány téměř všechny země mezi Labem a Rýnem. ... Zobrazený kůň by se mohl vztahovat jak na Brunšvik, tak na Vestfálsko, jemuž chybělo kolínské biskupství (chybějící noha). To by také odpovídalo udané poloze mezi Labem a Rýnem.

2. ...zdvojený orel, jenž se ze strachu ukryl na malé vinici. Dvouhlavý orel představuje tradičně císaře či vládnoucího příslušníka habsburského rodu. „Místo jeho pobytu“ je metaforou již nelze jednoznačně zjistit. Mohou se za ní skrývat např. Čechy, vinorodá Rýnská Falc či náboženské uvolnění pro rakouské nekatolické stavy augšpurské konfese.

3. ...medvěd, jemuž velký orel na dlouhé roky odtrhl hlavu. Medvěd by se mohl vztahovat na Fridrichova rádce Christiana I. z Anhaltu-Bernburgu (1568-1630), jenž měl medvěda ve znaku a měl svůj podíl jak na tom, že Fridrich přijal českou královskou korunu, tak na bělohorské porážce. Tato rána do vazů, kterou mu „orel“ uštědřil, pro něho byla tak ničující, že se nadobro stáhnul z politického života.

4. ...lilie, jež byla v rukou dvou velkých korunovaných osob, které jí jedna druhé střídavě podávaly, voněly k ní a hladili jí a ona jim poskytovala obzvláštní potěšení a veselost, později jim však přestala vonět a byla hozena do zapečetěné skřínky. Tato lilie by mohla představovat protihabsburskou Francii, kde na tradici protihabsburské politiky navázal kardinál Richelieu, jenž se stal roku 1624 prvním ministrem. Jak lilie vyrůstající z meče na kresbě, tak skřínka, do níž byla lilie uzavřena, by mohly symbolizovat skrytý způsob vedení války.

5. ...lev, který nechal spadnout ze skloněné hlavy korunu a jemuž tělem proběhl mocný a veselý proud, přišli na pomoc jiní lvi, zvláště jeden od půlnoci, velmi velký přispěchal s velkým řevem a radostí. Zatímco je na letáku „Wahrhaftiger Abdruck“ (Č. 299) zobrazen český dvouocasý lev, kresba i poustevníkovy vize

⁸⁵⁵ Zde vycházím z komentáře k „dieses Blatt oder gewechse“ (Č. 97), HARMS I, 223.

zobrazují falckého lva s jedním ocasem. Oba lze identifikovat s Fridrichem stejně jako lva od půlnoci. Společenství lvů, o němž je zde zmínka lze téměř jistě posuzovat ve světle Kotterových výkladů, či letáků „Leones triumphantes“ (Č. 190), „Leo septentrionalis“ (Č. 189) popřípadě v duchu jednolitu „Einfaltige und grundliche außlegung über vier alte Figuren.....“ (Č. 117).

6. ...velký dvousečný meč, na němž stálo: *Hi ad coronam pretiosiore solita per strictum ascendent gladium distinctis gradibus. To jest: ti přijdou skrze ten vytasený meč k mnohem cennější koruně, avšak v různých stupních.*

Vysvětlení heraldických znaků, které leták nabízí, je sice psáno řečí tajemných náznaků a narážek, má však jasně protihabsburský náboj a doufá v návrat Fridricha Falckého do dřívějších držav i bývalého, ba ještě skvělejšího, postavení.

Těmito viděními, publikovanými v roce 1625, se ovšem prorocství o světlé budoucnosti Fridrichova panování zdaleka neuzavřela. Týž rok přinesl také řadu impulsů, které velmi přispěly k rozšíření Kotterova prorocství. O to se zasloužil zejména Jan Amos Komenský, pro něhož byly Kotterovy texty relevantní ještě dlouho po roce 1665, kdy vydal jejich latinskou verzi v rámci díla „Lux e tenebris“.

S Kotterovými viděními se Komenský poprvé setkal v době, kdy z pověření Jednoty bratrské cestoval spolu s Matyášem Probem a Janem Chrysostomem do Polska, aby zjistil možnost přesídlení do míst, kde měla bratrská emigrace svou tradici. Při té příležitosti měl z pověření Karla staršího ze Žerotína odevzdat ve Zhořelci dopis jednomu z jeho příbuzných. Vychovatel tohoto mladého šlechtice, Johann Gsell, jenž byl přítelem nedávno zemřelého Jakoba Böhma, předčítal tehdy Komenskému a jeho průvodcům z jednoho z německých opisů Kotterových prorocství. Když pak Komenský projížděl Šprotavou, chtěl Kottera osobně poznat. To se mu sice nepodařilo, neboť Kotter byl právě v Berlíně, v kostele se však setkal se svým bývalým spolužákem z Herbornu, Abrahamem Menciliem a zjistil, že právě on má zásluhu na části zápisu zmíněného vidění. Komenský pak pokračoval do Lešna; když tam však zjistil, že musí na jednání počkat do návratu nepřítomného seniora, využil času, aby se vrátil do Šprotavy. Ubytoval se u přítele Mencia a těšil se nejen z atmosféry jeho harmonické domácnosti, ale poznal rovněž Kottera a jeho rodinu.⁸⁵⁶

⁸⁵⁶ Jan Amos KOMENSKÝ, *Lux e tenebris*, /Leiden/ 1665, s. 14-15; Milada BLEKASTAD, *Comenius. Versuch eines Umrisses von Leben, Werk und Schicksal des Jan Amos Komenský*. Oslo/Praha 1969, s. 121.

Pozitivní dojem, který tehdy získal, se odrazil ve skutečnosti, že Kotterova vidění přeložil do češtiny a ještě roku 1625 poslal jejich český a německý opis svému tchánu Cyrillovi. Komenský si sice přál, aby se text nešířil, dokud se nevrátí do Čech, avšak starý kněz, který roku 1619 Fridricha korunoval, se o svou radost příliš toužil podělit se svými souvěrci a nechal prý tehdy pořídit dva opisy. První byl zaslán na Moravu a druhý do Prahy, kde v utajení žilo ještě několik bratrských duchovních. O něco později se začala prorocství šířit tiskem, přičemž česká verze byla tištěna dříve, než německá. Sám Komenský věděl o tisku, který vytiskli čeští exulanti v Pirně bez jeho vědomí, věrnější podobu Komenského překladu zřejmě nabízí tisk, jenž byl tištěn exulanty v Polsku, patrně v Lešně roku 1628/29, opatřený Komenského předmluvou z roku 1625. Toto vydání obsahuje rovněž dedikaci Fridrichovi Falckému, v níž pisatel zdůrazňuje, že proběhlé události – kázeň Hospodinova – nepřišly slepou náhodou, *trefuňkem aneb per fatum stoicum*, ale jsou součástí neproměnného božského plánu. Autor dedikace využívá dvanáct takových „neproměnných dekretů Božích“ k rozčlenění obsahu a k tomu, aby seznámil prominentního čtenáře se základními body prorocství. Za dedikací následuje Komenského předmluva, která je důležitým pramenem k vývoji názorů autora, k poznání představ, kolujících v okruhu jeho čtenářů i k poznání vývoje teologických postojů a trendů, směřujících k nadkonfesionálnímu pojetí křesťanství.⁸⁵⁷

Ve srovnání s proklamativní notou Felgenhauerových poselství, zaznívá z Komenského předmluvy nota o poznání uvážlivější. Autor, který se ještě nedávno ve svém spisu „De Angelis“ k možnosti podobných zjevení vyjadřoval negativně, zde čtenáře nejprve nabádá, aby se nad věcí zamyslel a s úsudkem o předkládaných věcech nespěchal. Úvaha, která pak následuje, má sice čtenáři pomoci v orientaci, není však ani manipulativní, ani se nevyznačuje skálopevnou jistotou, spíše je odrazem vlastního zvažování té věci a přiznání vlastních pochyb. I když se sám přiklání k určitému závěru, je mezi řádky patrná potřeba, získaný názor ověřit v diskusi s jinými.

Předmluva je koncipována s ohledem na to, co je pro obec věřících přijatelné, co je v souladu s literou a duchem Starého a Nového zákona. Autor začíná úvahou o fenoménu prorocství ve Starém a Novém zákoně a uvádí příčiny, proč

⁸⁵⁷ „Vidění a zjevení Kryštofa Kottera, souseda a jircháře šprotavského“ (Č. 300), NM 50 C 9, Komenského předmluva na listech B-Eib.

Bůh své záměry sděluje (1. *Láska jeho k nám*, 2. *potřeba naše*) a pět důvodů, proč je to užitečné a k čemu to slouží (1. *obnovení víry*; 2. *respekt k Nejvyššímu*; 3. *Vznik důvěrnějšího vztahu k Bohu*; 4. *Výstraha v čas zlý*; 5. *útěcha pro věřící*).⁸⁵⁸ Teologicko-věroučnou dimenzi má řešení otázky, zda komunikace Boha s lidmi skrze zjevení byla uzavřena Starým a Novým zákonem a zda zjevení končila v Kristově éře. Autor dochází k závěru, že ačkoli *pro dokonalejší Písem plnost a svatého evangelium jasnost méně jsou obyčejná nežli za prvního věku, nečtemž však nikde v Písmě, aby vyzdvižena býti a přestati měla, nýbrž čteme, že trvati budou.... až do dne příchodu Kristova k soudu*.⁸⁵⁹

Komenský dále připomíná organizaci raně křesťanských sborů, v nichž působili ke službě věřícím apoštolové, evangelisté, proroci, pastýři a učitelé. Při rozboru úkolů těchto „služebníků Nového zákona“, dělí jejich pověření na ordinární a stálé (pastýři, učitelé) a extraordinární (apoštolové, evangelisté, proroci) a posléze se soustřeďuje právě na roli proroků. Dále se věnuje námitce, kterou kladli zejména ortodoxní luteráni a s níž se setkal i Kotter při rozmluvě s duchovním M. Meißnerem, že *Zákon a proroky a Krista i apoštoly, dosti v Písmě mluvící a osvědčující máme*. Argumentuje tím, že i dříve *církev zákon psaný měla i jiná prorocká psaní, avšak Bůh přece v příčinách zvláštních vykladače vysílal, kteříž by, jak se předešlým proroctvím rozuměti má, v ten tu již bližší čas blížeji vysvětlovali*. Upozorňuje, že v *prorocích obojího zákona posavád mnohá ukrytá tajemství se nacházejí*⁸⁶⁰ i na vidění, jejichž výklad měl být zapečetěn do jistého času, například vidění proroka Daniele a Zjevení sv. Jana, která se mnozí zbožní teologové dosud s nevalným úspěchem snaží vyložit. Z tohoto stavu věci vyvozuje, že *sobě na vůli Moudrost Boží zanechala toho, aby tehdáž, kdy by se jí líbilo, novými zjeveními prvnějších smysl otvírala a tak dar proroctví v církvi nepřestal*. Připomíná že po Kristu prorokovali Petr, Pavel, Jan, Agabus, Filipovy dcery i jiní svatí, a proto by bylo velmi smělé veškerá proroctví po Kristu zamítat.

Po ocenění toho, co o *nynějších divích světa a církve proměnách... Brigita, Hildegardis, Capistranus, Carion, Theophrastus a někteří jiní tak světle psali*, uvádí Komenský proroctví, pocházející od historické osobnosti, kterou by čtenář 21. století v tomto kontextu asi neočekával. Je jí syn Karla IV., císař Zikmund,

⁸⁵⁸ TAMTÉŽ, Biiia – Biiib.

⁸⁵⁹ TAMTÉŽ, Biiiaa,b.

⁸⁶⁰ TAMTÉŽ, Cib – Ciia.

jenž před dvěma sty lety pod spasením duše své a pod svou císařskou věrou a skrze rány a umučení Syna Božího svědče psal, že se k němu léta 1434. když v Prešpurce sám v pokoji svém byl, hlas s nebe stal a jemu věci některé budoucí, obzvláště z strany obnovení církve, oznámil. Kdež mezi jinými slovy i to stojí: *Připrav cestu tomu, kterýž za tebou v jistém čase přijde, Fridrich jménem, skrze něhož zákonové svatí obnoveni budou a veliké věci skrze něho vykoná Bůh. Avšak nejprve snižen bude a mnohých nesnadností pokusí, protože jej prubovati bude Nejvyšší a pro něho pohnutí bude všeho světa.* Zde Komenský neopomíná uvést jak pramen, z něhož čerpal,⁸⁶¹ tak své stanovisko: *Kdo sobě plněji přečísti chceš, viz Antiquit. Iohan. Wolph. Tom. 2 ad annum 1434., od kteréhož času žádného mezi uherskými a českými králi Fridricha nebylo, až do léta 1619. Nyní pak, co se děje, všecken svět vidí. A protož přejisté jest, že prorocství, vidění a zjevení v církvi nepřestalo a moudrost Boží hrátí na okršlku zemském a Kristus na pravici Boží sedící nepřestal daru dávatí církvi své pro vzdělání ji apoštolů, proroků, evangelistů, pastýřů, učitelů.*⁸⁶²

I když Komenský věří, že právě nyní je onen čas konce, od Joele a Petra předzvěstovaný... v kterémž Bůh vlévá Ducha svého, aby prorokovali mládenci, aby mívaly vidění panny a starci sny, dobře si uvědomuje, že ne každý je prorokem, kdož se prorokem činí, a proto rozebírá příčiny, proč k falešným prorocstvím dochází. Jako Bůh dával církvi štědře prorocké dary, tak d'ábel kejklíř nikdy díla Božího zatemňovati nepřestane. Kde má Bůh svého Mojžíše a Árona, tu hned d'ábel po boku Jannesa a Jambresa. Prorokuje-li Achabovi jediný Micheáš Božím jménem, tu hned satan svých postaví 400, týmž božím jménem falešně prorokujících. Kde Šimon Petr, tu nedaleko Šimon čarodějník. Takhle proklatý satan také chce míti hříčku na okršlku zemském a rozkoše jeho také jsou s syny lidskými, aby je mámil.⁸⁶³ To však Komenský rozhodně nepovažuje za jedinou příčinu: *Někteří ne z d'áblova nadchnutí, ani zlým obmyslem, než z drzosti a bujnosti vtípu v prorokování se dávají skrze hvězdářství, cabali a jinak budoucí*

⁸⁶¹ Jde o práci falckého juristy, diplomata a historiografa Johanna WOLFA (asi 1537-1600), která vyšla pod názvem *Iohan. Wolfii I.C. Lectionum Memorabilium Et Reconditarum Centenarii XVI* např. roku 1600, u falckraběcího typografa Rheinmichela v Lauingen. Index k ní, jenž vypracoval Johann Jakob Linsius, vyšel roku 1608 tamtéž, u Jakoba Wintera. Exempláře obou dílů a indexu vlastní např. Bayerische Staatsbibliothek Mnichov (2 Var. 57-1, 2 Var. 57-2, 2 Var. 57-3).

⁸⁶² „Vidění a zjevení Kryštofa Kottera, souseda a jircháře šprotavského“ (Č. 300), citované pasáže na Ciiia,b.

⁸⁶³ TAMTÉŽ, Ciiia,b.

věci zpytující a zvláštní zjevení a tajemství vynášejíce, z jakýchžto počtu jsou Zeuglerus, Wilhelmus Praetorius, Nagelius a jiní jim podobní.“

Komenský nicméně soudí, že *jakož všeliká proroctví za proroctví přijímatí hloupost jest, tak také vším všudy zhrdati a zamítati nevděčnost a téměř rouhání.*⁸⁶⁴ Proto vyzývá čtenáře, aby postupoval podle zásady sv. Pavla „Zkušujte Duchů, jsou-li z Boha“ a usuzoval, zda předkládaná proroctví jsou lidská, božská či ďábelská. Odvolává se na to, že on sám osobně věc přezkoumal a nespoléhal se na *cizí vypravování*. Nezavazuje sice *k soudu svému žádného*, ale podává své svědectví o Kotterovi, jak jej poznal. Ví dobře, že si čtenáři, stejně jako on, budou pokládat otázku, z jakého zdroje Kotterovy vize pocházejí, zda je má ze sebe, či zda se mu z *nějaké melancholické fantazie takové věci v mysli dělají*, nebo je má od někoho jiného a vydává je za božské zjevení. Píše tedy, že Kryštof *po všech osm let, v nichž ta vidění míval, smysl zdravý jako nejzdravější člověk míval a má.*⁸⁶⁵ Líčí jej jako *člověka nevyzvedeného a kromě řemesla svého a trochu náboženství jiných všech věcí božských i lidských nepovědomého* a považuje za vyloučenou věc, aby vidění pocházela pouze z jeho hlavy. Vyvrací rovněž námitku, že by Kotter svá vidění předstíral pro slávu nebo zisk, neboť pro ně upadl do chudoby, musel čelit potupě a smíchu sousedů a riskoval život. Jeho zbožnost je mu zárukou, že by mu nikdo nebyl tak milý, *aby pro jeho frašky statku, pověsti, života a spasení svého se odvážil.*⁸⁶⁶

Komenský rekapituluje historii zápisu proroctví, na němž se podílel písař na šprotavské radnici, Mencilus i Kotter sám a dosvědčuje, že když byl Kotter na nějakou věc opakovaně tázán, jeho vypravování se ani slovem nelišilo. Dále upozorňuje na rysy pravého proroctví, které se má srovnávat s pravdou (Jan 8,9), směřovat k slávě Boží (Jan 8, 46-49) a přinášet hojnost sladkosti a potěšení (Jan 8, 51). To vyjádřil slovy: *Učení lidská z ďábla původ mající, přinášejí mrtvost svědomí, aneb toliko domnělé potěšení, kteréž v pokušení obstát nemůže, ale jako sníh se rozplývá. Toto pak daleko jináč se najde, cokoliv se tuto očím a uším naskýtá, vseckno jest takové, že vždyckny stále k samé studnici pravdy, tj. do Písem vede, milost k nim tajnou jakousi mocí svou zažehá, nýbrž podivné jakési světlo k vyrozumívání božím tajemstvím Písem v mysl vnáší. A jakož autor sám*

⁸⁶⁴ TAMTÉŽ, Ciiiib.

⁸⁶⁵ TAMTÉŽ, Dib.

⁸⁶⁶ TAMTÉŽ, Diia.

*těmito cestami od Boha jsa veden na svět a jeho věci málo dbáti vynaučen jest, tak i ten, kdož by to pilně v bázni Boží četl a rozvažoval, ucítí v srdci svém nejedna pobožná hnutí, že jen o Bohu mluvíti a mysliti a před ním se s uctivostí a s chválami skláněti, žádostiv bude. Naposledy také nabude nemalého potěšení v Bohu, aby nedbaje na hrůzy světa a pekla, doufanlivě stál ke všelické vůli Boží, živ býti i umříti hotov jsa.*⁸⁶⁷

Mezi řádky tak vysvítají příčiny, pro které se Komenský ke Kotterovu textu subjektivně cítí být přitahován. To ovšem do značné míry souvisí zejména s nepolitickými pasážemi Kotterových vizí, jejichž výpověď neustále odkazuje na Písma, obsahuje sdělení etického obsahu, která směřují k nadkonfesijnímu pojetí křesťanství a předznamenávají hloubku prožitku, jenž ukazuje k cestu pietismu. Povrchním čtenářům, kteří byli zaměřeni pouze na politické aktualizace, mohla tato dimenze Kotterova textu snadno uniknout. Pečlivému a pozornému čtenáři, který uposlechl Komenského rady *a nečti běžně, chceš-li užitek míti,*⁸⁶⁸ poskytl text v realitě válečného konfliktu, vnímaného jako počátek soužení posledních dnů nesmírnou oporu.

Velmi působivé jsou zejména naléhavé otázky, které Kryštof vznáší ke svým nebeským průvodcům po způsobu Daniele, Jeremiáše či Joba. Kryštof nemá na zřeteli jen vyplnění proroctví, projevující se v peripetiích velké politiky. Na sdělení, že *Fridrich... je ten pravý, zelenající se a kvetoucí se vejsťřelek, z něhož mnoho zelených ratolestí vyjde*, reaguje bezprostřední otázkou: *A copak musí tak veliké zpuštění nejprve býti a přijíti? S naléhavostí se dále ptá: Brzo-liž pak ku pokoji naději míti máme? Však již dosti válka trvala a krve mnoho vylito a také mnoho škod mnozí lidé vzali..... Jaký pak prosím bude cíl a konec války této?*⁸⁶⁹ Na své otázky dostává většinou odpovědi odkazující na Písma, které pro praktikující křesťany mají platnost a cenu v každé době.

Na palčivou otázku, která víra je ta pravá, nedostává Kryštof žádnou zjednodušující odpověď. Není označena žádná určitá církev, ale způsob, jakým se následování Krista projevuje. Dotaz, zda někdy dojde k *srovnání ve víře*, spojuje Kryštof s dalším stálým dilematem křesťanského postoje, totiž otázkou, zda se pro Kristova následovníka sluší kvůli náboženství bojovat. Následující

⁸⁶⁷ TAMTÉŽ, Diiib.

⁸⁶⁸ TAMTÉŽ, Eib.

⁸⁶⁹ TAMTÉŽ, s. 99.

odpověď dobře ilustruje formulace, které vesměs vyzývají horlivé čtenáře Písma k vlastnímu uvažování a nenabízejí jednoduchá řešení.

Nebeští průvodci odpověděli: *na první tvou otázku v Písmích máš odpověď. Tam najdeš, že od počátku světa nesnáze a různice bývaly pro víru, aniž bez toho bude až do Kristova příchodu. Na druhou otázku také v Písmě Starého i Nového zákona odpověď dostatečnou máš: Srdci a svědomími lidskými válčiti a je mečem k náboženství nutiti není ovoce stromu života a vinného kmene, jenž jest Kristus, hlava a základ víry a všelikého učení; ten v rýví, kterýž z něho jakožto z kořene vyrostlý, takového semene neštípil, ale pokoj jim poručil. Rozsud', jaké přikázání Pán Kristus těm dal, kteréž s svým učením rozeslal, učedníkům a apoštolům od nich odcházeje poručil a odevzdal moc slova a křtu. Rozvažuj to a poznáš, pokud se válka pro náboženství dopouští. Zdá-li se tedy komu, že na místě Kristově sedí, tedy se nemá meče chápati a svědomí vybojovati, sic to nebude po křesťansku, než po babylónsku.....*⁸⁷⁰

V souvislosti se studovaným fenoménem nabývá zvláštního významu kapitola, v níž Kryštofovi průvodci odpovídají na obavu křesťanů žijících v *posledních dnech*, aby je o spásu nepřipravily ďáblovy nástrahy a rozebírají otázku *pravých a falešných proroků*.⁸⁷¹ Označení prorok je zde ovšem šířeji pojato a týká se spíše náboženských vůdců obecně. Rozhovor začíná apokalyptickým obrazem falešných proroků, z nichž jeden opíjí lidi vínem z hroznů, které sám nasbíral, jiný slévá svůj nápoj z mnohých vín. Ačkoli je jich hodně a navzájem se haní a tupí, mají mnoho společného, neboť *hledí na sebe toliko sami a ne na Krista. Všickni jsou proroci hněvu, protože neumějí nic než tupiti a odsuzovati. Nehledí do sebe, než jen vedle sebe a na bližního a bratra v Kristu, jehož se zlostí a mstivostí haní, tupí, odsuzují*.⁸⁷² Kryštof dostává od svých průvodců cennou radu⁸⁷³ a čtenář se posléze dovídá i jakási kritéria, podle nichž mohou být falešní proroci odhaleni.⁸⁷⁴

⁸⁷⁰ TAMTÉŽ, s. 98.

⁸⁷¹ TAMTÉŽ, s. 174-178.

⁸⁷² TAMTÉŽ, s. 175.

⁸⁷³ „Vidíš-li cesty a rozcestí falešných proroků, nech jich a drž se Krista, nebo onť jest cesta a nejen cesta, ale i pravda. Jestliže se svět o pravdu vadí a tahá, ty se jen Krista drž, on jest pravda. Svěsti se falešným prorokům nedej, kteříž se hadrují a nevědí oč, nebo zamítají spasitelné slovo milosti. A což více jest, drží se jen mrtvé litery učení lidského, Krista pak, kterýž jest život, nechávají vně. Rozvažuj to dobře a budeš falešné duchy snadně rozeznati moci, aniž ti co uškoditi moci budou.“ TAMTÉŽ, s. 176.

⁸⁷⁴ „1. Mají-liť v srdci svém hněv a nelásku, tehdy jsou praví falešní proroci. 2. Mají-li slovo své v ústech svých a ne Slovo Páně, tehdy jsou praví falešní proroci. 3. Mají-li zevnitřní tvář pobožnosti před lidmi a rozvázaní sic svědomí svých před Bohem, tehdy jsou falešní proroci. 4.

Denní realita válečného konfliktu přinášela situace, kdy byly donedávna samozřejmé hodnoty, zvyky a vzory jednání vystaveny nesmírné zatěžkávací zkoušce. To se sice zvláště závažně projevilo nástupem generace lidí, kteří celý svůj život prožili ve válce, ale již v řádkách Kottérova proroctví je boj proti rozpadu hodnot jasně patrný. Stále je zdůrazňována relevance smyslu dobrého či špatného jednání a dosahu volby a rozhodnutí každého jednotlivce. Obrazně to je vyjádřeno zejména oddělováním dobrých lidí od zlých v Kryštofově vidění o červeném kole (obr. 229 h), v němž bylo *mnoho bílých a černých štrychův, kteříž vespolek se divně míchali, aby byly posléze odděleny jedny od druhých*.⁸⁷⁵

Konkrétněji je zaměřena desátá kapitola třetího dílu, nazvaná *Tužebné naříkání nad slepotou a nepravostí světa*.⁸⁷⁶ Ta je pojímána v kontextu proroctví o konci světa, kdy se má nepravost rozmnožit na zemi jako potopa. Jde o nepravost tělesnou a duchovní, jejichž svazky spoutaly celý svět. *Nepravost tělesná se tak velmi rozmohla, že ani mezi pohany podobné nebylo*, naříká Kotter. Dokonce i *mnozí králové, knížata a páni utonou ve velikých vodách nepravosti, protože se zdržují ve vodách nepravosti a nechtějí k břehu spravedlnosti přicházeti..... Běda těm, kteříž násilí a nátisk činí, ach běda těm, kteříž nepravost otesávají, jako kameník kámen otesává, aby mu dal podobu nějakou. Ach, běda těm, kteříž toliko do kněh spravedlnosti nahlídají a ne do kněh také lásky v sobě.... s zahanbením velikým potkají se před soudcem spravedlnosti v jehož ústech žádné lsti není a jehož oči jasnější jsou než slunce k spatřování bezbožnosti všeho světa a k vyjevení na světlo velikých nepravostí jeho. Protož žádný jinému neprávě činiti nemá, nýbrž ani pohanům ubližovati nemá, nebo tj. ohavnost před Bohem*.⁸⁷⁷

Kryštofovi průvodci - nebeští poslové - podrobují kritice ty, kteří *vědomě zdržují spravedlnost*, napomáhají zlu ve svém vlastním nitru a činí násilí svým bližním. Text obsahuje působivé formulace a postřehy, které jsou nejprve

Hledají-li své vlastní chvály a ne Kristovy cti, tehdyť jsou falešní proroci, vpravdě na sobě, ne na Kristu, zakládající. 5. Milují-li svět a chtějí-li velikými pány slouti a nespouštějí s k Kristově trpělivosti a na jeho chudobu a pokoru toliko zevnitřními očima hledí a ne očima srdce, tehdyť jsou falešní. 6. (*číslo doplněno Drabíkem*) Provodí-li moc a kvalt ortelováním, odsuzováním, vězením a trápením, smrtmi a vypovídáním, tehdyť Kristova Ducha nemají, kterýž daleko jináče ditky své učí. Takových falešných, pokrytých a vražedných proroků plný jest svět. Takový vražedný prorok byl Saul před svým zázračným obrácením, nebo se velmi kochal v mordování učedníků Páně, myslíc, že se tím Bohu líbí. Tito všickni jsou falešní proroci, protože podle zevnitřní litery soudí." TAMTÉŽ, s. 177.

⁸⁷⁵ TAMTÉŽ, s. 165.

⁸⁷⁶ TAMTÉŽ, s. 186-192.

⁸⁷⁷ TAMTÉŽ, s. 187, 188.

zaměřeny na zneužívání moci nad tělem svých bližních,⁸⁷⁸ neméně výstižné a pregnantní formulace jsou však zaměřeny proti těm, kteří olupují své bližní o spásu tím, že jim odpírají duchovní růst.⁸⁷⁹ Nejvyšší nebeské autority upozorňují na příčiny, které vedou k *zadržování Evangelia v nepravosti* a zabraňují tomu, aby se evangelium v životě křesťana stalo silou, jež podněcuje vzestupný vývoj, směřující k zrcadlení Kristovy osobnosti. Vedle nevíry, prohlašující Krista za lháře a neúcty k evangeliu označují Kryštofovi průvodci za kořen zla nelásku.⁸⁸⁰

Závěr Kotterových vidění se již neupíná k profétickým obrazům, třetí díl příznačně končí 15. kapitolou, v níž Kryštofovi průvodci rozmlouvají o Ježíšově výroku: *Já stojím u dveří a tluču* a motivují čtenáře, aby Kristu otevřel svou mysl a srdce a mohl dojít spásy.

Roku 1626 přišla doba, kdy byl s obsahem Kotterových vidění seznámen sám jejich hlavní hrdina – Fridrich Falcký. Přinesl mu je do Haagu Jan Ámos Komenský, podle některých historiků na jeho vlastní přání,⁸⁸¹ podle jiných na

⁸⁷⁸ „Nebo kdo bližnímu křivdu činí, béře jemu život a moří jej před časem, přivodě na něj skrze zadržování spravedlnosti nemoc, od níž umře a před časem do hrobu musí. Slyš ty, který bratra svého skrze zadržování spravedlnosti morduješ, věčná smrt jest ortel tvůj, slyš ty, kterýž skrze zadržování spravedlnosti bratra svého k nemoci přivodíš. Hospodin pošle tobě nemoc, jenž bude tvé zlé svědomí, kteréž tě hůř než která nemoc na světě a bolest trápití bude. Slyš ty, který bratra svého před časem do hrobu vypravuješ, nemáš dovésti ani do polovice dnů svých a peklu bude hrob tvůj a muky pekelné rozkoše tvé a spravedlnost Boží nad tebou věčně, nebudeš-li pokání činiti a nepovstaneš-li jako mrtvý z mrtvých z nepravosti svých. Pozoruj bedlivě. Člověk, milující nespravedlnost a kochající se v ní a radující se z nepravosti, jest mrtvý, protože v sobě lásky nemá. Láska zajisté raduje se pravdě, kde spravedlnost jest, tu i láska a kde láska i spravedlnost. Ustydlá láska pochází z nepravosti a nepravost z ustydle lásky, jedno to z druhého jde a vespolek se drží sebe jako ratolesti stromu i při věřících i při nevěřících.“ TAMTÉŽ, s. 189.

⁸⁷⁹ ... a brání „mládeňcům a pannám, cesty své podle přikázání božích a podle neproměnitelného Evangelium spravovati chtějícím..... jíti k Kristu, kterýž se srdcí jejich dotekl a je v nové stvoření proměnil. Ale Kristus je nově porodil a on vidí vaší velikou nespravedlnost, v níž je zadržujete jako v síti. Ale vytrhnou se vám mocně z síti vaší, kterou jste sobě z vlastních svých domnění spletli, vzdělali sobě vlastní síť z učení lidského, síti pak Evangelium nechali jste na straně ležeti. Běda vám, kteříž spravedlnost Evangelium svatého zadržujete a potrhujete se na ty, kteříž by se do síti Evangelium zahrnouti rádi dáti chtěli. Zadržtež medle hlas Kristův: Nechte dítek, ať jdou ke mně a nebraňte jim, nebo takových jest království boží.“ TAMTÉŽ, s. 190.

⁸⁸⁰ „Díš-li, že věříš Evangelium a nenávidíš bratra svého, lhář jsi a ještě ses od Krista pokoře nenaučil a tichosti jsi u něho ještě nehledal, nebo Evangelium jest přikázání lásky. Miluj nepřítele svého a čiň dobře těm kteříž tě nenávidí. Přikázání jest, všeckno pro Krista opustiti a za ním jíti. Přikázání jest, slávu světa tohoto za nic míti a toliko k tomu, což vzhůru jest, patřiti. Nové pak jest přikázání Evangelium, pozoruj pilně. Kdo se chlubí, že křesťanem jest a nenaučil se od Krista pokoře, aby v ní jakož náleží chodil, ten svodí sám sebe a nemá žádného pokoje v srdci svém, ale duše jeho plná jest nepokoje v něm, nebo zadržuje spravedlnost Kristovu skrze svou pokrytou farizejskou spravedlnost. Pokora a tichost a přikázání Nového zákona není než pokrytství u něho. Chlouba světská líbí se jemu příliš ještě a marnost světská přidrží se srdce jeho. Ale aj, na takové přijde bída a to prudce, nebo nepřináleží k Kristu, poněvadž nechodí v milování Krista, ale v milování marného světa.“ TAMTÉŽ, s. 191-192.

⁸⁸¹ Bedřich MENDEL, *Fridrich Falcký*, s. 97.

podnět Ladislava Veleny ze Žerotína,⁸⁸² jenž prý chtěl krále povzbudit k větší aktivitě. Nejrelevantnějším pramenem k této záležitosti jsou sdělení samotného Komenského v „Lux e tenebris“, přestože při posuzování této výpovědi je nutno brát v úvahu časový odstup a zacházet s ní jako s kteroukoli jinou subjektivní výpovědí. Z ní vyplývá, že Kotterova proroctví budila pozornost nejen u českých exulantů, ale i u Fridrichových blízkých příbuzných, především Fridrichovy sestry, provdané za braniborského kurfiřta. Pojítkem k berlínským dvorským kruhům byl patrně bratr Abrahama Mencia Joachim, který tam působil jako dvorní kazatel. Také sám Kotter byl do Berlína pozván a právě tato návštěva přispěla k značným problémům, které na něho po návratu čekaly. Fridrichova matka, Loysa Juliána, se o Kotterových proroctvích více dověděla zřejmě během svého pobytu u dcery v Berlíně. Od ní měl také vyjít podnět, aby byl opis Kotterových proroctví doručen Fridrichovi. Podle Komenského se v té věci obrátila na manželku Ladislava Veleny z Žerotína. Ten měl nejprve v úmyslu předat rukopis proroctví sám, posléze však byl úkolem pověřen Komenský.

Audience byla předem projednána s Fridrichovým kazatelem Altingem a během přijetí předal Komenský králi svazek s krásně přepsaným opisem, zdobeným vyobrazeními. Nešlo o Kotterův autograf, opis pořídil patrně Abraham či Joachim Mencilius.⁸⁸³ Obvykle je Komenského mise uváděna do souvislosti se snahou získat Fridricha pro uskutečnění předpovědí. Zajímáme-li se však o dobový prožitek, nelze pominout ani důvod, který uvádí Komenský sám: proroctví neměla být u Fridricha pouze uchovávána jako ve svatém archivu a ochraňována před zničením a nenávistí nepřátel, měly tak být také znemožněny změny v rukopise. Komenský sám varoval před některými německými rukopisy jako neúplnými a nedostatečnými a svůj latinský překlad pořídil *podle českého rukopisu, Kotterovu autografu doslova odpovídajícímu*.⁸⁸⁴

⁸⁸² Josef POLIŠENSKÝ, *Komenský, muž labyrintů a naděje*, Praha 1996, s. 202

⁸⁸³ Jan Amos KOMENSKÝ svazek popsal následujícím způsobem: „Erat enim Regali charta in folio quadruplicata, nitido caractere scriptum, picturisque ornatum volumen“. *Lux e tenebris*, /Leiden/ 1665, s. 22. Podobný charakter měl bibliograficky popsaný, ale, pokud vím, dnes neznámý český rukopis Kotterových vidění z Královské knihovny v Berlíně (Ms. Slav. 4°, č. 11). Podobně jako opis, předaný Fridrichovi, byl opatřen ozdobnými malbami a obsahoval český text Komenského překladu z roku 1625. Později k němu byla česky připsána i vidění Kristiny Poniatowské, Jana Krejčíře Falckého a Lorence Pscherera. Na rukopis upozornil roku 1874 Jaroslav Goll. Podrobný popis rukopisu a literaturu k němu uvádí Čeněk ZIBRT, *Bibliografie české historie*, Praha 1912, díl IV, č. 3196, díl V, č. 21321, s. 557-560.

⁸⁸⁴ Jan Amos KOMENSKÝ, *Lux in tenebris*, 1657, s. 171: „... non ex illo impresso Germanico, ..., sed ex Bohemico manuscripto, Cotteriano autographo ad verbum respondente, facta est.“

K osobám v blízkosti exilového dvora Fridricha Falckého, které sdílely naději na prudký zvrát poměrů, patřil i Šimon Partlic, jenž působil na dvoře princů v Leidenu jako vychovatel a učitel českého jazyka. Roku 1626 - tedy v době, kdy Komenský Fridrichovi předal opis Kotterových proroctví - vydal Partlic ve svém působišti osmerkový tisk „Metamorphosis Mundi“ (Č. 202). Spis, věnovaný Fridrichovi Falckému i stavům Hollandu Zélandu a Utrechtu, se skládá z dvou částí. V první z nich autor seznamuje čtenáře se svou osobitou koncepcí světových dějin,⁸⁸⁵ druhá část pojednává o *různých kritických věcech, naznačujících budoucí změny*. První kapitola druhé části je monologem vzkříšeného Iva, jenž rekapituluje svou situaci, námětem druhé kapitoly je proměna ochablého Iva, jenž v naději na šťastnější budoucnost spolu se svými znovu povstane. V třetí kapitole Partlic kárá *neutrály a Piláty*, kteří se přátelí s *babylonskou nevěstkou*. V dalších kapitolách se zaměřuje na starší i novější proroctví, která podle něho podporují nadějně vyhlídky českofalcké věci. Připomíná proroctví Paula Grebnera o Ivu ze severu a zkáze Antikrista i proroctví týkajících se role Dánů a Sasů a cituje rovněž úryvky z Paracelsova proroctví o třech pokladech.

Jeho hodnocení současných událostí vychází z optiky, která přisuzuje významné místo českým událostem v proudu času, směřujícího k naplnění božského záměru. V sedmé kapitole se zmiňuje o sedmi divech starověku a jako paralelu k nim uvádí osm nových divů či znamení křesťanské éry, které jsou pro něho jakýmiisi orientačními body v procesu dovršení reformace. Prvním milníkem jsou pro Partlice husitské války v Čechách, druhým sicilské nešpory, třetím pařížská krvavá svatba, čtvrtým válka královny Alžběty se Španělskem, pátým řádění Pasovských v Praze. Sedmým znamením je *válka česká, započatá roku 1618, která se rozšířila po celém světě*. Posledním, osmým znamením, je krvavá pražská exekuce. Poté, co autor nechá promluvit Bohemii, jež nařiká nad svým osudem, obrací se *k nejzbožnějšímu králi Fridrichovi a jeho věrným konfederantům*. V přesvědčení, že se panovník, jehož si Čechové, Moravané, Lužičané i Slezané zvolili za krále, podobně jako starozákonní David vrátí z vyhnanství zpět, chválí jeho spojence z formující se haagské koalice (Bethlen, Dánsko, Švédsko, německá knížata, Benátčané....). Pak se opět vrací k poslední

⁸⁸⁵ Rozboru této části a celkové koncepci Partlicových osudových period se věnoval Vladimír URBÁNEK, *Proroctví, astrologie a chronologie v dílech exulantů Paula Felgenhauera a Šimona Partlice*, in: Michaela Hrubá (ed.), *Víra nebo vlast?*, Ústí nad Labem 2001, s. 164-170.

události, kterou chápe jako znamení – pražské exekuci a prostřednictvím veršovaných epitafů nechává defilovat všechny, kteří na staroměstském popravišti položili své životy. Po epitafech se v emotivní básni „O s'tatých hlavách na mostecké věži“ obrací „k nejjasnějšímu králi Anglie“ a pranýřuje roli Pavla Michny z Vacínova v pražském procesu a exekuci. Své dílo Partlic končí útěšnými vizemi o tom, že po bojích, zkouškách a katastrofách dojde k uskutečnění božského záměru, který po *ústupu dřívější slávy Mohameda*, vyvrcholí kázáním evangelia po celé zemi a obrazem jednoty, kterou Partlic datuje do čtvrtého desetiletí 17. století (1642).⁸⁸⁶

Přelom roku 1627 a 1628 je pro mnohé nekatolíky v českých zemích dobou definitivního rozhodnutí pro konverzi či pro exil. Tehdy se objevuje přímo v okolí Komenského osoba, která má vidění budoucích věcí. Je jí šestnáctiletá dcera polského šlechtice, bratrského duchovního Juliána Poniatowského, muže, jenž nebyl příliš nakloněn ani zveřejňování Kotterových vidění⁸⁸⁷ a jemuž rozruch kolem dcery, již musel dočasně svěřit péči souvěrců, činil pramalou radost. Kristina Poniatowská žila od října 1627 pod ochranou baronky Angeliky Zárubové z Hustiřan na zámku Branná u Jilemnice. Na rozdíl od Kryštofa Kottera byla schopna svá vidění sama zapsat. Ta pak kolovala také nejprve v opisech a tištěna byla později, například v německé verzi spolu s Kotterovými viděními r. 1631.⁸⁸⁸

Zatímco Kryštof Kotter vykonával v letech, kdy měl prorocká vidění, své řemeslo a staral se o obživu své ženy i dětí, Kristinininy stavy jsou daleko více vázány na období její nemoci, stavy bezvědomí, či stavy, jakéhosi strnutí, kdy se nemohla pohnout a mluvit, ale přesto vnímala, co se kolem ní děje. I když mají Kristinininy vize svůj vlastní ráz, je z nich patrné, že se Kristina pohybovala v prostředí, které Kotterovými vizemi žilo.

Kristininina vidění začala 2. listopadu 1627, kdy vyšla ven, aby své paní něco přinesla. Tu spatřila na nebi nad zámeckým dvorem typický znak trestající Boží spravedlnosti – krvavou metlu či prut, jehož rukověť byla na severu, ale její větve směřovaly na jih. Chtěla hned běžet zpět a ukázat neobvyklý úkaz své paní, ale

⁸⁸⁶ Šimon PARTLIC, *Metamorphosis Mundi*, Leiden 1626, *Nota* na předposlední straně.

⁸⁸⁷ Jan Amos KOMENSKÝ, *Lux e tenebris*, 1665, s. 22.

⁸⁸⁸ „Zwey wunder Tractätlein/ Deren das erste begreiffet Englische Erscheinungen vnd Reden Christoph Köttern/ Weißgerbern zur Sprotta in der Schlesien ... Das Ander Himlische Offenbarung vnd gesichte einer Gottsförchtigen Jungfraw auß Böhmen...“ (Č. 309, obr. 232). Zde citované pasáže jsou českým překladem německého textu, který jsem pořídila na základě exempláře

vše náhle zmizelo. Brzy na to upadá Kristina do nemoci, v jejímž průběhu má vidění, v nichž k ní mluví andělé a komunikuje s osobami božské Trojice, hlavně Bohem-Otcem, zvaným zde *Starý na dny (der Alte)* a Kristem, jemuž zde přísluší označení *Pán (Herr)*. Texty, v nichž Kristina, *Pán* a *Starý na dny* spolu – v krásné zahradě či na jiných místech - hovoří biblickou mluvou o přítomném soužení církve, jejíž utrpení dívka na svém těle zažívá, o smyslu přítomných událostí, relevanci dobra a zla, údělu bezbožných i spravedlivých atd., jsou pramenem, jenž je schopen zprostředkovat sondu do prožívání krizových situací počátku třicetileté války a zrcadlí soubor náboženských představ protestantského (bratrského) prostředí. Aspekt politické prognózy ve vztahu k Fridrichovi Falckému není tedy jedinou pozoruhodnou stránkou tohoto textu. Poté, co je Kristině ukázána krásná koruna spravedlnosti, o níž má usilovat, obdrží pozvání na Beránkovu svatbu, je zavedena do nebeské školy a jsou jí ukázána registra mrtvých, uvidí v zahradě několik obrazů, které ukazují konečný osud těch, kteří zneužívají světskou i duchovní moc.

Zúčtování se světskou mocí se týká vidění, v jehož jádru je skryta Ezdrášova vize o konečném boji lva s orlem. Kristina vidí červeného a modrého lva, mezi nimiž stál vysoký a rozložitý strom a *kryl je svými větvemi, protože byl tak velký. A hle, na vrcholu toho stromu jsem viděla sedět orla, který byl nadmíru velký, měl dvě hlavy, čtyři nohy, čtyři křídla, dva ocasy a slyšela jsem, jak orel velmi křičí, ale ničemu z toho jsem nerozuměla, a proto jsem se ptala Starého na dny, co a proč ten pták tak křičí. Starý na dny řekl: Pták volá toto: Pohled', sedím vysoko a jsem vyvýšen nad všechny, kdo je proto tak smělého srdce, že by přišel a vyhnal mne z mého místa? Nikdo takový není a také nebude. Když však domluvil, přistoupili ti lvi ke stromu, dali se do něho a třásli s ním s takovou silou, že pták spadl dolů a byl od lvů roztrhán a sežrán, zrovna jako ten kůň. Avšak Starý na dny promluvil: Pojd' se mnou ještě dál a oba mne přivedli k velké vodě, u níž stál nadmíru velký strom, který se velmi rozrůstal. Starý na dny řekl: dívej se. A hle, ti lvi zase přicházeli a řali a sekali do něho, rozlomili ho a rozštíпали ho s velkým praskotem, svými drápy vyškrabali i kořeny ze země, všechno to naházeli do vody a zasypali i*

*díry po kořenech a všechno zase zarovnali, takže nezůstala ani památka po tom, kde strom stál.*⁸⁸⁹

Pak vidí Kristina, jak tento červený a modrý lev zaútočí spolu se sněhobílým lvem z kmene Juda proti nádhernému a dobře postavenému domu, který se sice zvenku leskne a září, ale uvnitř je plný nečistoty, ohavností, zloby a vši bezbožnosti. Je to *velký Babylon*, jehož pád nyní nadešel, protože jeho hříchy a zločiny dosáhly až k nebi. Pyšný dům je však vyvrácen převážně silou mocného sněhobílého lva z kmene Juda, jehož zásluhy oba další lvi oceňují.

Po vidění, v němž je Kristině ukázáno tajemství svaté Trojice, následují paralelní obrazy vysokého trůnu světského panovníka, jenž je nazýván šifrou „velké F.“⁸⁹⁰ a trůnu duchovní moci, která svou příslušnost k Bohu a Kristu pouze předstírá. Kristina spatří scénu, která vcelku odpovídá klasickému reformačnímu výkladovému schématu, odsuzujícímu zneužívání autority papeže v souvislosti s praxí prodeje odpustků.⁸⁹¹

Na následující vidění, v němž je Fridrich již jmenovitě zmíněn, byla Kristina božskými bytostmi již předtím připravována jako na něco, *co si její oči přály vidět*, jako na zvláštní milost útěchy. Fridrichovi, jenž příliš nevěří ve své poslání, zde přispějí na pomoc dva spojenci - dva velcí muži - první od severu a druhý od východu, kteří skácejí oba trůny i s těmi, kteří na nich sedí: *A brzy jsem viděla ty*

⁸⁸⁹ Tamtéž, s. 187, 188. Originální znění v textové příloze č. 8.

⁸⁹⁰ Jde o Ferdinanda II., zatímco Fridrichovi je vyhrazeno pojmenování „malé F.“ Stejnou zkratkou označuje Ferdinanda i horlivý čtenář Kristininých proroctví Jan Jiří Haranta z Polžic, když píše o vizích jisté katolické slečny z Ditrichštejna, žijící v Řezně, která rovněž neviděla Ferdinandovu budoucnost ve světlých barvách. Ferdinand MENČIK (ed.), *Paměti Jana Jiřího Haranta z Polžic a Bezdržic*, Praha 1898, s. 45.

⁸⁹¹ Kristina vidí „kohosi na vysokém stolci, před nímž stálo množství lidí, kteří předstupovali a odcházeli a padali mu k nohám a přinášeli mu zlato a stříbro a vkleče před ním plakali a líbali jeho nohy. On jim dával jakési papíry a listiny a jednoho po druhém posílal pryč. Když jsem to viděla, prosila jsem Pána, aby mi řekl, kdo je ten, kterého si ti lidé tak váží, že mu padají k nohám. Pán mi odpověděl: To je ta babylonská nevěstka, divoké strašlivé zvíře, které si přisvojilo duchovní i světskou moc a chce mít úplně všechno pod svou vládou a mocí. To je ten muž, který znepokojil zemi a pohyboval královskými říšemi a takřka zpusťoval okršlek země a kterého musí národy poslouchat a který dští své jiskry a šťve národy jeden proti druhému. To je ten jedovatý bazilišek z hadího plemene. To je ten ohnivý drak, který proletěl nad celou zemí a jehož králové země museli poslouchat a který dští jiskry a šťval jeden národ proti druhému. To je ten, který si říká pastýř a přesto je dravý vlk a nejstrašnější zvíře a div. Říká si zástupce Boha a hlava církve, je to však satanův zástupce a můj nejzuřivější nepřítel. To je ten, který říká ve svém srdci: Chci vystoupit do nebe a vyvýšit svůj trůn nad hvězdy Boží, chci vystoupit nad oblaka a být roven Nejvyššímu. Ta slova uslyšel Pán a viděl jeho myšlenky, a proto to nemohl déle trpět a zvedl se ve svém strašlivém hněvu, aby pyšnému hanobiteli svého jména odplatil a už mu nedovolil svádět národy země, neboť je dlouho zaslepoval svými podvody a bral od nich jejich zlato a stříbro. On sám jim však dával jen prázdný papír, na kterém nebylo napsáno ani jediné písmenko o Kristových zásluhách a zatemňoval jejich srdce a oni věřili jeho lžím.....“ „Zwey wunder Tractätlein“ (Č. 309), s. 203, 204, německý originál v textové příloze č. 8.

dva, kteří shodili tamty z trůnů, znovu přicházet a přivádět s sebou Fridricha,⁸⁹² který šel uprostřed. Když se k nám však blížili, zazelenal se Fridrich jako strom a já z velké radosti promluvila: Ach, ty jsi ten olivovník, který se před tváří Boží zazelenal. Pán však zase pravil: dívej se! A hle, viděla jsem krásný, vysoký a světlo vyzařující trůn. A Pán promluvil k oběma mužům: Přiveďte ho sem a posadte ho v mém jménu na ten trůn. On, Fridrich, však šel pomalu, jako by nevěděl, či nevěřil, zda se ho to týká a co se tu má dít. Pán mu však řekl: Vyjdi nyní z temnoty a z prachu, můj služebníku, neboť jsem viděl, jak ses pro mne ponížil a v skrytu skláněl svá kolena před mou tváří. Ba i slzy tvého srdce jsem viděl. Proto tě znovu dosadím na trůn, který jsem ti před dlouhou dobou vyhradil. a neboj se, neboť tu již nejsou ti, kteří ti usilovali o život. Posad' se nyní na trůn, jenž je založen v mém jménu a hle, bude ti na hlavu opět vsazena koruna, která předtím spadla dolů a které jsi litoval, ale přece jsi trpělivě a vytrvale čekal na splnění mých zaslíbení. Nyní chci zjevit tvou spravedlnost a tvou nevinu jako ranní červánky, aby všechny národy slyšely, co s tebou Nejvyšší učinil.

Tu se Fridrich posadil na trůn a pojednou jsem viděla překrásnou korunu, která se na jakémsi ohnivém řetízku nebo šňůře pomalu snášela s oblaku na jeho hlavu a když ji viděli ti dva muži, napřáhli své pravice, uchopili korunu a vsadili ji Fridrichovi na hlavu, dali mu do ruky také žezlo a meč. A Pán a Starý na dny řekli: Takto praví Pán, Pán, který dosazuje a sesazuje krále na zemi: Hle, chci svého služebníka věčně zachovat, má milost a má smlouva s ním má zůstat pevná. Budu s ním a chci jej posílit svou paží, má milost a požehnání se nad ním bude vznášet a mé ucho mu bude stále nakloněno a jeho prosby budou vyslyšeny. Když nyní seděl Fridrich pod korunou, vyšel plamen z třetí ohnivé osoby, která tu pořád stála mezi Pánem a Starým na dny a Fridrich i celý trůn byl tímto plamenem ozářen a pokryt oblakem.

A Pán řekl: nyní je vše dokonáno, nyní budu mít zalíbení ve svých dílech a tvá čest a sláva ti navěky zůstane. Fridrich však sestoupil ze svého trůnu, padl na tvář před těmi třemi osobami a řekl: Ó, Pane, velký a spravedlivý Bože, tvé je toto vítězství, od tebe je tato moudrost, tvá je tato čest a sláva, já však jsem jen tvůj služebník. Proto budiž pochválen Pán, Bůh Izraele, jenž sám činí zázraky a budiž na věky pochváleno jeho nádherné jméno, celá země budiž naplněna jeho slávou.

⁸⁹² V textu je užita zkratka Fr.

*A Pán ke mně ještě pravil: Řekni těm od půlnoci a východu, že na to, co učinili, bude k jejich slávě věčně pamatováno před Bohem, na jehož rozkaz se toto vše stalo. A řekla jsem jim to. A Pán mi kázal zazpívat několik veršů z 89. žalmu a když jsem je zazpívala, jakož i několik jiných žalmů, pravil ke mně Pán: Dobře uchovej v paměti, co ti dnes bylo ukázáno, ale nepiš to, dokud ti nerozkážu. Mezitím se tím potěš, pak to dáš také jiným věřícím pro útěchu. Pak mne požehnali a všichni tři ode mne odešli a já opět přišla k sobě.*⁸⁹³

Brzy je Kristina pověřena posláním, zavést dopis s boží výzvou k pokání Valdštejnovi do Jičína. Průběh této její mise je dobře známý z literatury. Příznačné je, že motivací jejího riskantního počínání je snaha uchránit hříšníka od hrozného osudu zavržených, jejichž odplata jí předtím byla ve vidění ukázána a umožnit mu obrácení. Také tento aspekt spojuje Kristininy vize s viděními šprotavského koželuha a tvoří kontrast k Drabíkovým viděním, která vzniknou v jiné době, za jiných okolností a budou obsahovat mnohem větší náboj neskrývané manipulace i negativních emocí. Brzy po splnění tohoto úkolu odchází Kristina do emigrace v polském Lešně. Zde se s ní setkává také náš známý Matyáš Borbonius jako člen lékařského konsilia, které Rafał Leszcynski požádal o zjištění, zda jsou její vidění božského původu nebo zda jde o halucinace, způsobené chorobným stavem. Není nijak překvapující, že právě Borbonius se jako jediný vyslovil pro první možnost.

Vidění Kryštofa Kottera a Kristiny Poniatowské se rychle šířila také v jiných exulantských enklávách. Kromě již zmíněné Pirny a Lešna to byla také exulantská komunita v Hofu, o níž podává nejpodrobnější svědectví kronika Jana Jiřího Haranta z Polžic, bratra popraveného Kryštofa Haranta. Ten opustil spolu s manželkou, třemi syny a dvěma dcerami České království 29. května 1628, tedy dva dny před posledním (již prodlouženým) termínem, jenž byl dán nekatolickým osobám stavu panského a rytířského k opuštění země či konverzi. Jejich první stanicí v exilu byl Vohenstrauß, kde si najali za 12 širokých tolarů dům na celý rok. I odtamtud však museli již po třech měsících odejít. Byli zde totiž postaveni před stejné rozhodnutí jako doma, *neb tu též reformací falckrabě Vilém Wolfgang z Neuburgu v knížectví svého bratra vykonával.*⁸⁹⁴

⁸⁹³ „Zwey wunder Tractätlein“ (Č. 309), s. 205-207, textová příloha č. 8.

⁸⁹⁴ Ferdinand MENČIK (ed.), *Paměti Jana Jiřího Haranta z Polžic a Bezdrůžic*, Praha 1898, s. 33-34.

Novým místem jejich bydliště se stal Hof. Již v prvním tamějším příbytku, u koláře Stefana Seilfranka nedaleko hořejší brány, členové rodiny jistě probírali vývoj situace. Zápis kroniky z roku 1628 svědčí o tom, že Harant četl Kotterova proroctví v knihu *jednu shromážděné*⁸⁹⁵ a všímal si i proroctví, která v atmosféře bezprostředního očekávání rekatolizačního nátlaku vznikala v bližším i vzdálenějším okolí. Šlo např. o proroctví školmistra Lorenze Pšerera z Vohenštrausu, ponocného v městě Koubě, jisté ženy z Ambergu či dcerky sedláka z okolí městečka Trausnic, která vesměs vyzývala evangelíky, aby nepřestupovali.⁸⁹⁶ O tom, jak bleskově se nová proroctví šířila, svědčí i podrobná zpráva o viděních Kristiny Poniatovské, která je zapsána rovněž již k roku 1628. Jan Jiří Harant byl Kristininými vizemi velmi zaujat, s nadšením se o nich rozepisuje a také v pozdějších zápisech neopomene uvést podrobnosti o jejích dalších osudech v polském exilu, například zprávu o její zdánlivé smrti, z níž se šťastně probírala k životu.

Proroctví poskytovala v těžkých životních situacích oporu také jiným exulantům, jak o tom svědčí emotivní přípis, který se našel na stranách již zmíněného ozdobného berlínského rukopisu,⁸⁹⁷ jenž obsahoval i Komenského překlad Kotterových proroctví z roku 1625: *Léta 1631 tyto dvě knihy, jedna vidění Jana Krejčíře Falckého a druhá Laurence šulmeistra, přepsány jsou ode mne, Alžběty Janovské, rozené z Příchovic, v městě Hofu v Foytlantu, z velké mé tesknosti a hoře, který jsem měla pro mou nejmilejší dceru Mandalenu Salomenu, když jest mi ji Pánbůh z nenadálosti vzíti ráčil. Pánbůh rač mi to dáti, abych se s ní v království nebeském radostně shledati mohla.*⁸⁹⁸

Úměrně tomu, jak prosazování Ferdinandova restitučního ediktu v říši zhoršovalo situaci německých protestantů, přestávala být únosná procísařská neutralita luteránských knížat, zvláště Jana Jiřího Saského, jehož veřejné mínění prostřednictvím ilustrovaných jednolistů začalo vehementně „budit“ k činům na obranu evangelické víry.⁸⁹⁹ Vyhlíželo se i po jiných zachráncích. Od roku 1629 se v německých prognostických textech, vznikajících na území říše, nesetkáváme

⁸⁹⁵ TAMTÉŽ, s. 34.

⁸⁹⁶ Tamtéž, s. 34, 35, 37. Z nich lze nejlépe identifikovat v tištěné podobě zachovaná proroctví Lorenze Pscherera. Johann Wallbrunn, *Genus sive Visionis Altenstadianae* (Č. LVII, obr. 233), s.l. , 1629; *Trost und Schrecken* (Č. XCV, obr. 234), s.l. 1630.

⁸⁹⁷ Srv. s. 451, pozn. 882.

⁸⁹⁸ Čeněk ZIBRT, *Bibliografie české historie*, Praha 1912, díl V, č. 21321, s. 557.

pouze s výzvami k pokání či k neústupnosti pokud jde o konverzi, ale i s očekáváním zachránce, jenž měl tentokrát opravdu přijít od severu.

Čeští exulanti, kteří věřili v znovudosazení Fridricha, si připomínali formulace vidění Kryštofa Kottera či Kristiny Poniatovské, které se zmiňují o tom, že Fridrichovi přijdou na pomoc jiní lvi, kteří mu dle božského úradku pomohou získat bývalé postavení. Stejně jako ostatní nekatolíci v Německu, sledovali i oni s napětím švédské přípravy k válce. Činil tak i Jan Jiří Harant z Polžic, v jehož zápisu z roku 1630 lze číst, že *král švédský tu celou zimu k jaru velikou přípravu k vojně strojí a ve všech kostelích dal se modlití, aby Pán Bůh té předsevzaté vojně (jemu jakožto generálu Unie) i všemu vojsku jeho žehnal a štěstí dal k zastání a ochránění chudých soužených křesťanů a předně cti a slávy Boží. Jan Jiří zaregistroval i počátek švédské publicistické kampaně: deklarační tisk Gustava Adolfa, v němž zdůvodňuje, proč a z jaké příčiny na říšskou půdu vtrhuje, odezvu v císařském táboře i tištěnou odpověď švédského krále. Radostně cituje z švédské novinové zprávy, datované 1. června v pruském Memelu: *Náš král z Švéd šťastně jest přijel a stavóm království švédského všecko v království svém odevzдал, neb že nemyslí za dvě léta zase do Švéd přijet, ale vojnu přece vésti, až své ujce (krále Fridricha), též Mechelburská knížata a biskupa z Hallu a jiné soužené a vyhnané do jejich zemí dosadí. Rovněž opisuje znění dlouhé modlitby, kterou král vyslovil pod širým nebem, když šťastně přistál k zemi, vypisuje znění veršů na praporcích a začíná věnovat více místa zprávám o tažení než líčením útěšných vidění.*⁹⁰⁰*

Zatímco letáky o Fridrichovi Falckém vznikaly v delším časovém horizontu, pocházely od příznivců i nepřátel a jsou obsahově a formálně velmi pestré, vznikla většina letáků se vztahem ke Gustavu Adolfovi jako následek nadšení v spřáteleném táboře souvěrců během pouhých dvou let. Jsou převážně vázány na aktuální události a mezi alegorickými znázorněními králova poslání najdeme jen málo těch, které již nebyly na stránkách letáků předcházející fáze třicetileté války použity. K nim patří i stylizace Gustava Adolfa do role lva ze severu.⁹⁰¹

⁸⁹⁹ Tento úkol plnil také ilustrovaný jednolist „Der Deutschen Wecker“ (Č. XXIX, obr. 192), Harms II, 259.

⁹⁰⁰ Ferdinand MENČIK (ed.), *Paměti Jana Jiřího Haranta z Polžic a Bezdružic*, Praha 1898, citované pasáže na s. 46, 48, 49.

⁹⁰¹ Elizabeth Constanze LANG, *Friedrich der V., Tilly und Gustav Adolf im Flugblatt des Dreissigjährigen Krieges*, Diss. Austin 1974, s. 85, 86. Na stránkách letáků vystupuje Gustav

Rozhodně nelze říci, že by se švédský král této úlohy chopil teprve ex post. Gustav Adolf byl s proroctvími o lvu ze severu velmi dobře obeznámen⁹⁰² a na rozdíl od pochybovačného Fridricha dal tento „duchovní“ program svého tažení dostatečně zřetelně najevo hned od počátku svého tažení. Svědčí o tom například obrazový program medaile, kterou dal razit hned v době, kdy se v Německu vylodil. Na jejím líci (obr. 235) byl jeho portrét, na rubu byl zobrazen lev s biblí a mečem a opis rubové strany hlásal:

*Von mitternacht kom ich daher,
Zu streiten ist mein Gantz Beger,
Will allzeit halten Guthe Wacht,
Gottes Auge nim mich in acht.*⁹⁰³

Je zřejmé, že v tomto případě šlo o velmi cílevědomé propagandistické využití pseudoparacelsovského proroctví, které bylo během dvou let švédských operací v Německu tištěno nejméně dvacetkrát.⁹⁰⁴ Král Gustav byl v roli lva ze severu přijatelný i pro mnohé české exulanty, kteří tuto roli dříve jednoznačně vyhrazovali Fridrichovi Falckému.⁹⁰⁵

Počínání Gustava Adolfa ovšem padlo na půdu, jež byla tentokrát připravena mnohem lépe. Nadšení pro lva ze severu se tehdy zmocnilo i ortodoxních luteránů, kteří si na rozdíl od roku 1620 mnohem lépe uvědomovali, co by je čekalo v případě vítězství císařských vojsk. Velkým obratem ve vývoji války se stala bitva u Breitenfeldu (17. září 1631). Po ní se ve švédském a saském táboře

Adolf často rovněž v roli lékaře (jenž léčí např. nemocnou říši od tasemnice Ligy či operuje bavorského kurfiřta) či ptáčníka, který např. líčí na orla a houf jeho ptáků vedených supem Tillym.

⁹⁰² Osobou, která při tom sehrála důležitou roli, byl především učitel Gustava Adolfa, královský archivář Johanes Bureus. K identifikaci Gustava Adolfa se lvem ze severu Johan Nordström. *Lejonet fran Norden*, Stockholm 1934. O Bureovi Susanna ÅKERMAN, *Alruna Rediviva - Johanes Bureus' Hyperborean Theosophy*, in: Carlos GILLY – Friedrich NIEWÖHNER (ed.), *Rosenkreuz als europäisches Phänomen im 17. Jahrhundert*, Amsterdam 2002, s. 308-332; Sten LINDROTH, *Johannes Bureus – mystique et prophète*, in: *Les chemins du savoir en Suède*, Dordrecht – Boston 1988, s. 43-56.

⁹⁰³ „Od půlnoci já mířím sem/ A boje žádostiv jen jsem/ Já stále na stráži chci být/ A Bůh nade mnou bude bdít.“

⁹⁰⁴ Carlos GILLY, *Der Löwe von Mitternacht*, s. 264; Karl SUDHOF, *Versuch einer Kritik der Echtheit der Paracelsischen Schriften*, I. Teil, *Besprechung der unter Theophrast von Hohenheims Namen 1527-1893 erschienenen Druckschriften*, Berlin 1894, s. 548-560; Johan NORDSTRÖM, *Lejonet fran Norden*, in: *Samlaren, Tidskrift for Svensk litteraturhistorisk Forskning*, NF 15 (1934), s. 36.

⁹⁰⁵ Jako příklad může sloužit báseň Václava Klementa Žebráckého „Ad leonem septentrionalem“ z obsáhlého spisu „Venceslai Clementis a Lybeo Monte Gustavidis libri IX, ...“ (Leiden 1632), jenž básník švédskému králi věnoval. Srv. *Rukověť humanistického básnictví*, díl I, s. 379. Martin Horký z Lochovic naproti tomu pracuje ve svém spise „Talentum Astronomicum“ (Č. XCI) s trojí identitou lva, kterou ztělesňují vedle Gustava Adolfa i oba protestantští kurfiřtové - Jan Jiří Saský a Jiří Vilém Braniborský.

rozhodovalo o dalším postupu. Zatímco saská vojska táhla pod vedením Hanse Georga von Arnim do Čech a Slezska, rozhodl se Gustav Adolf pochodovat směrem na Franky a navštívit „farskou uličku“, jak byla nazývána válkou doposud netknutá biskupská a arcibiskupská území v německém vnitrozemí na řece Rýnu. Běh půlnočního lva „farskou uličkou“ se stal motivem, jehož se autoři ilustrovaných jednolistů vděčně chopili. Dokladem toho je také ilustrovaný jednolist „Die Pfaffen Gass“ (Č. XXXVI, obr. 236). Levá část rytiny tohoto tisku představuje výjev na vyvýšeném okraji lesa, na němž půlnoční lev žene pryč bavorského medvěda. Zbývající část rytiny tvoří průhled do krajiny v podobě mapy, jejíž osu tvoří tok Rýna a na níž je vyznačen vítězný postup Gustava Adolfa. Švédský král dobyl 2. října Erfurt, jenž náležel k mohučskému arcibiskupství, prošel Durynským lesem do Frank a 14. října vstoupil do Würzburgu. Pak pokračoval přes Ochsenfurt (7. listopad) a Hanau (11. listopad) do Frankfurtu, kam vjel 27. listopadu. V další fázi pak byl dobyt Oppenheim (18. prosinec), Worms (20. prosinec) a před Vánoci, 22. prosince, již byli švédští vojáci v pohodlných kvartýrech města Mohuče.

K této části švédského vítězného postupu se vztahuje ilustrovaný jednolist „Der Mitternächtische Lewe, welcher in vollen Lauff durch die Pfaffengasse rennet“ (Č. XXXI, obr. 237). Na kvalitní rytině, vytvořené zčásti podle předlohy Matthiase Meriana, je zobrazen rozhněvaný lev, jenž vyhání z lesní cesty medvěda i císařského orla. Klášter, zobrazený v pozadí, spěšně opouští ustrašení mniši. Těm je určen veršovaný text sestávající z 24 úderných alexandrinů, které dobře vyjadřují atmosféru dlouho očekávaného vítězného postupu:

*Triumpff! Victoria! Der Lew aus Mitternacht
Hat endlich Rach geübt/ vnd euch in Lauff gebracht/
Ihr feistes Klostervolck! Ihr in der Pfaffengasse
Laufft nun/ und trollet euch aus ewrem festen Passe. (Verš 1-4)*

Stejnou část vítězné cesty Gustava Adolfa sleduje ve svých zápiscích také Jan Jiří Harant z Polžic, který přesně registruje fázi tažení, v níž se k vojskům Gustava Adolfa připojil Fridrich Falcký.⁹⁰⁶ Slavnostní vjezd do Augsburgu, města, které

⁹⁰⁶ „Král český ke králi švédskému přijel. Ale král švédský nedlel dlouho, než když král Fridrich český z Nýdrlandu z města Haagu kdež se ve svém vyhnanství ty léta zdržoval, na povolání jeho k němu do Frankfurtu přijel, kdež byl velice vzácně od krále švédského přivítán a přijat a za pravého krále českého a kurfirsta falckrabí držán, tytulírován. Hned spolu oba králové z Frankfurtu s armádou k Norbergu táhli, Tille pak u Bamberka jich hned nedočekal, nýbrž s svou celou armádou skrze Falc k Bavoróm pospíchal k Ingelštotu a Donavert osadil. Král pak švédský s králem českým ve středu po neděli Smrtné, to jest 21. března, do Norberka přijel, jenom 5 hodin

platilo za symbol utlačovaného německého protestantismu a dobytí Mnichova patřilo jistě k největším triumfům, které oba králové zažili. Oba vládci – ten úspěšný i ten neúspěšný - byli sice obdařeni titulem „lev ze severu“ a srovnávání se starozákonními hrdiny, avšak úcta, které se těšil Gustav Adolf byla vskutku mimořádná a hraničila s uctíváním: jeho medaile jsou nošeny jako ochranný prostředek kolem krku či na těle a nadšení autoři letáků zdobí titulní strany hříčkami jako např. „SUED-DEUS“⁹⁰⁷ či „AUGUSTA AUGUSTIATA, A DEO PER DEUM LIBERATA“⁹⁰⁸ Inflaci letáků o Gustavu Adolfovi pak katoličtí publicisté parodují obrazem protestanta, který sice neuctívá svaté, ale vylepí si na dveře ilustrovaný leták s vyobrazením Gustava Adolfa a modlí se k němu o pomoc místo k Bohu.⁹⁰⁹

Roku 1632 se objevuje leták „Magische Figuren der triumphirenden Löwen“ (Č. 198, obr. 239), jenž znovu zobrazuje scény, které známe již z ilustrovaného jednolistu „Leones triumphantes“ (Č. 190, obr. 215 a-j) z roku 1620. Ty se vztahovaly k roli Fridricha Falckého jako lva ze severu a zobrazovaly období od jeho roztržky s orlem a papežstvím až po ustavení věčného mírového panství nad celou říší. Jednotlivé výjevy, které byly v prvním případě zobrazeny jako výzdoba triumfální brány, jsou nyní i s příslušnými texty zobrazeny v kartuších, tvořících šestiúhelníkové seskupení. Oproti roku 1620 přibylo pět nových strof a obrazů bez konkrétního poukazu na nějakou osobu. Další čtyři lvi, ztělesňující Víru, Spravedlnost, Trpělivost a Sílu, doplňují plochu na čtvercový útvar. Ilustrovaný jednolist bývá sice dáván do souvislosti se švédskou propagandou, tuto interpretaci však zpochybnil Heimo Reinitzer, když upozornil na to, že profalcký ikonografický program zůstal beze změny zachován i na tomto letáku.⁹¹⁰

tam se zdržali, hned zase za armádou, kteráž za Tillim šla, jeli.“ Ferdinand MENČIK (ed.), *Paměti Jana Jiřího Haranta z Polžic a Bezdružic*, Praha 1898, s. 67.

⁹⁰⁷ „ŠVĚD-BŮH“; William A. COUPE, *The German Illustrated Broadsheet in the Seventeenth Century*, 2 Bde. Bibliotheca Aureliana XVII/XX. Baden Baden 1966/67, s. 241, č. 41.

⁹⁰⁸ „AUGUSTA AUGUSTIATA Itj. Augsburg/ BOHEM PRO BOHA OSVOBOZENÁ“. TAMTÉŽ, s. 240, č. 27.

⁹⁰⁹ „Ich sags vnd ist nur gar zu wahr/ Die Weber vnd ein jeder Narr/ Sein Bildniß hett an der Kammer Thür/ Vnd betteten: Lieber Schwed hilff mir.“ Ilustrovaný jednolist „Ulmer Wehklag vnd Augspurgische Warnung“; TAMTÉŽ, s. 78, č. 297.

⁹¹⁰ Heimo REINITZER, *Aktualisierte Tradition*, in: K. GRUBMÜLLER, R. SCHMIDT-WIEGAND, K. SPECKENBACH (edd.): *Geistliche Denkformen in der Literatur des Mittelalters*, München 1985, s. 381-382. Přestože se hlavní zobrazené výjevy nezměnily, lze při dobré vůli najít některé prvky obrazové roviny, které lze interpretovat i za pomoci skandinávské heraldiky (tři vrchy s korunou - znak Westmannie, lev s mečem - znak Finska).

Podobně jako jiní exulanti sledoval Jan Jiří Harant tištěné zprávy o tažení vojsk generála von Arnim na Prahu, včetně zpráv o neobvyklých jevech, které měly dobytí Prahy naznačit. K typickým ex post rozeznávaným znamením patřilo i to, že prý 10. 2. 1625 a a 12. 11. 1626 spadly hlavy některých z popravených českých pánů s mostecké věže, což mělo naznačit, že *v krátké době budou od svých souvěrců veřejně a slavnostně sejmuty a pohřbeny, což se v tomto 1631. roce stalo.*⁹¹¹

Nadějně tažení obou lvů ze severu však netrvalo dlouho. Již brzy musel Jan Jiří Harant z Polžic vepsat na stránky své kroniky smutnou novinu o smrti obou králů, stejně, jako předtím zapisoval zprávy o smrti svých blízkých: *Téhož léta 1632. 18. (28.) Novembris, v neděli 25. po svaté Trojici podle starého kalendáře a podle nového v neděli první adventní, 12. den po králi švédským umřel král Fridrich český, falckrabě vyhnaný, v městě Mohuči na morní bolest ráno v 7 hodin na půl orloje. Jak král švédský Gustavus Adolfus, tak král Fridrich, blízký přátelé jsou, tak v starosti jeden od druhého daleko nebyl i ve smrti. Král švédský narodil se 1594, 8. Decembris, tak stáří byl 38 letech méně jednoho měsíce a 2 dní; král Fridrich narodil se ve Falcu hořejším v městě Amberku léta 1696 dne 16. Augusti, tak mu bylo 36 let, 3 měsíce a 2 dni.*⁹¹²

Smrt Fridricha Falckého a Gustava Adolfa sice nemohla zabránit tomu, aby se neobjevili další proroci se svou verzí vidění o lvu ze severu, problém byl spíše v tom, že se v evropském měřítku nenaskýkala vhodná postava, která by mohla odpovídat nadějím politického chiliasmu. Možná proto téma lva ze severu začalo opouštět své doposud význačné místo na stránkách letáků třicetileté války. Mnohá prorocká schémata prvního desetiletí třicetileté války se však nadále v různých podobách udržovala dál. Mnozí čeští exulanti, kteří si dobře všimli formulací Kotterova proctví, že nejen král Fridrich *Babylon kaziti bude*, ale i jeho *rod vzácný ... že papeži a baštám jeho kalich kyselý nalévati bude*, se však nadále drželi své naděje. Také Jan Jiří Harant bude i nadále věnovat pozornost zprávám o Fridrichových synech Karlovi a Ruprechtovi, Komenský později vloží velké naděje do sňatku Fridrichovy dcery Jindřišky se Zikmundem Rákoczim a znovu vydá prorocké texty, které pro něho i pro jiné exulanty znamenaly světlo

⁹¹¹ Mezi jinými zprávami to uvádí na neznámém místě tištěný leták Matthaea Hammera „*Visiones Oder Offenbahrunge/ auch sonderliche Wunderzeichen...*“ (Č. CVI, obr. 240).

⁹¹² Ferdinand MENČÍK (ed.), *Paměti Jana Jiřího Haranta z Polžic a Bezdružic*, Praha 1898, s. 72.

v temnotách. Zápisky Mikuláše Drabíka v exempláři Kotterových vidění dokazují, že se jimi podrobně zabýval a patrně z nich vycházel. Jeho pojetí božského zásahu do dějin se však ocitlo na jiných cestách, dospělo do zcela jiných dimenzí a představuje další transformaci, jejíž srovnání s výchozími zdroji může být nesmírně poučné.

Také v dalších desetiletích po uzavření Vestfálského míru nacházíme v korespondenci české emigrace zmínky o tajemném „Horologiu Hussii“ a z letáků protestantského prostředí zcela nemizí ani lev ze severu. Čeští emigranti se sice stále více asimilovali, uchovávali si však povědomí o svém původu. Také nové prostředí od nich přijalo podněty, z nichž po desetiletích prosévání zůstalo nejvýraznější základní povědomí zkušenosti exilu pro víru. To bylo jako model žádoucího postoje evangelického křesťana čím dál tím více využitelné i pro luteránskou církev, zvláště když se vzhledem k většímu časovému odstupu již nemusela tolik obávat infiltrace neortodoxními představami nově přichozích. Namísto sporů, do jaké míry je Česká konfese identická s Augšpurskou, nabývá na významu základní polarita mezi evangelickým a katolickým přístupem k víře.

To se projevuje i mezi potomky exulantů v drážďanské exulantské obci, sdružené kolem českého kostela sv. Jana před Pirenskou branou, kam byly přeneseny také všechny písemnosti bývalé české exulantské obce v Pirně. Na jejich uchování měl zásluhu zejména syn M. Samuela Martinia z Dražova Benjamin, jenž zde působil jako kazatel v letech 1658-1670.⁹¹³ Ne náhodou vychází roku 1688 právě v Drážďanech vyznání bývalého františkána Václava Gregera, Čecha z Prahy, jenž seznamuje čtenáře s historií své konverze k evangelické víře, svého vytržení z papežských bludů ke světlu evangelia a Augšpurské konfese.⁹¹⁴ Jeho vyprávění dotvrzuje dobrozdání rektora akademie v Lipsku, Valentina Alberta, datované 20. 4. 1687.

Se jménem Václava Gregera je pak spojeno také další šíření prococtví o Husově horologiu i o lvu ze severu v drážďanském luteránském prostředí. Zájem o četbu letáků s prorockou tematikou se patrně zvyšoval také v souvislosti s blížícím se přelomem století. Roku 1699 vychází v tiskárně Johanna Friedricha Schröttela v Drážďanech společně s úvahami bývalého saského dvorního kazatele

⁹¹³ Lenka BOBKOVÁ, *Exulanti z Prahy a severozápadních Čech v Pirně v letech 1621-1639*, Praha 1999, s. LI.

Martina Mira také Gregerova redakce Gartamarova proroctví (Č. XXXIV, obr. 242), která se téměř neliší od znění z roku 1621. Samostatně vychází tato Gregerova verze roku 1700 na letáku bez udání místa tisku (Č. XXXII, obr. 243 a, b). Ve stejném roce informuje „vyznavač evangelia Wenceslaus Greger“ čtenáře i o tajemné skřínce s Husovým horologiem, která byla roku 1621 nalezena v knihovně u svatého Jakuba v Praze (Č. CVIII, obr. 244 a, b).

Lev ze severu však nepřežíval jen v německém protestantském prostředí, jeho stopy nacházíme například i v Nizozemí, kde se transformuje spíše do podoby obecně spirituálního faktoru. V 80. letech 17. století vyvolají v Amsterdamu polemiku názory Andrea Petri Kempa, který vydá politickou aktualizace pseudoparacelsovskeho proroctví o žlutém lvu jako součást svého spisu o prastarém původu Švédů. Friedrich Breckling, pak vynaloží tři traktáty na to, aby vrátil lvu od půlnoci původní nadčasový význam, zbavený skořápky politické aktualizace. Píše, že *ten pravý velký a silný lev od půlnoci*, který slibuje zavedení *pravé velké reformace světa*, nebyl ani Luther, ani *falckrabě Fridrich*, jak tomu *chtěl zesnulý Comenius*, ale *mnohem spíše Christus Mysticus in nobis* – mystický Kristus v nás.⁹¹⁵ Zdálo by se tedy, že se konkretizace - jako již mnohokrát předtím - opět vrátila do obecné polohy. Lev ze severu má však tuhý kořínek. Kromě drážďanského vydání Gartamarova proroctví z roku 1699 a Gregerovy verze z roku 1700, vybízejí i další anonymní vydání „lvích dobrodružství“ čtenáře k úvahám o tom, co se ještě *v tomto století před koncem světa má přihodit*.⁹¹⁶

⁹¹⁴ „Kurtzer Doch Wahrhafftiger Bericht/ Wie Gottmich zum Licht des heiligen Evangelii... kommen und gelangen lassen“ (Č. LXXII, obr. 241).

⁹¹⁵ Andrea Petri KEMP, „Die Schwedische Standard erhöhet, das ist: Gründlicher Unterricht der Schweden uhralten Herkunft“ s dodatkem „Theophrasti Paracelsi Propheceiung vom gelben Löwen aus Mitternacht“, Amsterdam 1683; Friedrich BRECKLING „Leo Rugiens per Prophetas redivivos“, Amsterdam 1681; „Christus mysticus“, Amsterdam 1682, 7-8, „Fridericus resurgens“, Amsterdam 1683, 12-14.

⁹¹⁶ „Ein nachdenckliches Gesicht vom Mitternächtlichen Löwen“ (Č. XXXXIII, obr. 245).

C. KONSTRUKCE OBRAZU KRÁLE, VZDOROKRÁLE A SYMBOLU NADĚJE

I. Rekapitulace hlavních rysů českofalcké a císařské letákové publicistiky let 1619- 1632

Předcházející přehledka jednotlivých okruhů shromážděných letáků se vztahovala k obrazu Fridricha Falckého v jednotlivých etapách jeho života a ukázala různé podoby sepětí tohoto obrazu s vnímáním české otázky. Nyní je čas na zhodnocení, jak se jeví letáky o Fridrichovi Falckém, podíváme-li se na ně jako na výsledek aktivit dvou publicistických seskupení s protikladnými záměry.

Odhlédneme-li od letáků I. okruhu (12 tisků), které komentují životní okolnosti Fridricha jako falckraběte, zahrnuje zde shromážděná **českofalcká publicistika** s přímým vztahem k Fridrichovi Falckému, celkem 179 ilustrovaných jednolistů či vícestránkových letáků. Zeptáme-li se na jejich původce, zjistíme, že se na jejich textech podílelo 83 autorů. Někteří z nich věnovali Fridrichovi několik textů, přičemž se v některých případech více autorů podílelo na vzniku jediného tisku. 74 letákových textů bylo anonymních. Všechny tyto letáky vyšly z 23 tiskáren, u 8 tisků je známo pouze místo tisku a v případě 80 letáků nebylo impresum uvedeno. Jde o letáky okruhů II, IV. a V, jejichž chronologické a tematické členění je v návaznosti na frekvenci tisků, podíl jednotlivých tiskáren a údaje o autorech a jejich sociálním zařazení podrobně uvedeno v příloze I.2. Největší množství letáků a jednolistů pochází z doby Fridrichovy vlády v Čechách (127 letáků), k době od počátku Fridrichova exilu do roku 1632 se váže 24 těchto drobných tisků, letáků s prorockou tematikou bez ohledu na dobu vydání jsem registrovala 26. Z období po Fridrichově smrti jsem zachytila 2 jednolisty. Na výtvarné výzdobě českofalckých letáků se podílela řada anonymních rytců, své práce signoval E. Kieser, G. Keller, P. Rollos, C. van de Passe a V. Hollar.

Prvotní fáze publicistiky, která se zasazovala ve prospěch nově zvoleného krále, se napojuje na apologetické tisky českého stavovského povstání (Apologie, juristické spisy, okruh „Variorum Discursuum“) a je s nimi souběžná v tématu zdůvodnění legitimacy Fridrichovy vlády. Ačkoli falcká expanze do Čech nebyla záležitostí okamžiku, zdá se, že falcká strana nebyla příliš připravená na to, že výjimečná doba si žádá výjimečné prostředky ovlivňování veřejného mínění. Zdá se, že v tomto ohledu nepřicházela do Prahy s nějakou mimořádnou koncepcí. První tisk falckých juristů - Fridrichovo „Otevřené rozepsání“ (Č. 205, 278, 259) - dokončoval Joachim Camerarius až na Pražském hradě. Od počátku fungovala

praxe zasílání v Praze tištěných letáků falckému nejvyššímu kancléři Johannu Christophovi von der Grün, aby podle nich mohli tisknout heidelberští tiskaři (Voegel, Granthomme).⁹¹⁷ Ostatní juristické spisy přibývaly s potřebou reagovat na útoky císařské strany. Frekvenci akce a reakce takových polemik může reprezentovat například časový odstup mezi vydáním císařských monitoriálních mandátů z 30. dubna 1620 a falcké odpovědi „Bericht und Erklärung wider die nichtige... Mandata“ (Č. 26) z 1. července téhož roku. V tomto případě trvalo sepsání a vytištění letákového spisu 2 měsíce. Je však známa řada stížností současníků na nedostatečnou rychlost reakce.

Kromě jednotlivých úředních a juristických tisků kladla českofalcká strana důraz na komplexní zdůvodnění svých pozic, kterým stavy pověřily Johanna Baptistu Eisena. Jeho „Deductio“ (Č. XXIV) se sice svým rozsahem vymyká z kategorie letákových tisků, byla však později šířena i v podobě stručnějších výtahů. K nejvýraznějším úspěchům českofalcké publicistiky juristického charakteru patřil spis „Ein denkwürdig Modell der Kayserlichen Hoff Prozess“ (Č. 106) z roku 1620, v němž byla zveřejněna zachycená tajná korespondence císaře s Maxmiliánem Bavorským, týkající se plánů na uvalení klatby na Fridricha Falckého. I koncepce tohoto tisku patrně pochází od Joachima Cameraria. Pokud jde o oficiální tisky, měla zřejmě výsadní postavení tiskárna Jonaty Bohutského z Hranic, jejíž exempláře prokazatelně sloužily za vzor i mimo území českého království (např. Č. 63, francouzská verze tištěná v Haagu). Oficiální královské tisky byly v Praze tištěny i bez impresy, jen s údajem o místě tisku.

Registrace impresorů II. skupiny letáků (příloha I. 2.) nám dává jistý přehled o síti tiskáren, které měla českofalcká strana do bitvy na Bílé hoře k dispozici. Kromě toho ovšem byla řada tisků tištěna na neznámých místech bez impresy. Není žádným překvapením, že zachycené letáky pocházejí z hlavních měst zemí, které byly pod přímou Fridrichovou vládou (Heidelberg, Amberg, Praha, Brno, Vratislav), poněkud překvapivý může být podíl těchto jednotlivých center, popřípadě dalších tiskáren v jednotlivých zemích. Z dat, která shromážděný soubor nabízí, jednoznačně vyplývá dominantní role Prahy a Vratislavi, amberské tiskárny plnily roli spojovacího článku k hornofalckému prostředí. Exempláře

⁹¹⁷ Korespondence J. Cameraria s panem von der Grün z 22.10./1.11. a 26.10./5.11. 1619. Johannes GEBAUER, *Die Publicistik*, s. 36, pozn. 27; Londorp I, 860, 862.

v Praze tištěných letáků byly obvykle dopravovány do Heidelbergu, aby podle nich tamější tiskaři (Voegel, Granthomme) mohli tisknout. Následující přehled českofalcké tiskařské produkce, kterou zkoumaný soubor zachycuje za celé sledované období, ukazuje mimořádné postavení Baumannovy tiskárny ve Vratislavi, tiskárny Nicolause Sartoria v Lehnici a pražských tiskáren Daniela Karla z Karlsperka, Lorenze Emmericha i univerzitního tiskaře Pavla Sessia. Profalcké tisky, vydávané po bitvě na Bílé hoře, byly až na výjimky vydávány bez impressa, a v lepším případě obsahovaly (někdy záměrně matoucí) údaj o místě tisku.

Tiskárny a místa tisku českofalckých letáků v letech 1619-32

Jméno tiskaře	Místo tisku	Počet letáků	Čísla v soupisu
Baumann, Georg	Vratislav	28	4, 9, 10, 11, 12, 13, 20, 27, 45, 64, 120, 136, 137, 141, 158, 160, 182, 191, 210, 213, 214, 232, 242, 245, 264, 282, 290, 291
Bohutský z Hranic, Jonata	Praha	2	205, 278; podle jeho tisku 63
Bossemesser, Johann	Olešnice/ Oels	2	224, 261
Emmerich, Lorenz	Praha	5	149, 273, 250, 280, 281
Förster, Micha	Amberg	1	177
Friderici, Petr	Praha	1	123
Funk, Joachim	Velký Hlohov	1	258
Haugenhoffer, Christoph	Brno	1	114
Karel z Karlsperka, Daniel	Praha	6	52, 174, 175, 243, 256, 306
Kieser, Eberhard	Frankfurt	4	36b, 105a, b, 119
Kutschius, Christophor	Olomouc	1	203
Meyer, Marx	Erfurt	1	287
Patius, J., vdova	Leiden	1	202
Piscator, Johann	Neustadt	2	188a, b
Rollos, Petr	Praha	3	3, 7, 137b, 298
Sartorius, Nicolaus	Lehnice	9	2, 5, 151, 215, 218, 219, 257, 262, 282
Sessius, Pavel	Praha	5	3?, 143?, 146, 161, 225, 277

Schilders Abraham	Middleburg	1	1
Schönfeld, Johann	Amberg	4	81, 100b, 173, 177
Sigfrid, Caspar	Břeh	3	60, 197, 263
Stříbrský, Jan	Praha	1	230
Voegel, Gotthard	Heidelberk	3	150, 212, 220
Waters, Georg	Dordrecht	1	272
	Amsterdam	1	61
	Haag	1	130
	Kaiserslautern	1	305
	Nisa	1	195
	Philadelphia	1	116
A.V.	Polsko	1	300
	Praha	5	oficiální tisky: 26, 39, 75 a, b; 253

Ačkoli měly juristické obhajoby nezastupitelný význam, širší obec čtenářů zasáhly spíše reprezentativní českofalcké ilustrované jednolisty a jiné tisky zpravodajského a panegrického charakteru. Jako nejvýznamnější centrum českofalcké publicistiky se jeví zejména okruh autorů seskupených kolem pražské univerzity, jehož duší byl Petr Fradelius Štiavnický, signující své práce zkratkou M. P. F. S. Právě jeho mimořádné (dokonce ani v renomovaných edicích letákové literatury dosud nezhodnocené) nasazení pro věc Fridricha Falckého ze shromážděného souboru letáků v plné šíři vplynulo. Petr Fradelius - klíčová postava českofalcké propagandy na poli ilustrovaného jednolistu - měl všechny předpoklady k tomu, aby se stal dobrým prostředníkem mezi „falckým“ a „českým světem“. Díky svému rozhledu, zkušenostem a jazykovým znalostem mohl dobře prezentovat českofalcká stanoviska na mezinárodní scéně. K výrazným postavám univerzitní autorské skupiny se kromě rektora Jessenia řadí Václav Clemens Žebrácký, Jan Campanus Vodňanský a řada dalších osobností spjatých s univerzitou, z nichž mnozí působili jako učitelé na různých (převážně pražských) školách. Ze spolupráce Petra Fradelia a rytce z Frankfurtu nad Odrou Petra Rolla, jenž měl v době Fridrichovy vlády tiskárnu v Praze, vzešly nejpřitažlivější ilustrované jednolisty i vícestránkové letáky, týkající se přivítání u Hvězdy, vjezdu do sídelního města a korunovace. Z jejich dílny pocházel německy a latinsky promlouvající *Czechicus Leo* z letáku „Abriess des böhmischen Löwens“ (Č. 7) i

zdařilý portrétní jednolist s Fradeliovými latinskými verši (Č. 137b). Rollo signoval i rytinu univerzitního jednolistu „A Domino Factum“ (Č. 3). Tyto letáky se okamžitě staly terčem útoků nepřátelské propagandy a jejich výtvarné i obsahové citace nacházíme i na dalším významném okruhu ilustrovaných jednolistů, které na konci roku 1619 a v průběhu roku 1620 bránily Fridricha proti označení „zimní král“ a rovněž patří k vrcholným výkonům českofalcké publicistiky. Z tohoto důvodu lze reálně uvažovat i o tom, že rovněž tyto jednolisty mohly vzniknout v okruhu univerzity.

Programovým prohlášením cílů českofalckého panství je reprezentativní ilustrovaný jednolist „Currier mit guter und tröstlicher newen Zeitung vor das betrübte Königreich Böhmen“ (Č. 54, 53), jehož textovou část podepsal monogramista J. O. Toto letákové sdělení kolovalo i v české a anglické verzi (Č. 272), někdy se vyskytuje jeho obrazová část jako samostatný jednolist (Č. 132). Rytina i rozsáhlý veršovaný text tohoto klíčového letáku jasně vychází z české optiky (kladné hodnocení Husa, Žižky, Jiřího z Poděbrad, připomínky pražských reálií - kalich na Týnském chrámu) a vědomě hledá spojitost mezi prostředím, z něhož pochází král i královna (Anglie) a zemí, kde budou vládnout. Symbol bojové jednoty protestantských sil reprezentovaných českým, falckým, anglickým i nizozemským lvem je doplněn symbolem jednoty nekatolických konfesí poukazy na vládní i bojové tradice českého protestantismu.

Genezi tohoto propagandistického obrazu lze sledovat od dosud nikde nepodchyceného osmerkového vydání písničkového typu z pražské tiskárny Lorenze Emmericha po reprezentativní ilustrovaný jednolist, na němž je v textu dodatečně přidána sloka o pozitivním vztahu nového krále k následovníkům Husa, Luthera i Kalvína, doprovázená obrazem svornosti těchto tří reformátorů na rytině. To vypovídá i o průběžném řešení otázky koexistence a spolupráce příslušníků rozdílných protestantských směrů. Při sblížování postojů českých utrakvistů, příslušníků Jednoty bratrské a především luteránů s falckou kalvinistickou vládou sehrála významnou roli právě pražská tiskárna Lorenze Emmericha, v jejíž produkci lze zejména na stránkách pozdějších pokračování okruhu „Variorum Discursuum Bohemicorum Nervus“ sledovat přechod od utrakvisticko-luteránské optiky na pozice kladného přijetí a uvítání kalvinistického krále. Otázkou je, do jaké míry byly postoje, vyjadřované autory těchto letáků českou i falckou stranou ve větší míře skutečně sdíleny a nakolik byly pouze zbožným přáním jednotlivců.

Mnohým sice bylo již od počátku jasné, že vzhledem k semknutým katolickým řadám mohla mít naději na úspěch pouze jednotná evangelická fronta bez ohledu na konfesní odlišnosti, ale uznání této teoretické teze naráželo v praxi na řadu problémů.

Námětem mnoha pražských tisků se stal Fridrichův vjezd do Prahy a jeho korunovace. Jsou mezi nimi ilustrované jednolisty špičkové úrovně, zpravodajské tisky a zdravotní různé charakteru, z nichž některé aktivizují čtenáře a podněcují jeho intelekt typografickými hříčkami matematického či emblematického zaměření. Počtem je však jednoznačně převyšují skromnější tisky, které se vztahují k holdovací cestě do Slezska. Zatímco po moravské části této cesty jsem v letákové publicistice moravských tiskáren příliš stop nezachytila,⁹¹⁸ hold ve Vratislavi vylíčili autoři letáků velmi podrobně. Díky textům těchto pramenů máme k dispozici nejen podrobný popis přivítání, vjezdu a vlastního holdu, ale i popis příprav a organizačních opatření, které vratislavská městská rada zajišťovala před královým příjezdem i v průběhu královny návštěvy. Díky pozornosti, kterou autoři věnovali výstavbě i popisu čestné brány, máme také informace o výtvarné výzdobě tohoto monumentálního artefaktu. To nabývá na významu zvláště vzhledem ke skutečnosti, že se žádné vyobrazení vratislavské čestné brány bohužel nezachovalo. Rozmístění tiskáren, které na hold ve Vratislavi reagovaly, svědčí o tom, že událost našla odezvu v různých oblastech Slezska:

Tiskař	Místo tisku	Počet letáků	Čísla v soupisu
Baumann, Georg	Vratislav	27	4, 9, 10, 11, 12, 13, 20, 27, 45, 64, 120, 137, 141, 158, 160, 182, 191, 210, 213, 214, 232, 242, 245, 264, 282, 290, 291
Bossemesser, Joh.	Olešnice	2	24, 261
Funk, Joachim	Velký Hlohov	1	258
Sartorius, Nicolaus	Lehnice	8	5, 151, 215, 218, 219, 257, 262, 282
Sigfrid, Caspar	Břeh	3	60, 197, 263
Voegel, Gotthard	Heidelberg	3	150, 212, 220

⁹¹⁸ Z moravských tiskáren se na profalcké kampani podílela Haugenhoferova tiskárna v Brně a Kutschiova tiskárna v Olomouci, některé letáky k holdu na Moravě byly také tištěny v Praze. Domnívám se však, že zvýšenější badatelská pozornost situaci na Moravě patrně povede k registraci dalších tisků.

Z přehledu vyplývá nejen prioritní postavení Baumannovy tiskárny v královském městě Vratislavi, ale i významný podíl tiskáren Nicolause Sartoria v Lehnici a Caspara Sigfrida v Břehu, tedy tiskáren v oblasti vlivu pánů z Lehnice a Břehu. Ti v té době zaujímali mezi slezskými knížaty nejprestižnější pozici a jistě měli zájem na tisku letáků, které svědčily o zdárném průběhu slezského holdu. Tisky heidelberského tiskaře Voegela dokumentují další specifický jev – silný pocit sounáležitosti a patriotismu slezských rodáků, kteří žili či přechodně pobývali mimo Slezsko a chtěli při příležitosti holdu dát najevo svůj pozitivní postoj ke změně na českém trůnu. Do této kategorie patří panegrické tisky Slezana Martina Opitze (Č. 212, 220), jenž působil jako vychovatel synů falckého dvorního rady Lingelsheima v Heidelbergu. Tyto letáky, včetně toho, v němž se i tiskař sám projevil jako autor, měly být předány při příležitosti holdu ve Vratislavi.

Autoři slezských tisků pocházeli z prostředí akademicky vzdělaných vrstev. Na oslavě vratislavského holdu se podíleli učitelé vratislavských i mimovratislavských gymnázií, duchovní, knížecí i městští úředníci, měšťané i studenti. Autoři i tiskaři téměř bez výjimky uváděli svá jména, čímž se tento okruh letáků silně odlišuje od všech ostatních. Svou příslušnost k Slezsku dávali vesměs najevo označením „Silesius“ a vzdor svým vazbám ke královskému městu Vratislavi či jednotlivým knížectvím/knížatům, vnímali Slezsko jako „otčinu“ (Vaterland), o níž jako občané musejí projevovat starost. Začlenění Slezska do konfederace zemí České koruny bylo oslaveno jak v textech letáků, tak ve výtvarném řešení čestné brány.

I když na motivaci tiskařů i autorů měly jistě vliv prestižní zájmy královského města Vratislavi i pozitivní postoj slezských knížat, vyvolávají letáky dojem bezprostřední nadšené a spontánní reakce na fakt, že se ujímá vlády protestantský panovník. Tyto tisky zdůrazňují váhu, kterou průběhu holdovacího aktu ve Slezsku přikládali nejen sami Slezané a stavy jiných zemí České koruny, ale i spojenci či protivníci v celé Evropě. Je zřejmé, že široká měšťanská veřejnost kladně reagovala na splnění řady cílů, které si slezská stavovská reprezentace v posledních letech kladla. K nim se řadil také boj o samostatnou slezskou kancelář, jenž byl nyní uspokojivěji vyřešen tím, že se postavení slezského vicekancléře ujal vážený a králi blízký Joachim Camerarius. Odrazem této skutečnosti může být i rozsáhlá latinská báseň Martina Opitze, věnovaná Joachimovi Camerariovi (Č. 220), v níž se pojí gratulace adresátovi k novému úřadu s holdem novému českému králi a líčením světle budoucnosti falcké dynastie.

Slezské prostředí bylo pro falckou stranu jazykově i kulturně srozumitelné a není náhodou, že právě tam vznikla enkláva odporu reprezentovaná především Janem Jiřím Krnovským, kterého navíc pojila s Fridrichem i příslušnost ke kalvinismu. Oblast na rozhraní Slezska a Lužice se také stala místem zrodu prorockých zdůvodnění božské garance poslání Fridrichovy vlády i obnovy jeho moci, kterým se dostalo značného ohlasu. O všech těchto aspektech vypovídá i soudobá recepcce úlohy Slezska, jak ji lze registrovat zejména v císařské publicistice, například pokud jde o četnost útoků císařských pamfletistů.

Pobělohorská profalcká publicistika politického charakteru, skrytá v ilegalitě anonymních tisků bez impresa, musela nejprve čelit důsledkům říšské klatby a odpovídat na obvinění „Anhaltské kanceláře“. Záslouhou Ludvíka Cameraria jsou vydávány spisy, zpochybňující platnost klatby i právo císaře, být soudcem ve své vlastní věci. Ještě významnějším publicistickým činem tohoto autora je vydání „Španělské kanceláře“, souboru dokumentů, diskreditujících politiku rakouských i španělských Habsburků i Maxmiliána Bavorského. Polemika, která doprovázela „spor kancelářů“, přispívala po určitou dobu k realizaci záměrů falcké strany tím, že neustále připomínala Fridrichův případ a dodávala odvahy stoupencům českofalcké vlády, kteří museli čelit tíživým životním situacím i záplavě nepřátelské publicistiky. Později se na profalckých exilových tiscích významněji podílel rovněž Joachim Rusdorf.

Fenomén, který prostupuje všemi okruhy profalckých letáků o Fridrichovi, může být slovy Jaroslava Millera označen jako falcký mýtus.⁹¹⁹ Tento soubor očekávání, spojovaných s Fridrichem Falckým, jeho manželkou i rodinou nabýval ovšem různých podob a měnil se s dobou, geografickým umístěním, specifickým prostředím i individuálním postojem jednotlivých původců takto zaměřených textových či jiných vyjádření. Falcký mýtus byl součástí mnohotvárné reakce na pocit protestantského ohrožení. Jeho anglická podoba v době Fridrichovy svatby, založená na přenosu očekávání spojovaných s princem Jindřichem na Fridricha či jeho syna, je do značné míry vázaná na tamější kulturní prostředí a souvisela i s okázalým vystupováním, kterým falcká strana musela demonstrovat rovnorodost falckraběte s královskou dcerou. Projevy, vyrůstající z anglické literární a

⁹¹⁹ Jaroslav MILLER, *Falcký mýtus. Fridrich V. a obraz české války v raně Stuartovské Anglii*, Praha 2004.

dramatické tradice, procházely změnami od euforie období svatby po pozdější stylizaci Fridricha do role protestantského mučedníka, kterou udržovali příslušníci opozice prošpanělské politiky krále Jakuba. Nepominutelnou součástí anglické verze falckého mýtu byla osoba Alžběty, perly Británie. Ohlas této verze mýtu lze po určitou dobu registrovat v kalvinistických oblastech, zejména v Nizozemí (Veen, Rybolov duší).

Podoba, kterou očekávání spojovaná s falckým královským párem později nabyla v protestantském Německu a střední Evropě, se však jeví poněkud odlišně. V pevninské transformaci falckého mýtu hraje Alžběta čím dál tím víc okrajovější roli, v centru pozornosti je jednoznačně Fridrich - první ze světských kurfiřtů, vůdce protestantské Unie a český král. Transformaci falckého mýtu období Fridrichovy svatby do „kontinentálních“ poměrů lze sledovat již od návratu do Falce, největších impulsů se jí dostává v době, kdy Fridrich přijal českou korunu. Více než posmrtná adorace nevykonaných činů zesnulé naděje protestantismu - anglického prince Jindřicha – a translace jeho duchovního dědictví na Fridricha, Alžbětina prvorozeného syna či Jindřichova a Alžbětina bratrance Kristiána Brunšvického, mají na kontinentě naději na širokou odezvu obecně přijímané biblické vzory izraelských soudců a králů. Starověký boží lid – Izrael – se stával předobrazem nového božího lidu – protestantských křesťanů, v jejichž prospěch byl bohem vyslán Fridrich jako nový Gedeon, Jozafat, David, Šalomoun či Zorobábel - obnovitel chrámu i města Jeruzaléma po babylonském zajetí. Tyto starozákonní archetypy byly použitelné v dobách příznivých i nepříznivých. Nejnosnějším byl příklad krále Davida - mladíka, kterého si Bůh vyhlédl a dal jej od proroka Nátana pomazat za příštího krále Izraele ještě za života předchozího nehodného krále Saula. Osud Davida, psance, pronásledovaného předchozím vládcem a po všem strádání nakonec dosazeného do královského postavení, stavěl před oči také žádoucí východisko a zdárné zakončení Fridrichova exilu. Dalším rozvedením tohoto schématu byl *Fridericus patiens*, král s aureolou mučedníka, připomínající utrpení „většího Davida“ - Ježíše Krista.

Cílem příznivců Fridrichova panování v Čechách bylo přenést do mysli co nejširšího okruhu recipientů myšlenkové vzorce a schémata, podporující obraz tohoto panovníka jako bohem vyvoleného politického garanta ohroženého protestantismu. Jejich výběr musel být akceptovatelný především pro české i německé protestantské prostředí a byl společným jmenovatelem obecně sdílených

očekávání, jejichž formování a šíření podmínila nejen existence kompaktního, převážně luteránského sasko-severočesko-lužicko-slezského regionu, ale také stále rostoucí počet kulturně i politicky relevantních jednotlivců z utrakvistického, bratrského či luterského prostředí jiných oblastí Čech a Moravy, jejichž názory formovala zkušenost pobytu na západoevropských univerzitách a zkušenost kontaktu s jinakostí příbuzného náboženského prostředí.

Již od roku 1619 se v rámci prezentace Fridricha jako naděje protestantismu setkáváme s následujícími schématy, vesměs prezentovanými ve formě proroctví:

- král mírotvorce starších proroctví (sybilská proroctví, Capistranus, Lichtenberg)
- král sjednotitel tří korun (nová aplikace staršího Paracelsova proroctví, původně určeného Ferdinandovi I.)
- hrdina proroctví z počátků české i německé reformace (Gartamarovo proroctví, Horologium Hussii)
- „Lev ze severu“ (Gartamarovo proroctví, pseudoparacelsové proroctví o lvu)
- vítěz nad Antikristem a apokalyptickým divokým zvířetem
- osvoboditel od papežského jha
- administrátor Kristovy tisícileté říše
- garant dovršení reformace a christianizace východních národů

Letáky profétického charakteru (V. okruh), sice názorně dokumentují spojitost s různorodými tradicemi evropského protestantismu, ale zároveň se upínají k ještě starším tradicím. Naděje, které Fridrichovi přisuzovaly mimořádnou roli zachránce protestantismu, vyrůstaly na substrátu křesťanských očekávání času konce, středověkých prognostik, doložených i údajných proroctví z počátků české i německé reformace. Byly založeny různorodých očekáváních dovršení reformace, které vyrůstaly z vnímání deficitu reformačních cílů. Jsou napojeny na učeneckou tradici milenaristického encyklopedismu a zároveň čerpají také z bohaté studnice lidových proroctví založených na neobvyklých přírodních jevech a prastaré přírodní symbolice.

Nejvýraznější roli hraje symbolika lva ze severu, která nespočívá pouze na heraldických symbolech. Je založena na vizi o čase konce ze 4. knihy Ezdrášovy, v níž miléniu předchází boj bohem pověřeného lva s orlem, jenž ztělesňuje tyranské lidské panství, které zneužívá svou moc. Toto schéma používá a transformuje jak vidění šmalkaldského radního Gartamara, tak pozdější pseudoparacelsové proroctví o lvu ze severu. Další přenos těchto očekávání

na Gustava Adolfa neznamenal konec spekulací o budoucí úloze Fridricha, již za Fridrichova života jsou tyto naděje spojovány s „celým jeho rodem“. Prognostické schéma „lev ze severu“ žije v prostředí protestantských komunit s tradicí exilu z Čech (Drážďany) svým životem ještě roku 1700 a později.

Výše uvedená očekávání pozitivního budoucího vývoje souvisela s vnitřní potřebou zdůvodnit smysl prožívaných těžkostí a utrpení a zdůvodnit, že tato „kázeň Hospodinova“ (řečeno slovy Komenského předmluvy ke Kottarovým proroctvím z r. 1625) nepřišla *trefuňkem aneb per fatum stoicum*, ale je součástí *neproměnných dekretů Božích*, nezměnitelného božského plánu. S tím souvisí i hledání místa jednotlivce i širších společenství v tomto plánu, tedy i hledání místa české reformace v evropském měřítku. I v luterských či kalvínských kruzích mají valdenští či „boží muži“ Hus a Jeroným své místo mezi svědky pravdy. Často je připomínáno údajné Husovo proroctví, předpovídající budoucí činnost Martina Luthera. U luteránů, zvláště českých, se uplatňuje schéma začlenění české reformace do obecnějšího rámce, směřujícího k celkovému dovršení reformačního procesu, charakterizovaného linií Hus – Luther – Arndt.

Vnímání české reformace jako počátku, na který Luther navázal, se odrazilo i ve vnímání zvláštního postavení české církve či národa, vědomí jeho zvláštního úkolu popřípadě i až mesianistických pocitů vyvolaného společenství, které se stává exemplarem, na jehož osudech chce Bůh cosi zjevit. Tato konstrukce se prokázala být nosnou zejména pro situaci českých protestantů v exilu. Nápadným rysem je připsání zvláštního postavení zemím, v nichž mělo reformační hnutí počátek. I když se v letáčích v souvislosti se zemí, z níž nová česká královna pocházela, setkáváme s připomínkou Viklefova vlivu na Husa, zdůrazňují letákové texty, které jsem zpracovávala, spíše zvláštní roli i odpovědnost Českého království, v němž zazněl Husův hlas i Lutherova Saska (Kotter: „země, která byla jako první kojena prsy evangelia“). Ohrožení protestantismu v zemi, kde byl položen základ k reformaci, vede některé české exulanty k aplikaci klíčových míst ze Zjevení sv. Jana na situaci českého státu či pronásledované české církve. Čechy vystupují v roli ženy ze 12. kapitoly Zjevení, která s *úzkostí porodila Krista, aby se ujal své říše*, jsou lvicí, jež zrodila mladého lva, který přijde ve jménu Páně od půlnoci. Ačkoli přemožení Čechové leží jako dva svědkové z 11. kapitoly Zjevení bez života *na ulici velkého města, které se duchovně jmenuje Sodoma a Egypt, kde byl náš Pán ukřižován*, budou opět přivedeni k životu a Bůh je opět

pozvedne jako žádný národ na světě (Felgenhauer, „Bon Avisa“). České království zažije obnovu jako kdysi Jeruzalém a král Fridrich bude jako starozákonní Zorobábel nositelem obnovy „pravého náboženství“ (Felgenhauer, „Alerm Posaun“). Jiným výrazem podobných tendencí je zasazení českých událostí do dějinných schémat osudových period, v nichž má kromě husitských válek, vpádu Pasovských, staroměstské exekuce význačné místo i role krále Fridricha, naznačená proroctvími o lvu ze severu (Partlic). Zvláštní status v „čase konce“ mají prorocká sdělení, která se zaštiťují osobou Jana Husa či byla uchována „skrze věrného husitského kazatele“. K nim patří například „Horologium Hussii“, přinášející tajné poznání, týkající se závěrečného období tohoto světa, které bude předcházet úsvit milénia.

Snaha zdůvodnit současný nežádoucí stav a dát smysl současnému prožitku negativní zkušenosti, vrcholí ve vizích Kryštofa Kottera a Kristiny Poniatowské. Ty svědčí o tom, že vznik textů a obrazů, přenášejících profétické obsahy, byl také součástí zápasu jednotlivců i společenství o zachování morálních hodnot, které válečná doba popírala, o smysl a relevanci pojmů, zásad a postulátů, přijatých v mírové době. Mnohé myšlenky, vyjádřené u Kottera a Poniatowské, směřují k nadkonfesionálnímu pojetí křesťanství. Kotter i Poniatowská se na jinověrce dívají jako na potenciální spolubratry, kterým Bůh v blízké budoucnosti projeví svou milost. Jejich texty se nedotýkají obrácení Židů, jež bylo s časem konce rovněž spojováno, ale upínají se k rozšíření křesťanství do islámských zemí. K obrácení východních končin (tureckého sultána s jeho poddanými) a roli Fridrichovy vlády v této záležitosti se vztahuje nejen řada tehdejších proroctví založených na neobvyklých přírodních jevech a pradávne přírodní symbolice, ale také pasáže Kotterových textů, především Kotterův sen z roku 1625 (tedy z doby po uzavření vidění), který se vyskytuje v českém vydání Kotterových proroctví tištěném v Polsku roku 1628/9 a do německého vydání z roku 1631 nebyl zařazen. Vidění Kryštofa Kottera a Kristiny Poniatowské kladou důraz na individuální prožitek víry i křesťanskou povinnost pozitivního jednání s bližními – křesťany i jinověrci – a předznamenávají postuláty pietismu. Jejich přístup se odlišuje od pozdějších proroctví Mikuláše Drabíka.

Tato útěšná proroctví a z nich vyplývající myšlenkové dědictví se pojí převážně s prostředím exilu. Rychlost jejich šíření lze sledovat na případech téměř okamžité recepce v dobových kronikářských zápisech. Tyto prorocké texty se postupně

stávají součástí myšlenkové výbavy nového prostředí. Jejich ohlas v rekatolizovaných zemích České koruny je pouze nepřímý. Zde je hlas nekatolické publicistiky překryt masívní císařskou propagandou, podpořenou ještě pádnějšími prostředky. Recepce těchto obsahů zde zaznamenáváme u ilegálních či trpěných protestantských enkláv, později sehraji roli v konstituci vlastního obrazu různých protestantských skupin, při vytváření sebepojetí národního společenství a posléze se jim dostane podílu i na zdůvodnění státotvorných koncepcí.

Protifalcká (zjednodušeně řečeno císařská) **publicistika**, je ve srovnání s českofalckou ve shromážděném souboru zastoupena menším počtem letáků – 133 tisky. Na první pohled se od ní liší vysokým počtem anonymních letáků bez impresu. K autorství se přiznalo pouze 6 autorů a jeden monogramista, ze zbývajících anonymní masy bylo možno identifikovat pouze jednoho autora. Z množství autorů, kteří se na protifalcké publicistice museli podílet, lze tedy uvést jen několik jmen.⁹²⁰ Také impresum bylo uvedeno jen v 16 případech, šestkrát bylo uvedeno pouze místo tisku, přičemž i tento údaj je často nutno brát s rezervou.⁹²¹ K poměrně velkému počtu letákových tisků se přiznalo pouze těchto několik tiskařů a jen v několika případech bylo udáno místo tisku:

Tiskárny a místa tisku císařských letáků v letech 1619-32

Tiskař	Místo tisku	Počet letáků	Čísla v soupisu
Aperger, Andreas	Augšpurk	1	238
Bergin, Anna	Mnichov	1	155
Lamberg, Abraham & Kloseman, Kašpar	Lipsko	1	111
Leopold, Tobiáš	Praha	2	235, 209
Mannasser, Daniel	Augšpurk	1	295
Mang, Sara	Augšpurk	2	16, 49b

⁹²⁰ Adam Luxfues (115), Matheus Rothareus (111), monogramista M. S. T. (u jedné z variant 154), Václav Sichem (131), Augustin Schwind (neuvezený autor části letáků 129 a 152), Jansen, Ernst Ludwig z Darmstadtu / z latiny přeložil, vysvětlivkami opatřil / (15), Lomnický z Budče, Šimon (209, 229), Pěčka z Radostic, Michal (270?, 286).

⁹²¹ Tuto skutečnost dokumentuje i fiktivní uvedení místa tisku *Gedruckt zu Bauersleid vnder Jägerdörfer Gebiet im Thiergarten bey dem Böhemischen Ohrlöffel Anno 1621* (Č. 56), posměšek, připomínající středisko proticísařského odporu, místo porážky českofalckých vojsk i název druhého pokračování stavovských letáku okruhu *Variorum Discursuum*, které reprezentovalo „druhé zazvonění husitského zvonu“. Také údaj *Leiden* je s ohledem na význam slova v němčině nutno hodnotit v souvislosti s obsahem tisku.

Schneider Wolfgang	Praha	1	108
Schramb, Niclas	Newstatt a. d. Hart	1	15
Schump, Wolfgang	Vídeň	1	162
Sichem, Václav	Praha	1	131
Verhoeven, Abraham	Antverpy (<i>sur le Lombarde Veste, au Soleil d'or</i>)	3	23, 67, 236
Zesslaw, Johann	Vídeň	1	49a
	<i>zu Antorff</i>	1	127
	Antverpy	1	24
	Antverpy (<i>in de Huyuetter stract</i>)	1	65
	Leiden	2	59, 135
	Praha	2	57, 249
	Vratislav (<i>zu Preslaw auf dem Ziehmarckt</i>)	1	44
císař. úřední tisky bez impresa		2	78, 79

Rovněž k vyobrazením protifalckých ilustrovaných jednolistů se rytci příliš nehlásili, jmenovitě je znám Pěčkův spolupracovník Caspar Dooms, pražský Václav Sichem a rytec, tiskař a nakladatel Daniel Mannasser z Augsburgu. Zatímco předbělohorské protifalcké letáky ve srovnání s česko-falckými tisky tak početné nebyly, záplava úředních tisků s texty klatby a následných pamfletů a alegorií, zesměšňujících Fridricha Falckého významně přispěla roku 1621 k prvnímu publicistickému vrcholu třicetileté války a doznívala v dalších letech. Pamflety (107 letáků) tvoří přibližně třetinu ze souboru, který jsem zkoumala a reagují na události Fridrichovy vlády v Čechách, bělohorskou porážku, cestu Fridricha a Alžběty do exilu a jejich pobyt v Haagu. Příznačné je, že příliš nereflektují vojenské aktivity Fridricha na území říše roku 1622, ani jeho pozdější účast na tažení Gustava Adolfa (vjezd do Augsburgu a Mnichova).

Ačkoli je společným znakem této skupiny letáků anonymita jejich tvůrců, nakladatelů a tiskařů, přesto je ze zkoumání tohoto většího celku zřejmé, že se císařská publicistika formovala v ohniscích, symbolizovaných osou Vídeň - Praha - Mnichov - Antverpy (španělské Nizozemí), která byla ve vzájemném kontaktu především díky dobře organizované říšské poště. Nejméně vypovídá mnou shromážděný soubor o vídeňském centru, kde nebyly tištěny jen císařské oficiální tisky, které zde reprezentuje tisk klatby na Fridricha z tiskárny Johanna Zesslawa.

Podle exemplářů z této tiskárny je doložen tisk textu klatby v německých městech, např. u Sary Mangin v Augsburgu, ty byly ovšem tištěny i na mnoha jiných místech bez impresa. Z rozboru tisků vyplývá zvýšená aktivita mnichovského okruhu právníků kolem Viléma Jochera, jenž hrál význačnou roli již při formulaci a šíření textu klatby. V Mnichově byla také uspořádána a poprvé vydána „Anhaltská kancelář“ jako soubor diskreditačních materiálů, které měly dokumentovat „notorické zločiny“ falckraběte a jeho spojenců a oprávněnost císařské klatby proti nim. Mnichovské centrum se všemi prostředky podílelo na různých způsobech zdůvodnění přenesení kurfiřtské hodnosti na Maxmiliána Bavorského. V zájmu mnichovského dvora bylo také šíření různých líčení bitvy na Bílé hoře, ať už šlo o tisky zpravodajského typu či tisky glorifikující Maxmiliánův podíl na upevnění habsburského trůnu.

Oblast španělského Nizozemí, reprezentovaná zvláště antverpskou tiskárnou Abrahama Verhoevena, přispívala k tažení proti falckraběti jak pravidelným zpravodajstvím o vývoji českých událostí, tak začleněním pamfletů či chronogramů proti Fridrichovi do renomovaných týdenních novin, jež Verhoeven vydával a které měly čtenáře v celé Evropě.⁹²² Nelze vyloučit, že i mezi pamflety, které udávají jako místo tisku Antverpy, se skrývají další letáky, které vyšly z Verhoevenovy officíny. To výrazně přispívalo k upevnění fiktivního portrétu Fridricha Falckého jako notorického rebela v geograficky oddělených oblastech, které Habsburkové ovládali. Zkouáme-li genezi nejúspěšnějších pamfletů proti Fridrichovi (Postilión, Neues KönigFest, Pražský kuchař) zjistíme, že nizozemské verze patří k nejstarším, které byly zachyceny. (Nizozemské podněty však v té době byly velkým inspiračním zdrojem pro německou literaturu obecně, což dokumentuje i nástup alexandrinu v tehdejší německé poezii, jehož výskyt na stránkách letáků je předmětem výzkumu literárních vědců).

Praha byla po bitvě na Bílé hoře do značné míry spíše objektem pozornosti zpravodajských tisků a letáků oslavujících bělohorské vítězství, císařská publicistika vznikala však pochopitelně i zde. Významnou roli hrála produkce tiskárny Tobiáše Leopolda, která těžila z předchozích i pobělohorských aktivit Pěčky z Radostic a dávala příležitost autorům, kteří chtěli odčinit své předchozí

⁹²² Tisky Verhoevenovy tiskárny v Antverpách s širší tematikou stavovského povstání zachytil též Jaroslav Miller, *Tištěné prameny o českém stavovském povstání z let 1618–1621 v anglických knihovnách*, in: FHB 20 (2002), s. 196–202.

nasazení ve prospěch českofalcké strany (Lomnický). Leopoldova tiskárna - podpořená přítomností bavorských vojsk v Praze - oslavila nejen císařské vítězství, ale patřičně zdůraznila i roli bavorského knížete. Společným zájmem byla glorifikace pražského vítězství a podpora legend o zázračné božské pomoci, například o zázraku prostřednictvím zázračného mariánského obrazu v rukou Dominika a Jesu Maria. Leopoldova pražská tiskárna se stala nástrojem císařské politiky v podrobené zemi a šířila pamflety, které svým líčením Fridricha jako zavrženíhodného rebela, na něhož se snáší spravedlivý trest, měly nejen upevnit smýšlení zdejších katolíků, ale přimět zejména nerozhodnější nekatolíky k větší ochotě přijmout císařské řešení českých poměrů. Pamflety v české řeči jsou však i v její produkci spíše výjimkou – doložitelný je pouze „Postilión“, který byl přeložen z němčiny a dočkal se v Leopoldově pražské tiskárně rozšířené české verze. Ochromená Praha ztrácí posléze na významu i pokud jde o zpravodajskou publicistiku ve prospěch Vídně a Vratislavi, kde ve dvacátých letech vzniknou pravidelné týdenní noviny.

Na pamfletech proti Fridrichovi Falckému se podílely i tiskárny v místech, ovládaných císaři věrnými luterány a také některá říšská města se tiskem pamfletů snažila demonstrovat svou loajalitu k císaři. V době, kdy respektování říšských výnosů, které postihovaly pisatele, prodejce i kupujícího nactiutračných tisků, nebylo možno prosadit ani v běžných případech, byl klatbou stížený psanec nejen bezbranným terčem posměchu, ale skýtal dobrou obživu všem, kteří se na vzniku, distribuci a prodeji těchto letáků podíleli. Zhodnocení těchto skutečností najdeme již na stránkách tehdejších letáků, nejen v dialogu autora pamfletů s jeho oponentem („Einred und Antwort“), ale i ve fiktivním rozhovoru Fridricha s holandským rybářem a zámožným tkalcem, v němž se „královské hadry“, obnošené šaty psance, stávají zdrojem pro výrobu papíru, na němž se mohou psát nejen prosebné dopisy, ale i zlovolné pamflety proti bývalému králi. Tyto útočné letáky šly dobře na odbyt a jejich tisku se mohl ujmout v podstatě kdokoli, kdo chtěl vydělat.

Autoři pamfletů nejčastěji užívali následující modely a vzorce diskreditace:

- zpochybnění a zesměšnění Fridrichova královského statu ve škále *zimní král - král z karetní hry - masopustní král*
- kritika kalvinismu jako příčiny všeho zla
- exemplární prezentace příkrého zvratu Fridrichova osudu jako zákonitého

důsledku jeho mládí, charakterových vad, nectností, omylů a přestupků proti božím příkázáním

- prezentace Fridricha jako oběti manipulátorů (Scultetus, Camerarius, Anhalt, Thurn, čeští stavové)
- prezentace Fridricha jako hlavního viníka české i falcké katastrofy

Univerzálně použitelnou platformou, která sjednocovala hledisko katolíků i ortodoxních císaři věrných luteránů, byla zejména kritika kalvinismu. Ta umožňovala například naprosto nekomplikovaný přetisk císařských katolických protifalckých tisků v luteránském Sasku. Převzaté pasáže si jen málokdy vyžádaly nepatrných úprav, a proto lze někdy jen s obtížemi vyřešit otázku provenience. Jako úspěšná a zejména v budoucnu stále aktuální se jevila také konstrukce obrazu Fridricha jako hlavního viníka bělohorské katastrofy a jejích důsledků, která nezněla libě jen přívržencům císaře, ale hodila se ke konstituci pozitivního sebenazírání jak některým složkám české společnosti, tak Fridrichovým bývalým spojencům z protestantské Unie.

Z hlediska technik ovlivňování veřejného mínění zde byla použita řada osvědčených prostředků: neodůvodněné tvrzení, efekt opakování, hyperbola, zjednodušení, zevšeobecnění a topos. Komično se zde projevilo jako zbraň, která disponovala arzenálem prostředků, jejichž účinek byl odstupňován od úsměvu přes smích k různým stupňům výsměchu až po výsměch nenávistný, směřující k likvidaci protivníka. Nesmírně důležitá fáze vtištění předávaného obsahu do mysli recipienta těžila z nápadité struktury obrazové, textové i hudební roviny letáku, technik aktivizace čtenáře (luštění rébusového textu či tištěného labyrintu, zpěv, usměrnění myšlenek čtenáře pomocí propojení textu a obrazu legendou) i čtenářských praktik společného čtení/zpěvu, recepce poslechem a následné druhotné komunikace jednotlivých subjektů o přečteném/zpívaném.

Recepce pamfletů se pochopitelně odvíjela od postoje jednotlivých recipientů, popř. zájmových skupin. O jejich různých podobách vypovídá diskuse tvůrce pamfletů s jeho oponentem na jednodlistu „Einred und Antwort“ a svědčí o ní i trpké glosy Fridrichova stoupence Pavla Skály ze Zhoře, či sběratelská vášeň, s níž tyto letáky k větší slávě císaře Ferdinanda II. shromažďoval například císařský rada František Gottfried Troilus z Lessotu, jenž měl své statky v niském knížectví. Masivní císařská propaganda nacházela kladnou odezvu u katolického publika či publika z kruhů ortodoxních, protikalvinisticky zaměřených luteránů, působila na

upevnění názorových pozic vlastních řad. Měla vliv zejména na dosud nerozhodnuté, kteří z různých důvodů hledali zdůvodnění změny vlastního postoje. U jedinců a skupin, jednoznačně a hluboce zájmově spojených s česko-falckou stranou, neměly útoky pamfletistů naději na úspěch a vyvolávaly různé silné rezistentní reakce. Ty se blížily účinkům, které komunikační teorie popisují pokud jde o vliv zastrašujících apelů na průběh komunikace. Byly nejen impulsem k vytěsnění sdělovaného obsahu, ale i motivací k rozhodnému vnitřnímu i vnějšímu odporu. Takto reagující jedinci ovšem dříve či později volili emigraci a na územích, která císařští ovládali, se - pokud jde o obsah komunikace - pak šířila pouze jednobarevná sdělení, kterým bylo čím dál tím těžší odolávat.

Zamýšlený publicistický záměr - zdůvodnění klatby, translace kurfiřtské hodnosti a upevnění fiktivního portrétu notorického rebela nevalných vlastností - se vydařil do té míry, že tento umělý obraz nabýval podoby neoddiskutovatelné reality a jakákoli pochybnost o jeho relevanci dostávala punc neinformovanosti či zrady. Fridrich tak čím dál tím víc ztrácel svou vlastní tvář a byl ztotožňován s obrazem, který razili autoři císařských pamfletů. Jejich interpretace, kterou zpečetilo vítězství habsburského domu a upevnění jeho pozic v následujících staletích, se čím dál tím víc stávala samozřejmou, všeobecně známou „pravdou“, o níž se nepochybovalo a kterou se vzrůstajícím časovým odstupem téměř nikdo necítil potřebu revidovat. To ovlivnilo také historiografický obraz Fridricha Falckého v dalších staletích.

II. Fridrich Falcký jako předmět pozornosti historiků

Fridrich Falcký byl předmětem pozornosti autorů textů historiograficko-literárního typu prakticky již od své svatby v Anglii. Již od počátku vytvářela jeho obraz tištěná hodnocení zpravodajského i polemického charakteru, která soudobí kronikáři užívali jako validní pramen k doložení svých tezí. Tištěný leták, zvláště ilustrovaný jednolist, který byl již ve své době předmětem sběratelského zájmu, byl užíván jako nepostradatelný pramen v tehdejších kronikářských pracích vítězů i poražených. Dokladem toho je jak postup Pavla Skály ze Zhoře, jenž mnohé tisky různé provenience ve své kronice uvádí v českém překladu, tak „Österreichischer Lorbeerkranz“ z roku 1626, v němž Michael Caspar Londorp pod pseudonymem

Nicolaus Bellus oslavoval habsburská vítězství.⁹²³ Fridrichův osud se stal předmětem různorodé interpretace, na jejíž podobě měla výrazný podíl patřičně rasantní protifalcká letáková publicistika let 1619-1621, včetně textů z říše literární fikce.

Jedním z autorů, kteří Fridrichovy životní okolnosti již ve dvacátých letech 17. století takto komentovali, byl i jeho bavorský současník, člen jezuitského řádu Jacobus Balde (1604-1668), jenž v delším básnickém díle „Regnum veterum poetarum“ z roku 1628 pojednal události prvních fází třicetileté války ve stylu různých antických básníků. Součástí sbírky je i báseň „EPISTOLA FRIDERICI ELECTORIS PALATINO AD CONIUGEM. POST AMISSAM BOHEMIAE CORONAM IN ANGLIAM REDEUNTEM“, jež je fiktivním dopisem Fridricha Alžbětě, která se jej chystá opustit a odjet do Anglie. V návaznosti na četné pamflety roku 1621 je zde sice odhalována královnina ctižádost jako hlavní příčina falcké katastrofy, ale působivé vyjádření elegické tragiky Fridrichova osudu přece jen vypadává z obvyklého rámce protifalcké bavorské propagandy, především pro lidský prožitek (byť fiktivní) situace, v níž je hlavní hrdina zachycen. Tento rys prozrazuje svébytnost autorových názorů, které v budoucnu povedou k tomu, že se již renomovaný univerzitní profesor, uznávaný mnichovský pedagog (vychovatel Maxmiliánova synovce) a později i dvorní kazatel, dobrovolně vzdá úřadu bavorského historiografa, neboť nedokáže uvést do souladu své pojetí pravdy s požadavky mnichovského dvora.⁹²⁴

Jiný pohled na Fridrichovu osobnost a situaci přinesl o pět let později (1633) heidelberský učenec Daniel Pareus, tedy autor, jenž pocházel z rodiny, tradičně spjaté s falckými Wittelsbachi. Jeho dílo „Historia Palatina“, vydané ve Frankfurtu roku 1633, si ve srovnání s předchozí prací klade jasné historiografické cíle, které tvoří protipól vídeňské a mnichovské optiky. Podobně jako na stránkách letáků,

⁹²³ Nicolaus BELLUS, *Österreichischer Lorbeerkrantz*, Frankfurt am Main 1626.

⁹²⁴ Příslušník jezuitského řádu Jacobus Balde (1604-1668), pocházel z vážené úřednické rodiny, studoval na jezuitských univerzitách v Molsheimu a v Ingolstadt, roku 1633 byl vysvěcen na kněze, o dva roky později jmenován profesorem rétoriky v Ingolstadt, od roku 1637 vyučoval na mnichovském jezuitském gymnáziu a současně se stal vychovatelem prince Alberta Zikmunda, synovce kurfiřta Maxmiliána I. Později vystřídal Jeremiáše Drexela v úřadu dvorního kazatele. Následující povolání – role bavorského historiografa jej přivádí do konfliktu mezi očekáváním dvora a láskou k pravdě, po krátké době úřad složil. Ze zdravotních důvodů byl 1650 přeložen do jezuitské koleje v Landshutu, pak do Ambergu a od podzimu 1654 působil jako dvorní kazatel falckraběte v Neuburgu, kde zemřel 9. srpna 1668. Wilhelm KÜHLMANN – Hermann WIEGAND, *Parnassus Palatinus. Humanistische Dichtung in Heidelberg und der alten Kurpfalz*, Heidelberg 1989, s. 267, 268. Latinsko-německá edice básně na s. 212- 227.

sympatizujících s Fridrichovým osudem, je pro Parea Fridrich „Fridericus patiens“, jehož osud je podoben osudu starozákonního krále Davida, pomazaného božím prorokem Nátanem za krále ještě za života předchozího nehodného vládce, s nímž se nevyhnutelně dostává do konfliktu. V téže roce (1633) dokončil Pavel Stránský ze Zapské Stránky svůj latinský spis „Respublica Bojema“, který věnoval „synům nejjasnějšího kdysi krále českého Fridricha.....rodným bratřím Robertovi a Mořicovi“. V VIII. kapitole („O českých knížatech a králích“) je Fridrich popsán jako „vládce dokonalého nadání i soudnosti, velmi oddaný zbožnosti, šťastnější v míru nežli ve válce, vyrovnaně umírněný stejně za úsměvu jako za burácení osudu, otec mnoha dítek“.⁹²⁵ Čtyři roky před uzavřením vestfálského míru připomněl genezi třicetiletého konfliktu Nicolaus Helvicus ve svém díle „Theatrum Historiae Universalis“,⁹²⁶ věnovaném bamberskému biskupovi. Navzdory zornému úhlu, jenž se rozhodně lišil od pohledu českých exulantů, referoval značně podrobně a bez útočných poznámek o průběhu korunovace falckraběte Fridricha v Praze. /Text vyznívá takto možná i proto, že autor své informace zřetelně čerpal z některého z protestantských letáků, které roku 1619 korunovaci podrobně líčily; vzhledem k údaji o počtu pěti osob, které krále podle Helvica korunovaly, přichází v úvahu ilustrovaný jednolist „Wie der durchleuchtigste und hochgeborne Fürst und Herr Friederich... zum König in Böheimb zu Prag...gekrönet worden“ (Č. 302)./

Jedno z prvních životopisných pojednání věnovaných bývalému českému králi vzniklo ještě v posledním desetiletí 17. století v souvislosti s rekapitulačními náladami, motivovanými smrtí Fridrichova vnuka a vymřením rodové větve Falc-Simmern. Tehdy vznikly životopisy tří posledních kurfiřtů z pera Johanna Friedricha Reigera.⁹²⁷ Z nevelkého počtu prací následujícího století lze připomenout latinské pojednání Johanna Davida Koelera, které vyšlo roku 1716 v Altdorfu pod titulem „Fridericus V., Comes Palatinus Rheni et Elector affectans Regnum Bohemiae“. Asi o 7 let později (1722/23) vydal David Fassmann své „Rozhovory z říše mrtvých“, v nichž líčí běh života bývalého českého krále ve

⁹²⁵ Bohumil RYBA (ed.), *Pavel Stránský, Český stát - Okřik*, Praha, 1953, s. 9 /věnování/, s. 240.

⁹²⁶ Nicolaus HELVICUS, *Theatrum Historiae Universalis Catho: Protest.*, Frankfurt nad Mohanem 1644, tištěno u Matthea Kempffera nákladem Johanna Gottfrieda Schönwettera (KNM 40 B 9).

⁹²⁷ Johann Friedrich REIGER, *Lebensgeschichte Der weyland Durchleuchtigst. Kurfürsten in der Pfaltz /Friderich des V., Carl Ludwig/ und Carl. Worinnen die Böhmische Unruhe, der*

formě fiktivního rozhovoru Fridricha Falckého s jeho synem kurfiřtem Karlem Ludvíkem.⁹²⁸ Pak následuje určitá cezura. V českých zemích připomene na sklonku 18. století vládu Fridricha Falckého L. Glückselig ve své práci o dějinách korunovačního ceremoniálu českých králů a královen, která je motivována zvýšeným zájmem o tuto problematiku v souvislosti s pražskou korunovací Leopolda II. českým králem v září roku 1791. Autor si je vědom specifik aktu Fridrichovy korunovace, jíž opět popisuje na základě líčení letákové publicistiky.⁹²⁹

Další práce, které se o Fridrichovi Falckém zmiňují, pocházejí až z 19. století. Jejich motivací rovněž není nějaké oživení zájmu o osobnost tohoto českého krále jako takovou, ale spíše o témata, v jejichž souvislosti nelze tuto historickou postavu pominout. Jejich výběr souvisel s palčivými otázkami doby, které byly odlišně vnímány v německém i rakouském historiografickém kontextu. V souvislosti se snahami o sjednocení Německa to bylo téma třicetileté války jako příčiny rozdrobenosti říše, z dřívějších osvícenských období pokračovala adorace lidové poezie, na kterou se napojily četné německé edice tzv. historicko-politických písní třicetileté války, tj. letákových textů zpívané publicistiky (*Liedpublizistik*). Motivací byla také akcentace regionálních dějin. Celkem logicky se tématu chopili historikové z Rýnské Falce a Nizozemí.

Snahu vnést více světla na hodnocení Fridricha Falckého projevil heidelberský profesor historie Ludwig Häusser ve svých „Dějínách Rýnské Falce“ (1845), jenž představil českého krále jako sympatického, zbožného a čestného muže, jemuž se staly osudnými nepříznivé poměry. Tím Häusser navázal na historiografickou linii Daniela Parea, která byla v souladu s obsahovou náplní česko-falcké publicistiky. Základní kontury jejího poselství však dostaly v předrevolučním Německu aktuální zabarvení. Häusser vidí dobu třicetileté války pod zorným úhlem měšťansko-liberální optiky konfliktu pokroku s reakcí, kritizuje politiku Habsburků i mnichovských Wittelsbachů a pranýřuje rekatolizační postupy v bývalých Fridrichových zemích.

Dreyssigjährige Krieg...Durch einen ganz kurtzen Begriff annehmlich beschrieben. Cölln / Leipzig, 1693.

⁹²⁸ David FASSMANN, *Gespräche im Reiche derer Todten*, 42. *Entrevue zwischen FRIDERICO V. Curfürsten von der Pfaltz/ welcher die Böhmische Crone angenommen/ und seinem Sohn CAROLO LUDOVICO...*, Leipzig 1722/23.

⁹²⁹ L. GLÜCKSELIG, *Geschichte des Krönungs-Zeremoniells der Könige und Königinnen in Böhmen*, Praha 1791.

Historickou práci biografického a kulturně-historického zaměření, jejíž těžiště tvoří život královské rodiny v exilu a osudy jejich dětí, vydal roku 1859 nizozemský reformovaný kazatel Gilles Dionisius Jacobus Schotel „De Winterkonink en zijn gezin“.⁹³⁰ Tato práce se stala základem, na němž o něco později stavěli další nizozemští historikové, například Cornelis Ascanius van Sypesteyn.⁹³¹

Na ducha Häusserovy práce navázala roku 1873 stručnější Fridrichova apologie z pera ansbašského rodáka Karla Bayera, která je jedním z obzvlášť zřetelných příkladů interpretace minulosti v duchu aktuálních potřeb doby.⁹³² Reprezentuje jednu z aktualizovaných podob protestantského/falckého mýtu. Autor zdůrazňuje protikladné směřování snah habsburských „utiskovatelů“ a evangelického mučedníka Fridricha, oslavuje bohem seslaného zachránce Gustava Adolfa a náhlý skon obou protestantských králů chápe jako „obětní smrt“, která příští generace zavazuje k boji proti habsburskému panovnickému domu a katolictví. Zákonitým důsledkem tohoto postoje je „založení nové, na Habsburcích nezávislé říše“. Bayerův pohled tedy jasně determinovala atmosféra prvních měsíců po sjednocení německých zemí a začínajícího „kulturního boje“ (*Kulturkampf*),⁹³³ zároveň však tento historik vědomě či bezděčně navázal na archetypy, přítomné na letácích třicetileté války, oslavujících Fridricha Falckého či Gustava Adolfa, především pak na posmrtných adoračních ilustrovaných jednolistech, věnovaných švédskému králi. Zprostředkující roli zde dozajista sehrály tehdy oblíbené edice „historicko-politických lidových písní třicetileté války“.

Pokud jde o rakousko-bavorský kulturní prostor 19. století, vychází postoj historiků nadále z linie tradiční habsburské nezpochybnitelné rétoriky vítězů, sahající až ke Khevenhillerovým *Annales Ferdinandeí*.⁹³⁴ V rámci edice biografii známých Wittelsbachů vydal roku 1824 bavorský historik a archivář Felix Josef

⁹³⁰ Gilles Dionisius Jacobus SCHOTEL, *De Winterkonink en zijn gezin*, Tiel 1859. Autor zde věnuje značnou pozornost také Fridrichově dceři Alžbětě.

⁹³¹ Cornelius Ascanius van SYPESTEYN, *Het hof van Boheme en het leven in Den Haag in de XVIIe eeuw. Eene Voorlezing*. Amsterdam 1886.

⁹³² Karl BAYER, *Churfürst Friedrich V., erste Abteilung*. Programm der Königlichen Studienanstalt zu Schweinfurt für das Schuljahr 1872/1873. Schweinfurt 1873.

⁹³³ TAMTÉŽ, s. 2, 9, 21. Srv. Peter BILHÖFER, *Nicht gegen Ehre und Gewissen. Friedrich V., Kurfürst von der Pfalz – der Winterkönig von Böhmen*, Heidelberg 2004, s. 17.

⁹³⁴ Franz Christoph KHEVENHILLER, *Annales Ferdinandeí oder Wahrhafte Beschreibung Kaisers Ferdinandi Des Andern, Mildesten Gedächtnis, Geburth, Aufferziehung und bishero in Kriegs- und Friedens-Zeiten vollbrachten Thaten, geführten Kriegen und vollzogenen hochwichtigen*

Lipowsky své „historicko-životopisné vylíčení“ života „zimního krále“, které se vyznačovalo řadou nepřesností a vyvolalo kritické reakce již u současníků.⁹³⁵ Onno Klopp, jenž působil v Hannoveru a ve Vídni, přijal ve svých obou pracích věnovaných třicetileté válce⁹³⁶ za bernou minci dávno etablované schéma Fridrichovy charakteristiky, známé již z katolických letáků, referujících o pražských událostech na sklonku roku 1619 (Č. 152, 129) - obraz poslušné loutky, slepě následující své ctižádostivé rádce. Jeho největší hřích – přijetí české koruny - bylo „*felonii, spáchanou na svrchovaných právech dobrotivého císaře.*“ Také další tvrzení zmíněných letáků, že kořenem všeho zla a příčinou fatálních důsledků Fridrichovy politiky byl zhoubný vliv kalvinismu, plně souzní s osobními náboženskými antipatiemi tohoto autora.

V rakousko-bavorském kulturním okruhu 19. století se ovšem těžko setkáme s pozitivnějším historickým hodnocením falckého kurfiřta, jehož si čeští stavové zvolili za krále. Také dvě syntetické práce českého historika Antonína Gindelyho,⁹³⁷ bývalého učitele korunního prince Rudolfa, v podstatě s naprostou samozřejmostí přejímají argumentaci vítězů a vycházejí z pozic vídeňského a mnichovského dvora z období třicetileté války. Jeho líčení některých událostí (například kalvinistické očisty chrámu sv. Víta) postupují krok za krokem přesně podle letákových referencí katolické provenience,⁹³⁸ které ostatně přejímal i saský agent. Obě Gindelyho práce, zvláště však „*Dějiny českého povstání*“, jsou ovšem imponujícími líčeními událostí s jejich politickým, náboženským i hospodářským kontextem souvislostí, doložených řadou pramenů. Jejich autor byl však primárně soustředěn na výklad celku a Fridrichova osoba pro něho byla pouze nedůležitým, sekundárním a v podstatě vyměnitelným kamínkem v globální mozaice. Rovněž Gindelyho studie „*Friedrich der V. von der Pfaltz, der ehemalige Winterkönig von Böhmen seit dem Regensburger Deputationstag vom Jahre 1622 bis zu seinem*

Geschäften...bis auf das 1637.Jahr vorgelauffenen Handlungen und denckwürdigen Geschichten. In Zwölf Theilen mit vielen Kupffern. Leipzig 1721-1726, 2. vydání.

⁹³⁵ Felix Josef LIPOWSKY, *Friedrich V., Churfürst von der Pfalz und König von Böhmen. Eine historisch-biographische Schilderung.* München 1824.

⁹³⁶ Onno KLOPP, *Tilly im dreißigjährigen Kriege*, 2 Bände, Stuttgart 1861; TÝŽ, *Der dreißigjährige Krieg bis zum Tode Gustav Adolf 1632*, 3 Bände, Paderborn 1891-6.

⁹³⁷ Antonín GINDELY, *Dějiny českého povstání léta 1618*, díl I-IV, Praha 1870-1880. TÝŽ, *Geschichte des Dreißigjährigen Krieges in drei Abteilungen*, Leipzig - Prag 1882-84.

⁹³⁸ Antonín GINDELY, *Dějiny českého povstání léta 1618*, díl II, s. 244 se na letákové texty pocházející z jednoho zdroje (líčení slavatovského úředníka Augustina Schwindta) v poznámkách jasně a přímo odvolává. Jde o tisky „*Grewel der Verwüstung*“ (Č. 152) a z něj vycházející „*Pragerische Reformation*“, tj. „*Reformation Der Königlichen Schloßkirchen zu Prag*“ (Č. 250).

Tode“,⁹³⁹ která svým názvem slibuje monografické zaměření na osobnost českého krále v označeném desetiletí, nepřináší jiný zorný úhel. Gindely věnuje pozornost především průběhu diplomatických jednání, Fridrich pro něho zůstává nadále pasivním objektem, figurkou, o níž rozhodují jiní a ani náznakem se nezabývá možnostmi jiné interpretace pečlivě shromážděných pramenů.

Hodnocení Fridrichovy osobnosti je nerozlučně spjato s hodnocením stavovského povstání, názoru na správu země na stavovském principu vůbec i s hodnocením podstaty třicetiletého konfliktu. Tyto soudy podléhaly v průběhu času změnám, jejichž zmapování bylo a bude předmětem nesčetných historických prací. Jisté však je, že pohled, jenž je zúžen pouze na alternativu mezi „chaosem sobecké stavovské vlády“ a „vyšší“ formou panovnického centralismu a absolutismu, k němuž vše cestou nevyhnutelné nutnosti vývoje jaksi naprosto samozřejmě spěje a v jehož jménu lze glorifikovat i nejpragmatictější mocenské kroky z pozice síly, nutně odsune účastníky povstání i jejich zvoleného krále do pozice neprozřetelných a naivních subjektů, které dějinná zákonitost nutně právem odsunula do zapomnění a na okraj zájmu.

Staré kořeny, sahající až do bělohorského období, má také obsazení Fridricha do role hromosvodu či obětního beránka, na něhož lze navěsit vlastní zbabělost, pasivitu, nestatečnost, zištnost a vyčkávající vypočítavost, a tak zachovat určitému společenství čistý štít. Jak na stránkách nepřátelských letáků roku 1621, tak v historických pracích zvláště 19. století nacházíme německé výčitky, že Fridrich pro českou korunu zanedbal a vydal zkáze vlastní dědičné země i širší německou otčinu a český nářek na mladého, neschopného a zbabělého krále, jenž svým útekem nechal své poddané napospas vítězi, neměl zájem na to, aby zemi získal zpět a stal se ztělesněnou příčinou „třistaleté poroby v habsburských okovech“.⁹⁴⁰

⁹³⁹ Anton GINDELY, *Friedrich der V. von der Pfaltz, der ehemalige Winterkönig von Böhmen seit dem Regensburger Deputationstag vom Jahre 1622 bis zu seinem Tode*, Prag 1885.

⁹⁴⁰ Obecné, dosud pevně zakotvené mínění odráží například obsah hesla „Bedřich, kurfiřt falcký a král český v Ottově slovníku naučném. Fridrich je tam schematicky vyličen jako mladý, nerozvážený a neschopný vladař, jenž pro „povinnosti panovnické v zemi stranami rozervané...neměl smyslu, vyhledáváje naopak místo práce jen zábavu a kratochvíli“. Kromě šplhání po stromech „za ptáčaty v oboře“, záliby v tanci a pohoršlivého líbání ctnostných českých paní a dívek je mu vytýkáno, že v době, kdy počala bitva na Bílé hoře „dal znamení k hlučnému kvasu na hradě Pražském“ a po prohrané bitvě „vsedl na kůň a nedada se nikým zadržeti prchl...s nesčtým průvodem přes Nymburk, Jaroměř a Náchod do Vratislavě, načež se vydal se do Haagu v Holandsku. Aby zase Čechy získal, na to chabý B. ani nepomyslíl.“ *Ottův slovník naučný*, Praha 1900, s. 585.

V následující době zaznely reakce na zjednodušující černobílé hodnocení z českých i německých odborných kruhů. Příležitostí k zamyšlení bylo již zaokrouhlené výročí počátku stavovského povstání roku 1918, umocněné ovzduším vzniku samostatného československého státu. Zatímco pražský německý historik Friedel Pick připomněl výročí stavovského povstání vydáním prvního dílu svých *Pragensii*, vyjádřil se Bedřich Mendl netradičním způsobem k hodnocení osobnosti Fridricha Falckého článkem „Fridrich Falcký a české naděje pobělohorské“, koncipovaným jako náčrt plánované větší monografické studie. Fakta, která zde uvedl, byla sice založena na Gindelyho sbírce, uložené v zemském archivu, ale s Gindelyho jednostranným hodnocením osobnosti zimního krále Mendl nesouhlasil. Ve zmíněném článku Gindelymu vytýká, že ačkoli mu prošlo rukama množství pramenů dosvědčujících, jak velmi Fridrich usiloval o to, aby získal zpět český trůn, zanechal tento materiál *sotva stopy v díle geniálního heuristika*.⁹⁴¹ Mendlovy plány na monografii o Fridrichovi Falckém se bohužel neuskutečnily a čeští historikové následujícího období osobnost tohoto českého krále na dlouho ponechali mimo sféru svých zájmů. Podobnou situaci bylo ostatně možno pozorovat i na poli německé historiografie.

O tom, že úsilí o přehodnocení černobílé interpretace osobnosti Fridricha Falckého může přinést značné problémy, se mohl přesvědčit zejména John Gustav Weiß, který se od dvacátých let 20. století zabýval vztahy mezi kurfiřtskou Falcí a Anglií. Ve své studii „*Beiträge zur Beurteilung von Friedrich von der Pfalz*“⁹⁴² úspěšně polemizoval s tradičně negativním obrazem zimního krále a distancoval se od neúměrně kritického pojetí Antonína Gindelyho i názorů bonnského historika Morize Rittera.⁹⁴³ Roku 1938 dokončil monografii „*Friedrich der Fünfte, Kurfürst von der Pfaltz, König von Böhmen*“. Její vytištění však ztroskotalo na negativním posudku freiburského profesora historie Gerharda Rittera, jenž zpochybnil smysl monografie tvrzením o bezvýznamnosti Fridrichovy osobnosti a marginalizoval sám předmět výzkumu. Jeho výhrady ovlivnily

⁹⁴¹ Bedřich MENDL, *Fridrich Falcký a české naděje pobělohorské*; in: ČČH 24, 1918, s. 77 – 119.

⁹⁴² John Gustav WEIß, *Beiträge zur Beurteilung von Friedrich von der Pfalz*, in: *Zeitschrift für Geschichte des Oberrheins (ZGO)*, Bd. 85 N.F. 46, 1933, s. 385-422.

⁹⁴³ Moriz RITTER, *Deutsche Geschichte im Zeitalter der Reformation und des Dreißigjährigen Krieges (1555-1648)*, 3 Bde., Stuttgart 1889-1908; třicetileté války se týká 3. díl.

Badenskou historickou komisi natolik, že tisk Weißovy monografie zamítla.⁹⁴⁴ V následující válečné době byly dílu předhazovány anglofilní tendence, a tak z celé práce vyšly roku 1940 pouze tři kapitoly, které Badenská historická komise vydala v periodiku „Zeitschrift für Geschichte des Oberrheins“.⁹⁴⁵ Práce neměla štěstí ani v poválečném období, kdy se - již po smrti J. G. Weiße - o její publikaci snažil Friedrich Herrmann Schubert, autor, jenž sám značně přispěl k bádání o Fridrichovi Falckém.⁹⁴⁶ V 2. polovině 20. století byla vytištěna řada monografií i dílčích studií Elmara Weiße, Volkera Presse, Nicoletty Mout, Josefa Polišínského, Joachima Bahlkeho, Margarety Lemberg a mnohých jiných, které dostatečně zdůvodnily smysl a význam tohoto badatelského pole.⁹⁴⁷ Mnohé z nich byly velkou inspirací pro historiky další vlny badatelského zájmu, která - odhlédneme-li od akcí, spojených s připomínkami čtyřistapadesátiletého výročí uzavření vestfálského míru roku 1998 - kulminovala v prvních letech nového tisíciletí. Roku 2000 vydal v Paříži Jaques Bernot pod názvem „Les Palatins, princes d'Europe“ dějiny falckých Wittelsbachů v letech 1610-1730, v nichž byl věnován dostatečný prostor i osudu českého královského páru. Cenné podněty a informace přinesly rovněž články Hannse Hubacha o sbírce tapiserií na heidelberském dvoře a panovnické reprezentaci falckých kurfiřtů.⁹⁴⁸

⁹⁴⁴ Hansmartin SCHWARZMEIER, *John Gustav Weiß und die Badische Historische Kommission*, in: Eberbacher Geschichtsblatt (1993), s. 23-28.

⁹⁴⁵ John Gustav WEIß, *Die Vorgeschichte des böhmischen Abenteuers Friedrichs V. von der Pfalz*, in: ZGO, Bd. 92 N.F. 53, 1940, s. 383-492.

⁹⁴⁶ Friedrich Hermann SCHUBERT, *Die pfälzische Exilregierung im Dreißigjährigen Krieg*, in: ZGO Bd. 102 N.F. 63, 1954, s. 575-680; TÝŽ, *Ludwig Camerarius 1573-1651. Eine Biographie*. (Münchener Historische Studien, Abteilung Neuere Geschichte. Herausgegeben von Franz Schnabel, Bd. I), Kallmünz/Oberpfalz 1955; TÝŽ, *Friedrich V., Kurfürst von der Pfalz, König von Böhmen*. In: *Neue Deutsche Biographie*, Bd. V, s. 535f.

⁹⁴⁷ Výběrově: Elmar WEIß, *Die Unterstützung Friedrichs von der Pfalz durch Jakob I. und Karl I. von England im Dreißigjährigen Krieg /1618-1632/*. (Veröffentlichungen der Kommission für geschichtliche Landeskunde in Baden-Württemberg, Reihe B Forschungen, 37. Band), Stuttgart 1966; Nicolette MOUT - Josef POLIŠENSKÝ, *Komenský v Amsterodamu*. Praha 1970; Nicolette MOUT, *Der Winterkönig im Exil. Friedrich V. von der Pfalz und die niederländischen Generalstaaten 1621-1632*, in: Zeitschrift für Historische Forschung, Bd. 15, Heft 1/4, 1988, s. 299-315; Joachim BAHLKE, *Falcko-české království*, in: ČMM, roč. CXI (1992), s. 227-251.

⁹⁴⁸ Hanns HUBACH, *Das Heidelberger Schloß als Träger fürstlicher Selbstdarstellung. Gedanken zur Ikonographie der Hoffassaden des Ottheinrichs- und des Friedrichsbaus*. In: Franz SCHLECHTER (fotografie) Hanns HUBACH - Volker SELLIN (text), *Heidelberg. Das Schloß - The castle*. Heidelberg 1995, s. 19-31; Hanns HUBACH, *Parnassus Palatinus. Der Heidelberger Schloßberg als neuer Parnas und Musenhort*. In: Christiane BREITKOPF, Hanns GERCKE (ed.), *Der Berg. Eine Ausstellung des Heidelberger Kunstvereins. 20. October 2002 bis 19. Januar 2003*. Heidelberg 2002, s. 84-101; TÝŽ, *Tapisserien im Heidelberger Schloß 1400-1700. Grundzüge einer Geschichte der ehemaligen Sammlung der Pfälzer Kurfürsten*. In: *Tapisserien. Wandteppiche aus den staatlichen Schlössern Baden Württembergs. Schätze aus unseren Schlössern*. Eine Reihe der Staatlichen Schlösser und Gärten Baden-Württemberg, Band 6, Weinheim 2002, s. 98-103.

Oživení zájmu o problematiku související s Fridrichem Falckým a jeho rodinou přinesla příprava a realizace bavorské zemské výstavy „Der Winterkönig“, která se roku 2003 konala v hornofalckém Ambergu a ve zhuštěné podobě pak putovala do Haagu a Heidelbergu. Kolem této výstavy, kterou jen v Ambergu navštívilo 81 000 návštěvníků, se soustředila řada zkušených i začínajících historiků, jejichž práce byly v koncepci výstavy i v katalogu ve větší či menší míře použity. Uplatnění zde našla zejména čerstvě obhájená disertace Petra Bilhöfera, jež vyšla následujícího roku pod titulem „Nicht gegen Ehre und Gewissen. Friedrich V., Kurfürst von der Pfalz – der Winterkönig von Böhmen“ v Heidelbergu. Tato životopisná monografie je zatím nejkompexnějším zhodnocením informací, které jsou o Fridrichově životě k dispozici a na rozdíl od předchozích studií věnuje pozornost také doposud opomíjeným etapám v běhu života tohoto českého krále – například jeho dětství, výchově a vývoji jeho myšlenkového světa a postojů. Svou diplomovou práci zde uplatnil rovněž Willem Jan Hoogsteder, jenž se zabýval sbírkou obrazů Fridricha Falckého a Alžběty Stuartovny z paláce královské rodiny v Rhenen.⁹⁴⁹ Také rešerše, zaměřené zvláště na publicistický obraz stavovského povstání a prvních fází třicetiletého konfliktu, které jsem pro tuto výstavu prováděla já, podstatně přispěly k rozšíření pramenné základny této práce. V přípravné fázi projevil o výstavu zájem také Brennan C. Pursell, americký historik, který je živým důkazem skutečnosti, že osobnost Fridricha Falckého přitahuje pozornost badatelů i na druhé straně Atlantiku. Jeho tehdy již dokončená práce „The Winterking. Frederick V. of the Palatinate and the Coming of the Thirty Year's War“ vyšla roku 2003 v Aldershotu a její těžiště tkví převážně v zhodnocení politiky Fridricha Falckého v době před vypuknutím třicetileté války a v nizozemském exilu. Také tento autor úspěšně zpochybňuje jednostranně negativní obraz českého krále a zaměřuje pozornost na motivaci Fridrichova jednání v perspektivě zákonodárného konfliktu mezi říšskými stavy a habsburskými panovníky.

Potěšitelným faktem je skutečnost, že v prvních pěti letech nového tisíciletí přispěli svou hřivnou také čeští autoři. Roku 2004 oslovila českou čtenářskou

⁹⁴⁹ Willem Jan HOOGSTEDER, *Die Gemäldesammlung von Friedrich V. und Elizabeth im Könighaus in Rhenen/Niederlande*. In: Katalog bavorské zemské výstavy, konané v Ambergu od 9.5. do 2.11. 2003, *Der Winterkönig. Friedrich V., der letzte Kurfürst aus der Oberen Pfalz*, Augsburg 2003, s. 188-206.

veřejnost popularizačně pojatá práce Jaroslava Čechury⁹⁵⁰ a v témže roce publikoval pozoruhodnou práci „Falcký mýtus. Fridrich V. a obraz české války v raně Stuartovské Anglii“ Jaroslav Miller. Tento autor tak úspěšně navázal na své předcházející studie⁹⁵¹ a výstižně zmapoval počátky jevu, který se v průběhu času a se změnou geografického, sociálního i kulturního prostředí objevoval v poněkud transformovaných podobách. Nezbyvá než doufat, že na tyto podněty budou reagovat i další historikové ze země, kde kdysi Zimní král vládnul.

ZÁVĚR

Závěr této práce je příležitostí, vrátit se k otázkám, které jsem si položila v úvodu v souvislosti s lapidární charakteristikou komunikačního procesu z pera Haralda Lasswella: *Kdo komu co sděluje, jakým způsobem a s jakým výsledkem?* Protože v nejkonkrétnější rovině dává na první část těchto otázek odpověď již předchozí rekapitulace českofalcké a císařské publicistiky, zaměřím se nyní na to, jaké odpovědi nabízejí jednotlivé okruhy, do nichž jsem letáky o Fridrichovi Falckém rozčlenila.

Zpracovávané letáky o Fridrichovi Falckém představují tohoto českého panovníka jako falckraběte, krále, vzdorokrále, vyhnance i symbol naděje. Podávají nejen neobyčejně mnohostranné svědectví o příčinách a průběhu faktografických událostí prvních fází třicetileté války, ale podávají také materiální a mentalitní charakteristiku doby a vypovídají o různých aspektech hmotného, duševního i duchovního světa jejich tvůrců i čtenářů. I když lze u všech registrovat tendenci informovat, pobavit či ovlivnit, má každý okruh svá specifika a vyjadřuje se k jiným součástem tehdejší reality.

Letáky, zařazené k okruhu **FALCKRABĚ**, mohou sloužit jako příklad toho, jak autoři letáků, kteří většinou zůstávali v anonymitě, obvykle referovali o osobách ve význačném postavení. Také v případě falckého kurfiřta přinesli informace o důležitých meznících jeho života (poručnický spor, svatba, narození dítěte, pokusy o atentát), sloužily potřebám panovnické reprezentace a zdůvodňovaly jeho

⁹⁵⁰ Jaroslav ČECHURA, *Zimní král aneb české dobrodružství Fridricha Falckého*, Praha 2004.

⁹⁵¹ Jaroslav MILLER, *Falcký mýtus. Fridrich V. a obraz české války v raně Stuartovské Anglii*. Praha 2004. TÝŽ, *Rex Pacificus nebo fidei defensor*, in: ČČH 4/2001, s. 760-787. TÝŽ, *Tištěné prameny o českém stavovském povstání z let 1618-1621 v anglických knihovnách*, in: FHB 20 (2002), s. 133-213.

vladařské kroky (zničení pevnosti Udenheim). Na těchto letáčích se podílejí převážně tiskaři z území, jemuž Fridrich vládnul a ve spolupráci s autory oslovují čtenáře tradičními způsoby. Z anonymity vystupují nejčastěji rytci, pro něž je zdařilé zobrazení důležité události prestižní záležitostí, vedoucí k dalším objednávkám. V závěrečné části jsou tyto letáky souběžné se stavovskou publicistikou, která se snaží vyvolat mezinárodní zájem a podporu pomocí oficiálních stanovisek (Apologie), německých ilustrovaných jednolistů s českou tematikou či jednotlivých pokračování okruhu vícestránkových tisků „Variorum Discursuum Bohemicorum Nervus“.

České, německé a latinské vícestránkové tisky a ilustrované letáky, na jejichž stránkách Fridrich vystupuje jako **KRÁL**, zobrazují události, které vzrušovaly tehdejší čtenáře vně českých hranic i domácí čtenářské publikum: příjezd nového krále, neobvyklou korunovaci, obrazoborectví v chrámu sv. Víta, holdovací cestu do vedlejších zemí České koruny, narození prince Ruprechta, volbu Fridricha Jindřicha čekatelem českého trůnu a v neposlední řadě pohyb vojenských formací. Tyto náměty nebyly zprostředkovány jen ze zpravodajského hlediska, pojí se s nimi záměr deklarace panovnické reprezentace, proklamace cílů vlády a četné panegrické tisky jsou demonstrací kladného přijetí nového krále. Jednou z prvních vizitek nového krále bylo „Otevřené rozepsání“ důvodů, pro které Fridrich českou korunu přijal, které na pražském hradě dopsal Joachim Camerarius. Další juristické apologetické tisky vznikaly jako reakce na Ferdinandovy výzvy k vyklizení českých zemí a na monitoriální mandáty. Úspěchem falckých publicistů bylo zveřejnění císařovy korespondence s Maxmiliánem Bavorským, která již v polovině roku 1620 obsahovala podrobnosti o přípravách k uvalení klatby na Fridricha a o plánu na translaci kurfiřtské hodnosti. Zájmy českých stavů i nového krále měla hájit obsáhlá „Deductio“, jejíž juristickou koncepcí byl pověřen J. B. Eisen. Rozsáhlá práce však byla dokončena poměrně pozdě a čtenářskou obec zasáhly spíše dílčí letáky, které obsah některých jejích částí zpřístupnily až v pobělohorském období.

Běžný čtenář se však častěji setkával s tisky neoficiálního typu. Mezi autory okruhu tisků, věnovaných Fridrichovi jako králi, najdeme sice nejmenší procento anonymů ze všech okruhů, přesto je stále dost letáků, o jejichž autorech nic nevíme. Ze shromáždění profalckých letáků tohoto období vplynuly dva nejvýraznější okruhy autorů, které představují Fridricha v nejlepší světlo - okruh

autorů, sdružených kolem pražské univerzity a velké množství slezských autorů, kteří se vyjádřili k holdu ve Vratislavi.

Z okruhu autorů seskupených kolem pražské univerzity vzešly nejvýznačnější latinské a latinsko-německé vícestránkové letáky Fridrichovy vlády v Čechách. Zásadní význam však měly zejména reprezentativní ilustrované jednolisty, které se zrodily ze spolupráce prorektora Karlovy univerzity Petra Fradelia a rytce Petra Rolla z Frankfurtu nad Odrou, toho času tiskaře na Malé Straně. Nepominutelná je zásadní inspirativní role univerzitního jednolistu „A Domino factum“ (Č. 3) při zrodu českofalcké jednolisticové propagandy, bránící Fridricha proti přezdívkce zimní král. Cílem těchto jednolistů bylo získat odezvu nejen uvnitř, ale především vně českých hranic, měly demonstrovat odhodlání k boji a poukazovaly na spojitost českých událostí s osudem protestantismu v Evropě. Pro tyto reprezentativní jednolisty je charakteristické spíše sepětí s politickou rovinou problému.

Dalším nepominutelným jevem je výrazný podíl slezských autorů z městského stavu, kteří se vyjádřili k holdu ve Vratislavi. Jejich vícestránkové kvartové tisky byly vesměs tištěné ve Vratislavi, Lehnici, Olešnici, Velkém Hlohově a Břehu a ojediněle i mimo Slezsko. Tvoří asi šestinu z celého shromážděného souboru letáků o Fridrichovi Falckém a jde o jedinou skupinu tisků, která vykazuje téměř nulovou anonymitu. Výpověď těchto letáků zachycuje průběh holdu, vysoký status tohoto aktu v povědomí zejména vratislavských měšťanů i způsob fungování městských struktur při organizaci příprav i pobytu krále ve městě. Podrobnosti o výzdobě čestné brány v textu tisků dokládají symboliku emblematických výtvarných prvků, vztahujících se ke konfederaci a místu Slezska ve svazku zemí České koruny, komentáře autorů svědčí o odezvě těchto vyjádření u měšťanského publika.

Skloubení obrazové, textové a hudební roviny letáků, vztahujících se k Fridrichovi jako králi, vychází do značné míry z tradice. Největší procento textů v národních jazycích tvoří rýmovaná publicistika písňového charakteru, která je použita k vyličení vjezdu a postupu korunovace i panovníkova životopisu. Nejpůsobivější je spojení těchto tří rovin v případě ilustrovaných jednolistů univerzitní provenience, které vykazují nadprůměrnou kvalitu. Ojediněle se vyskytují metody aktivizace čtenáře – kombinační hříčky s přeskupováním písmen zdravice, komentované rozfázování děje v obraze, či vedení čtenáře pomocí systému odkazů v obraze a textu.

Na letácích III. okruhu vystupuje Fridrich jako **VZDOROKRÁL**. Jde o pohled druhé strany od nástupu Fridricha na trůn a kromě juristických reakcí císařské strany zahrnuje především rozsáhlou vlnu více či méně posměšných a urážlivých pamfletů a alegorických znázornění boje českofalcké a císařské strany. Užití alegorické symboly nejsou vždy motivovány jen heraldicky či slovní spodobou, v případě lva a orla mohou mít i prognostické konotace. V rovině politické reality měly nezastupitelný význam juristické formulace císařských mandátů, klatby i textů Anhaltské kanceláře, na jejímž vydání měl zásadní podíl okruh mnichovských právníků kolem Wilhelma Jochera. Tyto tisky splnily svou zastrašující funkci, přispěly k rozpadu Unie a oddělily Fridricha od potencionálních spojenců. Povědomí všech vrstev čtenářů však zasáhla v ještě větší míře vlna pamfletů na stránkách osmerkových i kvartových vícestránkových tisků a především přitažlivě koncipovaných ilustrovaných jednolistů, z nichž první vydával již v předbělohorském období Michal Pěčka z Radostic v součinnosti s rytci Casparem Doomsem a Tobiasem Bidenem. Negativní publicistický obraz Fridricha Falckého byl v druhé polovině roku 1620 již připraven k použití.

Všechny tisky tohoto okruhu měly stejný cíl: diskreditaci krále, zvoleného českými stavy, zdůvodnění právoplatnosti klatby, ospravedlnění přenesení kurfiřtské hodnosti na Maxmiliána Bavorského, upevnění fiktivního portrétu „notorického rebela“, jehož stihl „spravedlivý“ trest. K tomu účelu byly využity zejména různé způsoby demonstrace Fridrichových osobnostních nedostatků a různé způsoby napadání Fridrichova královského postavení. Jako prostředek, či spíše zbraň sloužily zejména následující typy a konstrukce komiky.

1. Rituální karnevalový výsměch
(„Domnělý král“ Fridrich je představen jako masopustní král, král jedné hodiny, král z karetní hry, akcentován je moment přechodu masopustu v půst)
2. Komický efekt založený na vyvolání pocitu superiority
(Škodolibé komentáře Fridrichova osudu prostřednictvím různých osob v charakteristických rolích - postilión, pražský kuchař, bavorský lovec, Fridrichovy sebekritické kající monology a sebeobžaloby, příkré líčení společenského pádu)
3. Komický efekt založený na reflexi inkongruence
(Kontrast Fridrichovy situace „dříve a nyní“, kontrast sakrální a profánní roviny při užití parafrází modliteb, liturgických textů, biblických textů a zpovědních formulí)
4. Komický efekt založený na práci s metodou přepětí-uvolnění
(Metody aktivizace čtenáře rébusovými texty, emblémy, kombinačními hříčkami, komentáři, jež spojují dílčí sdělení obrazové a textové roviny. Čtenář postupně objevuje smysl sdělení, které se v jeho mysli upevňuje jako poznatek, „k němuž

člověk dojde sám“)

Mimořádná úspěšnost a účinnost těchto letákových pamfletů spočívala v tom, že spojily zkušenost a tradici s novými přístupy. Nezříkaly se výhod tradičního oslovení čtenáře pomocí tzv. rýmované publicistiky, tedy osvědčeného spojení textu s písní, či přebírání metaforických polí úspěšných v předchozích polemikách (vymetání jezuitů z Čech - vymetání falckraběte z Čech), ale využívaly k oslovení recipienta i jiných přístupů, k nimž patřilo:

1. Oslovení co nejširší obce čtenářů i posluchačů týmž obsahem v různých podobách (osmerkové písničky, kvartové tisky, reprezentativní ilustrované jednolisty s týmž poselstvím)
2. Užití sofistikovanějších způsobů skloubení prvků textové, obrazové a hudební roviny (souběžné vnímání struktury obraz-text, komunikační funkce emblému, carmen figuratum, spojení jedné melodie s referencí o vývoji téže záležitosti, kontrafaktury písní jejichž původní obsah přinášel ve srovnání s novým co nejkomičtější či nejurážlivější konotace)
3. Využití metod aktivizace čtenáře (rébusové letáky, čtenářské labyrinty, abecedária, kombinační hříčky s písmeny, rozfázování děje v obrazové i textové rovině)
4. Využití mnemotechnických postupů (užití známých písní s refrény, parafrází modliteb, liturgických textů, zpovědních formulí)
5. Užití empiricky ověřených prostředků ovlivňování veřejného mínění (neodůvodněné tvrzení, zjednodušení, hyperbola, zevšeobecnění, topos)

Ke konstituci negativního obrazu bývalého českého krále jako právem potrestaného „notorického rebela“ přispěli anonymní autoři a tiskaři ze všech oblastí ovládaných Habsburky a jejich spojenci. Na kampani proti Fridrichovi se podíleli i procísařští luteráni a některá říšská města, která cítila potřebu demonstrovat svou loajalitu císaři. Souběh stanovisek katolických publicistů a protikalvinisticky zaměřených procísařských luteránských autorů se projevil přeléváním obsahu textů, takže otázka provenience je někdy řešitelná jen na základě vedlejších indicií (protestantské číslování žalmů, datování juliánského kalendáře) či na základě výpovědi jiných pramenů.

K autorství pamfletů se hlásilo mizivé procento jejich pisatelů, původ z jednoho autorského okruhu lze předpokládat u 10 ilustrovaných jednolistů, které propaguje ilustrovaný jednolist „Einred und Antwort“, koncipovaný jako rozhovor pisatele pamfletů a jeho oponenta. Pamflety kolovaly v různých jazykových verzích. Převahu mají německé letáky, což koresponduje se záměrem ovlivnit Fridrichovy potencionální spojence v německých jazykových oblastech, v případě několika neúspěšnějších je však doložena jako nejstarší nizozemská verze. Také tiskaři

těchto pamfletů zůstávají v anonymitě, k výjimkám patří ti, kterým místní politická konstelace zaručuje stoprocentní beztretnost, např. Tobiáš Leopold v Praze a Abraham Verhoeven v Antverpách, který přispěl k tažení proti českému králi také pravidelným zpravodajstvím o vývoji českých událostí a začleněním pamfletů či chronogramů proti Fridrichovi do svých renomovaných týdenních novin.

Pamflety o Fridrichovi vytvořily první publicistický vrchol třicetileté války a nadlouho zdiskreditovaly nejen bývalého českého krále, ale i český protihabsburský odboj. Po vlně letákové publicistiky roku 1621, lze zaznamenat jisté oživení roku 1623, pamflety však byly vydávány po celá dvacátá léta a délka jejich působení na recipienty umocnila jejich účinek.

Pobělohorská letáková publicistika, která pozitivně či neutrálně referuje o dění souvisejícím s osobou Fridricha Falckého, je zařazena v okruhu, nazvaném VYHNANEC. Tyto tisky rozličným způsobem odrážejí dramatický vývoj let 1621-1632. Typologicky jde o velmi pestrý okruh, zahrnující reakce juristického, polemického a zpravodajského typu i různé typy emocionálních líčení pobělohorského vývoje i deklarací podpory. Koncepce letáků se pohybují jak v reálné, tak ireálné rovině. Recepce těchto tisků lze sledovat v českém prostředí i v exilových kruzích prostřednictvím deníkových či kronikářských zápisů.

Juristické a oficiální apologie byly výrazem snahy o neustálé připomínání Fridrichových nároků. Tento účel plnilo Camerariovo uspořádání „Španělské kanceláře“ i opětovné vydávání určitých částí rozsáhlé stavovské „Dedukce“, zdůvodňující postup českých stavů i jimi zvoleného krále. Sloužily mu i samostatně vydávané tisky, zpochybňující císařův postup z hlediska říšského práva (právoplatnost vyhlášení klatby, právo císaře být soudcem ve své vlastní při). Letáky tohoto okruhu odrážejí vnímání českých záležitostí (odsudek jednání slezských stavů se saským kurfiřtem, zveřejnění listiny kterou Fridrich jmenoval Jana Jiřího Krnovského svým generálního komisaře spolu se seznamy pražských konfiskací, konstituce bělohorského vítězství jako symbolu ve fiktivních rozhovorech Prahy s jinými místy proticísařského odporu v kontrastu k alegorii nemocné bělohorské *Victori*). Neobyčejně zajímavé jsou zpravodajské tisky a ilustrované jednolisty se vztahem k vítěznému vestfálskému tažení Fridrichova spojence Kristiána z Halberstadtu, zprávy o Fridrichově utajovaném příjezdu k Mansfeldovu vojsku, zprávy z hlavního stanu českého krále, líčení vojenských akcí roku 1622 a 23 v Německu, včetně tiskových polemik ohledně

nevyjasněné role Arnošta Mansfelda pokud jde o rozpuštění Fridrichových vojsk. Ilustrované jednolisty, týkající se Fridrichova exilu v Nizozemí, dokládají zejména ceremoniální roli královského páru v životě hostitelské země. Po vyhlášení restitučního ediktu a po vylodění Gustava Adolfa lze sledovat i návrat tématu Fridrichových nároků do obsahové roviny letáků tohoto období i hodnocení Fridrichovy role bezprostředně po jeho smrti.

Poslední okruh letáků, nazvaný SYMBOL NADĚJE, je zaměřen na prognostická očekávání, spojená s Fridrichem Falckým bez ohledu na dobu vydání. Letáková literatura s tímto námětem se s osobou Fridricha Falckého pojí již od jeho svatby s Alžbětou Stuartovnou. Jaroslav Miller shrnul obsah těchto očekávání pod pojem *Falcký mýtus* a dokumentoval jeho počáteční projevy, založené nejen na letákové literatuře, ale i na svébytných, z tradic anglického prostředí i momentální politické konstelace vycházejících panegrických a především dramatických textech, určených pro divadlo. Ohlasy této podoby „falckého mýtu“ lze po určitou dobu sledovat v kalvinistických oblastech, bezprostředně ohrožených španělskými vojsky. Prognostické letáky, které jsem shromáždila, ukazují ještě jinou, „kontinentální“ podobu tohoto jevu. Transformaci falckého mýtu období Fridrichovy svatby do „kontinentálních“ poměrů lze sledovat již od návratu do Falce, největších impulsů se jí dostává v době, kdy Fridrich přijal českou korunu. Více než posmrtná adorace nevykonaných činů zesnulé naděje protestantismu - anglického prince Jindřicha - a translace jeho duchovního dědictví na Fridricha, Alžbětina prvorozeného syna či Jindřichova a Alžbětina bratrance Kristiána Brunšvického, mají na kontinentě naději na širokou odezvu všemi protestantskými skupinami obecně přijímané biblické vzory izraelských soudců a králů. Starověký boží lid – Izrael – se stával předobrazem novověkého božího lidu – protestantských křesťanů, v jejichž prospěch byl bohem vyslán Fridrich jako nový Gedeon, Jozafat, David, Šalomoun či Zorobábel. Jako dlouhodobě nejnosnější se prokázal příklad krále Davida, bohem vyvoleného budoucího panovníka, jenž se stává psancem, je pronásledován předešlým nehodným vládcem a po všem strádání je nakonec dosazen do královského postavení. Dalším rozvedením tohoto schématu byl *Fridericus patiens*, král s aureolou mučedníka, připomínající utrpení „většího Davida“ - Ježíše Krista.

Prognostické letáky o Fridrichovi Falckém vstupovaly do ovzduší, které vnímalo deficit protestantského reformačního programu, vyznačovalo se téměř

experimentální podobou milenaristických očekávání a upínalo se k různým způsobům a formám snah, směřujících k „dovršení reformace“. Chiliastický (Komenský, Felgenhauer, Partlic), paracelsiánsko-rozenkruciánský (Andreae), teosofický (Böhme) i encyklopedický (Arndt, Alsted, Komenský) přístup se protnul s očekáváním doby a přinášel i relevantní interpretaci současných událostí, které sloužily jako znamení doby, kdy „lev z lesa“ či „lev ze severu“ z dávné Ezdrášovy vize na příkaz Nejvyššího skončuje s tyranským panstvím orla.

Proroctví týkající se Fridrichovy role čerpala z bohaté studnice dávných proroctví, založených na neobvyklých přírodních jevech, ze starých proroctví vyrůstajících ze středověkých tradic (sybilská proroctví o králi mírotvorci, Capistranovo a Lichtenbergerovo proroctví), z údajných i doložených proroctví z počátků reformace (Gartamarovo proroctví, Horologium Hussii) i pseudoparacelsovského proroctví o lvu ze severu.

Význam byl přikládán zemím, kde měla reformace svůj počátek, což ve středoevropské optice znamenalo zejména reflexi provázanosti Husových a Lutherových zásluh o reformaci a stanovení postavení české a německé reformace v očekávaném sledu božského plánu pozitivního vývoje, směřujícího k dovršení reformace či rovnou k vytouženému miléniu. Vnímání české reformace jako počátku, na který Luther navázal, se odrazilo i ve vnímání zvláštního postavení české církve či národa, vědomí jeho zvláštního úkolu, popřípadě až mesianistických pocitů vyvoleného společenství, které se stává exemplum, na jehož osudech chce Bůh cosi zjevit. Tato konstrukce se prokázala být nosnou zejména pro situaci českých protestantů v exilu.

Prognostické texty se vztahem k Fridrichovi Falckému rovněž odrážejí vnitřní potřebu zdůvodnit smysl prožívaných těžkostí a utvrdit se v tom, že přítomný vývoj událostí není náhodný, ale je – řečeno slovy Komenského předmluvy ke Kotterovým proroctvím (1625) – součástí „neproměnných dekretů božích“, směřujících k pozitivnímu vyřešení pro krále Fridricha, české království i rozdělené křesťanství. S tím se pojí i očekávání celosvětové evangelizace. Zkoumané prognostické texty se příliš nezabývají konverzí Židů, která bývala s „časem konce“ rovněž spojována, ale spíše rozšířením křesťanství do „východních končin“, tj. na území pod vládou tureckého sultána.

Některé prognostické texty, zejména zjevení Kryštofa Kottera a Kristiny Poniatowské zrcadlí rovněž zápas o zachování morálních hodnot v mezních

situacích válečného konfliktu a o smysl a relevanci praktického pozitivního jednání s bližním, bez ohledu na to, zda jde o křesťana či jinověrce. Zvnitřnění požadavků praktického následování Krista vede k uvolňování konfesních překrad. Hranici již netvoří ani tak fakt příslušnosti k luterství, utrakvistu, kalvinismu, katolictví či mohamedánství, pozornost je soustředěna na skutečnost, zda jedinec následuje či nenásleduje Kristův vzor v oblasti bezprostředního jednání s bližním. Tento postoj již jasně předznamenává požadavky pietismu. Texty proroctví o Fridrichovi Falckém si rozhodně zaslouží ještě důkladnější analýzu. Nelze na ně pohlížet jen z hlediska pragmatické komparace prognózy s výslednou realitou, poskytují průhled do přiznaného i nepřiznaného inventáře představ, které existovaly v určitém geograficky, sociálně i konfesně definovaném společenství.

Zkoumáme-li účinek a dopad jednotlivých okruhů, je zřejmé, že se negativní charakteristice českého krále i českých stavů, kterou šířily císařské pamflety, dostalo v krátkodobém i dlouhodobém horizontu bezkonkurenčně nejvyšší recepce. Masívní císařská propaganda nacházela kladnou odezvu u katolického publika či publika z kruhů ortodoxních protikalvinisticky zaměřených luteránů, působila na upevnění názorových pozic vlastních řad. Měla vliv zejména na dosud nerozhodnuté, kteří z různých důvodů hledali zdůvodnění změny vlastního postoje. U jedinců a skupin, jednoznačně a hluboce zájmově spojených s českofalckou stranou, neměly útoky pamfletistů nadějí na úspěch a vyvolávaly různě silné rezistentní reakce. Ty se blížily účinkům, které komunikační teorie popisují pokud jde o vliv zastrašujících apelů na průběh komunikace. Byly nejen impulsem k vytěsnění sdělovaného obsahu, ale i motivací k rozhodnému vnitřnímu i vnějšímu odporu. Takto reagující jedinci ovšem dříve či později volili emigraci a na územích, která císařští ovládali, se - pokud jde o obsah komunikace - šířila pouze jednobarevná sdělení, kterým bylo čím dál tím těžší odolávat.

Výsledky vestfálského míru, které potvrdily severozápadní konfesionalizovanou hranici habsburského soustátí, interpretace přenášené letákovou publicistikou nadlouho zakonzervovaly. Negativní obraz Fridricha, českých stavů a jejich stoupenců vyhovoval obecnému sklonu preference jednoduchých řešení. Jeho bezproblémový transfer do historiografických prací umožnila zejména praxe přejímání informací z letákových textů, aniž by byla provedena kritika pramene. To v mnohých případech znamenalo jednostranný pohled na události či dokonce průnik či záměnu ireálné a reálné roviny sdělení. Setrvačnost jednou přijaté

interpretace a nechť měnit ji, byla patrná zvláště v historiografickém prostředí habsburské monarchie a šla ruku v ruce s nutností konsensu s obecně vládnoucím míněním. V tomto prostředí, v němž se formovala i česká národnostní emancipace, se v 19. století bohatě rozvinulo také klíšé zbabělého krále jako hlavního viníka české národní katastrofy. Zpolitizovaná připomínka „mučednické smrti obou protestantských králů“ – Gustava Adolfa a Fridricha Falckého – se naopak uplatnila jako motivace k boji proti habsburskému panovnickému domu a katolicismu a posloužila například i jako zdůvodnění pruského sjednocení Německa, tedy „založení nové, na Habsburcích nezávislé říše“.⁹⁵²

Závěrem je třeba připomenout, že shromážděné letáky o Fridrichovi Falckém mohou být východiskem i k mnoha jiným výzkumným tématům, než je zde pouze načrtnutý obraz komunikačních mechanismů a historiografické recepce česko-falcké a císařské publicistiky. Zejména se zde nabízí hned několik témat interdisciplinárního charakteru. Jde například o dosud neprovedenou muzikologickou identifikaci písňových předloh jazykově českých letáků, průzkum jejich vztahu k letákovému textu a srovnání s výsledky F. W. Ditfurtha, jenž se o něco takového pokusil v případě letáků německých. Další okruh nabízí studium vztahu dobové emblematické k obrazové rovině letákové publicistiky 1. třetiny 17. století. Širokým badatelským polem je průzkum letáků s prorockou tematikou jako pramene k dějinám myšlení, religionistiky a výzkumu dobových mentalitních daností. Především je však nutno věnovat větší obecnou pozornost letáku jako médiu vůbec, cíleně shromažďovat data o jeho fungování v roli zboží, komunikačního média, prostředku ovlivňování veřejného mínění, nástroje disciplinace, prostředku k šíření poznatků i uměleckého díla v zemích České koruny. Jen tak bude moci náš výzkum přispět k řešení otázek bádání o letáku v evropském kontextu.

⁹⁵² Karl BAYER, *Churfürst Friedrich V., erste Abteilung*. Programm der Königlichen Studienanstalt zu Schweinfurt für das Schuljahr 1872/1873. Schweinfurt 1873, s. 2, 9, 21.

Prameny a literatura

Prameny - edice - soupisy

- Abelin, Johann Philipp: *Theatrum Europaeum*, Frankfurt am Main 1635.
- Alexander, Dorothy - Strauss, Walter L.: *The German Single-Leaf Woodcut 1600-1700. A pictorial Catalogue*, díl 1-2, New York 1977.
- Alting, Heinrich: *Catechetischer Unterricht des Pfaltzgrafen Friedrich V. Eine nach der Reihenfolge der Fragen in dem Heidelbergischen Catechismus geordnete Erläuterung desselben im Geist und Styl der Reformationszeit aus einem Manuscripte der alten pfälzischen Bibliothek herausgeben und mit dogmengeschichtlichen Anmerkungen versehen von Ernst Anton Levald*, Heidelberg 1841.
- Annales Tremoniensis*, Veröffentlichungen des Stadtarchivs Dortmund, Heft 5, Dortmund 1973.
- Aretin, Johann Christian (ed.): *Sammlung noch ungedruckter Briefe des Churfürsten Friedrich V. von der Pfalz, nachherigen König von Böhmen*, München 1806.
- Bareš, F. (ed.): *Jiří Kezelius Bydžovský, O povstání českém léta 1618-20*, Mladá Boleslav 1914.
- Benrath, Gustav Adolf: *Die Selbstbiographie des Heidelberger Theologen und Hofpredigers Abraham Scultetus (1566-1624)*, Veröffentlichungen des Vereins für Kirchengeschichte in der evangelischen Landeskirche in Baden XXIV, Karlsruhe 1966.
- Bohatcová, Mirjam: *Irrgarten der Schicksale*, Praha 1966.
- Bruchmann, Karl: *Die auf den ersten Aufenthalt des Winterkönigs in Breslau bezüglichen Flugschriften der Breslauer Stadtbibliothek*, in: *Programm des Königl. König-Wilhelms-Gymnasiums zu Breslau für das Schuljahr 1904/1905*, Breslau 1905.
- Bruchmann, Karl: *Archivalia inedita zur Geschichte des Winterkönigs*, in: *Programm des Königl. König-Wilhelms-Gymnasiums zu Breslau für das Schuljahr 1908/1909*.
- Büsching, J. G. - Kunisch J. G. (ed.), *Nicolaus Pol, Jahrbücher der Stadt Breslau*, Breslau 1813-1824.
- Ditfurth, Franz Wilhelm: *Die historisch - politischen Volkslieder des dreißigjährigen Krieges*, Heidelberg 1882, reedice Lipsko 1979.
- Documenta bohemica bellum tricennale illustrantia*, (hlavní redakce Josef Kočí a kol.), díly I - VII, Prag - Wiern - Köln - Graz 1971-1981.
- Drugulin, W.: *Atlas historique*, reedice Leipzig 1968.
- Dvořák, Max (ed.): *Dva denníky Dra. Matiaše Borbonia z Borbenheimu*, *Historický archiv* č. 9, Praha 1896.
- Enders, Ludvig (ed.): *Johann Eberlin von Günzburg. Ausgewählte Schriften*, 3 Bde, Halle 1896-1902.
- Fassmann, David: *Gespräche im Reiche derer Todten*, 42. Entrevue zwischen FRIDERICO V. Curfürsten von der Pfalz, welcher die Böhmisches Crone angenommen, und seinem Sohn CAROLO LUDOVICO..., Leipzig 1722/23.
- Frisch, Christian (ed.): *Johannes Kepler, Opera Omnia*, díl I, reedice Hildesheim 1971.
- Gardiner, Samuel Rawson: *Letters and other Documents illustrating the Relations between England and Germany at the commencement of*

- the Thirty Yers'War. 2 díly (Camden Society, 90 a 98) Westminster 1865/68.
- Gilly, Carlos: *Cimelia rhodostauronica. Die Rosenkreutzer im Spiegel der zwischen 1610-1660 entstandenen Handschriften und Drucke*, Amsterdam 1995.
- Gindely, Antonín: Die Berichte über die Schlacht auf dem weissen Berge bei Prag. In: *Archiv für österreichische Geschichte* Bd. 56.1 (1877), s. 1-179.
- Glückselig, L.: *Geschichte des Krönungs-Zeremoniells der Könige und Königinnen in Böhmen*, Praha 1791 (NUK Praha 50 E 85).
- Habervešl z Haberfeldu, Ondřej: *Bellum Bohemicorum*, Leiden 1645.
- Harms, Wolfgang - Rattay, Beate (edd.): *Illustrierte Flugblätter aus den Jahrhunderten der Reformation und der Glaubenskämpfe*, Coburg 1983.
- Harms, Wolfgang - Paas, John Roger - Schilling, Michael - Wang Andreas (edd.): *Illustrierte Flugblätter des Barock. Eine Auswahl*. Tübingen 1983.
- Harms, Wolfgang- Schilling, Michael - Bauer, Barbara - Kemp, Kornelia – Wang, Andreas (edd.): *Deutsche illustrierte Flugblätter des 16. und 17. Jahrhunderts, Band I – III. Die Sammlung der Herzog August Bibliothek in Wolfenbüttel. Kommentierte Ausgabe*. Tübingen 1980, 1985, 1989.
- Harms, Wolfgang - Kemp, Cornelia (edd.): *Deutsche illustrierte Flugblätter des 16. und 17. Jahrhunderts, Band IV. Die Sammlungen der Hessischen Landes- und Hochschulbibliothek in Darmstadt. Kommentierte Ausgabe*, Tübingen 1987.
- Harms, Wolfgang - Schilling, Michael (edd.): *Deutsche illustrierte Flugblätter des 16. und 17. Jahrhunderts, Band VII. Die Sammlung der Zentralbibliothek Zürich. Kommentierte Ausgabe. Teil 2: Die Wickiana II (1570-1588)*, Tübingen 1997.
- Harthausen, Hartmut: *Prenn=nesteln for die Rebellen...Ein unbekanntes Lied auf Kurfürst Friedrich V. von der Pfalz und die Aufständischen in Böhmen*, in: Pirmin Spieß (ed.): *Palatia historica, Festschrift für Ludwig Anton Doll zum 75. Geburtstag*, Mainz 1994, s. 399 - 422.
- Helvicus, Nicolaus: *Theatrum Historiae Universalis*, Frankfurt a. M. 1644.
- Henkel, Arthur - Schöne, Albrecht: *Emblemata*, Stuttgart 1996.
- Hrdina, Karel (ed.): *Pavel Ješín z Bezdězí. Posmrtná paměť českým hrdinům popraveným 21. června 1621 na Staroměstském náměstí. Prorocká knížka pobělohorského vyhnance*, Praha 1938.
- Janáček, Josef (ed.): *Pavel Skála ze Zhoře, Historie Česká (Od defenestrace k Bílé hoře)*, Praha 1984.
- Jireček, Josef (ed.): *Paměti nejvyššího kancléře Království českého Viléma hraběte Slavaty z Chlumu a Košumberka od léta 1608 do 1619, I – II*, Praha 1866 a 1868.
- Kameníček, František (ed.): *Zemské sněmy a sjezdy Moravské 1526-1628, díl II*, Brno 1902.
- Kamper Zd. (ed.): *Kronika mladoboleslavská od.... Jiřího Bydžovského sepsaná Mladá Boleslav* 1935.
- Khevenhiller, Franz Christoph: *Annales Ferdinandi oder Wahrhafte Beschreibung Kaisers Ferdinandi Des Andern, Mildesten Gedächtnis, Geburth, Aufferziehung und bishero in Kriegs- und Friedens-Zeiten vollbrachten*

Thaten, geführten Kriegen und vollzogenen hochwichtigen Geschäften... bis auf das 1637. Jahr vorgelauffenen Handlungen und denkwürdigen Geschichten. In Zwölf Theilen mit vielen Kupffern. Leipzig 1721-1726, 2. vydání.

- Knuttel, W. P.C. (ed.): *Catalogus van de pamflettenverzameling berustende in de Koninklijke Bibliotheek*, 9. Bde, Haag 1889-1920.
- Koeler, Johann David: *Fridericus V., Comes Palatinus Rheni et Elector affectans Regnum Bohemiae*, Altdorf 1716.
- Komenský, Jan Amos: *Lux e tenebris*, /Leiden/ 1665 (KNM 50 C 23).
- Kolár, Jaroslav (ed.): *Jan Amos Komenský, Labyrint světa a ráj srdce*, Praha 1984.
- Kolár, Jaroslav: *Zrcadlo rozděleného království. Z politických satir předbělohorského století v Čechách*, Praha 1963.
- Kühlmann, Wilhelm – Wiegand, Hermann (ed.): *Parnassus Palatinus. Humanistische Dichtung in Heidelberg und der alten Kurpfalz*, Heidelberg 1989.
- Laube, Anton (ed.): *Flugschriften der frühen Reformationsbewegung 1518-1524*, Band I, II, Berlin 1983.
- Laube, Anton (ed.): *Flugschriften vom Bauernkrieg zum Täuferreich 1526-1535*, Band I, II, Berlin 1992.
- Lazarová, Markéta – Lukas, Jiří: *PRAHA. Obraz města v 16. a 17. století. Soupis grafických pohledů*. Praha 2002.
- Lucae, Friedrich: *Schlesiens curiose Denckwürdigkeiten*, Frankfurt am Main MDCLXXXIX.
- Luther, Martin: *Werke. Kritische Gesamtausgabe. Weimarer Ausgabe (1883-1948)*, Bd. 18.
- Martinius z Dražova, Samuel: *Obrana M. Samuele Martinia z Dražova proti ohlášení starších kněží bratrských, na ten čas v Lešně polském se zdržujících (NM 37 B 13)*.
- Matthießen W. (ed.): *Paracelsus, Sämtliche Werke, II. Abteilung, Theologische und religions-philosophische Schriften*, Bd. I, München 1923.
- Menčík, Ferdinand (ed.): *Paměti Jana Jiřího Haranta z Polžic a Bezdružic*, Praha 1898.
- Mendlová, Eleonora - Mendl, Bedřich (ed.): *Ze zimního království*, Praha 1919.
- Moser, Friedrich Carl von: *Diplomatische und Historische Belustigungen. Erster Band*. Frankfurt a. M.- Leipzig 1753.
- Odložilík, Otakar: *Z korespondence pobělohorské emigrace, z let 1621-1624, VKČSN, tř. filosoficko-historická, roč. 1932*, Praha 1933.
- Oechelhäuser, Adolf von: *Philipp Heinhofers Bericht über die Stuttgarter Kindtaufe im Jahre 1616*, in: *Neue Heidelberger Jahrbücher I/1 (1891)*, s. 254-335.
- Opel, Julius, Cohn, Adolf: *Der 30-jährige Krieg. Eine Sammlung von historischen Gedichten und Prosadarstellungen*, Halle 1862.
- Osiander, Lucas: *Sacrorum Bibliorum pars I & II.*, Frankfurt n. M., 1606.
- Paas, John Roger (ed.): *The German political broadsheet 1600 - 1700*, Wiesbaden 1986.
- Palm H. (ed.): *Martin Opitz, Panegyris In Magnifici Nobilissimi et Amplissimi Viri, Dn. LVDOVICI CAMERARII ...*, in: *Palm, H.: Beiträge zur Geschichte der deutschen Literatur*, Breslau 1877, s. 153-157.
- Palm, Hermann - Krebs, Julius (ed.): *Acta publica, Verhandlungen*

- und Correspondenzen der schlesischen Fürsten und Stände, Breslau 1865-1906.
- Pareus, Daniel: *Historia palatina, in qua inclytæ Familiae COMITUM PALATINORUM RHENI, A. Rom Imperii Electorum primariorum, et utriusque Bavariæ Ducum vitæ ac res gestæ, succincte et fideliter perscribuntur.* Frankfurt a. M. 1633.
- Pešina z Čechorodu, Tomáš: *Phosphorus septicornis, stella alias matutina...*, Praha 1673.
- Pick, Friedel: *Pragensia I. Der Prager Fenstersturz i. J. 1618*, Praha 1918.
- Pick, Friedel: *Pragensia II. Denkschrift des Rektors Johannes Jessenius von Gross Jessen an den Generallandtag von 1619 über Erneuerung der Prager Universität*, Praha 1920.
- Pick, Friedel: *Pragensia V. Die Prager Exekution i. J. 1621*, Praha 1922.
- Reeken, Erich von: *Handschriftliche Aufzeichnungen des Emdener Predigers Menso Alting und seines Sohnes, des Professors der Theologie Dr. Heinrich Alting*, in: *LIAS V (1978) 1*, s. 19-48.
- Reiger, Johann Friedrich: *Lebensgeschichte Der weyland Durchleuchtigst. Kurfürsten in der Pfaltz /Friderich des V., Carl Ludwig und Carl. Worinnen die Böhmisches Unruhe, der Dreyssigjährige Krieg....Durch einen ganz kurzen Begriff annehmlich beschrieben.* Cölln - Leipzig 1693.
- Rejchrtová, Noemi (ed.): *Karel starší ze Žerotína, Z korespondence*, Praha 1982.
- Rejchrtová, Noemi (ed.): *Václav Budovec z Budova, Antialkorán*, Praha 1989.
- Ryba, Bohumil (ed.): *Pavel Stránský ze Zapské Stránky, Český stát. Okřik*, Praha 1953.
- Rymer, Thomas: *Foedera, Conventiones. Literae, Et cujuscunque generis Acta Publica, inter Reges Angliæ Et alios quovis Imperatores, Reges, Pontifices, vel Communitates ab Ineunte Saeculo Duodecimo, Tomi Septimi Pars I. et II.*, Haag 1742.
- Shaw, William Arthur - Owen, Geraint Dyfnallt: *Report on the Manuscripts of the honourable Viscount de l'Isle, V.C., Volume V, Sidney Papers, 1611-1626*, London 1962.
- Scheible, Johann (ed.): *Die fliegenden Blätter des XVI. und XVII. Jahrhunderts, in sogenannten Einblatt-Drucken mit Kupferstichen und Holzschnitten; zunächst aus dem Gebiete der politischen und religiösen Caricatur*, Stuttgart 1850, reedice Hildesheim 1972.
- Schmidt, Friedrich: *Geschichte der Erziehung der Pfälzischen Wittelsbacher (Monumenta Germaniae Paedagogica, Bd. XIX)*, Berlin 1899.
- Sörtl, Johann Michael: *Der Religionskrieg in Deutschland. Dritter und letzter Theil: Briefe und Berichte*, Hamburg 1842.
- Soušek, Zdeněk (ed.): *Knihy tajemství a moudrosti II. Mimobiblické židovské spisy: Pseudoepigrafy*, Praha 1998.
- Strauss, Walter L.: *The German Single-Leaf Woodcut 1550-1600. A Pictorial Catalogue, I-III*, New York 1975.
- Sudhoff Karl.: (ed.), *Paracelsus, Sämtliche Werke, I. Abteilung. Medizinische, naturwissenschaftliche und philosophische Schriften, Bde. I - XIV*, München/Berlin 1922-29.
- Šubert, Václav (ed.), *Apologie (první i druhá) stavův Království českého, tělo a krev Pána Ježíše Krista pod obojí způsobou přijímajících*,

kteřá roku 1618 na ospravedlnění Čechův před Evropou od týchž pánův stavův v českém i německém jazyku tiskem vydaná, Praha 1863.

- Tieftrunk, Karel (ed.): Pavel Skála ze Zhoře, Historie česká I. - V., Praha 1865-1870.
- Toegel, Miroslav a kol.: Documenta bohemia bellum tricennale illustrantia II, Der Beginn des dreißigjährigen Krieges (1618-1620), Praha 1972.
- Tonner, Em. (ed.): Ondřeje z Habernfeldu vypravování o vojně české od roku 1617, Praha 1867.
- Voit, Petr: Dosud neznámá verze satiry na útěk Fridricha Falckého, Sborník Národního muzea v Praze, řada C, svazek XXI, 1986 - číslo 3-4, s. 267-297.
- Vondel, Joost van den: Volledige dichtwerken en oorspronkelijk proza, ed. H. J. W. Becht, Amsterdam 1937.
- Wäscher, Hermann: Das deutsche illustrierte Flugblatt von den Anfängen bis zu den Befreiungskriegen, Dresden 1955.
- Weiß, John Gustav: Ein Hilferuf des Winterkönig für Frankenthal. In: Pfälzisches Museum 44 Jg. (1927), s. 237.
- Weller, Emil (ed.): Die Lieder des Dreissigjährigen Krieges nach den Originalen abgedruckt, Basel 1858.
- Weller, Emil: Annalen der poetischen Nationalliteratur der Deutschen, 2 Bde. Freiburg 1862-64.
- Wendt, Heinrich: Katalog der Druckschriften über die Stadt Breslau, Breslau 1903.
- Wernicke, E.: Chronik der Stadt Bunzlau, Bunzlau 1884.
- Wille, Jakob: Das Tagebuch und Ausgabenbuch des Churfürsten Friedrich IV. von der Pfalz, in: ZGO, Bd. 33 (1880), s. 201-295.
- Wille, Jakob: Zwei fürstliche Knabenbriefe, in: ZGO, Bd. 32 (1880), s. 73-75.
- Winwood, Ralph: Memorials of Affairs of State in the Reigns of Q. Elizabeth and K. James I. Collected (chiefly) from the Original Papers of Sir Ralph Winwood....díl I - III, Londýn 1725.
- Wolf, Johann: Iohan. Wolfii I.C. Lectionum Memorabilium Et Reconditarum Centenarii XVI, Lauingen 1600.
- Wolf, O. L. B. (ed.): Sammlung historischer Volkslieder und Gedichte, Stuttgart 1830.
- Wolkan, Rudolf: Deutsche Lieder auf den Winterkönig, Bibliothek Deutscher Schriftsteller aus Böhmen, Band VIII, Praha 1898.
- Zíbrt, Čeněk: České písně o Valdštejnovi a Harantovi ze XVII. a XVIII. věku, VKČSN, třída filosoficko-jazykozpytná, 1894, Praha 1895, s. 1-15.

Literatura

- Adam, Wolfgang: Das Flugblatt als kultur- und literaturgeschichtliche Quelle der Frühen Neuzeit, in: Euphorion, Zeitschrift für Literaturgeschichte, Band 84, 1990, s. 187-206.
- Adamová, Karolína: K otázce česko-rakouského a česko-uherského konfedačního hnutí v letech 1619-1620, PHS 29, 1988, s. 79-90.
- Adamová, Karolína: K otázce přijetí české konfederace pražským generálním sněmem v roce 1619, PHS 30, 1989, s. 55-69.
- Adamová, Karolína: K historii evropského federalismu, Praha 1997.

- Adhémar, Jean: Populäre Druckgraphik Europas. Frankreich. München 1968
- Adler, Jeremy: Text als Figur: visuelle Poesie von der Antike bis zur Moderne, Wolfenbüttel, Herzog-August-Bibliothek 1987.
- Albright, Evelyn M.: Dramatic Publication in England, 1580 – 1640, New York 1927.
- Arnold Werner (ed.), Die Erforschung der Buch- und Bibliothekgeschichte in Deutschland, Wiesbaden 1987.
- Arnold, Martin: Handwerker als theologische Schriftsteller. Studien zu Flugschriften der frühen Reformation (1523-1525). Göttingen 1990.
- Attardo, Salvatore: Linguistic Theories of Humor, Berlin-New York 1994.
- Bahlke, Joachim: Falcko-české království (Motivy a působení zahraničně-politické orientace Falce od české královské volby po ulmskou smlouvu) in: ČMM CXI (1992), s. 227-251.
- Bahlke, Joachim: Regionalismus und Staatsintegration im Widerstreit. Die Länder der Böhmisches Krone im ersten Jahrhundert der Habsburgerherrschaft (1526-1619), München 1994.
- Bahlke, Joachim: Konföderation und Widerstand. Die politischen Beziehung und mährischen Ständegemeinde vom Bruderzwist bis zum Aufstand gegen Habsburg (1618-1619), FHB 13, 1990, s. 235-288.
- Bahlke, Joachim: Theatrum Bohemicum. Reformpläne, Verfassungsideen und Bedrohungsperzeptionen am Vorabend des Dreißigjährigen Krieges, in: W. Schulze (ed.), Friedliche Intentionen – kriegerische Effekte. War der Ausbruch des Dreißigjährigen Krieges unvermeidlich? St. Katharinen 2002, s. 1-20.
- Bahlke, Joachim: Wird „Behemb ein Hollendisch gouvernement“? Das Böhmisches-pfälzische Staatsgründungsexperiment, in: Der Winterkönig. Friedrich V. Der letzte Kurfürst aus der Oberen Pfalz. Katalog Bavorské zemské výstavy 2003 v Ambergu, Augsburg 2003, s. 94-100.
- Bahlke, Joachim – Dudeck, Volker (edd.): Welt – Macht – Geist. Das Haus Habsburg und die Oberlausitz 1526-1635, Görlitz – Zittau – Oettel 2002.
- Bangerter-Schmid, Eva-Maria: Erbauliche illustrierte Flugblätter aus den Jahren 1570-1670 (Mikrokosmos 20), Frankfurt am Main 1986.
- Barteček, Ivo: Saská politika a české stavovské povstání (květen 1618-srpen 1619, Sborník historický 30, 1984, s. 5-47.
- Barteček, Ivo: Vyhlídky saské kandidatury na český trůn roku 1619, in: FHB 8, Praha 1985, s. 89 –107.
- Barteček, Ivo: Česká otázka na volebním sněmu ve Frankfurtu nad Mohanem Roku 1619, in: FHB 14, 1990, s. 195-205.
- Barteček, Ivo: Listy Fridricha Falckého královně Alžbětě z let českého stavovského povstání 1619-1620, in: FHB 17, Praha 1994, s.151-157.
- Bayer, Karl: Churfürst Friedrich V., erste Abteilung. Programm der Königlichen Studienanstalt zu Schweinfurt für das Schuljahr 1872/1873. Schweinfurt 1873.
- Behringer, Wolfgang: Veränderung der Raum-Zeit-Relation. Zur Bedeutung des Zeitungs- und Nachrichtenwesens während der Zeit des Dreißigjährigen Krieges, in: Medick, Hans – v. Krusenstjern, Benigna (ed.): Zwischen Alltag und Katastrophe. Der Dreißigjährige Krieg aus der Nähe, Max Planck- Institut für Geschichte, Göttingen 1999, s. 39-81.

- Belanger, Claude – Godechot, Jacques – Guiral, Pierre – Terrou, Ferdinand: *Historie générale de la presse française I, Tome I : Des origines à 1814*, Paris 1969.
- Beller, Elmer Adolf: *Carricatures of the „Winterking of Bohemia“*. From the Sutherland Collection in the Bodleian Library, and from the British Museum. Oxford 1928.
- Bender, Klaus: *Relationes historicae. Ein Bestandsverzeichnis der deutschen Meßrelationen von 1583 bis 1648*, Berlin - New York 1994.
- Beránek, Karel: *Tiskařská privilegia České dvorské kanceláře v Státním ústředním archivu v Praze*, in: *Strahovská knihovna*, roč. 12-13, Praha 1977-78, s. 69-104.
- Bernot, Jacques: *Les Palatins, princes d'Europe*. Paris 2000.
- Beusekom, E. van: *Het Verblif van den Winterkonig en zijn gemalin hier te lande*, in: *Historia. Maandschrift voor geschiedenis*, Jg. 1 (1935), s. 93-99.
- Bílek, Tomáš: *Dějiny konfiskací v Čechách po r. 1618, I – II*, Praha 1882-1883.
- Bilhöfer, Peter: *Instrumentalisierung der Antike in der Herrscherrepräsentation am Beispiel des „Winterkönigs“ Friedrich von der Pfalz*, in: *THETIS. Mannheimer Beiträge zur Klassischen Archäologie und Geschichte Griechenlands und Zyperns*, Bd. 7 (2000), s. 117-130.
- Bilhöfer, Peter: *„Außer Zweifel ein hoch verständiger Herr und tapferer Kavalier“*, in: *Der Winterkönig. Friedrich V. Der letzte Kurfürst aus der Oberen Pfalz*, katalog Bavorské zemské výstavy 2003 v Ambergu, Augsburg 2003, s. 19-32.
- Billhöfer, Peter: *Nicht gegen Ehre und Gewissen. Friedrich V., Kurfürst von der Pfalz – der Winterkönig von Böhmen (1596 – 1632)*, Heidelberg 2004.
- Blekastad -Topičová, Milada: *Comenius. Versuch eines Umrisses von Leben, Werk und Schicksal des Jan Amos Komenský*. Oslo – Prag 1969.
- Bobková, Lenka: *Exulanti z Prahy a severozápadních Čech v Pirně v letech 1621 – 1639*, Praha 1999.
- Börner, Lore: *Deutsche Medaillenkleinode des 16. und 17. Jahrhunderts*, Leipzig 1981.
- Bogdan, Henry: *La guerre de Trente Ans 1618-1648*, Paris 1997.
- Bohatcová, Mirjam: *Die Anfänge der typographischen Zusammenarbeit zwischen Nürnberg und Böhmen*. Gutenberg Jahrbuch 1976, s. 147-155.
- Bohatcová, Mirjam: *Gelegenheits-Drucke aus deutschen Offizinen des 17. Jahrhunderts. Zwei zeitgenössische Sammelbände in der Bibliothek des Prager Nationalmuseums*. In: Paul Raabe (ed.), *Bücher und Bibliotheken im 17. Jahrhundert in Deutschland*, Hamburg 1980, s. 171-183.
- Bohatcová, Mirjam: *Vzácná sbírka publicistických a portrétních dokumentů k počátku třicetileté války*, in: *SNM, řada C, Sv. XXVII, 1982, č. 1*, s. 1-87
- Bohatcová, Mirjam: *Wittenberger Flugschriften aus der Zeit des Schmalkaldischen Krieges und die Probleme ihrer tschechischen Ausgaben*. Gutenberg-Jahrbuch 1983, s. 195-214.
- Bohatcová, Mirjam: *Výzkum jednolistové publicistiky raného novověku*, in: *Knihy a dějiny, ročník 4 (1997), č. 1*, s. 69 – 90.
- Bohatcová, Mirjam: *Jednolisty jako informační medium*. In: *Umění a řemesla*

- 1997 č. 2, s. 61-65.
- Boos, Heinrich: Geschichte der rheinischen Städtekultur von ihren Anfängen bis zur Gegenwart mit besonderer Berücksichtigung der Stadt Worms, Teil I -IV., Berlin 1897-1901.
- Borecký, Vladimír: Teorie komiky, Praha 2000.
- Borový, K.: Jednání a dopisy konzistoře katolické i utrakvistické, díl I., Praha 1868.
- Bornkamm, H.: Das Jahrhundert der Reformation, Göttingen 1961.
- Bureau, Alain: Les livres d'emblèmes sur la scène publique. Coté jardin et coté cour. In: Chartier, Roger (ed.): Les usages de l'imprimé, Paris 1987, s. 342-379.
- Brednich, R. W: Die Liedpublizistik im Flugblatt des 15 -17. Jahrhunderts, Baden Baden 1974.
- Brückner, Wolfgang: Populäre Druckgrafik Europas. Deutschland. Vom 15. bis 20. Jahrhundert, 2. vydání, München 1975.
- Bruchmann, Karl: Die Huldigungsfahrt König Friedrich I. von Böhmen (des „Winterkönigs) nach Mähren und Schlesien, Breslau 1909.
- Cibulka, J.: Český řád korunovační a jeho původ, Praha 1934.
- Coupe, William A.: The German Illustrated Broadsheet in the Seventeenth Century, 2 Bde. Bibliotheca Aureliana XVII/XX. Baden Baden 1966/67.
- Čechura, Jaroslav: Nový pohled na kalvínskou reformaci chrámu sv. Víta, in: Pocta Jaroslavovi Mezníkovi, Brno 2003, s. 761-770.
- Čechura, Jaroslav: Zimní král aneb české dobrodružství Fridricha Falckého, Praha 2004.
- Čermák, Kliment - Skrbek Bedřich: Mince království českého za panování rodu habsburského od roku 1526, Pardubice 1891-1913.
- Černá, M. L.: Studenti ze zemí českých na univerzitě v Orléansu a na některých jiných francouzských univerzitách, in: ČČH, ročník XL, 1934, s. 563.
- Černý, Václav: Až do předsíně nebes. Čtrnáct studií o baroku našem i cizím, Praha 1996.
- Delumeau, Jean: Naissance et affirmation de la Réforme, Paris 1988.
- Delumeau, Jean: Mille ans de bonheur, Paris 1995.
- Delumeau, Jean: Strach na západě ve 14.-18. století. Obležená obec. I. Strach doléhající na většinu. Praha 1997.
- Delumeau, Jean: Strach na západě ve 14.-18. století. Obležená obec. II. Vládoucí kultura a strach. Praha 1999.
- Delumeau, Jean: Hřích a strach. Pocit viny na evropském Západě ve 13. až 18. století, Praha 1998.
- Der Winterkönig. Friedrich V. Der letzte Kurfürst aus der Oberen Pfalz. Katalog Bavorské zemské výstavy 2003 v Ambergu, Peter Wolf – Michael Henker – Evamaria Brokoff – Barbara Steinherr – Stephan Lippold (edd.), Augsburg 2003.
- Deventer, Jörg: Gegenreformation in Schlesien. Die habsburgische Rekatholisierungspolitik in Glogau und Schweidnitz 1526-1707, Köln-Weimar-Wien 2003.
- Dolch, Martin: Miniaturen vom Hofe Friedrichs V. von der Pfalz, des Winterkönigs im holländischen Exil (1626). In: Pfälzer Heimat Jg. 40 (1989), s. 65-71.

- Dovifat, E.: Handbuch der Publizistik, Berlin 1968.
- 30 jähriger Krieg, Münster und der Westfällische Frieden. Stadtmuseum Münster. Münster 1998.
- Ducreux, Marie-Élisabeth : Lire à en mourir. Livres et lecteurs en Bohême au XVIIe siècle. In: Chartier, Roger (ed.): Les usages de l'imprimé, Paris 1987, s. 253-303.
- Dülmen, Richard van (ed.): Johann Valentin Andreae: Christianopolis 1619, Stuttgart 1972.
- Dülmen, Richard van (ed.): Johann Valentin Andreae: Fama Fraternitatis, Confessio Fraternitatis, Chymische Hochzeit, Stuttgart 1973.
- Dülmen, Richard van: Die Utopie einer christlichen Gesellschaft. Johann Valentin Andreae, Stuttgart – Bad Canstatt, 1978.
- Dülmen, Richard van: Historische Anthropologie. Entwicklung – Probleme – Aufgaben. Köln-Weimar - Wien 2000
- Durchhardt, Heinz (ed.): Der Westfälische Frieden, München 1998; Historische Zeitschrift, Beiheft 26.
- Eickels, Christine van: Schlesien im böhmischen Ständestaat, Köln – Weimar – Wien 1994.
- Elvert, Christian d': *Zur Geschichte des dreißigjährigen Krieges*, in: Notizenblatt der historisch-statistischen Sektion der kais. königl. mährisch-schlesischen Gesellschaft 1867.
- Elvert, Christian d': Mährische Chroniken... I, Brno 1861.
- Engelsing, Rolf: Der Bürger als Leser. Lesergeschichte in Deutschland 1500-1800. Stuttgart 1974.
- Erk, L. - Böhme, F.: Deutscher Liederhort, 3 Bde, Leipzig 1893, reedice Hildesheim 1963.
- Ernst, Ulrich: Carmen figuratum: Geschichte des Figurengedichts von den antiken Ursprungen bis zum Ausgang des Mittelalters, Köln – Böhlau 1991.
- Ernst, Ulrich: Intermedialität im europäischen Kulturzusammenhang: Beiträge zur Theorie und Geschichte der visuellen Lyrik, Berlin 2002.
- Ewinkel, Irene: De monstis. Deutung und Funktion von Wundergeburten auf Flugblättern im Deutschland des 16. Jahrhunderts. Tübingen 1995.
- Fehrlé-Burger, Lili: Der Hortus Palatinus als „achtes Weltwunder“, in: Ruperto-Carola Bd. 31 Jg. XIV (1962); s. 106-119.
- Fehrlé-Burger, Lili: Das Heidelberger Hoftheater, in: Ruperto-Carola Bd. 35 Jg. XVI (1964), Anlage 1, s. 3-44.
- Findeisen, Jörg Peter: Gustav II. Adolf von Schweden. Der Eroberer aus dem Norden. Graz 1996.
- Fleischmann, Peter: Das Bauhandwerk in Nürnberg vom 14. bis zum 18. Jahrhundert, Nürnberg 1985.
- Floss, Pavel: Alsted stále aktuální, in: Od počátku novověku ke konci milénia Brno, 1998.
- Forst, H.: Der türkische Gesandte in Prag und der Brifwechsel des Winterkönigs mit Sultan Osman II. In: MIOG Bd. 16 (1895), s. 556-581.
- Fučíková, Eliška: Friedrich V. und die Prager Kunstsammlungen – anders gesehen, in: Der Winterkönig Friedrich V. Der letzte Kurfürst aus der Oberen Pfalz. Katalog Bavorské zemské výstavy v Ambergu, Augsburg 2003, s.188-206.
- Fukala, Radek: Politický program Karla staršího ze Žerotína v době českého

- stavovského povstání. Iluze a politická naivita, nebo realita a umění politiky?, FHB 15, 1991, s. 465-477.
- Fukala, Radek: Role Jana Jiřího Krnovského ve stavovských hnutích, Opava 1997.
- Gajek, Konrad (ed.): Das Breslauer Schultheater im 17. und 18. Jahrhundert, Tübingen 1994.
- Gebauer, Johannes: Die Publicistik über den böhmischen Aufstand von 1618, Halle 1892.
- Gellner, G.: Životopis lékaře Borbonia a výklad jeho deníků, Praha 1938.
- Gilly, Carlos: Adam Haselmayr. Der erste Verkünder der Manifeste der Rosenkreuzer, Amsterdam 1994.
- Gilly, Carlos - Niewöhner, Friedrich (edd.): Rosenkreuz als europäisches Phänomen im 17. Jahrhundert, Amsterdam 2002.
- Gindely, Antonín: Dějiny českého povstání léta 1618, díl I-IV, Praha 1870 – 1880.
- Gindely, Antonín: Friedrich V. von der Pfalz, der ehemalige Winterkönig von Böhmen seit dem Regensburger Deputationstag vom Jahre 1622 bis zu seinem Tode. (Abhandlungen der k. böhm. Gesellschaft der Wissenschaften VI. Folge, 12. Band, Classe für Philosophie, Geschichte und Philosophie, Nr. 8), Prag 1885.
- Gindely, Antonín: Geschichte des dreissigjährigen Krieges in drei Abteilungen, Prag 1882.
- Ginzburg, Carlo: Sýr a červi. Svět jednoho mlynáře kolem roku 1600. Praha 2000.
- Goldstein, Walter: 1000 Jahre Breslau, Darmstadt 1974.
- Goetze Jochen: Traumpaar der Reformierten: Friedrich V. und Elisabeth Stuart . In: Sigrun Paas (ed.), Liselotte von der Pfalz. Madame am Hofe des Sonnenkönigs. Ausstellung der Stadt Heidelberg zur 800-Jahr-Feier. 21. September 1996 bis 26. Januar 1997 im Heidelberger Schloss. Heidelberg 1996, s. 1-5.
- Green, Mary Anne Everett: Elizabeth: Electress Palatine and Queen of Bohemia, London 1909.
- Grimm, Gunter: Literatur und Leser. Theorien und Modelle zur Rezeption der literarischer Werke, Stuttgart 1975.
- Groenveld, Simon: Könige ohne Staat: Friedrich V. und Elizabeth als Exilierte in den Haag 1621-1632-1661, in: Der Winterkönig Friedrich V. Der letzte Kurfürst aus der Oberen Pfalz. Katalog Bavorské zemské výstavy v Ambergu, Augsburg 2003, s. 162-186.
- Grubmüller, K. - Schmidt-Wiegand, R. - Speckenbach, K. (edd.): Geistliche Denkformen in der Literatur des Mittelalters, München 1985.
- Haag, Eugène a Émile: La France Protestante ou vies des protestantes français qui se sont fait un nom dans l'histoire. X svazků, Paříž 1846-59.
- Halbach, Silke: Argula von Grumbach als Verfasserin reformatorischer Flugschriften, Frankfurt/M. 1992.
- Harms, Wolfgang: Bemerkungen zum Verhältnis von Bildlichkeit und historischer Situation, in: Grubmüller, K., Schmidt-Wiegand, R., Speckenbach, K. (edd.): Geistliche Denkformen in der Literatur des Mittelalters, München 1985, s. 401-430.
- Harms, Wolfgang: Das illustrierte Flugblatt der frühen Neuzeit als Ort der

- Wirkung literarischen Gattungen. In: Deutsche Literatur des Mittelalters. Ergebnisse, Probleme und Perspektiven der Forschung, Greifswald 1986, s. 261-175.
- Harms, Wolfgang - Schilling, Michael (edd.): Das illustrierte Flugblatt in der Kultur der Frühen Neuzeit. Wolfenbütteler Arbeitsgespräch 1997. Frankfurt 1998.
- Hauck, Karl: Rupprecht der Kavalier, Pfaltzgraf bei Rhein (1619 – 1682), Neujahrsblätter der Badischen Historischen Kommission, Neue Folge 9, Heidelberg 1906.
- Hauffen, A.: Huß eine Gans - Luther ein Schwann, in: Prager Deutsche Studien 9, 1908, s. 1-28.
- Hauffen A.: Johann Fischart, Berlin/Leipzig 1922.
- Haug, Walter (ed.): Formen und Funktionen der Allegorie. Symposion Wolfenbüttel 1979; Stuttgart 1979, s. 370-387.
- Häusser, Ludwig: Geschichte der Rheinischen Pfalz nach ihren politischen, kirchlichen und literarischen Verhältnissen, Heidelberg 1856.
- Heckel, Hans: Geschichte der deutschen Literatur in Schlesien, Breslau 1929.
- Hecht, Gustav: Schlesisch-kurpfälzische Beziehungen im 16. und 17. Jahrhundert. In: ZGO Bd. 81 N.F. 42 (1929), s. 176-222.
- Heinisch, Reinhard Rudolf: Habsburg, die Pforte und der Böhmisches Aufstand (1618-1620). In: Südostforschungen, Bd. 33 (1974), s. 125-165; Bd. 34 (1975), s. 79-124.
- Heitz, Paul: Flugblätter des Sebastian Brant, Straßburg 1915.
- Hejnic, Josef: Humanistická bohemika ze 16. a 17. století, Listy filologické 108, 1985, č. 2, s. 94-104.
- Hepp, Frieder: Religion und Herrschaft in der Kurpfalz um 1600. Aus der Sicht des Kirchenrats Dr. Marcus zum Lamm (1544-1606). Heidelberg 1993.
- Hoogsteder, Willem Jan: Die Gemäldesammlung von Friedrich V. und Elisabeth im Königshaus in Rhenen/Niederlande. In: Der Winterkönig Friedrich V. Der letzte Kurfürst aus der Oberen Pfalz. Katalog Bavorské zemské výstavy v Ambergu, Augsburg 2003, s. 188-206.
- Honemann, Volker – Griese, Sabine – Eisermann, Falk (edd): Einblattdrucke des 15. und im Frühen 16. Jahrhundert. Probleme – Perspektiven – Fallstudien. Tübingen 2000.
- Hrejsa, Ferdinand: Česká konfese – její vznik, podstata a dějiny, Praha 1912.
- Hrejsa, Ferdinand: Luterství, kalvinismus a podobojí na Moravě před Bílou horou, in: ČČH 44, 1938, s. 296-326; 474-485.
- Hrubá, Michaela (ed.): Věra nebo vlast? Exil v českých dějinách raného novověku, Ústí nad Labem 2001.
- Hrubeš, Jiří: Boj za svobodu svědomí a náboženského vyznání v zrcadle nizozemské publicistiky, in: Strahovská knihovna 3, Praha 1968, s. 145-163.
- Hrubeš, Jiří: České a německé letáky o událostech ve Španělsku a Portugalsku roku 1578, in: Strahovská knihovna 4, Praha 1969, s. 271-272.
- Hrubeš, Jiří: Politická polemika mezi Falcí a Saskem na konci 16. století

- a její ohlas v Čechách, Strahovská knihovna 4, Praha 1969, s. 38-53.
- Hrubeš Jiří: Publicistika jako prostředek masové informace a propagandy v 16. století, in: Strahovská knihovna 9, Praha 1974, s. 67-84.
- Hrubeš, Jiří: Společenská problematika v zrcadle německé publicistiky 16. století, in: Strahovská knihovna 1, Praha 1966, s. 73-96.
- Hrubeš, Jiří: Z dějin francouzské publicistiky 16. století, in: Strahovská knihovna 2, Praha 1967, s. 35-55 .
- Hrubeš, Jiří: Z dějin protestantského politického myšlení a jeho ohlasu v Čechách, in: Strahovská knihovna 5 - 6, Praha 1970-71, s. 237- 253.
- Hrubý, František: Ladislav Velen ze Žerotína, vůdce bělohorského odboje a český emigrant, in: ČČH XXXVI, 1930, s. 27-89, 258-326.
- Hrubý, František: Pohřební kázání o Jindřichu Matyáši hr. z Thurnu, in: ČČH XXXVIII, 1932, s. 12-53.
- Hrubý, František: Ladislav Velen ze Žerotína, Praha 1930.
- Hrubý, František: Švýcarský svědek Bílé hory, in: ČČH XXXVII, 1931, s. 42-78.
- Hubach, Hanns: Das Heidelberger Schloß als Träger fürstlicher Selbstdarstellung. Gedanken zur Ikonographie der Hoffassaden des Ottheinrichs- und des Friedrichsbaus. In: Heidelberg. Das Schloß - The castle. Fotografie Franz Schlechter, text Hanns Hubach und Volker Sellin, Heidelberg 1995, s. 19-31.
- Hubach, Hanns: Parnassus Palatinus. Der Heidelberger Schloßberg als neuer Parnaß und Musenhort. In: Christiane Breikopf, Hanns Gercke (ed.), Der Berg. Eine Ausstellung des Heidelberger Kunstvereins. 20. October 2002 bis 19. Januar 2003. Heidelberg 2002, s. 84-101.
- Hubach, Hanns: Tapisserien im Heidelberger Schloß 1400-1700. Grundzüge einer Geschichte der ehemaligen Sammlung der Pfälzer Kurfürsten. In: Tapisserien. Wandteppiche aus den staatlichen Schlössern Baden Württembergs. Schätze aus unseren Schlössern. Eine Reihe der Staatlichen Schlösser und Gärten Baden-Württemberg, Band 6, Weinheim 2002, s. 98-103.
- Hubková, Jana: Exil Fridricha Falckého v letácích jeho doby, in: Michaela Hrubá (ed.), Víra nebo vlast? Exil v českých dějinách raného novověku, Ústí nad Labem 2001, s. 184-209.
- Hubková, Jana: Die Gelegenheitsdichtung von Šimon Lomnický von Budeč aus den Jahren 1619-1621. Von der Krönung von Friedrich V. von der Pfalz zu den ersten Reaktionen auf die Schlacht am Weißen Berg, in: AC 15-16 (XXXIX-XL), s. 183-226.
- Hubková, Jana: Slezský emblematicus Jacobus à Bruck-Angermundt a adresáti jeho emblémů z řad protestantské šlechty zemí Koruny české, in: SCeH 33 (2003), č. 69-70, s. 196-217.
- Hubková, Jana: Friedrich V. von der Pfalz in den illustrierten Flugblättern und Flugschriften seiner Zeit, in: Der Winterkönig Friedrich V. Der letzte Kurfürst aus der Oberen Pfalz. Katalog Bavorské zemské výstavy v Ambergu, Augsburg 2003, s. 107-110.
- Chartier, Roger (ed.): Les usages de l'imprimé , Paris 1987.
- Chartier, Roger: Die unvollendete Vergangenheit. Geschichte und die Macht der Weltauslegung, Berlin 1989.

- Chartier, Roger (ed.): *Lesewelten. Buch und Lectüre in der frühen Neuzeit*, Frankfurt am Main 1990.
- Chartier, Roger: *Culture écrite et société. L'ordre des livres (XIVe - XVIIIe siècle)*. Paris 1996.
- Chartier, Roger - Cavallo, Guglielmo (edd.): *Die Welt des Lesens*, Frankfurt am Main 1999.
- Chmelová, Kateřina: *Festivity na dvoře Fridricha Falckého v Praze*, Praha 1994 (diplomová práce FFUK, Ústav českých dějin, vedoucí práce: Josef Petráň).
- Chojecka, Ewa: *Serienmäßigkeit und Individualität europäischer Graphik des ausgehenden Mittelalters. Zwischen Massenmedium und konzeptueller Schablone*. In: *Gutenberg-Jahrbuch 1988*, s. 252-256.
- Chroust, Anton: *Die Hochzeit des Winterkönigs*, in: *Westermanns Illustrierte Deutsche Monatshefte*, Bd. 82 (1897), s. 549- 564.
- Janáček, Josef: *Rudolf II. a jeho doba*, Praha 1987.
- Janáček, Josef: *Valdštejn a jeho doba*, Praha 1978.
- Jecht, R.: *Fürstliche Besuche in Görlitz*, Görlitz 1893.
- Jireček, Josef: *České pamflety za války šmalkaldské*, ČNM 49, 1875, s. 95-100.
- Jouhaud, Christian: *Lisibilité et persuasion. Les placards politiques*. In: Chartier, Roger (ed.): *Les usages de l'imprimé*, Paris 1987, s. 309-341.
- Jungnitz, J. : *Die Breslauer Germaniker*, Breslau 1906.
- Kampmann, Christoph: *Reichsrebellion und kaiserliche Acht. Politische Strafjustiz im Dreißigjährigen Krieg und das Verfahren gegen Wallenstein 1634*, Münster 1992.
- Kavka, František: *Bílá hora a české dějiny*, Praha 1962.
- Kastner, Augustin: *Archiv für die Geschichte des Bistums Breslau*, Bd.1, Neisse 1858.
- Kastner, Augustin: *Geschichte der Stadt Neisse*, Neisse 1854.
- Kieslich, Günter: *Das „historische Volkslied“ als publizistische Erscheinung*, Münster 1955.
- Kirchhoff, A.: *Hausirer und Buchbinder in Breslau im 16. Jahrhundert*, *Archiv für Geschichte des Deutschen Buchhandels* 4 (1879), s. 35-53.
- Klimeš, Vladimír: *Počátky českého a slovenského novinářství*, Praha 1955.
- Klimeš, Vladimír: *Čítanka k dějinám českého a slovenského novinářství*, Praha 1964.
- Klopp, Onno: *Der dreißigjährige Krieg*, Stuttgart 1861.
- Klopp, Onno: *Tilly im dreißigjährigen Kriege*, 2 Bände, Stuttgart 1861.
- Klopp, Onno: *Der dreißigjährige Krieg bis zum Tode Gustav Adolf 1632*, 3 Bände, Paderborn 1891-6.
- Kneidl, Pravoslav: *Česká lidová grafika v ilustracích novin, letáků a písniček*, Praha 1983.
- Köhler, Hans-Joachim: *Bibliographie der Flugschriften des 16. Jahrhunderts*, Tübingen 1991.
- Köhler, Hans-Joachim (ed.): *Flugschriften als Massenmedium der Reformationszeit. Beiträge zum Tübinger Symposium 1980*, Stuttgart 1981.
- Köhler, Hans-Joachim: *Die Flugschriften. Versuch der Präzisierung eines geläufigen Begriffs*, in: *Festgabe für Ernst Walter Zeeden*, Münster 1976, s. 50.
- Koldinská, Marie: *Kryštof Harant z Polžic a Bezdržic. Cesta intelektuála*

- k popravišti. Praha – Litomyšl 2004.
- Kommunikation und Alltag im Spätmittelalter und Früher Neuzeit. Internationaler Kongress Krems an der Donau 9. bis 12. Oktober 1990, (Österreichische Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-Historische Klasse. Sitzungsberichte 596), Wien 1992.
- Kneidl, Pravoslav: Česká lidová grafika, Praha 1983.
- Konečný, Lubomír: Mezi textem a obrazem. Miscellanea z historie emblematiky, Praha 2002.
- Kopecký, Milan: Literární dílo Mikuláše Konáče z Hodištkova, Praha 1962.
- Kosellek, Gerhard (Hrsg.), Oberschlesische Dichter und Gelehrte vom Humanismus bis zum Barock, Bielefeld 2000.
- Koser, Reinhold: Der Kanzleistreit. Ein Beitrag zur Quellenkunde des dreissigjährigen Krieges, Halle 1874.
- Krása, Josef: Husitské obrazoborectví: poznámky k jeho studiu, Husitský Tábor 8, 1985, s. 9-18.
- Krebs, Julius: Christian von Anhalt und die kurpfälzische Politik am Beginn des Dreißigjährigen Krieges, Leipzig 1872.
- Krebs, Julius: Die letzten Monate der kurfürstlichen Occupation Schlesiens (Januar bis Mai 1622), in: ZVGAS 15/1881, s. 100-119.
- Krebs, Julius: Ein Beitrag zu dem Hochverrathprozeß gegen die Glatzer Rebellen vom Jahre 1625, in: ZVGAS 16/1882, s. 285-289.
- Krebs, Julius: Zur Geschichte der inneren Verhältnisse Schlesiens von der Schlacht am Weißen Berge bis zum Einmarche Waldsteins I, II, in: ZVGAS 15/1881, s. 329 – 356, 16/1882, s. 33-62.
- Krebs, R.: Die politische Publicistik der Jesuiten und ihrer Gegner, in den letzten Jahrzehnten vor Ausbruch des Dreißigjährigen Krieges (Hallesche Abhandlungen zur neueren Gesch., 25), Halle 1890, reedice Leipzig 1976.
- Krijtová, Olga - Krijt, Hans: Průvodce dějinami nizozemské literatury, Praha 1990.
- Krusenstjern, Benigna von: Selbstzeugnisse der Zeit des Dreissigjährigen Krieges. Beschreibendes Verzeichnis, Berlin 1997.
- Kühlmann, Wilhelm – Wiegand, Hermann (edd): Parnassus Palatinus. Humanistische Dichtung in Heidelberg und der alten Kurpfalz, Heidelberg 1989.
- Kunstmann, H.: Die Nürnberger Universität Altdorf und Böhmen, Köln-Graz 1963.
- Labarre, Albert: Le livre dans la vie amienoise du seizieme siècle, Paris 1971.
- Lacina, J.: Česká kronika I-III, Praha 1893-96.
- Lang, Elisabeth Constanze: Friedrich der V., Tilly und Gustav Adolf im Flugblatt des Dreissigjährigen Krieges, Diss. Austin 1974.
- Lang, Elisabeth Constanze: Das illustrierte Flugblatt - ein Gradmesser für die Verbreitung der Opitzischen Versreform?, in: Daphnis 9, 1980, s. 65-87.
- Lášek, Jan B. - Dvořák, Vladimír J. (edd.): Comenius als Theologe. Sborník příspěvků z konference Comenius' Erbe und die Erziehung des Menschen für das 21. Jahrhundert, Praha 1998
- Lášek, Jan B. – Kotowski, Norbert (edd.): Comenius und die Genese des modernen Europa. Internationales Comenius Kolloquium, Fürth 1992.
- Laube, Adolf - Weiß, Ulman: Flugschriften gegen die Reformation (1518-1524)

- Berlin 1997.
- Lehmann, Johann Georg: Urkundliche Geschichte der ehemaligen freien Reichstadt und jetzigen Bundesfestung Landau in der Pfalz, Neustadt a.d. Haardt 1851.
- Lemberg, Margaret: Im Strudel der böhmischen Ständekatastrophe, in: Bohemia, Band 35 (1994), s. 1-44.
- Lemberg, Margaret: Eine Königin ohne Reich. Das Leben der Winterkönigin Elisabeth Stuart und ihre Briefe nach Hessen. (Veröffentlichungen der historischen Kommission für Hessen, 46. Kleine Schriften, 3), Marburg 1996.
- Linda, Jaromír: Psal jsem v Údolí pláče, in: Historické listy 4, Praha 1995, s. 7-11.
- Link, Hanelore: Rezeptionsforschung. Eine Einführung in Methoden und Probleme. Stuttgart. 1976.
- Lipowski, Felix, Josef: Friedrich V., Churfürst von der Pfalz und König von Böhmen. Eine historisch-biographische Schilderung. München 1824.
- Lubos, Arno: Geschichte der Literatur Schlesiens, Mnichov 1960.
- Markus, Antonín: Stavovské Apologie z roku 1618, Praha 1911.
- Martin, Ellen: Die deutschen Schriften des Johannes Pfefferkorn. Zum Problem des Judenhasses und der Intoleranz in der Zeit der Vorreformation, Göppingen 1994.
- Martin, Henri Jean: Livre, pouvoirs et société à Paris au XVIIe siècle. 1598-1701, Paris 1969.
- Martínek, Jan: Pamfletistická činnost Michala Pěčky z Radostic a její předbělohorské kořeny, in: Strahovská knihovna, ročník 18-19, 1983-84, s. 117-124.
- Martini, Fritz: Deutsche Literaturgeschichte, Stuttgart 1991.
- Matuškiewicz, F.: Geschichte der Stadt Sprottau, Sprottau 1908.
- Medick, Hans – Krusenstjern, Benigna v. (ed.): Zwischen Alltag und Katastrophe. Der Dreißigjährige Krieg aus der Nähe, Max Planck- Institut für Geschichte, Göttingen 1999.
- Meertens, C., Der hl. Liborius. Sein Leben, seine Verehrung und seine Reliquien, Paderborn 1873.
- Menčík, Ferdinand: Česká proroctví, 2. vyd., Praha 1914.
- Mendl, Bedřich: Fridrich Falcký a české naděje pobělohorské, in: ČČH 24, 1918, 77-119.
- Messerli, Alfred: Angst und Wunderzeichen in Einblattgedrucken. In: Librarium 31 (1988), s. 182-197.
- Meyer, Maurits de: Populäre Druckgraphik Europas. Niederlande, München 1970.
- Miller, Jaroslav: Rex pacificus nebo fidei defensor, in: ČČH 4/2001, s. 760-787.
- Miller, Jaroslav: Tištěné prameny o českém stavovském povstání z let 1618-1621 v anglických knihovnách, in: FHB 20 (2002), s. 133-213.
- Miller, Jaroslav: Falcký mýtus. Fridrich V. a obraz české války v raně Stuartovské Anglii, Praha 2004.
- Mittler, Elmar (ed.): Heidelberg. Geschichte und Gestalt. Heidelberg 1996.
- Molnár, Amedeo: Eschatologická naděje české reformace, in: Od reformace k zítřku, Praha 1956.
- Molnár, Amedeo: Pohyb teologického myšlení (Přehledné dějiny dogmatu), Praha 1985.

- Mout, Nicolette: Der Winterkönig im Exil, in: Zeitschrift für historische Forschung 15, 1988, s. 257-272.
- Mout, Nicolette - Polišínský, Josef: Komenský v Amsterdamu. Praha 1970.
- Müller, Frank: Kursachsen und der Böhmisches Aufstand 1618-1622, Münster 1997.
- Mueller, Hermann-Dieter: Der Schwedische Staat in Mainz 1631-1636. Einnahme, Verwaltung, Absichten, Restitution (Beiträge zur Geschichte der Stadt Mainz, Band 24), Mainz 1979.
- Müller, J. T.: Das Evangelische Concordien-Buch, enthaltend die symbolischen Bücher der evangelisch Lutherischen Kirche, Gütersloh 1908,
- Müller, Karl August: Fünf Bücher vom Böhmischem Kriege in den Jahren 1618-1621, nach handschriftlichen Quellen des Königlich Sächsischen Haupt-Staats-Archivs, Forschungen auf dem Gebiete der neueren Geschichte III, 1, Dresden-Leipzig 1841.
- Nejedlý, Martin: Fortuny kolo vrtkavé. Lásky, moc a společnost ve středověku, Praha 2003.
- Nordström, Johan: Lejonet fran Norden, in: Samlaren, Tidskrift for Svensk litteraturhistorisk Forskning, NF 15 (1934), Stockholm 1934.
- Odložilík, Otakar: Cesty z Čech a Moravy do Velké Británie v letech 1563-1620, ČMM, ročník 59, 1935, s. 315-317.
- Odložilík, Otakar: Ze zápasů pobělohorské emigrace, in: ČMM 56/57, 1932/33.
- Oman, Carola Mary Anima: Elizabeth of Bohemia, London 1938.
- Palm, H.: Beiträge zur Geschichte der deutschen Literatur, Breslau 1877.
- Palm, Hermann: Das Verhalten der schlesischen Fürsten und Stände bei der Wahl Friedrich V. von der Pfalz zum Könige von Böhmen im Jahre 1619, in ZVGAS 7/1866, s. 227-259.
- Palm, Hermann: Der Dresdner Accord, in: ZVGAS 13, 1876, s. 151-192.
- Pánek, Jaroslav: Úloha stavovství v předbělohorské době 1526-1620, in: ČsČH, 1977/25, s. 732-761.
- Pánek, Jaroslav: Republikánské tendence ve stavovských programech doby předbělohorské, in: FHB 8, 1985, s. 43-62.
- Pánek, Jaroslav: Politický systém předbělohorského českého státu (1526-1620), in: FHB 11, Praha 1987, s. 41-101.
- Pánek, Jaroslav: Poslední Rožmberkové. Velmoži české renesance. Praha 1989.
- Pánek, Jaroslav: Moravští novokřtění. Společenské a politické postavení předbělohorských heretiků, sociálních reformátorů a pacifistů, ČČH 92, 1994, s. 242-256.
- Pánek Jaroslav: „Phasma Dionysiacum“ a manýristické slavnosti na Pražském hradě roku 1617, in: FHB 17, Praha 1994.
- Pánek Jaroslav: Hofämter – Landesämter – Staatsämter zwischen Ständen und Monarchie an der Schwelle der Neuzeit. Die böhmische Länder und österreichische Länder im Vergleich. In: Joachim Bahlke - Hans-Jürgen Bömelburg - Norbert Kersken (edd.), Ständefreiheit und Staatsgestaltung in Ostmitteleuropa. Übernationale Gemeinsamkeiten in der politischen Kultur vom 16. -18. Jahrhundert, Leipzig 1996, s. 5-49.
- Pánek Jaroslav: K úrovni českého politického myšlení na počátku novověku, in: ČMM 117, 1998, s. 353-464.
- Pánek, Jaroslav: Český a moravský zemský sněm v politickém systému České koruny době předbělohorské (1526-1620), in: Marian J. Ptak (ed.),

- Sejm czeski od czasów najdawniejszych do 1913 roku, Opole 2000, s. 31-47.
- Pánek, Jaroslav: Friedrich V. von der Pfalz als König von Böhmen, in: Der Winterkönig Friedrich V. Der letzte Kurfürst aus der Oberen Pfalz. Katalog Bavorské zemské výstavy v Ambergu, Augsburg 2003, s. 101-106.
- Panofski, E.: Sinn und Deutung in der bildenden Kunst, Köln 1975.
- Parker, Geoffrey: Der dreißigjährige Krieg, Frankfurt/Main 1987.
- Petráň, Josef: Staroměstská exekuce, Praha 1985, 2. vyd.
- Petráň, Josef: Bitva na Bílé hoře podle současného stavu znalostí, in: FHB 8, 1985, s. 109-134.
- Pešek, Jiří: Univerzitní správa městských latinských škol v Čechách a na Moravě pa přelomu 16. a 17. století, AUC-HUCP 30, 1990, č. 2, s. 41-58.
- Pfeffer, Maria: Flugschriften zum Dreißigjährigen Krieg aus der Häberlin Sammlung der Thurn- und Taxischen Hofbibliothek, Frankfurt am Main - Berlin - Bern - New York - Paris - Wien 1993.
- Pick, Friedel: Joh. Jessenius de Magna Jessen, Leipzig 1926.
- Polišenský, Josef: Anglie a Bílá hora, Praha 1949.
- Polišenský, Josef: Jan Jesenský-Jessenius, Praha 1965.
- Polišenský, Josef: Komenský, muž labyrintů a naděje, Praha 1996.
- Polišenský, Josef: Nizozemská politika a Bílá hora, Praha 1958.
- Polišenský, Josef: Třicetiletá válka a český národ, Praha 1960.
- Polišenský, Josef: Politická a literární činnost slovenského humanisty Petra Fradelia ze Štiavnice, Historický časopis SAV 1961/4, s. 602-616.
- Polišenský, Josef: Třicetiletá válka a evropské krize XVII. století, Praha 1970.
- Polišenský, Josef: Tragic Triangle – The Nederland, Spain and Bohemia, 1617-1621, Praha 1991.
- Pursell, Brennan C: The Winterking: Frederick V of the Palatinate and the Coming of the Thirty Years' War, Aldershot 2003.
- Press, Volker: Calvinismus und Territorialstaat, Regierung und Zentralbehörden der Kurpfalz 1559-1619 (Kieler Historische Studien Bd. 7), Stuttgart 1970.
- Raskin, Victor: Semantic Mechanism of Humor, Doordrecht- Boston- Lancaster 1985.
- Reinitzer, Heimo: Aktualisierte Tradition, in: K. Grubmüller - R. Schmidt-Wiegand - K. Speckenbach (edd.): Geistliche Denkformen in der Literatur des Mittelalters, München 1985, s. 354-400.
- Reinitzer, Heimo: Zur Herkunft und zum Gebrauch der Allegorie im „Biblich Thierbuch“ des Hermann Frey. Ein Beitrag zur Tradition evangelisch-lutherischen Schriftauffassung. In: Walter Haug (ed.), Formen und Funktionen der Allegorie. Symposium Wolfenbüttel 1979; Stuttgart 1979, s. 370-387.
- Rejchrtová, Noemi: Václav Budovec z Budova, Praha 1984.
- Richterová, Alena: Novinové zpravodajství o císařském dvoře v Praze na přelomu 16. a 17. století, PSH 33, Praha 2004, s. 81-108.
- Ritter, Moriz: Friedrich V., Kurfürst von der Pfalz, in: Allgemeine deutsche Biographie Bd. VII, s. 621-627.
- Ritter, Moriz: Deutsche Geschichte im Zeitalter der Reformation und des

- Dreißigjährigen Krieges (1555-1648), 3 Bde., Stuttgart 1889-1908.
- Ritter, Moriz: Die pfälzische Politik und die böhmische Königswahl 1619, in: Historische Zeitschrift Bd. 43 (1897), s. 239-283.
- Roeck, Bernd: Elias Holl, Architekt einer europäischen Stadt, Regensburg 1985.
- Rohr, Alheidis von: Die Pfalz-Kinder. Timon, Le Diable, Willfull, Ned, Signora Antica, Mademoiselle sans facon und die Succesio britannica. In: Der Winterkönig Friedrich V. Der letzte Kurfürst aus der Oberen Pfalz. Katalog Bavorské zemské výstavy v Ambergu, Augsburg 2003, s. 208-219.
- Rössing-Hager, Monika: „Verhoffen es sey yeden verstendigen klar gnug an tag geben“ - Verständlichkeit als erklärtes Ziel der reformatorischen Flugschrift Ursula von Münsterbergs. In: Gisela Brandt (ed.), Bausteine zu einer Geschichte des weiblichen Sprachgebrauchs II, Forschungsberichte – Methodenreflexion, Stuttgart 1966.
- Rott, H.: Kirchen und Bildersturm bei der Einführung der Reformation in der Pfalz. Neues Archiv für die Geschichte der Stadt Heidelberg und der rheinischen Pfaltz 6, Heidelberg 1905.
- Roubík, František: K vývoji poštovníctví v Čechách v 16. až 18. století, Sborník archivu ministerstva vnitra Republiky československé 10, 1937, s.164-302.
- Schejbal, Josef V.: Senzace pěti století v kramářské písni, Hradec Králové 1990.
- Schenda, Rudolf: Volk ohne Buch. Studie zur Sozialgeschichte der populären Lesestoffe 1770-1910, Mnichov 1977.
- Schierse, Bruno: Das Breslauer Zeitungswesen vor 1741, Breslau 1902.
- Schierse, Bruno: Zum Breslauer Zeitungswesen, Zeitschrift des Vereins für Geschichte Schlesiens 24, 1910.
- Schifferová, Věra (ed.): Komeniologické studie II, Praha 1998.
- Schilling, Michael: Bildpublizistik der Frühen Neuzeit, Tübingen 1990.
- Schilling, Michael: Mediale Aspekte von Emblem und Flugblatt. In: Bild und Text, Text und Bild, Stuttgart 1990, s. 283-295.
- Schmidt, Jürgen Michael: Glaube und Skepsis. Die Kurpfalz und die abendlandische Hexenverfolgung 1446-1685 (Hexenforschung Bd. 5), Bielefeld 2000.
- Schmidt- Biggemann: Wilhelm: Die theologische Bedeutung von enzyklopädischem Wissen bei Comenius, in: Jan B. Lášek, Vladimír J. Dvořák (ed.): Comenius als Theologe. Sborník příspěvků z konference Comenius´ Erbe und die Erziehung des Menschen für das 21. Jahrhundert, Praha 1998.
- Schmitz, Götz: Die Hochzeit von Themse und Rhein. Gelegenheitsschriften zur Brautfahrt des Kurfürsten Friedrich V. Von der Pfalz. In: Daphnis, Bd. 22 (1993), s. 265-309.
- Schnabel, Hildegard: Zur historischen Beurteilung der Flugschriftenhändler in der Zeit der frühen Reformation, in: Wissenschaftliche Zeitschrift der Humboldt-Universität, Gesellschaftlich-sprachwissenschaftliche Reihe XIV, 1965, s. 873.
- Schön, Erich: Der Verlust der Sinnlichkeit oder Die Verwandlungen des Lesens. Mentalitätswandel um 1800, Stuttgart 1987.
- Schotel, Gilles Dionysius Jacobus: De Winterkonink en zijn gezin, Tiel 1859.

- Schotterloher, Karl: Flugblatt und Zeitung. Ein Wegweiser durch das gedruckte Tagesschriftum; Bibliothek für Kunst- und Antiquitätensammler 21, Berlin 1922, reedice München 1985.
- Schubert, Friedrich Hermann: Die pfälzische Exilregierung im Dreißigjährigen Krieg, in: Zeitschrift für die Geschichte des Oberrheins 102 (1954), s. 575-680.
- Schubert, Friedrich Hermann: Ludwig Camerarius 1573-1651. Eine Biographie. (Münchener Historische Studien, Abteilung Neuere Geschichte. Herausgegeben von Franz Schnabel, Bd. I), Kallmünz/Oberpfalz 1955.
- Schubert, Friedrich Hermann: Friedrich V., Kurfürst von der Pfalz, König von Böhmen. In: Neue Deutsche Biographie, Bd. V, s. 535.
- Schulz, H.: Markgraf Johann Georg von Brandenburg - Jägerndorf, Halle 1899.
- Schwarzmeier, Hansmartin: John Gustav Weiß und die Badische Historische Kommission, in: Eberbacher Geschichtsblatt (1993), s. 23-28.
- Schwittala, Johannes: Flugschrift, Tübingen 1999.
- Schwittala, Johannes: The use of dialogue in early German pamphlets. On the constitution of public involvement in the Reuchlin-Pfefferkorn-controversy, in: Andreas Jucker a kol. (ed.), Historical Dialogue Analysis. Amsterdam /Philadelphia 1999, s. 111-137.
- Sousedík, Stanislav: Jan Jesenský jako ideolog stavovského povstání, in: Filosofický časopis 40, 1992, s. 69-81.
- Soušek, Zdeněk (ed.): Knihy tajemství a moudrosti II. Mimobiblické židovské spisy: Pseudoepigrafy. Praha 1998.
- Sparr, Walter: „Chiliasmus crassus“ und „chiliasmus subtilis“ im Jahrhundert Comenius'. Eine mentalitätsgeschichtliche Skizze. In: Lášek, Jan B., Kotowski, Norbert (edd.): Comenius und die Genese der modernen Europa. Internationales Comenius Kolloquium, Fürth - Prag 1992, s. 122-129.
- Spina, F.: Tschechischer Buchdruck in Nürnberg am Anfang des 16. Jahrhundert. Prager deutsche Studien 9, 1908, s. 29-51.
- Steffen, Ingeborg: Die Reichstadt Dortmund im Dreißigjährigen Kriege, Dortmund 1934.
- Strauss, Walter L. (ed.), The Illustrated Bartsch, III, New York 1980.
- Sturmberger Hans: Georg Erasmus Tschernembl. Religion, Libertät und Widerstand. Ein Beitrag zur Geschichte der Gegenreformation und des Landes ob der Enns, Linz - Graz - Wien 1953.
- Sturmberger, Hans: Aufstand in Böhmen. Der Beginn des Dreissigjährigen Krieges, München - Wien 1959.
- Svatoš Michal, Pokusy o reformu a zánik karolinské akademie, in: Dějiny univerzity Karlovy I, 1347-1622, Praha 1995.
- Sypesteyn, Cornelius Ascanius van: Het hof van Boheme en het leven in Den Haag in de XVIIe eeuw. Eene Voorlezing. Amsterdam 1886
- Szyrocki, Marian: Martin Opitz, München 1974.
- Šimeček, Zdeněk: K počátkům novinářství v Opavě, Slezský sborník 66, 1968, s. 40-50.
- Šimeček, Zdeněk: Noviny z Prahy na sklonku 16. století, Vědecké informace ČSAV ZK, Supplement 1, 1970, s. 34-79.
- Šimeček, Zdeněk: Počátky novinového zpravodajství v českých zemích, Sborník historický 18, 1971, s. 5-36.
- Šimeček, Zdeněk: Vznik tzv. tureckých novin a novinářství ve Vratislavi, v 17.

- století, *Slovanský přehled* 58, 1972, s. 293-298.
- Šimeček, Zdeněk: Zprávy o Polsku a východní Evropě a úloha Vratislavi v českém zpravodajství 16. a 17. století, *Slezský sborník* 70, 1972, s. 285-298.
- Šimeček, Zdeněk: Pražské noviny a zpravodajství o východní Evropě v polovici 17. století, *Slovanský přehled* 59, 1973, s. 301-317.
- Šimeček, Zdeněk: Tisková politika v českých zemích do r. 1848, *ČMM* 94, 1975, s. 242-252.
- Šimeček, Zdeněk: Brněnské noviny a časopisy od doby nejstarší do roku 1975, Brno 1976.
- Šimeček, Zdeněk: Rozšíření novin v českých zemích v 17. a na počátku 18. století, *ČČH* 27, 1979, s. 540-572
- Šimeček, Zdeněk: Geschriebene Zeitungen in den böhmischen Ländern um 1600 und ihr Entstehungs- und Rezeptionszusammenhang mit den gedruckten Zeitungen. In: *Presse und Geschichte II*, München - London - New York - Oxford - Paris 1987, s. 71 - 82.
- Šimeček, Zdeněk: Novinové zpravodajství v předbělohorských Čechách, in: *FHB* 11, Praha 1987, 287-303.
- Šimeček, Zdeněk: Četba novin v českých zemích v 17. a 18. století, in: *Knihy a dějiny* 3, 1996, s. 1-18.
- Škarka, Antonín: Ze zápasu nekatolického tisku s protireformací. Literární a tiskařská aféra z roku 1602, in: *ČČH* 42, 1936, s. 1-55, 286-322, 484-520.
- Šroněk, Michal (ed.), Vincenc Kramář, Zpustošení Chrámu svatého Víta v roce 1619, *FONTES HISTORIAE ARTIUM VI*, Praha 1998.
- Šroněk, Michal - Hausenblasová, Jaroslava: *Gloria & Miseria 1618-1648*. Praha v době třicetileté války, Praha 1998.
- Toschi, Paolo: *Populäre Druckgraphik Europas. Italien*. München 1967.
- Tschopp, Silvia Serena: *Heilgeschichtliche Deutungsmuster in der Publizistik des Dreißigjährigen Krieges*, Frankfurt am M. - Bern - New York - Paris 1991.
- Uhlíř, Dušan: Černý den na Bílé hoře. 8. listopad 1620, Brno 1998.
- Ungeheuer, Herold: Inhaltliche Grundkategorien sprachlicher Kommunikation. Überlegungen zur Inhaltsanalyse. In: Klaus Günther Schweisthal (ed.), *Gramatik - Kybernetik - Kommunikation*. Festschrift für Alfred Hoppe. Bonn 1970, s. 191-201.
- Urbánek, Vladimír: Patriotismus pobělohorského exilu, in: *HL* 1995, 4, s. 3-6.
- Urbánek, Vladimír: Ve stínu J. A. Komenského. Česká exilová inteligence v Hartlib Papers. *SCETH* 26, 1996, č. 55-56, s. 123-136.
- Urbánek, Vladimír: Simeon Partlicius a jeho příspěvek k politickému myšlení doby bělohorské, in: *SCETH* 29, 1999, č. 62, s. 61-75.
- Urbánek, Vladimír: Prorocství, astrologie a chronologie v dílech exulantů Paula Felgenhauera, a Šimona Partlice. In: Michaela Hrubá (ed.), *Víra nebo vlast. Exil v českých dějinách raného novověku*. Sborník příspěvků ze stejnojmenné konference, Ústí nad Labem 2001.
- Urbánek, Vladimír: Utopie, millénarisme et antimachiavélisme: J. A. Comenius - Komenský, in: Chantal Delsol - Michel Maslowski (edd.): *Histoire des idées politiques de l'Europe centrale*, Paris 1998, s. 215-228.
- Vavroušková, A. : Šifrované dopisy Fridricha Falckého, in: *Sborník prací věnovaných J. B. Novákovi*, Praha 1932, s. 486-494.

- Válka, Josef: Morava ve stavovské konfederaci roku 1619, FHB 10, 1986, s. 333-349.
- Válka, Josef: Doba náboženské koexistence a tolerance, Přerov, 1995.
- Válka, Josef: Morava reformace, renesance a baroka, Brno 1995.
- Válka, Josef: Myšlenkové ovzduší české společnosti na přelomu 16. a 17. století, in: Jan Amos Komenský a myšlenkové paradigma české a anglické společnosti raného novověku, SCeTH 26, 1996, č. 55-56.
- Válka, Josef: Die „Politiques“: konfessionelle Orientierung und politische Landesinteressen in Böhmen und Mähren (bis 1630), in: Joachim Bahlke - Norbert Kersken (edd.), Ständefreiheit und Staatsgestaltung in Ostmitteleuropa. Übernationale Gemeinsamkeiten in der politischen Kultur vom 16.-18. Jahrhundert, Leipzig 1996, s. 229-242.
- Vebr, Lubomír (ed.): Knihtisk a Universita Karlova, Praha 1972.
- Víra nebo vlast? Exil v českých dějinách raného novověku, sborník z konference v Muzeu města Ústí n. L., Michaela Hrubá (ed.), Ústí nad Labem 2001.
- Vocelka, Karl: Die politische Propaganda Kaiser Rudolf II. (1576-1612), Wien 1981.
- Voit, Petr: K dějinám cenzury v předbělohorské době, in: FHB 11, Praha 1987, s. 305-320.
- Voit, Petr: Moravské prameny z let 1567-1568 k dějinám bibliografie, cenzury, knihtisku a literární historie. Příspěvky ke knihopisu 5, Praha 1987.
- Volf, Josef: Bratří Růžového kříže (Rosae Crucis) v zemích českých a prorocství jejich na rok 1622, in: ČL 1908, s. 145-149, 161-165, 209-212, 257-261, 305-309, 353 -355, 401- 406; ČL 1909, s. 52 -55, 132 -134, 185 -187, 356 -360; ČL 1910, s. 217-221, 261-267, 338-341, 362-366, 401-412.
- Volf, Josef: Dějiny novin v Čechách do r. 1848, Praha 1930.
- Volf, Josef: Geschichte des Buchdrucks in Böhmen und Mähren bis 1848, Weimar 1928.
- Volf, Josef: K písním o Bedřichovi Falckém, ČČM, ročník 82, 1908, s. 456-460.
- Volf, Josef: Pustošení chrámu svatovítského v prosinci 1619, ČČM 72, Praha 1908, s. 306-310.
- Volf, Josef: Pavel Felgenhauer a jeho náboženské názory, ČČM 86, 1912, s. 93-116.
- Volf, Miloslav: Prameny k dějinám českého stavovského povstání 1618-1620, SAP 21, 1971, s. 235-263.
- Waldeck, Otto: Die Publizistik des Schmalkaldischen Krieges, in: Archiv für Reformationsgeschichte 7/1910, s. 1-55, 8/1911, s. 44-133.
- Walther, Gerhard: Der Heidelberger Schlossgarten, Heidelberg 1990.
- Wang, Andreas: Information und Deutung in illustrierten Flugblättern des Dreißigjährigen Krieges, in: Euphorion 70/2, 1976, s. 97-116.
- Wang, Andreas: Illustrierte Flugblätter im 17. Jahrhundert. In: Philobiblon 21 (1977), s. 184-210.
- Wedgwood, Cicely Veronica: Der Dreißigjährige Krieg, München 1994.
- Weigel, Helmut: Franken, Kurpfalz und der Böhmisches Aufstand 1618-1620, Erlangen 1932.
- Weiß, Elmar: Die Unterstützung Friedrichs V. von der Pfalz durch Jakob I. und Karl I. von England im Dreißigjährigen Krieg (1618-1632), Stuttgart 1966.
- Weiß, John Gustav: Lord Craven und die Familie des Winterkönigs. In: ZGO

- Bd. 82 N.F. 43 (1930), 581-598.
- Weiß, John Gustav: Beiträge zur Beurteilung des Kurfürsten Friedrich von der Pfalz, in: ZGO 85, 1932, s. 385-422.
- Weiß, John Gustav: Vorgeschichte des böhmischen Abenteuers Friedrichs V. von der Pfalz, in: ZGO, neue Folge 53, Karlsruhe 1940, s. 383-492.
- Wertheim, Hans: Der tolle Halberstädter Herzog Christian von Braunschweig im pfälzischen Kriege 1621-1622. Ein Abschnitt aus dem Dreissigjährigen Kriege. Berlin 1929.
- Wiedner, Johann: Der schlesischer Emblematiker Jacobus à Bruck gen. Angermundt. Ein Beitrag zur Geschichte des schlesischen Stammbuches und der deutsche Fayencekunst, in: Schlesien 16, 1971, s. 129-132.
- Williamson, J. W.: The Myth of the Conqueror. Prince Henry Stuart: a study of 17th Century Personation, New York 1978, s. 109-148.
- Winkelbauer, Thomas: Nervus belli bohemici. Die finanziellen Hintergründe des Scheiterns des Ständeaufstands der Jahre 1618 bis 1620, in: FHB 18, 1997 s. 173-223.
- Winter, Zikmund: Děje vysokých škol pražských od secessí cizích národů po dobu bitvy bělohorské (1409-1622), Praha 1897.
- Winter, Zikmund: O životě na vysokých školách pražských knihy dvoje. Kulturní obraz XV. a XVI. století. Praha 1899.
- Wirth, Hermann: Mordenversuch auf Churfürst Friedrich V., in: Archiv für die Geschichte der Stadt Heidelberg, Band I (1868), s. 113-118.
- Wolkan, Rudolf: Der Winterkönig im Liede seiner Zeit, in: Deutsche Zeitschrift für Geschichtswissenschaft II, 1889, s. 390-409.
- Wolters, E. G.: Paul Felgenhauers Leben und Wirken. Jahrbuch der Gesellschaft für niedersächsische Kirchengeschichte 1956, s. 63-84, 1957, s. 54-94.
- Wuttke, Dieter: Sebastian Brant und Maximilian I. Eine Studie zu Brants Donnerstein-Flugblatt des Jahres 1492. In: Otto Herding (ed.), Die Humanisten in ihrer politischen und sozialen Umwelt, Boppard 1976.
- Yates, Francis Amelia: Aufklärung im Zeichen des Rosenkreuzes, Stuttgart 1975.
- Zibrť, Čeněk: Strahovský sborník vzácných tisků příležitostných Václava Dobřenského z druhé polovice věku XVI., ČČM, ročník 83, 1909, s. 68-107.
- Zimmermann, Reinhard: Hortus Palatinus. Die Entwürfe zum Heidelberger Schloßgarten von Salomon de Cause 1620. Kommentar. (Grüne Reihe. Quellen und Forschungen zur Geschichte der Gartenkunst, Band I, Kommentar), Worms 1986.
- Zukal, Josef: Slezské konfiskace, Praha 1916.
- Zwiedineck-Südenhorst, Hans von: Die öffentliche Meinung im Zeitalter Ludwigs XIV., Stuttgart 1888.
- Zwiedineck-Südenhorst, Hans von: Venetianische Gesandtschafts-Berichte über die böhmische Rebellion (1618-1620), Graz 1880.

Zkratky periodik:

AC - Acta Comeniana

ČČH - Český časopis historický

ČL - Český lid

ČsČH - Československý časopis historický

ČČM - Časopis Českého muzea

ČMM - Časopis Matice moravské

FHB - Folia Historica Bohemica

HL - Historické listy

MIÖG - Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung

PSH - Pražský sborník historický

SAP - Sborník archívních prací

SCetH - Studia Comeniana et historica

SNM - Sborník Národního muzea v Praze

VKČSN - Věstník Královské české společnosti nauk

ZGO - Zeitschrift für Geschichte des Oberrheins

ZVGAS - Zeitschrift des Vereins für Geschichte und Altertum Schlesiens

Zkratky institucí:

AMP - Archiv hlavního města Prahy

MMP - Muzeum hlavního města Prahy

KNM - Knihovna Národního muzea v Praze

NUK - Národní univerzitní knihovna v Praze